İMAM EBU'L - FEREC CEMALÜDDİN
ABDURRAHMAN ALİ İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim Tefsiri

زاد المسير

Zadü'l-Mesir

Fi İlmi't-Tefsir

3

Tercüme
Doç. Dr. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN YAYINLARI

ZADÜ'L-MESİR

Fİ İLMİ'T-TEFSİR

3. CİLT

Ofset Hazırlık
Yedigece
•
Baskı
Ofis Matbaa Ltd. Şti.
Davutpaşa Kışla Cd. 75/386 Topkapı-İst.
Sertifika No: 14973
•
İstanbul
2009
•
ISBN 978-975-7954-40-8 (Takım)
ISBN 978-975-7954-41-5 (3.Cilt)

**KAHRAMAN
YAYINLARI**
Merkez:
Davutpaşa Cd. TİM-2 12/322 Topkapı-İstanbul
Tel: 0212 613 83 05 Fax: 0212 565 25 84
info@kahramanyayinlari.com
Şube:
Çatalçeşme Sk. 19/1 Kat: 4 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: 0212. 512 32 69

İMAM EBU'L – FEREC
CEMALÜDDİN ABDURRAHMAN ALİ
İBN MUHAMMED CEVZİ

Kur'an-ı Kerim
Tefsiri

ZADÜ'L–MESİR
Fİ İLMİ'T–TEFSİR

Tefsir İlminde Yolculuk Azığı

3. CİLT

TERCÜME:
DOÇ. DR. ABDÜLVEHHAB ÖZTÜRK

KAHRAMAN
YAYINLARI

BU CİLTTE YER ALAN SURELER

10-YUNUS SURESİ

Mekke'de inmiştir. 109 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

Atıyye ile İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun Mekke'de indiğini rivayet etmişler; Hasen ile İkrime de öyle demişlerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan, onda: "Ve minhüm men yü'minü bihi ve minhüm men la yü'minü bih" *(Yunus: 40)* ayetinin Medeni olduğunu rivayet etmiştir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de, ondan üç ayetin Medeni olduğu rivayet edilmiştir ki başı: "Fein künte fi şekkin" kavlidir *(Yunus: 94)*. Katade de böyle demiştir. Mukatil de onun: "Fein künte fi şekkin" ile arkasındaki ayetin *(Yunus: 94, 95)* dışındakilerin Mekki olduğunu söylemiştir. Bazıları da Onun Mekki olup ancak iki ayetinin Medeni olduğunu söylemişlerdir. Onlar da: "Kul bifadlillahi ve birahmetihi" ile arkasındaki ayettir *(Yunus: 58, 59)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ الْحَكِيمِ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. İşte bunlar hikmetli kitabın ayetleridir.

"Elif. Lam. Ra": İbn Kesir: Ra'nın fethası ile okumuştur. Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai de hece halinde, kesre ile: Elif. Lam, Rı okumuşlardır. Biz de Bakara suresinin başında bu cinsten olanları izah etmiştik. Özel olarak bu harflere gelince, bunda da altı görüş vardır: *Birincisi:* Manası: Ben Allah'ım, her şeyi görürüm, demektir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ben Rahman olan Allah'ım. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Bu, Allah'ın bir isminin kısaltmasıdır. İkrime, İbn Abbas'tan: Elif lam ra, ha mim ve nun'un Rahman'ın harfleri olduğunu rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, Allah Teala'nın kasem ettiği bir yemindir. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Beşincisi:* O, Kur'an'ın isimlerinden biridir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Altıncısı:* O, surenin ismidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Tilke": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* "Hazihi (yakına işaret) manasınadır. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ebu Ubeyde de bunu tercih etmiştir. *İkincisi:* O esas manasındadır (uzağa işarettir). Sonra bunda da üç görüş vardır. *Birincisi:* O; Tevrat ve İncil gibi eski kitaplara işarettir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Bu durumda mana şöyle olur: Dinlediğiniz bu kıssalar, Tevrat ve İncil'de nitelenen o ayetlerdir. *İkincisi:* İşaret, daha önce Kur'an'dan zikredilen ayetleredir. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* "Tilke" Elif. Lam. Ra ve onlar gibi huruf-ı mukattalara işarettir: Yani surelerin başındaki bu harfler, "kitabın ayetleridir" demektir. Çünkü kitaplar bunlarla okunur. Lafızları bunlarla teşkil edilir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Ebu Ubeyde de: "el – Hakîm": Muhkem, açık ve net manasınadır, demiştir. Araplar faîl veznini muf'al vezni yerine kullanırlar. Allah Teala: "Ma ledeyye atîd" *(Kaf: 18)* buyurmuştur ki, muad, (yanımda hazırdır) demektir.

أَكَانَ لِلنَّاسِ عَجَبًا

أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَىٰ رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا

أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَٰذَا

لَسَاحِرٌ مُبِينٌ ﴿٢﴾ إِنَّ رَبَّكُمُ اللَّهُ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ

والأرض في ستة أيام ثم استوى على العرش يدبر الأمر

ما من شفيع إلا من بعد إذنه ذلكم الله ربكم فاعبدوه

أفلا تذكرون ﴿٣﴾

2 - İçlerinden bir adama, "İnsanları uyar ve iman edenlere, kendileri için Rablerinin katında yüksek makam olduğunu müjdele" diye vahyetmemiz, insanlar için şaşılacak bir şey mi oldu. Kafirler: "Şüphesiz bu, elbette apaçık bir sihirbazdır" dediler.

3 – Şüphesiz Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan Allah'tır. Sonra da Arş'e hükümran oldu. İşi idare eder. O'nun izni olmadan hiçbir şefaatçi yoktur. İşte Rabbiniz Allah budur; O'na ibadet edin. Hâlâ ibret almıyor musunuz?

"İnsanlar için şaşılacak bir şey mi oldu?" İniş sebebi şöyledir: Allah Teala Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gönderince, kafirler bunu inkar ettiler ve: Allah Muhammed gibi bir insanı göndermeyecek kadar büyüktür, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Burada insanlardan maksat Mekke halkıdır. Adamdan maksat da Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. "İçlerinden": Soyunu biliyorlar, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. İstifham hemzesi azarlama ve ret içindir. İbn Enbari şöyle demiştir: Muhammed'in gönderilmesine şaşmalarına verilen cevap burada atılmış, o; "geçimlerini aralarında biz taksim ettik" *(Zuhruf: 32)* kavlinde açıklanmıştır. Yani, Bu geçim üstünlüğü gözle görülür şekilde açık olduğu gibi, Allah'ın dilediğini peygamberlikle üstün kılmasını da inkar etmeyin, demektir. Bunu söylemeyip atması başka yerde açıklamasına binaendir. İbn Enbari devamla diyor ki: Şöyle de denilmiştir: Ölümden sonra dirilme ve mahşere sürülmeden şaşmaları uyarma ile müjdelemenin bunlarla ilgili olmasındandır. Onlara birçok yerlerde cevap vermesi de bunu gösterir. Mesela şu ayetlerde olduğu gibi: "Yeniden yaratma Allah'a daha kolaydır *(Rum: 27)*. "Ölü kemiği onu ilk defa meydana getiren diriltir" *(Yasin: 79)*.

"Kadem-i sıdk (yüksek makam)": Bundan ne murat edildiği hususunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O daha önce yaptıkları amellerin güzel karşılığıdır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Salih de ondan: Varacakları iyi ameldir, diye rivayet etmiştir.

İkincisi: İlk zikirde (kalu bela'da) onlar için geçmiş olan bahtiyarlıktır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Ubeyde de: Geçmiş iyiliktir, demiştir.

Üçüncüsü: Doğru şefaatçidir ki bu da kıyamet gününde şefaat edecek olan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: İmanla geçmiş olan selef-i salihindir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Beşincisi: Zevale ermeyen doğru bir makamdır, bunu da Ata, demiştir.

Altıncısı: Kadem-i sıdk, yüksek derecedir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Yedincisi: Burada kadem (ayak); Müslümanların Peygamberlerini ve onu kaybetmelerine üzülerek, onu görmelerine sevinerek elde ettikleri sevabın gitmesi ile başlarına gelen musibettir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer: "Burada niçin ayağı (kademi) ele tercih etmiştir, hâlbuki Araplar eli iyilik yerinde kullanırlar?" denilirse, cevap şöyledir: Burada ayak ilerlemek için zikredilmiştir. Çünkü adet koşan kimsenin ayakları üzerinde ilerlemesi ile sürer gider. Araplar ayağı hep ileri giden ve içinde gerileme olmayan işi kinaye yollu anlatmada kullanır. Nitekim Şair Zürrimme şöyle demiştir:

Sizin öyle bir ayağınız vardır ki insanlar onun
Köklü soyla birlikte denizi kapladığını inkar etmezler.

Eğer: Ayak neden sadakate (sıdka) izafe edilmiştir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu, ayak için övgüdür, sadakate nispet edilen her şeyi methetmiş olursun, mesela şuralarda olduğu gibi: "Beni doğrulukla girdir ve doğrulukla çıkar" *(İsra: 80)*; "sadakat koltuğunda" *(Kamer: 55)*. Kelamda zikredilmeyen kısım vardır, takdiri şöyledir: Biz onlardan bir adama vahyettik, onlara vahiy gelince, "kafirler: Bu, apaçık bir sihirdir" dediler. İbn Kesir, Asım, Hamze ve Kisai, elifle "lesâhirün" okumuşlardır; Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir de, elifsiz olarak "lesihrün" okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: "Biz içlerinden bir adama vahyettik" sözü daha önce geçmiştir. Buna göre kim: Sahir (sihirbaz) okursa, adamı kastetmiş olur. Kim de sihrün derse, vahyedilen şeyin, yani sizin vahiy dediğiniz şeyin sihir olduğunu kastetmiş olur. Zeccac da şöyle demiştir: Onları yeniden diriltme ve mahşere sürülme ile korkutunca, onlar: Bu sihirdir, dediler. Allah Teala da onlara "Rabbiniz Allah'tır" diyerek gökleri ve yeri yaratanın

onları öldükten sonra diriltmeye de kadir olduğunu bildirdi. Bunun tefsiri de A'raf: 54'te geçmiştir.

"İşi idare eder": Mücahit: İşi görür, demiştir. Başkası da: Onu emreder ve yürütür, demiştir.

"O'nun izni olmadan hiçbir şefaatçi yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O izin vermeden kimse şefaat edemez. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Şefaat daha önce zikredilmedi, ancak kendilerine hitap edilenler: Putlar şefaatçilerdir, dedikleri için böyle demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: O'nun ikincisi yoktur. Şefi kelimesi şef' (çift)ten alınmıştır, çünkü O'nun yanında kimse yoktu, O eşyayı daha sonra yarattı. "Ancak izninden sonra": Bu da halkı var etmek için emrinden sonra demektir ki hemen var olur.

"O'na ibadet edin": Mukatil: O'nu birleyin, demiştir: Zeccac da, mana: Bir tek O'na ibadet edin, demiştir. "İbret almıyor musunuz?": Bu da "öğüt almıyor musunuz?" demektir.

إِلَيْهِ مَرْجِعُكُمْ جَمِيعًا ۖ وَعْدَ اللَّهِ
حَقًّا ۚ إِنَّهُ يَبْدَأُ الْخَلْقَ ثُمَّ يُعِيدُهُ لِيَجْزِيَ الَّذِينَ آمَنُوا
وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ بِالْقِسْطِ ۚ وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ شَرَابٌ
مِنْ حَمِيمٍ وَعَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٤﴾

4 - Dönüşünüz yalnız O'nadır. (Bu), Allah'ın gerçek bir va'di olarak. Şüphesiz O, yaratmaya başlar, sonra da onu tekrar eder ki, iman edip iyi ameller işleyenleri adaletle mükafatlandırsın. Kafirler için ise kaynar sudan bir içecek ve inkarlarına karşılık da acıklı bir azap vardır.

"Dönüşünüz yalnız O'nadır": Yani kıyamet gününde dönüşünüz O'nadır, demektir. "Va'dallahi hakka": Zeccac şöyle demiştir: "Va'dallah" mana itibarı ile mansuptur, o da: Vaadekümullahu va'den" demektir. Çünkü "ileyhi merciüküm" kavlinin manası, dönüş va'didir. "Hakkan" ise: Ahakka zalike hakka mülahazasıyla mansuptur.

"İnnehu yebdeül halka": Çoğunluk hemzenin kesri ile (innehu)

okumuşlardır. Hazreti Aişe, Ebu Rezin, İkrime, Ebu'l – Aliye ve Ameş de, fethi ile (ennehu) okumuşlardır. Zeccac da şöyle yorumlamıştır: Kim kesre ile okursa yeni cümle başı yapmıştır. Kim de fetha ile okursa, mana şöyledir: İleyhi merciüküm liennehu yebdeül halka. Mukatil de şöyle demiştir: Şeyi yoktan var eder, sonra da onu ölümden sonra tekrar eder. Kıst ise, adalet demektir.

Eğer: "Nasıl mü'minlerin mükafatını adaletle verir dedi, hâlbuki kafirlerin cezasını da adaletle verir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Eğer her iki grup için de adaleti zikretseydi, birleştikleri zaman kafirlerin başına gelecek olan acıklı azap ve kaynar su içme gibi şeyler belli olmazdı. İşte onları mü'minlerden ayırdı ki onlara verdiği cezanın da adalet olduğu meydana çıksın. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Hamîm ise: Sıcak (kaynar) sudur. Ebu Ubeyde de: Bütün sıcak şeyler hamîm'dir, demiştir.

هو الذي جعل الشمس ضياء والقمر نورا وقدره منازل لتعلموا
عدد السنين والحساب ما خلق الله ذلك الا بالحق يفصل
الايات لقوم يعلمون ﴿٥﴾ ان في اختلاف الليل والنهار وما
خلق الله في السموات والارض لايات لقوم يتقون ﴿٦﴾
ان الذين لا يرجون لقاءنا ورضوا بالحيوة الدنيا واطمانوا
بها والذين هم عن اياتنا غافلون ﴿٧﴾ اولئك ماويهم
النار بما كانوا يكسبون ﴿٨﴾ ان الذين امنوا وعملوا
الصالحات يهديهم ربهم بايمانهم تجري من تحتهم الانهار
في جنات النعيم ﴿٩﴾ دعويهم فيها سبحانك اللهم وتحيتهم
فيها سلام واخر دعويهم ان الحمد لله رب العالمين ﴿١٠﴾

5 – O ki güneşi ziya, ayı da nur yaptı. Ona menziller (evreler) takdir etti ki, yılların sayısını ve hesabı bilesiniz. Allah bunu ancak hak ile yarattı. Bilen bir topluluk için ayetlerini açıklıyor.

6 – Şüphesiz gece ile gündüzün arka arkaya gelmesinde ve Allah'ın göklerde ve yerde yarattığı şeylerde, sakınan bir topluluk için elbette ayetler vardır.

7 – Şüphesiz bize kavuşmayı ummayıp dünya hayatına razı olanlar ve onda huzur bulup da ayetlerimizden gafil olanlar var ya,

8 – İşte onların varacakları yer, kazandıkları şeyler yüzünden ateştir.

9 – Şüphesiz iman edip iyi şeyler yapanları Rableri imanları ile doğru yola iletir. Nimet cennetlerinde altlarından ırmaklar akar.

10 – Orada duaları: "Ya Allah, seni tenzih ederiz"dir. Orada sağlık dilekleri de, selamdır. Dualarının sonu da: "Alemlerin Rabbi Allah'a hamdolsun" (demektir).

"Hüvellezi cealeşşemse dıyaen": Çoğunluk, tek hemze ile: "Dıyaen" okumuşlardır; İbn Kesir ise, Kur'an'ın her yerinde iki hemze ile: "Dıaen" okumuştur, yani ziyalı, ışıklı demektir. "Ayı da nur yaptı": Yani nurlu kıldı. "Ona menziller takdir etti (ve kadderehu menazile)": Yani kaddere lehu demektir ki cer harfini atmıştır. Mana da: Ona duraklar hazırladı ve ona menziller tayin etti, demektir. Zeccac da: Hu zamirinin aya raci olduğunu söylemiştir, çünkü yılları ve hesabı bilmek için takdir edilen odur. Güneş ile aya raci olması da caizdir; o zaman kısaltmak için birini atmıştır. Ferra da şöyle demiştir: Eğer istersen menzil takdirini yalnız aya verirsin, çünkü aylar onunla bilinir. İstersen ikisine birden verirsin, o zaman biri ile yetinilmiş olur. Mesela: "Vallühu ve resuluhu ahakku enyurduhu" *(Tevbe: 62)* ayetinde olduğu gibi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: ayın menzilleri yirmi sekizdir, ayın başından yirmi sekizinci geceye kadar devam eder, sonra bir gece gizlenir. Bu menziller Arapların yağmuru onların yağdırdığına inandıkları yıldızlardır. İsimleri şöyledir: Şirtan, Butayn, Süreyya, Deberan, Hak'a, Hen'a, Zira, Nesre, Tarf, Cebhe, Zübre, Sarfe, Avva, Simak, Ğafr, Zübana, İklil, Kalb, Şevle, Naim, Belde, Sa'düzzabih, Sa'dü Bula', Sa'düssuud, Sa'dülahbiye, Ferğuddelvil mukaddem, Ferğuddelvil muahhar ve Rişa'dır ki ikinci adı Hut (Balık burcu)dur.

"Allah bunları ancak hak ile yarattı": Yani hak için, sanat ve kudretini göstermek ve birliğine delil olmak için yarattı. "Yufassilül ayati": İbn Kesir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile: "yufassilü" okumuşlardır. Nafi, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayeten nun ile "nufassilül ayati" okumuşlardır. Mana da: Ayetleri açıklıyoruz, demektir. "Bilen bir toplum için": İşaretlerle kudretini anlayacak toplum için, demektir.

"Sakınan bir topluluk için": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Şirkten sakınan. *İkincisi:* Allah'ın azabından sakınan. O zaman mana şöyle olur: Ayetler nefsi arzuları kendisini görünen hakkın tersine götürmeyenler içindir.

"Bize kavuşmayı ummazlar": İbn Abbas: Öldükten sonra dirilmekten korkmazlar, demiştir. "Dünya hayatına razı oldular": Ondaki şeyleri ahirete tercih ettiler. "Onda huzur buldular": Onu yeğlediler. Başkası da şöyle demiştir: Ona meylettiler, çünkü onlar ahirete inanmazlar. "Onlar ayetlerimizden gafildirler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Kur'an ayetleriyle Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Surenin başında zikrettiği eserleridir. Bunu da Mukatil, demiştir. "Gafiller": İbn Abbas: Ayetleri yalanlayanlardır, demiştir. Başkası da: Yüz çevirenlerdir, demiştir. İbn Zeyd de: Onlar kafirlerdir, demiştir.

"Kazandıkları şeyler yüzünden": Mukatil: İnkar ve yalanmaları yüzünden, demiştir.

"Rableri onları imanlarıyla iletir": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Onları imanlarının sevabı ile cennete iletir. *İkincisi:* Onlara nur verir, imanlarıyla onun aydınlığında yürürler. *Üçüncüsü:* İmanları nedeniyle hidayetlerini artırır. *Dördüncüsü:* İmanları nedeniyle onlara sevap verir. Hidayet ise onlar için ezelde takdir edilmiştir.

"Altlarından ırmaklar akar": Yani önlerinden akar, onlarsa onu yukarıdan görürler.

"Orada duaları": Bunu da A'raf'ın başında 5. ayette şerh etmiş bulunuyoruz.

Duadan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gönüllerin çektiğini istemeleridir. İbn Abbas şöyle demiştir: Cennet halkı ne zaman gönülleri bir şey çekerse. "sübhakellahümme" (Allah'ım, seni tenzih ederiz)" derler. Gönüllerinden geçen hemen önlerine gelir. Yemek yedikleri zaman da: Elhamdü lillahi rabbil alemin (bütün övgüler alemlerin Rabbi Allah'a mahsustur) derler. Bu da dualarının sonudur. İbn Cüreyc şöyle demiştir: Yanlarından içlerinin çektiği bir kuş geçerse, "sübhanekallahümme" derler. Melek o gönüllerinin çektiği şeyi onlara getirir ve onlara selam verir, onlar da selamını alırlar. İşte "orada sağlık dilekleri selamdır" dediği budur. Yedikleri zaman da Rablerine hamd ederler, işte: "Dualarının sonu da "Alemlerin Rabbi Allah'a hamd olsun" sözü de budur.

İkincisi: Onlar ettikleri bir duada Allah'a rağbet ettikleri zaman: "Sübhanekallahümme" derler. Bunu da Katade, demiştir.

"Sağlık dilekleri de selamdır (tahiyyetühüm) ": Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onların birbirlerine ve meleklerin onlara selamı budur. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Allah Teala onları selam ile karşılar. *Üçüncüsü:* Tahiyye mülk demektir, bu durumda mana şöyledir: Oradaki mülkleri emniyettedir. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

"Ve ahirü da'vahum": Dualarının sonu demektir. "Enilhamdü lillahi rabbil alemin": Ebu Miclez, İkrime, Mücahit, İbn Yamur, Katade ve Yakup, nunun şeddesi ve dalın nasbı ile: "Ennel hamde lillahi" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Allah Teala onların sözlerine Allah'ı tazim ve tenzih ile başlayıp şükür ve sena ile bitirdiklerini bildirmiştir. İbn Keysan da şöyle demiştir: Onlar sözlerini tevhit ile başlatır ve tevhit ile bitirirler.

وَلَوْ يُعَجِّلُ اللّٰهُ لِلنَّاسِ الشَّرَّ اسْتِعْجَالَهُمْ بِالْخَيْرِ لَقُضِيَ
اِلَيْهِمْ اَجَلُهُمْ فَنَذَرُ الَّذ۪ينَ لَا يَرْجُونَ لِقَاۤءَنَا ف۪ي طُغْيَانِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿١١﴾

11 – Eğer Allah, insanlara şerri de hayrı acele istemeleri gibi verseydi, elbette onlara ecelleri hükmedilirdi. Biz, bize kavuşmayı ummayanları taşkınlıkları içinde bocalamaya bırakırız.

"Eğer Allah, insanlara şerri de acele verseydi": Bazıları bunun Nadr bin el – Haris hakkında indiğini söylemişlerdir. O: "Allah'ım, eğer o senin kendi katından bir hak ise, üzerimize gökten taş yağdır" *(Enfal: 32)* demişti. Acele etmek: Bir şeyi vaktinden önce istemektir. Ayette bundan ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer Allah insanlara kendilerine veya ailelerine kızıp da beddua ettikleri ve acele istedikleri zaman hayrı acele verdiği gibi şerri de verseydi, helak olurlardı. Bu İbn Abbas, Mücahit ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: Eğer kafirlere dünya malı ve evlat gibi hayırları acele verdiği gibi küfürlerine karşı azabı da acele verseydi, ahiret azabının gerçekleşmesi için ecelleri bitirilirdi. Bunu da Maverdi hikaye etmiştir. Bunu da ayetin devamı ve iniş sebebi destekler. Cumhur, kafın zammesi ile "lekudıye", lamın zammesi ile de "ecelühüm" okumuş-

tur. İbn Amir ise kafın fethi ile "lekada", lamın nasbı ile de "ecelehüm" okumuştur. Tuğyan ve ameh lafızlarının manasını da Bakara suresinin başında 15. ayette zikretmiş bulunuyoruz.

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ الضُّرُّ دَعَانَا
لِجَنْبِهِ أَوْ قَاعِدًا أَوْ قَائِمًا فَلَمَّا كَشَفْنَا عَنْهُ ضُرَّهُ
مَرَّ كَأَنْ لَمْ يَدْعُنَا إِلَى ضُرٍّ مَسَّهُ كَذَلِكَ زُيِّنَ لِلْمُسْرِفِينَ
مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٢﴾

12 – İnsana sıkıntı dokunduğu zaman bize yanı üstü yahut oturarak veyahut ayakta dua eder. Ondan sıkıntısını açtığımız zaman, kendine dokunan sıkıntıya bizi çağırmamış gibi çeker gider. İşte israfçılara yaptıkları şeyler böyle süslenmiştir.

"İnsana sıkıntı dokunduğu zaman": Kimin hakkında indiğinde iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Ebu Huzeyfe hakkında inmiştir. Onun adı Haşim bin Muğire bin Abdullah el – Mahzumi'dir. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* O, Utbe bin Rebia ile Velid bin Muğire hakkında inmiştir. Bunu da Ata, demiştir. Sıkıntı: Zorluk ve meşakkat, demektir. "Licenbihi"deki lam "ala" manasınadır. Ayetin manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona sıkıntı dokunduğu zaman yanı üstü yahut oturarak veyahut ayakta dua eder. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bu hallerde ona sıkıntı dokunduğu zaman dua eder. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Sıkıntısını açtığımız zaman çeker gider": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Duadan vazgeçer, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Belaya maruz kalmadan önceki gibi çeker gider ve başına gelen şeyden öğüt almaz. Bunu da Zeccac, demiştir. *Üçüncüsü:* Şükrü terk etmekle taşkınlık içinde çeker gider.

"Keen lem yed'una": Zeccac şöyle demiştir: Bu "keen" sakileden (keenne'den) tahfif edilmiştir. Mana da: Keennehu leyeduna (sanki bize dua etmemiş gibi)dir. Kadın şaire Hansa da şöyle demiştir:

Sanki hiç çekinilen kimseler olmadılar,
Çünkü o zaman insanlar: Hak güçlünün, derlerdi.

"Böylece israfçılara süslendi": Mana şöyledir: Bu kafire bela anında dua ve rahatlık halinde yüz çevirme süslü gösterildiği gibi

şan kimselerdir.

لَقَدْ أَهْلَكْنَا الْقُرُونَ مِنْ قَبْلِـ

جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَمَا

كَذَٰلِكَ نَجْزِي الْقَوْمَ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٣﴾

. sizden önceki nesilleri :

أَنْ أُبَدِّلَهُ مِنْ تِلْقَاءِ نَفْسِي إِنْ أَتَّبِعُ إِلَّا مَا يُوحَى إِلَيَّ إِنِّي
أَخَافُ إِنْ عَصَيْتُ رَبِّي عَذَابَ يَوْمٍ عَظِيمٍ ⑮

15 – Onlara ayetlerimiz açık olarak okunduğu zaman, bize kavuşmayı ummayanlar: "Bundan başka bir Kur'an getir yahut onu değiştir" derler. De ki: "Ben onu kendiliğimden değiştiremem. Ben ancak bana vahyolunana tabi olurum. Şüphesiz ben, eğer Rabbime asi olursam, büyük bir günün azabından korkarım".

"Onlara ayetlerimiz okunduğu zaman": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kur'anla alay eden Mekke halkı hakkında inmiştir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: O Mekke müşrikleri hakkında inmiştir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Ayetlerden kastedilen de Kur'an'dır. "Umarlar": Korkarlar, demektir. Bu Kur'an'dan başkasını veya değiştirilmesini istemelerindeki sebep hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar azap ayetini rahmet ve rahmet ayetini de azapla değiştirmek istediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onlar ondaki ölümden sonra dirilme ve mahşere sevk edilmeden hoşlanmadılar; çünkü buna inanmazlardı. İlahlarının kötülenmesinden de hoşlanmadılar, içinde böyle şey olmayanını istediler. Bunu da Zeccac, demiştir. Değiştirmekle başkasını getirmek arasında şu fark vardır: Bir şey değiştirilirken yanında eskisi olmaz, ama başkasını getirirken yanında başkası olabilir.

"Ma yekunu li": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr ye'yi harekeli (liye) okumuşlar; kalanlar ise sakin okumuşlardır. "Min tilkai nefsi" Bunu da Nafi ile Ebu Amr harekeli (nefsiye), diğerleri ise sakin okumuşlardır. Mana da kendiliğimden demektir. Daha açıkçası şöyledir: Benim getirdiğim şey, Allah katındandır, benim tarafımdan değildir ki onu değiştireyim. "İnni ehafü": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr bu yeyi fethe ile harekelemişlerdir. "Eğer Rabbime isyan edersem": Onu değiştirmede veya başkasını getirmede. "Büyük bir günün azabı": Yani kıyamette demektir.

Nasih ve mensuh alimleri bu ayet üzerinde de benzeri olan En'am: 15'te açıkladığımız gibi konuşmuşlardır. Her iki ayetten maksat, muhalifleri tehdit etmektir. Bunun Resulullah'a nispet edilmesi, işin zorluğunu göstermek içindir.

قُلْ لَوْ شَاءَ اللّٰهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرٰيكُمْ بِهِ فَقَدْ
لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٦﴾
فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًا أَوْ كَذَّبَ بِآيَاتِهِ إِنَّهُ
لَا يُفْلِحُ الْمُجْرِمُونَ ﴿١٧﴾

16 – De ki: Eğer Allah dilese idi, onu size okumazdım ve onu size bildirmezdi de. Gerçekten bundan önce aranızda bir ömür kaldım; düşünmüyor musunuz?

17 – Allah'a yalan uydurandan yahut ayetlerini yalanlayandan daha zalim kimdir? Şüphesiz günahkarlar iflah olmazlar.

"De ki: Eğer Allah dileseydi, onu size okumazdım": Yani Kur'an'ı. Zira onu bana indirmez ve onu size okumamı emretmezdi. "Vela edraküm bih (onu size bildirmezdi de)": İbn Kesir, tekit lamı ile elifsiz olarak "veleedraküm" okumuş, lamı "edraküm"ün başına getirmiştir. Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle imale ederek: "Edreyküm" okumuşlardır. Hasen, İbn Ebi Able ve Şeybe bin Nisah da, elifle kâf arasında te ile: "Vela edre'tüküm" okumuşlardır. "Fekad lebistü fiküm umüren": Hasen ile A'meş, mimin sükunu ile "umren" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Umr'de üç lügat vardır: Umr, umur ve amr. İbn Abbas da şöyle demiştir: Aranızda kırk sene kaldım, size Kur'an'dan bir şey söylemiyordum. "Düşünmüyor musunuz?": Yani benim tarafımdan olmadığını. "Allah'a yalan uydurandan daha zalim kimdir?": Yani, ben Allah'a karşı bir şey uydurmadım ve O'na yalan da söylemedim. O'nun ortağı olduğunu iddia etmekle bunu siz yaptınız. Burada günahkarlar da: Müşriklerdir.

وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَضُرُّهُمْ
وَلَا يَنْفَعُهُمْ وَيَقُولُونَ هٰؤُلَاءِ شُفَعَاؤُنَا عِنْدَ اللّٰهِ
قُلْ أَتُنَبِّئُونَ اللّٰهَ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي السَّمٰوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ
سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١٨﴾

18 – Allah'tan başka, kendilerine ne zarar ne de fayda vermeyen şeylere tapıyorlar ve: "Bunlar bizim Allah katında şefaatçilerimiz" diyorlar. De ki: "Allah'a göklerde ve yerde bilmediği şeyleri mi haber veriyorsunuz?" O'nu tenzih ederiz. O, onların şirk koştukları şeylerden yücedir.

"Allah'tan başka, kendilerine zarar vermeyen şeylere tapıyorlar": Yani ibadet etmedikleri takdirde kendilerine zarar vermeyen ve ibadet ettikleri takdirde de fayda vermeyen şeylere. Bunu da Mukatil ile Zeccac, demişlerdir.

"Diyorlar": Yani müşrikler, "şunlar": Yani putlar. Ebu Ubeyde: Onlara insanlar gibi hitap edilmiştir, demiştir. Biz de bu manayı A'raf: 19'da "onlar yaratılmışlardır" kavlinde zikretmiş bulunuyoruz. "Allah katında şefaatçilerimizdir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ahirette şefaatçilerimizdir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas ile Mukatil'den demiştir. *İkincisi:* Dünyada geçimlerimizi düzeltmede şefaatçilerimizdir, çünkü onlar öldükten sonra dirilmeye inanmazlardı. Bunu da Hasen, demiştir.

"De ki. Allah'a bilmediği şeyi mi haber veriyorsunuz?": Dahhak şöyle demiştir: Allah'ın ortağı olduğunu ve göklerde ve yerde ortağı olduğunu bilmediğini mi haber veriyorsunuz?

وَمَا كَانَ النَّاسُ
إِلَّا أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِن رَّبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ فِيمَا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٩﴾

19 – İnsanlar ancak tek bir ümmet idilerdi; fakat ihtilafa düştüler. Eğer Rabbinden bir kelime geçmese idi, mutlaka ihtilaf ettikleri şeylerde aralarında hüküm verilirdi.

"İnsanlar ancak tek bir ümmet idilerdi": Bunu Bakara suresi ayet 213'te şerh etmiş bulunuyoruz. Görüşlerin en güzeli şudur: Onlar tek din üzerinde muvahhit idiler, ihtilafa düşüp putlara taptılar. Onlara ilk gönderilen Peygamber de Nuh aleyhisselam idi.

"Eğer Rabbinden bir kelime geçmese idi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer bu ümmetin kendinden öncekiler gibi helak edilmeyeceğine dair bir söz geçmiş olmasa idi, aralarına azabın inmesiyle hükmedilirdi, bu da ihtilaf ettikleri din hususunda kesin bir hüküm olurdu.

İkincisi: Geçen söz şudur: Her ümmetin bir eceli vardır, dünyanın da vaktinden önce gelmeyecek bir eceli vardır.

Üçüncüsü: Geçen kelime şudur: Hiç kimse aleyhine delil sabit olmadıkça sorumlu tutulmaz.

"Aralarında hüküm verilirdi": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kıyametin onların başına kopacağına hüküm verilirdi. *İkincisi:* İnanmayanlara azabın ineceğine hüküm verilirdi.

وَيَقُولُونَ لَوْلَآ أُنزِلَ عَلَيْهِ ءَايَةٌ مِّن رَّبِّهِۦ ۖ فَقُلْ إِنَّمَا
ٱلْغَيْبُ لِلَّهِ فَٱنتَظِرُوٓا۟ إِنِّى مَعَكُم مِّنَ ٱلْمُنتَظِرِينَ ﴿٢٠﴾

20 – "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" derler. Sen de de ki: "Gayb ancak Allah'a aittir. Siz bekleyin. Şüphesiz ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.

"Derler": Yani müşrikler, derler. "Levla": Değil miydi? "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli": Mesela Musa'nın asa ve beyaz el mucizesi ve diğer peygamberlerin mucizeleri gibi."De ki: Gayb ancak Allah'a aittir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Sizin: "Niçin mucize inmedi?" sözünüz gaybtir, niçin inmediğini de ancak Allah bilir. *İkincisi:* Mucizenin ne zaman ineceği gaybtir, onu da ancak Allah bilir.

"Bekleyin": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mucizenin inmesini bekleyin. *İkincisi:* Allah'ın aramızda kimin haklı kimin haksız olduğuna dair hükmünü bekleyin.

وَإِذَآ أَذَقْنَا ٱلنَّاسَ رَحْمَةً مِّنۢ بَعْدِ ضَرَّآءَ مَسَّتْهُمْ إِذَا لَهُم مَّكْرٌ فِىٓ ءَايَاتِنَا ۚ
قُلِ ٱللَّهُ أَسْرَعُ مَكْرًا ۚ إِنَّ رُسُلَنَا يَكْتُبُونَ مَا تَمْكُرُونَ ﴿٢١﴾

21 – Eğer insanlara kendilerine dokunan sıkıntıdan sonra bir rahmet tattırırsak, birden ayetlerimizde bir hileleri (vardır). De ki: "Allah hilece daha hızlıdır". Şüphesiz elçilerimiz yaptığınız hileleri yazıyorlar.

"İnsanlara bir rahmet tattırırsak": İniş sebebi şöyledir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Mekkelilere kıtlıkla beddua edince yedi yıl kıtlık oldu. Ebu Süfyan ona geldi: Bize bolluk için dua et; eğer bolluk olursa seni tasdik ederiz, dedi. O da onlar için dua etti; yağmurlar yağdı, yine inanmadılar. Bunu Maverdi, zikretmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Burada insanlardan murat: Kafirlerdir.

Rahmet ve sıkıntı ile ne murat edildiğine dair üç görüş vardır:

Birincisi: Rahmet: Afiyet ve sevinçtir, sıkıntı da: Fakirlik ve beladır. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Rahmet: İslam, sıkıntı da: Küfürdür. Bu da münafıkların hakkındadır. Bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Rahmet: Bolluk, darlık da: Kıtlıktır. Bunu da Dahhak, demiştir.

Hileden de ne murat edildiğine dair dört görüş vardır:

Birincisi: O; alay etme ve yalanlamadır. Bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O, inkar ve rettir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Üçüncüsü: O, nimeti Allah'tan başkasına nispet etmektir. Onlar: Filanca yıldızdan dolayı bize yağmur yağdı, derlerdi. Bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

Dördüncüsü: Hile: Münafıklıktır, çünkü o, imanı açıklayıp küfrü gizlemektir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"De ki: Allah hilece daha hızlıdır": Yani hileye ceza vermede en hızlıdır. "Şüphesiz elçilerimiz": Yani hafaza melekleri. "Yaptığınız hileleri yazıyorlar": Yani sizi onlara göre cezalandırmak için hilelerinizi muhafaza ediyorlar. Yakup – Rüveys ve Ebu Hatim rivayetleri dışında – Eban da Asım'dan, ye ile: "Yemkurun" okumuşlardır.

هُوَ الَّذِي يُسَيِّرُكُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ حَتَّىٰ إِذَا كُنتُمْ فِي الْفُلْكِ
وَجَرَيْنَ بِهِم بِرِيحٍ طَيِّبَةٍ وَفَرِحُوا بِهَا جَاءَتْهَا رِيحٌ عَاصِفٌ وَجَاءَهُمُ
الْمَوْجُ مِن كُلِّ مَكَانٍ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ أُحِيطَ بِهِمْ دَعَوُا اللَّهَ مُخْلِصِينَ
لَهُ الدِّينَ لَئِنْ أَنجَيْتَنَا مِنْ هَٰذِهِ لَنَكُونَنَّ مِنَ الشَّاكِرِينَ ﴿٢٢﴾
فَلَمَّا أَنجَاهُمْ إِذَا هُمْ يَبْغُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّمَا
بَغْيُكُمْ عَلَىٰ أَنفُسِكُم مَّتَاعَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُكُمْ
فَنُنَبِّئُكُم بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٣﴾

22 – O (Allah) ki sizi karada ve denizde yürütüyor. Nihayet gemilerde olduğunuz zaman onları (yolcuları) hoş bir rüzgarla

yüzdürüp de buna sevindikleri zaman, onlara şiddetli bir rüzgar gelir ve dalgalar onlara her taraftan hücum eder. Onlar da iyice kuşatıldıklarını sanırlar. İşte o zaman dini O'na has kılarak: "Andolsun, eğer bizi bundan kurtarırsan, mutlaka şükredenlerden oluruz!" diye dua ederler.

23 – Onları kurtarınca, hemen yeryüzünde haksız yere taşkınlık ederler. Ey o insanlar, taşkınlığınız ancak kendinizedir. (Bu da) dünya menfaati gibi (geçicidir). Sonra dönüşünüz bizedir; biz de size yaptıklarınızı haber veririz.

"O ki sizi yürütüyor: Yani o hilesi en hızlı olan Allah sizi yürütüyor. "Karada": Hayvanların üzerinde, denizde gemilerde. Eğer dilerse sizden karada veya denizde intikam alır. İbn Amir ile Ebu Cafer, nun ve şin ile neşr kökünden "yenşürüküm" okurlar. O da mana itibarı ile: "O ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türetti" *(Nisa: 2)* ayetiyle aynı manayadır. Fülk: Gemiler demektir. Ferra da şöyle demiştir: Fülk müzekker de olur, müennes de olur; tekil de olur, çoğul da olur. Allah Teala (burada): "Caetha" diyerek müennes etmiştir. Yasin 41'de de "filfülkil meşhun" diyerek müzekker etmiştir.

"Ve cereyne bihim": Hitap sigasından gaip sigasına dönmüştür. Zeccac şöyle demiştir: Her kim gaibi muhatap yerine koyarsa, onu gaibe çevirmesi caizdir.

Şair şöyle demiştir:

(Sevgilim) aşıkların mezarından uzaktadır,
Ey Mahrem'in kızı, seni arayıp bulmak bana zordur.

"Hoş bir rüzgarla": Yani yumuşak bir rüzgarla, demektir. "Ona sevinirler": Yumuşaklığına ve hoşluğuna sevinirler. "Onlara gelir": Yani gemilere gelir. Ferra şöyle demiştir: İstersen zamiri rüzgara gönderirsin, sanki: O hoş rüzgara bir fırtına gelir, demiş gibi olursun. Araplar fırtınaya: Asıf ve asıfa, derler. Asafetirrihü ve a'asafat de derler. Hemzeli şekli Esed oğulları lehçesidir. İbn Abbas şöyle demiştir: Asıf: Şiddetli demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Asaftirrihü, fehiye asıfün ve asıfetün, fehiye mu'sifün ve mu'sifetün (üçlü ve dörtlü kullanılır demek istiyor. Mütercim). "Dalga ona her taraftan gelir": Yani dalgaların olduğu taraflardan demektir.

"Zannu": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Yakîn (kesin bilgi) manasınadır. *İkincisi:* Vehim (zan) manasınadır. "Kuşatılırlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Helake yaklaşırlar, bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Bunun aslı şudur: Düşmanlar bir memleketi kuşatınca halkı için

helak (ölüm) yaklaşmış demektir. Zeccac da şöyle demiştir: Belaya maruz kalan herkese: Kuşatıldı, denir ki, bela onu kuşattı, demektir.

İkincisi: Melekler onları kuşatır, etraflarını sarar, demektir. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

"Dini Allah'a has kılarak O'na dua ederler": Putlarına değil. İbn Abbas şöyle demiştir: Şirki terk eder, Rabliği yalnız Allah'a tanırlar ve derler ki: "Eğer bizi bundan kurtarırsan": Bu fırtınadan. "Mutlaka şükredenlerden oluruz": Yani Allah'ı birleyenlerden oluruz.

"Yebğune fil'ardı (yeryüzünde taşkınlık ederler)": Bağy: Bozgunculukta ileri gitmektir. Asmai şöyle demiştir: Beğal cürhü derler ki, yara azdı, demektir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah'tan başkasına dua etmek ve günah ve fesat işlemekle yeryüzünde taşkınlık ederler.

"Ey o insanlar": Yani, ey Mekke halkı. "Taşkınlığınız ancak kendinizedir": Yani haksızlığınızın ceremesi kendi nefsinizedir. Zeccac da şöyle demiştir: Yaptığınız haksızlık sonunda size döner.

"Metaal hayatid dünya": İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Hafs ve Eban da Asım'dan, metaın nasbı ile: "Metaal hayatid dünya" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Kim ref ile metau okursa, mana şöyledir: Bu taşkınlıkla elde ettiğiniz şey ancak dünya menfaatidir. Kim de nasb ile metaa okursa, mastar kabul eder ve mana da şöyle olur: Dünya metaı gibi yararlanırsınız. Ebu'l – Mütevekkil, Yezidi de kendi tercihi olarak ve Harun el – Ateki de Asım'dan rivayet ederek aynın kesresiyle: "Metail hayati" okumuşlardır. İbn Abbas da şöyle demiştir: "Dünya hayatının metaı": Dünya menfaatidir.

إِنَّمَا مَثَلُ الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا كَمَٓاءٍ
اَنْزَلْنَاهُ مِنَ السَّمَٓاءِ فَاخْتَلَطَ بِه۪ نَبَاتُ الْاَرْضِ مِمَّا يَأْكُلُ النَّاسُ
وَالْاَنْعَامُ حَتّٰٓى اِذَٓا اَخَذَتِ الْاَرْضُ زُخْرُفَهَا وَازَّيَّنَتْ
وَظَنَّ اَهْلُهَٓا اَنَّهُمْ قَادِرُونَ عَلَيْهَٓا اَتٰيهَٓا اَمْرُنَا لَيْلًا
اَوْ نَهَارًا فَجَعَلْنَاهَا حَص۪يدًا كَاَنْ لَمْ تَغْنَ بِالْاَمْسِ كَذٰلِكَ
نُفَصِّلُ الْاٰيَاتِ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

24 – Dünya hayatının hali gökten indirdiğimiz bir su gibidir ki, onunla insanların ve hayvanların yediğinden bitkiler birbirine karışır. Nihayet yeryüzü ziynetini alıp da süslendiği ve sahiplerinin de buna muktedir olacaklarını zannettikleri zaman, ona emrimiz gece yahut gündüz gelir; biz de onu hiç olmamış gibi biçilmiş kılarız. Biz, ayetleri düşünen bir topluluk için işte böyle açıklıyoruz.

"Dünya hayatının hali gökten indirdiğimiz bir su gibidir": Bu, Allah Teala'nın fani dünya için getirdiği bir misaldir. Onu gökten inen yağmura benzetmiştir. "Onunla yerin bitkisi karıştı": Yani bitki yağmurla karıştı, demektir ve çoğaldı "insanların yediği": hububat vs. "ve hayvanların" çayırlığı. "Hatta iza ahazetil ardu zuhrüfeha (nihayet yeryüzü ziynetini alınca)": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bitki süsünü takınınca. Zuhrüf, aslında altın demektir. Sonra nakış, çiçek, süsleme ve her türlü süslü şeye zuhruf denildi. Zeccac da: Zuhruf: Güzellikte kemale eren şeye denir, demiştir.

"Vezzeyyenet": Cumhur şedde ile: "Vezzeyyenet" okumuştur. Sa'd bin Ebi Vakkas, Ebu Abdurrahman, Hasen ve İbn Yamur, meftuh hemze-i katı' ve sakin ze ile ef'alet vezninde: "Ve ezyenet" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim şedde ile "vezzeyyenet" okursa, mana tezeyyenet ile aynıdır; te zeye idgam edilmiş, ze de sakin kılındığı için başına hemze-i vasl getirilmiştir. Kim de ef'alet vezninde "ve ezyenet" okursa, mana: Ziynet getirdi olur. Übey ile İbn Mes'ud da: "Ve tezeyyenet" okumuşlardır.

"Onun sahipleri zannetti": Yanın o yerin sahipleri demektir. "Buna muktedir olduklarını": Yani yerin bitirdiğine. Yer'i zikretmişse de maksat bitkidir, çünkü mana anlaşılmaktadır. "Ona emrimiz geldi": Yani helakine verdiğimiz hüküm. "Biz de onu biçilmiş kıldık": Yani biçilmiş, üzerinde bir şey kalmamış kıldık. Hasîd: Kökünden kazılmış, demektir. "Keen lem tağne bilems": Zeccac: İmar edilmemiş gibi, demiştir. Mağani (tağne): İnsanların konarak imar ettikleri yerlerdir. Ğaniyna bilmekan denir ki: Bir yere konmaktır. Hasen ye ile: "Keenlem yağne" okumuştur, yani o biçilen şey, hiç olmamış gibi oldu, demektir. Bazı müfessirler de ayetin tevili şöyledir demişlerdir: Dünya hayatı; malın ve dünyanın dikkat çekip hoşa giden şeylerinin toplanmasına sebeptir. Nihayet bu, sahibinin yanında tamamlanıp da ondan yararlanacağını zannettiği zaman ölümü veya tehlikeli bir hadise ile elinden çekilip alınır. Nitekim su da bitkilerin birbirine dolaşmasına sebeptir, yeryüzü onunla süslenip de insanlar ondan yararlanacaklarını düşündükleri zaman Allah onu helak eder. O da hiç olmamış gibi olur.

وَاللّٰهُ يَدْعُوا اِلٰى
دَارِ السَّلَامِ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَاءُ اِلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٢٥﴾
لِلَّذ۪ينَ اَحْسَنُوا الْحُسْنٰى وَزِيَادَةٌ وَلَا يَرْهَقُ وُجُوهَهُمْ قَتَرٌ وَلَا
ذِلَّةٌ اُو۬لٰئِكَ اَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ ف۪يهَا خَالِدُونَ ﴿٢٦﴾

25 – Allah selamet yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.

26 – İyilik edenler için daha güzeli ve fazlası vardır. Yüzlerini ne toz ne de horluk kaplamaz. İşte onlar cennet yaranıdırlar. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

"Allah selamet yurduna çağırır": Yani cennete. Ona niçin bu adın verildiğini: "Onlar için Rableri katında selamet yurdu vardır" *(En'am: 127)* ayetinde zikretmiştik. Bil ki Allah Teala daveti herkese yapmış, ancak dilediğini özel olarak hidayet etmiştir. Çünkü yaratıkları üzerinde hüküm yalnız kendinindir.

Doğru yoldan ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın kitabıdır. Bunu da Hazreti Ali, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* İslam'dır, bunu da Nevvas bin Sem'an, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Haktır, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Sapıklık ve şüphelerden çıkaran şeydir. Bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

"İyilik edenler için": İbn Abbas: Lailahe illallah diyenler için, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: el – Hüsna kelimesini anlatıp nitelemeye gerek yoktur, çünkü Araplar istenen ve sevilen her haslete hüsna (güzellik) derler. Arapların bildiği bir şeyi anlatmaya gerek yoktur. Fazlası da onun manasına göredir ve onun tarafından bilinmektedir. Ünlü şair İmruulkays'in şu sözü de bunu gösterir:

(Sevgili ile) karşılıklı konuşup da o uysallaştığı zaman,
Ben (ona) çöpleri olan eğri bir dal (bir salkım üzüm) uzattım.

Öyle haz duyduk ki güzelliğe (hüsna'ya) vardık ve sözlerimiz inceldi.
Böylece onu uysallaştırdım, o da dik başlığı bırakıp uysallaştı, hem de nasıl uysallaştı!

Müfessirler güzellikten ne murat edildiği hususunda beş görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O cennettir ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir. Çoğunluk da böyle demiştir.

İkincisi: O güzel bir amele güzel bir karşılıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Yardımdır, bunu da Abdurrahman bin Sabit, demiştir.

Dördüncüsü: Ahirette mükafattır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Emniyettir, bunu da İbn Enbari demiştir.

Fazlası üzerinde de altı görüş vardır;

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'ın cemalini seyretmektir. Müslim, Sahih'inde Suheyb hadisinde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Fazlası, aziz ve celil olan Allah'ın cemaline bakmaktır.[1] Ebu Bekir es – Sıddik, Ebu Musa'l – Eş'ari, Huzeyfe, İkrime, Katade, Dahhak, Abdurrahman İbn Ebi Leyla, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: Fazlası: İnciden bir odadır ki dört kapısı vardır. Bunu da Hakem, Hazreti Ali'den rivayet etmiştir, sahih değildir.

Üçüncüsü: Fazlası: İyiliğin on kat (ve daha çok) artırılmasıdır. Bunu da İbn Abbas ile Hasen demişlerdir.

Dördüncüsü: Fazlası: Allah'ın bağışı ve rızasıdır. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Fazlası: Onlara dünyada verip de ahirette hesabını sormayacağı şeylerdir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: Fazlası: Gönüllerinin çektiği şeylerdir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Vela yerhaku": Kaplamaz, "vücuhehüm katerün (yüzlerini toz)": Hasen, Katade ve A'meş, tenin sükunu ile "katrün" okumuşlardır. Bunun manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: O, siyahlıktır. İbn Abbas: Moral bozukluğundan neticelenen yüzlerdeki siyahlıktır, demiştir. Zeccac da: Kater, siyahlıkla beraber tozdur, demiştir. *İkincisi:* O cehennem dumanıdır, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Rezillik ve utançtır, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Tozdur, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Horluk (zillet) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Moral bozukluğudur, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Değersizliktir, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

---

1 – Müslim, İman, hadis no, 297; Ahmed bin Hanbel, Müsned, 4/333, 6/16.

وَالَّذِينَ كَسَبُوا
السَّيِّئَاتِ جَزَاءُ سَيِّئَةٍ بِمِثْلِهَا وَتَرْهَقُهُمْ ذِلَّةٌ مَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ
مِنْ عَاصِمٍ كَأَنَّمَا أُغْشِيَتْ وُجُوهُهُمْ قِطَعًا مِنَ اللَّيْلِ مُظْلِمًا أُولَٰئِكَ
أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٧﴾

27 - Kötülükler kazananların cezası misliyle kötülüktür ve onları bir aşağılık (kompleksi) kaplar. Onlar için Allah'tan bir koruyucu yoktur. Yüzleri sanki karanlık gece parçaları ile kaplanmıştır. İşte onlar ateşin yaranlarıdır. Onlar orada ebedi kalıcıdırlar.

"Kötülükler kazananlar": İbn Abbas: Şirk işleyen, demiştir. Ayette atılan (söylenmeyen) kelime vardır, takdirinde iki görüş vardır:

Birincisi: "Lehüm (onlara)" sözcüğü gizlenmiştir, mana da şöyledir: Onlar için misliyle kötülük vardır. Salep şöyle bir kanıt getirmiştir:

Eğer muhbirler onu sorarlarsa,
Ki bu onlar için büyük bir ikramdır,
Leyla'yı kısa bir ziyaret edip de
Sonra da ondan ayrılan, uzun kalmış demektir.

O (hüve) uzun kalmış, demek istemiştir.

İkincisi: "Minhüm (onlardan)" sözcüğü gizlenmiştir, mana da şöyledir: Onların kötülüğü misli iledir. Araplar: Raeytül kavme saimün ve kaimün derler ki: Minhüm saimün ve kaimün demektir (kavmi ziyaret ettim, kimi oruçlu idi, kimi de namaz kılıyordu). Ferra şahit için şöyle bir şiir getirmiştir:

Alaca karanlıkta sabah ağarıp da bakla tarlası terk edilince,
Kimisi eğilmiş, kimisi de biçilmiş idi.

Yani minhü (ondan) kimisi eğilmiş demektir. Bu İbn Enbari'nin görüşüdür. Bazıları da: Burada "bimisliha"daki be ile "min asım"daki "min" zaittir, demiştir. Asım da koruyucu, demektir. "Sanki yüzleri kaplanmıştır": Yani yüzlerine geçirilmiştir, demektir. "Kıtaan": Nafi, Asım, İbn Amir, Ebu Amr ve Hamze, tının fethası ile "kıtaan" okumuşlardır. O da kıt'a'nın çoğuludur. İbn Kesir, Kisai ve Yakup da, tının sükunu ile: "Kıt'an" okumuşlardır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kıtaan, kesilen şeye denir. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Muzlimen"

deyip de, "muzlimeten" dememesi şunun içindir; çünkü mana: Kıtan minelleylil muzlimi demektir. Sonra "el – muzlumden" elif lam takısı atıldı, nekire olunca – ki o, leyl'in sıfatıdır – hal olarak mansup oldu. Dilcilerden kimi bu duruma hal, derler, kimileri kat', derler.

وَيَوْمَ نَحْشُرُهُمْ جَمِيعًا ثُمَّ نَقُولُ
لِلَّذِينَ أَشْرَكُوا مَكَانَكُمْ أَنْتُمْ وَشُرَكَاؤُكُمْ فَزَيَّلْنَا بَيْنَهُمْ وَقَالَ
شُرَكَاؤُهُمْ مَا كُنْتُمْ إِيَّانَا تَعْبُدُونَ ﴿٢٨﴾ فَكَفَىٰ بِاللَّهِ شَهِيدًا بَيْنَنَا
وَبَيْنَكُمْ إِنْ كُنَّا عَنْ عِبَادَتِكُمْ لَغَافِلِينَ ﴿٢٩﴾

28 – O gün onların hepsini toplarız, sonra da şirk koşanlara: "Siz ve ortaklarınız yerinizden ayrılmayın" deriz. Böylece aralarını ayırdık. Ortakları: "Siz, bize ibadet etmiyordunuz" derler.

29 – "Allah sizinle bizim aramızda şahit olarak yeter. Şüphesiz biz, sizin ibadetinizden gafiller idik (haberimiz yoktu)".

"O gün onların hepsini toplarız": İbn Abbas şöyle demiştir: Kafirlerle tanrıları toplanır. "Sonra şirk koşanlara: "Siz ve ortaklarınız yerinizden ayrılmayın" deriz": Ortaklarınız: Tanrılarınız, demektir. Zeccac şöyle demiştir: "Mekâneküm" hal olarak mansuptur, sanki onlara şöyle denilmiştir: İntezıru mekâneküm hatta nefsıle beyneküm (aranızda karar verinceye kadar yerinizden ayrılmayın). Araplar tehdit mahiyetinde: Mekâneke, derler ki, yerinde bekle, demektir. Bu tehdit tarzında söylenen bir kelimedir.

"Fezeyyelna beynehüm": İbn Ebi Able, elifle: "Fezâyelna" okumuştur. İbn Abbas da: Onlarla tanrılarının arasını açtık, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O, zale yezulu ve zeltuhu'dan gelir (yerinden kaydırmaktır). İbn Cerir de şöyle demiştir: "Fezeyyelna" deyip de "fezilna" demesi, fiili tekrar etmek ve çoğaltmak içindir.

Eğer: "Onlar nasıl ayrılabilirler ki onlar da ateşin içindedir; çünkü "şüphesiz siz de Allah'tan başka ibadet ettikleriniz de cehennem odunusunuz" *(Enbiya: 98)* denilmiştir?" denilirse,

Cevabı şöyledir: Ayrılık her tapılanın tapandan elini çekmesiyledir. Bu da: "Ortakları dedi ki" kavli ile ifade edilmiştir. İbn Abbas şöyle demiştir: Ortakları tanrılarıdır. Allah putları konuşturur. Putlar: "Siz bize ibadet etmiyordunuz" der: Yani bize taptığınızı bilmiyor-

duk, çünkü bizim ruhumuz yoktu, derler. Tapanlar da: Hayır, biz size taptık, derler. Tanrılar da: "Aramızda şahit olarak Allah yeter. Şüphesiz biz, sizin ibadetinizden gafildik": Yani onu bilmiyorduk, derler. Zeccac da şöyle demiştir: "İn künna"nın manası: Biz başka değil gafildik demektir.

Eğer: "Fekefa billahi şehida" kavline be'nin girmesinin gerekçesi nedir?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O, daha fazla övmek için girmiştir, nitekim: Azrif biabdillahi (Abdullah ne kibardır!), enbil biabdirrahman (Abdurrahman ne asildir!), nahike biahina (kardeşimiz sana yeter!" ve hasbüke bisadikına (arkadaşımız sana yeter!) derler. Bu, Ferra ile arkadaşlarının görüşüdür.

İkincisi: O, sözü pekiştirmek için girmiştir, çünkü düşmesi mümkündür, mesela: Huz bilhitami ve huzil hitame denir ki, (yuları tut) demektir. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

هُنَالِكَ تَبْلُو كُلُّ نَفْسٍ مَا أَسْلَفَتْ وَرُدُّوا إِلَى اللّٰهِ مَوْلٰيهُمُ الْحَقِّ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٣٠﴾

30 – Orada her nefis önceden yaptığı şeyin imtihanını verir. Mevlaları olan Allah'a döndürüldüler. Uydurdukları şeyler de onlardan kayboldu.

"Hunalike teblu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, be ile: "Teblu" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Halef ve Zeyd bin Yakup da te ile: "Tetlu" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: "Hunalike": Zarftır, mana da: O vakitte imtihan verir, demektir. O, teblu ile mansuptur, ancak zarf-ı lağvdir. Lam da fazladır, aslı: Hunake'dir, Lam kendisi sakin, elif de sakin olduğu için ictima-i sakineynden dolayı meksur kılınmıştır. Kâf da hitap içindir. "Teblu": Dener, yani bilir demektir. Kim iki te ile "tetlu" okursa, Ahfeş ve diğerleri onu tilavetten gelmekle tefsir etmişlerdir ki okumak manasınadır. Yine onu: Her nefis önceden yaptığı ameli takip eder diye de yorumlamışlardır: Şair de o kelimeyi aynı manaya kullanmıştır:

Kovam o kadar dolu idi ki, beni kuyuya çekiyordu.
Yani ardına düşmemi istiyordu, demektir.

"Döndürüldüler": Yani ahirette, "gerçek Mevlaları olan Allah'a": O ki onların gerçek durumlarına hakimdir, O'na ortak koştukları şeyler ise öyle değildirler. "Onlardan kayboldu": Yani zail ve batıl oldu, "uydurdukları": Tanrıları yok olup gitti.

قُلْ مَنْ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أَمَّنْ يَمْلِكُ
السَّمْعَ وَالْأَبْصَارَ وَمَنْ يُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَيِّتِ وَيُخْرِجُ الْمَيِّتَ
مِنَ الْحَيِّ وَمَنْ يُدَبِّرُ الْأَمْرَ فَسَيَقُولُونَ اللَّهُ فَقُلْ أَفَلَا
تَتَّقُونَ ﴿٣١﴾

31 – De ki: "Size gökten ve yerden rızık veren kimdir? Yahut kulaklara ve gözlere sahip olan kimdir? Ölüden diriyi çıkaran ve diriden ölüyü çıkaran kimdir? İşi kim çeviriyor?" "Allah" diyecekler. De ki: "Korkmuyor musunuz?"

"De ki: Size gökten rızık veren kimdir?": Yani yağmur indiren ve yerden ot bitiren. "Kulaklara sahip olan kimdir?": Yani kulakları ve gözleri yaratan kimdir? Ölüden diri ve diriden ölü çıkarmanın manası da Âl-i İmran: 27'de geçmiş bulunuyor.

"İşi kim çeviriyor?": Yani dünya ve ahiret işini. "Allah, diyecekler": Çünkü onlara öyle şeyler sorulmuştur ki cevabını ancak Allah verebilir. Bunda da O'nun birliğine delil vardır.

"Korkmuyor musunuz?": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Öğüt almıyor musunuz? Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Şirkten korkmuyor musunuz? Bunu da Mukatil, demiştir.

فَذَٰلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمُ الْحَقُّ فَمَاذَا بَعْدَ الْحَقِّ إِلَّا الضَّلَالُ فَأَنَّىٰ تُصْرَفُونَ ﴿٣٢﴾

32 – İşte hak Rabbiniz Allah'tır. Haktan sonra da sapıklıktan başka bir şey yoktur. Nasıl da (imandan) döndürülüyorsunuz?

"İşte hak Rabbiniz Allah'tır": Hattabi şöyle demiştir: Hak varlığı gerçek olandır. Sahiden var ve mevcut olan haktır.

"Nasıl da döndürülüyorsunuz?": İbn Abbas şöyle demiştir: Aklınız rızık vermeyen, diriltmeyen ve öldürmeyene ibadete nasıl da çevriliyor!

كذلك حقت
كلمت ربك على الذين فسقوا أنهم لا يؤمنون ﴿٣٣﴾
قل هل من شركائكم من يبدؤا الخلق ثم يعيده قل الله يبدؤا
الخلق ثم يعيده فأنى تؤفكون ﴿٣٤﴾ قل هل من شركائكم من يهدي
إلى الحق قل الله يهدي للحق أفمن يهدي إلى الحق أحق أن يتبع
أمن لا يهدي إلا أن يهدى فما لكم كيف تحكمون ﴿٣٥﴾

33 – İşte böylece Rabbinin, fasıklara: "Şüphesiz onlar iman etmezler" sözü hak oldu.

34 – De ki: "Ortaklarınızdan yaratmayı başlatan, sonra da onu tekrarlayan var mıdır? De ki: "Allah yaratmayı başlatır, sonra da onu tekrarlar. Nasıl da (doğru yoldan) çevriliyorsunuz?

35 – De ki: "Ortaklarınızdan hakka ileten var mı? De ki: "Hakka Allah iletir. Hakka ileten kimse mi uyulmaya daha layıktır yoksa doğru yola götürülmedikçe doğru yolu bulamayan mı? Size ne oluyor? Nasıl karar veriyorsunuz?

"Kezalike hakkat kelimetü rabbike": İbn Kesir, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, "kelimetü rabbike" okumuşlardır. Surenin sonunda da böyle okumuşlardır. Nafi ile İbn Amir de her ikisini de cemi sigası ile "kelimâtü" okumuşlardır.

Zeccac şöyle demiştir: Kâf mahallen mansuptur. Yani misle efâlihim cazahüm rabbüke (Rabbin onları fiilleri gibi cezalandırdı) şeklindedir ki manası: İman etmemek onlara hak oldu demektir. "Ennehüm layu'minun" kavli de "kelimetü rabbike"den bedeldir. İman etmeyecekleri için onlara söz hak oldu demek de caizdir. Kileme de onlara va'dedilen azap olur.

İbn Enbari "kezalike" üzerinde iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: Bu, "tusrafun"daki masdara işarettir, mana da şöyledir: O çevirme gibi Rabbinin kelimesi onlara hak oldu.

İkincisi: O, böylece, demektir.

"Hak oldu"nun manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Vacip oldu. *İkincisi:* Geçti.

O'nun kelimesinin ne olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, va'di manasınadır.

İkincisi: Hükmü manasınadır. Kim "Kelimâtü" şeklinde okursa, onlara va'dedilen kelimelerden her birini bir kelime kabul etmiş olur. Biz de kelimenin manasını A'raf: 137 ve 158'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Kulillahü yehdi lilhakkı": Yani ilel hakkı demektir ki lam ila manasınadır, mana aynıdır.

"Emmen la yehiddi": İbn Kesir, İbn Amir, Verş de Nafi'den, yenin ve henin fethi ve şeddeli dal ile: "Yaheddi" okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Aslı: Yehtedi'dir; te dala idgam edildi, fethası heye atıldı. Nafi de Verş kıraati dışında ve Ebu Amr, yenin fethi, henin sükunu ve dalın şeddesiyle: "Yehddi" okumuşlardır. Ancak Ebu Amr heye biraz fetha koklatırdı. Hamze ile Kisai de, yenin fethi, henin sükunu ve şeddesiz dal ile: "Yehdi" okumuşlardır. Ebu Ali de mana şöyledir demiştir: Kendisi hidayete erdirilmedikçe başkasını hidayet edemez. Eğer sağır hidayet edilse doğru yolu bulamaz. Ancak onları akıllı yerine koydukları için öyle muamele edilmiştir. Yahya bin Adem de Ebu Bekir, o da Asım'dan rivayet ederek, yenin ve henin kesresi ve dalın şeddesi ile: "Yihiddi" rivayet etmiştir. Eban ile Cebele, Mufaddal ile Abdülvaris'ten böyle rivayet etmişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Arka arkaya iki kesre getirmişlerdir ki bu, yenin kesresinden dolayı adi bir lügattir. Hafs, Asım'dan, Kisai de Ebu Bekir'den onun, yenin fethası, henin kesresi ve dalın şeddesiyle: "Yehiddi" okuduğunu rivayet etmişlerdir. Zeccac: Bu kalitede henin fethalısı gibidir, ancak iki sakin bir araya geldiği için he meksur kılınmıştır, demiştir. İbn Semeyfa' da, te ziyadesiyle: "Yehtedi" okumuştur. "Doğru yolu bulamaz olan mı?"dan maksat, sağırdır. "Meğer ki hidayet edile": Kavlinin zahiri de putların hidayet edildiği takdirde hidayete ereceğini göstermektedir, hâlbuki öyle değildir, çünkü onlar taştır, doğru yolu bulamaz. Fakat onları tanrı edindikleri için onlardan akıllı gibi bahsedilmiş ve gerçekte öyle olmasa da akıllı gibi nitelenmiştir. Bu manadan dolayıdır ki onların sıfatında: "Emmen" demiştir; çünkü onları akıllı gibi kabul etmiştir. Onlara esas konumlarındaki hakkını verince de: "Ya ebeti lime tabudu mala yesmau" *(Meryem: 42)* demiştir (akılsıza hitaben ma kullanmıştır. Mütercim).

Ferra da şöyle demiştir: "Emmen layehiddi": Yerinden değiştirilmedikçe kımıldamayan şeylere mi tapıyorsunuz? Bazıları bunu onların başkan ve saptırıcılarına sarf etmişlerse de birincisi daha doğru-

dur (o zaman akıllı olur ve kullanılan edatlar da yerinde olur. Mütercim).

"Size ne oluyor?": Zeccac: Bu, tam cümledir, demiştir. Sanki onlara: "Putlara tapmada neyiniz var?" denilmiştir. Sonra da onlara": "Nasıl karar veriyorsunuz?" demiştir: Yani "neye göre hüküm veriyorsunuz?" demektir.

İbn Abbas da: "Kendi nefisleriniz için nasıl hüküm veriyorsunuz?" demiştir.

Mukatil de: "Nasıl haksız karar veriyorsunuz?" demiştir.

وَمَا يَتَّبِعُ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ
عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

36 – Onların çoğu zandan başka bir şeye tabi olmaz. Şüphesiz zan, haktan hiçbir şeyi kurtarmaz. Şüphesiz Allah onların yaptıklarını pekiyi bilendir.

"Onların çoğu zandan başka bir şeye tabi olmaz": Yani onların tanrılar olduklarını kesin bilmiyorlar, bilakis bir şeyler zannedip ona uyuyorlar, demektir. "Şüphesiz zan, haktan hiçbir şeyi kurtarmaz": Yani. O, yakîn (kesin bilgi) gibi değildir, hakkın yerine geçmez. Mukatil de şöyle demiştir: Onları tanrı zannetmeleri onlardan hiçbir azabı savmaz. Başkası da şöyle demiştir: Onların, kendilerine şefaat edeceği zanları, onların hiçbir işine yaramaz.

وَمَا كَانَ هَٰذَا الْقُرْآنُ أَنْ يُفْتَرَىٰ مِنْ دُونِ
اللَّهِ وَلَٰكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ الْكِتَابِ لَا رَيْبَ
فِيهِ مِنْ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٣٧﴾

37 – Bu Kur'an, Allah'tan başka biri tarafından uydurulacak bir şey değildir. Ancak o, önündekinin tasdiki ve o kitabın açıklamasıdır. Onda şüphe yoktur. Alemlerin Rabb'indendir.

"Bu Kur'an, Allah'tan başka biri tarafından uydurulacak bir şey değildir": Zeccac şöyle demiştir: Bu, onların "bundan başka bir Kur'an getir yahut onu değiştir" *(Yunus: 15)* ve "Onu kendisi uydurdu" *(Furkan: 4)* sözlerinin cevabıdır.

Ferra da şöyle demiştir: Ayetin manası şudur: Bu Kur'an'a Allah'tan başkası tarafından uydurulmuş olması yaraşmaz. "En" edatı yaraşmak manasına gelmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: En yüftera'nın müevvel masdar olması da caizdir ki o zaman mana: Bu Kur'an, uydurma değildir, olur. "Kâne"nin tamme olması da caizdir ki, o zaman mana: Ma nezelel Kur'anu ve ma zahara hazel Kur'anu lien yüftera ve bien yüftera (bu Kur'an uydurulmak için meydana çıkmadı) olur. "En" de Ferra'nın görüşüne göre harfi cerin olmaması ile Kisai'nin görüşüne göre de harfi cerin gizlenmesiyle mahallen mecrur olur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Uydurulmanın" manası, Allah'tan başkasına nispet edilip tasarlanmasıdır.

"Ancak o, önündekinin tasdikidir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, önceki kitapların tasdikidir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Buna göre "ellezi" demesi, vahyi kastetmiş olmasındandır.

İkincisi: Önündeki dirilme ve mahşere sürülmenin tasdikidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Kur'an'ın önündeki Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in tasdikidir. Çünkü onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i Kur'an'ı işitmelerinden önce de görmüşlerdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Kitabın açıklamasıdır": Yani Allah'ın Muhammed ümmetine içinde farzları yazdığı kitabın izahıdır.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ
مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٣٨﴾

38 – Yoksa, "onu kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: "Siz de onunki gibi bir sure getirin ve eğer doğru söylüyorsanız, Allah'tan başka gücünüzün yettiğini çağırın".

"Em yekulunefterahu": "Em" edatı üzerinde iki görüş vardır: *Birincisi:* O, vav manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. *İkincisi:* "Bel" edatı manasınadır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Siz de onun gibi bir sure getirin": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onun suresi gibi bir sure getirin. Misl (gibi) demiştir, çünkü benzer cinsten bir şey istemiştir. "Gücünüzün yettiği kimseleri çağırın": Sizin gibi yalanlayıp inanmayanlardan. "Eğer doğru söyleyenler iseniz": Onu kendisi uydurdu, demenizde.

بَلْ كَذَّبُوا بِمَا لَمْ يُحِيطُوا بِعِلْمِهِ وَلَمَّا يَأْتِهِمْ تَأْوِيلُهُ
كَذَٰلِكَ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الظَّالِمِينَ ﴿٣٩﴾

39 – Hayır, onlar bilgisini kavrayamadıkları ve kendilerine tevili henüz gelmeyen şeyi yalanladılar. Kendilerinden öncekiler de böyle yalanladılar. Bak, o zalimlerin sonu nasıl oldu?

"Hayır, onlar bilgisini kavrayamadıkları şeyi yalanladılar": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: İçinde cennet, cehennem ve ceza zikri geçen şeyin ilmini kavrayamadılar. *İkincisi:* Onu yalanlama ilmini kavrayamadılar, çünkü onlar o hususta şüphecidirler.

"Tevili onlara henüz gelmedi": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Kendilerine va'dedilen tehdidin tasdiki. Tevil: Bir şeyin sonucu demektir. *İkincisi:* Onlarda onun sonuç bilgisi yoktur. Bunu da Zeccac, demiştir.

Süfyan bin Uyeyne'ye: Halk: İnsan bilmediğinin düşmanıdır, diyorlar, dediler. O da: Bu, Allah'ın kitabında vardır, dedi. "Nerede?" dediler. O da: Hayır, onlar ilmini kavrayamadıkları şeyi inkar ettiler" ayeti, dedi.

Hüseyn bin Fadl'a: Kur'anda: İnsan bilmediği şeyin düşmanıdır, diye bir söz görüyor musun?" dediler. O da: Evet, hem de iki yerde dedi: "Hayır onlar ilmini kavrayamadıkları şeyi inkar ettiler" ve "onunla doğru yola girmek istemedikleri için, "bu eski bir yalandır" dediler *(Ahkaf: 11).*

وَمِنْهُمْ مَنْ يُؤْمِنُ بِهِ وَمِنْهُمْ مَنْ لَا يُؤْمِنُ بِهِ وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِالْمُفْسِدِينَ ﴿٤٠﴾

40 – Onlardan kimi ona iman eder, onlardan kimi de ona iman etmez. Rabbin bozguncuları pekiyi bilendir.

"Onlardan kimi ona iman eder": Onlar diye işaret edilen kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onlar Kureyşlilerdir, bunu da Mukatil bin Süleyman, demiştir.

"Ona (bihi)" zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile dinine racidir. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Bu ayet, Allah'ın ilminde geçen şeyleri içine almaktadır, mana da şöyledir: Onlardan kimi ona iman edecektir. Zeccac da şöyle demiştir: Onlardan kimi onun hak olduğunu ve tasdik etmesi gerektiğini bilir, fakat inat eder küfrünü meydana koyar. "Onlardan kimi de ona iman etmez": Yani şüphe eder, onaylamaz.

"Rabbin bozguncuları pekiyi bilendir": Ata, inanmayanları irade etmiştir, bu da onlar için tehdittir, demiştir.

وَإِنْ كَذَّبُوكَ فَقُلْ لِي عَمَلِي وَلَكُمْ عَمَلُكُمْ
أَنْتُمْ بَرِيئُونَ مِمَّا أَعْمَلُ وَأَنَا بَرِيءٌ مِمَّا تَعْمَلُونَ ﴿٤١﴾

41 – Eğer seni yalancı çıkarırlarsa, de ki: "Benim amelim bana, sizin ameliniz de size. Siz benim yaptığımdan berisiniz, ben de sizin yaptığınızdan beriyim".

"Eğer seni yalancı çıkarırlarsa..." Ebu Salih, İbn Abbas'tan naklen bu ayetin kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemiştir. Bu, doğru değildir, çünkü iki ayet arasında çelişki yoktur.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ أَفَأَنْتَ تُسْمِعُ الصُّمَّ وَلَوْ كَانُوا لَا يَعْقِلُونَ ﴿٤٢﴾

42 – Onlardan kimi seni dinlerler. Sağırlara sen mi duyuracaksın? Akıllarını ç. lıştırmasalar da!

"Onlardan kimi seni dinlerler": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelir, hayran kalır ve onu arzu ederlerdi, fakat bedbahtlıklarına mağlup olurlardı. Bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: O, alay edenlerle hakkında inmiştir; onlar Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e sırf onunla alay etmek ve onunla dalga geçmek için gelirlerdi; bu yüzden yararlanamadılar. Bunun üzerine bu ayet indi. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, Kureyş müşrikleri hakkında inmiştir, bunu da

Mukatil, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Onlar dıştan bakınca dinler gibi görünürlerdi, fakat aşırı düşmanlıklarından ötürü sağırlar gibi idiler. "Akıllarını çalıştırmasalar da mı!" Yani bununla beraber cahil olsalarda mı, demektir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar sağırlardan daha kötüdürler, çünkü sağırların kalpleri ve akılları vardır, bunların ise Allah kalplerini sağır etmiştir.

وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْظُرُ اِلَيْكَۜ اَفَاَنْتَ تَهْدِي الْعُمْيَ وَلَوْ كَانُوا لَا يُبْصِرُونَ ﴿٤٣﴾

43 – Onlardan kimi sana bakar. Körlere sen mi yol göstereceksin? Görmüyor olsalar da!

"Onlardan kimi sana bakar": İbn Abbas şöyle demiştir: Sana şaşkınlıkla bakar, demek istiyor. "Körlere sen mi yol göstereceksin": Demek istiyor ki: Allah onların gözlerini kör etmiştir, artık onlar görmezler. Zeccac da şöyle demiştir: Kimi karşına geçer sana bakar, aslında sana nefretinden ve senden gördüğü ayetlerden tiksinmesinden kör gibidir. İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Fakat Allah onlardan tevfiki (muvaffakiyeti) çekip almıştır. Mukatil de: İki ayette de "lev" edatı "iza" manasınadır, demiştir (aralarında pek fark yoktur. Mütercim).

اِنَّ اللّٰهَ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ شَيْـٔاً وَلٰكِنَّ النَّاسَ اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٤٤﴾

44 – Allah insanlara hiçbir şeyle zulmetmez. Ancak insanlar kendilerine zulmederler.

"Allah insanlara hiçbir şeyle zulmetmez": Bedbaht oldukları yazılanların zikri geçince, bunun onlara bir haksızlık olmadığını haber verdi. Çünkü O, mülkünde nasıl isterse öyle tasarruf eder. Onlar da günah işlemekle nefislerine zulmederler. Çünkü o fiil, her ne kadar Allah'ın kaza ve kaderiyle olmuşsa da kendilerine nispet edilmiştir (faili kendileridir).

"Velakinnennase": Hamze, Kisai ve Halef, nunu şeddesiz ve kesre ile: "Velakin", arkasındaki ismi de merfu olarak okumuşlardır (velakininnasü".

وَيَوْمَ يَحْشُرُهُمْ كَاَنْ لَمْ يَلْبَثُٓوا اِلَّا سَاعَةً مِنَ النَّهَارِ
يَتَعَارَفُونَ بَيْنَهُمْۜ قَدْ خَسِرَ الَّذ۪ينَ كَذَّبُوا بِلِقَٓاءِ اللّٰهِ وَمَا كَانُوا مُهْتَد۪ينَ ﴿٤٥﴾

45 – O gün Allah onları toplar. Sanki gündüzden bir saat kalmışlar gibi. Kendi aralarında tanışırlar. Allah'la karşılaşmayı yalanlayan ve doğru yolu bulamayanlar gerçekten ziyan etmişlerdir.

"Ve yevme yahşürühüm": Hamze, ye ile: yahşürühüm" okumuştur. Ebu Süleyman da: Onlar müşriklerdir, demiştir.

"Sanki gündüzden bir saat kalmışlar gibi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kabirlerinde bir saat kalmışlar gibi. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dünyada bir saat kalmışlar gibi. Bunu da Mukatil, demiştir. Dahhak şöyle demiştir: Ölümle yeniden dirilmeleri arasındaki vakit onlara kısa gelmiş, gündüzün bir saati gibi olmuştur, çünkü önlerindeki kıyamet daha korkunçtur.

Aralarında tanışırlar": İbn Abbas şöyle demiştir: Kabirlerinden kalktıkları zaman tanışırlar, sonra tanışma kesilir. Zeccac da şöyle demiştir: Birbirlerini tanımada ve birbirlerini saptırdıklarını bilmede onlar için tekdir ve aleyhlerine delil vardır. Şöyle de denilmiştir: Tanıştıkları zaman birbirlerini kınar ve: Beni sen saptırdın ve beni cehenneme sen girdirdin, derler.

"Yalanlayanlar ziyan etmişlerdir": Bu, Allah Teala'nın sözündendir, onların sözünden değildir. Mana da şöyledir: Yeniden dirilmeyi inkar etmekle cennet sevabını kaçırmışlardır. "Doğru yolu da bulamadılar": Sapıklıktan çıkarak.

وَاِمَّا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذٖى نَعِدُهُمْ اَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ
فَاِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ اللّٰهُ شَهٖيدٌ عَلٰى مَا يَفْعَلُونَ ﴿٤٦﴾ وَلِكُلِّ اُمَّةٍ
رَسُولٌ فَاِذَا جَٓاءَ رَسُولُهُمْ قُضِىَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٤٧﴾

46 – Eğer onlara va'dettiğimizin bir kısmını sana gösterir yahut seni öldürürsek, yalnız bizedir onların dönüşü. Sonra Allah onların yaptıkları şeylere şahittir.

47 – Her ümmetin bir peygamberi vardır. Peygamberleri onlara geldiği zaman aralarında adaletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez.

"Eğer sana va'dettiğimizin bir kısmını gösterirsek": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bedir savaşı Allah'ın ona hayatında onların azabından gösterdiği şeylerdendi. "Yahut seni öldürürsek": Sana göster-

meden önce. "Yalnız bizedir onların dönüşü": Ölümden sonra, mana da şöyledir: Eğer onlardan acilen intikam almazsak, sonra intikam alırız.

"Sonra Allah onların yaptıkları şeylere şahittir": İnkar ve yalanlamalarına şahittir. Ferra şöyle demiştir: "Sümme" edatı burada atıftır. Eğer: Manası: Allah orada şahittir, denirse, bu da caizdir. Başkası da şöyle demiştir: Burada "sümme" vav (bağlaç) manasınadır. İbn Ebi Able de, se'nin fethası ile: Semmallahu şehidiün" okumuştur. Maksat: Allah orada şahittir, demektir.

"Peygamberleri onlara geldiği zaman aralarında adaletle hükmolunur": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamber onlara beddua etmeye izin verildikten sonra gelirse, aralarında acil intikam ile hükmolunur. Bunu da Hasen, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Peygamber dünyada onlara geldiği zaman ona tabi olanlar hakkında itaat, muhalefet edenler hakkında da isyan ile hükmolunur.

İkincisi: Peygamber kıyamet gününde geldiği zaman, bunu da Mücahit, demiştir. Başkası da şöyle demiştir: Onlara şahit olarak geldiği zaman.

Üçüncüsü: Dünyada onu yalancılıkla itham ettikten sonra kıyamette geldiği zaman demektir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Aralarında adaletle hükmolunur": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ümmet arasında; iyilik edene sevapla kötülük edene de azapla hükmedilir. *İkincisi:* Kendileriyle peygamberleri arasında hükmedilir.

وَيَقُولُونَ مَتٰى هٰذَا الْوَعْدُ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿٤٨﴾

48 – "Eğer doğru söylüyorsanız bu va'd ne zamandır?" derler.

"Bu va'd ne zamandır?" derler: Bunu diyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmiş ümmetlerdir. Peygamberlerinden aceleyle azap istediklerini haber vermektedir. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in uyardığı müşriklerdir. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

Va'dten ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Azaptır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kıyametin kopmasıdır. "Eğer doğru söylüyorsanız": Sen ve sana uyanlar.

قُلْ لَٓا اَمْلِكُ
لِنَفْسٖي ضَرًّا وَلَا نَفْعًا اِلَّا مَا شَٓاءَ اللّٰهُ لِكُلِّ اُمَّةٍ اَجَلٌ اِذَا جَٓاءَ اَجَلُهُمْ
فَلَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٤٩﴾ قُلْ اَرَاَيْتُمْ
اِنْ اَتٰيكُمْ عَذَابُهُ بَيَاتًا اَوْ نَهَارًا مَاذَا يَسْتَعْجِلُ مِنْهُ الْمُجْرِمُونَ ﴿٥٠﴾
اَثُمَّ اِذَا مَا وَقَعَ اٰمَنْتُمْ بِهٖ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ كُنْتُمْ بِهٖ تَسْتَعْجِلُونَ ﴿٥١﴾
ثُمَّ قٖيلَ لِلَّذٖينَ ظَلَمُوا ذُوقُوا عَذَابَ الْخُلْدِ هَلْ تُجْزَوْنَ
اِلَّا بِمَا كُنْتُمْ تَكْسِبُونَ ﴿٥٢﴾

49 – De ki: "Ben Allah'ın dediğinin haricinde nefsim için ne bir zarara ne de bir yarara sahip değilim. Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri geldiği zaman ne bir saat geri kalırlar ne de bir saat öne geçerler.

50 – De ki: "Bana söyleyin; eğer size O'nun azabı geceleyin yahut gündüzün gelirse, günahkarlar bundan ne acele ediyor?

51 – (Bu azap) meydana geldikten sonra mı ona iman ettiniz? Hâlbuki onu gerçekten acele ediyordunuz!

52 – Sonra o zalimlere: "Sonsuzluk azabını tadın. Kazandığınız şeyden başkası ile mi cezalandırılacaksınız?"denir.

"De ki. Ben nefsim için bir zarara sahip değilim..." Bu iki ayetin tefsiri A'raf suresi: 34 ve 188 ayetlerinde zikredilmiştir.

"İn etaküm azabuhu beyaten": Zeccac şöyle demiştir: Beyat: Gece meydana gelen her şeydir (ekmek ve yemek bayatlamak deyimini hatırlayın. Mütercim). "Maza": Bu iki açıdan mahallen merfudur: *Birincisi:* "Za"nın ellezi manasına olmasıdır ki mana da şöyle olur: Günahkarların acele istedikleri şey nedir? "Maza"nın bir isim olması da caizdir, mana da şöyle olur: Günahkarlar hangi şeyi acele ile istiyorlar? "Minhu"deki hu zamiri azaba racidir. Allah Teala'ya raci olması da caizdir, o zaman mana şöyle olur: Günahkarlar Allah Teala'dan acele ile hangi şeyi istiyorlar? En iyisi azaba raci olmasıdır, çünkü: "O meydana geldikten sonra mı iman ettiniz" denilmiştir. Bazı müfessirler de: Günahkarlardan maksat, müşriklerdir, demişlerdir. Onlar: Biz azabı inkar eder ve onu acele ile isteriz; sonra da meydana gelince ona iman ederiz, derlerdi.

Allah Teala da onları azarlayarak: "Meydana geldikten sonra mı ona iman ettiniz?" dedi. Yani orada mı iman ediyorsunuz, o iman sizden kabul olunmaz. Size: "Şimdi mi iman ediyorsunuz?" denir. Ona (azaba) şimdi mi iman ediyorsunuz sözünü gizlemiştir. "Hâlbuki onu acele istiyordunuz": Alay ederek. O (azap) da şu sözüdür "Sonra zalimlere denir": Yani kafirlere denir, azap indiği zaman, "sonsuzluk azabını tadın": Çünkü onlara azap indiği zaman ondan, sürekli olan ahiret azabına geçerler.

وَيَسْتَنْبِئُونَكَ أَحَقٌّ
هُوَ قُلْ إِي وَرَبِّي إِنَّهُ لَحَقٌّ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٥٣﴾

53 – "O (azap) gerçek mi" diye senden haber isterler. De ki: "Evet, Rabbine yemin ederim ki şüphesiz o, mutlak bir gerçektir ve siz (Allah'ı) aciz bırakamazsınız".

"Ve yestenbiuneke": Yani senden haber sorarlar, "gerçek mi" diye. Yeniden dirilmeyi ve azabı kastediyorlar. "Ve rabbi": Nafi ile Ebu Amr bu ye'yi fetha ile okumuşlardır (ve rabbiye). Haber vermekle beraber yemin etmesi pekiştirme içindir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "İy" "bel" manasınadır, ancak yeminden önce sıla olarak gelir.

"Siz (Allah'ı) aciz bırakamazsınız": İbn Abbas: Allah'tan kaçamazsınız, demiştir. Zeccac da: Küfrünüzün karşılığını çekmekten kurtulamazsınız, demiştir.

وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُّوا
النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُمْ بِالْقِسْطِ وَهُمْ
لَا يُظْلَمُونَ ﴿٥٤﴾ أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ أَلَا إِنَّ
وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾ هُوَ يُحْيِي وَيُمِيتُ
وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٥٦﴾

54 – Eğer zulmeden her nefis yeryüzündeki şeylere sahip olsaydı, (azaptan kurtulmak için) onu mutlaka feda ederdi. Azabı gördükleri zaman pişmanlığı gizlediler. Aralarında adaletle hükmolunur ve onlara zulmedilmez.

55 – Bilin ki, göklerde ve yerde ne varsa, Allah'ındır. Bilin ki, Allah'ın va'di haktır. Ancak onların çoğu bilmiyorlar.

56 – O, diriltir ve öldürür ve yalnız O'na döndürüleceksiniz.

"Eğer zulmeden her nefis": İbn Abbas: Şirk koşan her nefis, demiştir. "Yeryüzündeki her şeyi feda ederdi": Azap indiği zaman. "Pişmanlığı gizlediler": Yani reisler, kendilerine tabi olanlardan gizlediler, demektir. "Aralarında hükmolundu": Yani iki tarafın. İçlerinde Ebu Ubeyde ile Mufaddal'ın bulunduğu bir gurp ulema da: "Eserrunnedamete": Pişmanlığı açıkladılar, demişlerdir. Çünkü o gün yapmacıklık ve yalandan sabır gösterme yoktur. İsrar kelimesi zıt anlama gelen kelimelerdendir: Esrertüşşey'e: Gizlemek manasına da açıklamak manasına da kullanılır. Şair Ferezdak şöyle demiştir:

Haccac'ın kılıcını sıyırdığını görünce,
Haruri (anarşist) içinde sakladığı şeyi açıkladı.

Burada "eserre" açıkladı manasına kullanılmıştır. Bu görüşe göre şöyle demek olur: Ateş onları yaktığı zaman pişmanlıklarını açıkladılar, çünkü ateş onların yapmacık hareket etmelerine ve gizlemelerine fırsat vermez. Birinci görüşe göre de mana şöyle olur: Ateş onları yakmadan önce pişmanlıklarını gizlediler.

"Bilin ki Allah'ın va'di haktır": İbn Abbas: Dostlarına va'dettiği sevap ve düşmanlarına va'dettiği azap haktır, demiştir. "Ancak onların çoğu bilmezler": Yani müşrikler bilmezler.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَتْكُمْ مَوْعِظَةٌ
مِنْ رَبِّكُمْ وَشِفَاءٌ لِمَا فِي الصُّدُورِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٥٧﴾

57 – Ey o insanlar, size Rabbinizden bir öğüt, göğüslerdekine bir şifa ve mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.

"Ey o insanlar": İbn Abbas: Ey Kureyş, demiştir. "Size bir öğüt geldi": Yani Kur'an geldi. "Göğüslerdekine şifa": Yani cahilliğe deva geldi. "Bir hidayet": Yani sapıklığın ne olduğunu bildiren şey geldi.

قُلْ بِفَضْلِ اللَّهِ وَبِرَحْمَتِهِ فَبِذَلِكَ فَلْيَفْرَحُوا هُوَ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ ﴿٥٨﴾

58 – De ki: "Allah'ın lütfü ve rahmeti ile, işte bununla sevinsinler. Bu, onların topladıklarından daha hayırlıdır.

"De ki: Allah'ın lütfü ve rahmeti ile": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın lütfü: İslam, rahmeti de: Kur'an'dır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Hilal bin Yesaf da böyle demişlerdir. Bir rivayette de Hasen ile Mücahit de böyle demişlerdir. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

İkincisi: Allah'ın lütfü: Kur'andır, rahmeti de: Onları Kur'an ehli kılmasıdır. Bunu el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Ebu Said el-Hudri de böyle demiştir. Bir rivayette Hasen de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın lütfü: İlimdir, rahmeti de: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Allah'ın lütfü: İslamdır, rahmeti de: Kalpleri süslemesidir. Bunu da İbn Ömer, demiştir.

Beşincisi: Allah'ın lütfü: Kur'andır, rahmeti de: İslam'dır. Bunu da Dahhak, Zeyd bin Eslem, oğlu ve Mukatil, demişlerdir.

Altıncısı: Allah'ın lütfü ve rahmeti: Kur'an'dır, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş, Zeccac da bunu tercih etmiştir.

Yedincisi: Allah'ın lütfü: Kur'an'dır, rahmeti de: Sünnettir. Bunu da Halid bin Ma'dan, demiştir.

Sekizincisi: Allah'ın lütfü: Tevfikidir, rahmeti de: Korumasıdır. Bunu da İbn Uyeyne, demiştir.

"Febizalike felyefrahu": Übey bin Ka'b, Ebu Miclez, Katade, Ebu'l – Aliye ve Rüveys de Yakup'tan rivayeten te ile: "Feltefrahu" okumuşlardır. Hasen, Muaz el – Kari ve Ebu'l – Mütevekkil de böyle okumuşlardır. Ancak onlar lamı meksur kılmışlardır. İbn Mes'ud ile Ebu İmran da, "febizalike fefrahu" (buna sevinin) okumuşlardır. İbn Abbas da: O lütuf ve rahmetle sevinin, demiştir. "O, kendilerinin topladıklarından daha hayırlıdır": Yani kafirlerin topladıkları mallardan. Ebu Cafer, İbn Amir ve Rüveys, te ile "tecmeun" okumuşlardır. İbn Enbari de, "bifadlillahi"deki be'nin gizli bir ismin haberi olduğunu hikaye etmiştir. Tevili şöyledir: Bu şifa ve bu öğüt, Allah'ın lütfü ve rahmeti iledir. Allah'ın bu ihsanına sevinsinler (hazeşşifa bifalillahi...).

قُلْ اَرَاَيْتُمْ مَٓا اَنْزَلَ اللّٰهُ لَكُمْ مِنْ رِزْقٍ فَجَعَلْتُمْ مِنْهُ
حَرَامًا وَحَلَالًاۜ قُلْ آٰللّٰهُ اَذِنَ لَكُمْ اَمْ عَلَى اللّٰهِ تَفْتَرُونَ ﴿٥٩﴾

59 – De ki: "Allah'ın size indirip de sizin de ondan helal ve haram yaptığınız rızıktan haber verin". De ki: "Buna Allah mı izin verdi yoksa Allah'a iftira mı ediyorlar?"

"De ki: Allah'ın size indirdiği rızıktan haber verin": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Kureyş kafirlerine hitaptır, onlar istedikleri şeyi haram eder ve istedikleri şeyi de helal ederlerdi. "İndirdi": Kelimesi, yarattı, manasınadır. Biz de onların bahire, saibe vs. hakkındaki inançlarını Maide: 103 ve En'am: 139'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"De ki: Size Allah mı izin verdi?": Yani bu helal ve haram kılmada.

وَمَا ظَنُّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ
إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٦٠﴾

60 – Allah'a yalan iftira edenlerin kıyamet günü (hakkında)ki zannı nedir? Şüphesiz Allah insanlara lütuf sahibidir. Ancak onların çoğu şükretmezler.

"Allah'a yalan iftira edenlerin zannı nedir?": Bu sözde söylenmeyen kısım vardır, takdiri şöyledir: Yalanlamaları dolayısıyla Allah'ın kıyamet gününde onlara ne yapacağı hakkındaki zanları nedir (bu hususta ne düşünüyorlar)? "Şüphesiz Allah insanlara lütuf sahibidir": Çünkü onlara acele ile azap etmedi. "Ancak onların çoğu şükretmezler": Onlardan azabı ertelemesine.

وَمَا تَكُونُ فِي شَأْنٍ وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ وَلَا تَعْمَلُونَ
مِنْ عَمَلٍ إِلَّا كُنَّا عَلَيْكُمْ شُهُودًا إِذْ تُفِيضُونَ فِيهِ وَمَا
يَعْزُبُ عَنْ رَبِّكَ مِنْ مِثْقَالِ ذَرَّةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ
وَلَا أَصْغَرَ مِنْ ذَلِكَ وَلَا أَكْبَرَ إِلَّا فِي كِتَابٍ مُبِينٍ ﴿٦١﴾

61 – Hangi durumda olursan, Kur'an'dan ne okursan, ne amel yaparsan, mutlaka siz ona giriştiğiniz zaman biz üzerinizde şahit idik. Ne yerde ne gökte zerre ağırlığında bir şey Rabbinden gizli kalmaz. Bundan daha küçük ve daha büyük ne varsa, mutlaka apaçık bir kitaptadır.

"Vema tekunu fi şe'nin (hangi durumda olursan)": Hangi işte olursan, demektir. Şen'in çoğulu da şuun'dur. "Vema tetlu minhu (ondan ne okursan)": Hu zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Şe'ne (işe) racidir. Zeccac, ayetin manası şöyledir,

demiştir: Allah'a hangi ibadette olursan ve hangi durumda Kur'an okursan.

İkincisi: O, Allah Teala'ya racidir, mana da şöyledir: Allah'tan ne okursan, yani Kur'an'dan inenden ne okursan. Bunu da bir grup ulema, demiştir. Hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, ümmeti de ona dahildir, çünkü arkasından: "Ne amel ederseniz" demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada cemi sigası getirmesi, onların da ilk iki fiile dahil olmalarındandır.

"İz tüfidune fihi": He zamiri işe racidir. İbn Kuteybe: Tüfidune, başlamak manasınadır, demiştir. Zeccac da: Yayılmak ve dağılmak manasınadır, demiştir. Efadal kavmu filhadis: Konuşmaya dalmaktır. "Ma ya'zübü": Uzak kalmaz, demektir. İbn Kuteybe de: Uzak ve gizli kalmaz, demiştir. Kisai, burada ve Sebe': 3'te, zenin kesresi ile: "Yazibü" okumuştur. Zerre ağırlığını da Sebe' suresi, ayet: 40'ta açıklamış bulunuyoruz.

"Vela asğara minzalike vela ekbere": Cumhur ikisinde de rayı fetha ile okumuştur. Hamze, Halef ve Yakup da, ikisinde de rayı zamme ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim fetha ile okursa, mana şöyledir: Zerre ağırlığınca bir şey, ondan daha küçük ve daha büyük bir şey Rabbinin gözünden kaçmaz. Asğar ve ekber mecrur olmak lazım gelirken, gayri munsarif olduğu için cer kabul etmemiştir. Kim de merfu okursa, mana şöyledir: Zerre ağırlığı, daha küçüğü ve daha büyüğü Rabbine gizli kalmaz. Mübteda olarak merfu olması da caizdir, o zaman da mana şöyle olur: Ondan daha küçük ve daha büyük ne varsa, "hepsi apaçık bir kitaptadır". İbn Abbas: O, Levh-i Mahfuz'dur, demiştir.

أَلَا إِنَّ أَوْلِيَاءَ اللَّهِ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾
الَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٦٣﴾ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ
فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَفِي الْآخِرَةِ ۚ لَا تَبْدِيلَ لِكَلِمَاتِ اللَّهِ ۚ
ذَٰلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ ﴿٦٤﴾

62 – Haberiniz olsun ki, Allah'ın veli kullarına korku yoktur. Onlar üzülmezler de.

63 – Onlar ki iman ettiler ve korkuyorlardı.

64 – Onlar için dünya hayatında da ahirette de müjde vardır. Allah'ın kelimeleri için değişme yoktur. İşte büyük kurtuluş budur.

"Haberiniz olsun ki": Rivayet edildiğine göre bir adam: "Ya Resulallah, Allah'ın veli kulları kimlerdir?" dedi. O da: Onlar görüldüğü zaman Allah akla gelir, dedi.[2] Ömer bin Hattab da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın öyle kulları vardır ki onlar ne peygamberlerdir ne de şehitlerdir. Peygamberler ve şehitler kıyamet gününde onlara imrenirler. Çünkü Allah katında o kadar yüksek dereceleri olacaktır. "Ya Resulallah, onlar kimlerdir, amelleri nedir? Belki onları severiz?" dediler. O da: Onlar birbirlerini Allah'ın ruhu ile severler, akrabalık ve mal kaygısı ile değil. Allah'a yemin ederim ki onların yüzleri nurdur ve onlar nurdan kürsüler üzerindedirler. İnsanlar korktuğu zaman onlar korkmazlar.[3] Sonra da şu ayeti okudu: "Bilin ki Allah'ın veli kullarına korku yoktur, onlar üzülmezler de".

"Onlar için dünya hayatında müjde vardır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, iyi kimsenin gördüğü veya kendisi hakkında görülen iyi rüyadır. Bunu Ubade bin Samit, Ebudderda, Cabir bin Abdullah ve Ebu Hureyre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmişlerdir.

İkincisi: O, meleklerin ölüm anında onlara verdiği müjdedir. Bunu da Dahhak, Katade ve Zühri, demiştir.

Üçüncüsü: O, Allah'ın kitabında cennet ve sevapla ilgili olarak verdiği müjdedir, mesela şunlar gibi: "İman edenleri müjdele" *(Bakara: 25)*, "Cennetle sevinin" *(Fussilet: 30)*, "Rableri onları müjdeler" *(Tevbe: 21)*. Bu Hasen'in görüşüdür; Ferra ile Zeccac da bunu tercih etmiş ve: "Allah'ın kelimeleri için değişiklik yoktur" sözünü delil getirmişlerdir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Allah sözünde durmazlık etmez, şöyle ki, O'nun sözü kelimeleri iledir. Kelimeleri de değişmeyince, vaatleri de değişmez.

Ahiretteki müjdelerine gelince, onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir, bunu Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş, İbn Kuteybe de onu tercih etmiştir.

İkincisi: O, Ruh çıkarken Allah'ın rızası ile müjdelenmesidir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: O, kabirlerinden çıktıkları andadır. Bunu da Mukatil, demiştir.

---

2 - Suyuti, ed - Dürrü'l - Mensur, İbn Mubarek, Taberi, Hakîm Tirmizi, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, Ebüşşeyh ve İbn Merduye'den nakletmiştir.

3 - Ebu Davud, Buyu', bab, 78.

وَلَا يَحْزُنْكَ قَوْلُهُمْ إِنَّ الْعِزَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٦٥﴾

65 – Onların sözleri seni üzmesin. Şüphesiz bütün izzet / kuvvet Allah'ındır. O, hakkıyle işiten, kemaliyle bilendir.

"Onların sözleri seni üzmesin": İbn Abbas: Yalanlamaları seni üzmesin, demiştir. Başkası da sana düşmanlıkta birleşmeleri, inkarları ve eziyetleri, demiştir. Söz burada bitti (burası cümle sonudur). Sonra yeni bir söze başlayıp şöyle dedi: "Şüphesiz bütün izzet Allah'ındır": Yani galibiyet O'nundur. O, senin ve dininin yardımcısıdır. "O hakkıyle işitendir": Onların dediklerini. "Kemaliyle bilendir": Kalplerinde sakladıklarını; onları ona göre cezalandırır.

أَلَا إِنَّ لِلَّهِ مَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَمَا يَتَّبِعُ الَّذِينَ
يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ شُرَكَاءَ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ
وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَخْرُصُونَ ﴿٦٦﴾

66 – Bilin ki, göklerde ve yerde kim varsa, Allah'ındır. Allah'tan başkasına ibadet edenler de ortaklara (putlara) tabi olmuyorlar. Onlar ancak zanna tabi oluyorlar ve onlar ancak yalan söylüyorlar.

"Ela inne lillahi men fissemavati ve men filardı": Zeccac şöyle demiştir: "Elâ" edatı söze başlama ve tembih içindir: Yani bir kimse ki onlar O'na aittirler, onların üzerinde istediğini yapar, demektir.

"Allah'tan başkasına ibadet edenler ortaklara tabi olmuyorlar": Yani gerçekte putlara tabi olmuyorlar, çünkü onları Allah'ın ortakları ve kendileri için de şefaatçi sayıyorlar, hâlbuki zannettikleri gibi değildir. "Ancak zanna tabi oluyorlar": Bu hususta. "Ve onlar ancak yalan söylüyorlar": İbn Abbas: Hilaf-ı hakikat konuşuyorlar, demiştir. İbn Kuteybe de: Tahmin ve varsayım yürütüyorlar, demiştir.

هُوَ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ اللَّيْلَ
لِتَسْكُنُوا فِيهِ وَالنَّهَارَ مُبْصِرًا إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ
لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٧﴾

67 – O (Allah) ki geceyi dinlenmeniz için karanlık, gündüzü de (çalışmanız için) aydınlık kıldı. Şüphesiz bunda dinleyen bir toplum için elbette deliller vardır.

"O ki geceyi dinlenmeniz için kıldı": Mana şöyledir: Sizin Rabliğine inanmanız gereken Rabbiniz, geceyi dinlenmeniz için kıldı. Gece dinlenmekle gündüzün yorgunluk ve bitkinliği sona erer. Gündüzü de aydınlık kıldı, eşyayı göreceğiniz vaziyete getirdi. Ayette geçen mubsır, gösteren demektir, gündüze gösterici demesi, dinleyicinin maksadı anlamasındandır, çünkü gündüz göstermez, o sadece başkasının onda çalışması için zarftır (gösteren Allah'tır). Tıpkı: "Memnun hayat tarzı" *(Hakka: 21)* ayetinde olduğu gibi. Hayat memnun olmaz, onu yaşayan insan memnun olur. Aynı şekilde uyuyan gece, sözü de böyledir (gece uyumaz, insan uyur). Şair Cerir de bu manada şöyle demiştir:

Ey Gaylan'ın anası, bizi gece yolculuğunda kınadın ve sen uyudun, Ama binekteki insanın gecesi uyumaz.

"Şüphesiz bunda dinleyen bir toplum için elbette ibretler vardır": İbretle dinleyen için demektir. O zaman buna ancak her şeye kadir Allah'ın gücünün yettiğini anlarlar.

قَالُوا اتَّخَذَ اللّٰهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ هُوَ
الْغَنِيُّ لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ إِنْ عِنْدَكُمْ
مِنْ سُلْطَانٍ بِهٰذَا أَتَقُولُونَ عَلَى اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾
قُلْ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللّٰهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ
﴿٦٩﴾ مَتَاعٌ فِي الدُّنْيَا ثُمَّ إِلَيْنَا مَرْجِعُهُمْ ثُمَّ نُذِيقُهُمُ
الْعَذَابَ الشَّدِيدَ بِمَا كَانُوا يَكْفُرُونَ ﴿٧٠﴾

68 – "Allah çocuk edindi" dediler. O'nu tenzih ederiz. O zengindir. Göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Yanınızda buna bir delil yoktur. Siz Allah'a karşı bilmediğiniz şeyi mi söylüyorsunuz?

69 – De ki: "Şüphesiz Allah'a yalan uyduranlar iflah olmazlar".

70 – (Bu yalanları) dünyada bir yararlanmadır. Sonra da dönüşleri yalnız bizedir. Sonra onlara inkarları yüzünden çetin azabı tattıracağız.

"Allah çocuk edindi, dediler": İbn Abbas: Yani Mekke halkı demiştir. Onlar melekleri Allah'ın kızları kabul ederlerdi.

"Sübhanehu": Allah'ı onların dediklerinden tenzih ederiz. "O zengindir": Eşe ve çocuğa ihtiyacı yoktur. "İn indeküm min sultan": Yanınızda dediklerinize bir delil yoktur, demektir.

"İflah olmazlar": Bunda üç görüş vardır: *Birincisi:* Dünyada ebedi kalmazlar. *İkincisi:* Sonunda mutlu olmazlar. *Üçüncüsü:* Başarılı olmazlar. Zeccac şöyle demiştir. Burada vakf-ı tam vardır (okurken durulması lazımdır). "Metaun fiddünya": Zalike metaun fiddünya manasında merfudur (bu dünyada bir yararlanmadır).

وَاتْلُ عَلَيْهِمْ نَبَاَ نُوحٍ اِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ اِنْ كَانَ كَبُرَ عَلَيْكُمْ
مَقَامِي وَتَذْكِيرِي بِاٰيَاتِ اللّٰهِ فَعَلَى اللّٰهِ تَوَكَّلْتُ فَاَجْمِعُوا
اَمْرَكُمْ وَشُرَكَاءَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُنْ اَمْرُكُمْ عَلَيْكُمْ غُمَّةً ثُمَّ اقْضُوا اِلَيَّ
وَلَا تُنْظِرُونِ ﴿٧١﴾

71 – Onlara Nuh'un haberini oku. Hani kavmine: "Ey kavmim, eğer konumum ve Allah'ın ayetlerini hatırlatmam size ağır oldu (geldi) ise, ben ancak Allah'a güvendim. Siz de işinizi ve ortaklarınızı toplayın; sonra işiniz gizli kalmasın; sonra da bana hükmünüzü verin ve beni (hiç) bekletmeyin".

"Onlara Nuh'un haberini oku": Bunda onun peygamberliğine kanıt vardır, çünkü kitap okumadığı halde peygamber kıssalarından haber vermiştir. Bunda sabra özendirme ve Nuh kavmini yalanlamaları nedeniyle başlarına gelen azabı hatırlatma ile kendi kavmine öğüt vardır.

"Eğer size ağır geldiyse": Yani zor geldiyse, demektir. "Mukami": Yani aranızda uzun süre kalmam zor geldiyse. Ebu Miclez, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza, mimin zammı ile: "Mukami" okumuşlardır. "Tezkiri": Vaaz ve öğüdüm, demektir. "Yalnız Allah'a güvendim": Bana yardımında ve şerrinizi benden def etmesinde. "Feecmiu emreküm": Cumhur, hemze ve meksur mim ile "ecma'tü" babından getirerek: "Feecmiu" okumuştur. Asmai de Nafi'den, "cema'tü"den getirerek mimin fethi ile: "Fecmau" rivayet etmiştir. "Ecmiu emreküm": İşinizi sağlam tutun ve karar verin, demektir. Müerric de: "Ecma'tül emre" "ecma'tü aleyhi"den daha fasihtir, demiş ve şu kanıtı getirmiştir:

Keşke bilseydim – ki temenni hiç fayda vermiyor –
Bir gün sabah erkenden işime karar verecek miyim?

Asmai'nin rivayeti de şöyledir: Ebu Ali şöyle demiştir: Mananın şöyle olması da caizdir: Emir verme yetkisi olanları, yani reislerinizi toplayın. İşlerini, kurdukları tuzak olarak kabul etmek de mümkündür, mesela şu ayette olduğu gibi: "Hilenizi kurun, sonra sıra halinde gelin" *(Taha: 64).*

" Ve şürekaeküm (ortaklarınızı)": Ferra ile İbn Kuteybe şöyle demişlerdir: Ortaklarınızı çağırın. Zeccac şöyle demiştir: Burada vav "maa = beraber" manasınadır. Mana da: Maa şürekaiküm demektir. Lev türiketünnaktü ve fasileha leredaaha (eğer potuk/deve yavrusu annesiyle beraber bırakılırsa onu emer) denir ki maa fasiliha, demektir. Yakub da ref' ile "şürekaüküm" okumuştur.

"Sümme layekün emrüküm aleyküm gummeten": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* İşiniz gizli kalmasın, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Size gam olmasın, demektir. Nitekim aynı vezinde kerb ve kürbe vardır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Her iki görüşü de Zeccac zikretmiştir. "Sümmakdu ileyye": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Bana düşündüğünüz hükmü verin, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* İstediğinizi yapın, demektir, bunu da Zeccac ile İbn Kuteybe, demişlerdir. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Kötülüğünüzü ve tehdidinizi bana icra edin (işimi bitirin). Nitekim Araplar: Kad kada fülanün derler ki, ölüp gitti, demektir.

فَاِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَمَا سَاَلْتُكُمْ مِنْ اَجْرٍۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا
عَلَى اللّٰهِۜ وَاُمِرْتُ اَنْ اَكُونَ مِنَ الْمُسْلِمٖينَ ﴿٧٢﴾ فَكَذَّبُوهُ فَنَجَّيْنَاهُ
وَمَنْ مَعَهُ فِي الْفُلْكِ وَجَعَلْنَاهُمْ خَلَٓائِفَ وَاَغْرَقْنَا الَّذٖينَ
كَذَّبُوا بِاٰيَاتِنَاۚ فَانْظُرْ كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُنْذَرٖينَ ﴿٧٣﴾

72 – Eğer yüz çevirirseniz, ben sizden bir ücret istemedim. Benim ücretim ancak Allah'ın üzerinedir. Ve ben, Müslümanların ilki olmakla emrolundum.

73 – Onu yalanladılar; biz de onu ve gemide onunla beraber olanları kurtardık. Onları halifeler kıldık. Ayetlerimizi yalanlayanları da (suda) boğduk. Bak, uyarılanların sonucu nasıl oldu?

"Eğer yüz çevirirseniz": Yani imandan yan çizerseniz, "ben sizden bir ücret istemedim": Benim sizi davet etmem, mallarınıza göz koyduğum için değildir.

"İn ecriye": İbn Amir, Ebu Amr, Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayetle, bu ye'yi harekeli okumuşlardır. Diğerleri ise sükunlu okumuşlardır.

"Onları halifeler kıldık": Yani gemide Nuh ile kurtulanları helak olanların yerine geçirdik.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِ رُسُلًا إِلَىٰ قَوْمِهِمْ فَجَاءُوهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَمَا كَانُوا
لِيُؤْمِنُوا بِمَا كَذَّبُوا بِهِ مِنْ قَبْلُ كَذَٰلِكَ نَطْبَعُ عَلَىٰ قُلُوبِ الْمُعْتَدِينَ ﴿٧٤﴾

74 – Sonra onun ardından kavimlerine peygamberler gönderdik. Onlara mucizeler getirdiler. Önceden yalanladıklarına iman edecek değillerdi. İşte haddi aşanların kalplerine böyle mühürler basarız.

"Sonra onun ardından gönderdik": Yani Nuh'tan sonra, demektir. "Kavimlerine peygamberler": İbn Abbas: İbrahim, Hud, Lut ve Şuayb kastedilmiştir, demiştir. "Onlara mucizeler getirdiler": Yani onların Allah'ın elçileri olduğu açığa çıktı. "Değillerdi": Yani o kavimler", "yalanladıkları şeye iman edecek değillerdi": Yani kendilerinden öncekilerin. Maksat şudur: Sonrakiler peygamberleri yalanlamada eskilerin yollarından gittiler. Mukatil de şöyle demiştir: Azaba inmeden önce iman edecek değillerdi.

"İşte böyle mühür basarız": Yani onların kalplerini mühürlediğimiz gibi, "haddi aşanların kalplerini de öyle mühürleriz": Emredildikleri şeylerde haddi aşanların demektir.

ثُمَّ بَعَثْنَا مِنْ بَعْدِهِمْ مُوسَىٰ وَهَارُونَ إِلَىٰ فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِ
بِآيَاتِنَا فَاسْتَكْبَرُوا وَكَانُوا قَوْمًا مُجْرِمِينَ ﴿٧٥﴾

75 – Sonra onların ardından Musa ile Harun'u Fir'avn ve adamlarına mucizelerimizle gönderdik. Onlar da büyüklük tasladılar ve günahkar bir toplum oldular.

"Sonra onların ardından gönderdik": Yani Nuh'tan sonra gönderilen peygamberlerden sonra demektir.

فَلَمَّا جَاۤءَهُمُ

الْحَقُّ مِنْ عِنْدِنَا قَالُوا اِنَّ هٰذَا لَسِحْرٌ مُبِينٌ ﴿٧٦﴾ قَالَ مُوسٰى

اَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاۤءَكُمْ اَسِحْرٌ هٰذَا وَلَا يُفْلِحُ السَّاحِرُونَ ﴿٧٧﴾

قَالُوا اَجِئْتَنَا لِتَلْفِتَنَا عَمَّا وَجَدْنَا عَلَيْهِ اٰبَاۤءَنَا وَتَكُونَ لَكُمَا

الْكِبْرِيَاۤءُ فِي الْاَرْضِ وَمَا نَحْنُ لَكُمَا بِمُؤْمِنِينَ ﴿٧٨﴾

وَقَالَ فِرْعَوْنُ ائْتُونِي بِكُلِّ سَاحِرٍ عَلِيمٍ ﴿٧٩﴾ فَلَمَّا جَاۤءَ السَّحَرَةُ

قَالَ لَهُمْ مُوسٰى اَلْقُوا مَا اَنْتُمْ مُلْقُونَ ﴿٨٠﴾ فَلَمَّا اَلْقَوْا قَالَ

مُوسٰى مَا جِئْتُمْ بِهِ السِّحْرُ اِنَّ اللّٰهَ سَيُبْطِلُهُ اِنَّ اللّٰهَ لَا يُصْلِحُ

عَمَلَ الْمُفْسِدِينَ ﴿٨١﴾ وَيُحِقُّ اللّٰهُ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ ﴿٨٢﴾

76 – Onlara katımızdan hak gelince: "Şüphesiz bu, elbette apaçık bir büyüdür" dediler.

77 – Musa: "Size hak geldiği zaman böyle mi diyorsunuz? Bu bir sihir mi? Hâlbuki sihirbazlar iflah olmazlar" dedi.

78 – Onlar da: "Bizi atalarımızı üzerinde bulduğumuz şeyden çevirmen ve bu yerde ululuk ikinizin olması için mi geldin? Biz, ikinize de inanacak değiliz" dediler.

79 – Fir'avn: "Bütün bilgili sihirbazları bana getirin" dedi.

80 – Sihirbazlar gelince Musa onlara: "Atacaklarınızı atın" dedi.

81 – Onlar da atınca Musa: "Sizin getirdiğiniz şey sihirdir. Şüphesiz Allah onu iptal edecektir. Kuşkusuz Allah bozguncuların işini düzeltmez" dedi.

82 – "Allah hakkı kendi sözleri ile gerçekleştirecek, günahkarlar hoşlanmasa da!"

"Onlara hak katımızdan gelince": O da Musa'nın getirdiği mucizelerdir.

"Bu sihir mi?"Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Size gelen hak için

böyle mi diyorsunuz? O da: "Şüphesiz bu apaçık bir sihirdir" sözleridir. Sonra da onlara ikrar ettirip: "Bu sihir midir?" dedi. İbn Enbari şöyle demiştir: Soru hemzesi getirmeleri, işin fecaatini göstermek içindir. Nitekim bir adam, lüks bir elbise gördüğü zaman: "Bu elbise mi?" der. Bu soru ile onu gözünde büyütmek ister. Bir adama bir ödül gelir: "Gördüğüm gerçek mi (yoksa rüya mı görüyorum)?" der. O gelen şeyi büyütmek ister. Başkası da şöyle demiştir: Kelamın takdiri şöyledir: Size gelen hak için: "Bu, sihir midir, diyorsunuz? Bu sihir midir?" Sözün siyak ve sibakından anlaşıldığı için birinci sihri söylememiştir. Mesela şu ayette olduğu gibi: "Feiza cae va'dül ahireti liyesuu vücuheküm" *(İsra: 7)*, mana şöyledir: Baasnahüm liyesuu vücuheküm (daha önce geçtiği için birinci baasnahüm kelimesini atmıştır. Mütercim).

"Eci'tena litelfitena": İbn Kuteybe: Bizi çevirmen için mi geldin, demiştir. Lefettü fülanen an keza denir ki, onu o şeyden çevirdim, demektir. İltifat da bundandır ki dönüp bakmaktır.

"Vetekune lekümel kibriyau filardı": Eban ile Zeyd, Yakup'tan, ye ile "ve yekune lekümel kibriyau" rivayet etmişlerdir. Kibriyadan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Mülk ve şereftir. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İtaattir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Büyüklüktür, bunu da İbn Zeyd, demiştir. İbn Abbas: "Bu yerden" maksat, Mısır toprağıdır, demiştir.

"Bikülli sahirin": Hamze, Kisai ve Halef, ha'nın şeddesi ve arkasından elif ile "bikülli sehharin" okumuşlardır.

"Maci'tüm bihissihr": Çoğunluk, medsiz olarak haber tarzında "essihr"okumuştur, mana da şöyledir: Sizin getirdiğiniz ipler ve sopalar sihirdir. Bu da onların hakkı kabul etmemek için: "Bu sihirdir" sözlerine reddiyedir. Takdiri de şöyledir: Ellezi ci'tüm bihissihr, elif lam takısı gelmiştir; çünkü nekire tekrar edilirse, marife olarak döner. Nitekim şöyle dersin: Raeytü recülen, fekale liyercülü (ikinci recül marife olarak gelmiştir. Mütercim). Mücahid, Ebu Amr, Ebu Cafer, Eban da Asım'dan, Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek elif-i memdude ile "âssihr" okumuşlardır. Zeccac da, mana şöyledir demiştir: Getirdiğiniz şey nedir? Sihir mi? Bunu da onları azarlamak için demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu istifhamın manası sihri büyütmek (önemsetmek) içindir; yoksa bilinmeyen bir şeyi sormak için değildir. Bu, birinin yaptığı hata için: "Bu hata mı?" diyen insanın sözüne benzer. Bu, hatadan daha büyük bir şey demek istemiştir. Araplar kendilerince bilinen şeyden sorarlar. Şair İmruulkays şöyle demiştir:

Seni aldatan, sevginin benim katilim olması
Ve emrettiğin her şeyi kalbimin kabul etmesi midir?

Şair Kays bin Zerih de şöyle demiştir:

Ey Lübne (kadın), Zittalh'daki günlerimiz geri gelir mi?
Yoksa onlar için dönme imkanı yok mu?

Onların geri dönmeyeceğini bildiği halde sormuştur.

"Şüphesiz Allah onları iptal edecektir": Yani helak edecek ve rezaletinizi açığa çıkaracaktır. "Şüphesiz Allah bozguncuların işini düzeltmez": Onu kendileri için yararlı hale getirmez. "Allah hakkı gerçekleştirecektir": Yani açığa çıkaracak ve ona imkan verecektir. "Kelimeleriyle": Bu hususta ezeli ilminde ettiği vaatle.

فَمَٓا اٰمَنَ لِمُوسٰٓى اِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهٖ عَلٰى خَوْفٍ مِنْ فِرْعَوْنَ
وَمَلَا۬ئِهِمْ اَنْ يَفْتِنَهُمْ وَاِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِى الْاَرْضِ وَاِنَّهُ
لَمِنَ الْمُسْرِف۪ينَ ﴿٨٣﴾ وَقَالَ مُوسٰى يَا قَوْمِ اِنْ كُنْتُمْ اٰمَنْتُمْ بِاللّٰهِ
فَعَلَيْهِ تَوَكَّلُٓوا اِنْ كُنْتُمْ مُسْلِم۪ينَ ﴿٨٤﴾ فَقَالُوا عَلَى اللّٰهِ
تَوَكَّلْنَا رَبَّنَا لَا تَجْعَلْنَا فِتْنَةً لِلْقَوْمِ الظَّالِم۪ينَ ﴿٨٥﴾ وَنَجِّنَا
بِرَحْمَتِكَ مِنَ الْقَوْمِ الْكَافِر۪ينَ ﴿٨٦﴾ وَاَوْحَيْنَٓا اِلٰى مُوسٰى
وَاَخ۪يهِ اَنْ تَبَوَّاٰ لِقَوْمِكُمَا بِمِصْرَ بُيُوتًا وَاجْعَلُوا بُيُوتَكُمْ
قِبْلَةً وَاَق۪يمُوا الصَّلٰوةَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِن۪ينَ ﴿٨٧﴾ وَقَالَ مُوسٰى رَبَّنَٓا
اِنَّكَ اٰتَيْتَ فِرْعَوْنَ وَمَلَاَهُ ز۪ينَةً وَاَمْوَالًا فِى الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
رَبَّنَا لِيُضِلُّوا عَنْ سَب۪يلِكَ رَبَّنَا اطْمِسْ عَلٰٓى اَمْوَالِهِمْ وَاشْدُدْ
عَلٰى قُلُوبِهِمْ فَلَا يُؤْمِنُوا حَتّٰى يَرَوُا الْعَذَابَ الْاَل۪يمَ ﴿٨٨﴾
قَالَ قَدْ اُج۪يبَتْ دَعْوَتُكُمَا فَاسْتَق۪يمَا وَلَا تَتَّبِعَٓانِّ سَب۪يلَ
الَّذ۪ينَ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٨٩﴾ وَجَاوَزْنَا بِبَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ الْبَحْرَ فَاَتْبَعَهُمْ

فِرْعَوْنُ وَجُنُودُهُ بَغْيًا وَعَدْوًا حَتّٰى اِذَا اَدْرَكَهُ الْغَرَقُ
قَالَ اٰمَنْتُ اَنَّهُ لَا اِلٰهَ اِلَّا الَّذ۪ي اٰمَنَتْ بِه۪ بَنُوا اِسْرَائ۪يلَ وَاَنَا
مِنَ الْمُسْلِم۪ينَ ﴿٩٠﴾ آٰلْـٰٔنَ وَقَدْ عَصَيْتَ قَبْلُ وَكُنْتَ مِنَ الْمُفْسِد۪ينَ
﴿٩١﴾ فَالْيَوْمَ نُنَجّ۪يكَ بِبَدَنِكَ لِتَكُونَ لِمَنْ خَلْفَكَ اٰيَةً وَاِنَّ
كَث۪يرًا مِنَ النَّاسِ عَنْ اٰيَاتِنَا لَغَافِلُونَ ﴿٩٢﴾

83 – Musa'ya kendi kavminden ancak genç bir grup Fir'avn'den ve ileri gelenlerinden kendilerine azap etmelerinden korkarak iman etti. Şüphesiz Fir'avn o yerde pek üstündü. Ve şüphesiz o, gerçekten aşırı gidenlerdendi.

84 – Musa: "Ey kavmim, eğer Allah'a iman ettiyseniz, yalnız O'na tevekkül edin, eğer Müslümanlar iseniz" dedi.

85 – Onlar da: "Yalnız Allah'a tevekkül ettik. Rabbimiz, bizi zalimler güruhuna fitne konusu etme!" dediler.

86 – "Bizi rahmetinle kafirler topluluğundan kurtar".

87 – Musa'ya ve kardeşine: "Kavminiz için Mısır'da evler edinin ve evlerinizi kıble yapın. Namaz kılın. (Ey Musa), inananları müjdele!" diye vahyettik.

88 – Musa: Rabbimiz, sen Fir'avn'e ve adamlarına (insanları) senin yolundan saptırsınlar diye dünya hayatında süs ve mallar verdin. Rabbimiz, mallarını silip süpür ve kalplerini sık ki acıklı azabı görünceye kadar iman etmesinler.

89 – (Allah) dedi: "Gerçekten ikinizin duası kabul olundu. Siz de doğru olun ve bilmeyenlerin yoluna sakın uymayın".

90 – İsrail oğullarını denizden geçirdik; Fir'avn ve askerleri zulmetmek ve saldırmak için arkalarına düştü. Nihayet ona boğulma yetişince: "İman ettim, gerçekten İsrail oğullarının iman ettiğinden başka Tanrı yoktur ve ben Müslümanlardanım" dedi.

91 – "Şimdi mi (iman ediyorsun?) Hâlbuki önceden isyan etmiş ve bozgunculardan olmuştun!"

92 – Arkadakilere bir ibret olman için bugün cesedini kurtaracağız. Gerçekten insanlardan çoğu ayetlerimizden elbette gafillerdir.

"Musa'ya ancak genç bir grup (bir zürriyet) iman etti": Burada zürriyetten murat edilen şey üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: Zürriyetten maksat: Az kimse, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar kendilerine Musa'nın gönderildiği kimselerin çocuklarıdır, aradan uzun zaman geçtiği için babaları öldü, onlar ise iman ettiler. Bunu da Mücahit, demiştir. İbn Zeyd de şöyle demiştir: Onlar Fir'avn oğlan çocuklarını boğazlamaktan vazgeçince Musa ile beraber yetişenlerdir. İbn Enbari şöyle demiştir: Onlara ergin kimseler oldukları halde "zürriyet" denilmesi, onların Musa'nın gönderildiği kimselerden (ikinci nesil) olmalarındandır.

Üçüncüsü: Onlar anaları Yahudi, babaları Kıpti olan bir gruptur. Bunu da Mukatil, demiş, Ferra da tercih etmiştir. Onlara zürriyet denilmesi, Fürs (Pers) çocuklarına "ebna = oğullar" denilmesi gibidir. Çünkü onların anaları başka ırktandır. "Kavmihi"deki zamir hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Musa'ya racidir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir

İkincisi: Fir'avn'e racidir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Birinci görüşe göre "ala havfin min fir'avne ve meleihim"deki zamir Fir'avn'e raci olur. Ferra şöyle demiştir: Neden cemi siygası ile "meleihim" dedi? Hâlbuki Fir'avn tektir? Çünkü kral anıldığı zaman etrafı ile beraber akla gelir. Halife geldi, insanlar çoğaldı, dersin, yanındakilerle beraber demek istersin. Fir'avn'den, hanedanını kastetmek de caizdir, mesela: "Ves'elil karyete (köye sor)" *(Yusuf: 82)* gibi (köy halkına sor, demektir. Mütercim). İkinci görüşe göre de mele' (adamlar)dan maksat, zürriyettir. İbn Cerir şöyle demiştir: Bu daha doğrudur, çünkü o zürriyetin içinde babası Kıbti, anası Yahudi olanlar vardı. Bunlar Fir'avn'den taraf olup Musa'ya karşı çıkmışlardı.

"Enyeftinehüm": Yani Fir'avn'in işkencesinden korkuyorlardı, demektir. Yeftinuhm demedi, çünkü kavmi de onunla hemfikir idi (özdeşleşmişlerdi). Bu fitne hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, öldürülmedir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Azap etmedir, bunu da İbn Cerir, demiştir.

"Fir'avn o yerde pek üstündü": İbn Abbas: Mısır toprağında üstünlük kurmuştu, demiştir. "Şüphesiz o, aşırı gidenlerdendi": Bir kul olduğu halde tanrılık iddia etmişti.

"Eğer Allah'a iman etti iseniz, yalnız O'na tevekkül edin": İsrail

oğullan Fir'avn'in erkek çocuklarını boğazlama ve kızlarını diri bırakma gibi tehdidinden şikayet edince, Musa onlara bunu dedi.

"Bizi fitne konusu yapma": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bizi Fir'avn kavminin eliyle de kendi k tından azapla da helak etme; yoksa Fir'avn kavmi, eğer hak dinde olsalardı azap edilmezler ve biz de onlara musallat olmazdık, derler.

İkincisi: Onları bize musallat etme ki bize işkence etmesinler. Bu iki görüş Mücahit'ten rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onları bize musallat etme ki, bizi dinimizden döndürmesinler, çünkü kendilerinin haklı olduklarını zannederler. Bunu da Ebudduha ile Ebu Miclez, demişlerdir.

"Kavminiz için Mısır'da evler edinin": Müfessirler şöyle demişlerdir: Fir'avn emir verdi, İsrail oğullarının bütün mescitleri yıkıldı, namaz kılmaları engellendi, çünkü onlar yalnız havralarda ibadet ederlerdi. Böylece evlerinde mescitler edinmeleri ve Fir'avn'in korkusundan oralarda namaz kılmaları emredildi. "Tebevveâ": Edinin demektir. Biz de bunu A'raf: 74'te şerh etmiş bulunuyoruz. Mısır'dan ne murat edildiğinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Bilinen ülkedir, bunu Dahhak, demiştir. *İkincisi:* O, İskenderiye'dir. Bunu da Mücahit, demiştir. Evler konusunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* onlar mescitlerdir, bunu Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Köşklerdir, bunu da Mücahit, demiştir. "Evlerinizi kıble yapın": Bunun üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: Onları mescit yapın. Bunu Mücahit, İkrime ve Dahhak İbn Abbas'tan rivayet etmişler; Nahai ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir. Biz de Fir'avn'in mescitlerin yıkılmasını emrettiğini zikretmiştik Onlara; mescitlerin yerine evlerinizi kıble edinin denildi.

İkincisi: Onları kıble tarafına yapın, bunu da el - Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da İbn Abbas'tan: Mekke istikametine, dediğini rivayet etmiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Evlerini Ka'be istikametine çevirmeleri emredildi. Mukatil, Katade ve Ferra da böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Onları birbirine karşı yapın, bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Said bin Cübeyr de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Şam'daki evlerinizi namazda kıble edinin. Onlar günümüzde de kıbledir. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Eğer: "Buyut" cemidir, nasıl tekil olarak "kıbleten" denildi diye sorulursa, buna İbn Enbari şöyle cevap vermiştir: Kim: Kıbleden

maksat Kabe'dir, derse, Ka'be tekil olduğu için kıbleyi de tekil yapmıştır. Ve şu da caizdir, demiştir: Evlerinizi kıbleler yapın demek istemiş de, çoğul yerine tekille yetinmiştir. Nitekim Abbas bin Mirdas şöyle demiştir:

Müslüman olun, biz sizin kardeşininiz,
Göğüslerde kin diye bir şey kalmasın.

Biz sizin kardeşlerininiz demek istemiştir. Şöyle demek de mümkündür: "Kıbleten" diye tekil söylemesi, onu mastar yerine koymasındandır; o zaman mana şöyle olur: Evlerinizi Allah'a dönmek ve onları mescit yerine kullanmak için yapın. Şu maksatla tekil yapmıştır da denilebilir: Evlerinizi bir şey, yani kıble yapın, kıble mekânı yapın, kıble mahalli yapın (böylece kıbleyi çoğul gibi yapmış oluyor. Mütercim).

"Namazı kılın": Yani namazı tam yapın. "Mü'minleri müjdele": Sen ya Muhammed. Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Onları dünyada zafer ve ahirette de cennetle müjdele.

"Rabbimiz, sen Fir'avn'e ve adamlarına (insanları) senin yolundan saptırsınlar diye mallar verdin": İbn Abbas şöyle demiştir: Onların Mısır'ın Fustat bölgesinden Habeş toprağına kadar içinde altın, gümüş, zebercet ve yakut madenleri olan dağları vardı.

"Yolundan saptırsınlar diye (liyudıllu)": "Liyudıllu"nun lamı üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, "key = için, diye" manasına gelen lamdır, mana da şöyledir: Sen onlara insanları saptırmaları için mallar verdin. Bu, Ferra'nın görüşüdür.

İkincisi: Sonuç lamıdır, mana da şöyledir: Sen onlara bunu verdin, bu da onları sapıklığa götürdü. Şu ayette de öyledir: "Liyekune lehüm adüvven ve hazena" *(Kasas: 8)*, yani durumları onları Musa'nın onlara düşman olmasına götürdü. Yoksa onlar bunu istemiş değillerdi. Bu, mal kazanıp da o da onu helake götüren insan için: İnnema kesebe fülanün lihatfihi (filanca ölmek için mal kazandı). Aslında o, malı ölüm için kazanmadı, durum ona götürdü. Şöyle bir şiir getirmişlerdir:

Her anne çocuğunu ölüm için büyütür,
İnsanlar da harap olmak için imar ederler.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Anneler kuzularını ölmek için doğururlar,
Nitekim yurtlar da harap olmak için kurulur.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Eğer ölüm onları bitirdiyse,
(Zaten) anne çocuğunu ölüm için doğurur.

Demek istiyor ki: İşin sonu ve akibeti oraya götürür. Bu, Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: Bu, dua lamıdır, mana da şöyledir: Rabbimiz, senin yolundan saptırdıkları için onları derde mübtela kıl. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Dördüncüsü: Bu, "için" manasına gelen lamdır, mana da şöyledir: Sen kendinden onlara bir ceza olarak onları saptırmak için bu malları verdin. Şu ayet de öyledir: "Seyahlifune billahi leküm izenkalebtüm ileyhim litu'ridu anhüm" (onlardan vazgeçmeniz için gelip size yemin edecekler) *(Tevbe: 59)*. Bunu da bazı müfessirler nakletmişlerdir. Kufeliler – Mufaddal'ın dışında – Ebu Hatim de Yakup'tan rivayeten yenin zammasiyle: "Liyudıllu" okumuşlardır ki, başkalarını saptırmak için, demektir.

"Rabbenatmis (Rabbimiz mallarını sil süpür)": Halebi, Abdülvaris'ten, mimin zammesiyle "utmus" rivayet etmiştir. "Mallarını sil süpür": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Malları taş oldu, bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade, Dahhak, Ebu Salih ve Ferra da böyle demişlerdir. Kurazi de: Şekerleri taşa döndü demiştir. İbn Zeyd de: Altınları, gümüşleri ve mercimekleri taş oldu, demiştir. Mücahit de: Allah hurmalarını, meyvelerini ve gıdalarını taşa çevirdi; dokuz mucizeden biri oldu, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Tams, bir şeyi yararlanılacak ilk hal ve suretinden çıkarmaktır.

İkincisi: O (tams) helak manasınadır, mana da: Mallarını helak et, demektir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. Tumiset aynuhu da bundandır ki, gözü gitmektir. Tumisetittarik de: Yolun silinip kaybolmasıdır.

"Kalplerini sık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onları mühürle, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mukatil, Ferra ve Zeccac da böyle demişlerdir.

İkincisi: Onları kafirler olarak helak et. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Kalplerini sapıklıkla sıkıştır, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Bunun manası: Kalplerini katılaştır, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"İman etmesinler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu da onlara bedduadır, sanki: Allah'ım, iman etmesinler, demiştir. Bunu Ferra, Ebu Ubeyde ve Zeccac demiştir. İbn Enbari de, mana: İman etmediler, demiştir. Şair A'şa da şöyle demiştir:

Beni gördüğün zaman kaşlarının çatıklığı gitmedi,
Benimle karşılaştığın zaman hep isteksiz davrandın.

Şiirde geçen layenbesit, vela telkani: Lenbseta vela lekıyteni manasına kullanılmıştır (muzarilere mazi manası verilmiştir. Mütercim).

İkincisi: O, "Yolundan saptırmaları için" kavlinin üzerine matuftur, mana da şöyledir: Sen onlara mal verdin ki yoldan sapsınlar da iman etmesinler. Bunu da Zeccac, Müberrid'den nakletmiştir.

"Acıklı azabı görünceye dek": İbn Abbas: O, suda boğulmadır, demiştir. Musa dua eder, Harun da amin, derdi. Allah Teala da: "Dualarınız kabul olundu" buyurdu. Dua ile kabul olunması arasında kırk yıl vardır.

Eğer: "Nasıl (tekil olarak) "davetüküma" dedi, hâlbuki iki dua vardır?" denilerse, buna üç cevap vardır:

Birincisi: Davet (dua) iki duaya da denilir, çok duaya da denilir, uzun söze de denilir. Nitekim bunu A'raf: 158'da açıklamış bulunuyoruz. Kelime de birçok kelimelere denir. Şair şöyle demiştir:

Kavmine bir davette bulundu,
Kesinleşmiş işe gelin, dedi.

"Davet" kelimesini beytinin sonundaki lafızlara kullanmıştır.

İkincisi: Mananın şöyle olmasıdır: Dualarınız kabul olunmuştur. Birini söyleyerek diğerlerini terk etmiştir. Bu iki cevabı İbn Enbari zikretmiştir. Hammad bin Seleme de, Asım'dan, onun elifle ayın da meftuh olarak çoğul halinde "daavatüküma" okuduğunu rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Dua eden, Musa aleyhisselam idi, binaenaleyh dua onundur, ancak Harun da amin dediği için o da katılmıştır. Çünkü amin de duadandır.

"Siz doğru olun": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Elçilikte ve ikinize emrettiğim şeylerde doğru olun. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Fir'avn ve kavmini Allah'a itaate çağırmada doğru olun, bunu da İbn Cerir, demiştir.

Üçüncüsü: Fir'avn ve kavmine bedduada doğru olun.

Dördüncüsü: Dinimde doğru olun. Bu ikisini Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

"Vela tettebiânni": Çoğunluk "tettebiânni"nin te'sini şedde ile okumuştur. İbn Amir de "tettebiânni"nin nun'unu şeddelemede onlara katılmakla beraber şeddesiz okumuştur. Ancak şeddeli nun yasağı tekit için gelmiştir. Kendisi sakin ve kendisinden önceki harf de sakin olduğu için meksur kılınmıştır. Ona kesrenin tercih edilmesi de elifden sonra olmasından; tesniye nununa benzemesindendir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim nunu meksur okursa, nun-ı sakileyi şeddesiz yapması mümkündür. İstersen haber tarzında olmakla beraber emir manasında olur; yeterebbasne bienfüsihenne" *(Bakara: 228, 234)*; "la tudârra validetün" *(Bakara: 233)* ayetlerinde olduğu gibi. İstersen onu: "Festekima" kavlinden hal yaparsın, takdiri de şöyledir: İstekime gayra müttebiîne.

"Bilmeyenler"den kimlerin murat edildiğine dair iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Fir'avn ile kavmidir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Acele ile azap isteyenlerdir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

Eğer: "Musa'nın, kavmine beddua etmesi nasıl caiz olur?" denilerse,

Cevap şöyledir: Bazı alimler şöyle demişlerdir: Bu vahiy ile idi, bu da doğru bir görüştür. Çünkü bir peygamberin aziz ve celil olan Allah'tan izin almadan böyle bir şeye girişmesi düşünülemez. Zira onun duası onlardan intikam almaya sebeptir.

"Feetbeahüm firavnu ve cunuduh": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Etbeahüm ile tebiahüm aynıdır. İbn Kuteybe de: Etbeahüm: Onlara yetişti, demiştir. "Bağyen ve adva": Zulmetmek için. Hasen, şedde ile "fettebeahüm" okumuştur. "Uduvven"i de aynın zammesi ile şeddeli okumuşlardır.

"Hatta iza edrekehül ğaraku": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, hemzenin fethi ile "ennehu" okumuşlardır. Mana da: Amentü biennehu, demektir. Cer harfi atılınca fiil "enne"ye bitişmiş ve onu nasb etmiştir. Hamze ile Kisai de hemzenin kesri ile "innehu" okumuşlardır. Orada kavl maddesini gizlemişlerdir, sanki Fir'avn şöyle demiştir: Amentü, fekultu: İnnehu. İbn Abbas da: Allah,

Fir'avn'in azabı gördüğü zaman iman etmesini kabul etmemiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Fir'avn boğulacağı zaman ölüm geldiği ve melekleri de gördüğü için tövbe etmeye yeltenince, kendisine: "Şimdi mi?" denildi. Yani şimdi mi tövbe ediyorsun, hâlbuki tövbeyi vaktinde kaçırdın ve aziz ve celil olan Allah'tan başkasına dua etmekle bozgunculardan oldun. Bu hitabı eden Cebrail idi. Hadiste şöyle gelmiştir: Cebrail, iman eder endişesiyle Fir'avn'in ağzına çamur tıkadı. Dahhak bin Kays de şöyle demiştir: Allah'ı bollukta zikredin ki O da sizi darlıkta zikretsin. Zira Yunus aleyhisselam iyi kul idi, Allah'ı zikrederdi. Balığın karnına düşünce Allah'tan kurtuluş istedi, Allah da: "Eğer tespih edenlerden olmasa idi balığın karnında kıyamete kadar kalırdı" *(Saffat: 143)* buyurdu. Fir'avn ise azgın bir kul idi, Allah'ın zikrini unutmuş idi, suya boğulacağı zaman: İman ettim, dedi; Allah da: "Şimdi mi, hâlbuki daha önce isyan etmiştin!" dedi.

"Felyevme nüneccike": Yakup şeddesiz olarak "nüncike" okumuştur. Dilciler, içlerinde Yunus ve Ebu Ubeyde olmak üzere şöyle demişlerdir: Seni yüksek bir yere atacağız ki suya boğulduğunu cümle alem görsün. İbn Semeyfa da, ha harfi ile "nünahhike" okumuştur.

Suya boğulduktan sonra denizden çıkarılma sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Musa ile ashabı denizden çıkınca, Fir'avn kavminden şehirlerde kalanlar: Fir'avn boğulmadı, ancak o ve arkadaşları denizin adalarında avlanıyorlar, dediler. Allah Teala denize Fir'avn'i çıplak olarak dışarı atması için vahyetti; bu itibarla Fir'avn'in dışarı atılması ibret mahiyetinde idi. Allah Teala denize: İçindekini dışarı at, dedi. O da onları sahile attı, daha önce hiçbir boğulanı dışarı atmazdı. Ondan sonra kıyamete kadar boğulanı kabul etmeyip dışarı attı. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Musa'nın ashabı: Biz Fir'avn'nin boğulmuş olmamasından korkuyoruz, onun öldüğünden emin değiliz, dediler. Musa da Rabbine dua etti, O da onu çıkardı; helak olduğunu yakînen gördüler. Bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Aynı görüşü Kays bin Ubad, Abdullah bin Şeddad, Süddi ve Mukatil de benimsemişlerdir. Süddi de şöyle demiştir: İsrail oğulları: Fir'avn boğulmadı deyince, Musa dua etti, Fir'avn de altı yüz yirmi bin zırhlı askeriyle denizden çıktı. İsrail oğulları onu alıp işkence ettiler. Başkası da şöyle demiştir: O denizden yalnız çıkmıştır, yanında adamları yoktu. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Bazı İsrail oğulları onun boğulduğuna inanmadılar, deniz onu kıyıya attı, İsrail oğulları da onu kısa boylu,

kırmızı bir öküz gibi gördüler. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: İsrail oğulları onu inci zırhından tanıdılar, hiç kimsenin öyle bir zırhı yoktu. Yüzüne gelince, Allah Teala gazabından onu değiştirdi.

Üçüncüsü: O tanrı olduğunu iddia ederdi, kavmi de ona taparcı. Allah Teala onun durumunu açığa çıkardı; onu ve arkadaşlarını suda boğdu, sonra da onu aralarından çıkardı. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Bibedenike": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Ruhsuz cesedinle demektir. Bunu da Mücahit, demiştir. Beden (ceset) denmesi ruhsuz olduğunu gösterir. *İkincisi:* Zırhınla, demektir, bunu da Ebu Sahr, demiştir. Onun inciden bir zırhı olduğunu az önce söylemiştik. Zırhının altından olduğu da söylenmiştir, zırhından tanınmıştır. *Üçüncüsü:* Seni çıplak olarak dışarı atacağız, bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Seni tek başına atacağız. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Arkandakilere ibret olman için": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Senden sonrakilerin senin gibi dememeleri için onlara ibretlik bir ceza olman için. Çünkü sen tanrı olsaydın, boğulmazdın. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Ebu Ubeyde de: "Halfeke" senden sonra demektir, demiştir. Ayet de ibrettir.

İkincisi: İsrail oğullarına bir ibret olman için. Bunu da Süddi, demiştir.

Üçüncüsü: Geride kalan kavmine ibret olması için, çünkü onlar, ayetin başında dediğimiz gibi, boğulduğunu kabul etmediler. Bu durumda ayetin manasında iki görüş ortaya çıkar:

Birincisi: İnsanlara ibret için. *İkincisi:* Boğulduğuna işaret olmak için. Zeccac şöyle demiştir: İbret olması, şöyledir, o tanrı olduğunu iddia ederdi, böylece durumu ortaya çıktı. Boğulan arkadaşlarının arasından kendisi çıkarıldı. İbn Semeyfa, Ebu'l – Mütevekkil ve Ebu'l- Cevza, kaf ile "limen halekake" (seni Yaratan'a) okumuşlardır.

وَلَقَدْ بَوَّأْنَا بَنِي إِسْرَائِيلَ
مُبَوَّأَ صِدْقٍ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ فَمَا اخْتَلَفُوا حَتَّىٰ
جَاءَهُمُ الْعِلْمُ إِنَّ رَبَّكَ يَقْضِي بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِيمَا كَانُوا
فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿٩٣﴾ فَإِنْ كُنْتَ فِي شَكٍّ مِمَّا أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ
فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكَ لَقَدْ

جَاءَكَ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَا
تَكُونَنَّ مِنَ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِ اللَّهِ فَتَكُونَ مِنَ الْخَاسِرِينَ
﴿٩٥﴾ إِنَّ الَّذِينَ حَقَّتْ عَلَيْهِمْ كَلِمَتُ رَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٩٦﴾
وَلَوْ جَاءَتْهُمْ كُلُّ آيَةٍ حَتَّى يَرَوُا الْعَذَابَ الْأَلِيمَ ﴿٩٧﴾

93 – Andolsun, İsrail oğullarını doğru bir yere yerleştirdik ve onlara temiz şeylerden rızık verdik. Kendilerine ilim gelinceye kadar ayrılığa düşmediler. Şüphesiz Rabbin ihtilaf ettikleri şeyde onların aralarında kıyamet gününde hüküm verecektir.

94 – Eğer sana indirdiğimiz o şeyden şüphe içinde isen, senden önce kitap okuyanlara sor. Andolsun ki Rabbinden sana hak gelmiştir. Sakın şüphecilerden olma!

95 – Sakın Allah'ın ayetlerini yalanlayanlardan olma; sonra ziyan edenlerden olursun.

96 – Şüphesiz kendilerine Rabbinin sözü hak olanlar iman etmezler,

97 – Acıklı azabı görünceye kadar, ister ki kendilerine bütün ayetler gelsin.

"İsrail oğullarını yerleştirdik": Yani onları doğru bir yere, kıymetli bir yere indirdik. İsrail oğullarından kimlerin kastedildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Musa'nın ashabıdır. *İkincisi:* Kurayza ve Nadiyr oğullarıdır. İndirildikleri yer hakkında da beş görüş vardır: *Birincisi:* O Ürdün ile Filistin'dir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Şam ile Beytülmukaddes'tir, bunu da Dahhak ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Mısır'dır, yine bu da Dahhak'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Beytülmukaddes'tir, bunu da Mukatil, demiştir. *Beşincisi:* Yesrib toprağından Medine ile Şam arasıdır. Bunu da Ali bin Ahmed Nisaburi zikretmiştir. "Temiz şeylerden": Bundan maksat da kendilerine helal edilen hoş şeylerdir. "İhtilaf etmediler": Yani İsrail oğulları. İbn Abbas: Muhammed'de ihtilaf etmediler, onu hep tasdik ettiler, demiştir. "Onlara ilim gelinceye kadar": Yani Kur'an. Ondan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Onlar ilim, yani Muhammed gelinceye kadar. Buna göre burada ilim, bilinen şeyden ibaret olur. Bunun açıklaması da şöyledir: Onlara gelince, onu tasdikte ihtilaf ettiler; çokları kin ve ihtiraslarından onu

inkar ettiler, hâlbuki ortaya çıkmadan önce onu tasdik etmede birlik idiler.

"Eğer şüphe içinde isen": Ayetin tevilinde (yorumunda) üç görüş vardır:

Birincisi: Hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, ama maksat şüphe eden başkalarıdır. Delil de surenin sonundaki: "Eğer dinimden şüphe içinde iseniz" *(Yunus: 105)* ayetidir. "Ey O Peygamber, Allah'tan kork, kafirlere ve münafıklara uyma. Şüphesiz Allah bilendir, hikmet sahibidir" *(Ahzab: 2)* ayeti de böyledir. Sonra Allah Teala: "Yaptıklarınızı bilir" *(Ahzab; 3)* demiş; yaptığını dememiştir. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir, kastedilen de odur. Sonra manada da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun içinde şüphe olmasa da böyle denilmiştir, çünkü Arap dilinde şu çok yaygındır: Bir adam, çocuğuna: Eğer benim oğlum isen, bana itaat et; kölesine de: Eğer benim kölem isen, sözümü dinle, der. Bu da Ferra'nın tercihidir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'de şüphe de yoktu, sormadı da. *İkincisi:* "İn"in "ma" manasına olmasıdır ki, bu durumda mana şöyledir: Sen şüphe içinde değilsin. "Sor": Mana şöyledir: Biz sana şüphe içinde olduğun için sor, demiyoruz, ancak basiretin artsın diye emrediyoruz. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Hitap müşriklere dir, mana da şöyledir: Ey o insan, eğer Muhammed'in diline indirdiğimiz şeyden şüphe içinde isen, başkalarına sor. Bu da İbn Kuteybe'den rivayet edilmiştir.

Ona indirilen şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Ona Allah'ın Resul'ü olduğu indirilmiştir. *İkincisi:* Onun Tevrat ve İncil'de yazılı olmasıdır.

"Senden önce kitap okuyanlara sor": Onlar da Yahudilerle Hıristiyanlardır. Sorması emredilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Abdullah bin Selam gibi iman edenlerdir. Bunu da İbn Abbas, Mücahit ve diğerleri demişlerdir. *İkincisi:* Onlardan doğru olanlardır, bunu da Dahhak, demiştir. Bu da birinci görüşe göredir, çünkü ancak iman eden doğru olur.

"Andolsun ki sana Rabbinden hak gelmiştir": Bu, yeni söz başıdır.

"Şüphesiz hak oldu": Yani vacip oldu, "kendilerine Rabbinin kelimesi (sözü)": Söz onlara ne ile hak oldu (onu ne ile hak ettiler)?: unda da dört görüş vardır:

Birincisi: Lanetle. *İkincisi:* Azabın inmesiyle. *Üçüncüsü:* Gazapla. *Dördüncüsü:* Hınç ile.

"Velev caethüm küllü ayetin": Ahfeş şöyle demiştir: "Küllü"nün fi'li neden müennes oldu? Çünkü o, ayet lafzına izafe edilmiştir, o da müennestir de ondan.

فَلَوْلَا كَانَتْ قَرْيَةٌ اٰمَنَتْ فَنَفَعَهَٓا اِيمَانُهَٓا اِلَّا قَوْمَ يُونُسَۜ لَمَّٓا
اٰمَنُوا كَشَفْنَا عَنْهُمْ عَذَابَ الْخِزْيِ فِي الْحَيٰوةِ الدُّنْيَا
وَمَتَّعْنَاهُمْ اِلٰى حِينٍ ﴿٩٨﴾

98 – (Azabamız geldiği zaman) iman etmiş ve bu imanı kendisine fayda vermiş bir tek kent olsaydı ya! Ancak Yunus kavmi bundan müstesna. Onlar iman edince dünya hayatında onlardan rüsvalık azabını kaldırdık ve onları bir süreye kadar faydalandırdık.

"Bir kent iman etseydi ya": Yani kent halkı demektir. "Levla" edatı hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: Bir kent iman etmedi, "imanı ona fayda versin": Yani ondan kabul olunsun (böyle bir kent olmadı), "ancak Yunus kavmi hariç". Bunu da İbn Abbas, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Bu ümmet, azap indiği zamanda iman etmiş değildi, ancak Yunus kavmi müstesna. *İkincisi:* O (levla) hella manasınadır, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Bir kent böyle bir vakitte iman etseydi de imanından yararlansaydı, böyle bir şey olmamıştır, ancak Yunus kavmi bundan müstesnadır. Burada "illa" ilk geçenden istisna değildir, sanki: Lakin kavmu Yunus, demiş gibidir. Ferra da şöyle demiştir: Kavm kelimesi istisna-i munkatı olarak nesbedilmiştir. Baksanıza, olumsuz cümlede "illa"dan sonraki "ma" makabline tabi olur. Mesela: Makame ahadün illa ahuke dersin. Eğer: Mafiha ahadün illa kelben ev himaren dersen, mansup okursun. Çünkü cinsle ilişkisi yoktur. Yunus kavmi de böyledir, onların da kendilerinden önceki ümmetlerle ilişkisi yoktur (onlar helak edildiler). Eğer istisna onlardan bir grup üzerine olsaydı merfu olurdu. İbn Enbari de "illa" üzerinde başka iki görüş daha ileri sürmüştür: *Birincisi:* O, vav manasınadır, mana da şöyledir: Yunus kavmi iman edince, onlara şöyle şöyle yaptık. Bu da Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiştir. Ferra ise bunu kabul etmemiştir. *İkincisi:* İstisna, bundan önceki ayettendir, takdiri de şöyledir: Hatta yeravul azabel elime illa

kavme Yunus. Buna göre istisna, muttasıldır, munkatı değildir.

"Onlardan kaldırdık": Yani onlardan çevirip def ettik. "Rüsvalık azabını": Yani horluk ve aşağılık azabını. "Onları bir süreye kadar yararlandırdık": Yani ecelleri gelinceye kadar.

KISSALARINA İŞARET

Siyer ve tefsir alimleri şöyle demişlerdir: Yunus Kavmi Musul toprağından Ninova şehrinde yaşardı. Allah Teala onlara Yunus'u peygamber gönderdi, onları Allah'a davet etmek ve onlara puta tapmayı bıraktırmak üzere gönderdi. Onlarsa bunu kabul etmediler. Allah da onlara üç gün sonra sabahleyin azap geleceğini haber verdi. Azap onları sardı. İbn Abbas ile Enes: Azap onlara ancak bir milin üçte ikisi kadar kaldı, demişlerdir. Mukatil de: Bir mil kadar kaldı, demiştir. Ebu Salih İbn Abbas'tan: Azabın sıcaklığını omuzlarında (enselerinde) hissettiler demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Azap onları kabrin üzerindeki gölgelik gibi sardı. Bazıları da şöyle demişlerdir: Hava bulutlandı, içinden siyah bir bulut çıkıp şehirlerini sardı. Duvarlar karardı. Helak olacaklarını iyice anlayınca, çullar giydiler, başlarına küller savurdular. Anneyle çocuğunu, hayvanla yavrusunu ayırdılar. Gerçek tövbe ederek yüksek sesle Allah'a yakardılar. Yunus'un getirdiği şeylere iman ettik, dediler. Allah da dualarını kabul etti.

İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Tövbeleri o raddeye vardı ki en ufak şeyleri dahi birbirleriyle helalleştiler, öyle ki adam, üzerine evinin temelini attığı taşı bile söküp eski yerine koydu. Ebu'l – Celd de şöyle demiştir: Azap onları sarınca, alimlerinden kalan yaşlı birine gittiler: "Halimiz ne olacak?" dediler. O da şöyle: "Ya hayyu, hine la hay, ya hayyu muhyil mevta, ya hayyu lailahe illa ente (ey diri yokken diri olan, ey ölüleri dirilten diri, ey kendisinden başka ilah olmayan diri) demelerini söyledi, onlar da deyince azap kaldırıldı. Mukatil de şöyle demiştir: Kırk gece Allah'a yakardılar, bunun üzerine onlardan azap kaldırıldı. Tövbeleri aşureye rastlayan Cuma günü kabul olundu. Diyor ki: O sırada Yunus aralarından çıkmıştı, kendisine: Onlara dön, denildi. O da: "Nasıl döneyim, beni yalancı sayarlar?" dedi. O zaman yalan söyleyeni öldürürlerdi. O da öfke ile dönünce onu balık yuttu. Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle nakletmiştir: Allah İsrail oğullarının Şa'ya denen peygamberine vahyetti, ona: Filanca krala git, ona İsrail oğullarına güçlü ve güvenilir bir peygamber göndermesini söyle, denildi. Onun memleketinde beş peygamber vardı. Kral, Yunus'a: Onlara sen git, dedi. O da: Benden başkasını gönder, dedi. O da gitmesi için diretti. Bunun üzerine Yunus, Rum deni-

zine geldi, bir gemiye bindi. Onu balık yuttu. Balığın karnından çıkınca kavmine gitmesi emredildi, o da onları uyarmak üzere gitti. Onlar da kabul etmediler, o da onları azap ile tehdit etti ve çıktı. Onlar tövbe edince azapları kaldırıldı. Birinci görüş ulemaca daha sağlamdır. Onu balığın yutması onları uyarmasından ve tövbelerinden sonra idi. Onu balığın yutması hadisesi inşallah yerinde, Saffat: 143'te gelecektir.

Eğer: "Yunus kavmine gelen azap nasıl kaldırıldı, hâlbuki Fir'avn iman ettiği zaman kaldırılmadı?" denilirse,

Buna üç türlü cevap verilir: *Birincisi:* Bu, onlara has bir durumdur, nitekim bunu ayetin başında zikretmiştik. *İkincisi:* Fir'avn'de azap başlamıştı, bunlarda işe başlamamıştı. Onlar; ölmekten korkan ve şifa da uman hasta gibiydiler. Ama azabı gözüyle görene tövbe yoktur. Bunu da Zeccac zikretmiştir. *Üçüncüsü:* Allah Teala onların niyetlerinin iyi olduğunu bildi, daha önce helak olanlar ise değillerdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَآمَنَ مَنْ فِي الْأَرْضِ
كُلُّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ ﴿٩٩﴾

99 – Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederlerdi. Mü'min olmaları için insanları sen mi zorlayacaksın?

"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederlerdi": İbn Abbas şöyle demiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bütün insanların iman etmelerini candan istiyordu. Allah Teala da ona ancak ezelde bahtiyar olacakları yazılanlar iman eder, dedi. Ahfeş şöyle demiştir: Hem "cemian" hem de "küll" demesi, tekit içindir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Latettehizu ilaheynisneyni" *(Nahl: 51).*

"İnsanları imana sen mi zorlayacaksın?": Müfessirlerden içlerinde Mukatil'in de bulunduğu bir grup: Bunun kılıç ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir. Doğrusu, bunun mensuh olmadığıdır. Çünkü imana zorlama geçerli değildir, zira o, kalp işidir.

وَمَا كَانَ لِنَفْسٍ أَنْ تُؤْمِنَ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَجْعَلُ الرِّجْسَ
عَلَى الَّذِينَ لَا يَعْقِلُونَ ﴿١٠٠﴾

100 – Allah izin vermedikçe hiçbir nefis iman edemez. (Allah) aklını çalıştırmayanların üzerine pislik atar.

"Allah izin vermedikçe hiçbir nefis iman edemez": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: İman Allah'ın kaza ve kaderiyledir. *İkincisi:* Allah'ın emriyledir. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Allah'ın dilemesiyledir, bunu da Ata, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'ın buna izin vermesiyledir. Bunu da Mukatil, demiştir. *Beşincisi:* Allah'ın ilmiyledir. *Altıncısı:* Allah'ın muvaffak kılmasıyladır. Son ikisini Zeccac ile İbn Enbari, demişlerdir.

"Pisliği atar": Yani Allah atar. Ebu Bekir, Asım'dan nun ile "ve nec'alurricse" rivayet etmiştir. Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, öfkedir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Günah ve düşmanlıktır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: O, içinde hayır olmayan şeydir, bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Azaptır, bunu da Hasen, Ebu Ubeyde ve Zeccac, demişlerdir.

Beşincisi: Azap ve gazaptır, bunu da Ferra, demiştir.

"Akıllarını çalıştırmayanların üzerine": Yani Allah'ın emir ve yasağını anlamayanların üzerine atar. Delil ve kanıtlarını anlamayanların üzerine atar, diyenler de olmuştur.

قُلِ انْظُرُوا مَاذَا فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ
وَمَا تُغْنِي الْاٰيَاتُ وَالنُّذُرُ عَنْ قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠١﴾

101 - De ki: "Göklerde ve yerde ne var, bakın". Ayetler ve uyarılar iman etmeyen bir topluluğa fayda vermez.

"De ki: Göklerde ve yerde ne var, bakın": Müfessirler şöyle demişlerdir: Senden Allah'ın birliğine deliller isteyen müşriklere, göklerde ve yerde O'nun birliğini ve kudretinin büyüklüğünü gösteren ayet ve ibretlere düşünce ve tefekkürle bakın de; mesela güneş ay, yıldızlar, dağlar ve ağaçlar gibi. Bütün bunları idare eden bir Yaratıcı'nın olmasını gerektirir (ustasız eser olmaz). "Ayetler ve uyarılar iman etmeyen bir topluluğa fayda vermez": Bu, Allah'ın ilminde böyledir.

فَهَلْ يَنْتَظِرُونَ إِلَّا مِثْلَ أَيَّامِ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِهِمْ قُلْ فَانْتَظِرُوا
إِنِّي مَعَكُمْ مِنَ الْمُنْتَظِرِينَ ﴿١٠٢﴾ ثُمَّ نُنَجِّي رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا
كَذَٰلِكَ حَقًّا عَلَيْنَا نُنْجِ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

102 – Hep kendilerinden önce geçenlerin günleri gibisini mi bekliyorlar? De ki: Bekleyin, ben de sizinle beraber bekleyenlerdenim.

103 – Sonra elçilerimizi ve iman edenleri böyle kurtarırız. Üzerimize bir hak olarak mü'minleri kurtarırız.

"Bekliyorlar mı?" İbn Abbas: Yani Kureyş kafirleri, demiştir. "Ancak kendilerinden öncekilerin günleri gibisini mi?": İbn Enbari: Kendilerinden önce geçenlerin olayları gibisini mi bekliyorlar, demiştir. Araplar şer ve savaşları günler diye kinayeli söylerler. Bazen de bilindiği takdirde sevinç ve neşe anlarını da böyle ifade ederler.

"De ki: Bekleyin": Yani helakimi bekleyin. "Şüphesiz ben de bekleyenlerdenim": Size azabın inmesini. "Sonra elçilerimizi ve iman edenleri böyle kurtarırız": İnen azaptan. Ne zaman bir kavim helak olmuşsa mutlaka peygamberleri ve ona inananlar kurtulmuşlardır.

"Kezalike hakkan aleyna nüncil mü'minin": Yakup, Hafs ve Kisai hem kendi kıraatinde hem de Ebu Bekir'den rivayetinde, şeddesiz olarak: Nüncil mü'minin" okumuşlardır. Sonra bu kurtarmada da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları yalanlayanlara inen azaptan kurtarırız. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

İkincisi: Onları ahirette ateşten kurtarırız. Bunu da Mukatil, demiştir.

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ
إِنْ كُنْتُمْ فِي شَكٍّ مِنْ دِينِي فَلَا أَعْبُدُ الَّذِينَ تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ
اللَّهِ وَلَٰكِنْ أَعْبُدُ اللَّهَ الَّذِي يَتَوَفَّاكُمْ وَأُمِرْتُ أَنْ أَكُونَ
مِنَ الْمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٤﴾ وَأَنْ أَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا وَلَا تَكُونَنَّ
مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٥﴾ وَلَا تَدْعُ مِنْ دُونِ اللَّهِ مَا لَا يَنْفَعُكَ
وَلَا يَضُرُّكَ فَإِنْ فَعَلْتَ فَإِنَّكَ إِذًا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٠٦﴾

104 – De ki: Ey insanlar, eğer benim dinimden bir şüphe içinde iseniz, ben sizin Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmem. Ben ancak sizin canınızı alan Allah'a ibadet ederim. Ben mü'minlerden olmakla emrolundum.

105 – (Bana şu da emrolundu): "Yüzünü tevhit dinine döndür ve sakın müşriklerden olma"!

106 – Allah'tan başka, sana fayda vermeyen, zarar da vermeyen şeylere dua etme. Eğer böyle bir şey yaparsan, şüphesiz sen o takdirde zalimlerdensin.

"De ki: Ey o insanlar": İbn Abbas: Yani ey Mekke halkı, demiştir. "Eğer benim dinimden bir şüphe içinde iseniz": Yani İslam'dan. "Ben Allah'tan başka ibadet ettiklerinize ibadet etmem": Yani putlara ibadet etmem. "Ben ancak O Allah'a ibadet ederim ki": Sizi öldürmeye gücü yeter. İbn Cerir, ayetin manası şöyledir, demiştir: Benim dinimden kuşku duymanız size yaraşmaz, çünkü ben öldüren, fayda ve zarar veren Allah'a ibadet ediyorum. Bunu yapana ibadet etmek de yadsınmaz. Ancak sizin zarar ve fayda vermeyen putlara ibadet etmenizde şüphe edip onu reddetmeniz yaraşır.

"Eğer: Neden: " O ki sizi öldürür" dedi de, "sizi yarattı, demedi?' denirse,

Cevap şöyledir: Bu aynı zamanda tehdit içermektedir, zira onlar için belirlenen azap zamanı ölümdür.

"Yüzünü döndür diye": Yani bana: Yüzünü döndür diye de vahyolundu, demektir. Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Amelini ihlasla yap, demektir. *İkincisi:* Emrolunduğun şeye yüzünü çevirmekle doğru ol, demektir. Hanif'ten ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, kendisine uyulan kimsedir, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* İhlaslı kimsedir, bunu da Ata, demiştir. *Üçüncüsü:* Doğru kimsedir, bunu de el – Kurazi, demiştir.

"Allah'tan başka sana fayda vermeyen şeylere ibadet etme": Yani ibadet ettiğin takdirde fayda vermeyen şeylere. "Sana zarar da vermeyene": Ona ibadet etmediğin takdirde. "Zalim" İse: Bir şeyi yerine koymayan (başka yere koyan, yersiz iş yapan) kimsedir.

وَإِنْ يَمْسَسْكَ اللَّهُ بِضُرٍّ فَلَا كَاشِفَ لَهُ إِلَّا هُوَ وَإِنْ يُرِدْكَ بِخَيْرٍ فَلَا رَادَّ
لِفَضْلِهِ يُصِيبُ بِهِ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَهُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿١٠٧﴾ قُلْ

يَا أَيُّهَا النَّاسُ قَدْ جَاءَكُمُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنِ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ
وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِوَكِيلٍ ﴿١٠٨﴾ وَاتَّبِعْ
مَا يُوحَى إِلَيْكَ وَاصْبِرْ حَتَّى يَحْكُمَ اللَّهُ وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ ﴿١٠٩﴾

107 - Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa, O'ndan başka onu kaldıracak yoktur. Eğer sana bir hayır isterse, O'nun lütfunu reddecek kimse yoktur. Onu kullarından dilediğine isabet ettirir. O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

108 - De ki: Ey insanlar, muhakkak size Rabbinizden bir hak geldi. Artık kim doğru yolu bulursa, ancak kendisi için bulmuş olur. Kim de saparsa, hemen ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizin üzerinizde bir vekil değilim.

109 - Sana vahyolunana tabi ol. Allah hüküm verinceye kadar sabret. O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır.

"Eğer Allah sana bir zarar dokundurursa": Yani bir zorluk ve bela ile. "Onu ancak kendisi açar": Müşriklerin taptıkları putlar değil. Eğer sana bolluk, nimet ve sağlıkla bir hayır dokundurursa, kimse onu durduramaz. "O şeyi dokundurur": Yani her türlü hayır ve şerri dokundurur, demektir.

"De ki: Ey insanlar, muhakkak size Rabbinizden bir hak geldi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır. *İkincisi:* O, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir.

"Kim saparsa ancak kendi aleyhine sapar": Yani sapmasının vebalini ancak kendisi çeker.

"Ben sizin üzerinizde bir vekil değilim": Yani sizi batıl inanıştan çekip çevirecek bir vekil değilim. Mana şöyledir: Ben eşyayı helak olmaktan koruyan vekil gibi sizi helak olmaktan koruyan bekçi değilim. İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, savaş ayetiyle neshedilmiştir, arkasından gelen şu ayet de öyledir: "Allah hüküm verinceye kadar sabret". Çünkü Allah Teala kafirlerin öldürülmesine ve ehl-i kitabın cizye vermesine hükmetmiştir. Doğrusu: Burada nesih yoktur. Birinci ayete gelince, onun üzerinde benzeri olan En'am: 107'de, ikinci ayete de gelince, onun üzerinde de benzeri olan "Allah emrini getirinceye kadar onları affedip bağışlayın" *(Bakara: 109)* ayetinde konuşmuş bulunuyoruz.

11-HUD SURESİ

Mekke'de inmiştir. 123 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ:

İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun tamamının Mekke'de indiğini rivayet etmiştir. Hasen, İkrime, Mücahit, Cabir bin Zeyd ve Katade de böyle demişlerdir.

İbn Abbas'tan: Onun Mekki olduğu, ancak "Ekımissalate tarafeyinnehari" *(Hud: 114)* ayetinin Medeni olduğu da rivayet edilmiştir. Katade'den de aynısı rivayet edilmiştir.

Mukatil de: O, "felealleke tarikün bada mayuha ileyke" *(Hud: 12)*, "ulaike yü'minune bih" *(Hud: 17)* ve "innel hasenati yüzhibnes seyyiat" *(Hud: 114)* ayetleri hariç, Mekki olduğunu söylemiştir.

Ebu Bekir radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir: Ya Resulallah, saçların erken ağardı, dedim. O da şöyle dedi. Beni Hud suresi ile benzerleri olan el – Hakka, Vakıa, Amme yetesaelun ve Hel etake hadisül ğaşiye sureleri kocalttı, dedi.[1]

---

1 – Tirmizi, Tefsirü sure 56, bab. 6.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓر كِتَابٌ أُحْكِمَتْ آيَاتُهُ ثُمَّ فُصِّلَتْ مِن لَّدُنْ حَكِيمٍ خَبِيرٍ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. Bu, bir kitaptır ki ayetleri hikmet sahibi, her şeyden haberdar olan (Allah) tarafından sağlamlaştırılmıştır.

"Elif. Lam. Ra": Bunun tefsirini Hud suresinde yapmış bulunuyoruz.

Ferra şöyle demiştir: "Kitabun": kendinden önceki hece ile merfu olmuştur, sanki: Huruful hecai hazel Kur'an (alfabe harfleri bu Kur'an'dır) demiş gibisin. İstersen onu gizli mübteda ile merfu edersin (haza kitabu). Kitap ise: Kur'an'dır.

"Ayetleri sağlamlaştırılmıştır": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: O sağlamlaştırılmıştır; diğer kitaplar ve şeriatler gibi neshedilmemiştir. Bunu da İbn Abbas, demiş, İbn Kuteybe de tercih etmiştir.

İkincisi: Emir ve yasaklarla sağlamlaştırılmıştır, bunu da Hasen ile Ebu'l – Aliye demişlerdir.

Üçüncüsü: Batıldan sağlamlaştırılmış, yani uzaklaştırılmıştır. Bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Sağlamlaştırılmış, toplanmıştır, demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Eğer "Nasıl burada bütün ayetleri demiş de, "ondan bazı ayetler muhkemdir" *(Al-i İmran: 8)* demiş?" denilirse, bunun iki cevabı vardır:

Burada genel olarak bildirilen sağlamlaştırma oradaki özel sağlamlaştırmadan başkadır.

Birincisi: Genel sağlamlaştırmanın manasında beş görüş vardır: Bunun dördünü "ayetleri sağlamlaştırılmıştır" kavlinde zikretmiş bulunuyoruz. Beşincisi de şudur: O, Kur'an nazmının icazı, belagati ve içine harika hikmetleri almasıdır. Özel sağlamlaştırmanın manası da: onda karışıklığın olmayıp ayeti dinleyenlerin aynı şeyi anlamasıdır.

İkincisi: Sağlamlaştırma her iki yerde de birdir, "ayetleri sağlamlaştırılmıştır" kavlinden murat edilen şudur: Bazıları gayet açık olmak ve karışık olmamakla sağlamlaştırılmıştır. Böylece özele genel ifadesi kullanılmıştır. Nitekim Araplar şöyle derler: Kad ekeltü taame Zeyd'in

(Zeyd'in yemeğini yedim), yani bir kısmını yediğini kastederler ve: Kutilna ve rabbil Ka'beti (Ka'be'nin Rabbine yemin ederim ki öldürüldük) derler, bazımız öldürüldü demek isterler. Bunu da İbn Enbari demiştir.

"Sonra da açıklanmıştır": Bunda altı görüş vardır:

Birincisi: Helal ve haram ile açıklanmıştır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Mükafat ve azap ile açıklanmıştır, bunu da Cisr bin Ferkad, Hasen'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Vaat ve tehditle açıklanmıştır, bunu Ebu Bekir el – Hüzeli yine Hasen'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Açıklanmış, tefsir edilmiştir, manasınadır, bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Parça parça indirilmiştir, toptan indirilmemiştir. Bunu da İbn Kuteybe zikretmiştir.

Altıncısı: Allah'ın birliği, peygamberliğin gerçek oluşu ve şeriatlerin mevcudiyeti için ihtiyaç duyulan bütün delillerle açıklanmıştır.

"Hikmet sahibi Allah tarafından": Yani katından demektir.

أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا اللَّهَ إِنَّنِي لَكُم مِّنْهُ نَذِيرٌ وَبَشِيرٌ ﴿٢﴾ وَأَنِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ
ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ يُمَتِّعْكُم مَّتَاعًا حَسَنًا إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى وَيُؤْتِ كُلَّ
ذِي فَضْلٍ فَضْلَهُ وَإِن تَوَلَّوْا فَإِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ كَبِيرٍ
﴿٣﴾ إِلَى اللَّهِ مَرْجِعُكُمْ وَهُوَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٤﴾

2 – Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, diye. Şüphesiz ben O'ndan (gelen) bir uyarıcı ve bir müjdeciyim.

3- Rabbinizden bağışlanma dileyin, diye. Sonra da O'na tövbe edin ki sizi belli bir süreye kadar faydalandırsın ve her fazilet sahibine sevabını versin. Eğer yüz çevirirseniz, şüphesiz ben, sizin için büyük bir günün azabından korkarım.

4 – Dönüşünüz yalnız Allah'adır. O, her şeye kadirdir.

"Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, diye": Ferra, mana: Ayetleri, Allah'tan başkasına ibadet etmeyin, diye açıklanmıştır, demiştir. "Ve enistağfiru": "En" harfi cerin atılması ile mahallen mecrurdur.

Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Size Allah'tan başkasına ibadet etmemenizi ve O'na istiğfar etmenizi emrediyorum.

Mukatil de şöyle demiştir: Bu ibadetten maksat, tevhittir, hitap da Mekke kafirlerinedir.

"Rabbinize istiğfar edip sonra da O'na tövbe etmenizi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Burada tövbe ve istiğfar şirktendir, bunu da Mukatil demiştir.

İkincisi: Geçmiş günahlardan O'na istiğfar edin, sonra da gelecek günahlar ne zaman işlenirse ona da tövbe edin. Ferra'dan, onun: Burada "sümme = sonra" vav manasınadır, dediği rivayet edilmiştir.

"Sizi güzel bir fayda ile faydalandırsın": İbn Abbas: Size rızık ve bolluk lutfetsin, demiştir. İbn Kuteybe de: Size ömür versin, demiştir. Aslında imta: Uzatmaktır: Emtaallahu bike, metteallahu bike, imtaan ve meatan denir ki: Allah sana uzun ömürler versin, demektir. Araplar uzun şeye: Mati, derler, Mesela: Cebelün mati (yüksek dağ) gibi. Ve kad meteanneharü" da: Günler uzadı, demektir.

"Belli bir süre (ecel-i müsemma)": Bundan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ölümdür, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Katade de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, kıyamet günüdür, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

"Her fazilet sahibine sevabını versin": (Fadlehu) zamirinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'ya racidir. Sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Her iyilik ve hayır gibi fazilet sahibine sevabını versin, o da cennettir. *İkincisi:* İyi amele hidayet etme gibi lütfunu versin.

İkincisi: O, kula racidir, o zaman da mana şöyle olur: İyiliğini ve itaatini artıran herkese artırdığı iyiliğin sevabını versin de onu dünyada yüksek makam, ahirette de bol ecirle üstün kılsın.

"Eğer yüz çevirirseniz (ve in tevellev)": Yani emredildiğiniz şeylerden yan çizerseniz, demektir. Ebu Abdurrahman Sülemi, Ebu Miclez ve Ebu Reca, tenin zammesiyle: "Ve in tuvellu" okumuşlardır. "Şüphesiz ben sizin için korkarım": Burada: "Kul = de" sözü gizlidir. "Büyük bir gün": Bu da kıyamet günüdür.

أَلَا إِنَّهُمْ يَثْنُونَ
صُدُورَهُمْ لِيَسْتَخْفُوا مِنْهُ أَلَا حِينَ يَسْتَغْشُونَ ثِيَابَهُمْ يَعْلَمُ
مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿٥﴾

5 – Bilin ki, onlar ondan gizlenmek için göğüslerini kıvırırlar. Bilin ki onlar elbiselerine bürünürlerken onların gizlediklerini de, açıkladıklarını da bilir. Şüphesiz O, göğüslerin özünü pekiyi bilendir.

"Bilin ki onlar göğüslerini kıvırırlar": İniş sebebi üzerinde beş görüş vardır:

Birincisi: O, Ahneş bin Şerik hakkında inmiştir. O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile oturur, onu gerçekten sevdiğine dair yemin ederdi. İçindekinin tersini gösterirdi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, açık arazide abdest bozmaktan ve kadınla cima etmekten utanan kimseler hakkında indi. Bunu da Muhammed bin Abbad, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, bir münafık hakkında inmiştir; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile karşılaştığı zaman onu görmemek için göğsünü ve sırtını döner, başını eğer ve yüzünü kapatırdı. Bunu da Abdullah bin Şeddad, demiştir.

Dördüncüsü: Müşriklerden birkaç kişi şöyle dediler: "Kapılarımızı kapatır, perdelerimizi indirir, elbiselerimizi başımıza çeker ve göğüslerimizde Muhammed'in düşmanlığını saklarsak, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem bizi nereden bilecek?" dediler. Allah da ona içlerinde gizledikleri şeyi haber verdi. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

Beşincisi: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şiddetle düşmanlık eden bir topluluk hakkında indi. Ondan Kur'an'ı işitikleri zaman sesini duymamak ve kulaklarına Kur'an'dan bir şey girmemesi için göğüslerini kıvırır, başlarını eğer ve örtülerini üzerlerine çekerlerdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Yesnune sudurehum": Seneytüşşey'e denir ki, katlamak ve dürmektir. Kelamın manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Göğüslerinde Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlık saklarlardı. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Göğüslerinde küfrü gizlerlerdi, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın kitabını duymamak için göğüslerini kıvırırlardı, bunu da Katede, demiştir.

Dördüncüsü: Birbirlerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellemle ilgili bir şeyler fısıldarlardı. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Allah'tan utandıklarından göğüslerini kıvırırlardı. Bu da İbn Abbas'tan naklettiğimiz şeye göredir. İbn Enbari şöyle demiştir: İbn Abbas bunu "ela innehüm testevni suduruhum" şeklinde okur ve şöyle tefsir ederdi: Bazıları açık arazide abdest bozmaktan ve kadınla cima etmekten utanırlardı. Testesni: Tef'av'ilü veznindedir manası göğsünü aşırı derecede kıvırmaktır. Nitekim Araplar İhlevleşşey'ü derler ki: Bir şey çok tatlı olmaktır. Antere de şöyle demiştir:

Allah eski yurt kalıntılarını kahretsin,
Geçen yılları anmanı da kahretsin.

Arzulayıp da eline geçmeyen
Ve çok tatlanan şeyi de kahretsin.

Buna göre bu, mü'minler hakkındadır. Diğer görüşlere göre ise münafıklar hakkındadır. Bu görüşlerden "göğüslerini katlarlar" kavlinin manasında iki görüş ortaya çıkmıştır:

Birincisi: O gerçek göğüslerdir. *İkincisi:* Göğüslerdekini gizlemektir.

"Liyestahfu minhü": "Minhü"nün hesi hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* O Allah Teala'ya racidir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir.

"Ela yestağşune siyabehüm": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Araplar "ela" edatını tekit ve ikaz için getirirler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Yestağşune siyabehüm": Elbiseye bürünmek ve içinde gizlenmektir. Katade de şöyle demiştir: Ademoğlunun en gizli hali belini eğip de elbisesine bürünüp düşüncesini içinde sakladığı pozisyondur. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah ona onların açıkladıklarını bildiği gibi gizlediklerini de bildiğini de bildirmiştir.

"Şüphesiz O, göğüslerin özünü pekiyi bilendir": Bunu da Al-i İmran: 119'da şerh etmiş bulunuyoruz.

وَمَا مِنْ دَٓابَّةٍ فِي الْاَرْضِ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا
وَمُسْتَوْدَعَهَاۜ كُلٌّ ف۪ي كِتَابٍ مُب۪ينٍ ﴿٦﴾ وَهُوَ الَّذ۪ي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضَ ف۪ي سِتَّةِ اَيَّامٍ وَكَانَ عَرْشُهُ عَلَى الْمَٓاءِ
لِيَبْلُوَكُمْ اَيُّكُمْ اَحْسَنُ عَمَلًاۜ وَلَئِنْ قُلْتَ اِنَّكُمْ مَبْعُوثُونَ
مِنْ بَعْدِ الْمَوْتِ لَيَقُولَنَّ الَّذ۪ينَ كَفَرُٓوا اِنْ هٰذَٓا اِلَّا سِحْرٌ مُب۪ينٌ ﴿٧﴾

6 – Yeryüzünde yürüyen hiçbir canlı yoktur ki rızkı Allah'ın üzerine olmasın. Allah onun duracak yerini de emanet edilecek yerini de bilir. (Bunların) hepsi apaçık bir kitaptadır.

7 – O (Allah) ki gökleri ve yeri altı günde yarattı. Arş'ı su üzerinde idi. (Bunu da) hanginizin ameli daha güzeldir sizi denemek için yaptı. Andolsun ki, eğer onlara, "şüphesiz siz ölümden sonra diriltileceksiniz" desen, "kafirler mutlaka: "Bu ancak apaçık bir sihirdir" derler.

"Vema min dabbetin filardı": Ebu Ubeyde: "Min" zait harflerdendir, mana da: Vema dabbetün şeklindedir, demiştir. Dabbe: Hareket eden her canlıdır. "Ancak Allah'ın üzerinedir": Uleman: Bu, O'nun için bir lütuftur, mecburiyet değildir, demişlerdir. Burada "ala" da "min" manasınadır. Biz müstekar ve müstevda kelimelerinin manasını da En'am: 67'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Hepsi bir kitaptadır": Yani Allah'ın yanında Levh-i Mahfuz'dadır. Bu da müfessirlerin görüşüdür. Zeccac da, mana: Aziz ve celil olan Allah'ın ilminde tespit edilmiştir, demiştir.

"O'nun Arş'i su üzerinde idi": İbn Abbas. Arş tahttır, demiştir. Arş suyun üzerinde iken su da havanın üzerinde idi. Katade de: Bu, göklerle yer yaratılmadan önce idi, demiştir.

"Sizi denemek için": Yani karşılık vereceği şekilde denemek için; o zaman göklerin ve yerin ayetlerinden ibret alana sevap verir, inat edenlere de azap eder.

"Hanginiz amelce daha güzeldir": Bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* Hanginiz akılca daha güzel, aziz ve celil olan Allah'ın haramlarından daha çok çekinen ve Allah'ın taatine daha hızlı koşandır. Bunu İbn Ömer, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. *İkincisi:* Hanginiz Allah'ın taatini daha çok yapandır, bunu da İbn Abbas demiştir. *Üçüncüsü:* Hanginiz akılca daha tamdır,

bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Hanginiz dünyaya daha az kıymet verendir. Bunu da Hasen ile Süfyan, demiştir.

"Bu ancak apaçık bir sihirdir": Zeccac: Sihir onlara göre batıl şeydir, sanki: Şüphesiz bu, apaçık batıl bir şeydir, demişlerdir. Böylece Allah Teala onlara gökleri ve yeri yaratmanın ölüleri diriltmeye de delalet ettiğini bildirmiştir.

وَلَئِنْ أَخَّرْنَا عَنْهُمُ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَعْدُودَةٍ لَيَقُولُنَّ
مَا يَحْبِسُهُ ۗ أَلَا يَوْمَ يَأْتِيهِمْ لَيْسَ مَصْرُوفًا عَنْهُمْ وَحَاقَ بِهِمْ
مَا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِئُونَ ﴿٨﴾

8 – Andolsun, eğer azabı onlardan sayılı bir süreye kadar geciktirsek mutlaka, "onu ne tutuyor?" diyecekler. Bilin ki, onlara geldiği zaman onlardan çevrilmiş değildir ve o alay ettikleri şey onları kuşatmıştır.

"Andolsun, eğer azabı onlardan geciktirsek": Müfessirler: Bunlar Mekke kafirleridir, demişlerdir. Belli süreden maksat da belli eceldir, mana da şöyledir: Onlar bir ümmet gelip ondan önceki ümmetin geçmesine kadar bekletilirler, demektir. "Onu ne tutuyor diyecekler": Bunu da sırf yalanlamak ve alay etmek için dediler.

"Bilin ki onlara geldiği gün onlardan çevrilmiş değildir": Bazıları şöyle demişlerdir: Azap onlara geldiği zaman geri çevrilmez. Diğerleri de şöyle demişlerdir: Onlara Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in kılıcı çekildiği zaman küfür ehli bitinceye ve tevhit kelamı yükselinceye kadar kınına sokulmayacaktır.

"Onları kuşattı": Ebu Ubeyde: Onlara indi ve başlarına geldi, demiştir.

"Alay ettikleri şeyde" de: İki görüş vardır: *Birincisi:* O, Peygamber ile kitaptır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. O zaman mana şöyle olur: Alaylarının cezası onları kuşatmıştır. *İkincisi:* O azaptır, "onu ne tutuyor" diyerek onunla alay ederlerdi. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

وَلَئِنْ أَذَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا
رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ ۚ إِنَّهُ لَيَئُوسٌ كَفُورٌ ﴿٩﴾

9 – Andolsun, eğer insana bizden bir rahmet tattırsak, sonra da ondan çekip alsak, şüphesiz o, elbette umudunu kesendir, çok nankördür.

"Andolsun, eğer insana bizden bir rahmet tattırsak": Kimin hakkında indiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Velid bin Muğire hakkında inmiştir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O Abdullah bin Ebi Ümeyye el – Mahzumi hakkında inmiştir. *Üçüncüsü:* İnsan burada cins ismidir, mana da: İnsana (herkese) tattırsak, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir. Rahmetten maksat da afiyet, mal ve evlat gibi nimettir. Yeus: Umut kesendir. Ebu Ubeyde: O, yeistü kökünden feul veznindedir, demiştir. Mukatil de: O, darlıkta hayırdan umudunu kesen, bollukta da O'nun nimetini inkar edendir, demiştir.

وَلَئِنْ
أَذَقْنَاهُ نَعْمَاءَ بَعْدَ ضَرَّاءَ مَسَّتْهُ لَيَقُولَنَّ ذَهَبَ
السَّيِّئَاتُ عَنِّي إِنَّهُ لَفَرِحٌ فَخُورٌ ﴿١٠﴾

10 – Andolsun ki, eğer ona kendisine dokunan sıkıntıdan sonra nimet tattırsak, mutlaka: "Kötülükler benden gitti" der. Şüphesiz o, şımarıktır, böbürlenendir.

"Andolsun ki, ona nimet tattırsak": İbn Abbas: Sağlık ve bol rızık demiştir. "Kendisine dokunan sıkıntıdan sonra": Hastalık ve fakirlikten sonra. "Mutlaka kötülük benden gitti, der": Kötülük demekle sıkıntı ve hastalığı kastetmiştir. "Şüphesiz o şımarıktır": Kibirli ve mağrurdur. "Böbürlenendir": İbn Abbas: Ona verdiğim bol rızıkla evliyalarıma karşı övünür, demiştir.

Eğer: "İnsanın "kötülük benden gitti" demekle suçlanmasının ve sevinmekle de kınanmasının mantığı nedir? Hâlbuki Allah Teala şehitler için: "Sevinirler?" demiştir, denilirse,

Buna İbn Enbari cevap vermiş ve şöyle demiştir. "Benden kötülük gitti" demesi, Allah'ın nimetini itiraf etmeyip, savulan beladan dolayı O'na şükretmemesinden dolayıdır. Onu sevinmekle kınaması da, sevinmenin şımarıklığa ve Allah'ın ibadetinden büyüksünmeye götürmesindendir. Şair şöyle demiştir:

Terslikler bana namusumu unutturmaz,
Neşe anında da üstümü başımı çıkarmam.

Yani şımarıklıktan böyle yapmam, demektir. Şehitlerin sevinmesinde ise ne kibir ne de kendini beğenme yoktur. Bilakis o, şükürle birleştiği için güzel görülmüştür.

إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ لَهُم مَّغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ ﴿١١﴾

11 - Ancak sabreden ve iyi şeyler yapanlar bundan müstesnadır ki, işte onlara bağışlanma ve büyük bir mükafat vardır.

"Ancak sabredenler müstesnadır": Ferra şöyle demiştir: Bu istisna insandandır, sabredenler insan manasınadır, mesela: "Şüphesiz insan ziyandadır, ancak iman edenler müstesnadır" *(Asr: 2, 3)* ayetlerinde olduğu gibi. Zeccac da: Bu istisna, birinciden değildir, mana da şöyledir, demiştir: Ancak sabreden öyle değil. İbn Abbas da şöyle demiştir: Birinci sıfat kafirlerindir, sabredenler ise Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır.

فَلَعَلَّكَ تَارِكٌ بَعْضَ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ وَضَائِقٌ بِهِ صَدْرُكَ
أَن يَقُولُوا لَوْلَا أُنزِلَ عَلَيْهِ كَنزٌ أَوْ جَاءَ مَعَهُ مَلَكٌ
إِنَّمَا أَنتَ نَذِيرٌ وَاللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ وَكِيلٌ ﴿١٢﴾

12 – Belki de sen, onların: "Ona bir hazine indirilmeli değil miydi? Yahut onunla beraber bir melek gelmeli değil miydi?" demelerinden, sana vahyedilenlerin bazılarını terk edeceksin ve buna göğsün daralacaktır. Sen ancak bir uyarıcısın. Allah her şeye vekildir.

"Belki de sen, sana vahyedilenlerin bazısını terk edeceksin": İniş sebebi şudur: Mekke kafirleri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bundan başka bir Kur'an getir yahut onu değiştir" *(Yunus: 15)* dediler; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de Müslüman olurlar ümidiyle onlara tanrılarının ayıplarını duyurmamak istedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu Mukatil, demiştir. Ayetin manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Belki de sen tanrıların durumuyla ilgili olarak sana vahyedilenlerin bir kısmından vaz geçmek istiyorsun ve: "Ona bir hazine indirilmeli değil mi?" demeleri korkusuyla da yüklendiğin şeye göğsün daralıyor. *İkincisi:* Belki de sen aklını karıştırmalarından

dolayı onların seni Rabbinin emri olan bazı vahiylerden uzaklaştıracaklarını sanıyorsun. Ayette geçen daik: Dar manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: "Demelerinden sözünün, "demelerini istemediğinden" manasına olduğunu söylemiştir. Senin görevin onları sana indirilen vahiyle uyarmaktır, yoksa onların teklif ettikleri mucizeleri getirmek değildir.

"Allah her şeye vekildir": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah her şeyin muhafızıdır. *İkincisi:* Her şeye şahittir. Biz de bunu Al-i İmran: 173'te zikretmiş bulunuyoruz.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ فَأْتُوا بِعَشْرِ سُوَرٍ مِثْلِهِ مُفْتَرَيَاتٍ
وَادْعُوا مَنِ اسْتَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللّٰهِ اِنْ كُنْتُمْ صَادِق۪ينَ ﴿١٣﴾
فَاِلَّمْ يَسْتَج۪يبُوا لَكُمْ فَاعْلَمُوا اَنَّمَا اُنْزِلَ بِعِلْمِ اللّٰهِ وَاَنْ لَا اِلٰهَ
اِلَّا هُوَ فَهَلْ اَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٤﴾

13 – Yoksa: "Onu (Kur'an'ı) kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: Siz de onun gibi uydurulmuş on sure getirin ve eğer doğru söylüyorsanız Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini çağırın.

14 – Eğer sana cevap vermezlerse, bilin ki o, ancak Allah'ın ilmi ile indirilmiştir ve O'ndan başka İlah yoktur. Artık sizler Müslümanlarsınız, değil mi?

"Em yekulunefterahu": "Em" edatı, "bel = hayır" manasınadır. "İfterahu" da: Kendi uydurdu, demektir. "De ki. Getirin onun gibi on sure": Bana cevap için belagatli on sure, "uydurulmuş": Sizin iddianıza göre. "Allah'tan başka gücünüzün yettiklerini çağırın": Benzerini getirmede yardımcı olmak üzere. "Eğer doğru iseniz": "Onu kendi uydurdu" sözünüzde.

"Eğer size cevap vermezlerse": Benzerini getirmede, o zaman delil karşısında mağlup olmuşlar, demektir.

Eğer: "Nasıl: De ki: getirin" sözünde tekil kullandı da, "eğer size cevap vermezlerse" sözünde çoğul kullandı?" denilerse, buna iki cevap verilir: *Birincisi:* İki yerde de hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'edir. Bu durumda "size" hitabı saygı ve ululama için olmuş olur. Çünkü teke çoğul lafzı ile hitap etmek onu ululamaktır. Bu da müfessirlerin görüşüdür. *İkincisi:* O, birincide Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap olduğu için tekil yapmış, ikincide de

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabına hitap olduğu için çoğul yapmıştır. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

"Bilin ki ancak Allah'ın izni ile indirilmiştir": Bunda da iki görüş vardır: Onu, indirdiğini bilerek ve onun kendisi tarafından hak olduğunu bilerek indirmiştir. *İkincisi:* Onu içindeki gaybi haber vererek, bu da olmuş ve olacak şeye delalet ederek indirmiştir. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir.

"O'ndan başka İlah yoktur": Yani bunu bilin, demektir. "Artık sizler Müslümanlarsınız, değil mi?": Bu istifham da emir manasınadır. Bununla kimlere hitap edildiği hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Mekke halkıdır. Müslüman olmalarının manası da Allah'a ihlasla ibadet etmeleridir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Bunu da Mücahit, demiştir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْحَيَوٰةَ الدُّنْيَا
وَزِينَتَهَا نُوَفِّ إِلَيْهِمْ أَعْمَالَهُمْ فِيهَا وَهُمْ فِيهَا لَا يُبْخَسُونَ
﴿١٥﴾ أُولَٰٓئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْاٰخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ
مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿١٦﴾

15 – Kim dünya hayatını ve onun süsünü istiyorsa, onlara amellerini tam olarak veririz. Onların orada hakları kısılmaz.

16 – İşte onlar için ahirette ateşten başka bir şey yoktur. Yaptıkları orada boşa gitmiştir ve yaptıkları hükümsüzdür.

"Kim dünya hayatını ve süsünü istiyorsa": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O bütün insanlar hakkında geneldir, bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* O, ehl-i kıble (Müslümanlar) hakkındadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* O, Yahudi ve Hıristiyanlar hakkındadır, bunu da Enes, demiştir. *Dördüncüsü:* O, gösteriş için ibadet edenler hakkındadır, bunu da Mücahit, demiştir. Ata da İbn Abbas'tan: Kim peşin dünyayı ister ve öldükten sonra dirilmeye ve amelin karşılığına inanmazsa dediğini rivayet etmiştir. Başkası da: O, ancak kafir hakkındadır, çünkü mü'min dünyayı da ahireti de ister, demiştir.

"Onlara amellerini tam olarak veririz": Yani amellerinin karşılığı-

nı, demektir. "Orada": Said bin Cübeyr: Yaptıkları iyiliğin karşılığı dünyada verilir, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Kim sadaka ve sıla-i rahim gibi bir amel eder de Allah'ın rızasını kastetmezse, Allah onun sevabını dünyada verir ve dünyada onu belalardan esirger.

"Onların orada": İbn Abbas: Yani dünyada, demiştir. "Hakları kısılmaz": Dünyada amellerinden hiçbir şey eksiltilmez. "İşte onlar": Yani Allah'tan başkası için amel edenler, "onlar için ahirette ateşten başka bir şey yoktur ve yaptıkları boşa gitmiştir": Yani dünyada yaptıkları iyilikler. Allah'tan başkası için "yaptıkları da boşa gitmiştir".

İçlerinde Mukatil'in de bulunduğu bir grup müfessir: Bu ayete göre, kim ameliyle dünyayı isterse ona amelinin sevabı olan rızık ve hayır orada verilir. Ancak bu ayet: "Dilediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını dünyada hemen veririz" *(İsra: 18)* kavli ile neshedilmiştir, demişlerdir. Bu doğru değildir; çünkü ancak O'nun dilediğine eksiksiz verilir (her dünyalık isteyene değil. Mütercim).

أَفَمَنْ كَانَ
عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّهٖ وَيَتْلُوهُ شَاهِدٌ مِنْهُ وَمِنْ قَبْلِهٖ كِتَابُ
مُوسٰٓى اِمَامًا وَرَحْمَةًۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهٖۜ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهٖ
مِنَ الْاَحْزَابِ فَالنَّارُ مَوْعِدُهُۚ فَلَا تَكُ فٖي مِرْيَةٍ مِنْهُ
اِنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٧﴾
وَمَنْ اَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرٰى عَلَى اللّٰهِ كَذِبًاۜ اُو۬لٰٓئِكَ يُعْرَضُونَ
عَلٰى رَبِّهِمْ وَيَقُولُ الْاَشْهَادُ هٰٓؤُ۬لَٓاءِ الَّذٖينَ كَذَبُوا عَلٰى رَبِّهِمْۚ
اَلَا لَعْنَةُ اللّٰهِ عَلَى الظَّالِمٖينَ ﴿١٨﴾

17 – (Hiç bu); Rabbinden bir delil üzerinde bulunan, onu O'ndan bir şahit takip eden ve ondan önce de Musa'nın kitabı önder ve rahmet olarak (kendisini haber veren) kimse gibi midir? İşte onlar ona iman ederler. Hiziplerden kim onu inkar ederse, ona va'dedilen yer ateştir. Öyleyse ondan şüphe içinde olma. Çünkü o, Rabbinden (gelen) haktır. Ancak insanların çoğu iman etmezler.

18 – Allah'a yalan uydurandan daha zalim kimdir? İşte onlar Rablerine sunulurlar. Şahitler: "İşte Rablerine yalan söyleyenler bunlardır" derler. Bilin ki Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir.

"(Hiç bu); Rabbinden bir delil (beyyine) üzerinde olan gibi midir?": Beyyineden ne murat edildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: O dindir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an'dır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* Beyan (açıklama)dır. Bunu da Mukatil, demiştir. "Men" (kim) ile işaret edilen hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, bunu da İbn Abbas ile cumhur, demiştir. *İkincisi:* Onlar Müslümanlardır. Bu da Dahhak'ın görüşünün sonucudur. "Yetluhu": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onu takip eder (ona uyar) demektir. *İkincisi:* Onu okur, demektir. "Yetluhu"daki he zamiri konusunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir. "Onun gibi uydurulmuş on sure getirin" *(Hud: 13)* ayetinde de konusu geçmiştir.

Şahitten ne kastedildiği hususunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: O Cebrail'dir. Bunu da İbn Abbas, Said bin Cübeyr, Mücahit, İkrime, İbrahim ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in Kur'an okuyan dilidir. Bunu da Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh ile Hasen, Katade ve diğerleri demişlerdir.

Üçüncüsü: O, Ali bin Ebu Talib radıyallahu anh'tır, "yetluhu" da ona tabi olur manasınadır. Bunu da bir topluluk Ali bin Ebu Talib'ten rivayet etmiş; Muhammed bin Ali ile Zeyd bin Ali de böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir; o, Allah Teala'dan şahittir. Bunu da Hasen bin Ali radıyallahu anh, demiştir.

Beşincisi: O, onu muhafaza eden ve onu doğru yola sevk eden melektir, bunu da Mücahit, demiştir.

Altıncısı: O, Kur'an'ı tasdik ederek okuyan İncil'dir; her ne kadar Kur'an'dan önce inmişse de böyledir. Çünkü Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i Tevrat müjdelemiştir. Bunu da Ferra, demiştir.

Yedincisi: O; Kur'andır, onun nazım ve i'cazı (mucizeliği)dir. Bunu da Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Sekizincisi: O; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şekli (eşkâli), yüzü ve özellikleridir. Çünkü her akıllı kimse ona baktığı zaman onun, Allah'ın Peygamberi olduğunu anlar.

"Minhu"daki he zamirinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Allah Teala'ya racidir. *İkincisi:* Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir. *Üçüncüsü:* Beyyineye (delile) racidir.

"Ve min kablihi (ondan önce)": Bu he zamirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* İncil'e racidir.Yani İncil'den önce "Musa'nın kitabı" tasdik ederek Muhammed'e tabi olur. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir, mana da şöyledir: Bundan önce de Musa'nın kitabı, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumunu açıklayan bir delil olur. Bu durumda "kitabu Musa" kavli, "ve yetluhu şahidün minhu" kavli üzerine matuf olur, yani onu Musa'nın kitabı okur (izah eder) demek olur. Çünkü Musa ile İsa, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'i Tevrat ve İncil'de müjdelemişlerdir. "İmamen" de hal olarak mansuptur.

Eğer: "Onu Tevrat nasıl okur ki o, ondan öncedir?" denilerse, şöyle cevap verilir: Onu müjdeleyince sanki onu okumuş gibi okur. Çünkü tasdik ederek ona tabi olmuştur.

İbn Enbari şöyle demiştir: "Kitabı Musa" mana itibarı ile mef'uldur, çünkü (lienne Cibrile telahu ala Musa, demektir (Cebrail onu Musa'ya okumuştur). Kitap merfudur, aslında o arkasında gizli bir şeyin mef'uludur, tevili (açılımı) da şöyledir: Ve min kablihi kitabu Musa, yani telahu Cibrilü eydan. Nitekim Araplar: Ekremtü ahake ve ebuke, der ve eb kelimesini merfu okurlar; yeni cümle kurmuş gibi vehüve mükremün demek isterler. Mana da: Ona da ikram edilmiştir, demektir. Bazıları da, kitabu Musa'nın fail olduğuna kail olmuşlardır; çünkü o da İncil'in okuduğu gibi Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i tasdik ederek okumuştur.

Ayetin özeti şöyledir: Rabbinden bir delil üzerinde olan, böyle olmayan gibi midir? Zeccac şöyle demiştir: Zıddı (yani böyle olmayan) zikredilmemiştir; çünkü arkasında ona delil vardır, o da: "Meselül fekirayni kela'ma velasammi" *(Hud: 24)* kavlidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ayetten önce, dünyaya meyleden bir kavim zikredilince, bu ayet geldi, kelamın takdiri de şöyledir. Hali böyle olan kimse, dünyayı isteyen kimse gibi midir? Cevaptan yukarıda geçen ile yetinildi. Çünkü onda bunu gösteren delil vardır. İbn

Enbari de şöyle demiştir: Hazfedilmesi, mananın açık olmasındandır. Kur'an'da ve şiirde hazfedilip de takdir edilen çok şey vardır, mesela şair şöyle demiştir:

Yemin ederim ki eğer bize O'nun elçisi olarak senden başkası gelseydi,

Fakat seni asla reddetmeyiz

(onu reddederdik demek istiyor ve bu kısmı atmıştır. Mütercim).

Eğer: Rabbinden bir delil üzerinde olandan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem murat edilirse, ayetin manası şöyle olur: Bu Peygamber'e bir şahit tabi olur o da Cebrail aleyhisselam'dır. "Minhu": Yani Allah'tan demek olur. "Şahid"in Ali bin Ebu Talib olduğu da denilmiştir. "Minhu" (ondan): Yani Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den, demek olur. "Yetluhu" onu, yani Kur'an'ı Cebrail okur, diyenler olmuştur ki o Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in Allah katından geldiğine şahittir. Şöyle de denilmiştir: Kur'an'ı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem okur ve o, Allah'tan gelen bir şahittir. Kur'an'ı Peygamber'in dili okur; öyleyse onun dili O'ndan bir şahittir. Bir şahit Muhammed'i tasdik ederek ona tabi olur da denilmiştir ki o da Allah Teala tarafından gönderilen Cebrail'dir. Peygamber'e kendi nefsinden bir şahit de tabi olur denilmiştir ki o da onun hâli ve doğruluğuna delalet eden tavır ve hareketidir. Eğer: Rabbinden bir delil üzerine olanlar Müslümanlardır, dersek, mana şöyle olur: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e tabi olurlar, o da delil (rehber)dir. Bu Peygamber'e de onu tasdik eden bir şahit tabi olur.

"Önder ve rahmet olarak": Ona önder denilmesi, doğru yolun onunla bulunmasındandır. Rahmettir, yani rahmet sahibidir, demektir. Bundan da Tevrat'ı murat etmiştir, çünkü o, ona iman eden için rehber idi ve rahmete sebep idi.

"İşte onlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Musa'nın ashabına işarettir. *İkincisi:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına işarettir. *Üçüncüsü:* Musa, İsa ve Muhammed ümmetlerinden hakka tabi olanlara işarettir.

"Bihi"deki he üzerinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Tevrat'a racidir. *İkincisi:* Kur'an'a racidir. *Üçüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir.

"Hiziplerden": Kimlerin murat edildiğine dair dört görüş vardır: *Birincisi:* Bütün milletlerdir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir *İkincisi:* Yahudi ve Hıristiyanlardır, bunu da Katade, demiştir. *Üçün-*

cüsü: Kureyş'tir, bunu da Süddi, demiştir. *Dördüncüsü:* Ümeyye oğulları, Muğire bin Abdullah el – Mahzumi oğulları ve Ebu Talha bin Abdüluzza ailesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ona va'dedilen yer cehennemdir": Yani onun varacağı yer cehennemdir, demektir. Hassan bin Sabit şöyle demiştir:

Onları kuşluk vakti ölüm havuzlarına sürdünüz,
Onların varacağı yer cehenemdir, ölüm de onlara yetişecektir.

"Fela tekü fi miryetin minh": Hasen ile Katade, Kur'an'ın her yerinde mimin zammesi ile "müryetin" okumuşlardır. Kinaye (hu zamiri) ile ne kastdedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, kafirin sonunu haber vermektir, mana da şöyledir: Ona inanmayanların sonunun ateş olacağında şüphe etme. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür.

O, Kur'andır, mana da şöyledir: Kur'an'ın Allah tarafından olduğunda şüphe etme. Bunu da Mukatil, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Burada insanlardan maksat: Mekke halkıdır.

"İşte onlar Rablerine sunulurlar": Başkaları da sunulacak olmakla beraber yalnız onlardan bahsedilmesi, onlardan behemehal intikam alınacağını tekit etmek içindir.

"Şahitler" gelince: Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Onlar peygamberlerdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Meleklerdir, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Bütün mahşer halkıdır, yine bunu da Katade, demiştir. Mukatil de: "Şahitler": İnsanlardır, demiştir. Nitekim: "Şahitlerin önünde" denir ki: İnsanların önünde, demektir. *Dördüncüsü:* Melekler, peygamberler ve ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, insanlara şahitlik ederler, organlar âdemoğluna şahitlik eder. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Beşincisi:* Peygamberlerle mü'minlerdir, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Şahitlerin Allah Teala'nın bildiği bir şeyi haber vermelerinin faydası: Şahitlik edilen konunun önemini ve inkarı mümkün olmadığını göstermektir.

الَّذِينَ يَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ
وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿١٩﴾

19 – Onlar ki insanları Allah'ın yolundan çevirirler ve ona bir eğrilik ararlar. Onlar ahireti de inkar ederler.

"Onlar ki insanları Allah'ın yolundan çevirirler": Bunun tefsiri yukarıda geçmiştir *(A'raf: 45)*.

"Vehüm bilahireti hüm kafirun": Hüm zamirinin iki defa tekrar edilmesi, küfür hallerini vurgulamak içindir.

أُولَٰئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ
مِنْ أَوْلِيَاءَ يُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ
السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ ﴿٢٠﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا
أَنْفُسَهُمْ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢١﴾

20 – İşte onlar yeryüzünde (bizi) aciz bırakamazlar ve onlar için Allah'tan başka dostlar yoktur. Onların azapları katlanır. Çünkü onlar (hakkı) dinleyemiyor ve (onu) göremiyorlar.

21 – İşte onlar kendilerini ziyan ettiler ve uydurdukları şeyler de onlardan kaybolup gitti.

"İşte onlar yeryüzünde bizi aciz bırakamazlar": İbn Abbas: Yere emredip de onları yutmasını emretmemi önleyemezler, demiştir.

"Onlar için Allah'tan başka dostlar yoktur": Yani onların taptıkları arasında benim azabımı önleyecek dostu yoktur, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Araplarda: Benden kaçacak ne bir dağın ne de bir deliğin yoktur, sözü yaygın olduğu için Allah Teala onlara bu kabilden şunu bildir ki, onlar O'ndan kaçıp kurtulamazlar, bütün yeryüzünü dolaşsalar onun azabına engel olacak bir şey bulamazlar. "Dostlardan" kavlinde gizli söz vardır, özeti şöyledir: Onları Allah'ın azabından kurtaracak dostlar yoktur. Bu kısım, belli olduğu için atılmıştır.

"Onların azabı katlanır": Yani insanları Allah'ın yolundan çeviren başkanların azabı katlanır. Bu da onları saptırmalarından ve başkalarının onlara uymalarındandır. Zeccac şöyle demiştir: Yeryüzünde bizi aciz bırakamazlar": Yani dünyada demektir. Ve onları Allah'ın intikamından alıkoyacak dostları yoktur. Sonra yeni söze başlayıp: "Onlar için azap katlanır", dedi. Bu da O'nun Peygamberini, ölümden sonra dirilip mahşerde toplanma gibi büyük olayları inkar etmelerinden dolayıdır.

"Onlar hakkı dinleyemiyorlardı": Bundan kimlerin kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kafirlerdir. Sonra bunun manasında da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar hayrı dinlemeye, hakkı görmeye ve Allah'a itaat etmeye güç yetiremediler. Çünkü Allah Teala onlarla bunun arasına girdi. Bu da İbn Abbas ile Mukatil'in görüşlerinden çıkarılmıştır. *İkincisi:* Mana şöyledir: Dinleyebilecekleri halde dinlemedikleri ve Allah'ın delillerini görüp ibret alabilecekleri halde almamaları nedeniyle onlara azap katlandı. "makânu": Bima kânu demektir. Be hazfedilmiştir, nitekim Araplar: Leecziyenneke ma amilte ve bima amilte (çalışmanın karşılığını mutlaka vereceğim), derler. Bunu da Ferra zikretmiştir. İbn Enbari de kanıt olarak şu beyti getirmiştir:

Biz çiğ eti pahalıya alır,
Tencelerde pişirdikten sonra misafire bolca ikram ederiz.

Beytte geçen, nuğalillahme, nuğali billahmi, demektir. *Üçüncüsü:* Onlar şiddetle küfürlerinden ve Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e aşırı düşmanlıklarından dolayı onun dediklerini anlamayamadılar. Bunu da Zeccac demiştir.

İkincisi: Onlar putlardır, mana da şöyledir: Tanrılarının ne kulakları ne de gözleri vardır, bunun için dinleyemediler ve göremediler. Buna göre "makânu" sözü onların dostlarına raci olur ki onlar da putlardır. Yine bu mana da İbn Abbas'tan nakledilmiştir.

لَا جَرَمَ أَنَّهُمْ
فِي الْآخِرَةِ هُمُ الْأَخْسَرُونَ ﴿٢٢﴾ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا
الصَّالِحَاتِ وَأَخْبَتُوا إِلَىٰ رَبِّهِمْ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۖ هُمْ فِيهَا
خَالِدُونَ ﴿٢٣﴾ مَثَلُ الْفَرِيقَيْنِ كَالْأَعْمَىٰ وَالْأَصَمِّ وَالْبَصِيرِ وَالسَّمِيعِ ۚ
هَلْ يَسْتَوِيَانِ مَثَلًا ۚ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿٢٤﴾

22 – Şüphe yok ki onlar ahirette en çok ziyan edenlerin ta kendileridir.

23 – Şüphesiz onlar ki iman ettiler, iyi şeyler yaptılar ve Rablerine boyun eğdiler, işte onlar cennet yaranıdırlar. Onlar orada ebedi kalıcılar.

24 – O iki grubun hali kör ve sağırla gören ve işitenin hali gibidir. Bunların hali bir olur mu? Öğüt almıyor musunuz?

"Lacereme": İbn Abbas: Gerçekten onlar ziyan edenlerdir, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: "Lacereme" aslında labüdde ve lamehalete (şüphe yoktur) demektir. Böyle devam etti, sonra çok kullanılınca, "gerçekten" manasına geldi. Baksanıza, Araplar, Lacereme leatiyenneke (şüphe yok sana geleceğim), lacereme lekad ahsente (gerçekten iyi ettin) derler ki aslı ceremtü'den gelir ki, günah işledim, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: "Lacereme": Faydalı olduğunu zannetleri şeyi bertaraf etmektedir, sanki mana şöyledir: Layenfaahüm zalike cereme ennehüm filahireti hümül ahserun: Yani bu fiil onları ahirette hüsrana götürdü demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "La" kafirlerin ahirette şerden kurtulacaklarını zannettikleri şeyi rettir, mana da şöyledir: Azabım onlardan def olmaz, onlara olan gazabımı çevirecek bir dost da bulamazlar. Sonra "cereme" ile yeni bir söze başladı, bunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, şu manayadır: Kesebe küfrühüm vema kadderu minel batıli vukual azabi bihim (küfürleri ve takdir ettikleri batıl onlara azaba düşmeyi kazandırdı); cereme fiili mazidir, manası da kesebe (kazandırdı)dır. Faili ise tahtinde müstetir küfür ve batıldır.

İkincisi: Cereme'nin manası: Gerçekleştirdi ve doğruladı demektir. O fiil mazidir, faili de altında gizlidir. Mana da şöyledir: Ehakka küfrühüm vukual azabi velhüsrani bihim (küfürleri onlara azap ve hüsran kazandırdı). Şair de şöyle demiştir:

Ebu Uyeyne'ye öyle bir darbe indirdi ki
Sonunda Fezare kabilesinin kızmasını temin etti (ceremet).

O vuruş Fezare'yi öfkelendirdi demek istemiştir. Araplardan kimileri "cereme" lafzını özellikle "la" ile birlikte kullandığı zaman bozarlar; bazıları: "La cürm" derler. Başkaları: mimi atarak "Lacer" derler. "La za cerem", mimsiz şekilde "la za cer", "vela in za cerem", "vela an za cerem" diyenler de vardır ki hepsi aynı manayadır, gerçekten, demektir.

"Ve ahbetu ila rabbihim": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Rablerinden korktular, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Rablerine döndüler, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Rablerine tövbe ettiler, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Rablerinde huzur buldular, bunu da Ferra, demiştir. *Yedincisi:* Rablerine tevazu gösterdiler bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Eğer: "Ve ahbetu ila rabbihim" deyiminde neden "İla" lam'a tercih edildi? Hâlbuki adet icabı ahbetu lirabbihim denilmeli idi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Mana: Korkularını, huşularını ve ihlaslarını Rablerine yönelttiler ve Rablerinde huzur buldular, demektir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar bazen "ila" yerine lam kullanırlar, mesela: "Bienne rabbeke evlah leha" *(Zelzele: 5)*; "ellezi hedana lihaza" *(A'raf: 43)* ayetlerinde olduğu gibi. Arapçada: Fülanün yuhbitü ilallah deyip de, yef'alü zalike muveccihehu ilallah (bunu Allah'a yönelerek yapıyor) manasına almak caizdir. Bazı müfessirler de şöyle demişlerdir: Bu ayet Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı hakkında, önceki de müşrikler hakkında nazil olmuştur. Sonra iki grup için bir misal getirip: "İki grubun hali körle sağır gibidir" dedi. Mücahit şöyle demiştir: İki grup: Mü'minle kafirdir. Kör ile sağır kafirdir, görenle işiten de mü'mindir. Katade de şöyle demiştir: Kafir haktan kör ve sağır olandır, mü'min de hakkı gören, onu işiten, sonra da ondan yararlanandır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu kelamda söylenmeyen kelime vardır, takdiri de: Meselül ferikayni kemeselil a'ma demektir (iki gurubun hali körün hali gibidir). Zeccac da şöyle demiştir: Müslümanlar grubunun hali görenle işiten, kafirler grubunun hali de kör ile sağırın hali gibidir. Çünkü onlar düşmanlıklarında ve anlamamalarında işitmeyen ve görmeyen gibidir.

"Bu ikisinin halleri bir olur mu?": Yani eşit değildirler, demektir. Mana da şöyledir: Nasıl bu ikisi sizce eşit değilse, kafirle mü'min de Allah katında eşit değildir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Burada "hel" edatı olumluluk bildirir, soru manasına değildir. Mana da: Bir olmazlar demektir. Ferra da şöyle demiştir: "Yestevun" dememesi, körle sağırın aynı cinsten ve işitenle görenin de aynı cinsten olmasındandır. Mesela biri: Merertü bilakili velebibi (akıllı ve zekiye rastladım) demesi gibi ki ikisi aynı kişidir. Şair de şöyle demiştir:

Bilmiyorum, bir yere gitmeye niyetlendiğim zaman,
Hayrı kastederek, karşıma hangisinin çıkacağını.

Tesniye kalıbı ile "eyyühüma" (hayırla şerden hangisini) dedi, hâlbuki yalnız hayrı zikretti; çünkü mana bilinmektedir. Zira hayrı arayan şerden kaçar. İbn Enbari de şöyle demiştir: Körle sağır kafirin sıfatları, işitenle gören de mü'minin sıfatlarıdır. Dört mevsuf varken fiil iki mevsufa yöneltildi. Nitekim şöyle dersin: Elakıl velalim vezzalim velcahil hadara meclisi (akıllı ile alim ve zalim ile cahil meclisime geldiler). Dört şeyden bahsettikten sonra ikiden haber verirsin. Çünkü ilimle nitelenen kişi aynı zamanda akılla da nitelenendir. Cahillikle nitelenen de zulümle nitelenendir. Nitelenen iki olunca, onlardan haber de iki ile verilmiş, sıfatların ayrı olmasına iltifat edilmemiştir. Baksanıza

şöyle demen caizdir: Eledibü Vellebibü velkerimü velcemilü kasadeni (edepli, akıllı, kerem sahibi ve güzel kişi beni ziyaret etti). Birkaç sıfat geçtikten sonra fi'li tekil olarak kullandı, çünkü bunlarla nitelenen tek kişidir. Sıfatları sıfatların üzerine atıf harfi ile atfetmek caizdir. Mesela: "Ettaibunel abidune" *(Tevbe: 112)* dedikten sonra: "elamirune bilmearufi vennahune anilmünker" demiş; vavın gelmesi emredenlerle men edenlerin ayrı olmalarını gerektirmemiştir. Şöyle de denilmiştir: İyiliği emreden aynı zamanda kötülükten de men eder. Vavın gelmesi, iyiliği emretmeye delalet eder. Çünkü iyiliği emretme, kötülüğü men etmekten ayrılamaz, ama hamd edenler seyahat edenlerden, seyahat edenler de hamd edenlerden ayrı olabilir. Bu aynı zamanda Arapların mevsuf bir iken sıfatı sıfatın üzerine atfettiklerini de gösterir. Şairin, Said bin Amr bin Osman Bin Affan'a şöyle hitap etmesi gibi.

Said, Amr'ın oğlu zannediyor ki,
Beni horladığı zaman ben buna razı olacağım.

İbn Amr'ı, Said'in üzerine atfetmiştir, hâlbuki ikisi birdir.

وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا نُوحًا

اِلٰى قَوْمِه۪ۤ اِنّ۪ي لَكُمْ نَذ۪يرٌ مُب۪ينٌۙ ﴿٢٥﴾ اَنْ لَا تَعْبُدُٓوا اِلَّا اللّٰهَۜ اِنّ۪ٓي

اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ يَوْمٍ اَل۪يمٍ ﴿٢٦﴾ فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذ۪ينَ كَفَرُوا

مِنْ قَوْمِه۪ مَا نَرٰيكَ اِلَّا بَشَرًا مِثْلَنَا وَمَا نَرٰيكَ اتَّبَعَكَ

اِلَّا الَّذ۪ينَ هُمْ اَرَاذِلُنَا بَادِيَ الرَّاْيِۚ وَمَا نَرٰى لَكُمْ

عَلَيْنَا مِنْ فَضْلٍ بَلْ نَظُنُّكُمْ كَاذِب۪ينَ ﴿٢٧﴾ قَالَ يَا قَوْمِ

اَرَاَيْتُمْ اِنْ كُنْتُ عَلٰى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبّ۪ي وَاٰتٰين۪ي رَحْمَةً مِنْ عِنْدِه۪

فَعُمِّيَتْ عَلَيْكُمْۜ اَنُلْزِمُكُمُوهَا وَاَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ ﴿٢٨﴾

وَيَا قَوْمِ لَٓا اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ مَالًاۜ اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى اللّٰهِ وَمَٓا اَنَا۠

بِطَارِدِ الَّذ۪ينَ اٰمَنُواۜ اِنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَلٰكِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ قَوْمًا

تَجْهَلُونَ ﴿٢٩﴾

25 – Andolsun biz, Nuh'u kavmine gönderdik. "Şüphesiz ben, sizin için apaçık bir uyarıcıyım" (dedi).

26 – "Allah'tan başkasına ibadet etmeyesiniz, diye. Şüphesiz ben sizin için acıklı bir günün azabından korkuyorum".

27 – Kavminden ileri gelen kafirler: "Biz seni ancak kendimiz gibi bir insan görüyoruz ve sana ancak basit görüşlü ayak takımımızın tabi olduğunu görüyoruz. Senin için üzerimizde bir üstünlük görmüyoruz. Bilakis sizi yalancılar zannediyoruz" dediler.

28 – O da: "Ey kavmim, söyleyin bana, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem, bana kendi katından bir rahmet vermiş de bu size gizli kalmışsa? Hoşlanmadığınız halde sizi ona zorlayacak mıyız?"

29 – "Ey kavmim, buna karşı sizden bir mal istemiyorum. Benim ücretim ancak Allah'ın üzerinedir. Ben, iman edenleri kovacak değilim. Çünkü onlar, Rablerine kavuşacaklar. Ancak ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum".

"Velekad erselna Nuhan ila kavmihi inni": İbn Kesir, Ebu Amr ve Kisai, hemzenin fethi ile: "Enni" okumuşlardır. Takdiri de: Erselnahu bienni, şeklindedir. Aslında, "biennehu lehüm nezirün" şeklinde olmalı idi. Fakat gaipten haber sigasından Nuh kavmine hitaba geçilmiştir. Nafi, Asım, İbn Amir ve Hamze de, hemzenin kesri ile: "İnni" okumuşlar, kavl maddesi gizlemişlerdir; takdiri de: "Fekale lehüm inni nezirün" şeklindedir.

"Seni ancak kendimiz gibi bir insan olarak görüyoruz": Yani bizim gibi bir insan olarak görüyoruz. Senin bize üstünlüğün yoktur. Erazil lafzına gelince, İbn Abbas: Aşağılar, ayak takımı, demiştir. İbn Kuteybe de: O, "erzel"in çoğuludur, recülün rezlün, ve kad rezüle rezaleten ve rüzuleten babından gelir, demiştir. Erazilin manası da: Kötü kimseler, demektir.

"Badiyerre'y": Çoğunluk hemzesiz olarak "badiye" okumuştur. Ebu Amr ise dald'dan sonra hemze ile okumuştur. "Er – Re'y" lafzını Ebu Amr'ın dışındakilerin hepsi hemze ile okumuşlardır. Ulemanın hemzesiz "badi" kelimesinin manası üzerinde üç görüşü vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Sana ancak aşağı ve ayak takımımızın ilk görüşte uyduklarını görüyoruz. Yani şöyle demek istiyorlar: Onlardaki bu akıl noksanlığı hiç kimseye kapalı değildir ki bize muhalefet etsinler. Bu Mukatil ile diğerlerinin görüşüdür.

İkincisi: Mana şöyledir: Bu topluluk görünürde sana tabi olmuşlardır; onların içinde ise bunun aksi vardır.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Onlar dış görüşleri ile sana tabi oldular; eğer senin dediklerini iyice düşünseler ve üzerinde dursalardı, sana tabi olmazlardı. Bu iki görüşü Zeccac, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu üç görüş, hemzesiz okuyanlara göredir. Çünkü o beda yebdu babındandır ki görünmek manasınadır. Ama kim de "badi'" diye hemzelerse, onun manası da: İlk düşüncedir, yani: Sana ilk gördüklerinde tabi olmuşlardır. Eğer düşünselerdi onlar da bizim gibi sana inanmazlardı, demektir.

"Sizin için üzerimizde bir üstünlük görmüyoruz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yaratılışta bir üstünlük görmüyoruz. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Mal, mülk vb. şeylerde bir üstünlük görmüyoruz. Bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Siz Nuh'a tabi olmakla üstün kılınmadınız, bize muhalefetiniz de bir fazilet değildir ki onu elde etmek için size tabi olalım. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Bilakis sizi yalancılar zannediyoruz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sizi kesin olarak böyle biliyoruz. *İkincisi:* Sizi böyle sanıyoruz. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Söyleyin bana, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem": Yani bir yakîn ve basiret üzerinde isem, demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: "İn küntü" şarttır, arkasından şüphe istemez; şüphe ancak batıl ehli muhataplarda olur. Takdiri şöyledir: Ben size göre Rabbimden bir kanıt üzerinde isem. "Ve bana kendi katından bir rahmet vermişse": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O peygamberliktir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hidayettir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Feummuiyet aleyküm": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, mim şeddesiz ve ayın da meftuh olarak: "Feamiyet" okumuşlardır. İbn Kuteybe de mana şöyledir, demiştir: Ona karşı kör oldunuzsa. Amiye aleyyel emrü denir ki, meseleyi anlamadım demektir. Amiytü anhu da aynı manayadır. Ferra şöyle demiştir: Bu Arapların fiil isnat ettikleri şeylerdendir, mesela: Yüzük parmağıma girdi, mest ayağıma girdi, gibi. Aslında parmak yüzüğe girer ve ayak meste girer. Durum bilindiği takdirde bunu caiz görmüşlerdir. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, aynın zammesi ve mimin şeddesi ile "Feummiyet" okumuşlardır. İbn Enbari bunun manası şöyledir demiştir: Allah sizi ondan kör etti, çünkü siz bedbahtlığa mahkum kimselersiniz. Übey bin Ka'b ile A'meş de böyle "Feammaha aleyküm" (Allah sizi ondan kör etti) okumuşlardır.

İşaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kanıttır. *İkincisi:* Rahmettir.

"Sizi ona zorlayacak mıyız?": Yani onu kabul etmeye zorlayacak mıyız? Bu da manası ret olan bir istifhamdır: Sizi kendiliğimizden zorlamaya gücümüz yetmez, demektir. Katade de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki eğer Allah'ın Nebisinin (Nuh'un) gücü yetseydi kavmini ona zorlardı, fakat buna gücü yetmedi. Şöyle de denilmiştir: Nuh'un maksadı onların: "Sizin için bize karşı bir üstünlük görmüyoruz" sözlerine cevap vermek idi; böylece kendisinin üstünlüğünü ve Rabbinden getirdiği şeylere iman edenlerin üstünlüğünü açıklamak istedi. Çünkü Allah ona kendi katından bir rahmet vermiş ve yalanlayanlardan ise bu çekilip alınmıştı.

"Buna karşı sizden istemiyorum": Yani nasihatime ve sizi davetime karşı, demektir. "mal" (para, ücret): İstemiyorum ki beni itham edesiniz. İbn Enbari şöyle demiştir: Rahmet; hidayet ve iman manasına olduğu için, müzekker kullanması (aleyhi) caiz olmuştur.

"Ben iman edenleri kovacak değilim": İbn Cüreyc şöyle demiştir: Ondan kibir ve gururlarından dolayı onları kovmasını istemişlerdi. O da: Onları kovmak benim için caiz değildir, çünkü onlar Rablerine kavuşacaklar, O da onlara imanlarının mükafatını verecek; kendilerine zulmeden ve kendilerini küçültenlerden de haklarını alacaktır.

"Ancak ben sizi cahillik eden bir kavim olarak görüyorum": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu işin Allah Teala tarafından olduğunu cahillik edip bilmiyorsunuz. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bana mü'minleri kovmamı emrettiğinizi bilmiyorsunuz. Bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

وَيَا قَوْمِ مَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ طَرَدْتُهُمْ أَفَلَا
تَذَكَّرُونَ ﴿٣٠﴾ وَلَا أَقُولُ لَكُمْ عِنْدِي خَزَائِنُ اللَّهِ وَلَا أَعْلَمُ
الْغَيْبَ وَلَا أَقُولُ إِنِّي مَلَكٌ وَلَا أَقُولُ لِلَّذِينَ تَزْدَرِي
أَعْيُنُكُمْ لَنْ يُؤْتِيَهُمُ اللَّهُ خَيْرًا اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا فِي أَنْفُسِهِمْ إِنِّي إِذًا
لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣١﴾ قَالُوا يَا نُوحُ قَدْ جَادَلْتَنَا فَأَكْثَرْتَ جِدَالَنَا

فَأْتِنَا بِمَا تَعِدُنَا إِنْ كُنْتَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ إِنَّمَا يَأْتِيكُمْ
بِهِ اللَّهُ إِنْ شَاءَ وَمَا أَنْتُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٣٣﴾ وَلَا يَنْفَعُكُمْ نُصْحِي
إِنْ أَرَدْتُ أَنْ أَنْصَحَ لَكُمْ إِنْ كَانَ اللَّهُ يُرِيدُ أَنْ يُغْوِيَكُمْ
هُوَ رَبُّكُمْ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٣٤﴾

30 – "Ey kavmim, eğer onları kovarsam, bana Allah'tan kim yardım eder. Hiç düşünmüyor musunuz?"

31 – Ben: "Yanımda Allah'ın hazineleri var, demiyorum. Gaybı de bilmem. Ben meleğim de demiyorum. Gözlerinizin hor gördükleri için: "Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir" de demem. Onların içlerindekini Allah bilir. Şüphesiz ben, o takdirde elbette zalimlerden olurum".

32 – Onlar da: "Ey Nuh, gerçekten sen bizimle uğraştın, hem de çok uğraştın. Öyleyse, eğer doğru söyleyenlerden isen, ettiğin tehdidi bize getir" dediler.

33 – Dedi: "Onu size ancak Allah getirir. Ve siz O'nu aciz bırakacaklar da değilsiniz".

34 – "Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa, ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. Rabbiniz O'dur ve yalnız O'na döndürüleceksiniz".

"Ey kavmim, bana kim yardım eder": Yani eğer onları kovarsam beni Allah'ın azabından kim kurtarır?

"Yanımda Allah'ın hazineleri var, demiyorum": İbn Enbari şöyle demiştir: Hazinelerden Allah'ın halktan gizlediği gayb ilmini kastetmiştir. Çünkü ona: Sana ancak onlar görünüşte tabi oldular, aslında seninle beraber değillerdir, demişlerdi. O da onlara: Benim yanımda Allah'ın gayb hazineleri yoktur ki onların içlerindekini bileyim, dedi. Neden gaybelere, hazineler, denildi? Çünkü onlar insanlardan saklı ve onlardan gizlidir de ondan. Süfyan bin Uyeyne de şöyle demiştir Kur'an ayetleri hazinelerdir, bir hazineye girdiğin zaman ondakini tanımadan çıkmamaya çalış.

"Gaybi de bilmem": Şöyle denilmiştir: Onlara böyle demesi, şundan dolayıdır: Kuraklık olmuştu, ona, "yağmur ne zaman gelir?" dediler. "Azap ne zaman gelir?" diyenler de olmuştur. O da: Ben gaybi bilmem, dedi. "Ben bir meleğim de demiyorum": Bu da onların: "Sen de

bizim gibi bir insansın" *(Hud: 27)* sözlerine cevaptır. "Vela ekulu lillezine tezderi a'yunukum": Gözlerinizin mü'minlerden hakir ve küçük gördükleri için diyemem. Zeccac şöyle demiştir: "Tezderi": Az ve değersiz görmektir. Zereytü alerrecüli: Bir adamı ayıplamak ve yaptığını hor görmektir. Ezreytü bihi de: Kusurlu saymaktır. Tezderi'nin aslı: Tezteri'dir. Te, ze'den sonra geldiği için dal olmuştur. Çünkü te fısıltılı harflerdendir, fısıltılı harflerin sesi de gizlidir, ze'den sonra da te gizlenir; o nedenle sesi çıksın diye dal'a çevrilmiştir.

"Allah onlara asla bir hayır vermeyecektir": İbn Abbas: İman vermeyecektir, demiştir. Kelamın manası şöyledir: Onların içlerini bilme imkanım yoktur ki onlar için kesin bir şey söyleyeyim. Onları hor görmenizden dolayı ecirleri boşa gitmez. "Şüphesiz ben o takdirde elbette zalimlerden olurum": Eğer yukarıda zikri geçen sözleri dersem zalimlerden olurum. Eğer onları kovarsam zalimlerden olurum diyenler de olmuştur.

"Kad cadeltena" (bizimle uğraştın): Zeccac şöyle demiştir: Cidal aşırı derecede husumet ve tartışmadır. O, cedl kökünden alınmıştır ki ipi şiddetle bükmektir. Şahin kuşuna ecdel denir, çünkü o en şiddetli (yırtıcı) kuştur. Bu kelime: "Fe ekserte cedlena" şeklinde de okunmuştur.

"Bizi tehdit ettiğin şeyi getir": İbn Abbas: Azabı kastediyorlar, demiştir. "Eğer doğru söyleyenlerden isen": Onun bize geleceğini doğru söyleyenlerden isen, demektir.

"İn erettü en ansaha leküm": Bu ayette iki şart vardır; birincinin cevabı nasihattır, ikincinin cevabı da, faydadır.

"İn kânallahu yüridü en yuğviyeküm": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi azdırmak isterse demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Sizi helâk etmek isterse, demektir. Bunu da İbn Enbari nakletmiş ve bu, kabul edilemez bir görüştür, demiştir. *Üçüncüsü:* Sizi azdırıp helak etmek isterse, demektir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"O Rabbinizdir": Yani size en yakındır, mülkünde dilediği gibi tasarruf eder (davranır). "Yalnız O'na döndürüleceksiniz": Ölümden sonra.

أَمْ يَقُولُونَ افْتَرٰيهُ قُلْ

إِنِ افْتَرَيْتُهُ فَعَلَيَّ إِجْرَامِي وَأَنَا۬ بَرِيٓءٌ مِمَّا تُجْرِمُونَ ﴿٣٥﴾

35 – Yoksa, "onu (Kur'an'ı) kendisi mi uydurdu?" diyorlar. De ki: "Eğer ben uydurdu isem, günahım banadır. Ben sizin işlediğiniz günahlardan beriyim".

"Em yekulune": Zeccac: Eyekulune ile eşittir, demiştir. "İfterahu": İbn Kuteybe: İftira: Uydurmaktır, demiştir. "Fealeyye icrami (günahım banadır)": Yani eğer ben yaptı isem o uydurmanın günahı banadır. "Ben sizin işlediğiniz günahlardan beriyim": İnanmamadan dolayı işlediğiniz günahlardan, demektir. Ebu'l - Mütevekkil ile İbn Semeyfa, hemzenin fethi ile: "Fealeyye ecrami" okumuşlardır.

وَأُوحِيَ
إِلَىٰ نُوحٍ أَنَّهُ لَن يُؤْمِنَ مِن قَوْمِكَ إِلَّا مَن قَدْ آمَنَ فَلَا تَبْتَئِسْ
بِمَا كَانُوا يَفْعَلُونَ ﴿٣٦﴾

36 – Nuh'a şöyle vahyolundu: "Şüphesiz kavminden (şimdiye kadar) gerçek iman edenlerden başkası iman etmeyecektir. Sen onların yaptıklarına üzülme".

"Nuh'a şöyle vahyolundu: "Şüphesiz kavminden sana (şimdiye kadar) gerçek iman edenden başkası iman etmeyecektir" Müfessirler şöyle demişlerdir: Ona böyle vahyedilince onlara "Yeryüzünde kafirlerden hiç kimseyi bırakma" *(Nuh: 26)* diye beddua etmeyi caiz gördü.

"Fela tebteis": İbn Abbas ile Mücahit: Üzülme, demişlerdir. Ferra da: Kendini bırakıp üzülme, demiştir. Ebu Salih de İbn Abbas'tan "Yaptıkları şey yüzünden" suya boğuldukları zaman üzülme, dediğini nakletmiştir.

وَاصْنَعِ الْفُلْكَ بِأَعْيُنِنَا وَوَحْيِنَا
وَلَا تُخَاطِبْنِي فِي الَّذِينَ ظَلَمُوا إِنَّهُم مُّغْرَقُونَ ﴿٣٧﴾
وَيَصْنَعُ الْفُلْكَ وَكُلَّمَا مَرَّ عَلَيْهِ مَلَأٌ مِّن قَوْمِهِ سَخِرُوا مِنْهُ قَالَ
إِن تَسْخَرُوا مِنَّا فَإِنَّا نَسْخَرُ مِنكُمْ كَمَا تَسْخَرُونَ ﴿٣٨﴾

37 – "Gemiyi gözümüzün önünde ve vahyimizle yap. Zalimler hakkında bana hitap etme. Çünkü onlar boğulmuşlardır".

38 – Nuh gemiyi yapıyordu; ne zaman kavminden bir cemaat yanından geçse onunla alay ediyorlardı. O da: "Siz bizimle alay ederseniz, sizin alay ettiğiniz gibi biz de sizinle alay ederiz" dedi.

"Vasnail fülke": Gemiyi yap, demektir (gemi sanayine dikkat. Mütercim).

"Bia'yünina": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Gözümüzün önünde, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bizim esirgememizle, bunu da Rebi demiştir. *Üçüncüsü:* İlmimiz dahilinde, bunu da Mukatil, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Bizim ifadesini kullanması Arapların çoğulu tekil yerine kullanma adetlerinden dolayıdır. Mesela: Basra'ya gemilerle gittik dersin. Ayette çoğul kullanması şunun içindir: Çünkü Krallar: Biz emir verdik ve biz yasakladık, derler.

"Vahyimizle": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu yapmanı emretmemizle. *İkincisi:* Onu nasıl yapacağını sana öğretmemizle.

"Zalimler hakkında bana hitap etme": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları görmezden gelmemi isteme. *İkincisi:* Onlara süre tanımamı isteme. Onu böyle konuşmaktan men etmesi, kabul edilmeyecek duada bulunmaması içindir.

GEMİYİ NASIL YAPTIĞINA İŞARET

Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Nuh'u döver, sonra da bir keçeye sarar evinin önüne atarlardı. Öldüğünü sanırlardı. Sonra çıkar onları yine davet ederdi. İmanlarından ümidini kesince, ona bir adam geldi, yanında da oğlu vardı, Nuh ise asasına dayanmış idi. Adam: Oğulcağızım, bu ihtiyara iyi bak, sakın seni kandırmasın, dedi. Oğlu da: Baba, bana bir sopa ver dedi; sopayı aldı, ona bir vurdu ki başını yardı, kemiği göründü. Kanlar yüzüne aktı, o da: Rabbim, kullarının bana yaptığını görüyorsun. Eğer onlara ihtiyacın varsa, onları hidayet et, yoksa onlara hükmünü verinceye kadar bana sabır ver, dedi. Allah da ona şöyle vahyetti: "Şüphesiz kavminden şimdiye kadar gerçek iman edenlerden başkası iman etmez... Gemiyi yap". "Ya Rabbi, gemi nedir, dedi? O da şöyle dedi. O, ağaçtan bir evdir, suyun üzerinde yüzer, bana itaat edenleri onunla kurtarır, isyan edenleri suya boğarım, dedi. O da: "Ya Rabbi, su

nerede?" dedi. O da: Ben her istediğimi yapmaya kadirim, dedi. Nuh: "Ya Rabbi, ağaç nerede?" dedi. O da: Ağaç dik, dedi. O da yirmi sene sac (tik) ağacı dikti. Onları davet etmekten vazgeçti. Onlar ise kendisiyle alay ediyorlardı. Ağaçlar yetişince, Rabbi ona emretti; o da onları kesti, kuruttu ve dizdi: "Ya Rabbi, bu evi nasıl yapacağım?" dedi. O da: Onu üç surette yap; başı tavus kuşu başı gibi olsun, göğsü kuş göğsü gibi olsun, kuyruğu da horoz kuyruğu gibi olsun. Onu çok katlı yap, dedi. Allah ona gemi yapmayı öğretmek için Cebrail'i gönderdi. Ona gemiyi hızlı yapmasını emretti, bana isyan edenlere öfkem arttı, dedi. O da kendisiyle beraber çalışmak üzere iki marangoz kiraladı. Ayrıca yanında oğulları Sam, Ham ve Yafes de vardı. Onlar ağaçları yontuyorlardı. Gemiyi altı yüz arşın uzunluğunda, üç yüz otuz arşın eninde ve otuz üç arşın yüksekliğinde yaptı. Allah Teala ona zift pınarını fışkırttı, o da tahtaları onunla ziftledi.

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Onu üç katlı yaptı; birinci kata vahşi hayvanları, yırtıcıları ve haşaratı koydu, orta kata hayvanları ve davarları yerleştirdi. Kendisi ve yanındakiler de üst kata çıktılar. Hasen Basri'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Nuh'un gemisinin uzunluğu bin iki yüz arşın, eni de altı yüz arşın idi. Katade de şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre uzunluğu üçyüz arşın, eni beş yüz arşın, yüksekliği de otuz arşın idi. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Uzunluğu üç yüz arşın, eni yüz elli arşın ve yüksekliği de otuz arşın idi. En üst katta kuşlar, orta katta insanlar ve alt katta da yırtıcılar vardı. Mukatil Nuh'un gemiyi dört yüz yılda yaptığını iddia etmiştir.

"Ne zaman kavminden bir cemaat yanından geçse onunla alay ediyorlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Nuh'un gemi yaptığını görünce – ki hiç gemi görmemişlerdi – onunla alay eder ve: "Peygamberlikten sonra marangozluğa mı başladın?" derlerdi. Bu da İbn İshak'ın görüşüdür. *İkincisi:* Onlar Nuh'a: "Ne yapıyorsun?" dediler, o da: Suda yüzecek bir ev yapıyorum, dedi. Onun bu sözü ile alay ettiler. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

"Siz bizimle alay ederseniz biz de sizinle alay ederiz": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Eğer bizim sözümüzle alay ederseniz, biz de sizin gafletinizle alay ederiz.

İkincisi: Gemiyi yaparken işimizle alay ederseniz, biz de boğulurken sizinle alay ederiz. Bunu da müfessirler zikretmişlerdir.

Üçüncüsü: Eğer bizimle dünyada alay ederseniz, biz de sizinle ahirette alay ederiz. Bunu da İbn Cerir Taberi, demiştir.

Dördüncüsü: Eğer bizimle alay ederseniz, biz de size karşı Allah'tan yardım dileriz, dedi. Buna alay etme adını verdi ki iki lafız bir olsun, "Allah onlarla alay ediyor" *(Bakara: 15)* kavlinde olduğu gibi. Bu da İbn Enbari'nin görüşüdür. İbn Abbas da şöyle demiştir: Tufandan önce yeryüzünde ne ırmak ne de deniz vardı. Bunun için onunla alay ettiler. Deniz suları tufanın kalıntısıdır.

فَسَوْفَ
تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ
مُقِيمٌ ﴿٣٩﴾

39 – "İleride kendisini perişan edecek azabın kime geleceğini ve sürekli azabın kimin başına geleceğini (çullanacağını) bileceksiniz!"

"İleride bileceksiniz!": Bu tehdittir, manası da şöyledir: İleride kimin alay edilmeyi daha çok hak ettiğini ve kimin akibetinin hayır olduğunu öğreneceksiniz.

"Perişan edecek azabın kime geleceğini": Hor edecek azap demektir ki o da suya boğmaktır. "Yehullu aleyhi": Hak eden, demektir. "Sürekli azap" da ahirette olacaktır.

حَتَّىٰ إِذَا جَاءَ أَمْرُنَا وَفَارَ التَّنُّورُ قُلْنَا احْمِلْ فِيهَا
مِنْ كُلٍّ زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ وَأَهْلَكَ إِلَّا مَنْ سَبَقَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ
وَمَنْ آمَنَ وَمَا آمَنَ مَعَهُ إِلَّا قَلِيلٌ ﴿٤٠﴾

40 – Nihayet emrimiz gelip de fırın kaynayınca: "Ona her çiftten ikişer yükle, aileni de; ancak üzerine söz geçen hariç. Bir de iman edenleri!" dedik. Onunla beraber ancak az kimse iman etmişti.

"Nihayet emrimiz gelince": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Azap ve helaklerine dair emrimiz gelince. *İkincisi:* Azabımız gelince, ki o da sudur. Su yerin etrafından gelmeye başladı, onu taç gibi kuşattı. Yağmur gökten bardaktan boşanırcasına yağdı, vahşi hayvanlar sudan kaçmak için yerin ortasını aradılar, sonunda

geminin yanında toplandılar. O zaman her çiftten ikişer ikişer gemiye bindirdi.

"Ve farettennuru (fırın kaynadı)": Fevr: Kaynamaktır, fevvare de kaynayan kazanın attığı köpüktür. Bunu İbn Faris, demiştir.

Müellif şöyle demiştir: Ben şeyhimiz Ebu Mansur el – Lügavi'den, İbn Düreyd'den naklen şöyle dediğini dinledim: Tennur Farsça bir isimdir, Arapçalaşmıştır. Araplar onun bundan başka ismini bilmezler. Bunun içindir ki Kur'an'da bu gelmiştir. Çünkü onlara bildikleri şeyle hitap edildi. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Tennur, Arapça olsun, yabancı olsun bütün dillerde vardır.

Tennurdan ne kastedildiği hususunda altı görüş vardır:

Birincisi: O yeryüzünün ismidir, bunu İkrime, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir. Dahhak da İbn Abbas'tan: Tennur yeryüzüdür, dediğini rivayet etmiştir. Sanki ona: Suyun yeryüzünü kapladığını gördüğün zaman sen ve ashabın gemiye binin, denilmiştir. Bu da İkrime ile Zühri'nin görüşüdür.

İkincisi: O sabah aydınlığıdır, bunu da Ebu Cuhayfe, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de: Tennur, namaz vaktindeki aydınlıktır, demiştir.

Üçüncüsü: O, şafağın sökmesidir, bu da Hazreti Ali'den rivayet edilmiş, "farettennur": Şafak söktü, demiştir.

Dördüncüsü: O, güneşin doğmasıdır, yine bu da Hazreti Ali'den nakledilmiştir.

Beşincisi: O, Nuh ailesinin ekmek fırınıdır. El – Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ailenin fırınından suyun çıktığını gördüğün zaman o, kavminin helakidir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şunu da rivayet etmiştir: O, Adem aleyhisselam'ın fırını idi, Allah onu Nuh'a hediye etti ve ona: Bundan su fışkırdığı zaman emrolunduğun şeyleri gemiye yükle denildi. Hasen Basri de şöyle demiştir: O, taş fırın idi, bu da Mücahit, Ferra ve Mukatil'in görüşüdür.

Altıncısı: O, yerin en yüksek ve şerefli kısmıdır.

İbn Enbari şöyle demiştir: Yerin yüksek ve değerli yerleri yüceliğinden dolayı fırınlara benzetilmiştir (ekmek fırını, buğday anbarı).

Tennurun nerede fışkırdığı hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O Kufe mescidinin yerinden kaynadı, bunu Habbe el – Ureni, Hazreti Ali radıyallahu anh'ten rivayet etmiştir. Zir bin Hubeyş de: Fırın Kufe mescidinin sağ köşesinden kaynadı, demiştir.

Mücahit de: Su fırından fışkırdı, karısı onu bildi ve Nuh'a haber verdi. Bu da Kufe tarafında idi. Şabi de tennurun başka yerde değil Kufe tarafında olduğuna yemin ederdi.

İkincisi: O Hindistan'da fışkırdı, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O Nuh yurdunun en uzak bir yerinde idi, Şam'da Aynı Verde denilen bir mekanda idi. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Ona yükle": Yani gemiye bindir. "Min küllin zevceynisneyni (her birinden ikişer çift)": Hafs, Asım'dan tenvinle "küllin" rivayet etmiştir. Ebu Ali de, mana şöyledir, demiştir: Her şeyden ve her çitten ikişer. Bu durumda muzafı hazfetmiştir. "İsneyn"in mansup oluşu da zevceyn'e sıfat olmasındandır. Zevceynin çift olduğu bilindiği halde "isneyn" lafzı ile tekit edilmiştir. Mücahit de: Erkek ve dişi her sınıftan, demiştir. İbn Kuteybe de: Zevc tek de olur, çift de olur. Burada tektir, ayetin manası da şöyledir: Her erkek ve dişiden iki tane yükle, demiştir. Zeccac da mana: Her şeyden iki çift yükle, demiştir. Zevc Arap dilinde tek de olur, iki de olur, onlara zevcan, denir. İndi zevcani minettayr ise: Yanımda bir çift kuş vardır, demektir ki erkekli ve dişili, demektir. Allah Teala: "İsneyn" diyerek zevci tesniye yapması da her hayvandan erkek ve dişiyi kastetmesindendir. Takdiri de: Min külli zekerin ve ünsa (her erkek ve dişiden) demektir.

"Aileni de": Yani aileni de gemiye bindir, demektir. Müfessirler: Ailesiyle, ev halkını ve çocuklarını kastetmiştir, demiştir. "Ancak aleyhinde söz geçen hariç": Yani Allah'tan helakine dair söz geçen hariç, demektir. Dahhak da: Onlar Nuh'un karısı ile oğlu Kenan'dır, demiştir.

"İman edeni de": Manası: İman edeni de gemiye bindir, demektir. "Onunla beraber ancak az kimse iman etti": Bunların sayısında da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Onlar seksen erkek idiler, yanlarında da aileleri vardı. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Nuh kendisiyle beraber sekiz insan aldı: Üç oğlu, bunların üç karısı ve Nuh'un karısı. Bunu da Yusuf bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar sekiz kişi idiler, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mukatil de: Onlar kırk erkek ve kırk kadın idiler, demiştir.

Dördüncüsü: Kırk kişi idiler, bunu da İbn Cüreyc, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Onlar otuz erkek idiler, bunu da Ebu Nehik, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Altıncısı: Sekiz kişi idiler. Hakem bin Uteybe de şöyle demiştir: Nuh, üç oğlu ve dört de kadını. Katade şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre gemiye binerek ancak Nuh, karısı, üç oğlu ve kadınları kurtulmuştur ki, toplam sekiz kişidirler. Bu da el-Kurazi ile İbn Cüreyc'in görüşüdür.

Yedincisi: Onlar yedi kişi idiler: Nuh, üç kadını ve üç oğlu. Bunu da A'meş, demiştir.

Sekizincisi: Onlar kadınları hariç on kişi idiler, bunu da İbn İshak, demiştir. Ondan şöyle dediği de rivayet edilmiştir: Nuh'la beraber kurtulanlar şunlardır: Üç oğlu, bunların üç karısı ve iman edenlerden de altı kişi.

وَقَالَ ارْكَبُوا فِيهَا

بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرٖيهَا وَمُرْسٰيهَا اِنَّ رَبّٖي لَغَفُورٌ رَحٖيمٌ ﴿٤١﴾

41 – Ve dedi: "Binin ona. Onun akması da durması da Allah'ın adıyladır. Şüphesiz Rabbim elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Ve dedi": Yani Nuh, gemiye bindirmesi emredilenlere dedi. "Binin" gemiye. İbn Abbas şöyle demiştir: Ona recebin onunda bindiler, ondan Aşure günü çıktılar. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Recebin onunda Cuma günü Ayni Verde'den hareket ettiler. Gemi Beytullah'ın olduğu yere geldi, orada bir hafta tavaf etti. Beyt o zaman göğe kaldırılmıştı. Gemi Cudi'de Bakırda (Bakırdağ) denen bir yerde Aşure günü durdu. İbn Abbas şöyle demiştir: Fare geminin iplerini kemirdi, Nuh bundan şikayet etti, Allah Teala ona vahyetti, o da aslanın kuyruğunu sıvazladı, iki kedi çıktı. Gemide dışkı vardı, bundan da Rabbine şikayet etti, Allah ona vahyetti, o da filin kuyruğunu sıvazladı, iki domuz çıkıp onu yediler.

"Bismillahi mecraha ve mürsaha": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, mimin zammesiyle: "Mücraha" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, mimin fethasıyla ve ranin kesriyle: "Mecriha" okumuşlardır. Hepsi mimin zammı ile: "Mürsaha" okumuşlardır. Ancak İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hafs da Asım'dan rivayet ederek sini meftuh okurlardı. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle sin'i meksur ve tefhim ile (vurgulu)

okurlardı. Hamze, Kisai ve Halef de imale ile okurlardı. Bunların içinde onu Allah'a sıfat yapan yoktur; o iki sıfatı ancak Hasen, Katade, Humeyd el - A'rec, İsmail bin Mücalid de Asım'dan rivayet ederek Allah'a sıfat yapmış; mimin zammı ve tam iki ye ile mübdiha ve münşiha vezninde "mücriyha ve mürsiyha" okumuşlardır. İbn Mes'ud, mimin fethi ve ranın imalesi, arkasından da elifle "mecraha", mimin zammı ile de "mürsaha" okumuştur. Eliften sonra sini de imale etmiştir. Ebu Rezin ile Ebu'l - Mütevekkil de, mimin ve ranın fethi, arkasından elifle "mecraha", mimin zammesi ve sinin fethi, arkasından da elifle "mürsaha" okumuşlardır. Ebu'l - Cevza ile İbn Yamur da her ikisinde de mimin fethi, ranın ve sin'in de fethi, arkalarından elifle "mecraha ve mersaha" okumuşlardır. Yahya bin Vessab da iki mimi de fetha ile okumuş, ancak onlardaki ra'yı ve sin'i imale etmiştir. Ebu İmran el - Cuni ile İbn Cübeyr de ikisinde de mimin fethi, ranın ve sin'in fethi, hepsinde de arkasından elifle okumuşlardır. Kim iki mimi zamme ile okursa, onları ecra ve ersa babından getirir, kim de fetha ile okusa onları cereşşey'ü yecri mecra, resa yersi mersa babından getirir. Zeccac da şöyle demiştir: "Bismillah", billahi demektir, mana da şöyledir: Allah onlara gemi yüzerken de dururken de bismillah demelerini emretti.

Kim iki mimin zammı ile okursa, mana şöyledir: Onun yüzmesi de demir atması da Allah iledir. Kim de fethi ile okursa, mana şöyledir: Onun yüzmesi Allah ile olur, durması da Allah ile olur. Şeyhimiz Ebu Mansur el - Lügavi'den şöyle dediğini işittim: Kim mimin zammı ile "mücraha" okursa: Onu Allah yüzdürdü demek ister. Kim de fetha okursa, gemi kendisi yüzdü demek ister. Dahhak da şöyle demiştir: Nuh geminin yüzmesini istediği zaman, bismillah derdi, o da yüzerdi. Demir atmasını istediği zaman da, bismillah derdi, o da dururdu.

وَهِيَ تَجْرِي بِهِمْ فِي مَوْجٍ كَالْجِبَالِ وَنَادَىٰ نُوحٌ ابْنَهُ وَكَانَ
فِي مَعْزِلٍ يَا بُنَيَّ ارْكَبْ مَعَنَا وَلَا تَكُنْ مَعَ الْكَافِرِينَ ﴿٤٢﴾ قَالَ
سَآوِي إِلَىٰ جَبَلٍ يَعْصِمُنِي مِنَ الْمَاءِ قَالَ لَا عَاصِمَ الْيَوْمَ مِنْ أَمْرِ
اللَّهِ إِلَّا مَنْ رَحِمَ وَحَالَ بَيْنَهُمَا الْمَوْجُ فَكَانَ مِنَ الْمُغْرَقِينَ ﴿٤٣﴾

42 – O (gemi), dağlar gibi dalgaların arasında onları götürüyordu. Nuh, ayrı bir yerde duran oğluna: "Oğulcuğum, bizimle beraber bin, kafirlerle beraber olma!" diye seslendi.

43 – Oğlu: "Dağa sığınacağım; beni sudan korur" dedi. Nuh da: "Bugün Allah'ın emrinden koruyacak yoktur, ancak Allah'ın esirgediği müstesna (o korunur)" dedi ve aralarına dalga girdi; o da boğulanlardan oldu.

"O (gemi) dağlar gibi dalgaların arasında onları götürüyordu": Dalgaları büyüklükte ve yükseklikte dağlara benzetti. Suyun en yüksek dağdan kırk arşın yükseldiği söylenmiştir. On beş arşın rivayeti de vardır. Bazı müfessirler suyun yerden göğe doğru yetmiş fersah yükseldiğini zikretmişlerdir.

"Nuh oğluna seslendi": Onun kafir olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. İsminde ise iki görüş vardır:

Birincisi: Kenan'dır, bu da çoğunluğun görüşüdür. *İkincisi:* İsmi Sam'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ubeyd bin Umeyr ile İbn İshak da böyle demişlerdir.

"Ve kâne fi ma'zilin": Ma'zil: Ayrı yer, demektir. Azl: Bir şeyi uzaklaştırmaktır. Kelamın manasında da iki yorum vardır; bunları da Zeccac zikretmiştir:

Birincisi: Gemiden uzak bir yerde idi. *İkincisi:* Babasının dininden uzakta idi.

"Ya büneyyerkem mana": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, muzaf olarak ve yenin kesresi ile "ya büneyyirkem" okumuşlardır. Ebu Bekir de Asım'dan burada yenin fethi ile "ya büneyye", Kur'an'ın diğer yerlerinde kesresi ile rivayet etmiştir. Hafs da ondan Kur'an'ın her yerinde tekil olduğu takdirde feth ile "ya büneyye" rivayet etmiştir. Nahiv alimleri şöyle demişlerdir: "Büneyye"de asli olarak üç ye vardır: Tasgir yesi, ondan sonra gelen ve lamül fiil denilen lam, lamül fiilden sonra gelen izafet (iyelik) yesi. Kim "ya büniy" okursa, ya büneyye kastetmiş, izafet yesini atmış, ona delalat etmesi için de kesreyi yerinde bırakmış olur, nitekim: Ya gulami akbil, denir. Kim de yeyi fetha ile okursa, lamel fi'lin kesresini fethaya çevirmiş olur, çünkü kesre ile beraber üç ye birleşirse dile ağır gelir. O nedenle izafet yesi elife çevrilir. Sonra da ye hazfedildiği gibi elif de hazfedilir; fetha de olduğu gibi kalır. Mananın şöyle olduğu da denilmiştir: Oğulcuğum, iman et ve bizimle beraber bin.

"Seâvi": Döneceğim, demektir. "Dağ beni sudan korur": Yani suya boğulmaktan korur demektir.

"Bugün koruyucu yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bugün Allah'ın emrini durduracak yoktur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Bugün korunmuş kimse yoktur. Dafık medfuk, sirrün kâtim (mektum) leylün naim gibi. Bunu da İbn Kuteybe demiştir (bunlarda fail kalıbı mef'ul yerine kullanılmıştır. Mütercim).

"İlla men rahim": Bu, birinciden istisna değildir, mana da şöyledir: Ancak Allah'ın merhamet ettiği korunmuştur. Mukatil de: Merhamet ettiği ve gemiye binen kurtuldu, demiştir.

"Aralarına dalga girdi": O ikinin kim ve ne olduğunda iki görüş vardır:

Birincisi: Nuh'un oğlu ile kurtarıcısı olduğunu zannettiği dağdır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir. *İkincisi:* Nuh ile oğludur, bunu da Mukatil, demiştir.

وَقٖيلَ يَٓا اَرْضُ ابْلَعٖي مَٓاءَكِ وَيَا سَمَٓاءُ اَقْلِعٖي وَغٖيضَ
الْمَٓاءُ وَقُضِيَ الْاَمْرُ وَاسْتَوَتْ عَلَى الْجُودِيِّ وَقٖيلَ بُعْدًا
لِلْقَوْمِ الظَّالِمٖينَ ﴿٤٤﴾ وَنَادٰى نُوحٌ رَبَّهُ فَقَالَ رَبِّ اِنَّ ابْنٖي
مِنْ اَهْلٖي وَاِنَّ وَعْدَكَ الْحَقُّ وَاَنْتَ اَحْكَمُ الْحَاكِمٖينَ ﴿٤٥﴾
قَالَ يَا نُوحُ اِنَّهُ لَيْسَ مِنْ اَهْلِكَ اِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ فَلَا تَسْـَٔلْنِ
مَا لَيْسَ لَكَ بِهٖ عِلْمٌ اِنّٖٓي اَعِظُكَ اَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلٖينَ ﴿٤٦﴾
قَالَ رَبِّ اِنّٖٓي اَعُوذُ بِكَ اَنْ اَسْـَٔلَكَ مَا لَيْسَ لٖي بِهٖ عِلْمٌ وَاِلَّا
تَغْفِرْ لٖي وَتَرْحَمْنٖٓي اَكُنْ مِنَ الْخَاسِرٖينَ ﴿٤٧﴾

44 – "Ey yer, (suyunu) yut, ey gök, sen de (yağmurunu) kes, denildi. Su çekildi. İş bitirildi. Gemi Cudi'nin üzerinde durdu. "Zalimler kavmi için uzak olsun!" denildi.

45 – Nuh, Rabbine seslendi: "Rabbim, şüphesiz oğlum, benim ailemdendir. Şüphesiz senin va'din haktır. Sen hakimlerin hakimisin!"

46 – (Allah): "Ey Nuh, şüphesiz o, senin ailenden değildir. Çünkü o(nun yaptığı) uygun olmayan bir ameldi. Öyleyse bilgin olmayan şeyden bana (soru) sorma. Cahillerden olmandan seni men ediyorum" dedi.

47 – Nuh, "Rabbim, bilgim olmayan şeyi senden istemekten sana sığınırım. Eğer beni bağışlamaz ve bana acımazsan, ziyan edenlerden olurum!" dedi.

"Ey yer, suyunu yut": Bazıları ayetin dış manası üzerinde durmuş ve: Yer kendinden kaynayanı yuttu, gökten ineni yutmadı; o da deniz ve nehir haline geldi, demişlerdir. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür. Bazıları da şu kanaate sahip olmuşlardır: Ey yer, sen üzerindeki suyu yut, o da yerden kaynayan ve gökten inen sudur. Bu da yeryüzündeki her şey suya battıktan sonra olmuştur.

"Ey gök, sen de (yağmurunu) kes": Yani su indirmeyi durdur. İbn Enbari şöyle demiştir: Su daha önce zikredildiği için mananın: "Su indirmeyi kes" demek olduğu anlaşılmıştır.

"Ğiydel mau": Yani su çekildi, azaldı, demektir. Zeccac: Ğadalmau yeğiydu, suyun yere çekilip kaybolmasıdır, demiştir. "Ğiyde" de işmam yaparak hafif zammeli okumak caizdir (mesela: Ğuyde gibi).

"İş bitirildi": İbn Abbas: Suya boğulan boğuldu, kurtulan kurtuldu, demiştir. Mücahit de: İş bitirildi, yani Nuh kavminin helaki bitirildi, demiştir. İbn Kuteybe de: İş bitirildi, yani faaliyet tamamlandı, paydos oldu, demiştir. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Nuh kavminin helakı sonuçlandı. Kıssa onların helakini açıkça gösterdiği için işin ne olduğunu söylemeye gerek kalmamıştır.

"Gemi Cudi'nin üzerinde durdu": Cudi bir dağın ismidir. A'meş, yenin sükunu ile: "Alel Cudiy" okumuştur. İbn Enbari de, yenin şeddesi ile "el – Cudiyy" okumuştur, çünkü onda nisbet ye'si vardır. O, Aleviy ve Haşimiy'deki ye gibidir. Bazı kurralar ise şeddesiz okumuşlardır. Araplardan nisbet yesini şeddesiz telaffuz edenler vardır. Onu ref ve cer halinde sakin, nasb halinde de meftuh okur ve: Kame Zeydün el – Aleviy, reeytü Zeyden el – Aleviyye, derler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Gemi Beytullah'ın yerini kırk gün tavaf etti, sonra da Allah onu Cudi'ye yönlendirdi; onun üzerinde durdu.

Bu dağın nerede olduğunda üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Musul'dadır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

İkincisi: Cezirede'dir, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: O Musul'a yakın Cezire'dedir.

Üçüncüsü: Amid (Diyarbakır) tarafındadır, bunu da Zeccac, demiştir.

Onun üzerinde durmasının sebebine gelince, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O suya gömülmedi, çünkü o gün dağlar yükseklik yarışına girip övündüler; o ise tevazu gösterdiğinden suya batmadı; gemi de onun üzerinde durdu. Bunu Mücahit, demiştir.

İkincisi: Su azalınca gemi onun üzerinde durdu, onun üzerinde durması da suyun azaldığını gösterdi.

"Zalimler kavmi için uzak olsun!" denildi": İbn Abbas: Kafirler Allah'ın rahmetinden uzak olsunlar, demiştir.

Eğer: "Suya boğulan hayvan ve çocukların günahı ne idi?" denilerse, cevap şöyledir: Onların da eceli gelmişti, suya boğularak öldüler. Bunu da Dahhak ile İbn Cüreyc, demişlerdir.

"Rabbim, şüphesiz oğlum benim ailemdendir": Nuh bunu niçin dedi? Çünkü Allah Teala ona ailesini kurtaracağını va'detmişti. O da: "Şüphesiz senin va'din haktır ve sen hakimlerin hakimisin" demişti. İbn Abbas da: Sen adillerin adilisin, demiştir. İbn Zeyd de: Sen hak ile hüküm verenlerin en hakimisin, demiştir.

Nuh'un tartıştığı bu kimse hakkında iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Nuh'un sulbünden (nesebi sahih) oğludur, bunu da İbn Abbas, İkrime, Said bin Cübeyr, Mücahit, Dahhak ve cumhur, demişlerdir.

İkincisi: O, yatağında doğmuş, fakat nesebi gayri sahih çocuğu idi, kendi oğlu değildi. İbn Enbari senedini göstererek Hasen Basri'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: O, Nuh'un oğlu değildi. Karısı zina etmişti. Şabi de şöyle demiştir: O, Nuh'un oğlu değildi, karısı ona hiyanet etmişti. Mücahit'ten aynısı rivayet edilmiştir. İbn Cüreyc de şöyle demişti: Nuh, onu oğlu zannettiği için ona seslendi, o ise sadece yatağında doğmuş birisi idi. Birinci görüşe göre "o senin ailenden değildir" kavlinin manasında iki görüş ortaya çıkar:

Birincisi: O senin dininden değildir.

İkincisi: O, sana kurtaracağımı va'dettiğim aile efradından değildir. İbn Abbas: Hiçbir Peygamberin karısı kötü bir hareket etmiş değildir, mana şöyledir, demiştir: O kurtaracağımı va'dettiğim aile halkından değildir. Diğer görüşe göre: Kelam zahirine göredir, birinci görüş daha doğrudur. Çünkü Kur'an'ın zahirine uygundur ve çoğunluk da onun üzerinde icma etmiştir. Bu, bir peygamberin karısına zina isnadından daha iyidir.

"İnnehu amelün ğayrü salih": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hamze, merfu ve tenvinli olarak "innehu amelün" ve yine merfu olarak "ğayru salihin" okumuşlardır.

Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hu (o) zamiri soruya racidir, mana da şöyledir: Bana o hususta soru sorman uygun bir hareket değildir. Bunu İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. Bu da açıktır. Çünkü o hususta soru: "Rabbim, o benim ailemdendir" kavlinde geçmişti. Zamir de ona raci oldu.

İkincisi: Zamir mevzu bahis olan kişiye racidir.

Bu manada da ortaya iki görüş çıkmıştır:

Birincisi: O, veledi zinadır, bunu da Hasen Basri, demiştir.

İkincisi: Onun yaptığı iyi bir hareket değildir, bunu da Zeccac, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim veled-i zina derse, mana şöyledir: Oğlun olduğunu zannettiğin o kimsenin aslı bozuktur. Kim de: Onun yaptığı hareket uygun değildir (innehu zu amelin ğayrü salih), derse, muzaf olan zu'yu atmış, ameli onun yerine geçirmiş olur. Nitekim Araplar: Abdullah ikbalun ve idbarun, derler ki: Sahibü ikbalin ve idbarin demektir (Abdullah hem bahtiyardır hem de bahtsızdır). Kisai de mimin kesri ve lamın fethi ile: "Amile", ranın fethi ile de "ğayra salihin" okumuş, onun müşrik olduğuna işaret etmiştir.

"Fela tes'elni ma leyse leke bihi ilm": İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, lamın fethi ve nunun şeddesi ile: "Fela tes'elenne" okumuşlardır. Ancak Nafi ile İbn Amir, nunu meksur, İbn Kesir de meftuh okumuşlardır. Vasılda da vakıfta da yeyi atmışlardır. Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, lamı sakin ve nunu da şeddesiz okumuşlardır. Ancak Ebu Amr ile Ebu Cafer vasılda ye ile okumuş, vakıfta onu atmışlardır. Yakup yenin üzerinde vakfetmiş, her iki halde de onu atmışlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim nunu meksur okursa, sual maddesine iki meful vermiştir: Birisi: Mütekellim yesidir. Ötekisi de ismi mevsul (ma)dır. Mütekellim yesine muzaf olan ye de nunlar yan yana geldiği için atılmıştır. Vasıl halinde yenin atılmaması esastır, hazfi ise daha hafiftir, kesre de ona delalet etmekte ve mefulun manada saklı olduğunu bildirmektedir.

Sonra kelamın manasında (bilmediği şeyi istemesinde) üç görüş vardır:

Birincisi: Çocuğu kendine nisbet etmiştir ki ondan değildir.

İkincisi: Onu Allah'ın kurtaracağını va'dettiği ailesinin arasına sokması.

Üçüncüsü: Kafirleri azaptan kurtarmasını istemesi.

"Cahillerden olmandan seni men ediyorum": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Senin partinden olmayanı kurtarmamı istemekte cahillerden olmandan.

İkincisi: Va'dimi bilmeyenlerden olmandan, çünkü ben inananları kurtaracağımı va'dettim.

Üçüncüsü: Soyunu bilmemenden, çünkü o, senin soyundan değildir.

قِيلَ يَا نُوحُ اهْبِطْ
بِسَلَامٍ مِنَّا وَبَرَكَاتٍ عَلَيْكَ وَعَلَى أُمَمٍ مِمَّنْ مَعَكَ وَأُمَمٌ
سَنُمَتِّعُهُمْ ثُمَّ يَمَسُّهُمْ مِنَّا عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٤٨﴾

48 – "Ey Nuh, bizden selametle; senin ve seninle beraber olan ümmetlerin üzerine bereketlerle in. Birtakım ümmetler vardır; onları da yararlandıracağım, sonra da onlara bizden acıklı bir azap dokunacaktır", denildi.

"Ey Nuh, in": İbn Abbas: Gemiden yere inmesini istemiştir, demiştir. "Biselamin minna": Selametle demektir.

"Senin üzerine bereketlerle": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onun üzerindeki bereketler, bütün insanlığın babası olmasıdır; çünkü bütün halk onun neslindendir. "Seninle beraber olan ümmetlerin üzerine": İbn Abbas: Evlatları kastedilmiştir, demiştir. İbn Enbari de mana: Seninle beraber olanların zürriyetlerinden demiştir. Maksat: Zürriyetinden iman edenlerdir. Sonra da kafirleri zikredip: "Birtakım ümmetler de vardır" dedi. Onlar da zürriyetindendir, mana da: Sana anlattıklarımızın içinde birtakım ümmetler vardır. Durumlarını sana hikaye ettiklerimiz içinde de öyle ümmetler vardır ki, "onları yararlandıracağız" yani dünyada. "Sonra da bizden onlara acıklı bir azap dokunacaktır": Yani ahirette. Muhammed bin Ka'b el – Kurazi şöyle demiştir: O gün mü'min erkeklerin bellerinde ve mü'mine kadınların rahimlerinde ne kadar iman eden erkek veya kadın varsa, bu selamet ve bereketlere dahil olmuş, ne kadar da kafir varsa o istifadeye ve azaba girmiştir.

تِلْكَ مِنْ اَنْبَاۤءِ
الْغَيْبِ نُوح۪يهَاۤ اِلَيْكَۚ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَاۤ اَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ
مِنْ قَبْلِ هٰذَاۚ فَاصْبِرْۚ اِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّق۪ينَ ﴿٤٩﴾ وَاِلٰى عَادٍ
اَخَاهُمْ هُودًاۜ قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ
اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا مُفْتَرُونَ ﴿٥٠﴾ يَا قَوْمِ لَاۤ اَسْـَٔلُكُمْ عَلَيْهِ اَجْرًاۜ
اِنْ اَجْرِيَ اِلَّا عَلَى الَّذ۪ي فَطَرَن۪يۜ اَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٥١﴾
وَيَا قَوْمِ اسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوۤا اِلَيْهِ يُرْسِلِ السَّمَاۤءَ
عَلَيْكُمْ مِدْرَارًا وَيَزِدْكُمْ قُوَّةً اِلٰى قُوَّتِكُمْ وَلَا تَتَوَلَّوْا
مُجْرِم۪ينَ ﴿٥٢﴾ قَالُوا يَا هُودُ مَا جِئْتَنَا بِبَيِّنَةٍ وَمَا نَحْنُ
بِتَارِك۪ۤي اٰلِهَتِنَا عَنْ قَوْلِكَ وَمَا نَحْنُ لَكَ بِمُؤْمِن۪ينَ ﴿٥٣﴾

49 – Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Bunları önceden ne sen ne de kavmin bilmiyordunuz. Öyleyse sabret. Şüphesiz sonuç müttakilerindir.

50 – Ad (kavmin)e de kardeşleri Hud'u gönderdik. "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir tanrı yoktur. Siz ancak iftira edenlerlersiniz!" dedi.

51 – "Ey kavmim, bunun için sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni Yaradan'ın üzerinedir. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?"

52 – "Ey kavmim, Rabbinizden bağışlanma dileyin (istiğfar edin). Sonra da O'na tövbe edin ki üzerinize bol bol yağmur göndersin ve gücünüze güç katsın. Günahkarlar olarak yüz çevirmeyin".

53 – Onlar da: "Ey Hud, sen bize bir delil (kanıt) getirmedin. Biz senin sözünden dolayı tanrılarımızı bırakacak değiliz ve sana inanacak da değiliz" dediler.

"Bunlar gayb haberlerindendir": "Tilke" (bunlar) ile işaret edilen şey hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Nuh kıssasıdır. *İkincisi:* Kur'an ayetleridir. Mana şöyledir: Bunlar sana ve kavmine gaip olan (bilmediğiniz) haberlerdir.

Eğer: "Burada nasıl "tilke" dedi de başka bir yerde "zalike" dedi?" denilirse:

Buna İbn Enbari şöyle cevap vermiştir: "Tilke" Kur'an ayetlerine işarettir, "zalike" ise haber ve söze işarettir. İkisi de fasih lügatte bilinen şeylerdir. Adam: Kadime fülanün der, bunu işiten de: Kad ferihtü bihi ve kad sürirtü biha, der. Müzekker yaparsa kudum'u kasteder, müennes yaparsa kadme'yi kasteder (ikisi de, gelmesine sevindim demektir).

"Bundan önce": Yani Kur'an'dan önce, demektir. "Sabret": Nuh'un, kavminin eziyetlerine sabrettiği gibi. "Şüphesiz sonuç": Yani zafer ve iktidar "müttakilerindir": Yani Nuh kavminin mü'minlerinin olduğu gibi senin ve kavminindir.

"Sizler ancak iftira edenlersiniz": Yani sizler Putları Allah'a ortak etmekle yalancılarsınız. Bundan sonrasının "bol yağmur göndersin" cümlesine kadar tefsiri Yunus: 72'de geçmiştir. Bunun tefsiri de En'am suresi, ayet: 61'de geçmiştir. Onlara bunu (yağmur göndermeyi) demesinin sebebi şudur: Allah Teala onlara üç yıl yağmur vermedi, kadınlarını da kısırlaştırdı. İman ettikleri takdirde ülkelerini ihya edeceğini ve onlara bol rızık vereceğini va'detti.

"Gücünüze güç katsın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, evlat ve torunlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Şiddetinize şiddet katsın, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bolluğunuza bolluk katsın, bunu da Dahhak, demiştir.

"Günahkarlar olarak yüz çevirmeyin": Mukatil: Şirk koşarak tevhitten yan çizmeyin, demiştir.

"Sen bize bir delil getirmedin": Açık bir kanıt demek istiyorlar. "Biz tanrılarımızı terk edecek değiliz": Yani putları. "An kavlike" (senin sözünden): "Bikavlike" (senin sözünle demektir.) "Be" ile "an" birbirinin yerine kullanılır.

إِنْ نَقُولُ إِلَّا اعْتَرَاكَ بَعْضُ آلِهَتِنَا بِسُوءٍ قَالَ إِنِّي أُشْهِدُ اللَّهَ
وَاشْهَدُوا أَنِّي بَرِيءٌ مِمَّا تُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾ مِنْ دُونِهِ فَكِيدُونِي جَمِيعًا ثُمَّ
لَا تُنْظِرُونِ ﴿٥٥﴾ إِنِّي تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ رَبِّي وَرَبِّكُمْ مَا مِنْ دَابَّةٍ إِلَّا

هُوَ اٰخِذٌ بِنَاصِيَتِهَاۜ اِنَّ رَبّ۪ي عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٥٦﴾

54 – "Seni ancak bazı tanrılarımız çarpmış demekten başka bir şey söylemeyiz". O da: "Şüphesiz ben Allah'ı şahit tutarım. Siz de şahit olun ki ben sizin ortak koştuklarınızdan uzağım" dedi.

55 – "O'ndan başka (ortak koştuklarınızdan). Öyleyse hepiniz bana tuzak kurun. Sonra da beni bekletmeyin".

56 – "Şüphesiz ben, benim de Rabbim, sizin de Rabbiniz Allah'a tevekkül ettim. Hiçbir canlı yoktur ki O, onların perçemlerinden tutmuş olmasın. Şüphesiz Rabbim doğru yoldadır".

"Biz ancak şunu deriz": Yani sana karşı çıkmamızın sebebinde sadece şunu deriz: Bazı tanrılarımıza küfrettiğin için mutlaka onlar seni çarpmışlardır. Onları açıktan kötülemen aklının karışmasındandır. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Arani keza va'terai keza denir ki, başıma bir hal geldi, demektir. Bundan türeterek, senden ihsan istemeye gelene de: Arin, demişlerdir. Nabiğa da bunu şu beytinde kullanmıştır:

Senden ihsan istemeye geldim (ariyen);
Elbisem eskimiş ve hakkımda kötü şeyler düşünülmüşken.

"İnni üşhidüllaha...": Nafi "inni"nin yesini harekeli okumuştur, mana da şöyledir: Eğer ben onları kötülediğim için tanrılar beni cezalandırdı ise, ben onların kusurundan kesin bir bilgi üzerindeyim ve onlardan da uzağım. İşte ben onlara sataşmaya devam ediyorum.

"Öyleyse hepiniz bana tuzak kurun": Yani siz ve putlarınız bana zarar vermek için çare arayın, sonra da beni hiç bekletmeyin. Zeccac şöyle demiştir: Peygamberin tek başına olup da ümmetinin ona karşı birlik olması onların en büyük mucizeleridir. Onlara: Bana tuzak kurun der; onlardan hiç kimse de ona zarar veremez. Aynı şekilde Nuh da kavmine: "İşinizi ve ortaklarınızı toplayın" *(Yunus: 71)* demişti. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem de: "Eğer bir tuzağınız varsa bana karşı kurun" demişti *(Mürselat: 39)*.

"Ne kadar canlı varsa Allah onların perçeminden tutmuştur": Ebu Ubeyde, mana şöyledir, demiştir: Onlar Allah'ın kabza-i kudretinde, mülk ve saltanatındadır.

Eğer. "Neden özellikle perçem söylenmiştir?" denilirse,

Cevap şöyledir: Perçem başın ön kısmındaki saçtır, bir şahıs ondan yakalanırsa, bütün bedeninden yakalanmıştır ve onun için zillettir.

"Şüphesiz Rabbim doğru yoldadır": Mücahit: Hak üzerindedir, demiştir. Başkası da: Kelamda söylenmeyen kelime vardır, takdiri de şöyledir, demiştir: Şüphesiz Rabbim doğru yolu gösterir.

Eğer: "Onları perçeminden yakalar" sözü ile doğru yolda olması arasında ne münasebet vardır?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: O, mahlukatın perçeminden yakaladığını haber verince, manası: "Onun kabzasından çıkamazlar" demektir. Böylece O'nun öyle bir yolda olduğunu haber vermiştir ki kaçan ondan kurtulamaz, saklanan da ona gizli kalmaz.

İkincisi: Mana şöyledir: O, her kadar onlara kadir ise de onlara zulmetmez, onlara adaletten başka bir şey yapmaz. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقَدْ أَبْلَغْتُكُمْ مَا أُرْسِلْتُ بِهِ إِلَيْكُمْ وَيَسْتَخْلِفُ رَبِّي قَوْمًا
غَيْرَكُمْ وَلَا تَضُرُّونَهُ شَيْئًا إِنَّ رَبِّي عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَفِيظٌ ﴿٥٧﴾

57 – "Eğer yüz çevirirseniz, benimle gönderilen şeyi size tebliğ etmiş bulunuyorum. Rabbim sizden başka bir kavmi sizin yerinize getirir; O'na hiçbir şeyle de zarar veremezsiniz. Şüphesiz Rabbim her şeyi muhafaza edendir.

"Eğer yüz çevirirseniz (fein tevellev)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, fi'l-i mazidir, manası da: Eğer yüz çevirirlerse, demektir. Buna göre ayette söylenmeyen kelimeler vardır, özeti şöyledir: Eğer yüz çevirirlerse onlara: Ben size tebliğ ettim, de. Bu da Mukatil ile diğerlerinin görüşüdür.

İkincisi: O hazıra hitaptır (emr-i hazırdır), takdiri de: Eğer yüz çevirirseniz, şeklindedir. Harekeli iki tenin yan yana oluşu dile ağır geldiğinden birisi ile yetinildi, ötekisi düşürüldü. Nitekim ünlü şair Nabiğa da şöyle demiştir:

Kişi uzun yaşamak ister,
Uzun yaşamak ise bazen zarar verir:

Yüzünün güleçliği gider
Ve tatlı hayat acı olur.

Günler öyle geçer ki,
Sevinecek bir şey bulamaz.

Şair, tetesarrafu diyecek yerde, tesarrafu demiş ve iki te'den birini düşürmüştür. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Rabbim sizin yerinize başka bir kavim getirir": Bunda da onlar için helakle tehdit vardır. "İnne rabbi ala sıratın müstekim (şüphesiz Rabbim her şeyi muhafaza edendir)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kullarının amellerini muhafaza etmektedir, onlara ona göre karşılık verecektir. *İkincisi:* "Ala" lam manasınadır, mana şöyledir: Likülli şeyin hâfız (O her şeyi muhafaza edendir, beni de kötülükten muhafaza eder).

وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا هُودًا وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا
وَنَجَّيْنَاهُمْ مِنْ عَذَابٍ غَلِيظٍ ﴿٥٨﴾

58 – Emrimiz gelince, Hud'u da onunla beraber iman edenleri de bizden bir rahmetle kurtardık ve onları ağır bir azaptan kurtardık.

"Emrimiz gelince": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Azabımız gelince, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onları helak etme emrimiz gelince.

"Hud'u da onunla beraber iman edenleri de bizden bir rahmetle kurtardık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları azaptan nimetimizle kurtardık. *İkincisi:* Onları imana hidayet etmek ve onları küfürden esirgemekle kurtardık. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Onları ağır bir azaptan kurtardık": Yani çetin, demektir ki o da Hud kavminin hak ettiği dünya ve ahiret azabıdır.

وَتِلْكَ عَادٌ جَحَدُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَعَصَوْا رُسُلَهُ وَاتَّبَعُوا أَمْرَ كُلِّ جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿٥٩﴾

59 – İşte Âd budur! Rablerinin ayetlerini inkar ettiler. O'nun elçilerine isyan ettiler ve her inatçı zorbanın emrine uydular.

"İşte Âd budur": Yani Âd kabilesi, demektir. "O'nun elçilerine isyan ettiler": Birisi şöyle diyebilir: Onlara yalnız Hud elçi olarak gönderilmişti, nasıl çoğul kalıbı kullanıldı?

Cevap üç mülahaza iledir:

Birincisi: Çoğul lafzı zikredilmiş tekil kastedilmiştir, mesela: "İnsanları kıskanıyorlar mı?" *(Nisa 54)* kavlinde insanlardan yalnız Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem irade edilmiştir.

İkincisi: Bir peygamberi reddeden bütün peygamberleri reddetmiş olur.

Üçüncüsü: Peygamberin her uyarışı yeni bir mesajdır ve onu getiren peygamberdir.

"Her inatçı zorbanın (cebbar) emrine uydular": Yani astlar üstlerin emrine tabi oldular.

Cebbar: Uzun olup da el yetmeyen, demektir.

Ulemanın cebbar kelimesi üzerinde dört görüşü vardır:

Birincisi: O, öfke ile öldüren ve öfke ile cezalandırandır. Bunu da Kelbi, demiştir.

İkincisi: O, istediği şeyi insanlara zorla yaptırandır. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O, musallattır.

Dördüncüsü: Kendini büyük gören, insanlara karşı kibir taslayandır. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir. Bizim zikrettiğimiz bu görüşlerin hepsini içine alır. Biz bunu Maide: 22'de daha geniş olarak şerh etmiş bulunuyoruz.

"Anîd (inatçı)" da: Hakkı kabul etmeyendir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Anud, anîd ve ânid: Sana karşı çıkıp itiraz edendir.

وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ
الدُّنْيَا لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ أَلَا إِنَّ عَادًا كَفَرُوا رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا
لِعَادٍ قَوْمِ هُودٍ ﴿٦٠﴾ وَإِلَىٰ ثَمُودَ أَخَاهُمْ صَالِحًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا
اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَٰهٍ غَيْرُهُ هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا
فَاسْتَغْفِرُوهُ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي قَرِيبٌ مُجِيبٌ ﴿٦١﴾ قَالُوا يَا صَالِحُ
قَدْ كُنْتَ فِينَا مَرْجُوًّا قَبْلَ هَٰذَا أَتَنْهَانَا أَنْ نَعْبُدَ مَا يَعْبُدُ
آبَاؤُنَا وَإِنَّنَا لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَا إِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٦٢﴾
قَالَ يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَآتَانِي مِنْهُ
رَحْمَةً فَمَنْ يَنْصُرُنِي مِنَ اللَّهِ إِنْ عَصَيْتُهُ فَمَا تَزِيدُونَنِي
غَيْرَ تَخْسِيرٍ ﴿٦٣﴾ وَيَا قَوْمِ هَٰذِهِ نَاقَةُ اللَّهِ لَكُمْ آيَةً

تَذَرُوهَا تَأْكُلْ فِىٓ أَرْضِ ٱللَّهِ وَلَا تَمَسُّوهَا بِسُوٓءٍ
فَيَأْخُذَكُمْ عَذَابٌ قَرِيبٌ ﴿٦٤﴾ فَعَقَرُوهَا فَقَالَ تَمَتَّعُوا۟
فِى دَارِكُمْ ثَلَٰثَةَ أَيَّامٍ ذَٰلِكَ وَعْدٌ غَيْرُ مَكْذُوبٍ ﴿٦٥﴾ فَلَمَّا
جَآءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا صَٰلِحًا وَٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ مَعَهُۥ بِرَحْمَةٍ مِّنَّا وَمِنْ
خِزْىِ يَوْمِئِذٍ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ ٱلْقَوِىُّ ٱلْعَزِيزُ ﴿٦٦﴾ وَأَخَذَ ٱلَّذِينَ
ظَلَمُوا۟ ٱلصَّيْحَةُ فَأَصْبَحُوا۟ فِى دِيَٰرِهِمْ جَٰثِمِينَ ﴿٦٧﴾ كَأَن لَّمْ يَغْنَوْا۟ فِيهَآ
أَلَآ إِنَّ ثَمُودَا۟ كَفَرُوا۟ رَبَّهُمْ أَلَا بُعْدًا لِّثَمُودَ ﴿٦٨﴾ وَلَقَدْ
جَآءَتْ رُسُلُنَآ إِبْرَٰهِيمَ بِٱلْبُشْرَىٰ قَالُوا۟ سَلَٰمًا قَالَ سَلَٰمٌ
فَمَا لَبِثَ أَن جَآءَ بِعِجْلٍ حَنِيذٍ ﴿٦٩﴾

60 – Bu dünyada da kıyamet gününde de lanete tabi tutuldular. Bilin ki Âd, Rablerini inkar ettiler. Bilin ki, Hud kavmi Âd'e uzaklık (yazıldı)!

61 – Semud kavmine de kardeşleri Salih'i (gönderdik). "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka tanrı yoktur. O, sizi yerden (topraktan) meydana getirdi. Sizi orada imara memur etti. Öyleyse O'na istiğfar edin. Sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz Rabbim yakındır, (duaları) kabul edendir.

62 – "Ey Salih, sen bundan önce içimizde ümit beslenen biri idin. Bizi, atalarımızın taptıkları şeylere ibadetten men mi ediyorsun? Şüphesiz biz, bizi davet ettiğin şeyden işkillendiren bir şüphe içindeyiz" dediler.

63 – Dedi. "Ey kavmim, söyleyin bana, ya ben Rabbimden bir kanıt üzerinde isem ve bana kendinden bir rahmet vermiş ise, O'na asi olursam, bana Allah'tan kim yardım eder? Siz benim zararımdan başka bir şeyimi artırmıyorsunuz!"

64 – "Ey kavmim, işte size bir mucize olarak Allah'ın devesi! Onu bırakın, Allah'ın arzında yesin. Ona kötülükle dokunmayın; sonra sizi yakın bir azap yakalar".

65 – Derken onu kestiler; o da: "Yurdunuzda üç gün faydalanın (yaşayın). İşte bu, yalanlanmamış bir vaattir", dedi.

66 – Emrimiz gelince Salih'i de onunla beraber iman edenleri de bizden bir rahmetle (azaptan) ve o günün rezilliğinden kurtardık. Şüphesiz Rabbin O, çok kuvvetlidir, mutlak galiptir.

67 – O zalimleri o (korkunç) ses yakaladı; yurtlarında diz çökerek kaldılar.

68 – Sanki orada (hiç) ikamet etmemiş gibi. Bilin ki şüphesiz Semud kavmi Rabbini inkar ettiler. Bilin ki Semud için uzaklık (yazıldı)!

69 – Andolsun ki elçilerimiz İbrahim'e müjde ile geldiler. "Selam" dediler. O da: "Selam" dedi. Eğlenmeden kızartılmış bir buzağı getirdi.

"Bu dünyada lanete tabi tutuldular": Yani onlara lanet ulandı, nereye gitseler onlarla beraber gider. "Kıyamet gününde de": Yani kıyamet gününde de lanete tabi tutuldular, demektir. "Elâ inne Âden keferu rabbehüm": Keferu birabbihim demektir, böylece be edatı hazfedilmiştir. Misal olarak şöyle bir mısra getirmişlerdir:

Emertükel hayra fefa'l ma ümirte: Sana hayrı emrettim, sen de sana emredileni yap (emertüke bilhayri demektir). Zeccac da şöyle demiştir: "Elâ": başlama ve uyarı edatıdır. "Bu'den" ise: Eb'adehumullahu febuidu bu'den, demektir. Mana da şöyledir: Allah onları uzaklaştırdı, onlar da adam akıllı uzaklaştırıldılar. Esas mana: Onları rahmetinden uzaklaştırdı, demektir.

"Sizi topraktan yarattı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Atanız Adem'i topraktan yarattı. *İkincisi:* Sizi dünyada meydana getirdi. "Vesta'mereküm fiha": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizi ömrünüz olduğu sürece oraya yerleştirdi, demektir. Umra (hayat boyu geçerli olma) da bundan gelir. Bu Mücahit'in görüşüdür.

İkincisi: Allah ömürlerinizi uzattı, demektir. Onlar bin – ilâ üç yüz yıl yaşarlardı. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: Sizi onu imara memur etti. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Sen aramızda ümit edilen biri idin": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ona mevcut krallarından sonra krallık düşünüyordu; çünkü soylu ve servet sahibi idi. Bunu da Ka'b, demiştir.

İkincisi: O, putlarından nefret eder ve onların dininden uzak dururdu, dinlerine dönmesini umut ederlerdi. Onları açıktan uyarmaya başlayınca ümitleri kesildi. Mukatil de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Onlar ondan hayır bekliyorlardı, onları uyarınca, hayrının kalmadığını iddia ettiler. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Şüphesiz biz işkillendiren bir kuşku içindeyiz": Eğer biri: "Neden burada "innena" dedi de, İbrahim suresinde "inna" dedi?" derse,

Cevap şöyledir: İkisi de Kur'an'ın indiği Kureyş lehçesindendir. Ferra şöyle demiştir: Kim "innena" derse, harfi aslından çıkarmış olur, çünkü mütekillem zamiri "na"dır. Bu durumda üç nun bir araya gelmiş olur: "İnne"nin iki nunu ile elife bitişik olan "na". Kim de "inna" derse, üç nunun yan yana gelemesini dile ağır görüp üçüncüsünü atmış, ilk ikisini bırakmıştır. "İnni ve inneni, lealli ve lealleni, leyti ve leyteni de böyledir. Allah Teala en üstün lehçe ile: "Laalli ebluğul esbabe" *(Ğafir: 36)* demiştir. Şair de öteki lehçe ile şöyle demiştir:

Ey kadın, bana bir cömert göster ki zayıflıktan ölmüş olsun,
Veya ebedi yaşayan bir cimri göster, belki (lealleni) ben de senin gördüğünü görürüm.

Allah Teala "Ya leyteni küntü maahüm" *(Nisa: 73)* demiştir.

Şair de şöyle demiştir:

Cabir'in dileği gibi ki hani, keşke ben (leyti),
Ona tesadüf etsem de malımın bir kısmını yolunda harcasaydım, demişti.

Mürîb ise: Şüpheye ve töhmete sebep olan şeydir. Burada rahmetten peygamberlik kastedilmiştir.

"Fema teziduneni ğayra tahsir": Tahsir: Zarar ve ziyan, demektir.

Kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Ziyanınızı görmemi artırmaktan başka bir şey yapmaz. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: Ziyanınızı görmemden başkasını artırmaz, yani yanımda ne zaman bir özür beyan etseniz, bu sizin ziyanınızı artırır (özrünüz kabahatinizden büyük olur). İbn el – A'rabi de şöyle demiştir: Sizin ziyanınızı artırır, benimkini değil. Bazıları mana şöyledir, demişlerdir: Dediğiniz şey yüzünden size nisbet ettiğim ziyandan başkasını artırmazsınız.

İkincisi: Eğer sizin dininize dönersem, benim ziyanımı artırmaktan başka bir işe yaramaz. Bu mana da Mukatil'in görüşünden alınmıştır.

Eğer: "Bunun dış manası, Salih'in de ziyanda olduğunu, onlarınsa bunu artırdığını gösterir?" denilirse, bunun cevabını "lev haracu fiküm ma zadukum illa habala" *(Tevbe: 47)* ayetinde vermiş bulunuyoruz.

İşte size bir mucize olarak Allah'ın devesi": Bunu da A'raf suresi, ayet: 73'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Yurdunuzda faydalanın": Yani hayatınızı yaşayın. Neden hayat için faydalanma demiştir? Çünkü canlı duyularından yararlanır da ondan (ölünce her şey biter).

"Üç gün": Müfessirler şöyle demişlerdir: Deve kesilince yavrusu dağa çıktı, üç defa köpürerek seslendi. Salih aleyhisselam da şöyle dedi: Her seslenmesi için size bir gün süre tanındı. Şunu bilin ki birinci gün benizleriniz sararır. İkinci gün kızarır. Üçüncü günde de kararır. İlk sabah olunca benizleri sarardı. Haykırıp feryat ettiler, ağladılar, bunun bir azap olduğunu anladılar. İkinci gün sabah olunca, benizleri kızardı, yine yalvardılar, ağladılar. Üçüncü gün de sabah olunca benizleri katran sürülmüş gibi karardı. Hep birlikte haykırdılar: Azap geldi, dediler. Kefenlendiler, kendilerini yere attılar. Azabın nereden geleceğini bilmiyorlardı. Dördüncü gün sabah olunca, gökten bir sayha geldi, içinde bütün ölümler vardı. Göğüslerindeki kalpleri paramparça oldu. Mukatil de şöyle demiştir: Kendileri için mezarlar kazdılar. Dördüncü gün güneş yükselip de azabın gelmediğini görünce, Allah'ın kendilerine acıdığını zannettiler, mezarlarından çıktılar, birbirlerini çağırmaya başladılar. Birden Cebrail indi, Şehrin üzerinde durdu, güneşin ışığını kapattı. Bunu görünce mezarlarına girdiler, Cebrail de onlara: "Ölün, Allah'ın laneti üzerinize olsun!" diye seslendi. Bunun üzerine canları çıktı. Evleri de sarsıldı, mezarlarının üzerine düştü.

"Bu bir va'ttir": Yani azap va'didir. "Yalanlanmış değildir": Yani yalan değildir.

"Min hizyi yevmiiz": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, mimin kesresiyle "yevmiiz" okumuşlardır. Kisai de izafetle beraber fethası ile okumuştur. Mekki şöyle demiştir: Kim mimi meksur kılarsa, mureb ve mecrur kılmıştır, çünkü hizy lafzı yevm kelimesine muzaftır, onu mebni kılmamıştır. Kim de meftuh kılarsa yevm'i feth üzere mebni sayar, çünkü zarf-ı lağve muzaf olmuştur, o da "iz"dir. İbn Mes'ud da

tenvinle "ve min hizyin" ve mimin fethi ile de "yevmeizin" okumuştur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Ve min hizyi"deki vav, mahzuf bir şeye matuftur, takdiri de şöyledir: Necceynahüm minel azabi ve min hizyi yevmiiz (onları azaptan da o günün rezilliğinden de kurtardık). Ve şöyle de demiştir: Gizli bir fi'le matuf olması da caizdir, tevilide şöyledir: Necceyna Salihen vellezine amenu maahu birahmetin minna ve necceynahüm min hizyiyevmiiz (Salih'i ve onunla beraber iman edenleri bizden bir rahmetle kurtardık ve onları o günün rezilliğinden de kurtardık). Neden "ve aheze" dedi (ve ahazet demedi)? Çünkü sayha lafzı sıyah manasına alınmıştır.

"Elâ bu'den lisemud": "Semud lafzının munsarif ve gayri munsarif olmasında şu beş yerde: Hud: 69 "elâ inne semude keferu rabbehum elâ bu'den lisemud", Furkan: 38: "Ve "Âden ve semude ve ashaberressi", Ankebut 38: "Ve Âden ve semude ve kattebeyyene leküm", Necm: 51 "ve semude fema ebka". İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi ve İbn Amir bunlardan dört yerde tenvinle okuyup "elâ bu'den lisemud"da ise munsarif yapmamışlardır. Hamze ise bu beş yerde de munsarif yapmamıştır. Kisai de munsarif yapmıştır. Asım'dan ise farklı rivayetler vardır; Hasen el – Cu'fi, Ebu Bekir'den o da kendisinden geçen dört yerde Ebu Amr gibi mureb kıldığını rivayet etmiştir. Yahya bin Adem ise onun üç yerde mureb kıldığını rivayet etmiştir: Hud: 69 "elâ inne semude keferu", Furkan: 38 ve Ankebut: 38. Hafs da ondan bunlardan hiçbirini Hamze gibi mureb kılmadığını rivayet etmiştir.

Şu bilinmektedir ki semuddan bazen kabile kastedilir, bazen da hay (lafzı) kastedilir. Kabile kastedilerse, munsarif olmaz, hay kastedilirse, munsarif olur. Temas etmediğimiz konuların da tefsiri, A'raf: 73 ve Tevbe: Velekad caet rüsülüna ayetlerinde geçmiştir.

Burada elçilerden maksat: Meleklerdir. Sayılarında ise altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar üç tane idiler: Cebrail, Mikail ve İsrafil. Bunu da İbn Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. Mukatil de: Cebrail, Mikail ve ölüm meleği, demiştir. *İkincisi:* Onlar on iki tane idiler, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Sekiz tane idiler, bunu da Muhammed bin Ka'b demiştir. *Dördüncüsü:* Dokuz tane idiler, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* On bir tane idiler, bunu da Süddi, demiştir. *Altıncısı:* Dört tane idiler, bunu da Maverdi nakletmiştir.

Bu müjdede ise dört görüş vardır:

Birincisi: O çocuk müjdesi idi, bunu da Hasen ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Lut kavminin helak müjdesi idi, bunu da Katade,

demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberlik müjdesi idi, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in kendi sulbünden çıkacağına dair idi. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Kalu selamen": İbn Enbari şöyle demiştir: Selamen lafzı kavl maddesi ile mansup olmuştur. Çünkü o, mekul-i kavldir. İkinci selam ise, gizli "aleyküm" lafzı ile merfudur. Ferra da, bunda iki mülahaza vardır, demiştir.

Birincisi: Gizli "aleyküm" iledir, nitekim şair de şöyle demiştir:

Selam(ün), dedik, kadın beyinden çekindi,
Selamımızı ancak kaşlarıyla aldı.

Araplar şöyle derler: Karşılaştık: Selam(ün) selam(ün), dedik.

İkincisi: Gelen misafirler selam verdiler, onları beğenmeyince kendisi de: "Selam(ün) (üstüme iyilik), sizler kimsiniz?" dedi. Çünkü davranışlarını beğenmemişti. Hamze ile Kisai, selam manasına: "Silm" okumuşlardır. Nitekim aynı vezinde hill ve helal, hirm ve haram denir. Buna göre "silm"in manası: Selamün aleyküm olur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Lafızları değişik olsa da iki kıraatin manası birdir. Zeccac da şöyle demiştir: Kim "silm" okursa, mana şöyledir: Bizim işimiz selamettir, yani bize zarar yoktur.

"Fema lebise": Yani eğleşmedi, hemen kızarmış bir buzağı getirdi. Çünkü onları misafir zannetmişti. Melekler ona parlak oğlan çocukları donunda gelmişlerdi.

Hanîz kelimesi üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Pişmiş, demektir, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Kızartılmış, suyu ve yağı damlayan, demektir. Bunu da Şimr bin Atıyye, demiştir.

Üçüncüsü: Yere gömülü ve üzeri kapalı şeyde (testide) pişirilen şeydir. Nitekim çöl halkı böyle yaparlar ve bilinen bir şeydir (cağ kebabı). Aslı mahnuz'dur, hanîz, denilmiştir. Nitekim aynı vezinde tabîh ve matbuh, katîl ve maktul vardır. Bu da Ferra'nın görüşüdür.

Dördüncüsü: Kızarmış, demektir. Bunu da Ebu Ubeyde demiştir.

Beşincisi: Isıtılmış taşla kızartılmış, demektir. Bunu da Mukatil ile İbn Kuteybe demişlerdir.

Altıncısı: Haşlanmış demektir, bunu da Zeccac zikretmiştir. Ve: O sadece kızartılmıştır, demiştir. Kızartılmış ve yağı damlayandır, taşla kızartılmış diyenler de vardır, denilmiştir.

فَلَمَّا رَآ اَيْدِيَهُمْ لَا تَصِلُ
اِلَيْهِ نَكِرَهُمْ وَاَوْجَسَ مِنْهُمْ خِيفَةً قَالُوا لَا تَخَفْ
اِنَّا اُرْسِلْنَا اِلَى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٠﴾

70 – Ellerinin ona uzanmadığını görünce, onlardan hoşlanmadı ve içinde bir korku hissetti. "Korkma; biz, Lut kavmine gönderildik" dediler.

"Ellerinin uzanmadığını görünce": Yani misafirlerin kızarmış buzağıya uzanmadığını görünce, demektir. "Nekirehüm": Onlardan hoşlanmadı, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Nikirehüm, enkerehüm ve istenkerehüm hepsi birdir. Şair A'şa şöyle demiştir:

(Kadın) benden hoşlanmadı (beni beğenmedi),
Beğenmediği de ak saçlarım ve kelliğim idi.

"İçinde onlardan bir korku hissetti": Yani içine bir korku girdi. Ferra şöyle demiştir: O zamanlar misafir gelir de onlara yemek ikram edilince ona dokunmazlarsa, onları düşman veya hırsız zannederlerdi. İşte o zaman içinde bir korku hissetti. Onlar da bunu yüzünde görünce: "Korkma, dediler".

"Şüphesiz biz Lut kavmine gönderildik": Zeccac şöyle demiştir: Biz onlara azap etmekle gönderildik. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu kısım niçin zikredilmedi? Çünkü öteki surede zikredilmekle ona işaret vardır.

وَامْرَاَتُهُ قَائِمَةٌ فَضَحِكَتْ
فَبَشَّرْنَاهَا بِاِسْحٰقَ وَمِنْ وَرَاءِ اِسْحٰقَ يَعْقُوبَ ﴿٧١﴾
قَالَتْ يَا وَيْلَتٰى ءَاَلِدُ وَاَنَا عَجُوزٌ وَهٰذَا بَعْلِى شَيْخًا اِنَّ هٰذَا
لَشَيْءٌ عَجِيبٌ ﴿٧٢﴾

71 – Karısı da ayakta idi; güldü. Biz de onu İshak ile İshak'ın arkasından da Yakup ile müjdeledik.

72 – (Karısı): "Eyvah, ben bir koca karı, şu kocam da ihtiyar iken ben mi doğuracağım? Şüphesiz bu, şaşılacak bir şeydir!" dedi.

"Karısı ayakta idi": Adı Sara'dır, nerede ayakta olduğu hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Perdenin arkasında idi, onların konuşmalarını dinliyordu. Bunu Vehb, demiştir.

İkincisi: Ayakta onlara hizmet ediyordu, bunu da Mücahit ile Süddi, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ayakta namaz kılıyordu, bunu da Muhammed bin İshak, demiştir.

"Güldü": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Burada gülme, şaşma manasınadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: "Dahiket (güldü)nün manası: Hayız oldu (adet gördü) demektir. Bunu da Mücahit ile İkrime demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu: Dahiketil ernebu sözlerinden gelir ki, tavşan hayız oldu, demektir. Buna göre hayız görmesi çocuk müjdesini tekit etmiş olur. Çünkü hayız görmeyen hamile kalmaz. Ferra şöyle demiştir: "Dahiket"in hayız gördü manasına geldiği duyulmamıştır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ferra, Ebu Ubeyde ve Ebu Ubeyd, "dahiket"in hayız gördü manasına gelmesini kabul etmemişlerdir. Başkaları ise böyle bir şeyi bildiklerini söylemiştir.

Şair şöyle demiştir:

Sırtlan Hüzeyl'in ölülerine güler,
Kurdun da onlara tekbir getirdiğini görürsün.

Bazı dilciler: Bunun hayız görür manasına olduğunu demişlerdir.

Üçüncüsü: O, bildiğimiz gülmedir, bu da çoğunluğun görüşüdür.

Gülme sebebinde de altı görüş vardır:

Birincisi: İbrahim'in misafirlerden çok korkmasına gülmüş ve: "İbrahim kimden ve neden korkuyor? Misafirler topu topu üç kişidirler. O ise ailesinin ve hizmetçilerinin yanındadır?!" demiştir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiş ve Mukatil de aynısını söylemiştir.

İkincisi: O, meleklerin İbrahim'e verdikleri çocuk müjdesine güldü. Bu da yine İbn Abbas ile Vehb bin Münebbih'ten rivayet edilmiştir. Buna göre gülmesi, müjdeye sevinmesindendir. Ayette de takdim ve tehir olur, mana da şöyledir: Karısı ayakta idi, biz de onu müjdeledik; o da güldü. İbn Kuteybe'nin tercihi de budur.

Üçüncüsü: Lut kavminin gafletinden ve azabın onlara yaklaşmış olmasından güldü. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Misafirlerin yemeğe el sürmemelerine güldü ve: "Ne tuhaf, misafirlere bizzat kendimiz hizmet ediyoruz, onlar ise yemeğimizi yemiyorlar!" dedi. Bunu da Süddi, demiştir.

Beşincisi: Güvende olmaktan sevindiği için güldü, çünkü o da İbrahim gibi korkmuştu. Bunu da Ferra, demiştir.

Altıncısı: O, İbrahim'e: Kardeşinin oğlu Lut'u yanına al, çünkü başlarına azap gelecektir, demişti. Melekler de onlara azap etmek için gelince, doğru düşündüğü için güldü. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail, Sara'ya: Müjde, ey gülen kadın, İshak adında bir oğlun olacak, İshak'ın arkasından da Yakup doğacaktır, dedi. Melekler onu İshak'ı doğurmak ve torununu görünceye kadar yaşamakla müjdelediler.

"Vera (arkasından)" kelimesinin manası üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O "ba'de (sonra) manasınadır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mukatil ile İbn Kuteybe de bunu yeğlemişlerdir.

İkincisi: Vera, çocuğun çocuğu (torun) manasınadır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Şabi de böyle demiş, Ebu Ubeyde de onu tercih etmiştir.

Eğer: "Yakup nasıl İshak'ın torunu olur ki o bizzat kendisinin çocuğudur?" denilerse, buna İbn Enbari cevap vermiş ve mana, şöyledir, demiştir: İshak'a nisbet edilenin arkasından da Yakub'u müjdeledik. Çünkü torun, İshak tarafından İbrahim'in idi. Bu durumda eğer: Torunlardan sonra da Yakub, dese idi, bu torunun İshak'a mı yoksa İsmail'e mi mensup olduğu bilinmezdi. O nedenle mana açığa çıksın, karışıklık olmasın diye İshak'a nisbet edildi. İbn Enbari şöyle de demiştir: İbrahim'in İshak'tan başka çocuğunun mecaz yolu ile Sara'ya nisbet edilmesi de caizdir, o zaman ayetin tevili şöyle olur: Sara'ya nisbet edilen ve İshak tarafından İbrahim'e nisbet edilen, Yakub'u da müjdeledik. Kim de "vera" kelimesini "arkasından" manasına alırsa mesele kalmaz, çünkü bu, Arapça'da gayet açıktır.

Kurralar Yakub kelimesinde ihtilaf etmişlerdir; İbn Kesir, Ebu Amr, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ref ile "Yakubu" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, nasb ile "Yakube" okumuşlardır.

Zeccac da: Yakub'un merfu okunmasında iki mülahaza vardır, demiştir:

Birincisi: O muahhar mübteda ile merfudur, manası ise mukaddemdir, o da şöyledir: Ve Yakubu yahdüsü leha min verai İshaka (Sara'nın İshak'ın arkasından torunu Yakub olacaktır).

İkincisi: Ve sebete leha min verai İshaka Yakubu (Onun İshak'ın ardından Yakub torunu olacağı kesinleşti). (Yakub birincide haber, ikincide fail olarak merfudur. Mütercim).

Kim de onu mansup okursa manayı dikkate almış olur, mana da şöyledir: Vehebna leha İshaka ve vehebna leha Yakube (Ona İshak'ı bağışladık ve ona Yakub'u da bağışladık).

"Yaveyleta eelidü ve ene acuzün": Ya veyleta. büyük bir şey duyurulduğu zaman söylenir, beddua değildir. Bu, kadınlar bir şeye şaştıkları zaman dillerine gelen bir kelimedir. "Eelidü" (doğuracak mıyım?)" sözü ise şaşma şeklinde sorudur. Zeccac şöyle demiştir: "Şeyhan" kelimesi hal olmak üzere mansuptur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Böyle demekle kocasının ihtiyarlığını vurgulamak istemiştir.

O gün için İbrahim'le Sara'nın kaç yaşlarında olduklarında da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: İbrahim doksan dokuz, Sara da doksan sekiz yaşında idi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: İbrahim yüz, Sara ise doksan dokuz yaşında idi. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: İbrahim doksan yaşında, Sara da aynı idi. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: İbrahim yüz yirmi, Sara ise doksan yaşında idi. Bunu da Ubeyd bin Umeyr ile İbn İshak, demişlerdir.

قَالُوٓا اَتَعْجَبِينَ مِنْ اَمْرِ اللّٰهِ رَحْمَتُ اللّٰهِ وَبَرَكَاتُهُ
عَلَيْكُمْ اَهْلَ الْبَيْتِ اِنَّهُ حَمِيدٌ مَجِيدٌ ﴿٧٣﴾

73 – Onlar da: "Allah'ın emrinden mi şaşıyorsun? Ey ev halkı, Allah'ın rahmeti ve bereketi sizin üzerinizdedir. Şüphesiz O, övgüye layıktır, keremi boldur!" dediler.

"Allah'ın emrinden mi şaşıyorsun?": Yani kaza ve kudretinden demektir ki o da iki yaşlıdan bir çocuk meydana getirmesidir. Süddi şöyle demiştir: Sara, Cebrail'e: "Bunun işareti nedir?" dedi. O da eliyle kuru bir dal aldı, onu parmaklarının arasında eğdi, o da yemyeşil oldu. Sara: Öyleyse doğacak çocuğum Allah'a kurbandır, dedi.

"Allah'ın rahmet ve bereketi, ey ev halkı, sizin üzerinizedir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, meleklerin onlara duasıdır.

İkincisi: O, bunun böyle olacağına dair onlara haberdir.

O bereketlerden biri de İbrahim ve Sara'dan birçok peygamberler ve torunlar meydana gelmesidir. Hamîd ise: Övülen, demektir. Mecid'e gelince, İbn Kuteybe: Macid demektir ki şerefli manasınadır, demiştir. Ebu Süleyman el – Hattabi de: O keremi bol olandır, demiştir. Aslında mecd Arapçada: Bolluk manasınadır. Recülün macidün denir ki: İhsanı bol cömert kişi demektir. Bir Arap atasözünde şöyle denilmiştir: Fi külli şecerin nar vestemcedel merhu velafar (her ağaçta ateş vardır, merh ile afarda ise fazlasıyla vardır).

فَلَمَّا ذَهَبَ عَنْ اِبْرٰهٖيمَ
الرَّوْعُ وَجَٓاءَتْهُ الْبُشْرٰى يُجَادِلُنَا فٖى قَوْمِ لُوطٍ ﴿٧٤﴾ اِنَّ اِبْرٰهٖيمَ لَحَلٖيمٌ
اَوَّاهٌ مُنٖيبٌ ﴿٧٥﴾ يَٓا اِبْرٰهٖيمُ اَعْرِضْ عَنْ هٰذَا اِنَّهُ قَدْ جَٓاءَ اَمْرُ رَبِّكَ
وَاِنَّهُمْ اٰتٖيهِمْ عَذَابٌ غَيْرُ مَرْدُودٍ ﴿٧٦﴾

74 – İbrahim'den korku gidip de ona müjde gelince, Lut kavmi hakkında bizimle tartışmaya başladı.

75 – Gerçekten İbrahim, cidden yumuşak huylu, kendini Allah'a veren çok içli idi.

76 – Ey İbrahim, bundan vazgeç. Çünkü Rabbinin emri gelmiştir. Onlara reddolunmayan bir azap gelecektir.

"İbrahim'den korku gidince": Yani onların yemeğe el sürmemelerinden dolayı telaşı gidince, demektir. "Yücadilüna": Bunda gizli kelime vardır, ahaze ve akbele yücadilüna (bizimle mücadele etmeye başladı), yani elçilerimizle, demektir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Melekler ona: "Biz bu kent halkını helak edeceğiz" *(Ankebut: 31)* deyince, o da: "İçinde yüz mü'min bulunan bir kenti helak eder misiniz?" dedi. Onlar da: Hayır, dediler. O da: "İçinde elli mü'min bulunan bir kenti helak eder misiniz?" dedi. Onlar da: Hayır, dediler. O: "Kırk olursa?" dedi. Onlar yine: Hayır, dediler. İbrahim durmadan rakamı indirdi, sonun da: "İçinde bir mü'min olan kenti helak eder misiniz?" dedi. Onlar da: Hayır,

dediler. İşte o zaman: "Şüphesiz onda Lut vardır, dedi. Onlar da: "Biz onda kimin olduğunu senden daha iyi biliriz, dediler" *(Ankebut: 31).* Bu, İbn İshak'ın görüşüdür. Başkası da şöyle demiştir: Ona: Eğer içinde beş kişi mü'min olursa azap etmeyiz, denildi. İçlerinde Lut ile iki kızından başkası bulunmadı. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: "İçinde on dört mü'min bulunan bir kenti helak eder misiniz?" dedi. Onlar da. Hayır, dediler. İbrahim onları Lut'un karısı ile beraber on dört kişi olarak sayardı. Aslında on üç kişi idiler. O zaman İbrahim, durumu kabul etti.

"İnne İbrahime lehalîmün evvah": Bunu Beraet: 114'te tefsir etmiş bulunuyoruz. O zaman elçiler, İbrahim'e: "Ey İbrahim, bundan vazgeç": Yani bu tartışmadan vazgeç, dediler. "Çünkü Rabbinin emri gelmiştir": Yani onlara azap emri gelmiştir, demektir. Şöyle de denilmiştir: Rabbinin azabı geldi, artık o reddedilmez. Çünkü Allah ona hüküm vermiştir.

وَلَمَّا جَاءَتْ رُسُلُنَا
لُوطًا سِيءَ بِهِمْ وَضَاقَ بِهِمْ ذَرْعًا وَقَالَ هَٰذَا يَوْمٌ عَصِيبٌ
﴿٧٧﴾ وَجَاءَهُ قَوْمُهُ يُهْرَعُونَ إِلَيْهِ وَمِنْ قَبْلُ كَانُوا يَعْمَلُونَ
السَّيِّئَاتِ قَالَ يَا قَوْمِ هَٰؤُلَاءِ بَنَاتِي هُنَّ أَطْهَرُ لَكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ
وَلَا تُخْزُونِ فِي ضَيْفِي أَلَيْسَ مِنْكُمْ رَجُلٌ رَشِيدٌ ﴿٧٨﴾ قَالُوا لَقَدْ
عَلِمْتَ مَا لَنَا فِي بَنَاتِكَ مِنْ حَقٍّ وَإِنَّكَ لَتَعْلَمُ مَا نُرِيدُ ﴿٧٩﴾ قَالَ
لَوْ أَنَّ لِي بِكُمْ قُوَّةً أَوْ آوِي إِلَىٰ رُكْنٍ شَدِيدٍ ﴿٨٠﴾ قَالُوا يَا لُوطُ
إِنَّا رُسُلُ رَبِّكَ لَنْ يَصِلُوا إِلَيْكَ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ
مِنَ اللَّيْلِ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ إِلَّا امْرَأَتَكَ إِنَّهُ مُصِيبُهَا
مَا أَصَابَهُمْ إِنَّ مَوْعِدَهُمُ الصُّبْحُ أَلَيْسَ الصُّبْحُ بِقَرِيبٍ ﴿٨١﴾

77 – Elçilerimiz Lut'a gelince, onların yüzünden üzüldü ve göğsü daraldı. "Bu, çetin bir gündür!" dedi.

78 – Kavmi ona koşarak geldiler. Daha önce de kötü şeyler yapıyorlardı. "Ey kavmim, işte kızlarım, onlar sizin için daha temizdir. Allah'tan korkun. Beni misafirlerimin yanında rezil etmeyin, içinizde aklı başında bir adam yok mu?" dedi.

79 – Dediler: "Andolsun, gerçekten bilmişsindir ki bizim senin kızlarında bir hakkımız yoktur ve şüphesiz sen, bizim ne istediğimizi iyi bilirsin".

80 – Lut: "Keşke size karşı bir gücüm olsaydı yahut sağlam bir kaleye sığınsaydım" dedi.

81 – (Elçiler): "Ey Lut, biz Rabbinin elçileriyiz. Sana asla dokunamazlar. Sen aileni gecenin bir bölümünde yürüt. İçinizden kimse arkasına bakmasın, ancak karın hariç. Çünkü onlara dokunan ona da dokunacaktır. Onların belirlenen vakitleri sabahtır. Sabah da yakın değil mi?" dediler.

"Elçilerimiz Lut'a gelince": Müfessirler şöyle demişlerdir: Melekler İbrahim'in yanından Lut'un kentine doğru çıktılar. Oraya akşam üzeri geldiler. Süddi de şeyhlerinden rivayet ederek: Öğle üzeri geldiler, demiştir. Onlar Sadom'a varınca Lut'un kızı ile karşılaştılar, o, ailesi için kuyudan su çekiyordu. Ona: "Ey hanım kız, bizi konuk edecek bir ev var mı?" dediler. O da: Evet, ben gelinceye kadar burada bekleyin, dedi. Çünkü onlar için kavminden korkuyordu. Babasına geldi: Baba, yetiş, şehir kapısında birtakım gençler var, şimdiye kadar yüzleri onlarınkinden daha güzel birini görmedim. Kavmin onları yakalayıp da onları perişan etmesinler, dedi. Kavmi ise onu erkekleri misafir etmekten men etmişlerdi. Lut onları getirdi, onları Lut ailesinden başka kimse bilmedi. Karısı çıkıp kavmine haber verdi. Onlar da nefes nefese koşarak geldiler.

"Siye bihim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onların adına kavmi için kötü düşündü, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Eçilerin gelmesi onu üzdü, demektir. Çünkü onları tanımadı ve onlar için kavminden korktu. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Siye bihim aslında: Suvie bihim idi ki su' kökünden gelir. Ancak vav sakin kılınmış, kesresi de sin'e nakledilmiştir.

"Ve daka bihim zer'an": İbn Abbas: Misafirleri için göğsü daraldı, sıkıştı, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Aslı: Ve daka zer'uhu bihim idi. Fiil zer'den Lut'a raci zamire verildi. Zer' de fiilden ayrılmakla

mansup oldu. Tıpkı: "Veştealerre'sü şeyba" *(Meryem: 4)* kavlinde olduğu gibi. Manası: İşteale şeybürre'si (başın beyaz saçları tutuştu) demektir.

Zeccac şöyle demiştir: Daka fülanün biemrihi zer'an denir ki başına gelen kötü durumdan çıkış yolu bulamamaktır. İbn Enbari de bunda üç görüş zikretmiştir:

Birincisi: Manası şöyledir: Başına öyle kötü bir iş geldi ki onu kendinden def edemedi. Zer', bu manadan kinayedir.

İkincisi: Manası şöyledir: Sabrı azaldı ve başındaki kötü iş büyüdü. Aslı zerea fülanen el – kay'u'dur ki, midesi bulanıp kusmak zorunda kalmaktır.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Daka bihim vüs'uhu (imkanı yetmedi), zer' ve zira imkan manasınadır. Çünkü zira (kol) eldendir, Araplar ise: Leyse haza fi yedi (bu benim elimde değil) derler ki, bu benim imkanımı aşar, demektir. Bunun doğruluğunu da zira kelimesini zer' yerinde kullanmaları gösterir: Dıktü bihazel emri ziraan, derler (bu işi kucaklayamam, göğüsleyemem). Şair de şöyle demiştir:

İleyke ileyke dâka bihim ziraan
(Ondan uzaklaş uzaklaş, onları kucaklayamaz).

Asîb kelimesine gelince: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Asîb: insanları şerle saran çok zor şeydir. Misal olarak şu beyti getirmiştir:

Öyle zor bir gündür ki kahramanları bile
Güçlü kimsenin yüksek selem (akasya) ağacını sardığı gibi sarar.

Ebu Ubeyd de şöyle demiştir: Çok çetin güne: Yevmün asibün ve yevmün asabsabün, derler.

"Yuhreune ileyhi": İbn Abbas ile Mücahit: Yuhreun, koşarak geldiler, demişler. Ferra ile Kisai de: Titreyerek koşmadıkça ona ihra, denmez demişlerdir. İbn Kuteybe de: İhra, titremeye benzer, uhriarrecülü: Mechul siga ile ur'ide gibidir: Adam koştu, demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: İhra, kavmin başına gelen bir şeydir, mana itibarı ile o fiil kendilerinindir, nitekim Araplar: Kad ûliarrecülu bilemri (adam kendini işe kaptırdı) derler ki onu mef'ul yaparlar, aslında fi'li yapan kendisidir. Ur'ide Zeydün ve sühiye Amrun da böyledir. Bu fiillerin hepsinde isim mef'ul gibi takdir edilmiştir. Aslında fi'li yapan odur, ondan başka fail yoktur. İbn Enbari devamla şöyle demiştir: Bazı nahivciler şöyle demişlerdir: Bir fi'lin failini mef'ul yapmak caiz değildir. Bu zikredilen fiillerin failleri ise atılmıştır; mesela: "Ûlia Zeydün"ün takdiri: Evleahu tab'uhu ve cibilletuhu

(Zeyd'i karakter ve yaratılışı o şeye tutkun kıldı) demektir. Ur'iderecülü de: Eradehu gadabuhu (öfkesi onu titretti) demektir. Sühiye Amr'un da: Caalehu sahiyen maluhu ve cehluhu (Amr'i malı veya cahilliği yanılttı) demektir. Konumuz olan "uhria"nın manası da Ehraahu havfuhu ve ru'buhu (korku ve endişesi onu koşturdu) demektir. Bundan dolayı bu isimler mef'ul yerinde çıkmışlardır (kısacası bunlar fail değil naib-i faildirler demek istiyor. Mütercim). İbn Enbari son olarak şöyle demiştir: Bazı dilciler şöyle demişlerdir: Bir kimse korkarak koşmadıkça ona ihra denmez. Koşmasıyla beraber telaş ve paniği olmazsa muhri, denmez. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onların böyle nefes nefese koşmalarının sebebi, Lut'un karısının misafirlerin geldiğini haber vermesidir.

"Bundan önce": Yani Lut'a gelmelerinden önce, "kötü şeyler yapıyorlardı": Yani o şeni hareketlerini kastediyor.

"İşte onlar kızlarımdır": Bunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar sulbünden (öz) kızlarıdır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Eğer: "Nasıl cemi sigası kullandı, benati, dedi? Hâlbuki onlar iki tane (tesniye) idiler?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bazen cemi tesniye yerine kullanılır, mesela: "Ve künna lihükmihim şahidin" ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: Ümmetinin kadınlarını kastetmiştir, çünkü her peygamber ümmetinin babasıdır. Mana da şöyledir: Onlara kızlarıyla evlenmelerini teklif etti veyahut kendi kadınları ile yetinmelerini emretti. Bu da Mücahid, Said bin Cübeyr, Katade ve diğerlerinin görüşüdür.

Eğer: "Kafirlere mü'min kadınlarla evlenmeyi nasıl teklif etti?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Onun şeriatinde bu caiz idi. İslam'ın başında da caiz idi, sonra kaldırıldı. Bunu da Hasen demiştir.

İkincisi: Onlara bunu Müslüman olmaları şartı ile teklif etti, bunu da Zeccac demiştir. Onlara nikah kıyma şartı ile teklif etmesi de bunu destekler. Başka bir şarta bağlaması da caizdir.

"Onlar sizin için daha temizdir": Mukatil: Sizin için erkeklere yanaşmaktan daha helaldir, demiştir.

"Allah'tan korkun": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun azabından korkun. *İkincisi:* O'na isyan etmekten korkun.

"Vela tuhzuni fi dayfi": Ebu Amr ile Nafi bu ye'yi harekeli okumuşlardır. Bu rezilliğin manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O onur kırıcı bir harekettir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Utanmadır, mana da şöyledir: Misafirlerime benim utanacağım bir iş yapmayın. Çünkü ev sahibi misafire dokunan her şeyden utanç duyar. Araplar: Kad haziyerrecülü yahza hizayeten derler ki utanmaktır. Şair de bu manada şöyle demiştir:

Beyaz elbiseden utanmaz, ne zaman rüzgar ipek giysisini üzerine yapıştırır

Veya takıları boynundan giderse.

Üçüncüsü: Helak manasınadır. Çünkü bu durumda ev sahibine gelen bir kötülük onu helak eder. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Burada dayf: Edyaf (misafirler) manasınadır, tekil çoğula delalet eder, haulai resuli ve vekili (bunlar benim elçim ve vekilimdir) dediğin gibi.

"İçinizde aklı başında (reşîd) bir adam yok mu?": Reşîdden ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Mü'mindir. *İkincisi:* İyiliği emreden, kötülükten men edendir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Reşid'in mürşid manasına olması da caizdir, o zaman mana şöyle olur: İçinizde size öğüt verecek ve yaptığınız şeyin çirkin olduğunu söyleyecek mürşit (yol gösterici) biri yok mu? Bu durumda reşîd, ism-i fail manasına kullanılmış olur, tıpkı alîm ve şehîd gibi. Reşid'in irşat edilmiş manasına olması da mümkündür ki o zaman da mana şöyle olur: İçinizde Allah'ın doğru yola götürmekle mutlu ettiği ve sizi bu utançtan çevirecek bir adam yok mu? Bu durumda reşîd, ism-i mef'ul manasına gelmiş olur, tıpkı kitabın sıfatı olan hakîm'in muhkem manasına geldiği gibi.

"Kızlarında bir hakkımız yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bizim onlara ihtiyacımız yoktur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onlar bizim eşlerimiz değildir ki onlarda bir hakkımız olsun. Bunu da İbn İshak ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

"Şüphesiz sen bizim ne istediğimizi bilirsin": Ata şöyle demiştir: Sen bizim kadınları değil, erkekleri istediğimizi bilirsin.

"Keşke size karşı bir gücüm olsa": Yani size karşı beni takviye edecek bir cemaatim olsa, demektir. Güçten cesaret kastetmiştir

diyenler de olmuştur. "Yahut sağlam bir kaleye sığınsaydım": Yani sizi bana yaklaştırmayacak aşiret ve taraftarlara katılsa idim. "Lev' şart edatının cevabı hazfedilmiştir, takdiri şöyledir: O zaman bu günahı işlemenize engel olurdum. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Âvî" eveytü ileyke, fe ene âvî üviyyen'den gelir ki birine katılmaktır. Burada "rükn" kelimesi mecaz yolu ile güçlü, kalabalık ve yanına yaklaşılmayan oymak manasınadır. Nitekim şu beyitte böyledir:

Rükünler içinden öyle bir rükne sığınır ki
Çok kalabalık ve yüksek bir şerefe haizdir.

Beyitte geçen tays lafzı çok manasınadır, etana lebenün taysün ve şerabün taysün denir ki, bize çok süt ve içecek geldi, demektir.

Lut'un bunu ne zaman dediğinde de ihtilaf edilmiştir: İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Lut kapısını kapatmıştı, melekler de yanında idi, onlarla tartışıyor ve onlara yalvarıyordu. Onlar ise kapıyı zorluyorlar ve duvardan aşmak istiyorlardı. Melekler onun sıkıntısını görünce: Ey Lut, biz Rabbinin elçileriyiz; kapıyı aç ve bizi onlarla baş başa bırak, dediler. O da kapıyı açtı, kavmi içeri girdiler. Cebrail onlara azabı başlatmak için Rabbinden izin istedi, ona izin verdi. Kanadıyla onların yüzüne çarptı, onları kör etti. Çekilip Canınızı kurtarın, canınızı kurtarın; Lut'un evinde dünyanın en büyük sihirbazı var, dediler. Ey Lut, sabahleyin görürsün deyip onu tehdit etmeye başladılar. Lut da meleklere: "Onların helak vakitleri ne zamandır?" dedi. Onlar da: Sabah, dediler. O da: Onları şimdi helak etseniz, dedi. Melekler de: "Sabah yakın değil mi?" dediler. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onu tehdit edince, içinden: Yarın bunlar yanımdan giderler, ben de kavmimle başbaşa kalırım, onlar da beni mahvederler, dedi. İşte Lut o zaman: Keşke size karşı koyacak bir gücüm olsa, dedi.

Ben de derim ki: Bu durum ancak onların melek olduklarını bilmeden önce demiş olabilir. Bazıları şöyle demişlerdir: Bunu kapıyı kırıp da içeri girdikleri zaman söyledi. Başkaları da şöyle demişlerdir: Onları misafirlere yaklaşmayın diye men edip de onlar da kabul etmeyince dedi.

Hulasa: Rükn derken Allah'ın yardım ve inayetini kastetmemiştir, çünkü hiçbir zaman ondan mahrum değildi. Bu kelime ile sadece aşiret ve aileyi kastetmiştir.

Ebu Hureyre, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Lut'a merhamet etsin, o sağlam bir köşeye sığınıyordu. Allah ondan sonra ne zaman bir peygamber

gönderdi ise, mutlaka varlıklı ve adamı çok kabileden göndermiştir.[1]

"Sana asla dokunamazlar": Mukatil burada söylenmeyen kelime vardır, takdiri şöyledir demiştir: Sana asla kötülük edemezler. Şöyle ki onlar Lut'a: Biz senin yanında birtakım adamlar görüyoruz, bizim gözümüzü boyadılar, yarın sen ve ailen başınıza ne geleceğini bilirsiniz, dediler. Bunun üzerine Cebrail de ona: "Şüphesiz bizler Rabbinin elçileriyiz; sana asla ulaşamazlar" dedi.

"Feesri biehlik": Asım, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, hemze ile "feesri" okumuşlar, onu esreytü babından getirmişlerdir. İbn Kesir ile Nafi de, hemzesiz olarak sereytü'den getirip "fesri biehlik" okumuşlardır. Bunların ikisi de lügattir. Zeccac şöyle demiştir: Sereytü, ve esreytü: Gece yürüyüşü yapmaktır. Şair de şöyle demiştir:

Onları gece yürüttüm, öyle ki binekleri yoruldu,
Hatta asil atlar bile yularla çekilmez oldu.

Şair Nabiğa da şöyle demiştir:

Gece ikizler burcundan ona bir bulut yürüdü,
Kuzey rüzgarı da ona donmuş dolular atıyordu.

Bu beyitte geçen esret, seret şeklinde de rivayet edilmiştir. Lut'un ailesine gelince: Onlar karısı ile iki kızından ibaret idi. Kızlarının adları: Rüsba ile Züarsa idi. Süddi de şöyle demiştir: Büyüğünün adı: Reyye, küçüğünün adı da: Arube idi. Ailesinden maksat, iki kızıdır. Ayette geçen kıt', kıt'a (parça) manasınadır. Mada kıt'un minelleyli denir ki, kıt'atün (gecenin bir kısmı geçti) demektir. İbn Abbas da: Bundan gecenin sonunu kastetmiştir, demiştir. İbn Kuteybe de: "Bikıt'in": Gecenin kalan son kısmında, demiştir. İbn Enbari de: Kıt' deyip kıt'ayı anlamak geceye hastır, yoksa: İndi kıt'un minessevbi deyip de kıt'atün kastetmek caiz değildir (yanımda bir parça kumaş vardır).

"İçinizden kimse arkasına bakmasın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, içinizden kimse geri kalmasın, manasınadır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, bildiğimiz gibi arkasına bakmaktır. Bunu da Mücahit ile Mukatil, demişlerdir.

"İllemreetek": Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai te'nin nasbı ile okumuşlardır. İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Cemmaz da Ebu Cafer'den rivayet ederek tenin ref'i ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle

1 - Tirmizi, Tefsirü sure 56, bab, 6.

demiştir: Kim nasb ile okursa mana şöyledir: Feesri bihlike illemreetek. Kim de ref' ile okursa "vela yeltefit minküm ahadün illemretük" manasına almıştır. Arkalarına bakmamaları da onların başına gelen azabı görmemeleri içindir. İbn Enbari şöyle demiştir: Merfu kıraatine göre istisna munkatı olur, manası da şöyledir: Lakin imreetük, feinneha teltefitü feyusibuha ma esabehüm (ancak karın geriye bakar, o da azaba duçar olur). İstisna munkatı olunca, geriye bakması Rabbine isyan olur. Çünkü bakmaması emrolunmuştur. Katade şöyle demiştir: Bize anlatıldığına göre karısı, Lut kentten çıkarken onunla beraber idi. Çökme ve yıkılma sesi duyunca arkasına baktı: Vah kavmim, dedi. Ona da bir taş değip onu da helak etti. İşte: "İnnehu musibuha ma esabehüm, inne mevidehümüssubh" dediği budur. Helak zamanları da sabahtır.

"Sabah yakın değil midir?": Müfessirler şöyle demişler: Melekler: "Onların helak vakti sabahtır" dediler. Lut da: Ben daha çabuk istiyorum, dedi. Ona: "Sabah yakın değil midir?" dediler.

فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا
حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ ﴿٨٢﴾ مُسَوَّمَةً عِنْدَ رَبِّكَ وَمَا هِيَ
مِنَ الظَّالِمِينَ بِبَعِيدٍ ﴿٨٣﴾

82 – Emrimiz gelince, oranın üstünü altına getirdik. Üzerlerine istif edilmiş pişmiş çamurdan taşlar yağdırdık.

83 – Rabbinin katında damgalanmış (taşlar). O, zalimlerden uzak değildir.

"Emrimiz gelince": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın onlara azap emri demektir. *İkincisi:* Emir azap manasınadır. *Üçüncüsü:* Azaplarına hüküm manasınadır.

"Oranın üstünü altına getirdik": Orası dediği altı üstüne getirilen kentlerdir. Bunlar da Lut kavminin köyleridir. Biz de bunu Beraet: 70'te zikretmiş bulunuyoruz. Burada ise helak kıssalarına işaret edeceğiz: İbn Abbas şöyle demiştir: Cebrail, Lut'a çıkmasını emretti: Sen çık, koyunlarını ve sığırlarını da çıkar, dedi. O da: "Bunu nasıl yaparım, şehrin kapıları kapatılmıştır?" dedi. Cebrail kanadını açtı, onu, iki kızını ve neleri varsa onları kanadına alıp şehirden çıkardı. Cebrail, Rabbine: "Ya Rabbi, bunların helakini bana ver, dedi. Allah da ona: Onların helakini sen üstlen, diye vahyetti. Sabahleyin etraf

aydınlanınca, Cebrail onlara geldi, onları kanadına bindirdi, sonra onları yukarı kaldırdı, öyle ki havadaki kuşlar da çıktı, nereye gittiğini bilmiyordu. Sonra onları ters çevirdi. Şiddetli bir ses işittiler, Lut'un karısı dönüp baktı; Cebrail ona bir taş atıp onu öldürdü. Sonra yüksek bir yere çıktı, onların yola çıkanlarını, çobanlarını ve kentten ayrılanları gözetledi. Onlara taşlar atıp onları da öldürdü. Süddi şöyle demiştir: Cebrail yedi kat yerin dibinden onları söktü, onları dünya göğüne kaldırdı, öyle ki göktekiler köpeklerin ulumasını işittiler. Sonra onları ters çevirdi. Başkası da şöyle demiştir: Beş kent idi, en büyükleri Sadom idi. Nüfüs da dört milyon idi. Her kentte yüz bin savaşçı olduğu söylenmiştir. Cebrail onları göğe kaldırınca bir kapları bile kırılmadı, onları ters çevirinceye kadar düşmedi. Beş kentten, bir kişinin kurtulduğu, onun da o kötü amele katılmadığı bildirilmiştir.

Yalnız Said bin Cübeyr şöyle demiştir: Onları Cebrail ile Mikail havada ters çevirmişlerdir.

"Üzerlerine yağdırdık (vemtarna aleyha)": Zamir hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O kentlere racidir. *İkincisi:* Ümmete racidir. Sicil lafzı hakkında da yedi görüş vardır:

Birincisi: O Farsça sengikil (kiltaşı)ından gelmektedir ki, seng: Taş, kil de: Çamurdur. Bu da İbn Abbas, İkrime ve Said bin Cübeyr'in görüşleridir. Mücahit de şöyle demiştir: Onun başı taş, sonu çamurdur. Dahhak da: Yani pişirilmiş tuğladır, demiştir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Kim bu görüşe sahip olursa, "çamurdan taş" *(Zariyat: 33)* kavliyle kıyas etmiştir. Ferra da onun pişirilip değirmen taşları gibi olduğunu nakletmiştir.

İkincisi: O, gökle yer arasında boşlukta duran bir denizdir, taşlar oradan inmiştir. Bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Siccîl: Dünya göğünün ismidir, mana da: Dünya göğünden gelen taşlar yağdırdık, demektir. Bunu da İbn Zeyd söylemiştir.

Dördüncüsü: O sert taşların en katı çeşitidir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Kanıt olarak İbn Mukbil'in şu beyitini getirmiştir:

Ona kahramanların birbirlerine tavsiye ettiği şiddetli bir darbe indirdi (siccin).

İbn Kuteybe bu görüşü reddetmiş ve: Bu nun'lu bir kelimedir, o ise (siccîl) lamlı bir kelimedir. Bu beyitte geçen kelime fi'îl vezninde-

dir, secentü kökünden gelmektedir ki hapsettim, demektir. Sanki onu yerine mıhlayan bir darbe indirdi, demek istemiştir.

Beşincisi: "Siccîl" kavli sicil demektir ki o da azaplarının yazıldığı defterdir. Bu da Zeccac'ın tercihidir.

Altıncısı: O, esceltuhu'dan gelir ki onu gönderdim, demektir, sanki taşlar onlara gönderilmiştir.

Yedincisi: O, esceltuhu'dan gelir ki, vermek demektir. Bu iki görüşü Zeccac nakletmiştir.

"Mandud (istif edilmiş)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Birbiri ardından demektir, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Dizilmiş, bunu da İkrime ile Katade, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Üst üste konulmuştur, çünkü o sıkıştırılıp taş haline getirilen çamurdur. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

"Müsevvemeten": Zeccac şöyle demiştir: İşaretlenmiş, bu sûme kökünden alınmıştır ki alamet demektir.

Alametinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Kırmızı üzerinde beyazdır, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Hasen de böyle demiştir.

İkincisi: O mühürlü idi, taş beyaz idi, üzerinde siyah nokta vardı, yahut siyah idi, üzerinde beyaz benek vardı. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O siyah kırmızı çizgili idi, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Üzerinde serpiştirilmiş kırmızılık ve dal şeklinde kırmızı çizgiler vardı. Bunu da İkrime ile Katade, demişlerdir.

Beşincisi: Üzerlerinde onların dünya taşlarından olmadığını gösteren işaretler vardı. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Altıncısı: Onlardan her taşın üzerinde öldüreceği adamın ismi yazılı idi. Bunu da Rebi, demiştir. O taşları görenlerden birinden: Onlar deve başı, deve ayağı ve insan yumruğu gibi idi dediği rivayet edilmiştir.

"Rabbinin katında": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Rabbinin katından gelmiştir. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Rabbinin yanında hazırlanmıştır. Bunu da Ebu Bekir el – Hüzeli, demiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Bu damga o taşlara Allah katında O'nun kudretinin büyüklüğünü ve azabının çetinliğini göstermek için vurulmuştur. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Dördüncüsü: "Rabbinin katında"nın manası: O'nun izni olmadan el sürülmeyecek hazinelerinde, demektir.

"O, zalimlerden uzak değildir": Burada zalimlerden kimlerin kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Burada zalimlerden maksat, Kureyş kafirleridir, Allah onları bu taşlarla korkutmuştur. Bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O, bütün zalimler için geneldir. Katade şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki Allah Lut kavminden sonra hiçbir zalimi bundan korumamıştır. Binaenaleyh Allah'tan korkun ve O'ndan sakınca üzerinde olur.

Üçüncüsü: Onlar Lut kavmidir, mana da şöyledir: Onlar zalimlerden, yani Lut kavminden uzak değildir. Bunun da manası: Onları şaşırmaz, demektir.

وَاِلٰى مَدْيَنَ اَخَاهُمْ شُعَيْبًاۜ قَالَ
يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللّٰهَ مَا لَكُمْ مِنْ اِلٰهٍ غَيْرُهُۜ وَلَا تَنْقُصُوا
الْمِكْيَالَ وَالْم۪يزَانَ اِنّ۪ٓي اَرٰيكُمْ بِخَيْرٍ وَاِنّ۪ٓي اَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ
يَوْمٍ مُح۪يطٍ ﴿٨٤﴾

84 - Medyen'e de kardeşleri Şuayb'i (gönderdik). "Ey kavmim, Allah'a ibadet edin. Sizin için O'ndan başka bir tanrı yoktur. Ölçüyü, tartıyı eksik yapmayın. Şüphesiz ben, sizi bir hayır içinde görüyorum. Ve ben sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum" dedi.

"Medyen'e": Bunu A'raf: 85'te zikretmiş bulunuyoruz.

"Ölçüyü ve tartıyı eksik yapmayın": Yani noksan yapmayın, demektir. Onlar inançsızlıklarının yanı sıra bunu da eksik yaparlardı.

"Şüphesiz ben sizi bir hayır içinde görüyorum": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, fiyat ucuzluğudur, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Mal bolluğudur, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Katade ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir:

Mallarınız çok, fiyatlarınız ucuzdur; eksik ölçüp tartmaya ne ihtiyacınız var?!

"Ben sizin için kuşatıcı bir günün azabından korkuyorum": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, pahalılıktır, fiyatların artmasıdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Kuraklık, kıtlık ve pahalılıktır.

İkincisi: Dünyada azaptır, o da başlarına gelendir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Ahirette ateş azabıdır. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Ölçüyü ve tartıyı adaletle yapın": Yani bunu adaletle tam yapın. İfa: Tam yapmak demektir.

وَيَا قَوْمِ أَوْفُوا الْمِكْيَالَ وَالْمِيزَانَ
بِالْقِسْطِ وَلَا تَبْخَسُوا النَّاسَ أَشْيَاءَهُمْ وَلَا تَعْثَوْا فِي الْأَرْضِ
مُفْسِدِينَ ﴿٨٥﴾ بَقِيَّتُ اللَّهِ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ
مُؤْمِنِينَ وَمَا أَنَا عَلَيْكُمْ بِحَفِيظٍ ﴿٨٦﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ
أَصَلَاتُكَ تَأْمُرُكَ أَنْ نَتْرُكَ مَا يَعْبُدُ آبَاؤُنَا أَوْ أَنْ نَفْعَلَ
فِي أَمْوَالِنَا مَا نَشَاءُ إِنَّكَ لَأَنْتَ الْحَلِيمُ الرَّشِيدُ ﴿٨٧﴾ قَالَ
يَا قَوْمِ أَرَأَيْتُمْ إِنْ كُنْتُ عَلَى بَيِّنَةٍ مِنْ رَبِّي وَرَزَقَنِي مِنْهُ
رِزْقًا حَسَنًا وَمَا أُرِيدُ أَنْ أُخَالِفَكُمْ إِلَى مَا أَنْهَاكُمْ
عَنْهُ إِنْ أُرِيدُ إِلَّا الْإِصْلَاحَ مَا اسْتَطَعْتُ وَمَا تَوْفِيقِي
إِلَّا بِاللَّهِ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ أُنِيبُ ﴿٨٨﴾
وَيَا قَوْمِ لَا يَجْرِمَنَّكُمْ شِقَاقِي أَنْ يُصِيبَكُمْ مِثْلُ مَا أَصَابَ قَوْمَ
نُوحٍ أَوْ قَوْمَ هُودٍ أَوْ قَوْمَ صَالِحٍ وَمَا قَوْمُ لُوطٍ مِنْكُمْ بِبَعِيدٍ
﴿٨٩﴾ وَاسْتَغْفِرُوا رَبَّكُمْ ثُمَّ تُوبُوا إِلَيْهِ إِنَّ رَبِّي رَحِيمٌ

وَدُودٌ ﴿٩٠﴾ قَالُوا يَا شُعَيْبُ مَا نَفْقَهُ كَثِيرًا مِمَّا تَقُولُ وَإِنَّا
لَنَرَاكَ فِينَا ضَعِيفًا وَلَوْلَا رَهْطُكَ لَرَجَمْنَاكَ وَمَا أَنْتَ عَلَيْنَا
بِعَزِيزٍ ﴿٩١﴾ قَالَ يَا قَوْمِ أَرَهْطِي أَعَزُّ عَلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَاتَّخَذْتُمُوهُ
وَرَاءَكُمْ ظِهْرِيًّا إِنَّ رَبِّي بِمَا تَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿٩٢﴾
وَيَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَى مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ سَوْفَ تَعْلَمُونَ
مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَمَنْ هُوَ كَاذِبٌ وَارْتَقِبُوا
إِنِّي مَعَكُمْ رَقِيبٌ ﴿٩٣﴾ وَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا نَجَّيْنَا شُعَيْبًا وَالَّذِينَ
آمَنُوا مَعَهُ بِرَحْمَةٍ مِنَّا وَأَخَذَتِ الَّذِينَ ظَلَمُوا الصَّيْحَةُ
فَأَصْبَحُوا فِي دِيَارِهِمْ جَاثِمِينَ ﴿٩٤﴾ كَأَنْ لَمْ يَغْنَوْا فِيهَا أَلَا
بُعْدًا لِمَدْيَنَ كَمَا بَعِدَتْ ثَمُودُ ﴿٩٥﴾

85 – "Yeryüzünde bozguncular olarak fenalık yapmayın": Ölçüyü ve tartıyı eksik tutarak.

86 – "Allah'ın kalan rızkı sizin için daha hayırlıdır, eğer mü'minlerseniz. Ben, sizin üzerinizde bekçi değilim".

87 – Dediler: "Ey Şuayb, atalarımızın ibadet ettiklerini ve mallarımızda istediğimizi yapmayı bırakmamızı sana namazların mı emrediyor? Şüphesiz sen, gerçekten sen yumuşak huylu, aklı başında bir adamsın".

88 – Dedi: "Ey kavmim, söyleyin bana, ya ben, Rabbimden bir belge üzerinde isem ve kendinden bana güzel bir rızık vermişse! Sizi yasakladığım şeylerde size muhalefet etmek istemiyorum. Ben, gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum. Benim muvaffakıyetim ancak Allah iledir. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'na dönüyorum".

89 – "Ey kavmim, bana muhalefetiniz, başınıza Nuh kavminin yahut Hud kavminin veyahut Salih kavminin başına gelenler gibi bir şey getirmesin. Lut kavmi de size uzak değildir".

90 – "Rabbinizden istiğfar edin, sonra da O'na tövbe edin. Şüphesiz benim Rabbim çok esirgeyicidir, çok sevendir".

91 – Dediler: "Ey Şuayb, senin dediklerinden çoğunu anlamıyoruz. Ve biz, seni içimizde zayıf görüyoruz. Eğer aşiretin olmasaydı, mutlaka seni taşla öldürürdük. Sen bize göre değerli biri değilsin".

92 – Dedi: "Ey kavmim, aşiretim size göre Allah'tan daha mı şereflidir ki, O'nu arkanıza atılacak bir şey edindiniz. Şüphesiz Rabbim yaptıklarınızı kuşatıcıdır".

93 – "Ey kavmim, siz durumunuza göre (yapacağınızı) yapın. Şüphesiz ben de yapıyorum. Yakında kendisini rezil edecek azabın kime geleceğini ve kimin yalancı olduğunu bileceksiniz. Bekleyin; şüphesiz ben de sizinle beraber bekliyorum".

94 – Emrimiz gelince Şuayb'i de onunla beraber iman edenleri de bizden bir rahmetle kurtardık. Zalimleri ise o ses tuttu; hemen yurtlarında diz çökerek kaldılar.

95 – Sanki orada kalmamışlar gibi. Bilin ki Semud kavmi uzak olduğu gibi Medyen için de bir uzaklık!

"Allah'ın kalan rızkı sizin için daha hayırlıdır": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Ölçüyü ve tartıyı tam yaptıktan sonra kalan helal kâr sizin için eksik yapmaktan daha hayırlıdır. Bunu da İbn Abbas demiştir.

İkincisi: Allah'ın rızkı sizin için daha hayırlıdır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Süfyan da böyle demiştir.

Üçüncüsü: Allah'a itaat sizin için daha hayırlıdır. Bunu da Mücahit ile Zeccac, demişlerdir.

Dördüncüsü: Allah'ın verdiği nasip sizin için daha hayırlıdır. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Allah'ın rahmeti sizin için daha hayırlıdır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Altıncısı: Allah'ın vasiyeti sizin için daha hayırlıdır, bunu da Rebi, demiştir.

Yedincisi: Allah'ın ahiretteki sevabı sizin için daha hayırlıdır. Bunu da Mukatil, demiştir.

Sekizincisi: Allah'ın gözetlemesi sizin için daha hayırlıdır, bunu da Ferra zikretmiştir.

Hasen Basri de, te ile: "Takıyyetullahi" okumuştur.

"Eğer mü'minler iseniz": O şeylerin hayırlı olması için imanı şart

koştu, çünkü onlar, aziz ve celil olan Allah'a iman ederlerse, dediğini daha doğru anlarlar.

"Ben sizin üzerinizde bekçi değilim": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Sizinle savaşmak ve sizi imana zorlamakla emrolunmadım.

İkincisi: Ölçerken eksik yapmamanız için sizi denetlemekle emrolunmadım.

Üçüncüsü: Eğer size Allah'ın azabı gelirse sizi ondan koruyamam.

"Esalavatüke te'mürüke": Hamze, Kisai, Halef ve Hafs, müfred sigası ile: "Esalatüke" okumuşlardır.

Onun namazlarından ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Dinidir, bunu Ata, demiştir. *İkincisi:* Okumasıdır, bunu da A'meş, demiştir. *Üçüncüsü:* Bildiğimiz namazlardır. Şuayb aleyhisselam çok namaz kılardı.

"Yahut mallarımızda istediğimizi yapmayı": Ferra, ayetin manası şöyledir, demiştir: Namazların mı sana atalarımızın ibadet ettiklerini bırakmamızı yahut mallarımızda istediğimizi yapmayı bırakmamızı emrediyor?

Nunla (en nef'ale) okunduğu takdirde kelamın manasında iki görüş vardır:

Birincisi: Onların mallarında yaptıkları şey, eksik ölçüp tartmaktır, bunu da İbn Abbas demiştir. Bu durumda mana şöyledir: Biz kendi aramızda yaptığımız şeyden razıyız.

İkincisi: Onlar dirhem ve dinarları keserlerdi, onları bundan men etti. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Kurtubi de: Dirhemleri kestikleri (küçülttükleri) için azap olundular, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Dahhak bin Kays el – Fihri, te ile "ma teşau" okumuş ve "ennef'ale"yi de "ennetrüke"nin üzerine atfetmiş, böylece kelime gizlemeye ihtiyaç duymamıştır. Bu kıraate göre Şuayb onlara zekatı emretti, onlar da kabul etmediler. Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Dahhak ve İbn Ebi Able de "ev en tef'ale fi emvaline ma teşau" şeklinde ikisinde de te ile okumuşlardır. Bu kıraatin manası da el – Fihri kıraatinin manası gibidir.

"Gerçekten sen yumuşak huylu ve aklı başında bir adamsın": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar bunu alay yollu, dediler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade ile Ferra da böyle demişlerdir.

İkincisi: Ona: Sen beyinsizin teki ve cahilsin, dediler. Ayetteki şekli bu kinaye ile söylediler. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onlar ona, akılsız ve sapık diyerek küfrettiler, aziz ve celil olan Allah da onu methetti ve: Hayır, sen gerçekten yumuşak huylu ve aklı başındasın, kafirlerin dediği gibi değilsin, dedi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, Ebu'l - Hasen el - Missisi'den nakletmiştir.

Dördüncüsü: Onlar onun gerçekten yumuşak huylu ve aklı başında biri olduğunu itiraf ettiler ve: "Sen yumuşak huylu ve akıllı birisin, bizi mallarımızda istediğimizi yapmaktan niçin men ediyorsun?" dediler. Bunu da Maverdi, aktarmış, İbn Keysan da aynı kanaati beyan etmiştir.

"Ya ben Rabbimden bir belge üzerinde isem": Bunun tefsiri de, Hud suresi: 28 ve 29. ayetlerde geçmiştir.

"Ve kendinden bana güzel bir rızık vermişse": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O helal rızıktır, İbn Abbas: Şuayb'in çok malı vardı, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir. *Üçüncüsü:* İlim ve marifettir.

Zeccac şöyle demiştir: Burada şartın cevabı zikredilmemiştir, mana da şöyledir: Eğer ben Rabbimden bir belge üzerinde isem, sapıklığın arkasına düşer miyim? Cevap, muhataplar bildiği için terk edilmiştir. Yukarıda bunun benzeri geçmiştir.

"Sizi yasakladığım şeylerde size muhalefet etmek istemiyorum": Katade şöyle demiştir: Ben sizi bir şeyden men edip de kendim onu irtikâp edecek değilim. Zeccac da şöyle demiştir: Size muhalefet etmekle onu irtikap etmek istemiyorum.

"Ben gücümün yettiği kadar ıslah etmek istiyorum": Yani ben size emrettiğim şeylerde elimden geldiği kadar ıslah etmek istiyorum. Elimden gelen de size tebliğ etmektir, sizi zorlamak değildir.

"Vema tevfiki illa billah (benim muvaffakıyetim ancak Allah iledir)": Medinelilerle İbn Amir ye'nin harekesiyle "tevfikıye" okumuşlardır. Kelamın manası şöyledir: Sizi ıslah etmeye çalışırken haklı çıkmam ancak Allah'ın yardımı iledir. "Yalnız O'na tevekkül ettim": Yani işimi O'na ısmarladım. Bunu da: "Ey Şuayb, seni mutlaka ülkeden çıkaracağız" *(A'raf: 88)* sözleriyle tehdit etmeleri üzerine demiştir. "Ve ileyhi ünîb": Yalnız O'na dönüyorum, demektir.

"La yecrimenneküm şikakiye": Bu ye'yi İbn Kesir, Ebu Amr ve Nafi, harekeli okumuşlardır. Zeccac da: Bana düşmanlığınız size azap kazandırmasın, diye mana vermiştir.

"Lut kavmi sizden uzak değildir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Lut kavminin yurtlarına yakın idiler.

İkincisi: Lut kavmi onlara yakın zamanda helak olmuştu. Zeccac şöyle demiştir: Lut kavminin helaki bildiklerin helakin en yakını idi. Neden "baiden" lafzını müfret yapmıştır? Çünkü onu kavmin sıfatı olmaktan çıkarmış, mahzuf bir şeyin sıfatı yapmıştır, o da şöyledir: Vema kavmu Lutın minküm bimekanin baidin (Lut kavmi size uzak bir yerde değildir).

"İnne Rabbi rahimün vedud":

Rahîm'in manası yukarıda geçti.

Vedud'a gelince, İbn Enbari manası: Kullarını sevendir, demiştir. Vedittürrecüle evedduhu vüdden ve vedden ve vidden kavlinden gelir. Şöyle de denir: Veditürrecüle vidaden ve vüdaden ve vidadeten. Hattabi de şöyle demiştir: O vüd kökünden alınmış bir isimdir, bunda da iki mülahaza vardır:

Birincisi: Feûl, mef'ul manasında olmasıdır, nitekim şöyle denir: Recülün heyub, korkunç adam, feresün rekûb, binek atı manasına. Buna göre Allah Teala da veli kullarının kalplerinde sevilmiştir, çünkü O'nun ihsanını bilirler.

İkinci mülahaza: Seven manasına olmasıdır, yani O, iyi kullarını sever. Şu manaya ki amellerini kabul etmekle onlardan razı olur. Bunun manası da: Onları mahlukuna sevdirir demektir. Mesela: "Rahman onlar için kalplerde bir sevgi yaratır" *(Meryem: 95)* ayetinde olduğu gibi.

"Dediğin şeylerin çoğunu anlamıyoruz": İbn Enbari mana: Dediğin şeylerden çoğunun doğru olduğunu anlamıyoruz, demektir. Çünkü onlar başka bir dine tabi idiler. Onu sıkıcı bulduklarından anlamıyorlar gibi davranmış da olabilirler.

"Seni içimizde zayıf görüyoruz": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Zayıf, kör, demektir. İbn Abbas, İbn Cübeyr ve Katade: Şuayb a'ma idi demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Himyer lehçesinde köre zayıf derler.

İkincisi: Zelil ve hor. Bunu Hasen, Ebu Ravk ve Mukatil, demişlerdir.

Ebu Ravk ise: Allah ne kör ne de kötürüm bir peygamber göndermemiştir, demiştir.

Üçüncüsü: Gözü zayıf demektir, bunu da Süfyan, demiştir.

Dördüncüsü: Kazanç elde edemeyen demektir, bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Aşiretin olmasa idi seni mutlaka taşla öldürürdük": Zeccac şöyle demiştir: Eğer aşiretin olmasa idi seni taşa tutardık. Taşla öldürme öldürmelerin en kötüsüdür. Aşireti onların dininden idi, o nedenle onlara meyledip saygı göstermişlerdir. Bazıları da taşlamanın burada sövme ve eziyet etme manasına olduğunu söylemişlerdir.

"Sen bize göre değerli biri değilsin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Saygıdeğer. *İkincisi:* Seni öldürmekten çekineceğimiz biri değilsin.

"Erahti eazzü aleyküm minallah": Kufeliler ile Yakup, "rahtiye"nin yesini sakin okumuşlardır, mana da şöyledir: Aşiretimi dikkate alıyorsunuz da Allah'ı almıyor musunuz?

"Onu arkanıza atacak bir şey edindiniz (ittehaztümuhu)": Hu zamiri hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'ya racidir, bunu da cumhur, demiştir. Ferra da mana şöyledir, demiştir: Allah'ın emrini arkanıza attınız. Zeccac da şöyle demiştir: Araplar önem verilmeyen her şey için: Filan bu işi arkasına attı, derler. Şair de şöyle demiştir:

Ey Temim oğlu Kays kabilesi, ihtiyacımı arkanıza atmayın,
Ben onun içinden çıkamayacak biri değilim.

İkincisi: O, Şuayb'in getirdiği prensiplere işaret etmektedir, bunu da Mücahit, demiştir.

"Şüphesiz Rabbim yaptıklarınızı kuşatıcıdır": Yani amellerinizi bilmektedir, sizi onlara göre cezalandırır. Bundan sonrasının tefsiri, "sevfe talemun" kavline kadar En'am: 135'te geçmiştir.

Eğer biri: "Nasıl burada "sevfe" dedi, öteki surede *(Enam: 135'te)* "fesevfe?" dedi, derse, cevap şöyledir: Her ikisi de Araplarca güzeldir; eğer fe getirirlerse, sözü devam ettirmiş olurlar. Eğer düşürürlerse konuyu bitirmiş ve yeni bir söze başlamış sayarlar. Mesela şu ayette olduğu gibi: "İnnallahe ye'mürüküm en tezbehu bakareten kalu etettehizüna hüzüva" *(Bakara: 67).* Mana: Fekalu: Etettehizüna demektir. Söz tamam olduğu için fe atılmıştır. Şair İmruulkays de şöyle demiştir:

(Kadın): Allah'a yemin ederim ki çaren kalmadı,
Bu suçtan kurtulacağını sanmıyorum, dedi.

Ben ise onu gece yürüttüm, ipek entarisinin
Eteklerini sürüyordu.

Beyitte geçen harecet, feharecet manasınadır, söz bittiği için fe'yi atmıştır. Fekumtü biha emşi rivayeti de vardır.

"Bekleyin ben de sizinle beraber bekliyorum": İbn Abbas: Siz azabı bekleyin, ben ise sevabı bekliyorum, demiştir.

"Zalimleri ise o ses tuttu": Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail onlara bir haykırdı, oldukları yerde öldüler. Muhammed bin Ka'b de şöyle demiştir: Medyen halkı üç çeşit azap gördü: Yurtları sarsıldı, öyle ki başlarına çökeceğinden korktular. Onlardan çıkınca şiddetli bir sıcağın altında kaldılar. Allah onlara gölgelik gönderdi; gölgeye gelin, dediler. Hepsi gölgeliğe girince onlara bir ses edildi, hepsi öldüler. İbn Abbas da şöyle demiştir: Hiç iki ümmet aynı şekilde azap edilmemiştir, ancak Şuayb ve Salih kavimleri hariçtir ki bunları altlarından bir ses tuttu. Şuayb kavmini ise üstlerinden tuttu. Gölgelik gibi bir bulut geldi, içinde rüzgar vardı, kaç zamandır rüzgarları kesilmişti. Gölgelenmek için altına girince rüzgar onları yaktı.

"Semud kavmi uzak olduğu gibi (kema baidet)": Semud kavmi helak olduğu gibi onlar da helak oldular, demektir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Beide yeb'adü helak manasınadır; beude yeb'udu da uzaklaşma manasınadır.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا
مُوسٰى بِاٰيَاتِنَا وَسُلْطَانٍ مُبِينٍۙ ﴿٩٦﴾ اِلٰى فِرْعَوْنَ وَمَلَا۬ئِه۪
فَاتَّبَعُٓوا اَمْرَ فِرْعَوْنَۚ وَمَٓا اَمْرُ فِرْعَوْنَ بِرَش۪يدٍ ﴿٩٧﴾

96 – Andolsun Musa'yı da ayetlerimizle ve apaçık bir kanıtla gönderdik.

97 – Fir'avn'e ve ileri gelenlerine. Onlar Fir'avn'in emrine uydular. Fir'avn'in emri ise doğru değildi.

"Andolsun Musa'yı ayetlerimizle gönderdik": Zeccac: Peygamberliğinin doğruluğunu gösteren işaretlerle demiştir. "Sultanin mübin" de: Apaçık bir kanıtla demektir.

"Fir'avn'in emrine uydular": O da kendisine tapıp onu tanrı edinmeleri idi.

"Fir'avn'in emri doğru değildi": Yani hayrı gösteren bir yol değildi.

يَقْدُمُ قَوْمَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَأَوْرَدَهُمُ النَّارَ وَبِئْسَ الْوِرْدُ الْمَوْرُودُ ﴿٩٨﴾

98 – Kıyamet gününde kavminin başına geçecek. Onları ateşe götürmüştür. Varılan o yer ne kötüdür!

"Kıyamet gününde kavminin başına geçecek (yakdumu kavmehu)": Zeccac şöyle demiştir: Kademtül kavme akdümühüm, kadmen ve kudumen: Başlarına geçmektir. Mana da onları ateşe götürür, demektir. Bunu da: "Onları ateşe götürmüştür" kavli göstermektedir. İbn Abbas da: Onları ateşe girdirir, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Önlerinde gider, onları birden ateşe atar.

"Bi'sel virdül mevrud (varılan o yer ne kötüdür)": Müfessirler şöyle demişlerdir: Vird, varılan yerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Vird mastardır, manası da varmak demektir. Araplar onu varılan yer manasında kullanırlar. Cümlenin manası: Girilen o ateş ne kötü yerdir, demektir.

وَأُتْبِعُوا فِي هَٰذِهِ لَعْنَةً وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ بِئْسَ الرِّفْدُ الْمَرْفُودُ ﴿٩٩﴾

99 – Bu dünyada da kıyamet gününde de lanete duçar oldular. Edilen o yardım ne kötüdür!

"Bu dünyada da kıyamet gününde de lanete duçar oldular": Bu lanette iki görüş vardır:

Birincisi: O dünyada denizde boğulmaktır, ahirette de cehennem azabıdır. Bu da Kelbi ile Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: O dünyada mü'minlerin, ahirette de meleklerin lanetidir. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Edilen o yardım ne kötüdür (bi'serrifdül merfud)": İbn Kuteybe: Rifd: Hediyedir; lanet ne kötü hediyedir demek istiyor. Refettuhu erfüduhu denir ki: Vermek ve yardım etmektir. Merfud: Verilen şeydir.

ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْقُرَىٰ نَقُصُّهُ عَلَيْكَ مِنْهَا قَائِمٌ وَحَصِيدٌ ﴿١٠٠﴾

100 – Bunlar o kentlerin haberlerindendir; onu sana anlatıyoruz. Onlardan kimi ayakta, kimi ise biçilmiş.

"Bunlar o kentlerin haberlerindendir": Yani yukarıda helak edilen kentlerden geçen haberlerdir. "Onu sana anlatıyoruz": Yani onu

sana haber veriyoruz. "Onlardan kimi ayakta": Katade: Ayakta, yeri görülen; biçilmiş de: İzi görülmeyendir, demiştir. İbn Kuteybe de: Ayakta: Göze görünen, biçilmiş de: Yok edilip biçilendir, demiştir. Zeccac da: Ayakta: Duvarları kalan, biçilmiş de: Yere batıp eseri silinendir, demiştir.

وَمَا ظَلَمْنَاهُمْ وَلٰكِنْ ظَلَمُوا اَنْفُسَهُمْ فَمَا اَغْنَتْ
عَنْهُمْ اٰلِهَتُهُمُ الَّت۪ي يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ لَمَّا جَاءَ
اَمْرُ رَبِّكَۜ وَمَا زَادُوهُمْ غَيْرَ تَتْب۪يبٍ ﴿١٠١﴾

101 – Biz onlara zulmetmedik, ancak onlar kendilerine zulmettiler. Rabbinin emri gelince, Allah'tan başka ibadet ettikleri tanrıları, onlardan hiçbir şeyi defedemedi ve ziyanlarından başka bir şeyi de artırmadı.

"Biz onlara zulmetmedik": Azap ve helak ederek. "Ancak onlar kendilerine zulmettiler": İnkar ve isyanlarla. "Tanrıları onlardan hiçbir şeyi defedemedi": Yani onlara bir fayda veremedi ve onlardan hiçbir şeyi defedemedi, demektir. "Rabbinin emri gelince": Helak emri gelince. "Artırmadılar": Yani tanrıları, "ziyanlarından başka (tetbib)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O (tetbib), ziyandır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Katade de böyle demişler; İbn Kuteybe ile Zeccac da bunu tercih etmişlerdir. *İkincisi:* O kötülüktür, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* İmha ve helak etmedir, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Eğer. "Tanrılar cansızdır, nasıl: "Zaduhum" dedi?" denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Onlara ibadetleri ancak bunu artırdı, demektir.

İkincisi: Onlar kıyamette onlara yardım edecek ve kötülüklerini artıracaktır, demektir.

وَكَذٰلِكَ اَخْذُ رَبِّكَ
اِذَا اَخَذَ الْقُرٰى وَهِيَ ظَالِمَةٌ اِنَّ اَخْذَهُ اَل۪يمٌ شَد۪يدٌ ﴿١٠٢﴾

102 – Rabbinin kentleri yakaladığı zaman yakalaması işte böyledir. Şüphesiz O'nun yakalaması acıklıdır, çok çetindir.

"Rabbinin kentleri yakalaması böyledir": Yani Ümmetlerin zikredilen helak ve azapları gibi, Rabbinin yakalaması da öyledir. "Zalim kentleri yakaladığı zaman": Kentlere zalim demiştir, maksat halklarıdır. İbn Abbas da: Burada zulüm inkar manasınadır, demiştir.

إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِمَنْ خَافَ عَذَابَ الْآخِرَةِ ۚ ذَٰلِكَ يَوْمٌ
مَجْمُوعٌ لَهُ النَّاسُ وَذَٰلِكَ يَوْمٌ مَشْهُودٌ ﴿١٠٣﴾ وَمَا نُؤَخِّرُهُ إِلَّا
لِأَجَلٍ مَعْدُودٍ ﴿١٠٤﴾

103 – Şüphesiz bunda ahiret azabından korkan için elbette bir ibret vardır. O, insanların kendisi için toplanmış olduğu bir gündür. O hazır olunan bir gündür.

104 – Biz onu (kıyamet gününü) ancak sayılı bir süre için erteliyoruz.

"Şüphesiz bunda elbette bir ibret vardır": Yani ümmetlerin zikredilen azap ve yakalanışlarında. Ayet; İbret ve öğüttür. "O insanların kendisi için toplanmış olduğu bir gündür": Çünkü insanlar onda mahşerde toplanırlar; ona iyi kötü, gök ve yer halkı şahitlik eder. "Vema nüehhirühu": Zeyd, Yakup'tan, Ebu Zeyd de Mufaddal'dan ye ile "vema yuehhiruhu" rivayet etmişlerdir. Mana da şöyledir: Biz o günü ancak Allah Teala'nın bileceği belli bir vakte erteliyoruz.

يَوْمَ يَأْتِ لَا تَكَلَّمُ نَفْسٌ إِلَّا بِإِذْنِهِ ۚ فَمِنْهُمْ
شَقِيٌّ وَسَعِيدٌ ﴿١٠٥﴾ فَأَمَّا الَّذِينَ شَقُوا فَفِي النَّارِ لَهُمْ فِيهَا
زَفِيرٌ وَشَهِيقٌ ﴿١٠٦﴾ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ
إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ۚ إِنَّ رَبَّكَ فَعَّالٌ لِمَا يُرِيدُ ﴿١٠٧﴾ وَأَمَّا
الَّذِينَ سُعِدُوا فَفِي الْجَنَّةِ خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ
وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ ۖ عَطَاءً غَيْرَ مَجْذُوذٍ ﴿١٠٨﴾

105 – O gün hiçbir nefis O'nun izni olmadan konuşmaz. Onlardan kimi şaki (bedbaht), kimi ise said (mutlu)dur.

106 – Şakilere gelince, onlar ateştedir. Onların orada bir soluk verme ve soluk almaları vardır ki!

107 – Orada gökler ve yer durdukça ebedi kalacaklardır. Ancak Rabbinin dilediği şey müstesna. Şüphesiz Rabbin dediğini hakkıyle yapandır.

108 – Mutlulara gelince, onlar da cennettedirler. Gökler ve yer durdukça orada ebedi kalacaklar. Ancak Rabbinin dilediği şey müstesna. Bu da kesintisiz bir vergi olarak.

"Yevme ye'ti": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Kisai, vasılda (geçişte) ye ile "yevme yet'tî" okumuşlar, vakıfta da onu atmışlardır. Ancak İbn Kesir ye ile vakfeder ve ye ile vaslederdi. Asım, İbn Amir ve Hamze de vasılda da vakıfta da yesiz okurlardı. Zeccac şöyle demiştir: Nahivcilerin tercihi ye ile "yevme ye'tî" okumaktır. Mushafta olan ve çoğunluğun kıraati ise tenin kesresi iledir. Hüzeyl kabilesi çoğunlukla bu ye'leri atarlar. Halil ile Sibeveyh şöyle anlatmışlar: Araplar: La edri, der ve yeyi atar, kesre ile yetinirler. Bunun da çok kullanmadan olduğunu iddia ederler. Ferra da şöyle demiştir: Makabli meksur olan her ye ve makabli mazmum olan her vavı Araplar atar ye'de kesre ile vav'da da zamme ile yetinirler. Birisi bana şöyle bir şiir aktardı.

Ellerin öyle eldir ki birinde dirhem durmaz (cömerttir),
Ötekisi de kılıçla kan verir (yiğittir).

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Yevme ye'tî": Yani o gün gelir, Allah'ın izni olmadan hiçbir nefis konuşmaz. Bütün mahlukat susar, ancak Allah'ın konuşmasına izin verdiği müstesna. Bundan maksat: Şefaattir, diyenler de olmuştur.

"Onlardan kimi şaki": İbn Abbas: Kiminin üzerine şakilik, kiminin üzerine de saadet yazılmıştır, demiştir.

"Lehüm fiha zefirün ve şehik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Zefir eşeğin göğüsteki sesi gibidir, o anırırken ilk çıkardığı sestir, şehik de anırırken boğazdan son çıkardığı sestir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Dahhak, Mukatil ve Ferra da böyle demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Zefir: Şiddetli ve çirkin inlemedir. Şehik de: Şiddetli ve çok yüksek inlemedir. İkisi de dertlilerin çıkardığı seslerdendir. Kufe ve Basralı dilciler şöyle demişlerdir: Zefir eşeğin anırırken ilk çıkardığı sestir, şehik de anırırkan son çıkardığı sestir.

İkincisi: Zefir boğazda, şehik de göğüste olur. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu'l – Aliye ile Rebi bin Enes de böyle

demişlerdir. İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayet de şöyledir: Zefir: Şiddetli sestir, şehik de zayıf sestir. İbn Faris de şöyle demiştir: Şehik zefirin tersidir, çünkü şehik nefesi içe çekmedir, zefir ise dışa vermedir. Başkası da şöyle demiştir: Zefir, şiddetli demektir, zefr'den gelir ki o da sırta (ağır) bir şey yüklemedir, çünkü bu, zor bir şeydir. Şehik ise, Yüksek ve uzun nefestir, bu da cebelün şahikün deyiminden alınmıştır ki, yüksek dağ, demektir.

Üçüncüsü: Zefir eşeğin sesidir, şehik de katırın sesidir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Gökler ve yer durduğu sürece orada ebedi kalacaklardır": Bunda bilinen iki görüş vardır:

Birincisi: Gökler bizim bildiğimiz göklerdir, yer de bildiğimiz yerdir. İbn Kuteybe ile İbn Enbari şöyle demişlerdir: Araplar ebediyeti ifade etmek için şöyle derler: Gece gündüz birbirini takip ettiği sürece; gökler ve yer devam ettiği sürece; deve geviş getirip süt verdiği sürece; deve ağır yük altında inlediği sürece bunu yapmam, derler ve buna benzer sözler çoktur. Onlar bu şeylerin değişmeyeceğine inanırlar. Allah Teala da onlara dillerinde kullandığı şeyle hitap etti.

İkincisi: Onlar cennet ve cehennemin gökleri ve yeridir.

"Ancak Rabbinin dilediği şey müstesna": Cehennem halkı hakkında zikredilen istisna hususunda yedi görüş vardır:

Birincisi: O, şefaat sayesinde cehennemden çıkacak muvahitler hakkındadır. Bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O yapmayacağına dair yapılan istisnadır; mesela: Vallahi seni döveceğim, ancak bunu yapmayacağım dersin, ama onu dövmede kararlısın. Bunu da Ferra zikretmiştir. Ebu Salih'in İbn Abbas'tan "ancak Rabbinin dilemesi müstesnadır" sözünde naklettiği şey de budur; Allah onların orada ebedi kalmalarını dilemiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun faydası şudur: Eğer O dileseydi onlara merhamet ederdi, ancak bize onların cehennemde ebedi kalacaklarını bildirmiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Onlar orada ebedi kalacaklardır, ancak Allah Teala ateşe emreder, ateş de onları yer ve bitirir, sonra da onları yeniden yaratır. İşte istisna o duruma dönüktür. Bunu da İbn Mes'ud, demiştir.

Dördüncüsü: "İlla" siva (başka) manasınadır; maana recülün illa Zeydün, dersin ki, yanımızda Zeyd'den başka bir adam vardır, demektir. Buna göre mana şöyledir: Orada gökler ve yer durduğu

sürece kalacaklardır, ancak Rabbinin dilediği sonsuzluk ve fazlalıktan başka. Bu da Ferra'nın tercihidir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bunun bir benzeri de konuşurken şöyle demendir: Seni bu evde oturtacağım, ancak senin istediğin hariç. Sen istersen daha fazla oturturum, demektir.

Beşincisi: Onlar kabirlerinden kalkıp mahşere gittikleri zaman kıyamet şartları içindedirler; istisna da hesapta bekledikleri zamandandır. Bu durumda mana şöyledir: Orada gökler ve yer durduğu sürece kalacaklardır, ancak hesap için bekledikleri miktar hariç. Bunu da Zeccac zikretmiştir. İbn Keysan da şöyle demiştir: İstisna onların dünyada ve berzahta beklemelerine ve hesap için durmalarına dönüktür. İbn Kuteybe mana da şöyledir, demiştir: Orada cehennemde ve cennette gök ve yer devam ettiği sürece kalacaklardır, ancak ondan Rabbinin onları imar etmek için dünyaya gönderdiği süre hariç. Sanki o, göğün ve yerin devamını Arapların kullandığı manaya almıştır. Göklerle yer sonlu olsa da böyle derler. Dilemeyi de onların devamından istisna etmiştir. Çünkü cennet ve cehennemlikler bir zamanlar gök ve yer devam ederken dünyada idiler; cennette veya cehennemde değillerdi.

Altıncısı: İstisna onların cehennemde hıçkırmalarına dönüktür; ancak Rabbinin zikredilmeyen azap türleri hariç. Daha onlar için Rabbinin dileyip de zikretmediği azaplar vardır.

Yedincisi: "İlla" "kema = gibi" manasınadır, şu ayet de ondandır: "Geçmişte olduğu gibi atalarınızın nikahladığı kadınları nikahlamayın" *(Nisa: 22)*. Bunu da Salebi, demiştir.

Cennet halkı hakkındaki istisna üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: Bu, yapmadığı şey üzerine istisnadır. *İkincisi:* "İlla" "siva" manasınadır. *Üçüncüsü:* O, hesap için beklemelerine ve kabirde kalmalarına racidir. *Dördüncüsü:* O: Rabbinin onlar için zikredilmeyen nimetlerini artırması hariç, manasınadır. *Beşincisi:* "İlla" "kema = gibi" manasınadır. Bu görüşlerin izahı yukarıda geçti. *Altıncısı:* İstisna muvahhitlerden cehennemde kalanların beklemelerine dönüktür, sonra cennete girdirilirler. Bunu İbn Abbas, Dahhak ve Mukatil, demişlerdir. O zaman ebediyetten yapılan istisna Müslümanların ateşte kalmaları üzerinde olmuş olur. Sanki şöyle demiştir: Ancak Rabbinin günahkarları cennete çıkarması hakkında dilemesi ve günahkarlardan dilediğini bir süre için ateşe atması hariç.

Kurralar "suidu" üzerinde ihtilaf etmişlerdir: İbn Kesir, Nafi, Ebu

Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek sin'in fethi ile "seidu" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek sin'in zammı ile (suidu) okumuşlardır ki, ikisi de lügattir.

"Ataen ğayra meczuz": Ataen kelamdan anlaşılan şey ile mansuptur, sanki şöyle demiştir: A'tahum enneime ataen. Meczuz da: Kesik demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Cezeztü, cedettü, cezeftü ve cedeftü: Kesmek manasınadır.

فَلَا تَكُ فِي مِرْيَةٍ مِمَّا يَعْبُدُ هٰؤُلَاءِ مَا يَعْبُدُونَ إِلَّا كَمَا يَعْبُدُ
آبَاؤُهُمْ مِنْ قَبْلُ وَإِنَّا لَمُوَفُّوهُمْ نَصِيبَهُمْ غَيْرَ مَنْقُوصٍ (109)

109 – Onların ibadet ettiklerinden şüphe içinde olma. Onlar da ancak önceden atalarının ibadet ettikleri gibi ibadet ediyorlar. Gerçekten biz onlara hisselerini eksiksiz vereceğiz.

"Şüphe içinde olma": Yani: Ey Muhammed, tereddüt etme, "onların ibadet ettiklerinden", o müşriklerin putlara ibadet ettiklerinden şüphe etme ki o, batıl ve sapıklıktır, ancak atalarını taklit ediyorlar. "Gerçekten biz onlara hisselerini eksiksiz vereceğiz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara takdir edilen hayrı ve şerri eksiksiz vereceğiz. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Rızıktan nasiplerini, bunu da Ebu'l-Aliye demiştir. *Üçüncüsü:* Azapta hisselerini, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bazıları da: Bu atalarının azaplarını eksiltmez, demişlerdir.

وَلَقَدْ
آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ فَاخْتُلِفَ فِيهِ وَلَوْلَا كَلِمَةٌ سَبَقَتْ
مِنْ رَبِّكَ لَقُضِيَ بَيْنَهُمْ وَإِنَّهُمْ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مُرِيبٍ (110)

110 – Andolsun biz, Musa'ya kitabı verdik de onda ihtilaf edildi. Eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasaydı, aralarında hüküm verilmiş olurdu. Şüphesiz onlar bundan kuşkuya düşüren bir şüphe içindedirler.

"Andolsun biz, Musa'ya kitabı verdik": Yani Tevrat'ı verdik, onda ihtilaf edildi"; kimi onu tasdik etti, kimi de yalanladı, tıpkı kavminin yaptığı gibi. Müfessirler: Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için tesellidir, demişlerdir.

"Eğer Rabbinden bir kelime geçmiş olmasaydı": İbn Abbas şöyle demiştir: Demek istiyor ki: Ben ümmetini kıyamet gününe kadar erteledim, eğer bu olmasa idi, onlara yalanlamalarından dolayı derhal azap ederdim. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Eğer onlara ceza gününe kadar süre tanınmış olmasa idi, dünyada aralarında hüküm verilirdi. İbn Cerir de şöyle demiştir: Eğer Rabbinden halkına acele ile azap etmeyeceğine dair bir söz geçmiş olmasa idi, onlardan tasdik edenle etmeyen arasında etmeyenin helakine, tasdik edenin de kurtuluşuna dair mutlaka hüküm verilirdi.

"Şüphesiz onlar bundan bir şüphe içindedir": Yani Kur'an'dan. "Mürîb" de: kuşkuya düşüren, işkillendiren, demektir.

وَاِنَّ كُلًّا لَمَّا لَيُوَفِّيَنَّهُمْ رَبُّكَ اَعْمَالَهُمْ اِنَّهُ بِمَا يَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿١١١﴾

111 – Şüphesiz Rabbin her birine amellerini mutlaka eksiksiz verecektir. Şüphesiz O, yaptıklarından haberdardır.

"Şüphesiz her birine": Bu surede kıssası anlatılanların hepsine demektir. Mukatil de: Bununla bu ümmetin kafirleri kastedilmiştir, demiştir. Mana şöyledir diyenler de olmuştur: Şüphesiz mahluk olsun ya da beşer olsun herkese. "Leyüveffiyennehüm": Ebu Amr ile Kisai şeddeli nun ile "ve inne", "lema"yı da şeddesiz okumuşlardır. "Lema"daki lam, tekit lamıdır. "İnne"nin haberi olan "ma"ya dahil olmuştur. "Leyüveffiyennehüm"deki lam da kasem içindir, takdir de şöyledir: Allah'a yemin ederim ki onlara eksiksiz verecektir. "Ma" ise iki lamı birbirinden ayırmak için girmiştir. Mekki bin Ebi Talib şöyle demiştir: Bu "ma"nın zait olduğu da söylenmiştir, ancak kaseme cevap olan iki lamı ayırmak için gelmiştir. İkisi de meftuhtur, araları "ma" ile açılmıştır. İbn Kesir, şeddesiz olarak "in" aynı şekilde "lema" okumuştur. Sibeveyh de şöyle demiştir: Güvendiğimiz biri bize Araplardan bazılarının: İn Amren lemuntalikun, dediğini ve "inneyi" tahfif ederek (şeddesiz okuyarak) ona amel ettirdiğini işittiğini söyledi ve şu beyti okudu:

Nice göğsü güzel yüz vardır ki
Memeleri iki hokka gibidir.

Nafi ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle şeddesiz olarak "in", şeddeli olarak da "lemma" okumuştur, mana da şöyledir: Ne kadar insan varsa şöyledir. Bu da şu sözüne benzer: Senden mutlaka yapmanı istiyorum. Mesela: "İn küllü nefsin lemma aleyhe hafız (ne kadar nefis varsa üzerinde bir gözcü vardır" *(Tarık: 4)* ayetinde olduğu gibi. Hamze, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayetle; "şeddeli olarak: "Lemma oku-

muştur. Ebu Ali de şöyle demiştir: Bu, izahı zor bir okuyuştur, çünkü: İnne Zeyden illa muntalikun demek hoş olmaz. Aynı şekilde "İnne"yi ve "lemma"yı şeddeli okumak da hoş olmaz. Kisai'den "lemma"yı şeddeli okumanın izahını bilemedim dediği ve denen şeyi de akla çok uzak bulmadığı nakledilmiştir. Mekki bin Ebi Talib de şöyle demiştir: Onun aslı "lemin ma" idi, sonra nun mime idgam olundu, dilde üç mim toplandı bu nedenle meksur mim hazfedildi, takdir şöyledir: Ve inne küllen lemin halkın leyüveffiyennehüm (ne kadar halk varsa ona eksiksiz verecektir). Takdiri: "Leman ma" diyenler de olmuştur: "Ma"daki mim meftuhtur, "ma" da zaittir. Dilde tekerrürden dolayı mimlerden biri atılır Takdir de şöyledir: Lehalkun leyuveffiyennehüm; kelamın manası da şöyledir: Onlara amellerinin karşılığını eksiksiz ödeyecektir.

فَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَمَنْ تَابَ مَعَكَ وَلَا تَطْغَوْا إِنَّهُ
بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٢﴾

112 - O halde sen emrolunduğun gibi dosdoğru ol. Seninle beraber tövbe edenler de (öyle olsunlar). Taşkınlık etmeyin. Çünkü O, yaptıklarınızı görücüdür.

"Emrolunduğun gibi dosdoğru ol": İbn Uyeyne şöyle demiştir: Kur'an'ın üzerinde dosdoğru dur. İbn Kuteybe de: Emrolunduğun şeyin üzerinde devam et, demiştir.

"Seninle beraber tövbe edenler de": İbn Abbas: Seninle beraber şirkten tövbe edenler, demiştir.

"Taşkınlık etmeyin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'da taşkınlık etmeyin; sonra size emretmediğim şeyleri helal ve haram edersiniz. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Rabbinize isyan etmeyin, muhalefet de etmeyin, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Tevhidi şirk ile karıştırmayın, bunu da Mukatil, demiştir.

وَلَا تَرْكَنُوا إِلَى الَّذِينَ ظَلَمُوا فَتَمَسَّكُمُ
النَّارُ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ ثُمَّ
لَا تُنْصَرُونَ ﴿١١٣﴾

113 – Zalimlere meyletmeyin; sonra size ateş dokunur. Sizin için Allah'tan başka dostlar yoktur. Sonra yardım olunmazsınız.

"Zalimlere meyletmeyin": Abdülvaris, Ebu Amr'dan tenin fethası ve kâfın zammesiyle "terkunu" rivayet etmiştir. Bu, Katade'nin de kıraatidir, Harun da Ebu Amr'dan tenin fethası ve kâfın kesresi ile "terkinu" rivayet etmiştir. Mahbub da Ebu Amr'dan tenin kesresi ve kâfın fethası ile: "Tirkenu" rivayet etmiştir. İbn Ebi Able de tenin zammesi ve kâfın fethası ile meçhul olarak "türkenu" rivayet etmiştir. Bu meyilden ne kastedildiği hususunda dört görüş vardır:

Birincisi: Müşriklere meyletmeyin, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Yaptıklarına rıza göstermeyin, bunu da Ebu'l – Aliye demiştir. *Üçüncüsü:* Müşriklere katılmayın, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Zalimlere yağcılık etmeyin, bunu da Süddi ile İbn Zeyd, demişlerdir.

"Sonra size ateş dokunur": Bunda da iki mülahaza vardır: *Birincisi:* Size ateş değer, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ateş nasıl ona yaklaşana geçer de onu yakarsa zulümleri de size geçer. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Sizin için Allah'tan dostlar yoktur": Yani azabınıza engel olacak yardımcılar yoktur, demektir.

وَأَقِمِ الصَّلٰوةَ طَرَفَيِ النَّهَارِ وَزُلَفًا مِنَ
اللَّيْلِ إِنَّ الْحَسَنَاتِ يُذْهِبْنَ السَّيِّئَاتِ ذٰلِكَ ذِكْرٰى لِلذَّاكِرِينَ ﴿١١٤﴾

114 – Namazı gündüzün iki ucunda ve gecenin bir kısmında kıl. Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir. Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür.

"Namazı gündüzün iki ucunda kıl": İniş sebebi şöyledir: Alkame ile Esved, İbn Mes'ud'dan rivayet etmişlerdir; bir adam, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Ben bahçede bir kadını tuttum, onu öptüm ve ona sarıldım, ona dokundum ve ona her şeyi yaptım, ancak onunla olmadım, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem sustu, bunun üzerine Allah Teala: "Namazı gündüzün iki ucunda kıl..." ayetini indirdi. Adamı çağırdı, ayeti ona okudu. Hazreti Ömer: "Bu ona mı mahsustur, yoksa genel midir?" dedi. O da: Hayır, bütün insanlar içindir, dedi.[3] İbn Mes'ud'dan başka bir rivayet de şöyledir: Bir adam

3 – İmam Ahmed, Müsned, 1/445, 449; Müslim, Tevbe, hadis no, 42.

bir kadını öptü; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip bunu anlattı; bunun üzerine bu ayet indi. Adam: "Bu ayet benim için midir?" dedi, o da: Ümmetinden bunu yapanlar içindir, dedi.[4] Muaz bin Cebel de şöyle demiştir: Ben Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında oturuyordum, bir adam geldi: "Ya Resulallah, kendine helal olmayan bir kadına dokunan adam hakkında ne dersin? Ona yapmadık bir şey bırakmadı; karısına yaptığı her şeyi yaptı, ancak onunla olmadı" dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de ona: "Güzelce bir abdest al, sonra kalk namaz kıl" dedi. Bunun üzerine Allah Teala bu ayeti indirdi. Muaz da: "Bu ona mı hastır, yoksa Müslümanlar için genel midir?" dedi. O da: Hayır, bütün Müslümanlar için geneldir, dedi.

Bu adamın ismi hakkında ihtilaf edilmiştir: Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Onun Amr bin Guzeyye el – Ensari olduğunu rivayet etmiştir. Bu ayet onun hakkında indi. Kendisi hurma satardı, hurma almak için ona bir kadın geldi, kadın hoşuna gitti: Evde bundan daha iyi hurma var, benimle gel, sana ondan vereyim, dedi. O da Muaz'ın hadisi gibi anlattı. Mukatil de: O, Ebu Mukbil Amir bin Kays el – Ensari'dir, demiştir. Ahmed bin Ali bin Sabit el – Hatib el – Hafız da: Onun Ebu'l – Yüsr Ka'b bin Amr el – Ensari olduğunu zikretmiştir.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Bu ona mı hastır?" diyen kimse hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, hikayenin kahramanı Ebu'l – Yüsr'dür. *İkincisi:* Muaz bin Cebel'dir. *Üçüncüsü:* Ömer bin Hattab'tır.

Ayetin tefsiri: "Namazı dosdoğru kıl": Yani rukuunu ve secdesini tam yap. Gündüzün iki ucuna gelince, birinci ucu hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, sabah namazıdır, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* O, öğle namazıdır, bunu da İbn Cerir Taberi nakletmiştir. İkinci ucu hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, akşam namazıdır, bunu da İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* İkindi namazıdır, bunu da Katade, demiştir. Hasen Basri'den de her iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Öğle ile ikindi namazlarıdır, bunu da Mücahit ile el – Kurazi, demişlerdir. Dahhak'tan da her üç görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

"Ve zülefen minelleyl": Ebu Cafer ile Şeybe, lamın zammesiyle "ve zülüfen" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Zülef:

---

4 – Müslim, Tevbe, hadis no, 39.

Saatler demektir, tekili de zülfe'dir ki saat, derece ve yakınlık manasınadır. Müzdelife'ye de bu itibarla öyle denilmiştir. Şair Accac şöyle demiştir:

Öyle bir abit ki zaman ona hızla koştuğu için
Geceler nasıl saat saat ayın belini bükmüş de
Eğilmişse, onun belini öyle bükmüştür.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ezlefeni keza indeke, derler ki: O şey beni sana yaklaştırdı, demektir. Aynı kökten gelen mezalif de: Menziller ve yollar, demektir. Zülef de öyledir.

Bunda (gecenin bir kısmında) müfessirlerin iki görüşü vardır:

Birincisi: O yatsı namazıdır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan, Avf de Hasen'den ve İbn Ebi Necih de, Mücahit'ten rivayet etmiş; İbn Zeyd de böyle demiştir.

İkincisi: O akşamla yatsı namazıdır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Bunu Yunus, Hasen'den, Mansur da Mücahit'ten rivayet etmiş; Katade, Mukatil ve Zeccac da böyle demişlerdir.

"Şüphesiz iyilikler kötülükleri giderir": İyiliklerden murat edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar beş vakit namazdır. Bunu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, İbn Müseyyeb, Mesruk, Mücahit, Kurazi, Dahhak ve iki Mukatil: İbn Süleyman ile İbn Hayyan demişlerdir.

İkincisi: Onlar sübhanallah, velhamdülillah, velailahe illallahu, vallahu ekber zikridir. Bunu da Mansur, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Birincisi daha doğrudur, çünkü cumhur o görüştedir ve bunda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den kesintisiz olarak rivayet edilen bir hadis vardır; onu da Hazreti Osman bin Affan, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Hadis şöyledir: Kim benim bu abdestim gibi abdest alır, sonra öğleyi kılarsa, onunla sabah namazı arasındaki günahları bağışlanır. Kim ikindiyi kılarsa, onunla öğle namazı arasındaki günahları bağışlanır. Kim akşamı kılarsa, onunla ikindi arasındaki günahları bağışlanır. Kim de sonra yatsıyı kılarsa, onunla akşam namazı arasındaki günahları bağışlanır. Sonra da belki de gece toprağa belenerek yatar. Sonra eğer kalkar da abdest alır ve sabah namazını kılarsa, onunla yatsı arasındaki günahları bağışlanır. İşte iyilikler kötülükleri giderir, dediği budur.[5]

---

5 - İmam Ahmed, Müsned, sonunda şu ilave vardır: "Ya Resulallah, iyilikler bunlardır, baki kalanlar hangisidir?" dediler. O da şöyle dedi: Onlar da şunlardır: Lailahe illallah, sübhanallah, velhamdü lillah, vallahu ekber, vela havle vela kuvvete illa billah.

Burada zikredilen kötülüklerden ne murat edildiği hususunda ise müfessirler: Onlar küçük günahlar, demişlerdir. Muaz bin Cebel rivayet etmiştir: Ya Resulallah, bana vasiyet et, dedim o da: Nerede olursan ol Allah'tan kork, dedi. Ben de: Biraz daha et, dedim, o da: Kötülüğün arkasından iyilik yap ki onu silsin, dedi. Ben de: Biraz daha yap, dedim, o da: İnsanlara güzel ahlak ile muamele et, dedi.[6]

"Bu, öğüt alanlar için bir öğüttür": Bu diye işaret edilen şeyde üç görüş vardır:

Birincisi: O Kur'an'dır.

İkincisi: Namazı dosdoğru kılmaktır. *Üçüncüsü:* Yukarıda geçen doğruluk, taşkınlık etmemek, zalimlere meyletmemek ve namazı dosdoğru kılmak gibi geçenlerin hepsidir.

Öğütten murat edilen şey üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O tövbe manasınadır. *İkincisi:* O nasihat manasınadır

وَاصْبِرْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿١١٥﴾

115 – Sabret. Şüphesiz Allah iyilik edenlerin mükafatını zayi etmez.

"Sabret": Neye sabretmesi emredildiği üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Kavminin eziyetine karşı. *İkincisi:* Namaza.

İyilik edenlerden kimlerin kastedildiğine dair de üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar namaz kılanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* İhlaslılardır, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar amellerini güzel yapanlardır, bunu da Ebu Süleyman, demiştir.

فَلَوْلَا كَانَ مِنَ الْقُرُونِ مِنْ قَبْلِكُمْ أُولُوا بَقِيَّةٍ يَنْهَوْنَ عَنِ الْفَسَادِ
فِي الْأَرْضِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّنْ أَنْجَيْنَا مِنْهُمْ وَاتَّبَعَ الَّذِينَ
ظَلَمُوا مَا أُتْرِفُوا فِيهِ وَكَانُوا مُجْرِمِينَ ﴿١١٦﴾

116 – Keşke sizden önceki ümmetlerden fazilet sahipleri olsaydı da (insanları) yeryüzünde fesat çıkarmaktan men etselerdi. Onlardan kurtardıklarımız da pek azdır. Zalimler ise kavuştukları nimetin ardına düştüler ve günahkarlar oldular.

6 - İmam Ahmed, Müsned, 5/228, bu rivayet Muaz bin Cebel'dendir; 5/153, bu rivayet de Ebu Zer el - Gifari'dendir.

"Keşke önceki ümmetlerden olsa idi (ülu bakiyyetin)": İbn Abbas ile Ferra, mana: Ne yazık ki olmadı, demişlerdir. İbn Kuteybe de mana şöyledir, demiştir: Sizden öncekilerden fazilet sahipleri olsa idi. İbn Cemmaz, Ebu Cafer'den, be'nin kesri, kafın sükunu ve şeddesiz olarak, "ülu bikyetin" rivayet etmiştir.

"Ülu bakiyyetin"in manası üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Din sahipleridir, bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Kuteybe de: Kavmün lehüm bakıyyetün ve fihim bakiyyetün denir ki: Akıllı ve hayırlı kimseler, demiştir. *İkincisi:* İyiyi kötüyü ayıran kimselerdir. *Üçüncüsü:* İtaatkâr kimselerdir. Bu ikisini Zeccac zikretmiştir. Fülanün fihi bakiyyetin, dersen, manası: Faziletlidir, demektir.

"İlla kalilen minhüm (ancak onlardan pek azı)": Bu, istisna-i munkatıdır, yani: Ancak kurtardıklarımızdan pek azı kötülükten men ettiler, demektir. Mukatil de: Önceki ümmetlerden isyan ve şirki men eden ancak Peygamberlerle beraber kurtardıklarımızdan az kimselerdir, demiştir.

"Zalimler ise kavuştukları nimetin ardına düştüler": Yani zulümleriyle birlikte nimetlerinin devamını istediler; lükslerinin azalmasını kabul etmediler. Ferra da şöyle demiştir: Zevkleri ahiret işine tercih etiler. Ve şöyle demiştir: Kötü günahlarını cehenneme kadar takip ettiler de, denilmiştir.

وَمَا كَانَ رَبُّكَ لِيُهْلِكَ الْقُرٰى بِظُلْمٍ وَاَهْلُهَا مُصْلِحُونَ ﴿١١٧﴾

117 – Rabbin, halkı ıslahçı olan kentleri zulümle helak edecek değildi.

"Rabbin kentleri zulümle helak edecek değildi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Suçsuz demektir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Şirk ile demektir, bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman, demişlerdir.

"Halkı ıslahçı olanlar": Bu kelamda da üç görüş vardır:

Birincisi: Birbirine insaflı davranan, bunu da Kays bin Ebi Hazim, Cerir'den rivayet etmiştir. Ebu Cafer Taberi de: Mana şöyledir, demiştir: Eğer birbirlerine adil davranırlarsa, müşrik olsalar da helak edilmezler. Ancak birbirlerine zulüm ederlerse helak olurlar.

İkincisi: İyi amel eden ve itaatkar kimseler demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: Mü'minlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَجَعَلَ النَّاسَ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَا يَزَالُونَ مُخْتَلِفِينَ ﴿١١٨﴾ إِلَّا مَنْ
رَحِمَ رَبُّكَ وَلِذَٰلِكَ خَلَقَهُمْ وَتَمَّتْ كَلِمَةُ رَبِّكَ لَأَمْلَأَنَّ جَهَنَّمَ مِنَ الْجِنَّةِ
وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١١٩﴾

118 – Eğer Rabbin dileseydi insanları bir tek ümmet yapardı, (fakat onlar çeşitli dinler üzerinde) ihtilaf ediyorlar.

119 – Ancak Rabbinin merhamet ettiği hariç (onlar ihtilaf etmezler). Allah onları bunun için yaratmıştır. Rabbinin: "Mutlaka cehennemi bütün cin ve insanlarla elbette dolduracağım" sözü tamam oldu.

"Eğer Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı" İbn Abbas: Eğer onların hepsini Müslüman yapmak isteseydi, yapardı, demiştir.

"İhtilafta devam ediyorlar": Burada işaret edilenler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar hak ehli ile batıl ehlidir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre mana şöyle olur: Bunlar onlara muhalefet ederler.

İkincisi: Onlar nefsi arzularına uyanlardır ki durmadan ihtilaf ederler. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Ancak Rabbinin merhamet ettiği kimseler hariç": İbn Abbas: Onlar hak ehlidir, demiştir. Hasen de: Onlar Allah'ın merhamet ettiği kimselerdir ki ihtilaf etmezler, demiştir.

"Onları bunun için yarattı": "Bunun için" diye işaret edilen şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, üzerinde bulundukları duruma işarettir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onları iki fırka halinde yarattı: Bir fırkaya merhamet edilir ki onlar ihtilaf etmezler. Bir fırkaya da merhamet edilmez ki ihtilaf ederler.

İkincisi: Şakilik ve saitliğe racidir, yine bunu da İbn Abbas, demiş. Zeccac da bunu tercih ederek şöyle demiştir: Çünkü ihtilafları onları saadet ve şekavete götürür. İbn Cerir de şöyle demiştir: "Velizalike"deki lam, "ala" manasınadır (onları bunun üzerine yarattı).

Üçüncüsü: İhtilafa racidir, bunu da İbn Mübarek, Hasen'den rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, rahmete racidir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime, Mücahit, Dahhak ve Katade böyle demişlerdir. Buna göra mana şöyle olur: Dinlerinde ihtilaf etmeyenleri rahmeti için yaratmıştır.

"Rabbinin sözü tamam oldu": İbn Abbas: Rabbinin şu sözü vacip (hak) oldu, demiştir: "Cehennemi mutlaka dolduracağım": Cinlerin kafirleri ve insanların kafirleri ile.

وَكُلًّا نَقُصُّ عَلَيْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الرُّسُلِ مَا نُثَبِّتُ بِهِ
فُؤَادَكَ وَجَاءَكَ فِي هَٰذِهِ الْحَقُّ وَمَوْعِظَةٌ وَذِكْرَىٰ لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿١٢٠﴾

120 - Peygamberlerin haberlerinden kalbini tatmin edecek şeylerin hepsini sana anlatıyoruz. Bu hususta sana hak ve mü'minler için de bir öğüt ve hatırlatma gelmiştir.

"Ve küllen nekussu": "Küllen", "nekussu" ile mansuptur, mana da şöyledir: Peygamberlerin haberlerinden ihtiyaç duyduğun her şeyi sana anlatıyoruz. "Ma" "küllen"den bedel olarak mansuptur, mana da şöyledir: Sana kalbini tatmin edecek şeyleri anlatıyoruz. Kalbin tatmin edilmesinin manası da burada, teskin edilmesidir. Şüpheden dolayı değildir. Ancak şu kadar var ki kanıt ve delil ne kadar artarsa, kalp de o kadar tatmin olur.

"Bunda sana hak geldi": Bunda diye işaret edilen şeyde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, bu suredir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Said bin Cübeyr ve Ebu'l - Aliye demişler; Şeyban da Katade'den rivayet etmiştir.

İkincisi: Dünyadır, mana da şöyledir: Sana bu dünyada geldi. Bunu da Said, Katade'den rivayet etmiştir. Hasen'den de her iki görüşün benzeri gelmiştir.

Üçüncüsü: O, anlatılan kıssalardır.

Dördüncüsü: O, bizzat bu ayettir. Bu iki görüşü de İbn Enbari zikretmiştir.

Burada haktan ne murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, açıklamadır. *İkincisi:* Kıssaların ve haberlerin doğruluğudur. *Üçüncüsü:* Peygamberliktir.

Eğer: "Ona bütün Kur'anda hak gelmedi mi ki özellikle bu surede geldi?" denilirse, cevap şöyledir: Eğer biz: Hak peygamberliktir, der-

sek, "bunda" diye işaret edilen şey dünya olur ki mana da şöyledir: Bu dünyada sana peygamberlik geldi. O zaman sorun ortadan kalkar. Eğer: O, suredir, dersek, buna da dört türlü cevap verilir:

Birincisi: Haktan maksat açıklamadır, bu sure milletlerin helaki ve sonlarının açıklanması gibi şeyleri diğer surelerden daha çok içine almıştır. Böylece, bu sure diye tahsis etmenin eseri ortaya çıkar. Bu da bazı müfessirlerin kail olduğu şeydir.

İkincisi: Bazı haklar bizce açığa çıkmasında ve kapalı kalmasında birbirinden farklıdır, bunun içindir ki insanlar, biri öleceği zaman, filan hak içindedir (emr-i hak durumundadır), derler ki daha önce batılın içinde olmasa da böyle derler. Oradaki durumu büyütmek isterler. Sanki her şeyi açıklayan hak bu surede diğerlerindekilerden daha açıktır. Bu da Zeccac'ın görüşüdür.

Üçüncüsü: Bu sureye özellikle böyle denilmesi, onun faziletini anlatmak içindir, başka surelerde hak beyan edilse de böyle vurgulanmak istenmiştir, mesela "orta namaz" *(Bakara: 238)*; "Cebrail ve Mikail" *(Bakara: 98)* vurgulaması gibi. Bu da İbn Enbari'nin kanaatidir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Hak sana diğer surelerde gelmiş olmakla beraber bu surede de geldi. Bunu da İbn Cerir et – Taberi demiştir.

"Ve mü'minler için de bir öğüt ve hatırlatmadır": Yani bu sureyi ve ümmetlerin başına gelen şeyleri dinledikleri zaman kalpleri yumuşar.

وَقُلْ لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنَّا عَامِلُونَ ﴿١٢١﴾ وَانْتَظِرُوا
إِنَّا مُنْتَظِرُونَ ﴿١٢٢﴾

121 – İman etmeyenlere: "Durumunuza göre yapın (yapacağınızı); şüphesiz biz de yapanlarız", de.

122 – "Bekleyin; şüphesiz biz de bekleyenleriz".

"İman etmeyenlere: "Durumunuza göre yapın yapacağınızı" de. Bu, tehdit ve gözdağıdır, mana da şöyledir: Yapacağınızı yapın, yakında akibetinizin ne olduğunu göreceksiniz. "Bekleyin": Şeytanın size va'dettiğini. "Şüphesiz biz de bekleyenleriz": Rabbimizin va'dettiğini.

Müfessirler şöyle demişler: Bu ayet onları amelleriyle başbaşa bırakmayı ve uyarmalarıyla yetinmeyi gerektiriyorsa da, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

• Bil ki: Eğer biz: Ayetten maksat tehdittir, dersek, nesih söz konusu olmaz.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَاِلَيْهِ يُرْجَعُ الْاَمْرُ
كُلُّهُ فَاعْبُدْهُ وَتَوَكَّلْ عَلَيْهِ وَمَا رَبُّكَ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٢٣﴾

123 – Göklerin ve yerin gaybi Allah'ındır. Bütün iş, yalnız O'na döndürülür. Sen de O'na ibadet et ve O'na tevekkül et. Rabbin sizin yaptıklarınızdan gafil değildir.

"Göklerin ve yerin gaybi Allah'ındır": Yani bu ikisinde kullarından gaip olan ne varsa onun bilgisi Allah'ındır. "Ve ileyhi yurceul emru külluh": Nafi ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, yenin zammesiyle "yurceul emru külluhu" okumuşlar; diğerleri ile Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek yenin fethasiyle okumuşlardır. Mana da şöyledir: Bütün işler ahirette Allah'a döner. "O'na ibadet et": Yani onu tevhit et, birle. "O'na tevekkül et": Yani O'na güven ve itimat et. "Vema rabbüke biğafilin amma yamelun": Nafi, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile "tamelun" okumuşlardır. Diğerleri ise ye ile okumuşlardır. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim ye ile okursa, mana şöyledir: Onlara de ki: Rabbin onların yaptıklarından gafil değildir. Kim de te ile okursa, hitap Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile mü'min ve kafir bütün halkadır. Bu da ye ile okumadan daha geneldir. Mana da şöyledir: O, iyilik edeni iyiliği ile mükafatlandırır, kötülük edeni de kötülüğü ile cezalandırır. Ka'b de şöyle demiştir: Tevrat'ın sonu ile Hud suresinin sonu aynıdır.

12-YUSUF SURESİ

Mekke'de inmiştir. 111 ayettir.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

الر تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ الْمُبِينِ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. Bunlar (hakikatleri) açıklayan kitabın ayetleridir.

İNİŞ SEBEBİ:

Sure icma ile Mekkidir. İniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Sa'd bin Ebi Vakkas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'an Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e indirildi, ashap: Ya Resulallah, bize kıssa anlatsan, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: Elif. Lam. Ra. Bunlar (hakikatleri) açıklayan kitabın ayetleridir... Sana kıssaların en güzelini açıklayacağız" ayetlerini indirdi. Bunu onlara bir zaman okudu, onlar da: Ya Resulallah, bize hadis (söz) söylesen, dediler; bunun üzerine de Allah Teala: "Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap

olarak indirdi.[1] Bütün bunlarda Kur'an'la emrolundular. Avn bin Abdullah da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı bir seferinde usandılar: Ya Resulallah, bize konuşsan, dediler. Aziz ve celil olan Allah bunun üzerine: "Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi" *(Zümer: 23)* ayetini inzal etti. Sonra onlar yine usandılar: Ya Resulallah, hadisin üstünde ve Kur'an'ın altında bir şeyler söylesen, dediler ve kıssaları kastettiler; bunun üzerine Allah Teala: "Biz sana kıssaların en güzelini anlatacağız" ayetini indirdi. Onlar söz istediler, onlara sözün en güzelini, kıssa istediler, kıssaların en güzelini gösterdi.

İkincisi: Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yahudiler, bize Yakup'tan, evlatlarından ve Yusuf'un durumundan konuş, dediler; bunun üzerine Allah Teala: "Elif. Lam. Ra. Bunlar (hakikatleri) açıklayan kitabın ayetleridir. Şüphesiz biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik" ayetlerini inzal etti. Zira Tevrat İbranice, İncil de Süryanice idi, siz ise Arapsınız; eğer ben onu Arapçadan başka bir dille indirse idim, onu anlayamazdınız, dedi. Biz de bu surenin başındakileri Yunus suresinin başında anlatmış bulunuyoruz. Ancak şu kadar var ki İbn Enbari bu surenin yorumunda ilave edip şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı bıkıp da usanınca: Ya Resulallah, bizi neşelendirecek bir şey söyle, dediler, o da şöyle dedi: İşte bunlar yararlanacağınız ve neşeleneceğiniz sözlerdir, gerçeği açıklayan kitabın ayetleridir, dedi.

"Açıklayan (mübin) kelimesinin manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onun helali de haramı da açıktır. Bunu İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir. *İkincisi:* Diğer dillerde olmayan harfler kendisinde olduğu için açık dildir. Bunu da Halid bin Ma'dan, Muaz bin Cebel'den rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Doğru yolu ve irşadı açıktır, bunu da Katade, demiştir. *Dördüncüsü:* Hakkı batıldan ayırandır. *Beşincisi:* İ'cazı o kadar açıktır ki onunla yarışılmaz. Bu ikisini Maverdi, demiştir.

إِنَّا أَنزَلْنَاهُ قُرْآنًا عَرَبِيًّا لَّعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ②

2 – Şüphesiz biz, onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik, umulur ki akıl edersiniz.

"Şüphesiz biz onu indirdik (inna enzelnahu)": Hu zamirinde iki görüş vardır:

1 - Zümer: 23; Hakim, Müstedrek, 2/345.

Birincisi: O, kitaba racidir, bu da cumhurun görüşüdür. *İkincisi:* Yusuf kıssasına racidir, bunu da Zeccac ile İbn Kasım zikretmişlerdir.

"Arapça bir Kur'an olarak": Kur'an'ın manasını ve türevini Nisa suresi, ayet: 82'de zikretmiş bulunuyoruz. İnsanlar Kur'an'da Arapça'nın dışında bir şey olup olmadığında ihtilaf etmişlerdir; bizim görüşümüz odur ki onda Arapçadan başka bir kelime yoktur. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kim Kur'an'da Arapçadan başka kelime olduğunu iddia ederse, Allah'a karşı büyük konuşmuş olur, demiş ve: "Şüphesiz biz onu Arapça bir Kur'an yaptık" *(Zuhruf: 3)* ayetini delil getirmiştir. İbn Abbas, Mücahit ve İkrime'den ise onda Arapçadan başka kelimeler bulunduğu rivayet edilmiştir; mesela "siccil", "mişkat", "yemm", "tur", "ebarık", "istebrak" vs. gibi. Ben şeyhimiz dilci Ebu Mansur'dan şöyle okudum: Ebu Ubeyd şöyle demiştir: Bunlar Ebu Ubeyde'den daha bilgindirler; onlar bir şey söylemiş, o ise onlara muhalefet etmiştir. İnşallah ikisi de haklıdır; şöyle ki bu kelimeler Arapçaya başka dillerden girmiştir; sonra Araplar o kelimeleri dillerinde konuşunca onların Arapçalaştırmasıyla Arapça olmuştur. Onlar asılları itibarı ile yabancı ise de bu durumuyla Arapçadırlar. Bu izah her iki görüşün de doğru olduğunu gösterir.

"Umulur ki akıl edersiniz": İbn Abbas: Anlarsınız, demiştir.

نَحْنُ نَقُصُّ عَلَيْكَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ بِمَا
أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ هَٰذَا الْقُرْآنَ وَإِنْ كُنْتَ مِنْ قَبْلِهِ لَمِنَ
الْغَافِلِينَ ﴿٣﴾

3 - Biz bu Kur'an'ı sana vahyetmekle kıssaların en güzelini sana anlatacağız. Şüphesiz sen bundan önce gafillerden idin (bundan haberdar değildin).

"Biz sana kıssaların en güzelini anlatacağız": İniş sebebini sözün başında anlattık, bunun özel bir sebebi de vardır, o da Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabı Selman'nın yanında toplandılar: Bize Tevrat'tan anlat; çünkü onda güzel şeyler vardır, dediler. Bunun üzerine Allah Teala: "Sana kıssaların en güzelini anlatacağız" ayetini indirdi. Yani Kur'an kıssaları Tevrat'takinden daha güzeldir, demektir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Biz sana onu en güzel şekilde açıklayacağız. Kâss: Kıssayı doğru olarak anlatan, demektir. "Bima evhayna ileyke": Sana bu Kur'an'ı vahyetmekle demektir.

Alimler şöyle demiştir: Yusuf kıssasına kıssaların en güzeli denilmesi şundandır; çünkü onda peygamberlerden iyi kimselerden, meleklerden, şeytanlardan, davarlardan, kralların yaşantılarından, kölelerden, tüccarlardan, bilginlerden, erkeklerden, kadınlardan ve onların fendlerinden, tevhitten (Allah'ın birliğinden), fıkıhtan, sırdan, rüya tabirinden, siyasetten, iyi geçimden, ev idaresinden, eziyete sabretmekten, ağır başlılıktan, onurdan, hikmetten ve daha birçok acayip şeylerden bahsedilmiştir.

"Ve in künte": "İn" hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, kad (gerçekten) demektir. *İkincisi:* Olumsuzluk edatıdır.

"Ondan önce" İbn Abbas: Kur'an'ın inmesinden önce, demiştir. "Gafillerden": Yusuf kıssasını ve kardeşlerinin ona yaptıklarını bilmekten gafillerden.

إِذْ قَالَ يُوسُفُ لِأَبِيهِ يَا أَبَتِ إِنِّي رَأَيْتُ أَحَدَ عَشَرَ
كَوْكَبًا وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ رَأَيْتُهُمْ لِي سَاجِدِينَ ﴿٤﴾
قَالَ يَا بُنَيَّ لَا تَقْصُصْ رُؤْيَاكَ عَلَىٰ إِخْوَتِكَ فَيَكِيدُوا لَكَ كَيْدًا
إِنَّ الشَّيْطَانَ لِلْإِنسَانِ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٥﴾

4 – Hani, Yusuf, babasına: "Babacığım, şüphesiz ben on iki yıldızla güneşi ve ayı gördüm, onları bana secde ederlerken gördüm" demişti.

5 – Dedi: "Ey oğulcuğum, rüyanı kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar. Şüphesiz şeytan, insan için apaçık bir düşmandır!"

"İz kale Yusufu": "iz" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmiş bir fi'le bağlıdır, mana da şöyledir: Nahnu nekussu aleyke iz kale Yusufu.

İkincisi: O gizli bir fi'le bağlıdır, takdiri şöyledir: Üzkür iz kale Yusufu. Bu iki görüşü Zeccac ile İbn Enbari zikretmişlerdir (manada fazla bir değişme yoktur. Mütercim).

"Ya ebeti": Ebu Cafer ile İbn Amir te'nin fethası ile (ya ebete) okumuşlar, he ile vakfetmişlerdir. İbn Kesir de vakıfta onlara katılmıştır. Diğerleri ise tenin kesresi ile okumuşlardır. Kim te'yi fethalerse, ya ebetâ demek istemiş; ye hazfedildiği gibi elifi de hazfetmiştir. Elifi gös-

termek üzere de fetha kalmıştır. Nitekim kesre de ye'yi gösterir. Kim de he ile vakfederse, vakıfta te'nin he'ye dönüşmesindendir. Ebu Cafer ikisinde de aynın sükunu ile ahade aşre ve tis'ate aşre okumuştur.

Yusuf'un gördüğü şeyler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, güneşi, ayı ve yıldızları gördü. Bu, çoğunluğun görüşüdür. Ferra şöyle demiştir: Akıllı cem'i gibi "raeytühüm" demesi, secdenin akıllı hareketinden olmasındandır. Mesela: "Ya eyyühen nemlüdhulu mesakineküm" *(Neml: 18)* ayetinde olduğu gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yıldızlar tabirde kardeşleri, güneş annesi, ay da babası idi. Bunu Yakub'a anlatınca kardeşlerinin kıskançlığından korktu. Süddi de şöyle demiştir: Güneş annesi, ay da teyzesi idi. Çünkü annesi ölmüştü.

İkincisi: O, ebeveynini ve kardeşlerini kendine secde ederlerken gördü; bunu da (hüm) zamiri ile ifade etti. Bu da İbn Abbas ile Katade'den rivayet edilmiştir. "Raeytühüm" kavlinin tekrar edilmesine gelince, Zeccac: Cümle uzayınca tekit için tekrar etmiştir, demiştir.

Yusuf bu rüyayı kaç yaşında iken gördüğünde de üç görüş vardır:

Birincisi: Yedi yaşında idi. *İkincisi:* On iki yaşında idi. *Üçüncüsü:* On yedi yaşında idi.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Yakup, Yusuf'un kardeşlerinin rüyasının tabirini bileceklerini anladı; "rüyanı kardeşlerine anlatma; sana tuzak kurarlar" dedi. İbn Kuteybe: Sana hile ve suikast yaparlar, demiştir. Başkası da, "leke"deki lamın zait, mananın da: Feyekiduke şeklinde olduğunu söylemiştir. Apaçık düşman da: Düşmanlığı belli olandır.

وَكَذَٰلِكَ يَجْتَبِيكَ
رَبُّكَ وَيُعَلِّمُكَ مِن تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَيُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكَ وَعَلَىٰ
آلِ يَعْقُوبَ كَمَا أَتَمَّهَا عَلَىٰ أَبَوَيْكَ مِن قَبْلُ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ
إِنَّ رَبَّكَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ ﴿٦﴾

6 – "Böylece Rabbin seni seçecek, sana hadiselerin tevilini öğretecek ve nimetini sana ve Yakup hanedanına tamamlayacaktır. Nitekim daha önce de iki atan İbrahim ile İshak'a tamamlamıştı. Şüphesiz Rabbin ilim sahibidir, hikmet sahibidir".

"Böylece Rabbin seni seçecek": Zeccac şöyle demiştir: Seni yücelttiği, halini düzelttiği gibi Rabbin seni seçecek ve kardeşlerinin arasından seni süzecektir. İctiba'nın manasını En'am: 87'de şerh etmiş bulunuyoruz. İbn Abbas da: Seni peygamberliğe seçecektir, demiştir.

"Sana hadiselerin tevilini öğretecektir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Rüya tabirini öğretecektir, bunu İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demişlerdir. Tabire tevil demesi, rüyanın sonucunu açıklamasındandır.

İkincisi: O, ilim ve hikmettir (sana ilim ve hikmeti öğretecektir).

Üçüncüsü: Peygamberler, ümmetler ve kitapların anlatısını öğretecektir. Bunu da Zeccac, demiştir. Mukatil de: "Min" burada zaittir demiştir.

"Sana nimetini tamamlayacaktır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamberlikle, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Şanını yüceltmekle.

Üçüncüsü: Kardeşlerini ona muhtaç edip de onlara ikramda bulunması ile. Bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

"Yakup hanedanı": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yakub'un evlatlarıdır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Yakup, karısı ve on bir çocuğudur. Yusuf'a secde etmeleri ile onlara nimetini tamamladı. *Üçüncüsü:* Ailesidir, bunu da Ebu Ubeyde, demiş ve âl kelimesinin uheyl şeklinde tasğir edilmesini (küçültülmesini) kanıt olarak göstermiştir.

"Daha önce bunu İbrahim ile İshak'a tamamladığı gibi": İkrime şöyle demiştir: İbrahime olan nimeti, onu ateşten kurtarmasıdır, İshak'a olan nimeti de onu boğazlanmaktan kurtarmasıdır.

"Şüphesiz Rabbin ilim sahibidir": Yani peygamberliği kime vereceğini bilir. "Hikmet sahibidir": Halkını idare etmede.

لَقَدْ كَانَ فِي يُوسُفَ وَإِخْوَتِهِ آيَاتٌ لِلسَّائِلِينَ ﴿٧﴾

7 – Andolsun, Yusuf'ta ve kardeşlerinde (onları) soranlar için ibretler vardır.

"Andolsun, Yusuf'ta ve kardeşlerinde": Yani Yusuf'un haberinde ve kardeşlerinin kıssasında "ayetler": Yani onlardan soranlar için ibretler vardır. Onun her hali ibrettir. İbn Kesir, (tekil olarak) "aye-

tün" okumuştur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Yusuf kıssasından sormuşlardı; o da onlara Tevrat'ta olduğu gibi cevap verince buna şaşmışlardı.

Bu ibretlerin fonksiyonu hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in gerçek peygamber olduğunu göstermesi; çünkü görmediği ve kitaplara bakmadığı bir topluluktan haber vermişti.

İkincisi: Allah Teala'nın Yusuf suresinde ona karşı yapılan zulümleri açıklaması. *Üçüncüsü:* Rüyasının doğru çıkıp yorumunun olduğu gibi gerçekleşmesi. *Dördüncüsü:* Nefsine hakim olup şehvetini yenmesi ve sonunda emaneti yerine getirmesi. *Beşincisi:* Umutsuzluktan sonra sevincin meydana gelmesi.

Eğer: "Neden özellikle soranlar için ibret vardır, dedi, hâlbuki başkaları için de ibret vardır?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Mana şöyledir: Soranlar için de diğerleri içinde ibret vardır, ancak soranlar zikredilmekle yetinilmiş, diğerleri söylenmemiştir. Nitekim şu ayette: "Elbiseler sizi sıcaktan korur" *(Neml: 81)* denilmiş, soğuk zikredilmemiştir.

İkincisi: Yusuf kıssasında soranlar için ibret olunca, başkaları için de olur, soranların özellikle zikredilmesi, sormalarının acayip bir sonuç meydana getirip haberi ortaya çıkarmasındandır.

إِذْ قَالُوا لَيُوسُفُ وَأَخُوهُ أَحَبُّ إِلَىٰ أَبِينَا
مِنَّا وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّ أَبَانَا لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ ﴿٨﴾

8 – Hani (kardeşleri) demişlerdi: "Gerçekten Yusuf ve kardeşi, babamıza bizden daha sevgilidir. Oysa biz, bir topluluğuz. Şüphesiz babamız apaçık bir yanlışlık içindedir".

"Hani demişlerdi": Yani Yusuf'un kardeşleri. "Yusuf ve kardeşi": İbn Yamin (Bünyamin)i kastediyorlar. Ona İbn Yamin denilmesi, annesinin loğusalık halinde ölmesindendir. Yamin ağrı demektir. Bünyamin onun ana baba bir (öz) kardeşi idi, diğerleri ise baba değil, ana bir kardeşleri idiler.

Ayette geçen "usbe" kelimesi için Zeccac şöyle demiştir: Usbe lügatte işleri bir ve birbirlerinin yaptığını yapan ve haklı haksız birbirlerini kayıran topluluktur.

Müfessirlerin usbe'nin sayısı hakkında altı görüşleri vardır:

Birincisi: Sayısı ondan çoktur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* On ila kırk arasıdır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş, Katade de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar altı veya yedi kişidir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Dördüncüsü:* On ila on beş arasıdır, bunu da Mücahit, demiştir. *Beşincisi:* Cemaattir, bunu da İbn Zeyd, İbn Kuteybe ve Zeccac, demişlerdir. *Altıncısı:* On'dur, bunu da Mukatil, demiştir. Ferra da: On ve daha fazlasıdır, demiştir.

"Şüphesiz babamız apaçık bir yanlışlık içindedir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yanlış bir görüş içindedir, bunu İbn Zeyd, demiştir. *İkincisi:* Şekavet içindedir, bunu da Mukatil, demiştir, maksat dünya meşakkati, demektir. *Üçüncüsü:* Bizi eşit sevmesi gerekirken doğru yoldan sapmıştır. Çünkü bizim ona faydamız daha çoktur. Zeccac şöyle demiştir: Eğer, dinde yanlışlık içindedir, deselerdi, kafir olurlardı; ancak, iki küçük oğlunu bizden daha çok seviyor, oysa biz daha kalabalığız ve kendisi için daha faydalıyız, demek istemişlerdir.

اُقْتُلُوا يُوسُفَ

اَوِ اطْرَحُوهُ اَرْضًا يَخْلُ لَكُمْ وَجْهُ اَبِيكُمْ وَتَكُونُوا مِنْ بَعْدِهٖ

قَوْمًا صَالِحِينَ ﴿٩﴾

9 – "Yusuf'u öldürün yahut onu bir yere atın ki, babanızın yüzü /teveccühü yalnız size kalsın; siz de sonradan iyi bir topluluk olursunuz".

"Uktulu Yusufe": Ebu Ali şöyle demiştir: İbn Kesir, Nafi ve Kisai, tenvinin zammesiyle: Mübinün utkulu" okumuşlardır. Çünkü onun hareketlenmesi iki sakinin yan yana gelmesindendir. Onu ses uyumundan dolayı zamme ile harekelediler; "meddün", "ve zulumatün" dedikleri gibi. Ebu Amr, Asım, İbn Amir ve Hamze de, tenvinin kesri ile okumuş, zammeye ses uyumunu dikkate almamışlarıdr; nitekim "medde" "zulumatün" demişlerdir. Müfessirler: Kurraların kendi aralarındaki görüşleri böyledir, demişlerdir. "Evitrahunu ardan": Zeccac şöyle demiştir: "Ardan" "fi"nin düşürülmesi (hazf-i harfi cer) ile mansup olmuş, fiil de ona yaklaşmıştır, mana da şöyledir: Evitrahuhu ardan yebudu biha an ebihi (onu babasından uzaklaştıracak bir yere atın). Başkası da şöyle demiştir: Ardan te'külühu fiha essibau (onu canavarların parçalayacağı bir yere atın).

"Babanızın teveccühü size kalır": Yani Yusuf'la meşgul olmayı bırakır, demektir. "Ondan sonra olursunuz": Yani Yusuf'tan sonra demektir. "İyi bir topluluk": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu öldürdükten sonra tövbe ederek iyi kimseler olursunuz. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Babanızın yanında halinizi düzeltirsiniz. Bunu da Mukati[1] demiştir. Onların kıssalarında acayip bir nükte vardır, o da şudur: Onlar günahtan önce tövbeye karar verdiler, işte mü'min de böyle olmalı; ne kadar günah işlese de tövbeyi unutmamalıdır.

قَالَ قَٓائِلٌ مِنْهُمْ لَا تَقْتُلُوا يُوسُفَ
وَاَلْقُوهُ ف۪ي غَيَابَتِ الْجُبِّ يَلْتَقِطْهُ بَعْضُ السَّيَّارَةِ اِنْ كُنْتُمْ
فَاعِل۪ينَ ﴿١٠﴾ قَالُوا يَٓا اَبَانَا مَا لَكَ لَا تَأْمَنَّا عَلٰى يُوسُفَ
وَاِنَّا لَهُ لَنَاصِحُونَ ﴿١١﴾ اَرْسِلْهُ مَعَنَا غَدًا يَرْتَعْ وَيَلْعَبْ
وَاِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿١٢﴾ قَالَ اِنّ۪ي لَيَحْزُنُن۪ٓي اَنْ تَذْهَبُوا بِه۪
وَاَخَافُ اَنْ يَأْكُلَهُ الذِّئْبُ وَاَنْتُمْ عَنْهُ غَافِلُونَ ﴿١٣﴾ قَالُوا
لَئِنْ اَكَلَهُ الذِّئْبُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ اِنَّٓا اِذًا لَخَاسِرُونَ ﴿١٤﴾

10 – İçlerinden bir sözcü: "Yusuf'u öldürmeyin; onu kuyunun dibine atın; kafilenin biri onu alır. Eğer yapacaksanız" dedi.

11 – Dediler: "Ey babamız, sana ne oluyor da Yusuf'u bize güvenmiyorsun? Hâlbuki biz onun iyiliğini düşünenleriz".

12 – "Onu yarın bizimle (kıra) gönder de bol bol yesin ve oynasın. Şüphesiz biz onun için elbette muhafızlarız".

13 – (Yakup) dedi: "Şüphesiz onu götürmeniz beni üzer ve ben siz gafilken onu kurt yemesinden korkarım".

14 – (Kardeşleri): "Andolsun ki, biz bir topluluk iken onu kurt yerse, o takdirde biz, elbette ziyan edenlerdeniz" dediler.

"İçlerinden bir sözcü dedi": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O, Yahuda'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Vehb bin Münebbih, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir. *İkincisi:*

O, Şem'un (Şimon)dur, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Rubil'dir, bunu da Katade ile İbn İshak, demişlerdir. Ğayabetül cüb: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Her şey ki araya girerek bir şeyi görmene mani olur, işte o gayabe'dir. Cüb de örülmemiş kuyudur. Zeccac şöyle demiştir: Ğayabe: Göremediğin veya bir şeyi sana göstermeyen her şeydir. Şair Münahhil de şöyle demiştir:

Eğer bir gün ölürüm (toprak beni sitreder) de beni göremezseniz.
Aşirette ve ailede yolumu izleyin.

Cüb: Taşla örülmeyen kuyudur. Ona cüb denilmesi kesilip (kazılıp) da onda taşla örme vs. gibi bir şey yapılmamasındandır. İbn Abbas: "Ğayabetil cüb": Kuyunun karanlıklarıdır, demiştir. Hasen de: Dibidir, demiştir. Nafi, çoğul kalıbında "Ğayabatil cüb" okumuş, onda birçok karanlıklar olduğunu tahayyül etmiştir. Harice de Nafi'den: Ye'nin şeddesiyle: "Ğayyabat" okuduğunu rivayet etmiştir. Hasen, Katade ve Mücahit, elifsiz, ye de sakin olarak: "Ğaybetil cüb" okumuşlardır.

Bu kuyu nerede idi, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Ürdün toprağında idi, bunu Vehb, demiştir. Mukatil de, Ürdün toprağında, Yakub'un evinden üç fersah uzaklıkta olduğunu söylemiştir. *İkincisi:* Beytülmakdis'tedir, bunu da Katade, demiştir.

"Onu kafilenin biri alsın": İbn Abbas: Yolculardan birileri alsın, demiştir. "Eğer yapacak iseniz": Yani ona ne yapacağınızı içinizde sakladıysanız, demektir. Kurraların çoğu ye ile, "yeltekıthu" okumuşlardır. Hasen, Katade ve İbn Ebi Able de te ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Bütün nahivciler bunu caiz görürler. Çünkü bazı seyyare de seyyaredir (müennestir). Sanki: Teltekıhtu seyyaretü ba'zıs-seyyare, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim te ile okursa, ba'z'ın başındaki fi'li müennes yapmış olur, hâlbuki ba'z müzekkerdir. Bunu yapması mana itibarı iledir, çünkü tevili: Teltekıthus seyyaretü'dür.

Şair de şöyle demiştir:

Yılların geçmesinin benden bir şeyler aldığını gördü;
Tıpkı ayın son gecelerinin hilaldan bir şeyler aldığı gibi.

Yani: Raetissinine, demek istemiştir. Başkası da şöyle demiştir:

Uzun geceler beni hızla bozdular,
Boyumdan aldılar, enimden aldılar.

Yani: Elleyali esraat, demek istemiştir. Şair Cerir de şöyle demiştir:

Zübeyr'in haberi gelince, Medine'nin surları
Ve alçak gönüllü dağlar baş eğdiler.

Yani: Tevadaatil medinetü demek istemiştir. Bir başkası da şöyle demiştir:

Benim yaydığım sözden kızardı,
Tıpkı mızrağın ucunun kanla kızarması gibi.

Yani: Kema şerikatil kanatü demek istemiştir. (Bütün bu örneklerde müzekker kelime yanındakinden müenneslik almıştır. Mütercim).

Müfessirler şöyle demişlerdir: O topluluk Yusuf'a tuzak kurmayı kararlaştırınca babasına: "Ya ebeti maleke late'menna" (baba bize niçin güvenmiyorsun, dediler). Bir bölük kurra, mimin fethi ve ilk nunu ikincisine idgamla "menna" okumuş, idgam edilen nunun zammesine de işaret (işmam) etmişlerdir. Mekki şöyle demiştir: Çünkü aslı "menüna"dır. Sonra ilk idgam edilmiştir, işmam da ilk nununun zammesine delalet etmek üzere kalmıştır. İşmam: İşitilen bir ses olmadan dudakları büzmektir. O, idgamdan sonra ve ikinci nunun fethasından önce yapılır. İbn Keysan işmama, işaret, der. Revm'e de işmam der. Revm ise harekeyi andırmak üzere hafifçe işitilen zayıf bir sestir. Ebu Cafer de, idgam edilenin irabına işaret (işmam) etmeden nunun fethi ile okumuştur. Hasen de mimin zammı ile "maleke la te'münna" okumuştur. İbn Mukassim de asıl üzere iki nunla "te'menüna" okumuştur, mana da şöyledir: Neden Yusuf'u bize güvenmiyorsun da bizimle beraber göndermiyorsun? Artık o büyüdü, fakat geçimle ilgili hiçbir şey bilmiyor."Biz ise onun için iyi düşünüyoruz": Sana işaret ettiğimiz şeylerde. "Onu yarın bizimle beraber gönder": Kıra gönder. Mukatil kelamda takdim ve tehir vardır, demiştir, şöyle ki onlar: Onu bizimle beraber gönder, dedikleri zaman babası; Onu götürmeniz beni üzer, dedi. Onlar da: "Neden bize güvenmiyorsun?" dediler.

"Nerta' ve nelab": İbn Kesir, İbn Amir ve Ebu Amr, ikisinde de nunla ayın da sakin olarak "nerta' ve nel'ab" okumuşlardır. Zeyd, Yakup'tan rivayetle sadece "nerta'"da onlara katılmıştır.

"Nerta"ın manasında ise üç görüş vardır:

Birincisi: Eğleniriz, demektir, bunu da Dahhak, demiştir. *İkincisi:* Koşarız, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Yeriz, demektir. Reteatil ibilü denir ki deve otladı, demektir. Erta'tüha ise: Onu otlamaya salıvermektir. Şair de şöyle demiştir:

Onunla karşılaştığım zaman bana dosttur,
Yalnız kaldığı zaman ise etimi otlar.

Yani: Gıybet eder. Bu İbn Enbari ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür. Asım, Hamze ve Kisai de ikisinde de ye, aynın ve benin cezmi ile "yerta' ve yel'ab" okur, Yusuf'u kastederler. Nafi de yesiz olarak (sadece kesre ile) "nertai" okumuştur. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Birbirimize bekçilik ederiz, birbirimizi korur, muhafaza ederiz. Bu itibarla: Raakallah, denir ki: Allah seni muhafaza etsin, demektir. Bana İbn Kesir'den vasılda da vakıfta da ayından sonra ye ile "netraî" okuduğu rivayet edildi. Enes ile Ebu Reca da merfu nun, meksur te ve sakin ayınla "nürtiu", nunla da "nel'ab" okumuşlardır. Ebu Ubeyde de: Develerimizi otlatırız, demiştir.

"Nel'ab" kavline gelince, İbn Abbas: Eğleniriz, demiştir.

Eğer: "Yakup, oynama kelimesini neden reddetmedi?" denilirse,

Cevabı iki açıdan verilmiştir: *Birincisi:* Onlar o zamanlar peygamber değillerdi, bunu Ebu Amr el – Ala, demiştir. *İkincisi:* Onlar mübah oyunu kastetmişlerdi, bunu da Maverdi, demiştir.

"Onu götürmeniz beni gerçekten üzer": Çünkü benden uzaklaşır, ben de onu göremem. "Ve ehafu en ye'külehüzzi'b": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım, İbn Amir ve Hamze, üç yerde de hemze ile: "ez – Zi'b" okumuşlardır. Kisai, Ebu Cafer ve Şeybe de hemzesiz okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Aslı hemzelidir, tezaebetirrihu denir ki: Fırtına her taraftan kurt gibi geldi (ısırdı) demektir.

Özellikle kurdun zikredilme sebebinde ise üç görüş vardır:

Birincisi: Babası rüyasında bir kurdun Yusuf'a saldırdığını görmüştü. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Topraklarında kurt çok idi, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onun adına korkmuş, bunu kurtla kinaye yollu söylemiştir, bunu da Maverdi, demiştir.

"Sizler ondan gafillerken": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Oyuna dalmışken. *İkincisi:* Davarlarınızla meşgul iken.

"Biz bir topluluk iken onu kurt yerse": Yani kurdun ona kastettiğini görür de onu çeviremezsek, demektir. "O takdirde biz, elbette ziyan edenleriz": Yani aciz kimseleriz. İbn Enbari şöyle demiştir: Kim mansup olarak "usbeten" okursa, takdiri: Ve nahnu nectemiu usbeten (biz bir grup olarak toplanmışken) demektir.

فَلَمَّا ذَهَبُوا بِهِ وَأَجْمَعُوا أَنْ يَجْعَلُوهُ فِي غَيَابَتِ الْجُبِّ وَأَوْحَيْنَا
إِلَيْهِ لَتُنَبِّئَنَّهُمْ بِأَمْرِهِمْ هَذَا وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٥﴾

15 - Onu götürüp de kuyunun dibine atmaya karar verince, (bunu gerçekleştirdiler). Biz de ona (Yusuf'a): "Andolsun, bu işlerini onlara haber vereceksin" diye vahyettik.

"Onu götürüp de": Bu kelamda kısaltma ve gizleme vardır, takdiri şöyledir: Onu oğullarıyla beraber gönderdi, onlar da onu götürüp de, "karar verince": Yani onu kuyunun dibine atmaya karar verince, demektir.

KIRA GİTME KISSALARINA İŞARET

Müfessirler şöyle demişlerdir: Kardeşleri Yusuf'a: "Bizimle çıkıp oynamak ve avlanmak istemez misin?" dediler. O da: Evet, dedi. Kardeşleri: Babandan seni bizimle göndermesini iste, dediler. O da: Yaparım, dedi. Hep birlikte Yakub'un yanına girdiler: Babamız, Yusuf bizimle çıkmak istiyor, dediler. O da Yusuf'a: "Oğulcağızım, sen ne diyorsun?" dedi. O da: Evet, babacığım, kardeşlerimin bana çok yumuşak ve gayet nazik davrandıklarını görüyorum, bana izin vermeni istiyorum, dedi. Onu kadeşleriyle beraber gönderdi. Kıra varınca, ona karşı içlerindeki düşmanlığı açığa vurdular, ona kaba konuştular. O da kime sığındıysa kendine vurmaya ve eziyet etmeye başladı. Kararlarını anlayınca: Yakup babam, Yusuf'u ve kardeşlerinin ona yaptığını görsen üzülür ve ağlardın. Baba, sana verdikleri sözü ne çabuk da unuttular, vasiyetini yerine getirmediler, dedi ve hıçkıra hıçkıra ağlamaya başladı.

Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Rubil onu yakalayıp yere vurdu, sonra göğsüne çöktü, onu öldürmek istedi. Yusuf ona: Yapma kardeşim, beni öldürme, dedi. O da: Ey Rahil'in oğlu, ey rüyaların adamı, söyle rüyana, seni elimizden kurtarsın, dedi. Boynunu kırmak için büktü, Yusuf: Yahuda, Allah için olsun, beni kurtar, dedi. Beni öldürmek isteyen bunun elinden kurtar, dedi. Yahuda ona acıdı, kardeşlerim, "size bundan daha iyi ve onun için de daha hafif bir şey tavsiye edeyim mi?" dedi. Onlar da: "Nedir o?" dediler. Yahuda: Onu kuyuya atın, bir kervan onu götürsün, dedi. Onlar da: Öyle yapalım, dediler. Onu kuyuya götürdüler, gömleğini soymaya başladılar. O da: Kardeşlerim, gömleğimi neden çıkarıyorsunuz? Onu bana geri verin; onunla avret yerimi örteyim ve onu kefen edineyim, dedi. Allah kuyunun içinde suda bir taş çıkardı, Yusuf ayaklarını onun üzerine koydu.

Süddi şöyle demiştir: Onu kuyuya sarkıtmaya başladılar, o da kuyunun kenarına yapışmaya başladı, ellerini bağladılar, gömleğini çıkardı-

lar, o da: Kardeşlerim, gömleğimi bana geri verin de avret yerimi kapatayım, dedi. Onlar da: Güneşe, aya ve on bir yıldıza yalvar, dediler. Onu kuyuya sarkıttılar; ortasına gelince ölmek üzere onu atmak istediler. Kuyuda su vardı, onun içine düştü. Sonra oradaki bir taşın üzerine çıkıp ayakta durdu. Onu kuyuya atınca ağlamaya başladı, ona seslendiler, kendisine acıdıklarını zannetti, onlara cevap verdi. Üzerine bir kaya atıp onu ezmek istediler. Yahuda onlara engel oldu. Yahuda ona yemek getirirdi.

Ka'bu'l - Ahbar şöyle demiştir: Ellerini boynuna bağladılar, gömleğini soydular, Allah ona bir melek gönderdi, ellerini çözdü ve ona suyun içinden bir taş çıkardı. Yusuf taşın üzerine oturdu. Yakup İbrahim'in ateşe atıldığı gün üzerindeki gömleğini bir kamışa koyup Yusuf'un boynuna astı. Melek de onu Yusuf'a giydirdi. Kuyu aydınlandı. Hasen de şöyle demiştir: Yusuf kuyuya atılınca suyu tatlandı, başka yiyecek ve içeceğe ihtiyaç duymadı. Cebrail yanına geldi, ona can yoldaşı oldu. Akşam olunca Cebrail gitmek üzere ayağa kalktı, Yusuf ona: Sen buradan çıkarsan, ben yalnızlıktan ürkerim, dedi. O da şöyle dedi: Bir şeyden korktuğun zaman şöyle de: Ya sarihal müstasrihin, veya ğavsel müsteğisin, veya müferrice kerbil mekrubin (ey yardıma çağıranların yardımcısı, ey imdat isteyenlerin medetkârı ve ey darda kalanların sıkıntısını def eden!). Yerimi görüyorsun, halimi biliyorsun. Hiçbir işim sana gizli değildir! Yusuf bunları deyince, melekler etrafını sardılar. Kuyuda ona üç gün arkadaş oldular. Kardeşleri ise kuyunun etrafında davarlarını otlatıyorlardı.

Muhammed bin Müslim et - Taifi şöyle demiştir: Yusuf kuyuya atılınca: Ya şahiden ğayra ğaib, veya kariben ğayra baid, veya ğaliben ğayra mağlub, ic'al li ferecen mimma ene fih (ey gözden kaybolmayan şahit, ey uzaklaşmayan yakın ve ey mağlup olmayan galip, beni içinde bulunduğum bu halden kurtar), dedi, bir gece orada kalmadı.

Kuyuya atıldığı zaman kaç yaşında olduğunda da dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: On iki yaşında idi, bunu Hasen, demiştir. *İkincisi:* Altı yaşında idi, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* On yedi yaşında idi, bunu da İbn Saib, demiştir. Hasen'den de aynısı rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* On sekiz yaşında idi.

"Ona vahyettik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O ilhamdır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* O gerçek vahiydir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah, onlara bu yaptıklarını haber vereceksin ve sen onlardan üstün olacaksın, diye vahyetti.

"Onlar farkında değillerken": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara haber verdiğin zaman senin Yusuf olduğunu fark edemeyecekler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş, Mukatil de ona katılmıştır.

İkincisi: Vahyi bilmezler, bunu da Mücahit, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. Birinciye göre bu söz, "onlara haber vereceksin" cümlesine bağlı olur. İkinciye göre de "Ona vahyettik" cümlesine bağlı olur. Humeyd diyor ki: Hasen Basri'ye: "Mü'min mü'mini haset eder mi?" dedim. O da: "Yakub'un oğullarını nasıl da unuttun?" dedi.

وَجَاؤُ اَبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ ﴿١٦﴾ قَالُوا يَا اَبَانَا اِنَّا ذَهَبْنَا
نَسْتَبِقُ وَتَرَكْنَا يُوسُفَ عِنْدَ مَتَاعِنَا فَاَكَلَهُ الذِّئْبُ وَمَا
اَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ ﴿١٧﴾

16 – Akşamleyin babalarına ağlayarak geldiler.

17 – Dediler: "Ey babamız, biz gittik yarışıyorduk. Yusuf'u eşyalarımızın yanında bıraktık; onu kurt yedi. Biz doğru söylesek de sen bize inanacak değilsin".

"Vecau ebahüm işaen yebkun": Ebu Hureyre, Hasen, İbn Semeyfa' ve A'meş, aynın zammesiyle: "Uşaen" okumuşlardır.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Yatsı üzeri geldiler ki karanlıkta yalandan uydurdukları mazeretleri daha iyi kabul olunsun. Yakub, seslerini işitince irkildi: "Neyiniz var, oğullarım, koyunlarınıza bir şey mi oldu?" dedi. Onlar da: Hayır, dediler. Kendisi de: "Yusuf nerede?" dedi.

"Ey babamız, biz gittik yarışıyorduk, dediler": Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: Ok atma yarışı yapıyorduk, bunu İbn Abbas ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Mana da: Ok atmada birbirimizi geçmeye çalışıyorduk, demektir. *İkincisi:* Koşu yapıyorduk, bunu da Süddi, demiştir. *Üçüncüsü:* Avlanıyorduk, bunu da Mukatil, demiştir. Mana birinciye göre şöyle olur: Kim daha uzağa atacak diye yarışıyorduk. İkinciye göre de: Ayak koşusu yapıyorduk. Üçüncüye göre de: Avlanmak için yarışıyorduk.

"Yusuf'u eşyamızın yanında bıraktık": Yani elbiselerimizin. "Sen bize inanacak değilsin": Yani bizi doğrulayacak değilsin, demektir.

"Doğru söyleyenler olsak da": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Doğru da söylesek de. Bunu İbn İshak, demiştir. *İkincisi:* Senin nazarında biz doğru sözlü de olsak, bizi Yusuf konusunda yine itham edersin, çünkü onu çok seviyorsun. Bunu da Zeccac, demiştir.

وَجَاؤُ عَلَى قَمِيصِهِ

بِدَمٍ كَذِبٍ قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ أَنْفُسُكُمْ أَمْرًا فَصَبْرٌ جَمِيلٌ

وَاللّٰهُ الْمُسْتَعَانُ عَلٰى مَا تَصِفُونَ ﴿١٨﴾

18 – Üzerinde yalan kan bulunan gömleğini getirdiler. "Hayır, dedi, nefisleriniz size bir iş süslemiş. Artık benim işim güzelce sabretmektir. Bu anlattıklarınıza karşı ancak Allah'tan yardım istenir".

"Ve cau ala kamisıhi bidemin kezib": Dilciler şöyle demişlerdir: Bidemin mekzubun fih (yalan, sahte kan). Araplar çoğu konuşmalarında mastarı ism-i mef'ul yerinde kullanırlar; mesela kezib için mekzub, akl için ma'kul ve celd için meclud, derler.

Şair de şöyle demiştir:

Sonunda kemiklerinin üzerinde et,
Gönlü için de akıl bırakmayınca...

Burada: Makul, demiş, aklı kastetmiştir. Ötekisi de şöyle demiştir:

Gerçekten göğü kudreti ile yükseltene ant içerim ki,
Taziye de dayak da son kertesine varmıştır.

Burada meclud demiş, celd kastetmiştir. Leyse lifülanin akdü re'yin derler ki, ma'kudu re'yin (tutarlı bir görüşü yoktur), demek isterler. Haza maün sekbün derler ki, meskub (dökülmüş) su demek isterler. Haza şerabün sabbun, derler ki, masbubun (dökülmüş) demek isterler. Maun ğavrun, derler ki, Ğairun (derin su) demek isterler. Recülün savmun, derler ki, saim (oruçlu adam) demek isterler. İmretün nevhun, derler ki, naihatün (ağlayan) kadın demek isterler. Bu kelamın hepsi Ferra, Ahfeş, Zeccac, İbn Kuteybe ve diğerlerinin sözlerinden alınmıştır (mastar hem ism-i fail, hem ism-i mef'ul yerinde kullanılmıştır. Mütercim).

İbn Abbas şöyle demiştir: Bir oğlak tutup kestiler, sonra Yusuf'un gömleğini kana buladılar, onu da getirdiler. Üzerinde hiç yırtık yoktu. Yakup: Yalan söylediniz, eğer onu kurt yese idi, gömleğini parçalardı, dedi. Katade: Ceylan kanı idi, demiştir. İbn Ebi Able de, mansub ola-

rak, "bidemin keziben" okumuştur. İbn Abbas, Hasen ve Ebu'l – Aliye de noktasız dal ile: "Bidemin kidbin" okumuşlardır ki taze kan, demiştir.

"Bel sevvelet": Süsledi, "nefisleriniz size bir iş": Anlattığınızın dışında bir iş süsledi. "Fesabrun cemil": Halil, mana şöyledir demiştir: Benim işim güzel sabırdır, benim inandığım şey güzel sabırdır. Ferra da şöyle demiştir: Sabr, merfudur, çünkü kendi nefsini taziye etmiştir, mana da şöyledir: Ma huve illassabru (yapacağım yalnız sabırdır). Eğer onlara sabretmelerini tavsiye etse idi, mansub (sabren) söylerdi. Kutrub da şöyle demiştir: Sabri sabrun cemilün (benim sabrım güzel bir sabırdır). İbn Mes'ud, Übey ve Ebu'l – Mütevekkil mansub olarak: "Fesabren cemilen" okumuşlardır. Zeccac da: Sabr-ı cemil içinde telaş olmayan ve insanlara şikayet bulunmayan sabırdır, demiştir.

"Bu anlattıklarınıza karşı ancak Allah'tan yardım istenir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu nitelediğiniz yalana karşı, demektir. *İkincisi:* Bu anlattığınızı taşıyabilmek için, demektir.

وَجَاءَتْ سَيَّارَةٌ

فَأَرْسَلُوا وَارِدَهُمْ فَأَدْلَىٰ دَلْوَهُ ۖ قَالَ يَا بُشْرَىٰ هَٰذَا غُلَامٌ

وَأَسَرُّوهُ بِضَاعَةً ۚ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿١٩﴾

19 – Bir kervan geldi. Sucularını gönderdiler. Kovasını kuyuya sarkıttı: "Hey müjde, işte bir çocuk!" dedi. Onu ticaret malı olarak sakladılar. Allah onların yaptıklarını pekiyi bilendir.

"Ve caet seyyaretün": Yürüyen bir topluluk (kervan) geldi, demektir. "Feerselu varidehüm": Ahfeş şöyle demiştir: Seyyare'yi müennes, varid'i müzekker yaptı, çünkü seyyare'nin manası, erkekler topluluğudur (küllü cem'in müennes = bütün cemiler müennestir. Mütercim). Zeccac da şöyle demiştir: Varid, topluluğa su çekmek için önden giden kimsedir.

Bu sucunun isminde iki görüş vardır:

Birincisi: Malik bin Zu'r bin Ayfa bin Medyen bin İbrahim'dir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Micles bin Ravil'dir. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

"Kovasını sarkıttı": Yani aşağıya gönderdi. Zeccac şöyle demiştir: Edleytdelve, kovayı dolması için aşağı sarkıtmaktır. Delevtüha ise: Onu çıkarmaktır. "Kale ya Büşra": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, elifli ve ye ile: "Ya büşrâye" okumuşlardır. Verş, Nafi'den yenin sükunu ile: "Büşray" ve "mahyay" *(En'am: 162)*, "mesvay" *(Yusuf: 23)* okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de elifle yesiz olarak "ya Büşrâ" okumuşlardır. Asım ranın fethi, Hamze de imalesi ile okumuşlardır. Zeccac şöyle demiştir: Kim "ya Büşra" diye okursa, muhatapları uyarmak için ünlem yapmıştır. Çünkü büşra (müjde) cevap veremez, akıl da edemez. Bu durumda mana: Sevinin, ey müjde, şimdi senin zamanındır, demek olur. Aynı şekilde: Ya acabah, dersen de böyledir ki, sanki şaşın, ey şaşma, şimdi senin zamanındır, demek olur. Biz de bu manayı Hud: 69 ve 74 ayetlerinde şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ya Büşra" kıraatinin manası şöyle olabilir: Ey buradakiler, işte müjde! Oradakileri uyarmak maksadıyla şöyle de olabilir: Ey müjde, bu senin zamanındır. Bunu da az önce anlatmış bulunuyoruz. Süddi, sucunun, Büşra isminde birine seslendiğini söylemiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu görüşlerin hepsi de caizdir. Büşra'nın bir kadın ismi olması da caizdir. Ebu Reca ile İbn Ebi Able, şeddeli ye ve elifsiz olarak: "Ya büşreyye" okumuşlardır.

İbn Abbas şöyle demiştir: Sucu kovasını kuyuya sarkıtınca Yusuf ipe sarıldı, sucu baktı ki dünya güzeli bir çocuk. Arkadaşlarına Müjde, diye seslendi. Onlar da: "Ne var?" dediler. O da: Kuyuda bir çocuk var, dedi. Ona ortak olmak için yanına koştular ve onu kuyudan çıkardılar. Birbirlerine: Bunu arkadaşlarınıza söylemeyin, yoksa size ortak olmak isterler. Eğer size: "Bu nedir?" diye sorarlarsa, bunu kuyunun başındakiler bize sermaye olarak verdiler, onların adına Mısır'da satacağız" deyin, dediler. Yusuf'un kardeşleri geldiler, onu kuyuda bulamadılar; baktılar ki birkaç kişi, Yusuf da yanlarında. Onlara: Bu bizim kölemizdir, kaçtı, dediler. Malik bin Zu'r: Onu sizden satın alıyorum, dedi. Ona yirmi dirhem, bir takım elbise ve bir çift ayakkabıya sattılar. Malik bunu arkadaşlarından gizledi: Bunu suyun başındakiler Mısır'da onların adına satmamız için verdiler dedi.

"Ve eserruhu bidaaten": Zeccac şöyle demiştir: "Bidaaten": Hâl olarak mansuptur, sanki: Ve eserruhu cailihi bidaaten demek olur. İbn Kuteybe de: Eserru fi enfüsihim ennehu bidaatün ve ticaretün şeklinde olduğunu söylemiştir (manalar yakındır. Mütercim). Bunu yapanların kimler olduğu hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Kuyu başına gelenlerdir, onlar onu satın aldıklarını arkadaşlarından gizlediler ve kuyu başındakilerin onu kendileri adına satmak için verdiklerini söylediler. Biz de bu manayı İbn Abbas'ın söylediğini ve Mücahid'in de aynı fikirde olduğunu zikretmiştik.

İkincisi: Onlar kardeşleridir, onun durumunu gizlediler ve: O bizim satılık malımızdır, dediler. Yine bu mana da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Allah onların ne yaptıklarını pekiyi bilendir": Bunlar hem satıcılar hem de alıcılar olabilir.

وَشَرَوْهُ بِثَمَنٍ

بَخْسٍ دَرَاهِمَ مَعْدُودَةٍ وَكَانُوا فِيهِ مِنَ الزَّاهِدِينَ ﴿٢٠﴾

20 – Onu düşük bir fiyata, sayılı birkaç dirheme sattılar. Onda rağbetsiz idiler.

"Ve şerevhu": Bu kelime zıt anlamlı lafızlardandır: Şereytüşşey'e denir ki: Sattım demektir. Ve şereytuhu denir ki: Satın aldım demektir. Eğer: Onu sattılar manasına olursa, onlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Kardeşleridir, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Kervandır, onu kardeşleri satmadı. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Eğer: satın aldılar manasına olursa, onlar da kervancılardır.

"Düşük bir fiyata": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Haram paraya demektir. Bunu İbn Abbas, Dahhak ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: O, az paraya demektir, bunu da İkrime ile Şa'bi, demişlerdir. İbn Kuteybe de: Düşük fiyata demiştir.

Üçüncüsü: Eksik paraya demektir. Çünkü sayıca yirmi dirhem idi, fakat tartısı az idi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Sayılı": Ferra şöyle demiştir, "sayılı" denilmesi, azlığını göstermek içindir. İbn Kuteybe de: Kolay paraya demiştir ki, az olduğu için sayması kolay olmuştur. Eğer çok olsa idi, sayması da zor olurdu. İbn Abbas şöyle demiştir: O zamanlarda kırktan az dirhemi tartmazlardı. Ona değer vermedikleri için tartmadılar da, denilmiştir.

O dirhemlerin sayısında da beş görüş halinde ihtilaf edilmiştir:

Birincisi: Yirmi dirhemdir, bunu İbn Mes'ud, bir rivayette İbn

Abbas, bir rivayette İkrime, Nevf eş – Şami, Vehb bin Münebbih, Şa'bi, Atıyye, Süddi, Mukatil ve diğerleri demişlerdir.

İkincisi: Yirmi dirhem, bir takım elbise (altlık ve üstlük) ve bir çift ayakkabı. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Yirmi iki dirhemdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mücahit de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Kırk dört dirhemdir, bunu da bir rivayette İkrime ve İbn İshak, demişlerdir.

Beşincisi: Otuz dirhem, bir çift ayakkabı ve bir takım elbise. Ona İbranice şöyle demişlerdi. Ya kölemiz olduğunu ikrar edersin ya da seni onlardan alır öldürürüz, dediler. O da: Hayır, köleniz olduğumu ikrar ederim, dedi. Bunu da İshak bin Bişr, bazı şeyhlerinden zikretmiştir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Parasını bölüştüler: onunla bir ayakkabı ve bir de mest aldılar.

İyilerden biri şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki Yusuf'u düşmanlarının birkaç dirheme satması, senin kendi nefsini bir saatlik zevke satmandan daha acayip değildir.

"O hususta rağbetsiz (zahid) idiler": Zühd bir şeye değer vermemektir.

Değer vermeyenlerin kimler olduklarında da iki görüş vardır *Birincisi:* Kardeşleridir, bunu İbn Abbas, demiştir. Buna göre "fihi" zamirinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yusuf'a racidir, çünkü onun Allah katındaki değerini bilemediler. Bunu Dahhak ile İbn Cüreyc, demişlerdir. *İkincisi:* O paraya racidir. Ona kıymet vermemelerinin sebebinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Kalitesi düşük olduğu için. *İkincisi:* Onların maksadı Yusuf'u uzaklaştırmak idi, para değildi.

İkincisi: Onlar Yusuf'u satın alan kervan halkıdır.

Değer vermemelerinin sebebinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar fiyatının düşük olmasından şüphe ettiler. *İkincisi:* Kardeşleri onu hain ve kaçkın köle olduğunu iddia etmişlerdi. *Üçüncüsü:* Çünkü onun hür olduğunu bildiler.

وَقَالَ الَّذِي اشْتَرَاهُ مِنْ مِصْرَ لِامْرَأَتِهِ أَكْرِمِي مَثْوَاهُ عَسَى
أَنْ يَنْفَعَنَا أَوْ نَتَّخِذَهُ وَلَدًا وَكَذَلِكَ مَكَّنَّا لِيُوسُفَ

فِي الْأَرْضِ وَلِنُعَلِّمَهُ مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ وَاللَّهُ غَالِبٌ
عَلَىٰ أَمْرِهِ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٢١﴾

21 – Onu Mısır'dan alan, karısına: "Bunun yerine değer ver (ona iyi bak); umulur ki bize fayda verir yahut onu evlat ediniriz", dedi. Böylece Yusuf'u o yere (Mısır'a) yerleştirdik ki ona rüyaların tabirini öğretelim. Allah işine hakimdir. Ancak insanların çoğu bilmezler.

"Onu Mısır'dan satın alan dedi ki": Vehb şöyle demiştir: Kervan onu Mısır'a götürünce, esir pazarında durup onu satışa sundular. İnsanlar onun fiyatını artırmaya başladılar, öyle ki ağırlığınca miske, ağırlığınca gümüşe ve ağırlığınca ipeğe kadar çıkardılar. Sonunda onu Kıtfir adında bir adam o fiyata aldı. Fir'avn'in sekreteri ve hazinedarı idi. İmanlı birisi idi. İbn Abbas şöyle demiştir: Kıtfir onu Malik bin Zur'dan yirmi dinar, bir çift ayakkabı ve iki beyaz elbiseye aldı. Evine dönünce karısına: Buna iyi bak, dedi. Bazıları da onun adının Atfir olduğunu söylemişlerdir.

Kadının adında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Rail bint Rayil'dir, bunu da İbn İshak, demiştir. *İkincisi:* Ezliha (Zeliha) bint Temliha'dır, bunu da Mukatil, demiştir. "Ekrimi mesvahu (ona iyi bak)": Ona katında değer ver, demektir ki: Seveytü bilmekâni sözünden gelir, bir yerde ikamet etmek manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Yanımızda kaldığı sürece ona iyi bak demiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: İnsanların en ferasetlisi (en ileri görüşlüsü) şu üç kimsedir: Karısına "Yusuf'a iyi bak, belki bize menfaati dokunur" diyen kimse; "baba Musa'yı işçi tut" *(Kasas: 26)* diyen Şuayb'in kızı ve Ömer'i yerine halife atayan Hazreti Ebu Bekir.

"Belki bize fayda verir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Büyüdüğü zaman işlerimizi görür. *İkincisi:* Kârla satarız.

"Yahut onu evlat ediniriz": İbn Abbas: Oğul ediniriz, demiştir. Başkası da: Onların çocukları yoktu, Aziz iktidarsızdı, demiştir.

"Bunun gibi Yusuf'u yerleştirdik": Yani onu kardeşlerinden kurtardığımız ve onu kuyunun karanlıklarından çıkardığımız gibi onu Mısır toprağına yerleştirdik ve onu Mısır hazinesinin başına getirdik. "ona öğretelim diye (velinuallimehu)": İbn Enbari şöyle demiştir: "velinuallemehu"ya vavın gelmesi, gizli bir fiilden dolayıdır, lam'ı getiren de odur, mana da: Mekkenna liyusufa filardı, demektir. Ona

özel olarak bunu yapmamızın sebebi ona rüya tabirlerini öğretmemiz içindir. Bunun tefsiri de: Yusuf: 6'da geçmiş bulunuyor.

"Allah işine (emrihi) hakimdir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zamir Allah'a racidir, mana da şöyledir: O takdir ettiğini yerine getirmeye hakimdir, bu mana da İbn Abbas'ın görüşünden alınmıştır.

İkincisi: O Yusuf'a racidir, mana da şöyledir: Allah Yusuf'un işine hakimdir, onun için ne murat etmişse ona erdirmeye kadirdir. Bu da Mukatil'in görüşünden alınmıştır. Bazıları da şöyle demişlerdir: Allah onun işine hakimdir, şöyle ki Yakub, Yusuf'a, rüyalarını kardeşlerine anlatmamasını söyledi, onlar ise bunu öğrendiler. Sonra Yakub, ona hile yapmamalarını istedi, fakat onlar yaptılar. Sonra Yusuf'un kardeşleri onu öldürmek istediler, buna güçleri yetmedi. Sonra onu bir kervan alsın da izi tozu kalmasın istediler, bunu yapamadılar. Sonra onu köle olması için sattılar, Allah işine hakim oldu; onu kral yaptı. Babalarını ondan soğutmak istediler, o ise bunu yapmadı. Sonra ağlayarak ve gömleğine kan sürerek Yakub'u kandırmak istediler, bunu başaramadılar. Sonra onun arkasından iyi kişiler olalım, dediler, günahlarını unuttular, yıllar sonra onu ikrar etmek durumunda kaldılar: "Biz gerçekten hatalı idik" *(Yusuf: 97)* dediler. Sonra onun sevgisini babalarının yüreğinden silmek istediler; o ise gittikçe arttı. Sonra Züleyha kocasına: "Ailene kötülük yapmak isteyenin cezası şudur" *(Yusuf: 25)* diyerek iftira etmek istedi, yine onun işi üstün geldi, sonunda Züleyha'nın ailesinden biri Yusuf'un lehinde şahitlik etti. Kralın sakisi onu unuttu, Yusuf da zindanda yıllarca kaldı.

وَلَمَّا بَلَغَ

أَشُدَّهُ آتَيْنَاهُ حُكْمًا وَعِلْمًا وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ ﴿٢٢﴾

22 – Yusuf güçlü kuvvetli çağına varınca ona hikmet ve ilim verdik. Biz, iyilik edenleri böyle mükafatlandırırız.

"Yusuf güçlü kuvvetli çağına varınca": Güçlü kuvvetlinin manasını En'am: 152'de zikrettik. Alimler burada bunun o yaşın ne olduğunda sekiz görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O otuz üç yaşıdır, bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit ile Katade de böyle demişlerdir. *İkincisi:* On sekiz yaşıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İkrime de böyle demiştir. *Üçüncüsü:* Kırk yaşıdır, bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Büluğa ermektir, bunu da Şa'bi, Rebia, Zeyd bin Eslem ve oğlu demişlerdir. *Beşincisi:* Yirmi yaşıdır, bunu da Dahhak, demiştir. *Altıncısı:* On yedi ila kırk arasıdır, bunu da Zeccac, demiştir. *Yedincisi:* Otuz sekiz yaşına varmaktır, bunu da İbn Kuteybe nakletmiştir. *Sekizincisi:* Otuz yaşıdır, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir.

"Ona hikmet verdik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O anlayış ve akıldır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Hekîm (hikmet sahibi) kılınmıştır. Bunu da Zeccac demiş ve şunu ilave etmiştir: Her alim, hekîm değildir. Asıl hekîm ilmi ile amel eden alimdir, ilmi sayesinde cahillerin yaptığından çekinendir. *Dördüncüsü:* İsabetli (hikmetli) söz söylemektir, bunu da Sa'lebi demiştir.

Dilciler şöyle demişlerdir: Araplara göre hikmet, kişiyi cahillik ve hatadan çeviren, bunlara fırsat vermeyen ve nefsi utandıracak ve onu zarara sokacak şeylerden alıkoyan durumdur. Atın gemi (hakemesi) buradan gelir. Aslında lügatte: Ahkemtü, mani oldum, demektir. Hakime hakim denilmesi de zulme ve haksızlığa mani olduğu içindir.

Burada ilimden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Fıkıhtır. *İkincisi:* Rüya ilmidir.

"İyilik edenleri de böyle mükafatlandırırız": Yani Yusuf'a öğrettiğimiz ve ona bekçilik ettiğimiz gibi iyi amel eden ve kötülüklerden sakınanı da helakten korur ve onu sapıklıktan esirger; Yusuf'a yaptığımız gibi onu ilim ve hikmet ehlinden kılarız.

İyilik edenler kimler olduğunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar belalara sabredenlerdir. *İkincisi:* Hidayete erenlerdir, bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Mü'minlerdir. Muhammed bin Cerir şöyle demiştir: Her ne kadar bunun zahiri bütün iyilik edenlere şamil ise de bundan maksat Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir, mana da şöyledir: Yusuf belaya duçar olduktan sonra onu Mısır'a yerleştirdiğim ve ona ilim verdiğim gibi sana da aynısını yapar ve seni de kavminin müşriklerinden kurtarırım.

وَرَاوَدَتْهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ وَغَلَّقَتِ الْأَبْوَابَ
وَقَالَتْ هَيْتَ لَكَ قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ إِنَّهُ رَبِّي أَحْسَنَ مَثْوَايَ
إِنَّهُ لَا يُفْلِحُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٣﴾

23 – Onun (Yusuf'un), evinde bulunduğu kadın, ondan murat almak istedi. Kapıları sıkıca kapattı: "Haydi gel!" dedi. O da: "Allah'a sığınırım!" Şüphesiz o, benim efendimdir. Konumumu güzel yaptı (bana iyi baktı). Şüphesiz zalimler iflah olmaz" dedi.

"Onun, evinde bulunduğu kadın ondan murat almak istedi": Yani ondan cinsel ilişki talebinde bulundu. Kadının adı yukarıda geçmişti. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Züleyha ondan kadınların erkeklerden istediği şeyi istedi. "Ve kalet heyte lek": İbn Kesir, henin fethi, yenin sükunu ve tenin zammesiyle: "Heytü lek" okumuştur. Nafi ile İbn Amir de, henin kesresi, yenin sükunu ve tenin fethasiyle: "Hite lek" okumuşlardır. Bu Ali bin Ebi Talib radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir. Hulvani, Hişam'dan, o da İbn Amir'den aynısını rivayet etmiş, ancak o, hemzeli okumuştur. Ebu Ali el – Farisi de: Bu hatalıdır, demiştir. İbn Amir'den ise, henin kesresi yenin yerine hemze ile te de mazmum olarak: "Hi'tü lek" rivayet edilmiştir. İbn Abbas, Ebudderda ve Katade'nin okuyuşu da böyledir. Zeccac şöyle demiştir: O, hey'etten gelir ki Züleyha: Senin için hazırlık yaptım demiş gibi olur. İbn Muhaysın ile Talha bin Musarrif de İbn Abbas gibi, ancak hemzesiz okumuşlardır. İbn Muhaysın'dan henin fethi ve tenin kesri ile okuduğu da rivayet edilmiştir. Bu Ebu Rezin ile Humeyd'in de kıraatidir. Velid bin Utbe'den, henin ve tenin kesri, hemzeli olarak okuduğu rivayet edilmiştir. Ebu'l – Aliye'nin kıraati de böyledir. İbn Hasyem de böyle okumuştur, ancak o hemzesiz tilavet etmiştir. Velid bin Müslim'den, o da Nafi'den hemzeli olarak henin kesri ve tenin fethi rivayet edilmiştir. İbn Mes'ud, İbn Semeyfa, İbn Yamur ve Cahderi de henin ve tenin zammı, ye de şeddeli ve meksur olarak, arkasından da sakin hemze ile: "Huyyi'tü lek" okumuşlardır. Übey bin Ka'b de: "Ha ene lek" okumuştur. Diğerleri de henin ve tenin fethi, hemzesiz olarak: "Heyte lek" okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: En iyi lügat ve Arap dilinde en çok kullanılan budur, manası da: Davet ettiğim şeye gel, demektir. Şair de şöyle demiştir:

Mü'minlerin Emiri, Irak'ın kardeşi
Hazreti Ali'ye şunu ulaştırın:

Sen Irak'a geldiğin zaman, Irak halkının
Boynunu uzatmış seni beklediklerini görürsün, artık gel, gel!

Beytin sonundaki heyte lek: Gel, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Heyyete fülanün lifülanin derler ki: Falancayı çağırdı, ona seslendi, demektir.

Bir şairde de şöyle demiştir:

Kiracının susması beni şüphelendirdi;
Eğer kendi kastedilse idi, ses verirdi (heyyete).

Beyitte geçen eskete: Suskun olmaktır. Alimler "heyte lek" deyiminin hangi dilden olduğunda dört görüş bildirerek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O Arapça'dır, bunu Mücahit demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Onun Kureyş lehçesinden olduğu, ancak az kullanıldığı için unutulur hale geldiği söylenmiştir. Allah Teala ise o kelamı dile getirdi, çünkü aslı Arapçadır. Bu kelimenin mastarı yoktur, çekimi yoktur, tesniyesi yoktur, cem'i ve müennesi yoktur. İ... için: Heyte leküma, cem'i için: Heyte leküm; müennes cem'i için de: Heyte lekünne denilir.

İkincisi: O, Süryanicedir, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Havranicedir, bunu da İkrime ile Kisai, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: Onun Havran dilinden Mekke diline geçtiği; onların da bunu kullandıkları söylenmiştir.

Dördüncüsü: O Kıbtıcedir, bunu da Süddi, demiştir.

"Maazallah": Zeccac şöyle demiştir: O mastardır, mana da: Bunu yapmaktan Allah'a sığınırım, demektir. Uztü iyazen ve maazen ve maazeten diye çekilir. "Şüphesiz o benim efendimdir": Ya i Aziz benim efendimdir, demektir. "Bana iyi baktı": Yanında kaldığım uzun süre içinde geçimimi üstlendi, demektir.

"Şüphesiz zalimler iflah olmazlar": Yani eğer bunu yaparsam, bana bunca ikram ettikten sonra ailesine hiyanet etmiş ve zalim olmuş olurum. Burada zalimlerin, zina edenler olduğu da söylenmiştir.

وَلَقَدْ هَمَّتْ بِهِ وَهَمَّ بِهَا لَوْلَا
أَنْ رَأَى بُرْهَانَ رَبِّهِ كَذَلِكَ لِنَصْرِفَ عَنْهُ السُّوءَ وَالْفَحْشَاءَ
إِنَّهُ مِنْ عِبَادِنَا الْمُخْلَصِينَ ﴿٢٤﴾

24 – Andolsun, o (kadın) ona (Yusuf'a) niyet kurdu, o da, eğer Rabbinin delilini görmese idi, ona niyet kurmuştu. İşte biz böylece ondan kötülüğü ve fuhşu çevirelim, diye. Çünkü o, ihlaslı kullarımızdandır.

"Velekad hemmet bihi": Hem, Arapçada birinin içinden bir şeyi yapmayı geçirip de yapmamasıdır. Züleyha'nın niyetine gelince, müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf'u kendine doğru çagırıp sırt üstü

yatmasıdır. Yusuf'un niyetinde ise beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O da Züleyha gibi aynı şeyi duymuştu, eğer Allah onu korumasa idi o işi yapardı. Hasen Basri, Said bin Cübeyr, Dahhak ve Süddi bu görüştedirler. Bu da genel olarak geçmiş müfessirlerin (mütekaddiminin) görüşüdür. İçlerinde İbn Cerir Taberi ile İbn Enbari'nin de bulunduğu müteahhirinden bir grup da bunu tercih etmişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Dilde: Hememtü bifülanin ve hemme bi, deyip de, farklı niyetlerde olduklarını söylemek caiz değildir. Bu görüşü destekleyenler seleften ve büyük alimlerden çoğunun bu görüşte olmasını delil getirmişlerdir. Az sonra Yusuf'un gördüğü burhan hakkında diyeceklerimiz de bunu göstermektedir. Ve onlar şöyle demişlerdir: Zaten Yusuf'un, aklından geçen şeyden Allah'tan korkarak dönmesi onun düşündüğü şeyin günahını siler atar ve onun yüce makamları hak ettiğini gösterir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilen şu sahih hadis de buna delalet eder: Üç kimse sefere çıktılar; bir mağaraya sığındılar. Yukarıdan bir kaya parçası düşüp mağaranın ağzını kapattı. Onlar da: Herkes yaptığı en faziletli ameli dile getirsin, (belki kurtuluruz) dediler. Biri şöyle anlattı: Allah'ım, sana malumdur ki, benim bir amcam kızı vardı, ben ondan murat (kâm) almak istedim. O ise ancak yüz dinara razı oldu. Ben o parayı getirip de ona o işi yapacağım zaman titredi ve: Ben şimdiye kadar böyle bir şey yapmamıştım, dedi. Ben de kalktım ve yüz dinarı ona verdim. Eğer bunu senin rızan için yaptığımı biliyorsan, bizi bu dar yerden kurtar, dedi, taşın üçte biri yerinden oynadı. Hadis herkesçe bilinen bir şeydir.[2] Ben de bunu "el – Hadaik" kitabında zikretmiş bulunuyorum. Buna göre deriz ki: Züleyha bir şey düşündü, bunu neredeyse karar seviyesine çıkardı; böylece zinada ısrar etmiş oldu. O, yani Yusuf ise elinde olmayarak bunu kalbinden geçirdi, karar vermedi. Onun için günahı düşünmemiş oldu. Çünkü iyi bir kimsenin oruç olduğu halde aklından soğuk su içmek geçer. İçmediği takdirde bu vesveseden dolayı sorumlu tutulmaz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle demiştir: Ümmetin diliyle söylemeyip veya amel etmedikçe içinden geçen şeyden affedilmiştir.[3] Ve sallallahu aleyhi ve sellem: "Israr edenler helak oldu, demiştir. Israr ise ancak kalbin azim ve kararı ile olur. İçten geçen şey ile kalbin azim ve kararı arasında fark vardır. Süfyan Sevri'ye: "Bir insan aklından geçen şeyden sorumlu tutulur mu?" dediler, o da:

2 – Buhari, Müslim ve diğerleri, İbn Ömer radıyallahu anhten rivayet edilmiştir.

3 – Buhari, Itk, bab, 6; İman, bab, 15; Nesei, Talak, bab, 22; İbn Mace, Talak, bab, 16.

Eğer karar vermişse evet, dedi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şu sahih hadisi de bunu teyit eder: Allah Teala şöyle buyurur: Bir kulum bir kötülüğe niyet eder de onu yapmazsa, onu yazmam. Eğer amel ederse, onu üzerine bir günah olarak yazarım.[4] Kadı Ebu Ya'la da Yusuf'un düşüncesinin azim ve karar niteliğinde olmayıp şehvet arzusu türünden olduğuna şu cümleleri delil getirmiştir: "Allah korusun, o benim efendimdir", "böylece ondan kötülük ve fuhşu uzaklaştırmak istedik". Bütün bunlar onun isyana kararla hiçbir alakasının olmadığını ve eteğinin temiz olduğunu gösterir.

Eğer: "Kur'an iki düşüncenin de eşit olduğunu söyledi, siz neden ayrı olduğunu söylüyorsunuz?" denilirse,

Cevap şöyledir: Eşitlik düşüncenin başında vardır, sonra kadınınki karar düzeyine çıkmıştır, delili de Yusuf'tan murat almak isteyip önüne uzanmasıdır. Yusuf'un düşüncesi ise onunki gibi değildir, daha düşüktür, kararı yoktur, delili de ondan kaçması ve "Allah korusun" demesidir. Buna göre Yusuf'un isteği sırf hatıra cinsindendir, azim düzeyine çıkmamıştır. Müfessirlerin, şalvarının uçkurunu çözdü, o işi yapacak gibi oturdu demeleri doğru değildir. Eğer böyle olsa idi, o işe azmetmiş olurdu ki peygamberler zinaya azmetmekten masundurlar.

İkinci görüş: Kadın ona döşek açmak istedi, o da nikahlı karısı olmasını içinden geçirdi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncü görüş: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Kadın ona niyetlendi, eğer Yusuf da Rabbi'nin burhanını görmese idi, o da ona niyetlenirdi, burhanı görünce, o niyet gerçekleşmedi. "Levla"nın cevabı başa geçmiştir. Nitekim şöyle denir: Kad künte minel halikine levla enne fülanen ahlesake (eğer filanca seni kurtarmasa idi helak olmuştun). Şairin şu sözü de bunun gibidir:

Kavmim beni hür bir kadına açıkça çağırmasın,
Eğer ben öldürülmüş olursam, Amir de sağ kalırsa.

Lein küntü maktulen ve tesleme Amirün, fela yedunu kavmi, demek istemiş; cevap önce verilmiştir. Kutrub da buna kani olmuştur. Bazıları ise bunu reddetmişlerdir, İbn Enbari de onlardandır. Ve şöyle demişlerdir: "Levla"nın cevabının kendinden önce gelmesi, şazdır (kural dışıdır), hoşa gitmeyen bir şeydir. Fasih Arapçada bulunmaz. Kanıt olarak getirilen beyit ise, zaruriyat-ı şi'riyedendir.

---

4 - Müslim, İman, hadis no. 203, 204; Tirmizi, Tefsiru seri 6, bab, 10; Ahmed, Müsned, 1/227, 243.

Çünkü şair şi'rini düzeltmekle uğraşırken sıkışır, kelimeyi tam yerine koyamaz; sona bırakması gerekeni başa alır, başa alması gerekeni de sona bırakır. Zaruretten dolayı normalı bırakıp anormali kullanır. Şair şöyle demiştir:

Rabbi benden dolayı Adiy bin Hatim'e ceza versin,
Beni bırakıp yardım etmediği için, tam ceza versin.

Takdiri şöyledir: Ceza anni Adiyyebni Hatimin rabbuhu; darda kalınca, Rab kelimesini öne aldı.

Başka bir şair de bu kabilden şöyle demiştir:

Mus'ab'a arkadaşları vefasızlık edince,
Bu satışı ölçek ölçek ödedi.

Lemma cefa musaben ihvanuhu, demek istemiştir.

Ferra da şöyle bir beyit getirmiştir:

İhsanını istemek için geldim, ey Yahya'nın oğlu, kesildikten sonra
Sana karşı bütün sebeplerim.

Tekattaat kelimesini aslı yokken, sırf vezin düzelsin diye iki te ile "tetekattaat" şeklinde söylemiştir.

Sa'lep de şöyle bir beyit getirmiştir:

Benim şeklimle senin şeklin farklıdır,
Ey kadın, sen rahat yaşama sarıl, müreffeh yaşa, beyazlaşırsın.

Aslı olmadığı halde beytin cüzlerini tamamlamak için bir dal ilave etti, tebyadıdı, dedi.

Ağızlarından ağzıma tükürsünler,
Ben havlayan ve uluyan o ikiye gitmek için yuları elime alıyorum.

Şi'ri düzelsin diye mimden sonra bir vav ziyade etmiştir (feme-veyhima). Bu gibi şeyler Allah'ın fasih olarak inen kitabına yaraşmaz. Çünkü bunlar zaruriyat-ı şi'riyedendir.

Dördüncü görüş: Yusuf ona vurmak ve kendinden uzaklaştırmak istedi; buna göre Rabbinden gördüğü burhan, eğer ona vurursa vurması ona karşı bir kanıt olması idi. Çünkü kadın: O benden istedi; ben de ona vurdum, demiştir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Beşinci görüş: Yusuf ondan kaçmayı düşündü, bunu da Sa'lebi nakletmiştir. Bu rezil bir görüştür; şöyle mi demek istiyor: Yusuf ondan kaçmak istedi, burhanı görünce, yanında kaldı! Bazı alimler şöyle demişler: Yusuf'un düşüncesi, peygamberler için caiz olan küçük günahlar türündendir. Allah'ın onları bu gibi şeylere müptela kılması, O'nun korkusunu taşımaları ve affına mazhar olarak nimeti-

ni tanımaları içindir. Bir de rahmetini ummada onları günahkarlara önder etmek istemesindendir. Hasen Basri şöyle demiştir: Allah Teala peygamberlerin kıssalarını onları ayıplamak için size anlatmadı, ancak rahmetinden ümit kesmemeniz için anlattı. Yani Hasen Basri demek istiyor ki, peygamberlerin delili daha kesindir (her şeyi daha iyi bilirler); onların tövbesini kabul edince, sizinkini daha çabuk kabul eder. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediği rivayet edilmiştir: Allah Teala'nın karşısına kim çıkmışsa mutlaka bir kötülüğe niyet etmiş veya onu yapmıştır. Ancak Zekeriyya oğlu Yahya bundan müstesnadır ki o, ne düşünmüş ne de yapmıştır.[5]

"Levla en raa burhane Rabbih": Levla'nın cevabı atılmıştır. Zeccac, mana şöyledir demiştir: Levla en raa burhane rabbihi leemda ma hemme bihi (eğer Rabbinin delilini görmese idi, aklından geçenleri uygulardı). İbn Enbari de: Lezena (zina ederdi), delili görünce, zinadan yüz çevirdi, demiştir.

Gördüğü delil hakkında da altı görüş vardır:

Birincisi: Ona babası Yakup göründü. İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Ey Yusuf, zina edip de tüyü yolunmuş; uçamayan kuş gibi mi olmak istiyorsun?" diye bir ses geldi, sese bir cevap vermedi. İkinci kez ses geldi, yine cevap vermedi; yine gözüne Yakup göründü; göğsüne vurdu; Yusuf da ayağa kalktı, şehveti parmak uçlarından çıktı. Dahhak da İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yusuf babası Yakub'un suretini evin ortasında parmaklarını ısırır vaziyette gördü; arkasını dönüp kaçtı ve: Babacığım, senin hakkın için olsun, bu işe bir daha dönmeyeceğim, dedi. Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Yakub'un suretini duvarda dudaklarını ısırır vaziyette gördü. Hasen Basri de şöyle demiştir: Cebaril ona odanın tavanında başparmağını veya başka bir parmağını ısırır vaziyette göründü. Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime, Katade, İbn Sirin, Dahhak ve diğerleri de böyle demişlerdir. İkrime de şöyle demiştir: Yakub'un bütün çocuklarının on ikişer çocuğu oldu, ancak Yusuf'un o şehvetten dolayı bir eksik, on bir çocuğu oldu.

İkincisi: O (delil) Cebrail aleyhisselam idi. İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ona Yakup göründü, bırakmadı, bunun üzerine: "Tüyü yolunmuş kuş gibi mi olmak istiyor-

---

5 - Taberi Tefsiri, 6/377, 378, hadisi çeşitli lafızlarla hem mevkuf hem de merfu olarak rivayet etmiştir.

sun?" diye bir ses geldi; yine vazgeçmedi, sonunda Cebrail sırtına bir tekme vurdu; sıçrayıp kalktı.

Üçüncüsü: Züleyha kalktı, evin bir köşesinde duran bir putunu örttü, Yusuf ona: "Ne yapıyorsun?" dedi. O da: Tanrımın beni bu kötü halde görmesinden utanıyorum, dedi. O da: "Sen düşünmeyen ve işitmeyen bir puttan utanıyorsun da ben herkesin ne yaptığını bilen Allah'ımdan utanmayayım mı?" dedi. İşte gördüğü delil bu idi. Bunu Ali bin Ebu Talib, Ali bin Hüseyn ve Dahhak, demişlerdir.

Dördüncüsü: Allah ona bir melek gönderdi, kadının yüzüne kanla: "Zinaya yaklaşmayın, o ne kötü bir yoldur!" yazdı. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'den de şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, bu ayeti kadının iki gözü arasında yazılı gördü. Ondan başka bir rivayette de: Onu duvarda yazılı gördü, denilmiştir. Mücahit de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: İkisinin arasında bir el (kavşaklardaki trafik polisinin "dur!" diyen eli gibi bir el) göründü, bu elin pazusu ve bileği yoktu, onda şöyle yazılı idi: "Zinaya yaklaşmayın, o ne kötü bir yoldur!" *(İsra: 32)*; Yusuf da kalkıp kaçtı. İkisinin de korkuları geçince tekrar döndüler. Yusuf oturunca baktı ki aralarında bir el, içinde şöyle yazılı: "Onda Allah'a döndürüleceğiniz günden korkun" *(Bakara: 281)*; Yusuf yine kalkıp kaçtı. Tekrar dönünce, Allah Teala, Cebrail'e: Bu hatayı işlemeden kuluma yetiş dedi. Cebrail de elini veya parmağını ısırır vaziyette süzülüp indi ve şöyle diyordu: "Sen ki Allah katında peygamberlerden yazılısın, beyinsizler gibi mi yapacaksın?!" diyordu. Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Ona el göründü, üzerinde İbranice şöyle yazılı idi. "Herkesin kazandığını gözetleyip muhafaza eden (hiç böyle yapamayan gibi olur mu?)" *(Ra'd: 33)*. Bunun üzerine ikisi de çekildiler. Tekrar dönünce el de geri döndü ve üzerinde: "Şüphesiz üzerinizde kiramen katibin, hafaza melekleri vardır" *(İnfitar: 11, 12)* yazılı idi; onlar da çekildiler. Tekrar dönünce el de döndü, üzerinde: "Zinaya yaklaşmayın..." ayeti yazılı idi. Yusuf ve kadın dördüncü kez dönünce, elin üzerinde: "Allah'a döndürüleceğiniz günden korkun" yazılı idi; Yusuf da arkasını dönüp kaçtı.

Beşincisi: O, kapıya yaklaşmış olan Aziz idi. Bunu da İbn İshak, bazı ilim adamlarından rivayet etmiştir. İbn ishak şöyle demiştir: O burhan (delil) efendisinin hayali idi, onu kapının yanında görünce kaçtı.

Altıncısı: O burhan Yusuf'un bildiği helal ve haramlar idi. Zinanın haram olduğunu gördü. Bu da Muhammed bin Ka'b el – Kurazi'den rivayet edilmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yusuf, Allah'ın delilini kendi üzerinde gördü, işte burhan dediği odur. Bu görüş doğru-

dur; bundan öncekiler hiçbir şey değildir. Onlar hikayecilerin uydurmasından ibarettir. Ben de bunların bozuk olduğuna "el - Muğni fittefsir" kitabında işaret ettim.

Değerli bir peygamberin korkutulduğu, uyarıldığı ve o günahı bırakmaya zorlandığı halde nasıl böyle bir şeyde ısrar edebilir?! Bu gayet çirkin bir şeydir.

"İşte böyle": Yani ona o delili gösterdik ki "ondan kötülüğü çevirelim (savalım)": Kötülük de efendisine hiyanet etmesidir. "Fahşa" da: Fuhuş yapmaktır. "İnnehu min ibadinel muhlasin": İbn Kesir, Ebu Amr ve İbn Amir, lamın kesresi ile okumuşlardır, mana da şöyledir: Çünkü o, dinlerini Allah'a ihlasla icra eden kullarımızdandır. Asım, Hamze ve Kisai de, lamın fethası ile okumuşlar: O, Allah'ın kötülük ve fuhuştan halas ettiği kimselerdendir, demek istemişler. Bazı müfessirler de: Kötülük: Zina, fahşa da: isyanlardır, demişlerdir.

وَاسْتَبَقَا الْبَابَ وَقَدَّتْ
قَمِيصَهُ مِنْ دُبُرٍ وَأَلْفَيَا سَيِّدَهَا لَدَا الْبَابِ قَالَتْ مَا جَزَاءُ
مَنْ أَرَادَ بِأَهْلِكَ سُوءًا إِلَّا أَنْ يُسْجَنَ أَوْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٥﴾ قَالَ
هِيَ رَاوَدَتْنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ
قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ قُبُلٍ فَصَدَقَتْ وَهُوَ مِنَ الْكَاذِبِينَ ﴿٢٦﴾
وَإِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدَّ مِنْ دُبُرٍ فَكَذَبَتْ وَهُوَ مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٢٧﴾

25 – İkisi de kapıya koştular. Kadın, onun gömleğini arkadan yırttı. İkisi kapının yanında kadının efendisi ile karşılaştılar. Kadın: "Ailene kötülük etmek isteyenin cezası, zindana atılmaktan yahut acıklı bir azaptan başkası değildir" dedi.

26 – (Yusuf): "O, benden murat almak istedi" dedi. Kadının ailesinden bir şahit şahitlik etti: "Eğer gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğrudur; o (erkek) yalancılardandır".

27 – "Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, o (kadın) yalan söylemiştir; o doğrulardandır" (dedi).

"İkisi de kapıya koştular": Yani Yusuf ile kadın. Her ikisi de diğerini geçmek için çaba gösterdi; Yusuf onu geçip kapıyı açmak istedi,

kadın da onu geçip kaçmaması için kapıyı tutmak istedi. Arkadan ona yetişip gömleğine sarıldı; onu kendine çekti; böylece gömleği arkadan yırtıldı. Yani kadın onu arkasından kopardı. Çünkü Yusuf kaçıyor, o da onu kovalıyordu. Müfessirler şöyle demişlerdir: Gömleğini ikiye ayırdı; çıkınca efendisine rastladılar, kapının yanında kadının kocasına tesadüf ettiler. İşte kadın o anda bir hile düşündü ve hemen kendini temize çıkarmak için "ailene kötük etmek isteyenin cezası şudur" dedi. İbn Abbas: Zina etmek isteyenin cezası demek istemiştir, demiştir. "Onun cezası ancak zindana atılmaktır": Yani zindandan başkası değildir, "yahut acıklı bir azaptır", yani kırbaçla dövülmektir. Yusuf o zaman kızdı ve: "O benden murat almak istedi" dedi. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Aziz, Yusuf'a: "Ey Yusuf, aileme hiyanet mi ettin, bana cefa mı ettin, seni uslu biri görüyordum, beni aldattın mı?" dedi. İşte Yusuf o zaman: "O, benden murat almak istedi" dedi.

"Kadının ailesinden bir şahit şahitlik etti": Şöyle ki sözleri çelişince doğrunun bilineceği bir şahide ihtiyaç duydular.

Bu şahitte üç görüş vardır:

Birincisi: O, beşikte bir çocuk idi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan, Şehr bin Havşeb de Ebu Hureyre'den rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Dahhak, Hilal bin Yesaf ve diğerleri de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, kralın gözdesi idi, bunu da İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle demiştir: O, kadının amcası oğlu idi, aklı başında bir adamdı: Biz kapının arkasından koşuşmalar ve gürültü işittik; eğer gömlek önden yırtılmışsa, ey Züleyha, sen doğrusun, o yalancıdır. Eğer arkasından yırtılmışsa, o doğrudur, sen yalancısın, dedi. Bazıları da o, kadının teyzesinin oğlu idi, demişler.

Üçüncüsü: O (şahit) gömleğin yırtığıdır. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Bu zayıftır, çünkü "kadının ailesinden" denilmiştir.

Eğer: Burada şahidin şahitliği nasıl şarta bağlandı, hâlbuki şart eden şart ettiği şeyi bilmemektedir?" denilirse,

Buna iki türlü cevap verilmiştir; bunları İbn Enbari demiştir:

Birincisi: Şahit, bildiği bir şeye şahitlik etmiştir; sanki o, Yusuf ile Züleyha'nın bazı konuşmalarını işitmiştir, ancak şahitliğini bir şarta bağlamıştır ki şahitliği akıl ve mantık tarafından kabul edilsin ve muhatapları bağlasın. Onun için sanki: Bence Yusuf doğrudur; eğer benim size şart ettiğim şeyi iyi düşünürseniz, sözümü anlarsınız, demek istemiştir. Bu, hikmet sahibi kimselerin şu sözüne benzer:

Eğer kader hak ise, hırs gereksizdir. Eğer ölüm hak ise, dünyaya güvenmek ahmaklıktır (şahit ikilem yapmıştır. Mütercim).

İkinci cevap: Şahit kesin konuşmamış ve macerayı gerçek olarak bilememiştir, ancak görüşünü o anda aklına geldiği şekilde söylemiştir. "Bir şahit şahitlik etti" sözünün manası: Bildirdi ve açıkladı, demektir. Benim görüşüme göre gömleği ölçü almak lazımdır ki haini bulalım, demiştir. Bu iki cevap konuşanın (yetişkin) bir adam olduğunu gösterir. Eğer beşikte bir çocuk idi, dersek, şartın ileri sürülmesi Yusuf'un o işten beri olduğunu doğrular; çünkü onun konuşması acayip bir şeydir ve şüphe bırakmayacak bir mucizedir.

فَلَمَّا رَأَىٰ قَمِيصَهُ قُدَّ مِن دُبُرٍ قَالَ إِنَّهُ مِن كَيْدِكُنَّ
إِنَّ كَيْدَكُنَّ عَظِيمٌ ﴿٢٨﴾

28 – (Züleyha'nın kocası), onun gömleğinin arkadan yırtılmış olduğunu görünce, "bu, siz kadınların fendidir. Şüphesiz sizin fendiniz büyüktür" dedi.

"Gömleğin arkadan yırtıldığını görünce": Bunu gören ve: "Bu, siz kadınların fendidir" diyen hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O kocasıdır. *İkincisi:* Şahittir.

"İnnehu min keydikünne"deki innehu zamirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, gömleğin yırtılmasına racidir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: "Kadının "ailene kötülük yapmak isteyenin cezası şudur" sözüne racidir, mana da şöyledir: Senin bu sözün siz kadınların fendidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Kadının istediği kötülüğe racidir, bunu da Maverdi zikretmiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: "Şüphesiz sizin fendiniz", yani işiniz "büyüktür", suçsuzla suçluyu birbirine karıştırmaktadır.

يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَٰذَا
وَاسْتَغْفِرِي لِذَنبِكِ إِنَّكِ كُنتِ مِنَ الْخَاطِئِينَ ﴿٢٩﴾ وَقَالَ
نِسْوَةٌ فِي الْمَدِينَةِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ تُرَاوِدُ فَتَاهَا عَن نَّفْسِهِ
قَدْ شَغَفَهَا حُبًّا إِنَّا لَنَرَاهَا فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ ﴿٣٠﴾

29 – "Ey Yusuf, sen bundan vazgeç; (ey Züleyha) sen de günahın için istiğfar et. Şüphesiz sen günahkarlardansın" dedi.

30 – Şehirdeki kadınlar: "Aziz'in karısı, delikanlısının nefsinden murat almak istiyor. Sevgi yüreğinin zarına işlemiş. Şüphesiz biz, onu elbette apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz" dediler.

Ey Yusuf, sen bundan vazgeç": Mana: Ey Yusuf, bundan yüzünü çevir, demektir.

Bu sözü söyleyen hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, amcasının oğlu olan şahittir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, kocadır, bunu da bir grup müfessir, demiştir. İbn Abbas: Bu işten vazgeç, bunu kimseye söyleme ve Züleyha'nın durumunu gizle, demiştir. Halebi de Abdülvaris'ten: "Yusufu a'rada an haza" diyerek haber şeklinde ra'nın fethi ile rivayet etmiştir (Yusuf bundan yüzünü çevirdi).

"Sen de istiğfar et": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kocandan af dile de seni cezalandırmasın. Bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Günahından tövbe et, çünkü sen günah işledin.

Bu sözü söyleyende de iki görüş vardır: *Birincisi:* Amcasının oğludur. *İkincisi:* Kocasıdır.

"Şüphesiz sen günahkarlardansın": Yani hata edenlerdensin. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sonra bu haber Mısır'da yayıldı, kadınlar konuşmaya başladılar. Bu da: "Şehirde kadınlar dedi ki" sözüdür. Kadınların sayısı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar dört kişi idiler: Kralın sakisinin karısı, sekreterinin karısı, aşçısının karısı ve Yusuf'un zindan arkadaşının karısı. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onlar beş kişi idiler: Aşçının karısı, sakinin karısı, zindancının karısı, sekreterin karısı ve kahyanın karısı. Bunu da Mukatil, demiştir.

Aziz, onların dilinde kral, demektir, feta da köle manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Onlar kralın kölesine feta (delikanlı) derlerdi. Kadınların Züleyha hakkında konuşmaları, onu suçlamak ve Yusuf'u temize çıkarmak içindi.

"Sevgi onun yüreğinin zarına işlemiş": Yani Yusuf'un sevgisi, kadının kalbinin zarına (yüreğine) işlemiş, demektir.

Şeğaf kelimesi üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, kalp ile gönül arasında bir zardır. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, kalbin zarıdır (pericarditis), bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. İbn Kuteybe de: Zarı kastetmemiş, ancak kalbi kastetmiştir, demiştir. Şeğaftü fülanen, denir ki: Kalbinden vurmaktır. Kebettuhu: Ciğerinden vurmaktır. Batantuhu da: Karnından vurmaktır.

Üçüncüsü: Kalbin derinliği ve içi demektir.

Dördüncüsü: İçte, böğürde olan bir hastalıktır, şöyle bir beyit getirmişlerdir:

Onun önüne içte bir üzüntü geçti,
Böğrün içinde, doktorların parmaklarla aradığı yerde.

İki görüşü de Zeccac, demiştir. Asmai de şöyle demiştir: Şuğaf Araplarca, karnın iç kısmında sağ böğürde olan bir hastalıktır. Beyitte geçen şerasif: Eğe uçlarında olan kemirtleğe denir, tekili de şürsuf'tur.

Abdullah bin Amr, Ali bin Hüseyn, Hasen Basri, Mücahit, İbn Muhaysın ve İbn Ebi Able, ayınla "kad şaafeha" okumuşlardır ki, sanki hastalık her tarafı sarmış demektir. Şaaf: Dağların başıdır.

"Şüphesiz biz onu apaçık bir sapıklık içinde görüyoruz": Yani Yusuf'u bu kadar sevdiği için doğru yoldan çıkmış görüyoruz, demektir. Mübin de: Açık demektir.

فَلَمَّا سَمِعَتْ بِمَكْرِهِنَّ اَرْسَلَتْ اِلَيْهِنَّ وَاَعْتَدَتْ لَهُنَّ مُتَّكَاً
وَاٰتَتْ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُنَّ سِكّٖيناً وَقَالَتِ اخْرُجْ عَلَيْهِنَّ فَلَمَّا
رَاَيْنَهُٓ اَكْبَرْنَهُ وَقَطَّعْنَ اَيْدِيَهُنَّ وَقُلْنَ حَاشَ لِلّٰهِ مَا هٰذَا
بَشَراًۜ اِنْ هٰذَٓا اِلَّا مَلَكٌ كَرٖيمٌ ﴿٣١﴾ قَالَتْ فَذٰلِكُنَّ الَّذٖي لُمْتُنَّنٖي فٖيهِۜ
وَلَقَدْ رَاوَدْتُهُ عَنْ نَفْسِهٖ فَاسْتَعْصَمَۜ وَلَئِنْ لَمْ يَفْعَلْ مَٓا اٰمُرُهُ
لَيُسْجَنَنَّ وَلَيَكُوناً مِنَ الصَّاغِرٖينَ ﴿٣٢﴾

31 – (Züleyha) onların dediklerini işitince, onlara haber gönderdi ve onlar için birer koltuk hazırladı ve her birine bir bıçak verdi. Ve: "Yusuf, karşılarına çık!" dedi. Kadınlar onu görünce, ona büyük değer verdiler ve ellerini kesip, "hâşâ, Allah için, bu, bir insan değildir. Bu, ancak şerefli bir melektir" dediler.

32 – "İşte, kendisi hakkında beni kınadığınız (genç) budur! Andolsun, ben onun nefsinden murat almak istedim, fakat o çekindi. Andolsun, eğer kendisine emrettiğimi yapmazsa, mutlaka zindana atılacak ve küçülenlerden olacaktır!" dedi.

"İşitince": Yani aziz'in karısı, "onların tuzaklarını (mekr)": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Onların dedikodularını ve ayıplamalarını. Bunu da İbn Abbas, Katade, Süddi ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Zeccac şöyle demiştir: Bu dedikoduya tuzak demesi şunun içindir; çünkü onlara durumu bildirmiş ve gizlemelerini istemişti. Onlar ise ona tuzak kurup sırrını ifşa etmişlerdi.

İkincisi: O, gerçekten tuzaktır, bunu Yusuf'u kendilerine göstermesi için planlamışlardı. Bunu da İbn İshak, demiştir.

"A'tedet": Zeccac şöyle demiştir: Atad kökünden ef'alet veznindedir, bir şey için yaptığın her hazırlığa atad, denir. Atad: Sabit ve değişmeyen şeye de denir. İbn Kuteybe de: A'tedet, Eaddet (hazırladı), manasınadır, demiştir. Mütteke' ise, onda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, oturacak yer, meclistir, mana da: Onlara bir meclis hazırladı, demektir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: O, yaslanacak yastıktır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

Zeccac da şöyle demiştir: Mütteke': Yemek, içmek veya konuşmak için yaslanacak şeydir (koltuk).

Üçüncüsü: O, yemektir, bunu da Hasen, Mücahit ve Katade, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: İtteke'na: Yemek yedik, demektir. Şair Cemil bin Ma'mer de şöyle demiştir:

Hep sefa içinde idik, yedik,
Testilerden de helal şarap içtik.

Bunun da aslı şudur: Birini yemeğe davet ettiğin zaman ona oturması ve rahat etmesi için yer hazırlarsın; o nedenle yemeğe isitare ile müttek'e (kürsü, sandalye) denilmiştir. Ezheri de şöyle demiştir: Yemeğe, mütteke' denilmesi, şunun içindir, çünkü cemaat yemek için toplandıkları zaman bir şeylere yaslanırlar. Bu ümmet ise bundan men edilmiştir. Mücahit, tenin sükunu ve şeddesiz olarak "mütken" okumuştur. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O turunçtur, bunu da İbn Abbas, Mücahit, Yahya bin Yamur ve diğerleri demiştir. Şairin şu beytinde de bu manaya kullanılmıştır:

Turuncun aramızda (koklamak için) dolaştığını görürsün.

Buradaki mütk, turunç demektir.

İkincisi: O da yemektir, bunu da İkrime, demiştir.

Üçüncüsü: Bıçakla kesilen her şeydir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Dördüncüsü: O zümaverd'dir, ki kadın budu dedikleridir. Dahhak'ten de böyle rivayet edilmiştir. Bir grup dilciden de onların mütteke'yi mütk ile açıkladıkları rivayet edilmiştir. İbn Cüreyc'ten de onun, mütteke': Turunçtur ve bıçakla kesilen her şeydir, dediği rivayet edilmiştir. Dahhak'tan da, mütteke': Bıçakla kesilen her türlü meyve ve sebzedir, dediği rivayet edilmiştir. Başkaları da iki kıraat arasında fark görmüşler: Mücahit şöyle demiştir: Kim şedde ile mütteke' okursa, yemektir. Kim de şeddesiz mütk okursa, turunçtur. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kim "mütken" okursa, turuncu kastetmiştir. Onun kadınbudu olduğu da söylenmiştir. Ne olursa olsun, bana göre mütk denilmesi, bıçakla kesildiği içindir; sanki o, betk'ten alınmıştır ki onun be'si mim'e çevrilmiştir. Nitekim semede re'sehu ve sebedehu denir ki, başını koparmaktır. Şerrün lazim ve lazib de kaçınılmaz şerdir. Benin mime çevrilmesi çoktur, çünkü mahreçleri yakındır.

"Ve her birine bir bıçak verdi": Bunu yapması şunun içindir, çünkü verdiği yemek bıçağa ihtiyaç duyulan türden idi. Şöyle de denilmiştir: Züleyha'nın maksadı ellerini kesmekle onları rezil etmekti, çünkü onlar da kendisini rezil etmişler, skandal çıkarmışlardı. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Kadınlara birer bıçak verdi ve onlara: Ben size bildirinceye kadar bıçakları kullanmayın, dedi. Sonra da Yusuf'a: "Karşılarına çık!" dedi. Zeccac şöyle demiştir: İstersen "ve kalet'teki te'yi mazmum okursun, istersen meksur okursun. Kesre asıldır, çünkü te ile hı sakindir. Kim de zammeli okursa, kesreden sonra zammenin dile ağır gelmesindendir. Yusuf'un çıkmaması mümkün değildi, çünkü Züleyha'nın kölesi durumunda idi. Bazı ilim adamları da şöyle demiştir: Kadın sadece. "Çık" dedi. "Aleyhinne = karşılarına) kelimesini içinde gizledi, Hak Teala ise sanki dille söylenmiş gibi kadının içinden geçeni haber verdi. Mesela: "Biz sizi ancak Allah rızası için yediriyoruz..." *(İnsan: 9)* ayeti de böyledir. Onlar bunu açıkça söylemediler, ancak içlerinden geçirmişlerdi. Bunun doğruluğunu şu da gösterir ki, eğer o güzel gence, şu fettan kadınların karşına çık, dese idi, Yusuf bunu yapmazdı.

"Ekbernehu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu gözlerinde büyüttüler, demektir, bunu da Ebu

Salih, İbn Abbas'tan, İbn Ebi Necih de Mücahit'ten rivayet etmiş. Katade ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: Hayız görüp adet oldular, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ali bin Abdullah bin Abbas da babasından: Sevinçten adet gördüler, dediğini rivayet etmiştir. Bu hususta şair de şöyle demiştir:

Biz kadınlara temiz günlerinde yaklaşırız,
Adet gördüklerinde yaklaşmayız.

Bu manayı Leys de Mücahit'ten rivayet etmiş, İbn Enbari de bunu tercih etmiştir. Bazı dilciler ise bunu reddetmişlerdir. Ebu Ubeyde'den: Arap dilinde ekberne'nin adet gördüler manasına gelmesi yoktur, ancak onu gözlerinde gayet büyük görmelerinden adet görmüş olabilirler, dediği rivayet edilmiştir. Zeccac'tan da bunu kabul etmediği rivayet edilmiştir.

"Ellerini kestiler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ellerini kanattılar, meyvenin yerine ellerini kestiler. Bunu İbn Abbas ile İbn Zeyd demişlerdir.

İkincisi: Ellerini kestiler, öyle ki koparıp attılar, bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Ellerini yaraladılar, parmak uçlarını kesip kopardılar. Bunu da Vehb bin Münebbih demiştir.

"Ve kulne hâşe" lillah": Ebu Amr iki yerde de vasılda elifle "hâşâ" okumuştur. Kurralar vakıfta elifin hazfinde ittifak etmişlerdir. Ebu Amr da aslı üzere tam olarak hâşâ okumuştur. Diğerleri ise elifi hazfetmişlerdir. Bu kelime iki yerde kullanılır: *Birincisi:* İstisna. *İkincisi:* Kötülükten beri etmek için. Aslı "hâşâ"dır: Küntü fi haşâ fülanin (falancanın tarafında idim) sözünden gelir. Haşâ ise taraf, demektir. Şöyle bir mısra getirmişlerdir:

Bize katılmayan yoldaş hangi taraftadır?

Yani hangi cihettedir, demektir. Mana da: Yusuf insan olmaktan uzaktır, çünkü melek simadır. Aziz'in karısının yalanından dolayı bir kenarda kaldı diyenler de olmuştur. İbn Abbas ile Mücahit de: "Hâşe lillah", maazallah manasınadır, demişlerdir. Ferra da şöyle demiştir: "Beşeren": mansuptur, çünkü o, be harfi ceri ile kullanılır, hicaz halkı neredeyse be'siz telaffuz etmezler. Onu hazfedince bir izi kalsın istediler ve onu harfi cerin hazfi ile mansup ettiler. "Mahünne ümmehatihim" *(Mücadele: 2)* kavli de böyledir. Necid halkı ise be ile de be'siz de söylerler. Onu düşürdükleri zaman merfu okurlar. Arapçada iki kullanımın en

güçlüsü budur. Zeccac şöyle demiştir: Merfu olması iki kullanımın en güçlüsüdür, demek yanlıştır; çünkü Allah'ın kitabı lügatlerin en güçlüsüdür. Kims de onu merfu olarak okumamıştır. Halil, Sibeveyh ve bütün eski nahivciler "beşeren" mansuptur, çünkü ma'nın haberidir; ma da "leyse" gibidir, demişlerdir. Ben de derim ki: Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Nehik, İkrime, Muaz el – Kari ve diğerleri, merfu olarak: "Mahaza beşerün" okumuşlardır. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Cevza ve Ebussevvar, benin ve sinin kesri elifi maksura ve tenvinle "mahaza bişiren" okumuşlardır. Ferrad da: Bu satın alınmamıştır, manasınadır, demiştir. İbn Mes'ud da elifi memdude ve hemze ile tenvinli olarak: "Bişirain" okumuştur.

"İn haza illa melekün": Übey, Ebu Rezin, İkrime, Ebu Hayve ve Cahderi, lamın kesri le: "Melikün" okumuşlardır.

"İşte kendisi hakkında beni kınadığınız genç budur": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kadınların akılları başlarından gidip de ellerini kesince, böyle dediler.

Eğer: "O mecliste hazır olduğu halde ona işaret ederek nasıl "fezalikünne" dedi?" denirse, buna iki cevap verirler, bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Yusuf meclisten ayrıldıktan sonra "zalikünne" diyerek uzağa işaret etmiştir.

İkincisi: Kelamda "haza"gizlenmiştir, takdiri: Feza zalikünne, demektir. "Beni kendisi hakkında kınadınız": Yani sevgisi hakkında demektir. Sonra sevgisini onların yanında ikrar edip: "Andolsun, ben onun nefsinden murat almak istedim, fakat o bundan çekindi": Yani kaçındı, demektir.

"Veleyekunen minessağirin": Zeccac şöyle demiştir: En iyi kıraat "veleyekunen" şeklinde şeddesiz okumak ve elifle vakfetmektir. Çünkü nun-ı hafife vakıfta elife çevrilir. Mesela: Idriben zeyden dersin, vakfettiğin zaman: Idrıba, dersin. Şeddeli nunla da "veleyekunenne" şeklinde de okunmuştur. Ben ise bundan hoşlanmıyorum, çünkü Mushafa aykırıdır. Zira şeddeli nun hiçbir şeye çevrilmez. Sağirun ise: Küçülenler, hor olanlar, demektir.

قَالَ رَبِّ السِّجْنُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِمَّا
يَدْعُونَنِي إِلَيْهِ وَإِلَّا تَصْرِفْ عَنِّي كَيْدَهُنَّ أَصْبُ إِلَيْهِنَّ وَأَكُنْ مِنَ الْجَاهِلِينَ ﴿٣٣﴾
فَاسْتَجَابَ لَهُ رَبُّهُ فَصَرَفَ عَنْهُ كَيْدَهُنَّ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿٣٤﴾

33 – (Yusuf da): "Rabbim, zindan benim için onların beni davet ettikleri şeyden daha iyidir. Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meylederim ve cahillerden olurum" dedi.

34 – Rabbi de onun duasını kabul edip hilelerini ondan çevirdi. Çünkü O, hakkıyle işiten, hakkıyle bilendir.

"Dedi: Rabbim, zindan benim için daha iyidir": Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Züleyha kadınlara: "İşte kendisi hakkında beni kınadığınız budur" deyince, onlar da: Sana kınama yoktur, dediler. O da: Öyleyse Yusuf'a söyleyin benim ihtiyacımı görsün, dedi. Onlar da: Ey Yusuf, bunu yap, dediler. Züleyha da: Andolsun ki eğer dediğimi yapmazsa, onu zindanda çürütürüm, dedi. İşte o zaman Yusuf: "Rabbim, zindan benim için daha iyidir" dedi (Rabbissicnü ehabbü ileyye). Yakup yalnız burada sinin fethi ile "es – secnü" okumuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Kim sinin kesri ile "es- sicnü" okursa, onu mekan (yer) ismi yapmış olur, mana da şöyle olur: Zindan benim için günah işlemekten daha iyidir. Kim de fetha ile okursa, mastardır, mana da şöyledir: Zindana girmek benim için daha iyidir. "Eğer onların hilelerini benden çevirmezsen": Yani beni korumazsan, "onlara meylederim": Saba ilellehvi yabsu sabven ve subuvven ve sabaen denir ki: Bir şeye meyletmektir. İbn Enbari de, kelamın manası şöyledir, demiştir: Allah'ım, onların hilelerini benden çevir. Bunun içindir ki Allah Teala: "Rabbi duasını kabul etti" demiştir.

Eğer: "Aziz'in karısı tek idi, nasıl çoğul olarak: "Keydehünne" dedi?" denilirse, buna üç cevap verilmiştir:

Birincisi: Araplar çoğulu tekil yerine kullanırlar, mesela biri: Harectüt ilel basrati bissüfüni (Basra'ya gemilerle gittim) der ki, aslında bir gemi ile gitmiştir.

İkincisi: Esas kastedilen Aziz'in karısıdır, diğer kadınlar ise onu yaptığı işte desteklemişlerdir.

Üçüncüsü: O; Aziz'in karısı ile dünya kadınlarından aynı hileyi yapanları kastetmiştir.

ثُمَّ بَدَا لَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا رَاَوُا الْاٰيَاتِ لَيَسْجُنُنَّهُ حَتّٰى حِينٍ ﴿٣٥﴾

35 – Sonra deliller gördükten sonra akıllarına onu bir süreye kadar zindana atma fikri geldi.

"Sonra deliller gördükten sonra akıllarına geldi": Delillerden ne murat edildiğine dair üç görüş vardır:

Birincisi: O, gömleğin yırtılması ve amcası oğlunun kadının aley-

hinde karar vermesidir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, gömleğin dilinmesi, şahidin şahitliği, ellerinin kesilmesi ve kadınların onu gözlerinde çok büyütmeleridir. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Yusuf'un cemali (güzelliği) ve iffetidir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Kadınlar Züleyha'ya Yusuf'u hapse atmasını zindanda boş kaldığı zaman onu cezp etmeyi düşündükleri için bu işarette bulundular ve: Onu zindana atarsan, halkın yayılan dedikodusu kesilir, senin onu sevmediğini görürler ve zindan da onun burnunu sürter, dediler. Kadınlar çekilince Züleyha yine ondan murad almak istedi, o ise gittikçe ondan uzaklaştı. Züleyha umudunu kesince, efendisine: Bu köle beni rezil etti, onu görmekten nefret ediyorum, dedi. Kocası da ona izin verdi, o da Yusuf'u zindana attı ve ona zarar verdi. Süddi şöyle demiştir: Kadın, kocasına: Ya bana izin verirsin ben de çıkar özrümü beyan ederim ya da beni hapsettiğin gibi onu da hapsedersin, dedi. Aziz ve arkadaşları Yusuf'u hapsetmeyi daha uygun gördüler. Zeccac şöyle demiştir: Aziz, Yusuf'a sadece, bu işten vazgeç, demişti. Sonra bu fikirden döndü. İbn Enbari ayetin manasında iki görüş vardır, demiştir:

Birincisi: "Sonra akıllarına geldi": Yani konuşma, görüşme ve düşünme sonunda akıllarına onu zindana atma geldi.

İkincisi: Sonra Yusuf hakkında fikir değiştirdiler, vallahi lenescününnehu (andolsun ki onu zindana atacağız), dediler. Lam gizli yeminin cevabıdır. Ayette geçen hîn kelimesi ise kısa ve uzun zamana denir.

Bundan ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin beş görüşü vardır:

Birincisi: Beş yıldır, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Bir yıldır, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Yedi yıldır, bunu da İkrime demiştir. *Dördüncüsü:* Dedikodu kesilinceye kadardır, bunu da Ata, demiştir. *Beşincisi:* O süresi belli olmayan bir zamandır, bunu da Maverdi zikretmiştir. Doğrusu da budur, çünkü onlar Yusuf'u belli bir süre için zindana atmadılar. Müfessirler ancak zindanda kaldığı süreyi zikretmişlerdir.

وَدَخَلَ مَعَهُ السِّجْنَ فَتَيَانِ قَالَ

أَحَدُهُمَا إِنِّي أَرَانِي أَعْصِرُ خَمْرًا وَقَالَ الْآخَرُ إِنِّي أَرَانِي أَحْمِلُ فَوْقَ

رَأْسِي خُبْزًا تَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْهُ نَبِّئْنَا بِتَأْوِيلِهِ إِنَّا نَرَاكَ مِنَ
الْمُحْسِنِينَ ﴿٣٦﴾

36 – Zindana onunla beraber iki genç girdi. Biri: Ben (rüyamda) kendimi şarap sıkarken görüyorum" dedi. Ötekisi de: "Ben de başımın üstünde ekmek taşıdığımı; bundan kuşların yediğini görüyorum. Bize bunların tabirini haber ver. Şüphesiz biz, seni iyilik edenlerden görüyoruz" dedi.

"Onunla beraber zindana iki genç girdi": Zeccac şöyle demiştir: Bunda daha önce zikredilmese de onun hapse atıldığına delil vardır. "Feteyan": Bu iki kimsenin genç veya yaşlı olmaları caizdir, çünkü onlar köleye genç, derlerdi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Onlara "feteyan" denilmesi, köle olmalarından dolayıdır. Araplar genç de olsa yaşlı da olsa köleye feta (çocuk, uşak) derler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Mısır kralı yaşlandı, ondan bıktılar; ekmekçisi ile sakisini ayartıp onu zehirlemek istediler. Bu da krala ulaştı; onları hapsetti. Yusuf zindandakilere: Ben rüya tabir ederim, demişti. Gençlerden biri, arkadaşına: Gel, bu İbrani genci deneyelim, dedi.

Onların rüyaları gerçek mi idi, yoksa düzmece mi idi? Bunda üç görüş vardır:

Birincisi: O yalan idi, onu denemek için ona sordular. Bunu İbn Mes'ud ile Süddi, demişlerdir.

İkincisi: O gerçek idi, bunu da Mücahit ile İbn İshak, demişlerdir. *Üçüncüsü:* Onlardan asılan yalancı, ötekisi ise doğru idi. Bunu da Ebu Miclez, demiştir.

"Biri dedi": Yani saki olan dedi. "Ben kendimi görüyorum": Yani rüyada, " şarap sıktığımı": Yani üzüm sıktığımı görüyorum. Üzüme şarap demesinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Ona sonra alacağı konum itibarı ile isim vermiştir; çünkü mana karışmaz. Nitekim: Fülanün yatbahu acürren ve yamelüddibse (filanca tuğla pişiriyor, pekmez yapıyor) derler ki aslında kerpiç pişiriyor ve hurma işliyordur. Bu da müfessirlerin çoğunun görüşüdür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Neden böyle denilmiştir, çünkü Araplar asıla denecek şeyi fer'a da derler, mesela filanca tuğla pişiriyor, dedikleri gibi (onun aslı kerpiç idi. Mütercim).

İkincisi: Hamr Uman lehçesinde yaş üzümdür, bunu da Dahhak ile Zeccac, demişlerdir.

İbn Kasım şöyle demiştir: Kureyş bu lehçeyi konuşur ve onu bilirdi.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Ben şaraplık üzüm sıkıyorum, şarabın aslını ve şarabın sebebini sıkıyorum. Bu durumda muzaf hazfedilmiş ve muzafun ileyh onun yerine geçmiştir. Mesela: "Köye sor" *(Yusuf: 82)* ayetinde olduğu gibi (köy halkına sor, demektir. Mütercim).

Ebu Salih, İbn Abbas'tan naklen şöyle demiştir: Yusuf bir gün ekmekçi ile sakiyi üzgün gördü: "Neyiniz var?" dedi. Onlar da: Rüya gördük, dediler. Yusuf da: Onu bana anlatın, dedi. Saki şöyle dedi: Ben üzüm bağına girdiğimi gördüm, üzerinde üzüm olan üç salkım kopardım. Onları bardağa sıktım, sonra onu krala getirdim; o da içti. Ekmekçi de şöyle dedi: Ben de kralın mutfağından başımda üç ekmek sepeti olarak çıktım. Üzerlerine kuşlar konup onlardan yediler. "Bize onun tabirini haber ver": Yani bize bunu yorumla, dediler.

"Gerçekten biz seni iyilik edenlerden görüyoruz": Bunda beş görüş vardır:

Birincisi: Çünkü o hastaları ziyaret eder, onları tedavi eder ve üzgünleri teselli ederdi. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Eğer rüyamızı tabir edersen, seni iyilik eden olarak görürüz. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Üçüncüsü: Seni iyi ilim öğrenenlerden görüyoruz. Bunu da Ferra, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir. Buna göre ihsan kelimesinin mef'ulü hazfedilmiş olur, tıpkı: "Vefihi yasırun" *(Yusuf: 49)* ayetinde olduğu gibi. Yani o yılda üzüm ve susam sıkarlar, demektir. Onun alim olduğunu onlara ilim öğrettiğinden bildiler.

Dördüncüsü: Biz seni rüya tabirini iyi bilen bir kimse olarak görüyoruz. Bunu da Zeccac, demiştir.

Beşincisi: Allah'a itaat etmenle nefsine iyilik ettiğini görüyoruz. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

قَالَ لَا يَأْتِيكُمَا طَعَامٌ تُرْزَقَانِهِ إِلَّا نَبَّأْتُكُمَا
بِتَأْوِيلِهِ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمَا ذَٰلِكُمَا مِمَّا عَلَّمَنِي رَبِّي إِنِّي تَرَكْتُ مِلَّةَ
قَوْمٍ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَهُمْ بِالْآخِرَةِ هُمْ كَافِرُونَ ﴿٣٧﴾
وَاتَّبَعْتُ مِلَّةَ آبَائِي إِبْرَاهِيمَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ مَا كَانَ

لَنَٓا اَنْ نُشْرِكَ بِاللّٰهِ مِنْ شَيْءٍۜ ذٰلِكَ مِنْ فَضْلِ اللّٰهِ عَلَيْنَا
وَعَلَى النَّاسِ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٣٨﴾ يَا صَاحِبَيِ
السِّجْنِ ءَاَرْبَابٌ مُتَفَرِّقُونَ خَيْرٌ اَمِ اللّٰهُ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿٣٩﴾

37 – (Yusuf) dedi: Ne zaman size yiyeceğiniz bir yemek gelirse, mutlaka o gelmeden önce size onun yorumunu (ne olduğunu) haber veririm. Bu, bana Rabbimin öğrettiklerindendir. Şüphesiz ben, Allah'a iman etmeyen ve ahireti de inkar eden bir kavmin dinini terk ettim".

38 – "Ben, atalarım İbrahim, İshak ve Yakub'un dinine uydum. Bizim için hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmamız olmaz. Bu, bizim ve insanların üzerinde Allah'ın lütfundandır. Fakat insanların çoğu şükretmezler":

39 – "Ey zindan arkadaşlarım, dağınık tanrılar mı daha hayırlıdır, yoksa bir tek kahredici Allah mı?"

"Ne zaman size yiyeceğiniz bir yemek gelirse": Bu kelamın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Size uyanıkken bir yemek gelirse onu size ulaşmadan önce haber veririm. Çünkü o da İsa aleyhisselam gibi gaipten haber verirdi. Bu da Hasen'in görüşüdür.

İkincisi: Rüyanızda yiyeceğiniz bir yemek görürseniz size mutlaka gelmeden önce onun tabirini yaparım. Bu da Süddi'nin görüşüdür. İbn Abbas şöyle demiştir: Ona: "Bunu nasıl biliyorsun, sen peygamber değilsin, falcı değilsin, astrolog da değilsin?" dediler. O da: "Bu, Rabbimin bana öğrettiği şeylerdendir" dedi.

Eğer: Bütün bunlar onların sorularının cevabı değildir, sorularının cevabı nerede?" denilirse, bunun dört cevabı vardır:

Birincisi: Birinin öleceğini bildiği için onları ahiretten nasiplenmeye davet etti. Bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Doğrudan cevap vermemesi birinin başına kötü bir şey geleceğindendir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Üçüncüsü: Onlara cevap vermeden önce onları imana davet etmekle başlamıştır. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Onların rüyalarında yalancı olduklarını zannetti; o yüzden cevap istememeleri için o da öyle davrandı. Onlar ısrar edin-

ce cevap verdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Ayette geçen millet: Din manasınadır. "Hüm" zamirinin tekrarı da tekit içindir.

"Bizim için hiçbir şeyi Allah'a şirk koşmamız olmaz": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah bizi şirkten korudu, demek istiyor. "Bu, bizim üzerimizde Allah'ın lütfundandır": Yani bizim iman etmemiz Allah'ın tevfiki iledir. "İnsanların üzerinde": Yani onlara dinini göstermesi ile mü'minlere olan lütfundandır. İbn Abbas: "Bu, bizim üzerimizde Allah'ın lütfundandır" kavlini bizi peygamberler kılması, "insanlara lütfundandır", bu da bizi onlara göndermesiyledir, demiştir. Ancak insanların çoğu": Mısır halkından insanların çoğu, "şükretmezler": Allah'ın nimetine şükredip O'nu birlemezler.

"Dağınık tanrılar mı": Yani küçüklü, büyüklü putlar mı? "Daha hayırlıdır?": Daha çok övülmeye haklıdır, "yoksa bir tek kahredici Allah mı?": Yani O, tanrılığa putlardan daha haklıdır, demektir. Vahid'e gelince: Hattabi şöyle demiştir: O, devamlı tek olan birdir. Arkadaşı, ortağı, benzeri olmayan, birçok unsurlardan oluşan diğer bireylere benzemeyendir. Çünkü O'ndan başka her şey bir açıdan tektir, birçok açıdan ise tek değildir. Vahid'in kendi lafzından tesniyesi yoktur: Vahidani denmez. Kahhar ise: Yaratıklarından dikkafalılık edeni cezalandırmakla ezen, bütün halkı ölümle kahreden demektir. Başkası da şöyle demiştir: Kahhar: Her şeyi ezip hor eden, teslim alıp zelil kılan demektir.

مَا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا أَسْمَاءً سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ
وَآبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ
أَمَرَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ ذَٰلِكَ الدِّينُ الْقَيِّمُ وَلَٰكِنَّ أَكْثَرَ
النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٤٠﴾ يَا صَاحِبَيِ السِّجْنِ أَمَّا أَحَدُكُمَا فَيَسْقِي
رَبَّهُ خَمْرًا وَأَمَّا الْآخَرُ فَيُصْلَبُ فَتَأْكُلُ الطَّيْرُ مِنْ رَأْسِهِ
قُضِيَ الْأَمْرُ الَّذِي فِيهِ تَسْتَفْتِيَانِ ﴿٤١﴾

40 – "O'ndan başka ancak sizin ve atalarınızın ad verdiği ve haklarında Allah'ın bir delil indirmediği birtakım isimlere tapıyorsunuz. Hüküm yalnız Allah'ındır. Ancak kendisine ibadet etmenizi emretti. İşte dosdoğru din budur. Ancak insanların çoğu bilmezler".

41 – Ey zindan arkadaşlarım, gelelim ikinizden birine; o, efendisine şarap sıkacak. Diğerine gelince, o da asılacak. Kuşlar başından yiyecek. Fetva istediğiniz iş hükme bağlanmıştır".

"Ma ta'budune min dunihi": Neden iki yerine çoğa hitap etmiştir; çünkü o ikisinin şirkine katılanları da kastetmiştir. "O'ndan başka": Yani Allah'tan başka, demektir. "Onlar başka değil birtakım isimlerdir": Yani tanrılar ve ilahlar kuru isimlerdir. Bu isimlerin manaları putlar için doğru değildir. Sanki onlar boş isimlerdir. Sanki onlar da kuru isimlere tapıyorlar. Çünkü bunların manaları doğru değildir. "Allah onlara bir delil indirmemiştir": Onlara ibadet hususunda bir kanıt indirmemiştir. "Hüküm yalnız Allah'ındır": Yani hüküm vermek, emir ve yasak koymak ancak O'na aittir. "İşte doğru din budur": Yani tevhid dini budur.

"Ancak insanların çoğu bilmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'ndan başkasına ibadet etmenin caiz olmadığını bilmezler. *İkincisi:* İtaat edenler için ne gibi sevap, isyan edenler için de ne gibi azap olduğunu bilmezler.

"Amma ahadüküma feyeski rabbehu hamra": Rab burada: Efendi manasınadır. İbn Saib şöyle demiştir: Saki rüyasını Yusuf'a anlatınca, ona: Güzel bir rüya, üç dal üç gündür. Bunlar bitince kral sana haber gönderecek ve seni eski işine alacaktır. Eskisi gibi güzellikler içinde olacaksın, dedi. Ekmekçiye (aşçıya) da: Rüyan iyi değildir, üç sepet üç gündür. Sonra bunlar bitince kral sana haber gönderecek, seni asıp öldürecek, kuşlar da başından yiyecek, dedi. Onlar da: Biz bir şey görmedik, dediler. O da: "Fetvasını istediğiniz şey hükme bağlandı" dedi. Yani: İş bitti, doğru da söyleseniz, yalan da söyleseniz başınıza gelecektir, dedi.

Eğer: "Neden kesin konuştu, hâlbuki tabir bazen doğru çıkar, bazen de yanlış çıkar?" denilirse, buna iki cevap verilmiştir:

Birincisi: O bunu Allah'tan gelen vahiyle kesin söyledi. Yalan rüyanın tabiri gerçekleşmez. Yusuf'un: "İş bitti" demesi, onun vahiy ile olduğunu gösterir.

İkincisi: O kesin söylemedi, çünkü: "O ikisinden kurtulacağını zannettiği kimseye dedi ki" ifadesini kullanmıştır. Bu cevabın sahipleri şöyle demişlerdir: "İş bitti" kavlinin manası: Benden beklediğiniz cevap böyledir, yoksa nasıl gerçekleşeceğini bilmiyorum, demektir. İlk cevabın sahipleri de: Burada zan, bilmek manasınadır, demişlerdir.

وَقَالَ لِلَّذِي ظَنَّ أَنَّهُ نَاجٍ مِنْهُمَا اذْكُرْنِي عِنْدَ رَبِّكَ فَأَنْسَاهُ الشَّيْطَانُ ذِكْرَ رَبِّهِ فَلَبِثَ فِي السِّجْنِ بِضْعَ سِنِينَ ﴿٤٢﴾

42 – Yusuf, o ikiden kurtulacağını kesin bildiği kimseye. "Efendinin yanında beni yad et" dedi. Şeytan ona bunu efendisine bahsetmeyi unutturdu. Böylece Yusuf zindanda birkaç sene kaldı.

"O ikiden kurtulacağını kesin bildiği kimseye dedi": Yani sakiye dedi.

Bu zan hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: İlim manasınadır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* O, yakin'in zıttı olan zandır. Bunu da Katade, demiştir.

"Beni efendinin yanında yad et": Yani sahibinin yanında, o da kraldır. Ona: Zindanda haksız yere hapsedilmiş bir genç vardır, de. Kralın adı Velid bin Reyyan'dır.

"Şeytan ona bunu efendisine anlatmayı unutturdu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Şeytan sakiye Yusuf'u efendisine anmayı unutturdu. Bunu Ebu Salih, İbn Ababs'tan rivayet etmiş; İbn İshak da böyle demiştir.

İkincisi: Şeytan Yusuf'a Rabbini zikretmeyi unutturdu. Ondan zindandan çıkma umuduyla krala anmasını istedi. Bunu da Mücahit, Mukatil ve Zeccac, demişlerdir. Bu, kasdi bir unutmadır, yanlışlıkla olan bir unutma değildir. Aksi de bir önceki görüştür.

"Böylece zindanda birkaç sene kaldı": O zamana kadar kaldığının dışında; bu da bir mahluka güvendiği için bir ceza idi.

Ayette geçen bıd' kelimesi üzerinde de dokuz görüş vardır:

Birincisi: Yedi – dokuz arasıdır. İbn Abbas'tan şöyle rivayet edilmiştir: Ebu Bekir, "Elim. Lam. Mim. Gulibetirrum" *(Rum: 2)* ayeti inince Kureyş'le bahse girdi; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Aman tedbirli ol, çünkü bıd' yedi – dokuz arasıdır, dedi.[6] *İkincisi:* On iki senedir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* Yedi yıldır, bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Beş ila yedi yıldır, bunu

---

6 – Ahmed, Müsned, 4/168, Tirmizi: Hadis bu açıdan hasen gariptir, demiştir.

da Hasen, demiştir. *Beşincisi:* Dört ila dokuzdur, bunu da Mücahit, demiştir. *Altıncısı:* Üç ila dokuzdur, bunu da Asmai ile Zeccac, demişlerdir. *Yedincisi:* Bıd' üç – dokuz – on arasıdır, bunu da Katade, demiştir. *Sekizincisi:* On'dan aşağıdır, bunu da Ferra, demiştir. Ahfeş de: Bıd': Birden – on'a kadardır, demiştir. *Dokuzuncusu:* Onluk ve yarısı bile değildir ki bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. İbn Kuteybe de: Bir ila dört arası demek istemiştir, demiştir. Esrem de, Ebu Ubeyde'den, bıd': Üç – beş arasıdır dediğini rivayet etmiştir.

Zindanda tam olarak ne kadar kaldığı hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: On iki yıl. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* On dört yıl, bunu da Dahhak, demiştir. *Üçüncüsü:* Yedi yıl, bunu da Katade, demiştir. Malik bin Dinar da şöyle demiştir: Yusuf, sakiye "beni efendine an" deyince, kendisine: "Ey Yusuf, benden başka vekil mi tuttun? Ben de seni uzun yıllar zindanda hapsedeceğim, denildi. Yusuf o zaman ağladı ve: "Ya Rabbi, belamın çokluğu kalbime unutturdu, yazıklar olsun kardeşlerime!" dedi.

وَقَالَ الْمَلِكُ
إِنِّي أَرَى سَبْعَ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ يَأْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ
وَسَبْعَ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَأُخَرَ يَابِسَاتٍ يَا أَيُّهَا
الْمَلَأُ أَفْتُونِي فِي رُؤْيَايَ إِنْ كُنْتُمْ لِلرُّؤْيَا تَعْبُرُونَ ﴿٤٣﴾

43 – Kral: "Ben (rüyamda) şişman yedi inek görüyorum, onları yedi arık inek yiyor. Yedi de yeşil başak, diğer kuru (yedi) başak görüyorum. Ey ileri gelenler, eğer rüya tabir ediyorsanız, rüyama açıklık getirin" dedi.

"Kral dedi": Yani Mısır'ın en büyük kralı. "Ben görüyorum": Yani rüyamda görüyorum, demektir. "Raeytü" demedi, bu dilde caizdir; bir kimse: Raeytü yerine era diyebilir. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Allah Teala'nın Yusuf için zindanda tespit ettiği süre dolunca, Cebrail zindanda yanına girdi, ona çıkma, Mısır'a kral olma ve babasına kavuşma müjdesi verdi. Akşam olunca, o gece kral yedi inek gördü; bunlar denizden çıktılar, arkalarından da yedi zayıf inek çıktı. Zayıflar şişmanların yanına gitti, kuyruklarından tutup onları boynuzlarına kadar yedi. Zayıflarda artan bir şey de olmadı. Yedi yeşil başak gördü, onların yanına yedi kuru başak geldi, onları yedi.

Kuru başaklarda bir artma olmadı. Kral halkının eşrafını çağırdı, onlara rüyasını anlattı, onlar da: Karışık düşlerdir, dediler. Zeccac şöyle demiştir: İcaf: Gayet zayıf demektir. Mele' ise: İşlerde başvurulan ve görüşlerine uyulan kimselerdir. "Lirrüz'ya"daki lam, mef'ulu daha açığa çıkarmak için gelmiştir. Mana da: İnkütüm taburun (eğer tabir ediyorsanız) demektir. Sonra lamla bunu açıklamış ve "lirrü'ya (rüyayı) demiştir. Rüyayı tabir etmenin manası da: Sonunun ne olacağını haber vermektir. O, ibrünnehr'den türemiştir ki nehrin kıyısı demektir. Abertünnehre: Nehri geçtim, kıyısına geldim, demektir.

İbn Enbari lam üzerinde iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: O, tekit (pekiştirme) içindir. *İkincisi:* "İla" manasını ifade etmektedir, mana da: Eğer rüyaya yorum getirirseniz, demektir.

قَالُوٓا اَضْغَاثُ اَحْلَامٍۚ وَمَا نَحْنُ بِتَاْو۪يلِ الْاَحْلَامِ بِعَالِم۪ينَ ﴿٤٤﴾

44 – Onlar da: "Bunlar karışık düşlerdir. Biz, böyle düşlerin tabirini bilmeyiz" dediler.

"Adğasu ahlamin (bunlar karışık düşlerdir, dediler)": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Adğas'ın tekili dığs'tır, o da birçok insanların gördükleri tabiri olmayan rüyalardır. Ot kalabalığı gibi rüya kalabalığıdır. Aslında dığs, ot demeti demektir. Kisai de: Adğas, karışık rüyalardır, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "Adgasu ahlam": insanların topladığı ve içinde çeşitli otların bulunduğu bitki demeti gibi karışık şeylerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Adğas, lügatte yeşil ot vs. gibi tutam ve demete denir. Onun için krala: Sizin rüyanız karışık demetler gibidir, açık değildir, dediler. "Biz düşlerin tabirini bilmeyiz": Yani karışık rüyaları yorumlayamayız. Başkası da şöyle demiştir: Biz bu nitelikteki rüyaların tabirini bilmeyiz. Ahlam ise: Hulumun çoğuludur, o da insanın rüyasında gördüğü doğru ve yanlış şeylerdir.

وَقَالَ الَّذ۪ي نَجَا مِنْهُمَا وَادَّكَرَ بَعْدَ اُمَّةٍ اَنَا۬ اُنَبِّئُكُمْ بِتَاْو۪يلِه۪
فَاَرْسِلُونِ ﴿٤٥﴾ يُوسُفُ اَيُّهَا الصِّدّ۪يقُ اَفْتِنَا ف۪ي سَبْعِ بَقَرَاتٍ سِمَانٍ
يَاْكُلُهُنَّ سَبْعٌ عِجَافٌ وَسَبْعِ سُنْبُلَاتٍ خُضْرٍ وَاُخَرَ يَابِسَاتٍۙ
لَعَلّ۪ٓي اَرْجِعُ اِلَى النَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٤٦﴾ قَالَ تَزْرَعُونَ سَبْعَ

سِنِينَ دَأَبًا فَمَا حَصَدْتُمْ فَذَرُوهُ فِي سُنْبُلِهِ إِلَّا قَلِيلًا مِمَّا تَأْكُلُونَ
﴿٤٧﴾ ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ سَبْعٌ شِدَادٌ يَأْكُلْنَ مَا قَدَّمْتُمْ لَهُنَّ إِلَّا
قَلِيلًا مِمَّا تُحْصِنُونَ ﴿٤٨﴾

45 – O ikisinden kurtulan dedi ve bir zaman sonra hatırladı: "Ben size onun yorumunu / tabirini bildireceğim; beni hemen gönderin".

46 – Ey özü sözü doğru Yusuf, bize yedi zayıf ineğin yediği yedi şişman inek ve yedi kuru başağın yediği diğer yedi yeşil başak hakkında açıklama yap. Belki insanlara dönerim de, umulur ki (tabirini) bilirler" dedi.

47 – O da şöyle dedi: "Yedi yıl arka arkaya (ekin) ekersiniz. Biçtiklerinizi, yiyeceğiniz az bir miktar dışında başağın içinde bırakın".

48 – "Sonra bunun ardından yedi zor / kurak yıl gelir; (tohumluk olarak) sakladığınız az bir miktarın dışında önceden biriktirdiklerinizi yer bitirir".

"O ikisinden kurtulan dedi": Yani o ki gençten öldürülmekten kurutulan dedi ki, o da sakidir. "veddekere": Yani Yusuf'un durumunu ve tavsiye ettiği şeyi hatırladı. Zeccac şöyle demiştir: İddekere'nin aslı: İztekere'dir. Fakat te dalla değiştirilmiş ve dal da dala idgam edilmiştir. Hasen de şeddeli zal ile: "Vezzekere" okumuştur. "Ba'de ümmetin" ise: Bir zaman sonra, demektir. O da Yusuf'un ondan sonra zindanda geçirdiği süredir. Bunun açıklaması da yukarıda geçmiştir. İbn Abbas ile Hasen, "ba'de emetin" okumuşlardır ki, unuttuktan sonra, demektir.

Eğer: Bu, "şeytan ona Rabbisinin zikrini unuturdu" kavlinde unutanın saki olduğunu gösterir, şunda şüphe yoktur ki kim: Unutan Yusuf idi, derse, saki unutmamış olur?" derse,

Cevap şöyledir: Kim: Unutan Yusuf derse, "vezzekere"nin manası, zekere olur. Nitekim Araplar: Halebe manasında, ihtelebe (süt sağdı), ğada manasında iğteda derler. O zaman daha önce unutma olayının geçmesi söz konusu olmaz. Ebu Salih de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Sakinin Yusuf'un haberini krala zikretmeyip de ta kralın rüyasını tabir ettirme ihtiyacı duyuncaya kadar bekletmesinin sebebi, Yusuf'tan bahs etmesinin kendini hapse attıran suçu hatırlatma korkusudur. Bu, İbn Enbari'nin verdiği cevaptır.

"Ben size onun yorumunu bildiririm": Yani Yusuf tarafından. "Feersiluni": Yakup burada, "vela takrabuni" *(Yusuf: 60'ta)*, en tüfenniduni" *(Yusuf: 94'te)* iki halde de ye ile okumuştur. Saki, saygı için krala cemi sigası ile hitap etmiştir. Ona ve etrafına hitap etmiştir de denilmiştir. Kelamda kısaltma vardır, takdiri şöyledir: Onu gönderdiler, o da Yusuf'a geldi: Ey özü sözü doğru (sıddîk) Yusuf, dedi. Sıddîk: Çok doğru konuşandır. Nitekim fissîk (çok fasık) ve sikkîr (çok sarhoş) demektir. Bunun açıklaması da Nisa: 69'da geçmiştir.

"Belki insanlara dönerim": Yani krala, arkadaşlarına ve rüyasını tabir ettirmek için topladığı bilginlere, demek istiyor. "Umulur ki bilirler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kralın rüyasının tabirini bilirler. *İkincisi:* Senin değerini bilirler de kurtuluşuna sebep olur.

İbn Enbari "lealle"nin tekrar edilmesi için de iki görüş zikretmiştir: *Birincisi:* İlk "lealle" fetva ile ilgilidir. *İkincisi:* Dönmeye racidir. İkisi de "key = için" manasınadır.

İkincisi: Birincisi "asa = umulur ki" manasınadır. *İkincisi:* "Key = için" manasınadır. Bu cevap: "Lealehum yarifuneha izenkalebu ila ehlihi leallehüm yerciun" *(Yusuf: 63)* kavli için de geçerlidir. Müfessirler şöyle demişlerdir: O zaman Yusuf'un efendisi Aziz vefat etmiş, karısı onunla ilişiğini kesmişti. Bazıları da: Aziz ölmemişti, demişlerdir. Yusuf, sakiye şöyle dedi: Krala söyle: Bolluk yedi yıl bu yıllardır, bunlardan sonra zor yedi yıl gelecektir. Ancak tedbir alırsanız rahat atlatırsınız. Elçi krala dönüp bunu haber verdi. Kral da ona: Ona dön ve: "bu nasıl olacak?" diye sor, dedi. O da: Tezraune seb'a sinine deeben (yedi yıl normal şekilde ekersiniz) dedi. İbn Kesir, Nafi, İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek sakin hemze ile "de'ben" okumuşlardır. Ancak Ebu Amr vasıl halinde hemzesiz okurdu. Hafs, Asım'dan hemzenin fethi ile "deeben" rivayet etmiştir. Ebu Ali de şöyle demiştir: "De'b" kelimesinin hemze ile okunuşu daha çoktur. Kanaatimce feth ile (deeb) okumak da lügattir. "Deeben"in manası: Adetiniz üzere arkaya arkaya ziraat yapın, demektir. Mana da: Terzeraune daibin demektir, "de'b" "daibin" yerine kullanılmıştır. Zeccac da şöyle demiştir: Mana: Ted'ebune de'ben demektir. "Tezraun" lafzı, ted'ebun'a delalet etmektedir. De'b: Bir şeyi ve adeti bırakmamaktır.

Eğer: "Nasıl gaybi bildiğine hükmedip "tezraune" dedi de, inşallah demedi?" denilirse, bunun dört cevabı vardır:

Birincisi: O tabir aziz ve celil olan Allah'ın vahyi ile idi. *İkincisi:* O,

bunu Allah Teala'nın kendisine öğrettiği doğru tabir ilmi üzerine kurdu, o nedenle şüphe etmedi. *Üçüncüsü:* İçinden "inşallah" dedi. Nitekim kardeşleri de: "Ailemize zahire getirir ve kardeşimizi de koruruz" *(Yusuf: 65)* derken içlerinden, inşallah demişlerdi. Çünkü onlar vaatlerini yerine getireceklerine güvenemiyorlardı. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. *Dördüncüsü:* o, onların amiri durumunda idi, sanki onlara: Yedi yıl ekin ekin, demiştir.

"Onu başağında bırakın": O zaman daha çok dayanır ve bozulmaz. "Şidad": İnsanlara zorluk veren kıtlık yıllardır. "Yer bitirir": Yani bolluk yıllarında sakladıklarınızı alır götürür, demektir. Yılları yemekle niteledi, hâlbuki yıllarda yenilir; bu, leylün naim (uyuyan gece) türündendir ki, onda uyunur.

"Tohumluk olarak sakladığınız az bir miktarın dışında": Tuhsınun, muhafaza ettiğiniz ve biriktirdiğiniz, demektir.

ثُمَّ يَأْتِي مِنْ بَعْدِ ذَٰلِكَ عَامٌ فِيهِ يُغَاثُ النَّاسُ وَفِيهِ يَعْصِرُونَ ﴿٤٩﴾

49 – Sonra bunun ardından bir yıl gelir; insanlar bol yağmura kavuşur ve onda (meyve) sıkar (hayvan sağarlar).

"Sonra bunun ardından bir yıl gelir": Eğer "Neden müennes olan "sinin"e işaret ederek "zalike" dedi?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir; bunları İbn Kasım zikretmiştir:

Birincisi: Seb' lafzı müennestir, fakat üzerinde tenis alameti yoktur; o nedenle müzekkere benzemiştir. Mesela: "Essemaü münfatırün bih" *(Müzzemmil: 18)* ayetinde olduğu gibi. Müzekker şeklinde münfatırrün, denilmiştir; çünkü üzerinde tenis alameti yoktur.

Şair de şöyle demiştir:

Ne bulut yağmurunu gönderdi,
Ne de yer otunu bitirdi.

Anlatığımız gerekçelerden dolayı "ebkale" demiştir.

İkincisi: "Zalike" kuraklığa işarettir, bu da Mukatil'in görüşüdür. Birincisi de Kelbi'nin görüşü idi. Katade şöyle demiştir: Allah Yusuf'a ilaveten onların sormadığı bir yılın da bilgisini vermiştir.

"Fihi yuğasünnasu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara yağmur verilir, demektir. Bu da İbn Abbas'ın görüşüdür. *İkincisi:* Bolluk olur, demektir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Vefihi yasırun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, ye

ile: "Yasırun okumuşlardır. Hamze ile Kusai de soranlara hitap şeklinde te ile (tasırırun) okumuşlardır.

"Yasırun" lafzında da beş görüş vardır:

Birincisi: Üzüm, zeytin ve meyve sıkarlar, demektir. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade ile cumhur da böyle demişlerdir.

İkincisi: "Yasırun": Yahtelibun (süt sağarlar) demektir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Enbari de babasından, o da Ahmed bin Ubeyd'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yasırun kelimesinin tefsiri, süt sağarlar, demektir. Çünkü hayırları artacak ve bollukları genişleyecektir. Şairin şu beytini kanıt getirmiştir:

Eğer bedevilerin yiyecekleri ve
Sağılacak sütleri olmazsa, ne ile korunurlar?

Burada yu'saru kelimesi yuhlebu yerine kullanılmıştır.

Üçüncüsü: Kurtulurlar, demektir, bu da asardan gelir, asar ise necat bulmaktır. Usra da kurtuluştur. Fülanün fi usratin denir ki güç yetmez kale içindedir, demektir. Şair de şöyle demiştir:

O kadar susuz olduğu halde istemeyenlere yardım eder,
Mağlupların ve ezilenlerin yardımcısıdır.

Burada yardımcı manasına kullanılmıştır.

Şair Adiy de şöyle demiştir:

Eğer boğazıma sudan başka bir şey tıkansa idi,
Herkes gibi ben de su ile kurtulmaya çalışırdım.

Bu, Ebu Ubeyde'nin görüşüdür.

Dördüncüsü: İstedikleri şeyi elde ederler, demektir. Yine bu da Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiş ve şöyle demiştir: Mutasar: Bir şeyi ele geçirip alan demektir. Bu ayet de bundandır.

İbn Ahmer'in şu beyti de bundandır:

Yaşam bütün bereketi ile (gelmiş),
Sen de dallarından tutmuşsun.

Beşincisi: Kendilerine verilir, geçimleri bol olduğu için onlar da başkalarına verirler. Bunu İbn Enbari, bazı dilcilerden rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de: "Ye'nin zammı ve sad'ın fethi ile: "Yu'sarun" okumuştur. Zeccac da: Yağmura kavuşurlar demek istemiştir diye açıklamıştır. Bu: "Sıkışan bulutlardan (musırat) şarıl şarıl yağmur indirdik" *(Nebe': 14)* kavlinden gelir.

وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ فَلَمَّا جَاءَهُ
الرَّسُولُ قَالَ ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ مَا بَالُ النِّسْوَةِ اللَّاتِي
قَطَّعْنَ أَيْدِيَهُنَّ إِنَّ رَبِّي بِكَيْدِهِنَّ عَلِيمٌ ﴿٥٠﴾ قَالَ مَا خَطْبُكُنَّ
إِذْ رَاوَدْتُنَّ يُوسُفَ عَنْ نَفْسِهِ قُلْنَ حَاشَ لِلَّهِ مَا عَلِمْنَا عَلَيْهِ
مِنْ سُوءٍ قَالَتِ امْرَأَتُ الْعَزِيزِ الْآنَ حَصْحَصَ الْحَقُّ أَنَا رَاوَدْتُهُ
عَنْ نَفْسِهِ وَإِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٥١﴾

50 – Kral: "Onu bana getirin" dedi. Elçi ona gelince: "Efendine dön; ona ellerini kesen kadınların durumunu sor, neydi? Şüphesiz efendin onların tuzaklarını pekiyi bilendir" dedi.

51 – (Kral): "Yusuf'un nefsinden murat almak istediğiniz zaman sorununuz ne idi?" dedi. Onlar da: "Haşâ Allah için, biz ondan bir kötülük görmedik" dediler. Aziz'in karısı: "İşte şimdi hak meydana çıktı; onun nefsinden ben murat almak istedim. O, gerçekten doğru söyleyenlerdendir" dedi.

"Kral: Onu bana getirin, dedi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Saki krala dönüp de ona rüyasının tabirini anlatınca, kralın içine onun dediğinin doğru olduğu fikri girdi ve: Rüyamı tabir edeni bana getirin, dedi. Elçi de Yusuf'a: Krala buyur, dedi. O ise atılan iftiradan beraat etmedikçe dışarı çıkmak istemedi ve: "Efendine dön": Yani krala dön", "ona kadınların durumunu sor" dedi. İbn Ebi Able ayette geçen nisve kelimesini nunun zammesiyle: Nüsve" okumuştur, mana da şöyledir: Krala sor kadınların durumunu incelesin ki benim gerçekten temiz olduğumu anlasın. Kralın kendisini şüpheli veya fuhuş sanığı olarak görmesini istemedi; iyice aklandıktan sonra kendisini görmesini istedi. "Şüphesiz Rabbim onların tuzaklarını pekiyi bilendir" kavlinin zahiri bunun Allah Teala olduğunu göstermektedir. İbn Cerir Taberi de: Bununla efendisi Aziz'i kastetmiştir, demiştir, mana da: O benim suçsuz olduğumu bilir, demektir. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'den Yusuf'un bu âlicenaplığını ve hemen çıkmak istememesini beğendiği ve şöyle dediği rivayet edilmiştir: Soylu, soylu oğlu, soylu oğlu o Yusuftur ki Yakub oğlu, İshak oğlu ve İbrahim

oğludur. Eğer ben onunki kadar zindanda kalsa idim de bana böyle bir davet gelse idi, hemen kabul ederdim.[7]

Kadınlardan bahsedip de Aziz'in karısını anmamasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Adab-ı muaşeret ve nezaketinden dolayı onu da onların içine katmıştır. Bunu Zeccac, demiştir.

İkincisi: Çünkü o, kralın karısı idi, böylece onu korumuş oldu.

Üçüncüsü: Çünkü kadınlar onun aleyhinde, kendisinin ise lehinde şahitlik etmişlerdi.

Dördüncüsü: Çünkü onu anmada bir nevi itham vardı. Bu üç görüşü Maverdi zikretmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Elçi, krala Yusuf'un mesajını iletti; kral da kadınları çağırdı. Onların arasında Aziz'in karısı da vardı. Onlara: "Meseleniz ne idi?": Yani durum ve olay nedir, dedi? "Yusuf'tan murat almak istediğiniz zaman".

Eğer: "Yusuf'tan bir tek kadın murat almak istemişti, neden onları çoğul yaptı?" denilirse, buna üç cevap verilir:

Birincisi: Onları çoğul yapması, onların içinden bizzat murat almak isteyen bilinsin içindir.

İkincisi: Ondan murat almak isteyen Züleyha idi, öteki kadınlar da onun bu durumunu kabul etmekle onlar da murat almak istemişlerdir.

Üçüncüsü: Onları hitapta çoğul yapmışsa da mana içlerinden birinedir, çünkü bazen karışıklık olmadığı zaman nevi (tür) cins yerine kullanılır. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: Siz kadınlar cehennem halkının çoğunluğunu teşkil ediyorsunuz sözü de bunu gösterir. Onlara çoğul olarak hitap etmişse de maksat bazılarıdır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Hâşe lillah": Zeccac şöyle demiştir: Hasen, şinin sükunu ile okumuştur, nahivciler arasında sükunun caiz olmadığına dair ittifak vardır. Çünkü iki sakini cem etmek caiz değildir. Arap dilinde böyle bir şey yoktur. Sonunda kadınlar krala Yusuf'un kötülükten beri olduğunu bildirdiler. O zaman Aziz'in karısı: "İşte şimdi hak meydana çıktı" dedi. Burada geçen hashasa: Hıssa'dan türemiştir. Yani hak hisse ve ciheti, batıl hisse ve cihetinden ayrıldı (hak batıl meydana çıktı) demektir. İbn Kasım da şöyle demiştir: "Hashasa": Vuzaha kavuşmak

7 - Buhari, Tabir, bab, 9; Ahadisülenbiya, bab, 11, 19; Tefsirü sure 12, bab, 5; Müslim, İman, hadis no, 238; Fedailüssahaba, hadis no, 152; Tirmizi, Tefsirü sure 12, bab, 1; Ahmed, Müsned, 6/326, 332.

ve açığa çıkmak manasınadır. Araplar: Hashasal bairi fi burukihi derler ki. Deve çöküp yerleşti ve çakıl taşlarını ayırdı manasınadır.

Müfessirlerin Züleyha'nın suçunu hemen itiraf etmesi hakkında iki görüşleri vardır:

Birincisi: O, kadınların Yusuf'u temize çıkardıklarını görünce, ikrar etmekten başka çarem kalmadı, dedi ve ikrar etti. Bunu da Ferra, demiştir.

İkincisi: O, tövbesini açıkladı ve Yusuf'un doğruluğunu gerçekleştirdi. Bunu da Maverdi, demiştir.

ذَٰلِكَ لِيَعْلَمَ أَنِّي لَمْ أَخُنْهُ بِالْغَيْبِ وَأَنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي كَيْدَ الْخَائِنِينَ ﴿٥٢﴾

52 – "Bu, benim ona gıyabında hiyanet etmediğimi ve Allah'ın da gerçekten hainlerin tuzağını başarıya ulaştırmayacağını bilmesi içindir":

"Bu, benim ona gıyabında hiyanet etmediğimi bilmesi içindir": Mukatil: "Zalike (uzağa işaret) "haza" (yakına işaret) manasınadır, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Haza ile zalike bu ve benzeri durumlarda birbirinin yerine kullanılır. Çünkü haber daha yeni cereyan etmiştir. Sanki haza ile işaret edilecek kadar göz önündedir. Durum böyle gerçekleştiği için ona zalike ile işaret etmek mümkün olmuştur. Çünkü aklen kabul edilen bir şey gaip gibidir.

Bu sözü söyleyen hakkında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Yusuf'tur. Bir şahıstan bir şey nakledip de hemen arkasından başka birinden de nakledilmesi en karışık ifade şekillerindendir. Bunun benzeri şudur: "O, sizi toprağınızdan çıkarmak istiyor" *(A'raf: 110)*. Bu, Mısır'ın ileri gelenlerinin sözüdür. "Ne emrediyorsunuz?": Bu da Fir'avn'in sözüdür. Şu da öyledir: "Oranın şerefli halkını hor ederler" *(Neml: 34)*. Bu, Belkıs'ın sözüdür. "İşte böyle yaparlar": Bu da Allah Teala'nın sözüdür. Şu da öyledir: "Bizi yatağımızdan kim kaldırdı?" *(Yasin: 52)*. Bu, kafirlerin sözüdür. Melekler de: "Bu, Rahman'ın va'dettiği şeydir" dediler. Bu gibi şeyler konuşmada caizdir, çünkü mana açıktır.

Yusuf bu sözü nerede söyledi? Bunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Saki, Yusuf'a dönüp de zindanda ona Aziz'in karısının

ve diğer kadınların krala ne cevap verdiklerini söyleyince, işte o zaman: "Bilsin ki..." demiştir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Cüreyc de böyle demiştir.

İkincisi: Bunu kralın huzuruna çıktıktan sonra demiştir. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Bu, şunu bilmesi içindir": Yani bu benim kralın elçisini reddetmem şunu bilmesi için, demektir.

"Bilsin" diye işaret edilenin, "ben ona hiyanet etmedim" sözünde kastedilenin kim olduğunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Aziz'dir, bilsin ki ben ona karısı hakkında hiyanet etmedim, "gıyabında": Yani o evden çıktıktan sonra. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Mücahit, Katade ve cumhur böyle demişlerdir.

İkincisi: "Bilsin ki" denen zat, kraldır, "ona hiyanet etmedim" denilen de Aziz'dir. Mana da şöyledir: Kral bilsin ki ben Aziz'e evde yokken ailesine hiyanet etmedim. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İki yerde de işaret edilen kraldır, mana da şöyledir: Kral bilsin ki ben ona yani kendisine gıyabında hiyanet etmedim.

Krala hiyanet yorumunda da iki görüş vardır: ,

Birincisi: Çünkü Aziz onun veziridir, mana da şöyledir: Ben ona vezirinin karısı hususunda hiyanet etmedim. Bunu da İbn Enbari demiştir.

İkincisi: Ben ona kız kardeşinin kızı hakkında hiyanet etmedim. Çünkü Züleyha kralın kızkardeşinin kızı idi. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

Dördüncüsü: "Bilsin ki" sözünde işaret edilen Allah'tır, mana da şöyledir: Allah bilsin ki ben O'na hiyanet etmedim.[8] Mücahit'ten, İbn Enbari şöyle dedi diye aktardığı rivayet edilmiştir: Bilmeyi zahirde Allah'a nisbet etmiştir, o mana itibarı ile mahluklara aittir, mesela şu ayette olduğu gibi: "Ta ki içinizden mücahitleri bilelim" *(Muhammed, 31).*

Eğer: "Yusuf bunu kralın meclisinde dedi ise nasıl, "bilsin ki" dedi de :"sen bilesin" demedi, halbuki ona hitap ediyordu?" denilirse,

Cevap şöyledir: Eğer, kralın meclisinde hazır idi, dersek, ye ile hitabı tercih etmesi, krala saygı göstermek içindir. Nitekim bir adam vezire karşısında: Vezirin görüşü benim dilekçemi imzalamak

---

8 - Bu, bilsin ki ve ben ona hiyanet etmedim sözleri hakkındaki dördüncü görüştür.

yönündedir, der. Eğer: Mecliste değildi, dersek, o zaman te ile hitap etmeye gerek yoktur. Aynı şekilde: Eğer Aziz'i kasdettti, Aziz de o sırada kralın meclisinde yoktu, dersek, yine mesele kalmaz.

İkinci görüş:[9] Bu Aziz'in karısının sözüdür. Buna göre yukarıya bağlıdır, mana da şöyledir: Yusuf bilsin ki ben ona şimdi gıyabında yalan söyleyerek hiyanet etmedim.

Üçüncüsü:[10] Bu, Aziz'in görüşüdür. Mana da şöyledir: Yusuf bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim, güveninin mükafatını görmezden gelmedim. Bu iki görüşü Maverdi, nakletmiştir.

"Gerçekten Allah hainlerin tuzağını başarıya ulaştırmaz": İbn Abbas: Zina edenlerin amelini doğrulamaz, demiştir. Başkası da: Kendisine hiyanet edeni doğru yola iletmez; sonunda onu perişan eder, demiştir.

وَمَا أُبَرِّئُ نَفْسِي إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي إِنَّ
رَبِّي غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٥٣﴾ وَقَالَ الْمَلِكُ ائْتُونِي بِهِ أَسْتَخْلِصْهُ
لِنَفْسِي فَلَمَّا كَلَّمَهُ قَالَ إِنَّكَ الْيَوْمَ لَدَيْنَا مَكِينٌ أَمِينٌ ﴿٥٤﴾
قَالَ اجْعَلْنِي عَلَى خَزَائِنِ الْأَرْضِ إِنِّي حَفِيظٌ عَلِيمٌ ﴿٥٥﴾ وَكَذَٰلِكَ
مَكَّنَّا لِيُوسُفَ فِي الْأَرْضِ يَتَبَوَّأُ مِنْهَا حَيْثُ يَشَاءُ نُصِيبُ
بِرَحْمَتِنَا مَنْ نَشَاءُ وَلَا نُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ ﴿٥٦﴾

53 – "Ben kendimi temize çıkarmıyorum. Şüphesiz nefis daima kötülüğü emreder, ancak Rabbimin merhamet ettiği hariç. Şüphesiz Rabbim çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir".

54 – Kral: "Onu bana getirin; onu kendime gözde yapayım" dedi. Onunla konuşunca: "Şüphesiz sen bugün yanımızda itibarlısın (iade-i itibar. mütercim), **güvendesin" dedi.**

55 – (Yusuf): "Beni bu yerin hazinelerinin başına getir. Çünkü ben iyi koruyan, çok iyi bilenim" dedi.

---

9 – Bir sonraki dipnota bakınız.

10 – Bu ikisi: Bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim, diyen hakkındaki ikinci ve üçüncü görüştür.

İkincisi: Erzak hazineleri. Bunu da İbn Saib, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: "Neden bunu istedi?" Çünkü peygamberler adaletle gönderildiler; bunu kendisinden daha iyi yapacak kimsenin olmadığını biliyordu.

"Ben iyi koruyan ve iyi bilenim": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bana verdiğin görevi iyi yaparım, açlığın ülkede ne zaman başlayacağını iyi bilirim. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Hesabı iyi yaparım, dilleri iyi bilirim. Bunu da Süddi, demiştir. Şöyle ki insanlar krala her taraftan gelirler ve değişik dillerle konuşurlardı.

Kral ona o gün görev verdi mi, yoksa vermedi mi? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Ona bir sene sonra görev verdi. Dahhak, İbn Abbas'tan, o da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah, kardeşim Yusuf'a merhamet etsin, eğer: Beni Mısır toprağı hazinelerinin başına getir, demeseydi, onu derhal göreve getirirdi. Fakat kendisi istediği için bir sene sonra göreve getirdi. Mukatil de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer Yusuf, ben iyi korur ve iyi bilirim, inşallah, deseydi, o anda göreve getirilirdi. Mücahit de şöyle demiştir: Kral Yusuf'un eliyle Müslüman oldu. Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Yusuf kralın sarayında bir yıl oturdu, yıl bitince kral onu çağırdı; ona taç giydirdi, kılıç kuşandırdı ve ona altından bir taht yapılmasını buyurdu. Tahtın üzerine ibrişimden bir cibinlik kuruldu. Yusuf tahtın üzerine ay gibi oturdu. Bütün krallar ona boyun eğdi, kral da evine çekildi ve işini ona teslim etti. Kutayfir de görevinden azledildi, yerine Yusuf getirildi. Kutayfir birkaç gün sonra öldü. Kral, Yusuf'u Kutayfir'in karısı ile evlendirdi. Yusuf gerdeğe girince Züleyha'ya: "Bu, o istediğin haram şeyden daha iyi değil mi?" dedi. O da: Ey doğru sözlü Yusuf, beni kınama, ben dünya güzeli idim, sahibim de iktidarsız olduğu için bana gelemiyordu, dedi. Yusuf onunla gerdeğe girince, onun bakire olduğunu gördü. İki oğlan çocukları oldu: Birisine İfrayim, diğerine de Mişa adlarını koydular. Mısır mülkünü sağlama aldı.

İkincisi: Ona bir buçuk yıl sonra görev verdi, bunu da Mukatil, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Üçüncüsü: İşi ona hemen o vakit teslim etti, bunu da Vehb ile İbn Saib, demişlerdir.

Eğer: "Yusuf nasıl: ben iyi korurum ve iyi bilirim, dedi de, inşallah demedi?" denirse, buna üç türlü cevap verilmiştir:

Birincisi: İnşallah dememesi göreve tam bir yıl sonra gelmesine sebep olmuştur. Bunu da Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den az önce zikretmiş bulunuyoruz.

İkincisi: O içinden, inşallah, demiştir, nitekim kardeşleri de: "Ailemize erzak getiririz" derlerken öyle yapmışlardı.

Üçüncüsü: O; benim korumam ve bilgim, başkalarınkinden fazladır, demek istemiştir. Bu durumda inşallah demeye gerek kalmamıştır. Çünkü içinde şüphe yoktur. Bu görüşleri İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer. "Nasıl böyle demekle kendini methetti, hâlbuki peygamberlere ve iyi kimselere tevazu yaraşır?" denirse,

Cevap şöyledir: Onun övünmesinin içinde kibir ve gurur yoktu, onun niyeti adaleti ayakta tutmak ve haksızlığı yok etmek idi. Bu da güzel olduğu için caizdir. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem de: Ben âdemoğullarının en şereflisiyim, demiştir.[11] Hazreti Ali radıyallahu anh de: Ben ne kadar Kur'an ayeti varsa, gece mi indi, yoksa gündüz mü indi bilirim, demiştir. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Eğer Allah'ın kitabını benden daha iyi bilen birini bilseydim ve deve ile de oraya gidilebilseydi, ona giderdim. Bu gibi şeyler Allah'a şükür ve nimet sahibini büyütme mahiyetinde söylenmiştir. Bunu da Muhammed bin Kasım, demiştir. Kadı Ebu Ya'la da: Yusuf kıssasında insanın kendini, bilmeyenlere karşı fazileti ile tanıtmasının caiz olduğuna ve bunun: "Kendinizi temize çıkarmayın" *(Yusuf: 32)* kabilinden mahzurlu olmadığına işaret vardır.

"Ve kezalike mekkenna liyusufe": Kelamda söylenmeyen sözler vardır: Takdiri şöyledir: Kalec'alni ala hazainil ard, kale: Kad faaltü (beni hazinenin başına getir, dedi. O da: Getirdim, dedi). Bu atılmıştır, çünkü: "Böylece Yusuf'u o yere yerleştirdik" sözünde buna işaret vardır. Mana da şöyledir: Kötülüğü ondan def ettiğimiz, onu zindandan kurtardığımız ve onu krala sevdirdiğimiz gibi onu Mısır toprağının her yerinde güç sahibi kıldık. "Ondan nereyi dilerse oraya konar": İbn Abbas: İstediği yere iner, demiştir. İbn Kesir ile Mufaddal, nun ile: "Haysu neşau" okumuşlardır.

"Rahmetimizi dilediğimize özel olarak nasip ederiz": Yani peygamberlik ve kurtuluş gibi nimetimizi özel olarak veririz. "İyilik edenlerin mükafatını zayi etmeyiz": Yani mü'minlerin mükafatını,

11 – Tirmizi, Menakıb, 1; Darimi, Müsned, Mukaddime, 8, uzun bir hadisin parçasıdır.

56 – Böylece Yusuf'u o yere yerleştirdik. Nereyi dilerse oraya konar. Rahmetimizi dilediğimize nasip ederiz. İyilik edenlerin mükafatını zayi etmeyiz.

"Ben kendimi temize çıkarmıyorum": Bu sözü kimin söylediği hakkında üç görüş vardır: Bunlar da bir önceki ayette geçmiştir.

O, Yusuf'tur diyenler, bunu deme sebebi üzerinde beş görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O: "Bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim" dediği zaman, Cebrail ona göz kırptı: "O işi aklından geçirdiğin zaman da mı?" dedi. O da: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, çoğunluk da böyle demiştir.

İkincisi: Yusuf: "Ben ona hiyanet etmedim" deyince, o işi aklından geçirdiğini düşündü ve: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Bunu deyince kendini tezkiye etmiş olmaktan korktu ve: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu da Hasen, demiştir.

Dördüncüsü: Bunu dediği zaman, yanındaki melek: Aklından geçirdiğin şeyi hatırla, dedi. O da: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu da Katade, demiştir.

Beşincisi: Bunu dediği zaman Aziz'in karısı: "Uçkurunu çözdüğün zaman da mı?" dedi. O da: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Bunu da Süddi, demiştir.

Bunu Aziz'in karısı dedi, diyenlere göre de mana şöyledir: Ben kendimi temize çıkarmıyorum; çünkü ben ondan murat almak istedim.

Bunu Aziz dedi, diyenlere göre ise mana şöyledir: Ben kendimi Yusuf'a sui zanda bulunmaktan temize çıkarmıyorum; çünkü bu aklıma gelmiştir, dedi.

"Leemmaretün bissui": İbn Amir ile Kufe uleması – ancak Rüveys hariç – iki hemze ile "bissui illa" okumuşlardır. Ebu Amr ile İbn Şenbuz, ikinciyi yerinde bırakarak ve birinciyi hazfederek okumuşlardır. Nazif de Kunbul'dan birinciyi bırakarak ve ikinciyi ye'ye dönüştürerek okumuşlardır. Ebu Cafer, Verş ve Rüveys de birinciyi yerinde bırakarak ve ikinciyi de şöyle böyle yumuşatarak: "Bussui illa (gizli bir ayın sesiyle) okumuşlardır. İbn Füleyh de ikinciyi yerinde bırakarak ve birinciyi vava dönüştürerek, vavı da vava idgam ederek okumuşlardır ki o zaman "illa"nın hemzesinden önce meksur ve şeddeli bir vav meydana gelir.

"İlla ma rahime rabbi": İbn Enbari demiştir ki: Müfessirler şöyle demiştir: Bu, istisnai munkatıdır, mana da şöyledir: Ancak Rabbimin rahmeti güvencedir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan, mana şöyledir dediğini rivayet etmiştir: Ancak Rabbimin rahmet ettiği müstesnadır. "Ma"nın "men" manasına olduğu da söylenmiştir: Maverdi şöyle demiştir: Kim: Bu, Aziz'in karısının sözüdür, derse, mana şöyledir: Ancak şehvetini yenmede ve onu çekip atmada Rabbimin merhamet ettiği müstesnadır. Kim de, o Aziz'in sözüdür, derse, mana şöyledir: Ancak Rabbimin sui zandan kurtardığı veya kendisine sebat verdiği hariçtir ki o acele etmez. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu, Yusuf'un sözüdür görüşü, iki bakımdan daha doğrudur:

Birincisi: Çünkü ulema o görüştedir. *İkincisi:* Çünkü kadın putperest idi, ayetin içeriği de aziz ve celil olan Allah'ı bilmeyenden çok Yusuf'un sözü olmasına uygundur. Müfessirler şöyle demiştir: Kral Yusuf'un mazur olduğunu görüp de onun güvenilir biri olduğunu anlayınca: Onu bana getirin, onu kendime gözde edeyim" dedi. Yani özel danışmanım yapayım, o hususta bana kimse ortak olmasın.

Eğer: "Geçen kısmın bir yerinde, Yusuf kralın meclisinde: "Bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim", demişti; öyleyse nasıl oluyor da kral, yanındaki biri için, "onu bana getirin" der?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu görüşün sahipleri şöyle derler: Kral ona görev vermek için, onu rüyasını tabir ettirmek üzere çağırdığı meclisten başka bir meclise getirmek için emretti. Vehb de şöyle demiştir: Yusuf, kralın huzuruna girdiğinde kral yetmiş dil konuşuyordu; ne zaman bir dille konuşursa, Yusuf da ona o dille cevap verdi; kral da buna şaştı. Yusuf o gün için otuz yaşında idi. Ve kral: Rüyamın yorumunu senin ağzından dinlemek istiyorum, dedi. Yusuf da anlattı, o da: "Ey doğru konuşan Yusuf, sen ne diyorsun?" dedi. O da: Bu bol yıllarda daha çok ekin eker ve buğday stok edersin. İnsanlar erzak için sana gelirler. Yanında kimsenin anbarında olmayan maddeler toplanmış olur, dedi. Kral da: "Bunu kim yapabilir?" dedi. Yusuf da: "Beni Mısır'ın hazinelerinin başına getir" dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: "Sen itibarlısın, güvendesin" sözünden: Seni mülkümün başına getirdim ve sana güvendim demek istedi. Mukatil de şöyle demiştir: Mekîn: İtibarlı, emin de: Koruyucudur, demiştir.

"Beni bu toprağın hazinelerinin başına getir": Yani senin hazinelerinin başına, demektir.

Hazinelerden ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mal hazineleri (Beytülmal). Bunu İbn Saib, demiştir.

demektir. Şöyle denilmiştir: Yusuf Mısır halkına erzakları malları, ziynetleri, davarları, gayrimenkulleri, köleleri karşılığında sattı. Sonra onlara evlatları ve canları karşılığında sattı. Sonra da krala: "Rabbimin bana yaptığını nasıl görüyorsun?" dedi. Kral da: Biz sana bağlıyız, dedi. O da: Ben de seni ve Allah'ı şahit tutuyorum ki ben de Mısır halkını azat ettim ve mülklerini de onlara geri verdim, dedi. Yusuf o günlerde doyuncaya kadar yemezdi, açları unutmaktan korkuyorum, derdi.

وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ آمَنُوا وَكَانُوا يَتَّقُونَ ﴿٥٧﴾

57 – Şüphesiz ahiretin mükafatı iman eden ve sakınanlar için daha hayırlıdır.

"Şüphesiz ahiretin mükafatı daha hayırlıdır": Mana şöyledir: Yusuf'a ahirette vereceğimiz ona dünyada verdiğimizden daha hayırlıdır. Onun açtığı sabır yolundan giden diğer mü'minlere de aynısını yaparız.

وَجَاءَ إِخْوَةُ يُوسُفَ فَدَخَلُوا عَلَيْهِ فَعَرَفَهُمْ وَهُمْ لَهُ مُنْكِرُونَ ﴿٥٨﴾

58 – Yusuf'un kardeşleri gelip huzura girdiler; onları tanıdı. Onlarsa onu tanımadılar.

"Yusuf'un kardeşleri geldiler": Dahhak, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kral Mısır'ın işlerini Yusuf'a devredince, Yusuf insanlara nazik davrandı, onları İslam'a davet etmeye başladı. Onlar da iman edip onu sevdiler. İnsanlar kıtlığa maruz kalınca, bu, Kenan iline de sıçradı; Yakup çocuklarını erzak için Mısır'a gönderdi. Yusuf'un haberi her tarafa yayıldı; adalet ve merhameti her yerde duyuldu, Yakup: Oğullarım, Mısır'da iyi bir kral olduğunu işittim, siz de ona gidin, benden selam söyleyin; kendinizi tanıtın, belki sizi sayar, dedi. Onlar da gidip huzuruna girdiler; Yusuf onları tanıdı; onlarsa kendisini tanımadılar: "Nereden geliyorsunuz?" dedi. Onlar da: Kenan ilinden, Yakup denen yaşlı bir babamız vardır, sana selamı var, dediler. Yusuf ağladı, yaşlarını durdurmaya çalışıp: Belki sizler casuslarsınız, ülkemin açık tarafını görmeye geldiniz, dedi. Onlar da: Hayır vallahi, biz Kenan'dan geliyoruz, halkımız zorluk içindedir. Babamız, sana gitmemizi buyurdu, senin haberini aldı, dediler. O da: "Kaç kişisiniz?" dedi. Kardeşleri de: On bir kişiyiz. Aslında on iki kişi idik, birini kurt yedi, dediler. "Doğru söylediğinizi kim biliyor? Bana baba bir kardeşinizi de getirin, dedi.

Ebu Salih de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onun yanına girip de onunla İbranice konuşunca, Yusuf onları kuşkulandırmamak için tercümana: "Onlara casus olduklarını söyle, sizi kralınız gönderdi, Mısır halkını görüp haber vermek, sonra da üzerimize ordu ile gelmek için, dedi. Onlar da: Hayır, biz kendi halinde kimseleriz, babamız yaşlı bir ihtiyardır, biz on iki kişi idik, birimiz koyun güderken öldü, onun ana bir kardeşini de babamızın yanında bıraktık, dediler. Yusuf da: Eğer doğru söylüyorsanız içinizden birini yanımda rehin bırakın, bana kardeşinizi getirin, dedi ve Şem'un'u tutukladı.

Yusuf'un onları ne ile tanıdığı hususunda iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları görünce tanıdı. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Onları tanımadı, sonra onlar kendilerini tanıttılar. Bunu da Hasen, demiştir.

"Vehüm lehu münkirun": Mukatil: Onu tanımadılar, demiştir.

Tanımamalarının sebebi hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar onun kafir bir kral olduğunu sanıyorlardı, ondan şüphelerini giderecek bir şey ummuyorlardı.

İkincisi: Onlar Yusuf'u yerel kıyafet ve süs içinde gördüler, bu da onu tanımamalarına sebep oldu. Ebu Salih, İbn Abbas'tan onun ipek elbiseler giydiğini ve boynunda da altın bir halka olduğunu rivayet etmiştir

Eğer: "Nasıl tanımazlar, bütün güzelliğin yarısı onda idi, onu nasıl başkasına benzetirler?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onlar ondan çocukken ayrıldılar ve onu yaşlı iken gördüler. Durumlar değişirir. Onun bu mertebeye çıkacağını da tahmin edemediler. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ona güzelliğin yarısı verilmiştir, sözünün manası şudur: Allah güzellik için bir sınır ve hudut koymuştur; bunu da melek olsun, huri olsun, halkından istediğine nasip etmiştir. Yusuf'a da bu güzelliğin yarısını vermiştir. Sanki o bu haliyle o güzel yüzlere bedeldir. Yoksa halkın zannettiği gibi ona bu güzellik verilmiş, halka da onun yarısı verilmiş değildir.

وَلَمَّا جَهَّزَهُمْ

بِجَهَازِهِمْ قَالَ ائْتُونِي بِأَخٍ لَكُمْ مِنْ أَبِيكُمْ أَلَا تَرَوْنَ أَنِّي

أُوفِي الْكَيْلَ وَأَنَا خَيْرُ الْمُنْزِلِينَ ﴿٥٩﴾ فَإِنْ لَمْ تَأْتُونِي بِهِ فَلَا

كَيْلَ لَكُمْ عِنْدِي وَلَا تَقْرَبُونِ ﴿٦٠﴾

59 – Onların zahire yüklerini hazırlayınca. "Bana baba bir kardeşinizi de getirin. Görmüyor musunuz, ben size ölçeği tam yapıyorum ve ben konukseverlerin en hayırlısıyım" dedi.

60 – Eğer onu bana getirmezseniz, yanımda sizin için bir ölçek / azık yok ve bana yaklaşmayın" dedi.

"Velemma cehhezehüm bicehazihim": Cehheztül kavme techizen denir ki: Birilerine işlerine yarayacak şeyleri hazırlamaktır. Cihazül beyt de: Ev eşyasıdır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf kardeşlerinden her birine bir deve yükledi ve: "Benim size ölçeği tam yaptığımı görmüyor musunuz?" dedi. Yani size eksiksiz veriyorum, demektir. "Ben konukseverlerin en hayırlısıyım": Yani Misafir kabul edenlerin en hayırlısıyım. Çünkü onları güzel ağırlamıştı. Sonra onları kardeşlerini getirmedikleri takdirde cezalandırmakla tehdit etti ve. "Eğer onu bana getirmezseniz sizin için yanımda erzak yoktur" dedi. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yani bundan sonra yoktur, demektir. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O anda onlara bir şey vermedi, demektir. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

قَالُوا سَنُرَاوِدُ عَنْهُ اَبَاهُ وَاِنَّا لَفَاعِلُونَ ﴿٦١﴾

61 – (Kardeşleri): "Onu babasından isteyeceğiz. Ve mutlaka yapacağız" dediler.

"Onu babasından isteyeceğiz, dediler": Yani kendisinden talep edeceğiz, demektir. Ayette geçen müravede: Bir şeyi ısrarla istemektir.

"Ve mutlaka yapacağız": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Biz onu sana getireceğiz ve onu getirmek için sana garanti veriyoruz. Bu da Kelbi'nin kanaatidir.

İkincisi: Bu tekit için söylenmiştir, bunu da Zeccac, demiştir. Buna göre garanti ettikleri fiil istemeye racidir; o zaman tekidin manası doğru olur.

Üçüncüsü: Onu babamızdan devamlı isteyeceğiz ve onu göndermesi için hep onunla istişare edeceğiz. Bu da istemeden başka bir şeydir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Eğer: "Kardeşini isteme Yusuf için nasıl caiz olur ki bu babasını üzer?" denilirse, buna beş cevap verilmiştir:

Birincisi: Bunun Yakub'un büyük sevap kazanması için acısını artırmak üzere Allah'ın emri ile olması caizdir. En açık da budur.

İkincisi: Onu hapsetmek için istemedi; onu tanıyınca: Ey Yusuf, senden ayrılmam, dedi. O da: Seni hapsetmem mümkün değildir, ancak feci bir şey uydurmamız lazım, dedi. O da: Aklına ne geliyorsa yap, dedi. Bunu da Ka'b, demiştir.

Üçüncüsü: Bundan Yakub'u Yusuf'un durumuna karşı uyandırmak istemiştir.

Dördüncüsü: İki çocuğun da geri dönmeleriyle Yakub'un sevincinin katlanması için yapmıştır.

Beşincisi: Kardeşleriyle birleşmeden önce kendi öz kardeşini çabucak sevindirmek istemiştir. Bütün bu cevaplar, birincisi hariç, yersizdir, Vehb bin Münebbih'ten rivayet ettiğimiz şey de bunu göstermektedir: Allah Teala Yusuf'la Yakub'u buluşturunca, Yakup ona: "Aramızdaki mesafe bu kadar yakınken neden bana mektup yazıp da yerini bildirmedin!?" dedi. O da: Cebrail bana bunu yapmamamı emretti, dedi. O da: Cebrail'e sor, dedi. Sorunca: Allah bana böyle buyurdu, dedi. Rabbine sor, dedi. O da sordu; O da: Yakub'a sor, "kurttan korktun da bana güvenmedin?" dedi.

وَقَالَ لِفِتْيَـٰنِهِ ٱجْعَلُوا۟ بِضَـٰعَتَهُمْ
فِى رِحَالِهِمْ لَعَلَّهُمْ يَعْرِفُونَهَآ إِذَا ٱنقَلَبُوٓا۟ إِلَىٰٓ أَهْلِهِمْ لَعَلَّهُمْ
يَرْجِعُونَ ﴿٦٢﴾

62 – (Yusuf) uşaklarına: "Sermayelerini yüklerinin içine koyun. Olur ki ailelerine döndükleri zaman onları tanırlar da belki onlar geri dönerler" dedi.

"Vekale lifityanihi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle: "Lifityetihi" okumuşlardır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek: "Lifityanihi" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Fitye, feta'nın çoğuludur, az sayı ifade eder. Fityan da çok sayı içindir. Mana da şöyledir: Uşaklarına: "Sermayelerini yüklerinin içine koyun" dedi: O da buğday almak için getirdikleri paradır. "Fi rihalihim": Rahl: Yolcu için hazırlanan her şeye rahl, derler. "Belki onu tanırlar": Onu tanırlar da geri dönerler, demektir.

Bundan ne kasdettiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Babalarının yanında tekrar dönmeleri için gümüş olmadığından korkmuş; o nedenle dirhemlerini yüklerinin içine koymuştur. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar paralarını tanıdıkları zaman onu almayı helal saymayacakları için iade etmek üzere gelirler umut etmiştir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Üçüncüsü: O, muhtaç olan babasından ve kardeşlerinden para almayı çirkin görmüş, niçin almadığını bilmedikleri bir cihetten ikram ve ihsan olarak onu iade etmiştir. Bunu da İbn Cerir Taberi ile Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmişlerdir.

Dördüncüsü: Bilsinler ki, geri gelmelerini istemesi, mallarına tamah ettiği için değildi. Bunu da Maverdi, demiştir.

Beşincisi: Onları geri getirmek için onlara ikram etmek ve iyiliğini göstermek istemiştir.

فَلَمَّا رَجَعُوا إِلَىٰ أَبِيهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا مُنِعَ مِنَّا
الْكَيْلُ فَأَرْسِلْ مَعَنَا أَخَانَا نَكْتَلْ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٦٣﴾
قَالَ هَلْ آمَنُكُمْ عَلَيْهِ إِلَّا كَمَا أَمِنتُكُمْ عَلَىٰ أَخِيهِ مِن قَبْلُ
فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ ﴿٦٤﴾

63 – Onlar babalarına dönünce: "Ey babamız, bizden ölçek / zahire alıkonuldu. Onun için kardeşimizi bizimle beraber gönder de ölçekle alalım. Mutlaka biz onun için muhafızlarız" dediler.

64 – (Babaları): "Size onu güvenir miyim? Meğer ki daha önce kardeşine güvendiğim gibi ola. Allah koruyucu olarak daha hayırlıdır. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir" dedi.

"Babalarına dönünce": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Yakub'a dönünce: Ey Babamız, en hayırlı bir kimse gördük, bizi konuk etti, bize en iyi şekilde ikram etti. Eğer Yakup oğullarından biri olsa idi, bize öyle ikram etmezdi, dediler.

"Bizden ölçek alıkonuldu": Bunda iki görüş vardır, onlar da: "Yanımda size ölçek yoktur" ayetinde geçti *(Yusuf: 61).*

Eğer: Onlara vermedi, dersek, "munia" lafzının manası açıktır.

Eğer: Vermemekle korkuttu, dersek, bu manada da iki görüş vardır:

Birincisi: Bize bu vakitten sonra verilmeyecektir "yumneu", demektir. Nitekim: Sen bir adama: "Dehalte vallahinnare bima faalte (Allah'a yemin ederim ki sen bu yaptığınla ateşe girdin) dersin.

İkincisi: Mana şöyledir: Ey babamız, eğer onu bizimle göndermezsen bize buğday vermeyecekler. Burada "munia" lafzı "yumnau" yerine kullanılmıştır. Mesela: "Yahsebu enne malehu ahledehu" *(Hümeze: 3)* ayetinde "ahledehu", "yuhliduhu" yerine kullanılmış; "ve nada ashabunnari" *(A'raf: 50)* kavlinde "nada", "yünadi yerinde kullanılmış; "ve iz kalellahu ya İsa" *(Maide: 116)* kavlinde "kale", "yakulu yerinde kullanılmıştır. Bu iki manayı İbn Enbari zikretmiştir.

"Feersil maana ehana nektel": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir, nun ile "nektel" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, ye ile: "Yektel" okumuşlardır. Mana şöyledir: Eğer onu bizimle gönderirsen, bize erzak verirler, yoksa vermezler.

"Onu size güvenir miyim?": Yani güvenmem, ancak Yusuf'u güvendiğim gibi güvenirim. Yani bu güven ona hiyanet ettikleri zaman fayda sağlamadı, demektir. "Fallahu hayrun hafiza": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle: "Hıfza" okumuşlardır, mana da şöyledir. Onun muhafazası sizin muhafazanızdan daha hayırlıdır. Hamze, Kisai, Hafs da Asım'dan rivayet ederek, elifle: "Hayrun hafızâ" okumuşlardır. Ebu Ali de: Onun nasbı hal üzere değil de temyiz üzeredir, demiştir.

وَلَمَّا فَتَحُوا
مَتَاعَهُمْ وَجَدُوا بِضَاعَتَهُمْ رُدَّتْ إِلَيْهِمْ قَالُوا يَا أَبَانَا
مَا نَبْغِي هَٰذِهِ بِضَاعَتُنَا رُدَّتْ إِلَيْنَا وَنَمِيرُ أَهْلَنَا وَنَحْفَظُ
أَخَانَا وَنَزْدَادُ كَيْلَ بَعِيرٍ ذَٰلِكَ كَيْلٌ يَسِيرٌ ﴿٦٥﴾ قَالَ لَنْ أُرْسِلَهُ
مَعَكُمْ حَتَّىٰ تُؤْتُونِ مَوْثِقًا مِنَ اللَّهِ لَتَأْتُنَّنِي بِهِ إِلَّا أَنْ يُحَاطَ بِكُمْ
فَلَمَّا آتَوْهُ مَوْثِقَهُمْ قَالَ اللَّهُ عَلَىٰ مَا نَقُولُ وَكِيلٌ ﴿٦٦﴾
وَقَالَ يَا بَنِيَّ لَا تَدْخُلُوا مِنْ بَابٍ وَاحِدٍ وَادْخُلُوا مِنْ أَبْوَابٍ مُتَفَرِّقَةٍ
وَمَا أُغْنِي عَنْكُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ
عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَعَلَيْهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿٦٧﴾
وَلَمَّا دَخَلُوا مِنْ حَيْثُ أَمَرَهُمْ أَبُوهُمْ مَا كَانَ يُغْنِي عَنْهُمْ

مِنَ اللّٰهِ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا حَاجَةً ف۪ي نَفْسِ يَعْقُوبَ قَضٰيهَاۜ وَاِنَّهُ
لَذُو عِلْمٍ لِمَا عَلَّمْنَاهُ وَلٰكِنَّ اَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٦٨﴾

65 – Eşyalarını açınca, sermayelerinin kendilerine iade edilmiş olduğunu gördüler. "Ey babamız, (daha) ne istiyoruz; işte sermayemiz bize iade edilmiş. Ailemize zahire getiririz, kardeşimizi koruruz ve bir deve yükü artırırız. Bu (kral için) kolay bir ölçektir" dediler.

66 – (Yakup): "Kuşatılma durumu hariç, onu bana geri getireceğinize dair Allah'tan sağlam bir söz vermedikçe onu sizinle asla göndermeyeceğim" dedi. Ona sözlerini verince. "Allah bu dediklerimize vekildir (şahittir)" dedi".

67 – "Ey oğullarım, (şehre) bir kapıdan girmeyin; ayrı ayrı kapılardan girin. Ben sizden Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi savamam. Hüküm ancak Allah'ındır. Yalnız O'na güvendim ve güvenenler yalnız O'na güvensinler" dedi.

68 – Babalarının dediği yerden girince, bu, onlardan Allah'tan (gelecek) hiçbir şeyi savacak değildi. Ancak Yakub'un içindeki bir ihtiyacı / dileği gidermiş oldu. Şüphesiz o, kendisine öğrettiğimizden dolayı gerçekten ilim sahibi idi. Ancak insanların çoğu bilmezler.

"Eşyalarını açınca"; yani erzak çuvallarını, demektir. "Eşyalarını buldular": erzak parası olarak götürdüklerini buldular."Rüddet": Zeccac şöyle demiştir: Aslı "rudidet"tir. Dal ikinci dal'a idgam olundu, ra da mazmum olarak kaldı. Kim ra'nın kesresi ile (riddet) okursa, kesreyi dal'dan nakletmiş olur; nitekim aynı şey "kıyle" ve "biy'a"da da yapılmıştır. Bu da dal'ın aslının meksur olduğunu göstermek içindir.

"Ma nebği": "Ma" üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O istifham içindir, mana da şöyledir: Daha ne istiyoruz, eşyalarımız bize iade edilmiş?

İkincisi: O nefy (olumsuzluk) edatıdır, mana da şöyledir: Biz bir şey istemiyoruz, yani geri dönmek için senden dirhem istemiyoruz, bu, dönmemiz içen yeter, demektir. Böylece dönmelerine izin vermesi için gönlünü almak istemişlerdir. İbn Mes'ud, İbn Yamur, Cahderi ve İbn Hayve, Yakub'a hitaben te ile: "Ma tebği" (ne istiyorsun?) okumuşlardır.

"Ve nemirü ehlena": Yani ailemize erzak temin ederiz, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mare ehlehu yemirühüm meyren, vehüve mairün denir ki: Ailesine başka memleketten gıda maddesi getirmektir.

"Kardeşimizi koruruz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bizimle beraber gönderdiğin kardeşimiz Bünyamin'i koruruz. Çoğunluk böyle demiştir.

İkincisi: Kralın rehin aldığı kardeşimiz Şem'un'u koruruz. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan naklen demiştir.

"Bir deve yükü arttırırız": Bununla kardeşlerinin hissesini kastediyorlar. Çünkü Yusuf, her kişiye bir deve yükünden fazla vermiyordu.

"Bu kolay bir ölçektir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Bu, hızlı bir ölçektir, onda bekleme yoktur. Demek istiyorlar ki: O bizimle beraber gelirse, kral bize hemen erzak verir. Bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: Bu, yaptığımız gibi kolay bir ölçektir (erzak almadır). Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Bu sana getirdiğimiz birkaç ölçektir, bize yetmez. Bunu da Maverdi, demiştir.

"Bana Allah'tan sağlam bir söz vermedikçe": Yani güveneceğim bir söz vermedikçe, mana da: Karşımda Allah'a karşı yemin etmedikçe, demektir. "Onu mutlaka getireceğinize": Yani onu bana iade edeceğinize. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu lam, gizli bir kasemin cevabıdır, özeti şöyledir: Ve tekulu: Vallahi lete'tünneni bihi (Allah'a yemin ederiz ki onu sana getiririz, dersiniz).

"Meğer ki kuşatılasınız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Hepiniz helak olasınız, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Aranıza öyle bir engel gire ki onu bana getirmeye gücünüz yetmeye. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Ona sağlam bir söz verince": Yani onu getireceklerini taahhüt edince, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ve Rabbi katındaki derecesi hakkı için yemin ettiler. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Onlar Allah Teala'ya yemin ettiler. Bunu da Süddi, demiştir.

"Allah bu dediklerimize vekildir, dedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, dediklerimize şahittir. *İkincisi:* Onu yerine getirmeye kefildir. Bu ikisi İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Bir kapıdan girmeyin": Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar yolculuğa hazırlanınca, Yakup onlara şöyle dedi: Mısır'a "bir kapıdan girmeyin".

Bu kapıdan ne kasdettiğine dair iki görüş vardır:

Birincisi: Mısır'ın kapılarından birini kasdetmiştir. Mısır'ın dört kapısı vardı. Bunu cumhur, demiştir.

İkincisi: O, kapıları değil, yolları kasdetmiştir. Bunun benzerini Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Bunu demekle ne kasdetti? Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara göz değmesinden korktu. Onlar çok güzel ve çok güçlü insanlar idiler. Bu da İbn Abbas, Mücahit ve Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: O, suikasta uğramalarından korktu, çünkü Mısır'da itham ediliyorlardı. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

Üçüncüsü: O, Yusuf'la tek başına görüşmelerini istemişti. Bunu da İbrahim Nahai, demiştir.

"Ben sizden (Allah'tan) gelecek hiçbir şeyi savamam": Yani Allah'ın takdir ettiğini sizden def edemem; çünkü O, isterse sizi dağınık iken de helak eder. Bunun tasdiki, arkasındaki: "Bu, onlardan (Allah'tan gelecek) hiçbir şeyi savacak değildi. Ancak Yakub'un içindeki bir ihtiyacı / dileği gidermiş oldu" ayetinde görülmektedir. O da: Öyle girmelerini onlara olan şefkatinden dolayı istemesidir. Zeccac şöyle demiştir: Bu istisnai munkatıdır, mana şöyledir: Ancak bu Yakub'un içinden geçen bir dilektir. İbn Abbas da: "Kadaha": Onu açıkladı, dile getirdi, demiştir.

"Şüphesiz o, kendisine öğrettiğimizden dolayı gerçekten ilim sahibi idi": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, kendisine öğrettiğimiz şeylerden dolayı muhafızdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: O, onların tek kapıdan girmelerinin kendilerini Allah'tan gelecek bir şeyden koruyamayacağını bilen birisi idi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: O, kendisine öğretilen şeylerle amel eden biri idi. Bunu da Katade, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Amele ilim denilmesi, ilmin amelin ilk sebebi olmasındandır.

Dördüncüsü: O, va'dimizin doğruluğuna kesin inanan biri idi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Beşincisi: O, vasiyetimizi tutan biridir, bunu da İbn Saib, demiştir.

Altıncısı: O, başına Allah'ın takdir ettiğinden başkasının gelmeyeceğini öğrettiğimiz şeyi bilen biridir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Yedincisi: O, kendisine öğrettiğimiz için ilim sahibidir, bunu da Ferra, demiştir.

وَلَمَّا دَخَلُوا عَلَىٰ يُوسُفَ آوَىٰ إِلَيْهِ أَخَاهُ ۖ قَالَ إِنِّي
أَنَا أَخُوكَ فَلَا تَبْتَئِسْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٦٩﴾

69 – Yusuf'un huzuruna girince, kardeşini kendine çekti; "Gerçekten ben senin kardeşinim; onların yaptıklarından üzülme" dedi.

"Yusuf'un huzuruna girince": Yani kardeşleri, "kardeşini kendine çekti": Yani Bünyamin'i. O, ana baba bir kardeşi idi. Onu bağrına bastı ve onu yanına oturttu. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Medli hemze ile: Aveytü fülanen ileyye denir ki: Onu bağrıma bastım, demektir. Medsiz hemze ile de: Eveytü ila beni fülanin ise: Birilerine sığınmaktır.

"Gerçekten ben senin kardeşinim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kardeşleri yanına girince, onları kapıda bekletti ve kendi kardeşini içeri aldı. Ona: "Adın nedir?" dedi. O da: Bünyamin, dedi. "Annenin adı nedir?" dedi. O da: Lavi kızı Rahil, dedi. Yusuf derhal sıçradı, onun boynuna sarıldı ve: "Ben gerçekten senin kardeşinim" dedi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Aynı şekilde İbn İshak da: Ona kardeşi olduğunu haber verdi, demiştir.

İkincisi: Ona bunu itiraf etmedi: Ben senin ölen kardeşinin yerindeyim (beni öyle say), dedi. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir. Şöyle de denilmiştir: Onları sofraya ikişer ikişer oturttu; Bünyamin tek kalınca ağladı: Eğer kardeşim hayatta olsa idi benimle beraber otururdu, dedi. Yusuf onu bağrına bastı ve: Seni tek görüyorum, dedi ve onu kendi sofrasına oturttu. Gece olunca, odalarda ikişer ikişer yattılar. O yalnız kaldı, Yusuf: Bu da benimle uyusun, dedi. Onunla baş başa kalınca: "Senin ana bir kardeşin var mı?" dedi. O da: Vardı, fakat öldü, dedi. O da: "Beni ölen kardeşinin yerine kabul eder misin?" dedi. Bünyamin de: Ey Kral, kim senin gibi kardeşi bulabilir? Ancak sen Yakub ile Rahil'den meydana gelmedin, dedi. Yusuf ağladı, kalkıp onu kucakladı ve: "Gerçekten ben senin kardeşin Yusuf'um", dedi. "Üzülme": Mahzun olma, kederlenme. Zeccac

şöyle demiştir: Mahzun olma, kendini koy verme. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Tebteis": Tefteil vezninde dedir, bu's kökünden gelir ki o da zarar ve şiddettir, demiştir. Yani onların yaptıkları zoruna gitmesin, demektir.

"Onların yaptıklarından": Onlar Yusuf ile kardeşini annelerinin babası olan dedelerinin puta tapması ile kınarlardı. Yusuf da: Onların bizi kınamalarına üzülme, dedi. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Bundan sonra seni suçlayacakları hırsızlıktan dolayı üzülme. Bu durumda "kânu", "yekunuune" manasına olur. Şair de şöyle demiştir:

Ben benden öncekilere yetiştim
Ve benden sonrakilere kasidede yapacak bir şey bırakmadım.

(Burada kâne, yukunu manasında kullanılmıştır. Mütercim).

Bir başkası da şöyle demiştir:

Onun mezarının her tarafını onların kanlarıyla boya,
O zaten kan ve kurban kardeşi idi.

Burada da kâne yerine yekunu kullanılmıştır. Bu da Mükatil'in görüşüdür.

Üçüncüsü: Bizi kıskanmalarına ve babamızın yüzünü bizden çevirme hırslarına üzülme. Bu manaya da İbn İshak kail olmuştur.

فَلَمَّا جَهَّزَهُم بِجَهَازِهِمْ جَعَلَ السِّقَايَةَ فِي رَحْلِ أَخِيهِ ثُمَّ
أَذَّنَ مُؤَذِّنٌ أَيَّتُهَا الْعِيرُ إِنَّكُمْ لَسَارِقُونَ ﴿٧٠﴾ قَالُوا وَأَقْبَلُوا
عَلَيْهِم مَّاذَا تَفْقِدُونَ ﴿٧١﴾ قَالُوا نَفْقِدُ صُوَاعَ الْمَلِكِ وَلِمَن
جَاءَ بِهِ حِمْلُ بَعِيرٍ وَأَنَا بِهِ زَعِيمٌ ﴿٧٢﴾

70 – Zahire yüklerini onlara hazırlayınca, su kabını / ölçeği onun yükün içine koydu. Sonra bir ünleyici: "Ey kafile, sizler mutlaka hırsızlarsınız!" diye seslendi.

71 – Onlar da dönüp: "Ne arıyorsunuz / kaybettiniz?" dediler.

72 – Dediler: Kralın ölçeğini / su kabını arıyoruz. Onu getirene bir deve yükü (zahire) var ve ben buna kefilim".

"Zahire yüklerini onlara hazırlayınca": Müfessirler şöyle demiş-

lerdir: Onlara bol bol ölçerek verdi ve kardeşlerine yüklediği gibi Bünyamin için de onun adına bir deve yükledi. Ölçeği de onun yükünün içine koydu. O da suva' denen kap idi. Bu ikisi aynı şeye denir; mesela: buğday için bür ve hınta, sofra için maide ve huvan gibi. Bazıları da: Gerçek isim: Suva'dır, sikaye ise sıfattır, demişlerdir. Nitekim: Kûz ve ina derler. Özel isim: Kûzdur. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf, o su kabını başkasıyla ölçülmesin diye (resmi) ölçek yapmıştı. Kardeşlerine de ikram olsun diye aynı kapla ölçtüğü söylenmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf'un kardeşleri hareket edip de yola koyulunca, arkalarından takipçiler gönderdi. Onlara yetişip durdurdular. "Sonra bir ünleyici ünledi": Zeccac şöyle demiştir: Sonra bir ilancı bildirdi. Azentuhu bişşey'i, fehüve mü'zinün denir ki: Bildirmektir. Azentü ise ilanı çok yapmaktır, yani arka arkaya ilan etmektir. "Ey kervan": Yani, ey kervan halkı demek istiyor. Müennes yapması ise îyr lafzından dolayıdır. Ferra şöyle demiştir: Îyr ancak deve sahiplerine denir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Îyr: Binilen ve hareket halindeki develere denir. İbn Kuteybe de. "Îyr: Devenin üzerindeki kimselerdir, demiştir.

Eğer: "Yusuf için hırsızlık yapmayan birini hırsız ilan etmek nasıl caiz olur?" denilirse, buna dört cevap verilmiştir:

Birincisi: Mana şöyledir: Siz Yusuf'u babasından koparıp da kuyuya attığınız zaman gerçek hırsızlar idiniz. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: Ünleyici, Yusuf'un ölçeği kardeşinin yüküne koyduğunu bilmeden ünlemiştir; böylece sözünde yalancı olmamış olur. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Üçüncüsü: Ünleyici onlara Yusuf'un emri olmadan, hırsızlar, diye ünlemiştir.

Dördüncüsü: Mana şöyledir: Sizler görünürde sizin gerçek durumunuzu bilmeyenlerin nazarında hırsızlarsınız. Mesela şurada olduğu gibi: "Yaptığını tat, sen onurlu ve saygın kimsesin" *(Duhan: 49)*. Yani sen kendi kanaatine göre böylesin, bizce öyle değilsin, demektir. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in: İbrahim üç yalan söyledi[12] hadisi de böyledir. Yani yalana benzer söz etti, aslında öyle değildi, demektir.

"Dediler": Yani Yusuf'un kardeşleri dediler. "Onlara dönüp": Bunda da iki görüş vardır:

12 – Uzun şefaat hadisinin bir parçasıdır; Buhari, Müslim vd. rivayet etmişlerdir.

Birincisi: Ünleyene ve arkadaşlarına dönüp. *İkincisi:* Ünleyici ve yanındakiler Yusuf'un kardeşlerine dönüp bu iddiada bulundular. "Ne arıyorsunuz?": Neyiniz kayboldu? "Kralın ölçeğini (suvaını) arıyoruz, dediler": Zeccac şöyle demiştir: Suva ile sa' aynıdır. Müzekker de müennes olur. Sa' da öyledir; o da müzekker ve müennes olur. Ye ile: "Suya'" okuyan olmuştur, noktalı ğayınla: "Savğ" okuyan olmuştur, noktasız ayın ve sadın fethi ve zammı ile "sava" ve "suva" okuyan olmuştur. Ebu Hureyre de "Saal meliki" okumuştur. Bütün bu lügatler aynı manayadır. Ancak noktalı ğayın ile savğ, suğtu'nun mastarıdır, kap için sıfattır. Çünkü o kap altından dökme idi.

Onun cinsinde de beş görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O zebercetten bir kadeh (kupa) idi. *İkincisi:* O bakırdan idi, bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* O mücevherle işlenmiş gümüş bir su kabı idi. Bunu da İkrime, demiştir. *Dördüncüsü:* Altından bir kâse idi, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Beşincisi:* Mis'ten, yani bakırdan bir kap idi. Bunu da Zeccac nakletmiştir.

Onun niteliğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, mekik gibi uzun bir şeydi. *İkincisi:* O tasa benzeyen bir şeydi.

"Onu getiren için": Yani ölçeği getiren için. "Bir deve yükü": Yani erzak vardır. "Ben ona kefilim": Yani onu getirene yükü ile bir deveye kefilim, bunu da ünleyici diyordu.

قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ عَلِمْتُمْ
مَا جِئْنَا لِنُفْسِدَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كُنَّا سَارِقِينَ ﴿٧٣﴾ قَالُوا
فَمَا جَزَاؤُهُ إِنْ كُنْتُمْ كَاذِبِينَ ﴿٧٤﴾ قَالُوا جَزَاؤُهُ
مَنْ وُجِدَ فِي رَحْلِهِ فَهُوَ جَزَاؤُهُ كَذَٰلِكَ نَجْزِي الظَّالِمِينَ ﴿٧٥﴾

73 – Dediler: "Allah'a yemin ederiz ki, bizim bu toprakta bozgunculuk için gelmediğimizi bilmişsinizdir. Ve biz hırsızlar değiliz".

74 – Dediler: "Eğer yalancılar iseniz onun cezası nedir?"

75 – Onlar da: Onun cezası; kimin yükünde bulunursa, cezası odur. Biz zalimleri (hırsızları memleketimizde) böyle cezalandırırız" dediler.

"Kalu tallahi": Zeccac şöyle demiştir: "Tallahi", vallahi manasınadır, ancak te ile yalnız aziz ve celil olan Allah adıyla yemin edilir; Terabbi leefalenne denilmez. Te vavdan dönüşmüştür. Nitekim vüras için türas; yevtezinü için yettezinü, denir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ta vava ibdal edilmiştir, tıpkı tuhme, türas ve tücah'ta olduğu gibi. Bunların aslı vuhme, vüras ve vücah'tan gelmedir. Onların da aslı vihame, virase ve vech'tir. Araplar: Tarrahmani, demezler, ama: Tallahi derler. Çünkü Allah'ın yeminde kullanılması çoktur, Rahman'da öyle değildir. O nedenle çok kullanılan yerlerde vavdan dönme olarak te gelmiştir.

"Muhakkak bilmişsinizdir": Yani Yusuf'u kastediyorlar. "Biz bu yerde bozgunculuk etmek için gelmedik": Kimseye haksızlık veya hırsızlık etmek için gelmedik.

Eğer: "Tanımadıkları kimselerin bilmelerine nasıl yemin ettiler?" denilirse,

Cevap üç türlüdür:

Birincisi: Onlar bunu şunun için dediler; çünkü onlar yüklerinden çıkan dirhemleri iade ettiler, onu helal saymadılar. Bu durumda mana şöyledir: Andolsun ki biz dirhemlerinizi size iade ettik, onlar ise aldığımız erzakın bedelinden daha çoktur. Bu durumda sizin ölçeğinizi nasıl helal sayarız? Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir.

İkincisi: Çünkü onlar Mısır'a bir şey yemesin diye develerinin ve merkeplerinin ağzını bağlayarak girdiler. Başkaları ise böyle yapmazlardı. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Mısır halkı onları kimseye haksızlık etmeyen birileri olarak tanımışlardı.

"Onun cezası nedir": Mana şöyledir: Ünleyen ve arkadaşları: "Onun cezası nedir?" dediler. Ahfeş şöyle demiştir: İstersen hu zamirini hırsıza gönderirsin, istersen hırsızlığa gönderirsin.

"Eğer yalancılar iseniz": Yani: "Biz hırsızlar değiliz" sözünüzde. "Dediler: Yani Yusuf'un kardeşleri dediler, "onun cezası kimin yükünde bulunursa odur": Yani bu hareketiyle köle edilir. İbn Abbas: Yakup ailesinin kanunu böyle idi, demiştir.

فَبَدَأَ بِأَوْعِيَتِهِمْ قَبْلَ وِعَاءِ أَخِيهِ ثُمَّ اسْتَخْرَجَهَا مِنْ وِعَاءِ
أَخِيهِ كَذَٰلِكَ كِدْنَا لِيُوسُفَ مَا كَانَ لِيَأْخُذَ أَخَاهُ

فِي دِينِ الْمَلِكِ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ نَرْفَعُ دَرَجَاتٍ مَنْ نَشَاءُ
وَفَوْقَ كُلِّ ذِي عِلْمٍ عَلِيمٌ ﴿٧٦﴾

76 – Kardeşinin kabından önce onların kaplarından başladı. Sonra da onu kardeşinin kabından çıkardı. İşte biz, Yusuf'a hile öğrettik. Yoksa kralın dininde kardeşini alacak değildi (böyle hüküm yoktu). Ancak Allah'ın dilemesi hariç. Dilediğimiz kimsenin derecelerini artırırız. Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen vardır.

"Onların kaplarından başladı": Müfessirler şöyle demişlerdir: Ünleyici onları döndürüp Yusuf'a getirdi ve: Mutlaka kaplarınız aranacaktır, dedi. "Başladı": Yani Yusuf, "onların kaplarından önce kardeşinin kabından", töhmeti izale etmek için böyle yaptı. Kardeşinin kabına gelince: Bunun bir şey alacağını sanmıyorum, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki onun da kabına bakmadan buradan ayrılmayız; bu senin için de daha iyidir, dediler. Onun eşyasını açınca ölçeği buldular. İşte: "Sümmestehreceha (sonra onu çıkardı)" dediği budur.

Ha zamirinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, hırsızlığa racidir, bunu da Ferra, demiştir. *İkincisi:* Ölçeğe (su kabına) racidir, bunu da Zeccac, demiştir. Üçüncücü: Müennes kabul edenlere göre suva (ölçek) lafzına racidir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Kardeşleri, Bünyamin'e dönüp: "Sen ne yaptın?! Bizi rezil ettin, sıddik babanı küçük düşürdün", dediler. O da: Dirhemleri yükünüze koyan bunu da benim yüküme koymuş, dedi. Yusuf, ne yapacağını kardeşine söylemişti.

"Böylece Yusuf'a hile öğrettik": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Ona böyle yaptık, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Ona hile öğrettik, keyd: Hile demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: Bunu Yusuf için istedik, bunu da İbn Kasım zikretmiştir.

Dördüncüsü: Kardeşini tutuklaması için yaptığı şeyi ona ilham ederek tedbir aldık. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah Teala kardeşlerinin zannetmedikleri şekilde Yusuf'un derecesini yükseltme ve nimetini tamamlama gibi tedbir alınca bunu mahlukların hilesine benzetti. Çünkü onlar kurdukları tuzağı, tuzak kurdukları kimseden gizlerler.

"Yoksa kralın dininde kardeşini alacak değildi": Burada dinden ne kastedildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, saltanattır, mana da şöyledir: Kralın saltanatında böyle bir şey yoktu. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O hükümdür, mana da: Kralın hükmünde bu yoktu. Çünkü kralın hükmüne göre hırsıza ancak dayak atılır ve ödetilirdi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Açıklaması şöyledir: Eğer kardeşini kralın kanunlarına göre muhakeme etse idi, onu hapsetmesi mümkün olmazdı. Çünkü kralın hükmü tazmin ve darptan ibaret idi. Allah Teala Yusuf'un kardeşlerine, hırsızın cezası köleliktir sözünü söyletti. Bu da Yusuf'un Allah'ın dilemesiyle muzaffer olması için ona öğrettiği hoş bir hile idi. İşte: "Allah'ın dilemesi hariç" sözünün manası budur. Şöyle de denilmiştir: Meğerki Allah kardeşini tutuklayacak bir sebep göstermeyi dilemiş ola.

"Nerfau derecatin men neşau": Yakup, iki yerde de ye ile: "Yerfau derecati men neşau" okumuştur. Kufeliler tenvinle "derecatin" okumuşlardır, mana da şöyledir: Biz dereceleri çeşitli ihsanlar, türlü türlü ikramlar, ilim kapıları, nefsi ezme, hidayete erme ile yükseltiriz, tıpkı Yusuf'u yükselttiğimiz gibi. "Her ilim sahibinin üstünde daha iyi bilen biri vardır": Yani Allah'ın ilimle yükselttiği her ilim sahibinin üstünde ondan daha bilgilisi vardır. İlim Allah Teala'ya varıncaya kadar böyledir. Başkasının ilminde ise kemal (mükemmellik) yoktur.

Bu kelamdan kastedilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Yusuf, kardeşlerinden daha bilgilidir, onun üstünde de ondan daha iyi bilen biri vardır.

İkincisi: Böylece ilmin büyüklüğüne dikkat çekilmiş ve onun kavranamayacak kadar çok olduğu beyan edilmiştir.

Üçüncüsü: O, kibirlenmemesi için alime tevazuu öğretmedir.

قَالُوٓا اِنْ يَسْرِقْ فَقَدْ
سَرَقَ اَخٌ لَهُ مِنْ قَبْلُۚ فَاَسَرَّهَا يُوسُفُ فٖي نَفْسِهٖ وَلَمْ
يُبْدِهَا لَهُمْۚ قَالَ اَنْتُمْ شَرٌّ مَكَانًاۚ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا تَصِفُونَ
(٧٧) قَالُوا يَٓا اَيُّهَا الْعَزٖيزُ اِنَّ لَهُٓ اَبًا شَيْخًا كَبٖيرًا

فَخُذْ اَحَدَنَا مَكَانَهُ اِنَّا نَرٰيكَ مِنَ الْمُحْسِن۪ينَ ﴿٧٨﴾

قَالَ مَعَاذَ اللّٰهِ اَنْ نَأْخُذَ اِلَّا مَنْ وَجَدْنَا مَتَاعَنَا عِنْدَهُ اِنَّا اِذًا لَظَالِمُونَ ﴿٧٩﴾

77 – Dediler: "Eğer çaldıysa, onun kardeşi de daha önce çalmıştı". Yusuf bunu içinde sakladı / içine attı, onlara belirtmedi. "Sizin yeriniz daha kötüdür. Anlattığınız şeyi Allah daha iyi bilir" dedi.

78 – Onlar: "Ey Aziz, gerçekten onun çok büyük / yaşlı bir babası vardır. Onun yerine birimizi al. Şüphesiz biz seni iyilik edenlerden görüyoruz" dediler.

79 – "Eşyamızı yanında bulduğumuzdan başka birini almaktan Allah korusun! Şüphesiz bizler o zaman gerçekten zalimler oluruz!" dedi.

"Dediler": Yani Yusuf'un kardeşleri, dediler. "Eğer çaldıysa": Bünyamin'i kastediyorlar, "daha önce de kardeşi çalmıştı": Şimdi de Yusuf'u kastediyorlar. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf üç defa ceza çekti: Sakiye: "Beni efendinin yanında an" dedi; zindanda yıllarca kaldı. Aziz için: "Bilsin ki ben ona gıyabında hiyanet etmedim" dedi; Cebrail de ona: "O duyguyu kalbinden geçirdiğin zaman da mı?" dedi. O da: "Ben kendimi temize çıkarmıyorum" dedi. Kardeşleri için: "Muhakkak sizler hırsızlarsınız" dedi; onlar da: "Eğer çaldıysa onun kardeşi de daha önce çalmıştı" dediler.

Bu hırsızlıktan neyi kastettikleri hakkında da yedi görüş vardır:

Birincisi: O, kıtlık yıllarında babasının sofrasından yiyecek çalar onu yoksullara yedirirdi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, teyzesinin bir sürmeliğini çalmıştı. Bunu da Ebu Malik, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, annesinin babası olan dedesinin bir putunu çalmış onu kırıp yola atmıştı. Kardeşleri onu bununla ayıpladılar. Bunu da Said bin Cübeyr, Vehb bin Münebbih ve Katade, demişlerdir.

Dördüncüsü: Yusuf'un halası – ki İshak oğullarının en yaşlısı idi – Yusuf'a bakar (büyütür) ve onu çok severdi. Yusuf büyüyüp de serpilince, Yakup onu istedi, halası da: Ben onun yokluğuna dayanamam, dedi. Yakup ise: Ben de onu bırakamam, dedi. Halası gitti İshak'ın kemerini aldı, onu Yusuf'un iç giysisinin altına bağladı, sonra da:

İshak'ın kemerini kaybettim, bakın onu kim aldı, dedi. Onu Yusuf'ta buldular. Yakup bundan haberdar edildi, halası da: Allah'a yemin ederim ki ona istediğimi yaparım (o benim kölemdir) dedi. Yakup da. İstediğini yap, dedi. Böylece kadın ölünceye kadar Yakup Yusuf'u alamadı. İşte kardeşlerinin ayıpladıkları şey budur. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Ona bir gün bir dilenci geldi, o da gidip bir şey çaldı, onu dilenciye verdi. Onu bu hareketinden dolayı kınadılar. O şeyde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O, bir yumurta idi, bunu Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Bir koyun idi, bunu da Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Bir tavuk idi, bunu da Süfyan bin Uyeyne, demiştir.

Altıncısı: Yakub'un çocukları sofrada idiler, Yusuf etli bir kemiğe baktı, onu sakladı; kardeşleri onu bundan dolayı ayıpladılar. Bunu da Atıyye el – Avfi ile İdris el - Evdi, demişlerdir. Bütün bu hareketlerde hırsızlık sayılacak bir şey yoktur. Ancak şeklen hırsızlığa benzemektedir. Kardeşleri ona kızdıkları zaman bununla ayıplarlardı.

Yedincisi: Onlar ona nispet ettikleri şeyde iftira ediyorlardı. Bunu da Hasen, demiştir. Ebu Rezin ile İbn Ebi Able: Sinin zammı, ranın kesri ve şedde ile: "Fekad sürrika" (kardeşi çalındı) okumuşlardır.

"Feeserreha Yusufu fi nefsihi" (Yusuf onu içinde sakladı): Bu zamirde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, bundan sonra söylenen "sizin yeriniz daha kötüdür" sözüne racidir. Bu manayı el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Yusuf hakkında söyledikleri "daha önce de kardeşi çalmıştı" sözlerine racidir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre mana şöyledir: O sözün cevabını sakladı, onlara karşılık vermedi.

Üçüncüsü: O, delile racidir, mana da şöyledir: Onu hırsızlıkla itham etmelerinde kanıtı sakladı (o an için bir şey demedi). Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Sizin yeriniz daha kötüdür": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yusuf'un yaptığından daha kötüdür, çünkü siz kardeşinize zulmettiniz ve babanıza asi oldunuz.

İkincisi: Allah katında yeriniz daha kötüdür. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Anlattığınız şeyi Allah daha iyi bilir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dediğiniz şeyleri, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:*

Yalan söylediğiniz şeyleri, bunu da Katade, demiştir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Kardeşinin hırsızlık yapıp yapmadığını Allah daha iyi bilir. Bazı müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf ölçeği kardeşinin yükünden çıkarınca onu tınlattı, sonra onu kulağına yaklaştırdı: Benim ölçeğim sizin on iki erkek olduğunuzu ve kardeşinizi götürüp sattığınızı haber veriyor, dedi. Bunun üzerine Bünyamin: "Ey kral, ölçeğine kardeşimden sor; o sağ mıdır?" dedi. Bir daha tınlattı, sonra da: O sağdır, yakında onu göreceksin, dedi. O da: "Ona sor, onu benim yükümün içine kim koydu?" dedi. O da onu tınlattı: Benim bu ölçeğim öfkelidir, şöyle diyor: Bana sahibimi nasıl sorarsın, kiminle beraber olduğumu gördün? Bunun üzerine Rubil kızdı, Yakub'un oğulları da kızdıkları zaman güç yetmez olurlardı, ancak kendilerinden biri ona dokunursa öfkesi dinerdi, şöyle dedi: Allah'a yemin ederim ki, ey kral, ya bizi bırakırsın ya da öyle bir haykırırım ki Mısır'da ne kadar hamile kadın varsa çocuğunu düşürür, dedi. Yusuf da oğluna: Kalk, Rubul'in yanına git, ona dokun, dedi. Çocuk da bunu yapınca öfkesi geçti. Rubil: "Bu nedir, bu memlekette Yakup soyundan biri mi var?" dedi. Yusuf da: "Yakub da kimdir?" dedi. O da: Ey kral, Yakub'u hiç söyleme, o İsrail'dir (Allah'ın kuludur), Allah'ın kurbanının oğludur, o da Allah'ın dostunun oğludur, dedi. Kardeşlerini kurtarmaya bir yol bulamayınca, onun yerine içlerinden birini almasını istediler. İşte: "Ey Aziz, gerçekten onun yaşlı büyük bir babası var" dedikleri budur. Yani yaşta büyüktür. Saygınlıkta büyüktür diyenler de olmuştur. "Onun yerine birimizi al": Yani onun yerine birimizi köle olarak al.

"Şüphesiz biz seni iyilik edenlerden görüyoruz". Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmişte böyle olduğunu biliyoruz. *İkincisi:* Eğer dediğimizi yaparsan. O da: "Allah korusun, dedi": Bunun tefsiri de, Yusuf: 33'te geçmiştir. Mana da şöyledir: Suçlunun yerine suçsuzu almaktan Allah'a sığınırım.

فَلَمَّا اسْتَيْأَسُوا مِنْهُ خَلَصُوا نَجِيًّا
قَالَ كَبِيرُهُمْ أَلَمْ تَعْلَمُوا أَنَّ أَبَاكُمْ قَدْ أَخَذَ عَلَيْكُمْ مَوْثِقًا
مِنَ اللّٰهِ وَمِنْ قَبْلُ مَا فَرَّطْتُمْ فِي يُوسُفَ فَلَنْ أَبْرَحَ الْأَرْضَ
حَتّٰى يَأْذَنَ لِي أَبِي أَوْ يَحْكُمَ اللّٰهُ لِي وَهُوَ خَيْرُ الْحَاكِمِينَ

ارْجِعُوا إِلَى أَبِيكُمْ فَقُولُوا يَا أَبَانَا إِنَّ ابْنَكَ سَرَقَ وَمَا شَهِدْنَا إِلَّا بِمَا عَلِمْنَا وَمَا كُنَّا لِلْغَيْبِ حَافِظِينَ ﴿٨١﴾

80 – Ümitlerini kesince bir tarafa çekilip fısıldaşmaya başladılar. Büyükleri: "Bilmediniz mi, şüphesiz babanız sizden Allah adına sağlam bir söz almıştı. Daha önce de Yusuf hakkında kusur işlemiştiniz. Babam bana izin verinceye veyahut Allah benim için hükmedinceye kadar buradan ayrılmayacağım. O, hükmedenlerin en hayırlısıdır" dedi.

81 – Babanıza dönün: "Ey babamız, şüphesiz oğlun hırsızlık yaptı. Biz ancak bildiğimize şahitlik ettik. Biz gaybin bekçileri değiliz" deyin.

"Ondan ümitlerini kesince (felemmesteyesu minhu)": Yani meyus olunca, demektir.

"Minhu"daki zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yusuf'a racidir, mana da şöyledir: Yusuf'un, kardeşlerini serbest bırakmasından ümitlerini kesince.

İkincisi: Kardeşlerine racidir, mana da şöyledir: Kardeşlerinden ümitlerini kesince.

"Halasu neciyya (fısıldaşmak üzere bir tarafa çekildiler)": Yani insanlardan ayrıldılar, yanlarında başkaları yoktu. Fısıldaştılar, tartıştılar, istişare ettiler. Kavmün neciyyün denir, çoğulu: Enciye gelir. Şair şöyle demiştir:

Şüphesiz ben, topluluk fısıldaşmaya çekilip de
Boyunları ip (püskül) gibi düşünce...

Neden tekil olarak "neciyya" dedi; çünkü mastar yerinde kullanılmıştır; onun da ikilisi, cem'i ve müennesi birdir. Zeccac şöyle demiştir: Babalarına yanlarında kardeşleri olmadan gittikleri takdirde ne yapacaklarını gizlice konuşmak üzere bir tarafa çekildiler.

"Büyükleri dedi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Akılca büyükleri. Sonra bunda da iki görüş vardır: Birincisi. O, Yahuda'dır, o yaşça en büyükleri değildi; yaşça en büyükleri Rubil idi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Dahhak ile Mukatil de ona katılmışlardır. *İkincisi:* O, Şem'un'dur, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: O, yaşça büyükleri olan Rubil'dir, bunu da Katade ile Süddi, demişlerdir.

"Bilmediniz mi, babanız sizden Allah adına sağlam bir söz almıştı": Kardeşinizi muhafaza etme ve onu kendisine getirme konusunda. "Daha önce de Yusuf hakkında kusur işlemiştiniz (ve min kablu ma farrattüm)": Ferra "ma" mahallen merfudur, sanki şöyle demiştir: Ve min kablu tefritüküm fi Yusuf. İstersen mahallan mansup yaparsın, mana da şöyle olur: Bunu bilmediniz mi ve daha önce Yusuf hakkındaki kusurunuzu bilmediniz mi? İstersen "ma"yı sıla (zait) yaparsan, sanki: Ve min kablu farrattüm fi Yusuf, demiş gibi olur. Zeccac: Bu, yani "ma"nın zait olması yorumların en iyisidir, demiştir.

"Ben bu yerden asla ayrılmayacağım (felen ebrehel arda)": Yani Mısır toprağından çıkmayacağım. Beraharrecülü berahan denir ki, yerinden ayrılmaktır, "Babam bana izin verinceye kadar": İbn Abbas: Gelmem için bana haber gönderinceye kadar demiştir. "Yahut Allah benim için hükmedinceye kadar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Allah benim için hükmedip kardeşimi bana gönderinceye kadar. *İkincisi:* Allah bana kılıçla hükmedip de ben de kardeşimi hapsedenlerle savaşıncaya kadar. *Üçüncüsü:* İşimde bir karar verinceye kadar. "O, hüküm verenlerin en hayırlısıdır": Yani en adili ve en faziletlisidir.

"Şüphesiz oğlun hırsızlık etti (innebneke serak)": İbn Abbas, Dahhak ve İbn Cüreyc de Kisai'den naklen sinin zammı, ranın şedde ve kesresi ile: "Sürrika" okumuşlardır.

"Biz ancak bildiğimiz şeye şahitlik ettik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Biz hırsızlığına ancak bilerek şahitlik ettik, çünkü çalınan şeyi yükünde gördük. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Biz Yusuf'un yanında, hırsız hırsızlığı ile köle edilir hükmüne ancak senin dininden bildiğimiz şeyle şahitlik ettik. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Biz gaybin bekçileri değiliz": Bunda da sekiz görüş vardır:

Birincisi: Gayb gecedir, mana da şöyledir: Biz gece ne yaptığını bilmedik, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Bu da suçlamanın gece olduğunu gösterir.

İkincisi: Biz oğlunun hırsızlık yaptığını bilmiyorduk. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiş; İkrime, Katade ve Mekhul da böyle demişlerdir. İbn Kuteybe, mana şöyledir, demiştir: Biz onu sana mutlaka getireceğiz diye söz verdiğimizde onun hırsızlık yapıp da yakalanacağını bilmiyorduk.

Üçüncüsü: Biz onu hırsızlık yapmayacak şekilde koruyamayız. Bunu Abdülvehhab, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Biz onun kralın bir şeyini çaldığını bilmedik, onun için hırsızın köle edileceğine hükmettik. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Beşincisi: Mana şöyledir: Hırsızlık malının yükünden çıkarıldığını gördük, gerisini bilmeyiz; belki ona komplo olarak hırsızlık yaptırmışlardır. Bunu da İbn İshak, demiştir.

Altıncısı: Biz oğlunu gıyaben koruyamayız, biz ancak onu gözümüzün önünde iken koruruz. Bizden kaybolduğu zaman ne yaptığını bilemeyiz.

Yedincisi: Eğer oğlunun başına bu belanın geleceğini bilseydik, onu yolculuğa çıkarmazdık. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

Sekizincisi: Başına Yusuf'unki gibi bir musibetin geleceğini bilemedik; eğer bilseydik, onu yanımızda götürmezdik. Bunu da İbn Keysan, demiştir.

وَسْـَٔلِ الْقَرْيَةَ الَّت۪ي كُنَّا ف۪يهَا وَالْع۪يرَ الَّت۪ٓي اَقْبَلْنَا ف۪يهَاۜ وَاِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٨٢﴾

82 – İçinde bulunduğumuz köye, aralarında döndüğümüz kervana sor. Gerçekten bizler doğru söyleyenleriz.

"Köye sor": Mana şöyledir: Babanıza: "İçinde bulunduğumuz köye sor" deyin. Köyden Mısır'ı kastediyorlar. "Aralarında döndüğümüz kervana sor": Kervan halkına sor, demektir. Sabahleyin Kenan lı bir grupla karşılaşmışlardı. İbn Enbari, mananın şöyle olması da caizdir, demiştir: Köye ve kervana sor, onlar anlar; çünkü sen peygambersin, peygamberler ise taşlara ve hayvanlara hitap ederler. Bu durumda ayette gizli kelime kalmamış olur.

قَالَ بَلْ سَوَّلَتْ لَكُمْ
اَنْفُسُكُمْ اَمْراًۜ فَصَبْرٌ جَم۪يلٌۜ عَسَى اللّٰهُ اَنْ يَأْتِيَن۪ي بِهِمْ
جَم۪يعاًۜ اِنَّهُ هُوَ الْعَل۪يمُ الْحَك۪يمُ ﴿٨٣﴾

83 – (Babaları): "Hayır, nefisleriniz size bir iş süslemiş. Artık (bana) güzelce sabretmek düşer. Allah'tan bana onların hepsini getirmesini umarım. Şüphesiz O, en iyi bilen, hikmet sahibidir" dedi.

"Hayır, nefisleriniz size bir iş süslemiş": Kelamda kısaltma vardır, mana şöyledir: Babalarına döndüler, ona bunu dediler; o da onlara böyle dedi. Bunu da surenin başında *(Yusuf: 18'de)* şerh etmiş bulunuyoruz.

Hangi sebepten onlara böyle dediği hususunda da üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, içlerinden geride kalanın onları tasdik etmek için hile ve tuzak olarak geri kaldığını zannetti. Bunu da Vehb bin Münebbih, demiştir.

İkincisi: Mana şöyledir: Nefisleriniz size kardeşinizi yanınızda götürmenin yarar sağlayacağını süslemiş, ama zarar getirdi. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Üçüncüsü: Nefisleriniz size onun hırsız olduğunu süslemiş, o ise öyle değildir.

"Allah'tan bana onların hepsini getirmesini umarım": Yani Yusuf, Bünyamin ve Mısır'da kalan kardeşlerini demek istiyor. Mukatil şöyle demiştir: Mısır'da Yahuda ile Şem'un kaldı. "Hepsini getirmesi" sözü ile de bu dördü kastetmiştir.

"Şüphesiz O, en iyi bilendir": Yani şiddetli hüznümü en iyi bilendir. Yerlerini en iyi bilendir, diyenler de olmuştur. "Hikmet sahibidir": Bana verdiği hükümde.

وَتَوَلّٰى عَنْهُمْ وَقَالَ

يَٓا اَسَفٰى عَلٰى يُوسُفَ وَابْيَضَّتْ عَيْنَاهُ مِنَ الْحُزْنِ فَهُوَ

كَظ۪يمٌ ﴿٨٤﴾

84 – (Yakup) onlardan yüz çevirdi: "(Ya esefâ alâ Yusufe) Ey Yusuf'a duyduğum hüzün (vah yavrum!) dedi. Üzüntüden gözlerine ak düştü. Artık o yutkunmakta (üzüntüsünü içine atmakta)dır.

"Onlardan yüz çevirdi": Onlarla daha çok konuşmak istemeyip yüz çevirdi, üzüntüsü ile baş başa kaldı, Yusuf'u anmakla da derdini tazeledi "ey Yusuf'a duyduğum hüzün" dedi. İbn Abbas şöyle demiştir: Ey Yusuf'a duyduğum uzun hüzün. İbn Kuteybe de: Esef, derin hasrettir, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Bu ümmete musibet anında öyle bir şey verilmiştir ki kendilerinden önce hiçbir peygambere verilmemiştir, o da: İnna lillah ve inna ileyhi raciun'dur

(Allah'tan geldik, O'na döneceğiz) *(Bakara: 156).* Eğer bu peygamberlere verilse idi, Yakub'a verilirdi, çünkü o: "Ey Yusuf'a duyduğum hüzün" demiştir.

Eğer, "bu şikayettir, sabır nerede?" denilirse,

Cevap iki yöndendir:

Birincisi: O, Allah'a şikayet etti, O'ndan şikayet etmedi. *İkincisi:* O, bununla dua etmek istedi; mana şöyledir. Ya Rabbi, Yusuf'a olan hüznüme merhamet et. İbn Enbari de bazı dilcilerden şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Yakub'un lafzen hüzne hitap etmesi, mecazdır, dış mâna kastedilmemiştir, özeti şöyledir: Ya İlahi, üzüntüme merhamet et veya sen üzüntümü görensin, bu üzüntümdür, demiş ve lafız itibarı ile üzüntüye seslenmiştir. Aslında ünlediği başkadır, "ey hasretimiz" dediği gibi. Mana: Ey kimseler, hasretimizden haberdar olun, demektir. Ve şöyle demiştir: Üzülmede ve nefsin istenmeyen şeyden ve beladan kaçınmasında, eğer günaha sokacak bir dille ifade edilmemiş ve ancak Rabbine şikayet etmiş ise, bunda kusur ve günah yoktur. "Ey hüznüm" demesi, Rabbine şikayet olduğu için kınanmamıştır. Rivayet edildiğine göre Hasen Basri'nin kardeşi ölmüştü, Hasen çok telaş etti, bu hususta kendisine sitem ettiler; o da: Allah Teala'nın Yakubu, "ey Yusuf'a olan hüznüm" demekle ayıplamadığını görüyorum da ondan, dedi.

"Üzüntüden gözlerine ak düştü": Yani beyaz duruma dönüştü. Gözü gitti mi, yoksa gitmedi mi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gözü gitmiştir, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Gözüne çok ağlamadan dolayı ak düştüğü için görmesi zayıflamıştı. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Mukatil de: Altı sene iki gözü de görmemiştir, demiştir.

İbn Abbas da: "Minel hüzni": Yani ağlamaktan, demiştir. Demek istiyor ki, göz gülleleri çok ağlamaktan bembeyaz oldu. Hüzün ağlamaya sebep olduğu için ağlamaya hüzün denilmiştir. Sabit el - Bünani de şöyle demiştir: Cebrail, Yusuf'un yanına girdi, Yusuf: "Ey Rabbinin kıymetli meleği, Yakub'un ne yaptığını biliyor musun?" dedi. O da: Evet, dedi. Yusuf: "Ne yaptı?" dedi. O da: Gözlerine ak düştü, dedi. "Hüznü ne derecededir?" dedi. O da: Yavrularını kaybetmiş yetmiş kadınının hüznü kadar, dedi. "Bundan dolayı ona sevap var mı?" dedi. O da: Yüz şehit sevabı var, dedi. Hasen Basri şöyle demiştir: Hüzün tam seksen sene Yakup'tan ayrılmadı ve gözlerinin yaşı kurumadı. O gün gözü gittiği zaman yeryüzünde Allah katında ondan daha kıymetlisi yoktu.

"Artık o, yutkunmaktadır (kezîm)": Kezîm, kâzım manasınadır, o da hüznünü içinde tutup dışarı vurmayan, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. Biz de bunu "velkazıminel ğayza" kavlinde anlatmış bulunuyoruz *(Al-i İmran: 134).*

قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتَؤُا تَذْكُرُ يُوسُفَ حَتّٰى
تَكُونَ حَرَضًا اَوْ تَكُونَ مِنَ الْهَالِك۪ينَ ﴿٨٥﴾ قَالَ اِنَّمَا اَشْكُوا
بَثّ۪ي وَحُزْن۪ي اِلَى اللّٰهِ وَاَعْلَمُ مِنَ اللّٰهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٦﴾
يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَاَخ۪يهِ وَلَا تَا۬يْـَٔسُوا
مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِنَّهُ لَا يَا۬يْـَٔسُ مِنْ رَوْحِ اللّٰهِ اِلَّا الْقَوْمُ الْكَافِرُونَ ﴿٨٧﴾

85 – Çocukları: "Allah'a yemin ederiz ki, Yusuf Yusuf diye hastalanıp eriyecek yahut helak olacaksın" dediler.

86 – O da: "Ben kederimi ve üzüntümü ancak Allah'a şikayet ediyorum. Allah'tan sizin bilmediklerinizi biliyorum!" dedi.

87 – "Ey oğullarım, gidin; Yusuf'u ve kardeşlerini araştırın. Allah'ın rahmetinden umudunuzu kesmeyin. Çünkü kafir topluluktan başkası Allah'ın rahmetinden umut kesmez".

"Tallahi tefteü Yusufe (Allah'a yemin ederiz ki Yusuf Yusuf diye)": İbn Enbari şöyle demiştir: Manası: Vallahi demektir. Bu kasemin cevabı da gizli lam'dır ki tevili: Tallahi latefteü'dür. Yeri belli olduğu için dıştan onu atmakla kelamda hafiflik meydana gelmiştir. Nitekim Araplar: Vallahi aksıdüke ebeden, derler ki, la aksıdüke (sana hiç gelmek istemiyorum) demek isterler. Şair İmruul Kays de şöyle demiştir:

Allah'a yemin ederim ki hep senin yanında oturacağım,
Başımı ve organlarımı kesseler de.

Ebrehu demekle, laebrahu kasdetmiştir. Hansa da şöyle demiştir:

Yemin ederim hiçbir ölene üzülmeyeceğim,
Veya ağıt yakan bir kadına: "Nesi var?" demeyeceğim.

Âsa yerine laâsa, demek istemiştir.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Cenaze teskeresi, üzerinde ne gibi iyilik olduğunu bilmez,
Taşıyanlar da ne taşıdıklarını bilmezler.

Allah'a yemin ederim ki musibetimi hiçbir zaman unutmayacağım.
Develer iniltilerini bana duyurdukları sürece.

Ensa demiş, laensa kastetmiştir.

Ebu İmran, İbn Muhaysın ve Ebu Hayve, be ile "billahi" okumuşlardır. Kur'an'ın her yerindeki kasemleri de böyle okumuşlardır. "Tefteü" lafzına gelince: Müfessirler ve dilciler şöyle demişlerdir: Manası: Yerinden ayrılmaktır. Kelamın manası ise: Yusuf'u anmaktan vazgeçmiyorsun, demektir. Ebu Ubeyde kanıt için şöyle bir beyit getirmiştir:

Atlılar hep dönüyor, kimi katılıyor,
Kimi de arkada kalıyor.

İbn Kasım da şöyle bir beyit getirmiştir:

Bizim adamlarımız kaya kuşu sürüsü gibi
Hareket edip Sahr oğullarını kuşattılar.

"Hatta tekune haradan": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, ağır hasta, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan nakletmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ahradahul hüznü denir ki üzüntü birini bitirmektir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Harad: Üzüntü veya sevginin erittiği kimsedir. Bu, muhrad yerinde kullanılmıştır ve şöyle bir kanıt getirmiştir:

Ben öyle bir kimseyim ki sevgi beni sıkıştırdı,
Öyle ki eriyip çürüdüm, hastalık beni yiyip bitirdi.

Yani eritti, demek, istemiştir. Zeccac şöyle demiştir: Harad: Bedeni çürüyendir, mana da: Hastalanıp eriyeceksin, demektir.

İkincisi: Aklı gidendir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir. İbn İshak da: Aklı bozulan, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Harad: Bazen de ahlakı bozulana denir.

Üçüncüsü: O, bedeni ve aklı bozulandır, recülün hârıdün va harıdun denir; hârıd tesniye, cemi ve müennes olduğu halde, harid cemi de olmaz tesniye de olmaz, çünkü o mastardır. Bunu da Ferra, demiştir

Dördüncüsü: O ihtiyarlıktır, bunu da Hasen, Katade ve İbn Zeyd, demiştir.

"Yahutta helak olanlardan olacaksın": Yani öleceksin demek istemişlerdir.

Eğer: "Başka türlü olabilecek şeye nasıl yemin ettiler?" denilirse,

Cevap şöyledir: Kelamda söylenmeyen sözler vardır, takdiri (açılımı) şöyledir: İnne haza fi takdirina ve zannina (bu, bizce böyledir).

"İnnema eşku bessi": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bess: şiddetli üzüntüdür, ona böyle denilmesi, sahibinin dayanamayıp yere serilmesindendir.

"Allah'a (şikayet ediyorum)": Yani ben size şikayet etmiyorum, bunu da yukarıda geçtiği üzere ona sert ve kaba davranmalarından demiştir. Hâkim Ebu Abdullah, "Sahih"inde Enes bin Malik'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet ederek şöyle dediğini nakletmiştir: Yakub'un bir din kardeşi vardı, ona bir gün: "Ey Yakup, senin gözünü ne aldı? Belini ne büktü?" dedi. O da: Gözümü alan, Yusuf'a ağlamak, belimi büken de Bünyamin'e üzülmektir, dedi. Ona Cebrail geldi: "Ey Yakup, Allah sana selam söylüyor ve: "Beni başkalarına şikayet etmekten utanmıyor musun?" diyor dedi. O da: Ben üzüntü ve kederimi Allah'a şikayet ediyorum, dedi. Cebrail de: Allah kime şikayet ettiğini pekiyi biliyor, dedi. Sonra Yakup şöyle dedi: Ey Rabbim, bu yaşlı ihtiyara merhamet etmeyecek misin? Gözümü aldın, belimi büktün; bana çiçeğimi geri ver de ölmeden önce bir koklayayım. Sonra bana ne istersen yap. Cebrail geldi: Ey Yakup, Allah sana selam söylüyor ve: Müjde (sevin); izzet ve celalime yemin ederim ki eğer ikisi de ölü olsalar onları diriltirim. Sen yoksullar için yemek yap, çünkü benim en sevdiğim kullarım yoksullardır. Gözünü niçin aldığımı, belini niçin büktüğümü ve Yusuf'un kardeşlerinin Yusuf'a yaptıklarını niçin yaptığını biliyor musun? Siz bir koyun kestiniz. Falanca yoksul size geldi, oruçtu, ona hiçbir şey vermediniz, Yakup bundan sonra kahvaltı yapmak istediği zaman birine emreder şöyle ünletirdi: Haberiniz olsun ki yoksullardan kim Yakup'la kahvaltı yapmak isterse, gelsin Yakup'la beraber kahvaltı etsin. Kim oruç ise Yakup'la beraber oruç açsın."[13]

Vehb bin Münebbih de şöyle demiştir: Allah Teala Yakub'a vahyetti ve: "Seni niçin cezalandırdığımı ve Yusuf'u senden seksen sene niçin uzaklaştırdığımı biliyor musun?" dedi. O da: Hayır, dedi. Allah Teala da şöyle dedi. Çünkü sen bir oğlak kesip kebap ettin, komşunu düşünmedin, sen yedin, ona yedirmedin. Bazıları da bunun sebebi şöyledir, demişlerdir: Yakup bir ineğin buzağısını karşısında boğazladı, o ise böğürüyordu, ona acımadı.

Eğer: "Yusuf kral olduktan sonra babasına karşı nasıl sabretti?" denilirse,

Müfessirler buna üç cevap vermişlerdir:

---

13 – Hakim, Mustedrek, 2/348.

Birincisi: Bunun Allah Teala'nın emri ile olması caizdir, bu da açıktır.

İkincisi: Onu hemen çağırmamakla kral onların çok fakir olduklarını zannetmesin istedi.

Üçüncüsü: O, zindandan çıktıktan sonra derece derece tam sevince kavuşmak istedi. Doğrusu bunun Allah Teala'nın emriyle olmasıdır. O zaman belaya sabrettiği için Yakub'un derecesi yükselecekti. Yusuf da babası üzüldüğü için büyük acı duyuyor, fakat bunu önleyemiyordu.

"Sizin bilmediklerinizi Allah'tan biliyorum": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Yusuf'un rüyasının sadık olduğunu ve bizim ona secde edeceğimizi biliyorum. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yusuf'un sağ salim olduğu hususunda sizin bilmediğinizi biliyorum. Şöyle ki, ölüm meleği ona geldi, Yakup ona: "Oğlum Yusuf'un canını aldın mı?" dedi. O da: Hayır, dedi.

Üçüncüsü: Allah'ın rahmet ve kudreti hususunda sizin bilmediğinizi biliyorum. Bunu da Ata, demiştir.

Dördüncüsü: Oğulları ona Aziz'in davranışını anlatınca, onun Yusuf olmasını içinden geçirdi. Bunu da Süddi, demiştir. Bunun içindir ki onlara: "Gidin araştırın" demiştir. Vehb bin Münebbih şöyle demiştir: Ölüm meleği ona: "Yusuf'un canını almadım" deyince, yüzü ışıdı, sonra da sabah olunca oğullarına: "Gidin Yusuf'u ve kardeşini araştırın" dedi. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Tahassesu": Haberini sorun, onu bulunması muhtemel yerlerde arayın, demektir.

Eğer: "Nasıl "min Yusufe" dedi; genellikle "tahassestü an keza" denir?" denecek olursa, buna İbn Enbari iki cevap zikretmiştir:

Birincisi: Mana: An Yusufe demektir, ancak an'in yerine vekaleten "min" gelmiştir. Nitekim Araplar: Haddeseni fülanün min fülanin derler ki, anhu demek isterler (yani an yerine min kullanırlar).

İkincisi: Kısımlara ayırmak için "min" tercih edilmiştir, mana: Yusuf'un haberlerinden bir haber sorun, demektir.

"Allah'ın rahmetinden (ravh) umudunuzu kesmeyin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Rahmetinden demektir, bunu da İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: Allah'ın vereceği iç rahatlığından demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Allah'ın bolluğundan, bunu da İbn Kasım nakletmiştir. Asmai şöyle demiştir: Ravh: Gam ve kederden rahat etmektir. Mana erbabı şöyle demişlerdir: Allah'ın vereceği rahatlıktan umut kesmeyin. "Çünkü Allah'ın rahmetinden kafir topluluktan başkası umut kesmez": Çünkü mü'min zor anlarında Allah'ı umar.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَيْهِ قَالُوا يَا أَيُّهَا الْعَزِيزُ مَسَّنَا
وَأَهْلَنَا الضُّرُّ وَجِئْنَا بِبِضَاعَةٍ مُزْجَاةٍ فَأَوْفِ لَنَا
الْكَيْلَ وَتَصَدَّقْ عَلَيْنَا إِنَّ اللَّهَ يَجْزِي الْمُتَصَدِّقِينَ
(٨٨) قَالَ هَلْ عَلِمْتُمْ مَا فَعَلْتُمْ بِيُوسُفَ وَأَخِيهِ إِذْ أَنْتُمْ
جَاهِلُونَ (٨٩) قَالُوا أَإِنَّكَ لَأَنْتَ يُوسُفُ قَالَ أَنَا يُوسُفُ
وَهَٰذَا أَخِي قَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا إِنَّهُ مَنْ يَتَّقِ وَيَصْبِرْ فَإِنَّ
اللَّهَ لَا يُضِيعُ أَجْرَ الْمُحْسِنِينَ (٩٠) قَالُوا تَاللَّهِ لَقَدْ آثَرَكَ
اللَّهُ عَلَيْنَا وَإِنْ كُنَّا لَخَاطِئِينَ (٩١) قَالَ لَا تَثْرِيبَ
عَلَيْكُمُ الْيَوْمَ يَغْفِرُ اللَّهُ لَكُمْ وَهُوَ أَرْحَمُ
الرَّاحِمِينَ (٩٢) اذْهَبُوا بِقَمِيصِي هَٰذَا فَأَلْقُوهُ عَلَىٰ وَجْهِ أَبِي
يَأْتِ بَصِيرًا وَأْتُونِي بِأَهْلِكُمْ أَجْمَعِينَ (٩٣)

88 – (Kardeşleri): Yusuf'un huzuruna girince: "Ey Aziz, bize ve ailemize darlık dokundu ve biz, değersiz bir ticaret malı getirdik. Sen bize ölçeği tam ver ve bize lütufta bulun. Şüphesiz Allah lütufta bulunanlara mükâfat verir.

89 – O da: "Siz cahillerken Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı bildiniz mi?" dedi.

90 – Onlar da: "Gerçekten (yoksa) sen Yusuf musun?" dediler. O da: "Ben Yusuf'um, bu da kardeşimdir. Allah bize ihsan etti. Şüphesiz kim sakınır ve sabrederse, şüphesiz Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez" dedi.

91 – Dediler: "Allah'a yemin ederiz ki, gerçekten Allah seni bize üstün kıldı ve gerçekten biz suçlular idik".

92 – O da: "Bugün size kınamak yok. Sizi Allah bağışlasın / affetsin. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir".

93 – "Şu gömleğimi götürün; onu babamın yüzünün üstüne bırakın; o zaman görür hale gelir ve bütün ailenizi bana getirin" dedi.

"Felamma dehalu aleyhi": Kelamda atılan kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Feharacu ila mısra, fedehalu ala Yusufe (Mısır'a çıktılar, Yusuf'un huzuruna girdiler) ve: "Ey Aziz, dediler": O zaman Mısır krallarına bu isim verilirdi. "Bize ve ailemize darlık dokundu": Yani fakirlik ve ihtiyaç, demek istiyorlar. "Biz değersiz bir ticaret malı getirdik":

Bu ticaret malının mahiyetinde de yedi görüş vardır:

Birincisi: O, birkaç dirhem idi, bunu el – Avfi, İbn Abbas tan demiştir. *İkincisi:* O ip ve harar gibi eski eşya idi. Bunu da İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Süzme kuru peynir idi, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Ayakkabı ve deri idi. Bunu da Cüveybir, Dahhak'tan rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Mukl ağacının kavutu idi, bu da yine Dahhak'tan rivayet edilmiştir. *Altıncısı:* Çam fıstığı idi, bunu da Ebu Salih, demiştir. *Yedincisi:* Biraz yün ve biraz da tereyağı idi. Bunu da Abdullah bin el – Haris, demiştir.

Müzcat'ın manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: O az demektir. Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir. O, önemsiz birkaç dirhem idi, bunu Mücahit, İbn İshak ve İbn Kuteybe demişlerdir. Zeccac da, lügatte tevili şöyledir demiştir: Müzcat: İtilen ve kabul edilmeyen şeye denir. Fülanün yüzcil ayşe denir ki: Yaşamını az bir şeyle geçirmektir. Mana da şöyledir: Biz günlerimizi onlarla geçirip gıdamızı onlardan alıyoruz, bol bol kullanmıyoruz. Şair de şöyle demiştir:

O öyle cömerttir ki yüz yeni doğurmuş deveyi bağışlar,
Yavruları da arkasından gelir.

Burada geçen tüzci, yavrularını arkadan iter, sürer, demektir.

İkincisi: O, değersiz demektir, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Değersiz şeye müzcat denmesi, infak eden tarafından def edilip makbul olmamasındandır. Bu: İzca'dan gelir, izca da Araplarda: Sürmek ve itmek, demektir. Şu beyti kanıt getirmiştir:

İtilen misafirler ve geceleri sürülen dullar,
Milhan'a ağlasınlar.

Üçüncüsü: Geçmeyen para demektir, yine bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan nakletmiştir.

Dördüncüsü: Eski püskü eşyadır, bunu da İbn Ebi Müleyke, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Eksik paradır, bunu da Ebu Husayn, İkrime'den rivayet etmiştir.

"Bize ölçeği tam ver": Yani onu tamamla, sermayemizin değersizliğinden dolayı eksik verme, demektir.

"Bize lütufta bulun (sadaka et)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: En kalitelisiyle kalitesizi arasında bir değerle bize sadaka et, bunu Said bin Cübeyr ile Süddi demişlerdir.

İbn Enbari de şöyle demiştir: Ondan istedikleri müsamaha sadakaya benziyordu, ama öyle değildi.

İkincisi: Kardeşimizi iade ederek bize lütufta bulun, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. Çünkü onlar peygamberler idiler, peygamberlere de sadaka helal değildir.

Üçüncüsü: Bize hakkımızdan fazlasını sadaka et, bunu da İbn Uyeyne demiş ve sadakanın, peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'den önceki peygamberlere helal olduğuna kani olmuştur. Bunu da ondan Ebu Süleyman Dımeşki, Ebu'l - Hasen Maverdi ve Ebu Ya'la bin el - Ferra aktarmışlardır.

"Şüphesiz Allah lütufta bulunanlara mükâfat verir": Yani sevap verir. Dahhak şöyle demiştir: Neden: "Eğer bize sadaka edersen Allah sana sevabını verir?" demediler; çünkü onun mü'min olduğunu bilmiyorlardı.

"Yusuf'a ve kardeşine ne yaptığınızı bildiniz mi?": Onlara bunu ne için dediği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlara bir belge çıkardı, bunda onu Malik bin Zu'r'a sattıklarını yazıyordu, altında da Yahuda'nın imzası vardı. Belgeyi okuyunca, doğruluğunu itiraf ettiler ve: Bu bizim bir kölemizi satarken verdiğimiz bir belgedir, dediler. Yusuf o zaman: Sizler cezayı hak ediyorsunuz, dedi ve öldürülmelerini emretti. Onlar da: Eğer bunu yapacaksan, eşyalarımızı Yakub'a götür, dediler. Sonra Yahuda kardeşlerinden birine döndü: "Babamız bir evladını kaybettiği için bu kadar üzüldü, şimdi hepimizin öldürüldüğünü duyunca hali ne

olur?" dedi. O zaman Yusuf onlara acıdı, onlara durumu açıkladı ve bu sözü dedi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar: "Bize ve ailemize darlık dokundu" dedikleri zaman onlara merhamet etti ve onlara bu sözü söyledi. Bunu İbn İshak, demiştir.

Üçüncüsü: Yakup ona bir mektup yazdı: Evlatlarımı bana iade ettin ettin, yoksa sana öyle bir beddua ederim ki yedinci çocuğuna yetişir, dedi. O zaman Yusuf ağladı ve onlara bunu dedi.

"Hel" edatı hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kıssayı büyütmek için kullanılan bir istifhamdır, yoksa bizzat soru sormak için kullanılmış değildir. Mana da şöyledir: Bu yaptığınız ne kadar büyüktür, sıla-i rahmi terk etme ve hukuku çiğneme gibi tercih ettiğiniz bu şey ne kadar da çirkindir! Bu, Arabın: "Sen kime isyan ettiğini biliyor musun, sen kime düşmanlık ettiğini biliyor musun?" demesine benzer; bundan soru sormayı kastetmez, fakat işin korkunçluğunu bildirmek ister. Şair de şöyle demiştir:

Mervan oğulları benim söz dinleyeceğimi ve emre itaat edeceğimi mi bekliyor?

Bundan soru sormayı kastetmiyor; ancak böyle bir şeyi beklememelerini bildirmek istiyor. Ve, mananın şöyle olması da caizdir, demiştir: Siz Yusuf'a ve kardeşine yaptığınızın şeyin sonunda Allah'ın onları o istenmeyen şeyden selamete çıkardığını biliyor musunuz? Bu ayet: "Onlara bu işlerini haber vereceksin" sözünün tasdikidir.

İkincisi: "Hel", "kad" manasınadır, bunu da bazı müfessirler, demişlerdir.

Eğer: "Yusuf'un yaptığı bilinen bir şeydir, kardeşine ne yaptılar; onu hapsetmeye çalışmadılar, bunu istemediler de?" denilirse,

Cevabı birkaç yöndendir: *Birincisi:* Onu da Yusuf'tan ayırdılar ve bu yüzden hayatını zehir ettiler. *İkincisi:* Yusuf kaybolduktan sonra ona çok eziyet ettiler. *Üçüncüsü:* Ölçeği çalma hadisinde ona sövdüler.

"Sizler cahiller iken": Bu sözde de dört görüş vardır.

Birincisi: Sizler çocukken, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Günahkârlar iken, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Babaya isyan etmek, akraba hakkını yerine getirmemek ve nefsinize uymakla cahillik ederken. *Dördüncüsü:* Yusuf'un, sonunda ne olacağını bilmezken. Bu ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

"Einneke leente Yusuf": İbn Kesir, Ebu Cafer ve İbn Muhaysın, haber tarzında "inneke" (gerçekten sen Yusuf'sun) okumuşlardır. Diğerleri de gerçek iki hemze ile okumuşlardır. Bazıları da ikisinin arasına bir elif getirmişlerdir.

Müfessirler kardeşleri onu tanıdılar mı yoksa benzettiler mi?" diye iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onu Yusuf'a benzettiler, bunu İbn Abbas bir rivayette demiştir.

İkincisi: Onu tanıdılar, bunu da İbn İshak, demiştir. Onu hangi sebeple tanıdıkları hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, gülümsedi, iki ön dişlerini Yusuf'un ön dişlerine benzettiler. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Onun alnının uç kısmında ben gibi bir işareti vardı, Yakub'un da öyle bir beni, İshak'ın da, Sara'nın da öyle bir işareti vardı. Tacı başından çıkarınca onu tanıdılar. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan demiştir.

Üçüncüsü: O, perdeyi kaldırınca onu tanıdılar. Bunu da İbn İshak, demiştir.

"Ben Yusuf'um": İbn Enbari şöyle demiştir: Neden ismini açıkladı da, ben O'yum, demedi? Çünkü kardeşlerinin ona yaptıkları zulmü büyütmek istemiştir. Sanki: İşte o, kanını helal saydığınız ve öldürmek istediğiniz kimse benim, demek istemiştir. İsmini açıklaması bütün bu manaları içeriyordu. Bunun içindir ki: "Bu da kardeşim" dedi. Hâlbuki onu tanıyorlardı. Maksadı: Bu da benim gibi mazlumdur, demekti.

"Allah bize ihsan etti": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Dünya ve ahiretin iyiliğini vermekle. *İkincisi:* Ayrılıktan sonra bir araya getirmekle. *Üçüncüsü:* Esenliğe kavuşturup sonra da ikram etmekle.

"İnnehu men yettakı ve yasbir": İbn Kesir, Kunbul rivayetinde, vasılda ve vakıfta ye ile: "Men yettekî" okumuş; diğerleri ise iki halde de yesiz okumuşlardır.

Kelamın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kim zinadan çekinir ve belaya sabrederse, demektir. *İkincisi:* Kim zinadan çekinir ve bekârlığa sabrederse, demektir. *Üçüncüsü:* Kim Allah'tan korkar ve musibetlere sabrederse, demektir. Bu görüşler İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Kim

Allah'a isyandan çekinir ve hapse sabrederse, demektir. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Şüphesiz Allah iyilik edenlerin mükâfatını zayi etmez": Yani hali bu olan kimsenin ecrini demektir.

"Allah'a yemin ederiz ki gerçekten Allah seni bizden üstün kıldı": Yani seçti ve erdeme eriştirdi, demektir.

Ne ile üstün kıldığını kastetmişlerdi? Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Mülk ile, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. *İkincisi:* Sabır ile, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* Ağır başlılık ve affetmekle, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir. *Dördüncüsü:* İlim, akıl, güzellik ve ona verdiği diğer faziletlerle.

"Gerçekten biz suçlu idik (hâtıîn)": İbn Abbas: Senin işinde günahkâr ve suçlu idik, demiştir. İbn Enbari. Bu nedenle "muhtıîn" yerine "hâtıîn" tercih edilmiştir, demiştir, gerçi halk dilinde "ahtae" maddesi, "hatie yahtau" maddesinden daha çok kullanılır, İsmül failinde hâtı' denir ki: Günahkâr manasınadır. Ahtae yuhtıu, fehüve muhtı' ise, doğruyu terk edip günah işlememektir. Şair de şöyle demiştir:

Kulların günah işlerler, sen ise Rab'sın.
Bütün istekler ve nihai kararlar iki avucunun içindedir.

Şair: Yahtaun demekle, günah işlerler demek istemiştir. Ayet başlarına (sonlarına) daha uygun olduğu için "hatıîn"i , "muhtıîn"e tercih ettiği de söylenmiştir.

Ferra, "in" edatının manası hususunda da iki görüş bildirmiştir:

Birincisi: Gerçekten biz hatalı idik.

İkincisi: Biz başka değil, ancak hatalı idik.

"Bugün size kınama yoktur (la tesribe aleykümül yevm)": Ebu Salih, İbn Abbas'tan: Bugün sizi bir daha ayıplama yoktur, dediğini rivayet etmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir. Bugün demiştir, çünkü o, affın ilk günüdür, affeden de bu gibi durumda bir daha geriye dönüp ceza vermez. Saleb şöyle demiştir: Kad serrebe fülanün ala fülanin denir ki. Birinin suçlarını saymaktır. İbn Kuteybe de: Bu günden sonra daha önce yaptıklarınızdan sizi ayıplama yoktur, demiştir. Aslında tesrib: Bozmaktır, serrebe aleyna, denir ki: İşi bozmaktır. Hadiste şöyle denilmiştir: Birinizin cariyesi zina ettiği zaman ona gereken haddi vursun, onu zina suçu ile ayıplamayın.[14] İbn Abbas da:

14 - Buhari, Hudud, bab, 36; Buyu, bab, 66, 110; Müslim, Hudud, hadis no, 30; Ebu Davud, Hudud, bab, 32; Ahmed, Müsned, cilt 2, hadis no, 249, 494.

Yusuf hakkını onlara helal etti ve Allah'tan onları bağışlamasını diledi, demiştir. Süddi de şöyle demiştir: Onlara kendini tanıtınca, onlara babalarını sordu; onlar da: Gözleri gitti, dediler. O da ona gömleğini verdi ve: "Bu gömleğimi götürün, babamın yüzüne bırakın, görmeye başlar" dedi. Bu gömlek gümüşten bir mahfaza içinde idi, kuyuya atıldığı zaman Yusuf'un boynunda asılı idi. Cennetten çıkma idi. Bunun tefsiri Yusuf: 18, 25, 26, 27 ve 28'de geçmiştir.

Görür hale gelir": Tekrar görmeye başlar, demektir.

Eğer: "Gaip bir şey hakkında nasıl kesin konuştu?" denirse,

Cevap şöyledir: Bu, vahiy ile idi. Bunu da Mücahit, demiştir.

"Bütün ailenizi bana getirin": Kelbi: Onların yetmiş kadar insan olduklarını söylemiştir.

وَلَمَّا فَصَلَتِ

الْعِيرُ قَالَ أَبُوهُمْ إِنِّي لَأَجِدُ رِيحَ يُوسُفَ لَوْلَا أَنْ تُفَنِّدُونِ ﴿٩٤﴾

94 – Kervan (Mısır'dan) ayrılınca babaları: "Muhakkak ben gerçekten Yusuf'un kokusunu duyuyorum; eğer bunak olduğumu söylemezseniz" dedi.

"Kervan çıkınca": Yani Mısır'dan Kenan iline doğru çıkınca, demektir. Gömleği taşıyan da Yahuda idi. Süddi şöyle demiştir: Yahuda, Yusuf'a: Yakub'a yalandan kan sürülmüş gömleği ben getirdim; şimdi de onu sevindirmek için senin gömleğini götürüyorum, dedi. İbn Abbas da şöyle demiştir: Yalın ayak baş çıplak seğirterek çıktı; yanında yedi yufka ekmek vardı; hepsini yemeden oraya yetişti.

"Babaları onlara dedi": Yani Yakup, yanında hazır bulunan ailesine, akrabalarına ve çocuklarına: "Gerçekten ben Yusuf'un kokusunu alıyorum" dedi. Almak, koklamak manasınadır. Şair de şöyle demiştir:

Sizin duyduğunuz ölü teskeresinin sesi değildir,
Fakat o, kırılan bellerin sesidir.

Duyduğunuz keskin misk kokusu değildir,
Fakat o, geride kalan övgüdür.

Eğer: "Yakup nasıl Mısır'da iken onun kokusunu duydu da yakınında kuyudayken ve çıktıktan sonra kokusunu duymadı?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Allah Teala işin başında ona Yusuf'un durumunu gizle-

di ki ecri tam olsun, bela sona erdiği ve def olduğu zaman da ona kokusunu duyurdu.

İkincisi: Bu gömlek, daha önce açıklaması geçtiği üzere bir gümüş mahfaza içinde Yusuf'un boynunda asılı idi, onu açınca cennet kokuları dünyaya yayıldı; ta Yakub'a ulaştı. Yakup da kokunun o gömlekten geldiğini bildi. Mücahit de şöyle demiştir: Bir rüzgar esti, gömleğe vurdu, ondan da dünyaya cennet kokuları yayıldı, Yakub'a yetişti, o da cennet kokusunu aldı. Dünyada o gömlekten başka cennet kokusu olmadığını biliyordu. O nedenle: "Gerçekten ben Yusuf'un kokusunu alıyorum" dedi. Şöyle de denilmiştir: Saba rüzgarı Yusuf'un kokusunu Yakub'a müjdeciden önce götürmek için Allah'tan izin istedi; o da ona izin verdi. Bunun içindir ki her üzgün kimse saba rüzgarından hoşlanır. Sıkıntıda olanlar onun kokusunda bir rahatlık bulurlar. O doğu tarafından ılgıt ılgıt esen bir rüzgardır. Ebu Sahr el – Hüzeli de şöyle demiştir:

Onu unuttuğum zaman bunu dediğimde
Şafağın söktüğü taraftan saba rüzgarı esmeye başlar.

İbn Abbas da şöyle demiştir: Yakup, Yusuf'un kokusunu sekiz günlük ve seksen fersahlık mesafeden hissetti.

"Eğer bunak olduğumu söylemezseniz (levla en tüfennidun)": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Bana cahil, demezseniz. Bunu Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mukatil de böyle demiştir.

İkincisi: Bana, beyinsiz, demezseniz. Bunu da Abdullah bin Ebilhüzeyl, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ata, Katade ve bir rivayette de Mücahit böyle demişlerdir. Başka bir rivayette de: Aklın gitmiştir, demezseniz, demiştir.

Üçüncüsü: Beni yalanlamazsanız, bunu da el– Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve Said bin Cübeyr ile Dahhak böyle demişlerdir.

Dördüncüsü: Bunak demezseniz, bunu da Hasen ve bir rivayette de Mücahit, demiştir. İbn Abbas: Fened: Yaşlılıktan dolayı aklın gitmesidir, demiştir.

Beşincisi: Beni acizlikle suçlamazsanız, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Ebu Ubeyde de: Beyinsizlik ve acizlikle itham edip beni kınamazsanız, demiş ve şu beyti kanıt olarak getirmiştir:

Ey iki arkadaşım, beni kınamayı ve beyinsiz demeyi bırakın,
Kaçan şey geri gelmez (Allah'ın emri reddedilmez).

İbn Cerir Taberi de şöyle demiştir: Tefnid'in aslı: Bozmaktır, müfessirlerin sözleri birbirine yakındır. Ben Şeyh Ebu Muhammed bin el – Haşşab'tan şöyle dediğini işittim: "Levla en tüfennidun" kavlinde söylenmeyen kelimeler vardır, takdiri şöyledir: Eğer beni kınamazsanız size onun hayatta olduğunu söylerim.

قَالُوا تَاللَّهِ إِنَّكَ لَفِي ضَلَالِكَ الْقَدِيمِ ﴿٩٥﴾

95 – Dediler: "Allah'a yemin ederiz ki, gerçekten sen daha eski yanlışlığının içindesin".

"Dediler: Allah'a yemin ederiz ki, gerçekten sen daha eski yanlışlığının içindesin": İbn Abbas şöyle demiştir: Bunu ona oğullarının oğulları (torunları) söylediler. Süddi de böyle demiş: Bu, torunlarının sözüdür, çünkü oğulları Mısır'da idi, demiştir.

Bu yanlışlığın manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, hata manasınadır, bunu da İbn Abbas ile İbn Zeyd, demişlerdir. *İkincisi:* O delilik manasınadır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* O bedbahtlık ve cefa manasınadır, bunu da Mukatil demiş ve bundan da dünyadaki bedbahtlığı kastetmiştir.

فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْقَاهُ عَلَىٰ وَجْهِهِ فَارْتَدَّ بَصِيرًا قَالَ
أَلَمْ أَقُلْ لَكُمْ إِنِّي أَعْلَمُ مِنَ اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ قَالُوا يَا أَبَانَا
اسْتَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا إِنَّا كُنَّا خَاطِئِينَ ﴿٩٧﴾ قَالَ سَوْفَ أَسْتَغْفِرُ
لَكُمْ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْغَفُورُ الرَّحِيمُ ﴿٩٨﴾

96 – Müjdeci gelip de ona (gömleği) yüzünün üstüne bırakınca, derhal görür hale geldi. Ben size: "Şüphesiz ben Allah'tan sizin bilmediklerinizi biliyorum, demedim mi?" dedi.

97 – Onlar da: "Ey babamız, bizim için günahlarımıza istiğfar et. Gerçekten biz günahkarlardık" dediler.

98 – O da: "Sizin için Rabbime sonra istiğfar edeceğim. Şüphesiz O, çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir" dedi.

"Müjdeci gelince": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yahuda'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş; Vehb bin Münebbih, Süddi ve cumhur da böyle demişlerdir. *İkincisi:* O, Şem'un'dur, bunu da Dahhak, demiştir.

Eğer: Burada "felamma en cae" deyip de, başka bir yerde *(Bakara: 89)*'da "felemma caehüm" demesinin arasında ne fark vardır?" denilirse,

Cevap şöyledir: İkisi de Kureyş'in geçerli lügatidir, Allah Teala onlara ikisiyle de hitap etmiştir. "En" edatının gelmesi, işin geçtiğini tekit etmek içindir, düşmesi de geçtiğinin bilinmesinden dolayıdır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Onu bıraktı": Yani gömleği, "onun yüzünün üstüne": Yani Yakub'un, demektir. "Fertedde basira": İrtidad: Bir şeyin eski haline dönmesidir. İbn Enbari şöyle demiştir: İtedde deyip de, rüdde dememesi, şunun içindir; çünkü bu, iki mef'ul alan fiillerdendir; sanki: Taletinnahletü, vallahu etaleha (hurma ağacı uzadı, onu Allah uzattı), teharreketiş şecerü, vallahu harrekeha (ağaç sallandı, onu Allah salladı) sözleri gibi olur. Dahhak şöyle demiştir: Kör olduktan sonra gözleri, zayıfladıktan sonra kuvveti, ihtiyarladıktan sonra gençliği ve üzüldükten sonra sevinci tekrar geldi.

Yahya bin Yeman da, Süfyan'dan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Müjdeci Yakub'a gelince, Yakup: "Onu hangi din üzerinde bıraktın?" dedi. O da: İslam, deyince: İşte nimet şimdi tamam oldu, dedi.

"Şüphesiz ben Allah'tan sizin bilmediklerinizi biliyorum, demedim mi?" dedi: Bundaki görüşler de az önce yukarıda geçmiştir.

"Ey babamız, bizim için günahlarımıza istiğfar et": Ondan yaptıkları şey için istiğfar etmesini istediler; çünkü o, duası makbul bir peygamberdir. "Sizin için Rabbimden sonra istiğfar edeceğim, dedi": Geriye atma sebebinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Kabul saati zannettiği vakti beklemek için tehir etti. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Cuma gecesine tehir etti, bunu da İbn Abbas, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir. Vehb de şöyle demiştir: Onlara yirmi küsur sene Cuma geceleri istiğfar ederdi. *İkincisi:* Cuma gecesi seher vaktine erteledi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Tavus da: O, Aşure gecesi idi, demiştir. *Üçüncüsü:* Seher vaktine tehir etti, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Mes'ud, İbn Ömer, Katade, Süddi ve Mukatil de böyle demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Duasını en çok kabul olunacağı vakte tehir etti, yoksa istiğfarı onlardan esirgemedi. Bu da peygamberlerin ahlakına daha çok benzeyen bir şeydir.

İkinci görüş: Onları acele etmekten men etti. Ata el – Horasani şöyle demiştir: İhtiyaçları gençlerden istemek yaşlılardan istemekten

daha avantajlıdır; baksanıza, Yusuf: "Bugün size kınama yoktur" dedi; Yakup ise: "Sizin için Rabbime sonra istiğfar edeceğim" dedi.

Üçüncüsü: Yusuf'a sormak için erteledi; eğer Yusuf onları affederse onlar için istiğfar edecekti. Bunu da Şa'bi, demiştir. Enes bin Malik'ten rivayete göre onlar: Ey babamız, Allah bizi affederse, bize ne mutlu, eğer affetmezse dünyada hayır yüzü görmeyiz, dediler. Bunun üzerine Yakup dua etti, Yusuf da amin, dedi. Yirmi sene kabul olunmadı, sonra Cebrail geldi: Allah evlatlarına ettiğin duayı kabul etti ve yaptıklarını bağışladı, dedi. Onun üzerine daha sonra peygamber olacaklarına güvenleri arttı. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yusuf müjdeci ile beraber gerekli malzemeler ve iki yüz de dişi binek devesi göndermiş, babasından ailesini ve çocuklarını getirmesini istemişti. Yakup hareket edip de Mısır'a yaklaşınca, Yusuf kendinin üstü olan kraldan Yakub'u karşılaması için izin istedi; o da izin verdi. Halka da onunla beraber atlarına binip onları karşılamalarını emretti. Yusuf dört bin askerle çıktı, Mısır halkı da onlarla beraber çıktı.

Şöyle de denilmiştir: Kral da onlarla beraber çıktı. Yakup'la Yusuf karşılaşınca birlikte ağladılar, Yusuf: "Baba, bana ağladın, sonunda gözün gitti, kıyamette benimle buluşacağını bilmedin mi?" dedi. O da: Ey oğulcuğum, dininden dönersin de bir daha bir araya gelemeyiz, diye korktum, dedi.

Şöyle de denilmiştir: Karşılaşınca önce Yakup selam verdi ve: "Selam sana, ey üzüntüleri gideren!" dedi.

فَلَمَّا دَخَلُوا عَلٰى يُوسُفَ

اٰوٰٓى اِلَيْهِ اَبَوَيْهِ وَقَالَ ادْخُلُوا مِصْرَ اِنْ شَٓاءَ اللّٰهُ اٰمِن۪ينَ ﴿٩٩﴾

99 – Yusuf'un huzuruna girince, Yusuf ebeveynini yanına çekti ve: "Allah dilerse Mısır'a emniyet içinde girin" dedi.

"Yusuf'un huzuruna girince": Yani Yakup ile evlatları, demektir.

Bu giriş üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mısır toprağına girmedir, sonra onlara: Mısır'a girin", yani şehre girin, dedi.

İkincisi: O, Mısır'a girmedir, sonra da onlara: "Mısır'a girin": Yani orayı vatan edinin, dedi.

"Ebeveynini kendine çekti": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar babası ile teyzesidir, çünkü annesi ölmüş idi. Bunu da İbn Abbas ile cumhur, demiştir.

İkincisi: Babası ile anasıdır, bunu da Hasen ile İbn İshak, demişlerdir.

"Allah dilerse (inşallah) emniyet içinde": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: Sizin için Rabbime istiğfar edeceğim, inşallah, çünkü O, gafur ve rahimdir. Bu da İbn Cüreyc'in görüşüdür.

İkincisi: İnşallah güvene dönüktür, sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, olayların tamamen bittiğine güvenmedi. *İkincisi:* İnsanlar eskiden mısır krallarından korkarlardı, onların pasaportu olmadan giremezlerdi.

Üçüncüsü: O, Mısır'a girmeye racidir (onunla ilgilidir), çünkü daha önce geçtiği gibi bunu onlara, şehre girmeden önce onlarla karşılaştığı zaman demişti.

Dördüncüsü: "İn" edatı, "iz = zaman" manasınadır. "İn eradne tahussuna" *(Nur: 33)* kavlinde olduğu gibi. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: O gün Mısır'a erkek ve kadın olmak üzere doksan küsur fert olarak girdiler. İbn Mes'ud da şöyle demiştir: Onlar doksan üç kişi olarak girdiler, Musa ile beraber altı yüz yetmiş bin olarak çıktılar.

وَرَفَعَ أَبَوَيْهِ عَلَى الْعَرْشِ وَخَرُّوا لَهُ سُجَّدًا وَقَالَ يَا أَبَتِ هَٰذَا
تَأْوِيلُ رُؤْيَايَ مِنْ قَبْلُ قَدْ جَعَلَهَا رَبِّي حَقًّا وَقَدْ أَحْسَنَ بِي
إِذْ أَخْرَجَنِي مِنَ السِّجْنِ وَجَاءَ بِكُمْ مِنَ الْبَدْوِ مِنْ بَعْدِ أَنْ
نَزَغَ الشَّيْطَانُ بَيْنِي وَبَيْنَ إِخْوَتِي إِنَّ رَبِّي لَطِيفٌ لِمَا يَشَاءُ
إِنَّهُ هُوَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (١٠٠) رَبِّ قَدْ آتَيْتَنِي مِنَ الْمُلْكِ
وَعَلَّمْتَنِي مِنْ تَأْوِيلِ الْأَحَادِيثِ فَاطِرَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ
أَنْتَ وَلِيِّي فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ تَوَفَّنِي مُسْلِمًا وَأَلْحِقْنِي
بِالصَّالِحِينَ (١٠١)

100 – Yusuf ebeveynini tahta çıkardı. Hepsi ona secde ettiler. Yusuf: "Babacığım, işte önceden gördüğüm rüyanın tabiri budur. Rabbim onu gerçek kıldı. Bana ihsan etti. Çünkü beni zindandan çıkardı, şeytan aramızı bozduktan sonra kardeşlerimi çölden getirdi. Şüphesiz Rabbim dilediği şeyi lütfeder. Şüphesiz O, hakkıyle bilen, hikmet sahibidir".

101 – Rabbim, bana mülk verdin ve bana rüyaların tabirini öğrettin. Ey göklerin ve yerin Yaratıcısı, benim dünyada ve ahirette velim / sahibim sensin. Canımı Müslüman olarak al ve beni salihlere kavuştur".

"Ve rafea ebeveyhi alel arşi": "Ebeveyhi" üzerinde de iki görüş vardır, bunlar da bir önceki ayette geçmiştir. Burada arş: Kralın tahtı demektir. Ebeveynini onun üzerine oturttu. "Ona secdeye kapandılar": Yani ebeveyni ile kardeşleri, demektir.

"Lehu"daki he üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Yusuf'a racidir, bunu da cumhur, demiştir. Ebu Salih de, İbn Abbas'tan naklederek şöyle demiştir: Onların secdeleri acemlerinki gibi ruku şeklinde idi. Hasen de şöyle demiştir: Allah rüyayı gerçekleştirmek için onlara secde etmelerini emretti. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ona saygı mahiyetinde eğildiler, yoksa ibadet manasında değil. O zamanın insanları birbirlerini secde ederek ve eğilerek selamlarlardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ise bunu yasakladı. Enes bin Malik şöyle rivayet etmiştir: Bir adam: "Ya Resulallah, birimiz dostu ile karşılaşıyor, ona eğilebilir mi?" dedi. O da: "Hayır" dedi.[15]

İkincisi: O, Allah'a racidir, mana da Allah'a secdeye kapandılar, olur. Bunu da Ata ile Dahhak, İbn Abbas'tan, demişlerdir. Bu durumda mana şöyle olur: Onlar kendilerini Yusuf'la buluşturduğu için Allah'a şükür mahiyetinde secde ettiler.

"Rüyamın tabiri budur": Yani, gördüğümün tasdiki budur, rüyasında onların kendisine secde ettiklerini görmüştü; Allah da bunu ona uyanıkken gösterdi.

Rüyası ile tabirinin arasında kaç sene geçtiği hususunda yedi görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Kırk senedir, bunu Selman Farisi, Abdullah bin Şeddad bin el – Had ve Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Yirmi iki senedir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *Üçüncüsü:* Seksen senedir,

15 – Tirmizi, İstizan, bab, 31; İbn Mace, Edeb, bab, 15; Ahmed, Müsned, 3/198.

bunu da Hasen ile Fudayl bin İyad, demişlerdir. *Dördüncüsü:* Otuz altı senedir, bunu da Said bin Cübeyr, İkrime ve Süddi, demişlerdir. *Beşincisi:* Otuz beş senedir, bunu da Katade demiştir, *Altıncısı:* Yetmiş senedir, bunu da Abdullah bin Şevzeb, demiştir. *Yedincisi:* On sekiz senedir, bunu da İbn İshak, demiştir.

"Ve kad ahsene bi" (bana ihsan etti)": Yani ileyye demektir ki, be, ila manasınadır. Bedv de: Düz yer manasınadır. İbn Abbas da: Bedv: Badiye, çöldür, demiştir. Onlar çadır ve davar halkı idiler, çadırda oturur, davar beslerlerdi.

"Min ba'di en nezeğaşşeytanu beyni ve beyne ihveti": Yani efsede (bozdu) demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Nezeğa beynehüm yenzağu denir ki, bozmak ve tahrik etmektir. Bazıları da ze'yi meksur okur ve yenziğu, der. "Şüphesiz Rabbim dilediği şeyi lütfeder": Yani işlerin inceliğini bilir. Biz de "latîf"in manasını En'am: 102'de şerh etmiş bulunuyoruz.

Eğer: "Yusuf arka arkaya beş nimete kondu, neden sadece zindandan bahs etmekle yetindi, kuyuyu da zikretmesi gerekmez miydi, ki en çetini o idi?" denilirse, bunun cevabı birkaç yöndendir:

Birincisi: O kuyuyu nezaketinden dolayı zikretmedi, çünkü kardeşlerine o yaptıkları şeyi hatırlatmak istemedi ve: "Bugün size kınama yoktur" dedi.

İkincisi: O kuyudan köleliğe çıktı, zindandan ise krallığa, bunu zikretmek nimeti yad etmek için daha uygundu.

Üçüncüsü: Zindanda kalması kendisi için ceza idi, kuyu ise öyle değildi. Kendini affettiği için Allah'a şükretti.

Siyer alimleri şöyle demişlerdir: Yakup, Mısır'a geldikten sonra orada yirmi dört yıl kalmıştır. Bazıları da: On yedi yıl, en rahat bir hayat sürdü, demiştir. Öleceği zaman Şam'da babası İshak'ın yanına defnedilmesi için Yusuf'a vasiyet etti; o da yerine getirdi. O zaman yüz kırk yedi yaşında idi. Sonra Yusuf, cennete özlem duydu ve dünyanın fani olduğunu bildiği için ölümü istedi. İbn Abbas ile Katade ise şöyle demişlerdir: Ondan önce hiçbir peygamber ölümü istemedi, kendisi ise: "Rabbim, bana mülk verdin" dedi. Yani Mısır mülkünü demek istedi. "Bana rüyaların tabirini öğrettin": Bunun da tefsiri, Yusuf: 6'da geçmiştir.

Ayette geçen "min" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir, dolgu maddesidir. *İkincisi:* Parça bildirmek içindir. Çünkü mülkün tamamı ve rüya tabirinin hepsi ona verilmedi.

"Ey göklerin ve yerin Yaratıcısı": Bunu da: En'am: 6'da şerh etmiş bulunuyoruz. "Benim sahibim sensin": Yani işlerimi gören sensin. "Müslüman olarak canımı al": İbn Abbas: Beni onun üzerinde öldürünceye kadar İslam'ı benden çekip alma, demek istemiştir, demiştir. İbn Akil de şöyle derdi. Yusuf ölümü temenni etmedi, ancak canımı alacağın zaman Müslüman olarak al, dedi. Şeyh de: Doğrusu budur, demiştir.

"Beni salihlere kavuştur": Mana: Beni onların derecelerine ulaştır, demektir. Onların kim oldukları hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar cennetliklerdir, bunu da İkrime, demiştir.

İkincisi: Ataları İbrahim, İshak ve Yakup'tur, bunu da Dahhak, demiştir. Şöyle demişler; Yusuf öleceği zaman Yahuda'yı vasi tayin etti ve öyle öldü. İnsanlar onu nereye defnedecekleri hususunda anlaşamadılar; herkes bereketine nail olmak için kendi mahallesine gömülmesini istedi. Sonra bereketi herkese yetişsin diye onu Nil'e defnetmeye karar verdiler. Onu mermerden bir sandukaya koydular. Musa aleyhisselam onu Mısır'dan çıkarken taşıdı ve Kenan toprağına defnetti. Hasen Basri de: Yusuf, yüz yirmi yaşında vefat etti, demiştir. Mukatil ise onun Yakub'un ardından iki sene sonra vefat ettiğini söylemiştir.

ذَٰلِكَ مِنْ أَنبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ
وَمَا كُنتَ لَدَيْهِمْ إِذْ أَجْمَعُوا أَمْرَهُمْ وَهُمْ يَمْكُرُونَ ﴿١٠٢﴾

102 – Bunlar sana vahyettiğimiz gayb haberlerindendir. Sen onlar (kardeşleri) işlerine karar verip tuzak kurarlarken yanlarında değildin.

"Bunlar gayb haberlerindendir": Yani Yusuf ve kardeşleri hakkında anlattığımız şeyler, senin için gaip sayılan haberlerdendir; Allah onu sana peygamberliğine delil olmak üzere indirdi. "Sen onların yanında değildin": Yani Yusuf'un kardeşlerinin yanında, demektir. "İşlerine karar verirlerken": Yani onu kuyuya atmaya azmettikleri zaman. "Onlar tuzak kuruyorlardı": Yusuf'a. Bunda Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in gerçek peygamber olduğuna delil vardır; çünkü o, kıssaya şahit olmamıştı, kitap da okumamıştı. İnsanı aciz bırakan bu harika kelamla bunu anlatınca onun vahiy ile olduğunu göstermiştir.

وَمَا أَكْثَرُ النَّاسِ وَلَوْ حَرَصْتَ بِمُؤْمِنِينَ ﴿١٠٣﴾

وَمَا تَسْأَلُهُمْ عَلَيْهِ مِنْ أَجْرٍ إِنْ هُوَ إِلَّا ذِكْرٌ لِلْعَالَمِينَ ﴿١٠٤﴾

103 – Ne kadar çaba göstersen de insanların çoğu mü'minler değildir.

104 – Sen onlardan buna karşı bir ücret istemiyorsun. O, alemler için ancak bir öğüttür.

"Ne kadar çaba göstersen de insanların çoğu mü'minler değildir": İbn Enbari şöyle demiştir: Kureyşlilerle Yahudiler Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e Yusuf ve kardeşlerinin kıssasını sordular; o da onlara açık ve anlaşılır şekilde cevap verdi. O ise onların İslamlarına sebep olacağını umuyordu. Onlarsa umudunu boşa çıkardılar. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem buna üzüldü. Allah Teala da onu bu ayetle teselli etti. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sen onları hidayet etmeye ne kadar hırs göstersen de insanların çoğu inanmazlar. "Sen onlardan buna karşı istemiyorsun": Yani Kur'an'a, onu okumaya ve onları hidayet etmene karşı, "bir ücret istemiyorsun. "O, alemler için ancak bir öğüttür": O onların ıslah ve kurtuluşları için öğütten başka bir şey değildir.

وَكَأَيِّنْ مِنْ آيَةٍ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ يَمُرُّونَ عَلَيْهَا وَهُمْ
عَنْهَا مُعْرِضُونَ ﴿١٠٥﴾

105 – Göklerde ve yerde nice ayet vardır ki üzerinden yüz çevirerek geçerler.

"Keeyyin": Nice, demektir. "Ayet": İse Göklerde ve yerde Allah'ın birliğini gösteren alamet ve delil demektir. "Onlardan geçerler": Yani düşünmeden ve ibret almadan onları geçer giderler, demektir.

وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ ﴿١٠٦﴾

106 – Onların çoğu Allah'a iman etmezler. Onlar ancak müşriklerdir.

"Onların çoğu iman etmezler. Onlar ancak müşriklerdir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, sonra bunun onlarla ilgili olan manasında iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları Yaratanın ve onlara rızık verenin Allah olduğuna inanırlar, fakat O'na şirk koşarlardı. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime, Şa'bi ve Katade de böyle demişlerdir. *İkincisi:* O, Arap müşriklerinin lebbeyk duaları hakkında indi, onlar şöyle derlerdi: Lebbeyk allahümme lebbeyk la şerike leke lebbeyk, illa şeriken hüve leke, temlikuhu vema melek (buyur, Allah'ım, buyur. Buyur, senin ortağın yoktur, ancak bir ortağın vardır ki sen ona da onun sahip olduğu şeylere de sahipsin) derlerdi. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar Hıristiyanlardır; Onları Yaratan'ın ve rızıklarını verenin Allah olduğuna inanırlar, bununla beraber O'na şirk koşarlar. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar münafıklardır; zahiren insanlara gösteriş için iman ederlerdi, içlerinden ise inkar ederlerdi. Bunu da Hasen, demiştir.

Eğer: "Müşrikleri nasıl imanla niteledi?" denirse,

Cevap şöyledir: Ondan maksat gerçek iman değildir; mana şöyledir: Onların çoğu, dilleriyle iman etseler de, müşriklerdir.

أَفَأَمِنُوا أَنْ تَأْتِيَهُمْ غَاشِيَةٌ مِنْ عَذَابِ اللَّهِ
أَوْ تَأْتِيَهُمُ السَّاعَةُ بَغْتَةً وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٠٧﴾

107 – Onlar farkında olmadan Allah'ın azabından kaplayıcı bir felaket gelmesinden yahut kıyametin ansızın gelmesinden emin mi oldular?

"Allah'ın azabından kaplayıcı bir felaket gelmesinden emin mi oldular (ğaşiyetün min azabillah... bağteten)?": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Ğaşiye: Çul gibi kaplayan demektir. Bağteten ise: Ansızın beklenmeyen şey manasınadır.

قُلْ هٰذِهِ
سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللَّهِ عَلَىٰ بَصِيرَةٍ أَنَا وَمَنِ اتَّبَعَنِي وَسُبْحَانَ
اللَّهِ وَمَا أَنَا مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٠٨﴾

108 – De ki: Benim yolum budur: Allah'a basiretle davet ediyorum. Ben de... Bana tabi olanlar da... Allah'ı tenzih ederim. Ben müşriklerden değilim.

"De ki. Benim yolum budur (kul hazihi sebili)": Ey Muhammed. Müşriklere de ki: Davet ettiğim ve benim üzerinde bulunduğum çığır benim yolumdur, yani benim sünnetim ve metodumdur. Sebil: Müzekker de müennes de olur. Bunu Al-i İmran: 195'te zikretmiş bulunuyoruz. "Allah'a basiretle davet ediyorum": Yani yakîn üzere demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Hiçbir Müslüman aziz ve celil olan Allah'a davetten hali değildir; çünkü o, Kur'an okuduğu zaman içindeki şeyle Allah'a davet etmiş olur. Kelamın, "ilallah"ta tamam olması caizdir. Sonra yeni söze başladı ve: Ben de... Bana tabi olanlar da..." dedi.

"Allah'ı tenzih ederim": Mana şöyledir: Allah'ı şirk koştukları şeylerden tenzih etmek için, sübhanallah, de.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ
إِلَّا رِجَالًا نُوحِي إِلَيْهِم مِّنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَفَلَمْ يَسِيرُوا
فِي الْأَرْضِ فَيَنظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِن قَبْلِهِمْ
وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِّلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿١٠٩﴾

109 – Senden önce ancak kentler halkından birtakım erkekleri (peygamberler olarak) gönderdik. Yeryüzünde dolaşmadılar mı ki kendilerinden öncekilerin akibeti nasıl oldu, görsünler? Gerçekten ahiret yurdu sakınanlar için daha hayırlıdır. Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?

"Senden önce ancak birtakım erkekler gönderdik": Bu: "Allah bir melek göndermeli değil miydi?" sözleri üzerine indi; mana şöyledir: Seni elçi olarak göndermemizden nasıl şaşıyorlar; diğer peygamberler de senin gibidirler? "Yuhi ileyhim": Hafs, Asım'dan rivayet ederek, nunla "nuhi" okumuştur. Kentlerden maksat da: Şehirlerdir. Hasen de şöyle demiştir: Allah ne çöl halkından ne cinlerden ne de kadınlardan peygamber göndermemiştir. Katade şöyle demiştir: Çünkü şehir halkı çöl ve çadır halkından daha bilgili ve daha akıllı (uslu)durlar.

"Yeryüzünde dolaşmadılar mı?": Yani senin peygamberliğini inkar eden müşrikler. "Görsünler": İnanmayan milletlerin ölüm yerlerine baksınlar da ondan ibret alsınlar. "Gerçekten ahiret yurdu":

Yani cennet, "daha hayırlıdır": Dünyadan. "Sakınanlar için": Yani şirkten. Ferra şöyle demiştir: Dâr (yurt) ahirete muzaf kılınmıştır ki o da ahirettir; çünkü Araplar lafız farklı olursa bir şeyi kendi nefsine muzaf kılarlar; mesela: "Lehüve hakkul yekîn" *(Vakıa: 96)* kavli gibi. Hak: Yakin'in ta kendisidir. Eteytükel âmel evvel ve yevmel hamis de böyledir (sana geçen sene ve Perşembe günü geldim).

"Efela takılun": Aklınızı çalıştırmıyor musunuz?: Medine halkı, İbn Amir, Hafs, Mufaddal ve Yakup, te ile: "Takılun" okumuşlar; diğerleri ise, ye ile (yakılun) okumuşlardır. Mana da şöyledir: Bunu akıl edip de inanmıyorlar mı?

حَتّٰىٓ اِذَا اسْتَيْـَٔسَ الرُّسُلُ وَظَنُّوٓا اَنَّهُمْ قَدْ كُذِبُوا جَٓاءَهُمْ
نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَٓاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١١٠﴾

110 – Nihayet peygamberler ümitlerini kesip de yalanlandıklarını iyice anladıkları zaman, onlara yardımımız gelir. Dilediklerimiz kurtarılır. Azabımız günahkarlar topluluğundan geri çevrilmez.

"Nihayet peygamberler ümitlerini kestikleri zaman": Mana birinci ayetle ilişkilidir, takdiri şöyledir: Senden önce ancak birtakım erkekler gönderdik; onlar da kavimlerini davet ettiler; kavimleri inanmadılar, onlarsa sabrettiler, davetleri ve kavimlerinin yalanlaması uzadı, sonunda peygamberler ümitlerini kestiler. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kavimlerinin tasdikinden ümitlerini kestiler, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Kavimlerine azap edeceğimizden ümitlerini kestiler, bunu da Mücahit, demiştir. "Ve zannu ennehüm kad küzibu": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, şeddeli zal ve mazmum kâf ile: "Küzzibu" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Peygamberler yalanlandıklarını iyice bildiler. O zaman bu zan yakîn manasına olur. Bu da Hasen, Ata ve Katade'nin görüşleridir. Asım, Hamze ve Kisai de şeddesiz olarak. "Küzibu" okumuşlardır, mana şöyledir: Kavimleri peygambere va'd edilen yardım hususunda yalancı çıkarıldılar. Bu doğru değildir, çünkü peygamberler böyle düşünmezler. Ebu Rezin, Mücahit ve Dahhak da kâfın ve dalın fethi ve şeddesiz olarak: "Kezebu" okumuşlardır. Yani kavimleri onların yalan söylediklerini zannettiler. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Onlara yardımımız geldi": Yani peygamberlere geldi. "Fenünci men neşau": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, iki nunla, ilki şeddeli, ikincisi sakin, ye de sakin olarak: "Fenünci" okumuşlardır. İbn Amir, Ebu Bekir, Hafs, hepsi de Asım rivayetinde ve Yakup, şeddeli mim, meftuh ye ve tek nunla: "Fenücciye" okumuşlar ve: Mü'minlerin inen azaptan kurtarıldığı manasını vermişlerdir.

لَقَدْ كَانَ فِي قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِأُولِي الْأَلْبَابِ مَا كَانَ
حَدِيثًا يُفْتَرَى وَلَكِنْ تَصْدِيقَ الَّذِي بَيْنَ يَدَيْهِ وَتَفْصِيلَ
كُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿١١١﴾

111 – Andolsun onların kıssalarında akl-ı selim sahipleri için ibret vardır. Bu (Kur'an) uydurulacak bir söz değildir, ancak önündekinin tasdiki, her şeyin açıklaması, iman eden bir topluluk için de bir rehber ve bir rahmettir.

"Andolsun onların kıssalarında vardır (lekad kane fi kasasıhim)": Yani Yusuf ve kardeşlerinin haberinde, demektir. Abdülvaris, kaf'ın meksur olduğunu rivayet etmiştir; Katade ile Ebu'l – Cevza'nın kıraati de böyledir. "ibret": Yani öğüt vardır. "Akl-ı selim sahipleri için": Bu da iki yöndendir:

Birincisi: Yusuf'un kölelikten sonra Aziz ve kral olması; çünkü ona bunu yapan, Muhammed'i de aziz etmeye ve kelimesini yüceltmeye kadirdir.

İkincisi: Düşünen bilir ki Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ümmi olduğu halde bu kıssayı Tevrat'a uygun olarak kendiliğincen meydana getiremez; bu da onun gerçek peygamber olduğunu gösterir.

"Bu uydurulacak bir söz değildir": İşaret edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Geçen kıssalardır, bunu da İbn İshak, demiştir. Birinci görüşe göre: "Önündekinin tasdikidir" sözünün manası şöyle olur: Ancak o, kendinden önceki kitapların tasdikidir. "Her şeyin açıklamasıdır": Yani din işlerinden ihtiyaç duyulan her şeyin, demektir. "Bir rehberdir": Açıklamadır. "İman eden bir topluluk için rahmettir": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in getirdiği şeyleri tasdik edenler için, demektir. İkinci görüşe göre de mana şöyledir: Yusuf ve kardeşlerinin haberinden her şeyin açıklamasıdır.

13-RA'D SURESİ

43 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

İnişinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Mekki'dir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Said bin Cübeyr, Ata ve Katade böyle demişlerdir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan, onun Mekki olduğunu söylediğini rivayet etmiştir, ancak şu iki ayet hariç: "Vela yezalüllezine keferu tusibühüm bima sanau kariatün..." *(Ra'd: 31)*; "ve yekulüllezine keferu leste mürsela" *(Ra'd: 43)*.

İkincisi: Medeni'dir, bunu da Ata el – Horasani, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Cabir bin Zeyd de böyle demiştir. İbn Abbas'tan, onun Medeni olduğu, ancak iki ayetinin Mekki olduğu rivayet edilmiştir; onlar da şu ikisidir: "Velev enne Kur'anen süyyiret bihil cibalu..." *(Ra'd: 31)*; "hüvellezi yürikümül berka... lehu davetül hak" *(Ra'd: 14)*.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ

الٓمٓرٰ تِلْكَ آيَاتُ الْكِتَابِ وَالَّذِي أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ وَلٰكِنَّ
أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١﴾ اَللّٰهُ الَّذِي رَفَعَ السَّمٰوَاتِ بِغَيْرِ عَمَدٍ تَرَوْنَهَا
ثُمَّ اسْتَوٰى عَلَى الْعَرْشِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي لِأَجَلٍ مُسَمًّى
يُدَبِّرُ الْأَمْرَ يُفَصِّلُ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ بِلِقَاءِ رَبِّكُمْ تُوقِنُونَ ﴿٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 - Elif. Lam. Mim. Ra. Bunlar kitabın ayetleridir. Rabbinden sana indirilen gerçektir. Ancak insanların çoğu iman etmezler.

2 – Allah O'dur ki gökleri gördüğünüz gibi direksiz yarattı. Sonra da Arş'e hükümran oldu. Güneşi ve ayı boyun eğdirdi. Her biri bir süreye kadar akar. İşi idare eder, ayetleri açıklar. Belki Rabbinize kavuşacağınıza kesin inanırsınız.

"Elif. Lam. Mim. Ra": Bakara suresinde bu harflerin manaları hakkında bir miktar söz etmiş bulunuyoruz. İbn Abbas'tan özellikle bu harflerin manaları hakkında üç görüş rivayet edilmiştir:

Birincisi: Manası şöyledir: Ben bilen ve gören Allah'ım. Bunu Ebudduha ondan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ben gören Allah'ım. Bunu da ondan Said bin Cübeyr rivayet etmiştir. *İkincisi:* Ben mülk sahibi ve Rahman olan Allah'ım. Bunu da ondan Ata rivayet etmiştir.

"Tilke ayatül kitab": "Tilke" hakkında iki görüş ve "kitap" hakkında da iki görüş vardır ki onlar da Yunus suresinin başında geçmiştir.

"Rabbinden sana indirilen o şey haktır": Yani Kur'an ve diğer vahiyler haktır, demektir. "Ancak insanların çoğu iman etmezler": İbn Abbas: Mekke halkı, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Onların iman etmeyeceklerini söyleyince, Yaratan'ı tasdik etmeyi gerektiren delili tarif edip şöyle dedi: "Allah O'dur ki gökleri direksiz yarattı" (Allahüllezi refaasemavati biğayri amedin terevneha): Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Amed, harfleri fetha ile harekelidir, bazıları da zamme ile harekelidir, demiştir. Çünkü o, amud'un çoğuludur, kıyas da böyledir. Zira dört harfli bir kelimenin üçüncüsü elif yahut ye veyahut vav olursa, bütün harfleri mazmum olarak cemi yapılır. Mesela, resul gibi ki, çoğulu: Rüsüldür, himar gibi ki, çoğulu: Humurdur. Ancak bazı isimler vardır ki onların çoğullarını hareke ve fetha ile kullanmışlardır; mesela; amud, edim ve ihab gibi ki: Edem ve üheb, demişlerdir. "Amed"in manası: Sütunlar, destekler ve payandalar, demektir. Ebu Hayve ise aynın ve mimin zammesi ile: "Biğayri umudin" okumuştur.

"Onları görüyorsunuz": Bunun üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ha zamiri, göklere racidir, mana da şöyledir: Onları direksiz görüyorsunuz. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve cumhur da böyle demişlerdir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Terevneha": Yeni bir haberdir, mana da şöyledir: Gökleri onları tutan bir dayanak olmadan yükseltti. Sonra da şöyle dedi:

"Onları görüyorsunuz": Yani bu müşahede ettiğiniz büyük olay, sizi delil getirme külfetinden kurtarır.

İkincisi: O, amed'e racidir, mana da şöyledir: Onları görmediğiniz direklerle yükseltti. Bunu Ata ile Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmişlerdir. Ve şöyle demiştir: Onların Kaf dağının üzerinde direkleri vardır, ancak sizler o direkleri göremezsiniz. Mücahit ile İkrime de bu görüşe katılmışlardır. Birincisi daha doğrudur.

"Güneşi ve ayı boyun eğdirdi": Yani o ikisini onlardan murat edilen yaratılış gayesine baş eğdirdi, demektir. "Her biri belli bir süreye kadar akar": Yani belli bir vakte kadar ki, o da dünyanın yok olmasıdır. "İşi idare eder": Yani onu hikmeti ile evirip çevirir. "Ayetleri açıklar": Yani öldükten sonra diriltmeye gücü yettiğini gösteren ayetleri gözler önüne serer ki, buna kesin olarak inanasınız. Ebu Rezin, Katade ve Nahai, ikisinde de nun ile: "Nüdebbirül emre ve nüfassilül ayati" okumuşlardır.

وَهُوَ الَّذٖى مَدَّ الْاَرْضَ وَجَعَلَ فٖيهَا رَوَاسِىَ وَاَنْهَارًا وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ جَعَلَ
فٖيهَا زَوْجَيْنِ اثْنَيْنِ يُغْشِى الَّيْلَ النَّهَارَ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٣﴾

3 – O ki yeri döşedi, onda sabit dağlar ve ırmaklar koydu. Orada meyvelerin hepsinden ikişer çift yarattı. Geceyi gündüze bürür. Şüphesiz bunda düşünen bir topluluk için deliller vardır.

"O ki yeri döşedi": İbn Abbas: Suyun üzerine serdi, demiştir.

"Onda sabit dağlar koydu": Zeccac: Sabit ve yüce dağlar, demiştir: Reseşşey'ü yersu rüsüvven denir ki: Sabit ve sağlam olmaktır. "Ve ceale fiha zevceynisneyni (onları ikişer çift kıldı)": Yani ikişer nevi yarattı. Zevc: Kendi cinsinden eşi olan tek şeydir. Müfessirler: Çift; şirin ve ekşi, tatlı ve tuzlu, beyaz ve siyah gibidir, demişlerdir.

"Geceyi gündüze bürür": Bunu da A'raf: 54'te şerh etmiş bulunuyoruz.

وَفِى الْاَرْضِ قِطَعٌ مُتَجَاوِرَاتٌ وَجَنَّاتٌ مِنْ اَعْنَابٍ
وَزَرْعٌ وَنَخٖيلٌ صِنْوَانٌ وَغَيْرُ صِنْوَانٍ يُسْقٰى بِمَاءٍ وَاحِدٍ وَنُفَضِّلُ
بَعْضَهَا عَلٰى بَعْضٍ فِى الْاُكُلِ اِنَّ فٖى ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٤﴾

4 – Yerde komşu kıtalar, üzüm bağları, ekinler, çatallı ve çatalsız hurmalıklar vardır ki, hepsi bir su ile sulanır. Meyvelerinde bazısını bazısına üstün kılıyoruz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran bir topluluk için elbette deliller vardır.

"Yerde komşu kıtalar vardır": Bunda iki görüş belirtilmiştir:

Birincisi: O; çorak yer ile bitek yerdir. Bu, ot bitirdiği halde, hemen yanı başındaki ot bitirmez. Bu da İbn Abbas, Ebu'l – Aliye, Mücahit ve Dahhak'in görüşleridir.

İkincisi: O, komşu köylerdir; bunu da Katade ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Bu da birinci manaya yakındır.

"Ve zer'un ve nahilün": İbn Kesir, Ebu Amr ve Hafs da Asım'dan rivayetle, "ve zer'un ve nahilün sınvanun ve ğayrü sınvanın", hepsini ref ile okumuşlardır. Nafi, İbn Amir, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, "ve zer'in ve nahilin sınvanin ve ğayri sınanin" şeklinde kesr ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle yorumlamıştır: Kim ref ile okursa, mana şöyledir: Yerde komşu kıtalar, bahçeler vardır ve yerde ekinler vardır. Kim de kesr ile okursa, onu a'nab'a atfeder, mana da şöyle olur: Yerde üzüm bağları, ekinler ve hurmalıklar vardır.

"Çatallı ve çatalsız (sınvanun ve ğayru sınvanin)": Bu, hurma ağacının sıfatıdır. Zeccac şöyle demiştir: Sıvan: Sınv ve sunv'ün çoğuludur. Manası da tek kök üzerinde iki, üç ve dört ağaç olmaktır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sınvan: Kökü bir toplu ağaçtır; ğayru sınvan da: Ayrı ağaçlardır. Ferra şöyle demiştir: Hicazlılar, sad'ın kesri ile "sınvanin" derler. Temim ile Kaysliler de sad'ı zamme ile telaffuz ederler.

"Tüska bimain vahid": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, te ile "tüska" ve nun ile, "nüfaddilu" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de, yine te ile tüska okumuşlar, ancak o ikisi, kafı imale etmişlerdir. Hasen de ye ile "ve yufaddılu" okumuştur. Asım ile İbn Amir, ye ile "yuska", ve nun ile "nufaddılu" okumuşlar; hepsi de dadı kesrelemişlerdir. Halebi de Abdülvaris'ten "yufaddalu"yu yenin zammesi ve dadın fethası ile "baduha"yı da dadın ref'i ile okuduğunu rivayet etmiştir. Ferra şöyle yorumlamıştır: Kim te ile: "Tüska" okursa, zer', cennat ve nahil i müennes kabul etmiş, kim de kesre ile okursa nebt (bitki) manasını dikkate almıştır. Bütün bunlar bir su ile sulanır, yemişleri ise ekşi ve tatlı olmak üzere farklıdır; bunda da ibret vardır. Müfessirler şöyle demişler: Bir su: Yağmur suyudur, ükül ise: Meyvedir; bazısı bazısından büyüktür, bazısı bazısından üstündür, bazısı ekşi, bazısı tatlıdır. Bunda da tabiatçıların görüşlerinin batıl olduğuna delil vardır. Çünkü eğer meyve toprağın, havanın ve suyun tabiatına göre olsa idi

sebep bir olduğu için sonucun da bir olması gerekirdi. Farklı olunca, kudret sahibi bir idarecinin varlığına delalet eder. "Şüphesiz bunda akıllarını çalıştıran bir topluluk için deliller vardır": O da buna gücü yetmeyene ibadet etmenin caiz olmayacağıdır.

وَاِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ ءَاِذَا كُنَّا تُرَابًا ءَاِنَّا لَفِي خَلْقٍ
جَدِيدٍ اُولٰٓئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ وَاُولٰٓئِكَ الْاَغْلَالُ
فِٓي اَعْنَاقِهِمْ وَاُولٰٓئِكَ اَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ٥

5 – Eğer şaşıyorsan, şaşılacak şey, onların: "Toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi yeniden yaratılacağız?" sözleridir. İşte onlar Rablerini inkâr edenlerdir. İşte onların boyunlarında demirden halkalar vardır. İşte onlar ateşin yaranıdır. Onlar orada ebedi kalıcılar.

"Eğer şaşıyorsan": Yani onların yalanlamalarından ve aziz ve celil olan Allah'ın eşyayı yaratmadaki tesirli kudretini gördükten sonra fayda ve zarar vermeyen şeylere ibadetlerinden şaşıyorsan, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleri, asıl şaşılacak şeydir. Mana şöyledir diyenler de olmuştur: Eğer bitişik toprak parçalarından ve Rabbinin bunlardaki kudretinden vakıf olduğun şeylere şaşıyorsan, onların öldükten sonra dirilmeyi inkâr etmeleri de şaşılacak şeydir. Çünkü göklerin ve yerin yaratılması ile öldükten sonra dirilmenin Allah'ın kudreti için daha kolay olduğu meydana çıkmıştır.

"Eiza künna türaben": İbn Kesir ile Ebu Amr "Ayiza künna türaben âyinna" şeklinde hepsini istifhamla okumuşlardır. Ancak Ebu Amr hemzeyi med eder, sonra da sakin bir ye getirir. İbn Kesir ise metsiz hemzeden sonra sakin bir ye getirir. Nafi de, Ebu Amr gibi "Ayza" okumuş, med hususunda ondan ayrılmış ve haber tarzında (istifhamsız) olarak kesre ile "inna lefi halkın" okumuştur. Asım ile Hamze de ikisinde de iki hemze ile "eiza künna", "einna" okumuşlardır. İbn Amir de meksur hemze ile istifhamsız olarak "iza künna türaben" okumuştur. Hemze, sonra med, sonra yine hemze ile (ayınla) "'âinna" vezninde, hemze ile "âinna" okumuştur. Yine İbn Amir'den de iki hemze ile aralarında elif olmaksızın "eiza" okuduğu rivayet edilmiştir.

Ağlal: Gull'un çoğuludur, onda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar kıyamet günündeki demir halkalardır. Bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Onlar demir halkalar gibi boyunlara geçen amellerdir, bunu da Zeccac, demiştir.

وَيَسْتَعْجِلُونَكَ بِالسَّيِّئَةِ قَبْلَ الْحَسَنَةِ وَقَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِمُ
الْمَثُلَاتُ وَإِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ لِلنَّاسِ عَلَى ظُلْمِهِمْ وَإِنَّ
رَبَّكَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿٦﴾ وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا
أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ إِنَّمَا أَنْتَ مُنْذِرٌ وَلِكُلِّ قَوْمٍ هَادٍ ﴿٧﴾
اللَّهُ يَعْلَمُ مَا تَحْمِلُ كُلُّ أُنْثَى وَمَا تَغِيضُ الْأَرْحَامُ وَمَا تَزْدَادُ
وَكُلُّ شَيْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدَارٍ ﴿٨﴾ عَالِمُ الْغَيْبِ وَالشَّهَادَةِ
الْكَبِيرُ الْمُتَعَالِ ﴿٩﴾

6 – Senden kötülüğü iyilikten önce istiyorlar. Hâlbuki kendilerinden önce ibretli cezalar geçmiştir. Şüphesiz Rabbin zulümlerine karşılık insanlar için mağfiret sahibidir. Şüphesiz Rabbin gerçekten cezası çetin olandır.

7 – Kâfirler: "Ona Rabbinden bir mucize indirilmeli değil miydi?" derler. Sen ancak bir uyarıcısın. Her kavim için bir yol gösterici vardır.

8 – Allah; her dişinin taşıdığını, rahimlerin neyi eksilttiğini ve neyi artırdığını bilir. Her şey O'nun yanında bir ölçü iledir.

9 – Görünmeyeni ve görüneni bilendir, büyüktür, yücedir.

"Senden kötülüğü iyilikten önce isterler": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Mekke kâfirleri hakkında inmiştir; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den alay ederek azap getirmesini istediler. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Arap müşrikleri hakkında inmiştir, bunu da Katade demiştir.

Üçüncüsü: Nadır bin Haris: "Allah'ım, eğer bu, senin katından bir hak ise" dediği zaman inmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir.

Kötülük ve iyilik hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Afiyetten önce azap isterler. Bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Hayırdan önce şer isterler, bunu da Katade, demiştir.

"Mesulat": Cumhur mimin fethi okumuştur; Osman, Ebu Rezin, Ebu Miclez, Said bin Cübeyr, Katade, Hasen ve İbn Ebi Able, mimin zammı ile (müsülat) okumuşlardır.

Sonra onun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cezalardır, bunu da İbn Abbas, demiştir: Zeccac da, mana şöyledir demiştir: Önceden onun gibi gözdağı veren azap geçmiştir, eğer öğüt alsalardı. İbn Enbari de şöyle demiştir: Müsle: Ceza çeken üzerinde kötü iz bırakan cezadır. Messele fülanün bifülanin kavlinden gelir ki burnunu veya kulağını keserek veyahut gözüne mil çekerek beden üzerinde tahribat (işkence) yapmaktır.

İkincisi: Mesulat: Allah Teala'nın onlara verdiği misallerdir. Bunu da Mücahit ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Şüphesiz Rabbin zulümlerine karşılık insanlar için mağfiret sahibidir": İbn Abbas şöyle demiştir: İman ettikleri takdirde müşriklerin suçunu bağışlayandır, şirk üzerinde ısrar edenler için azabı çetin olandır. Mukatil de şöyle demiştir: Azabı tehir etmede onların şirkinden geçendir ve azap ettiği takdirde şiddetli azap edendir.

Bazı müfessirler, bu ayetin: "Allah kendine şirk koşulmasını bağışlamaz" *(Nisa: 48)* kavli ile mensuh olduğunu söylemişlerdir ki, araştırmacı alimler, onun muhkem (mensuh olmadığını) söylemişlerdir.

"Levla ünzile aleyhi ayetün min rabbih": "Levla": Hella (olmalı değil miydi) manasınadır, istedikleri ayet de gördükleri ile ikna olmayarak Musa'nın asası ve Salih'in devesi gibi mucizelerdir. Allah Teala da şöyle dedi: "Sen ancak bir uyarıcısın": Yani Allah'ın azabından korkutucusun, senin mucizelerle bir ilişkin yoktur (Allah isterse onları indirir).

"Her kavim için bir yol gösterici (hidayet eden) vardır": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Hidayet edenden maksat, aziz ve celil olan Allah'tır. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, İkrime, Mücahit, Dahhak ve Nahai de böyle demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: Senin görevin uyarmaktır, asıl hidayet eden Allah'tır.

İkincisi: Hidayet eden: Davet eden, demektir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Her kavmin uyarıcı bir peygamberi vardır.

Dördüncüsü: Hidayet eden yine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Bunu da İkrime ile Ebudduha demişlerdir. Mana da şöyledir: Sen uyarıcısın, hidayet eden Allah'tır.

Beşincisi: Hidayet eden. Ameldir, bunu da Ebu'l – Aliye, demiştir.

Altıncısı: Hidayet eden; hayra ve şerre götüren önderdir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

Müfessirler sabit olmayan yoldan Said bin Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmişlerdir: Bu ayet indiği zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem elini göğsüne koydu: "Ben uyarıcıyım, dedi ve diğer eliyle de Hazreti Ali'nin omzuna işaret ederek: "Ya Ali, sen de hidayet edensin. Benden sonra seninle hidayete erişilir" dedi.[1] Musannif der ki: Bu, Rafızîlerin uydurmalarındandır.

Sonra Allah Teala öldükten sonra dirilmeyi kabul etmeyenleri reddederek kudretinden haber verdi ve: "Allah her dişinin ne taşıdığını bilir" dedi. Yani kan pıhtısı veya bir çiğnem et, yahut artık veya eksik, veyahut erkek ve dişi, veyahut tek, ikiz ve üçüz olduğunu bilir. "Rahimlerin neyi eksilttiğini ve artırdığını bilir": bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Eksilttiği: Dokuz aydan eksik doğum yapması, artırdığı da dokuz aydan daha uzun sürede doğum yapmasıdır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Dahhak, Mukatil, İbn Kuteybe ve Zeccac böyle demişlerdir.

İkincisi: Eksilttiği: Erken düşük, artırdığı da normal doğumdur. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Eksilttiği: Hamilelikte kan kaybetmektir ki, çocuk zayıf düşer, artırdığı da kan kaybetmemektir ki çocuk iri olur. Bunu da Mücahit, demiştir.

Dördüncüsü: Rahimlerin eksilttiği: önceden doğurduğudur, artırdığı da sonradan doğuracağıdır. Bu da Katade ile Süddi'den rivayet edilmiştir.

Her şey O'nun yanında bir ölçü iledir": Yani bir kader ve tayin iledir. Ebu Ubeyde: Şöyle demiştir: Mikdar, kader kökünden gelir ve mif'al veznindedir. İbn Abbas da: Allah her şeyi bildi ve onu inceden inceye takdir etti, demiştir.

"Görünmeyeni ve görüneni bilendir": Bunu En'am: 6'da şerh etmiş bulunuyoruz. "el – Kebir": Azîm (ulu) manasınadır. Manası da: Bu büyüklük O'nun kadrinin yüceliğinden ve yükseklik sıfatlarını hak etmesinden kaynaklanır. Binaenaleyh O, bütün büyüklerden daha büyüktür; çünkü her büyük O'nun azameti karşısında küçük kalır. Şöyle de denil-

1 – Taberi, Tefsir, 13/108.

miştir: "el – Kebir": Mahluklara benzemekten yüce olan demektir.

"el – Müteâl": İbn Kesir vasılda da vakıfta da ye ile "el – müteali" okumuştur. Abdülvaris de Ebu Amr'dan aynı şekilde rivayet etmiştir. İbn Şenbuz da, Kunbul'dan onun vakıfta ye ile okuduğunu rivayet etmiştir. Diğerleri de iki halde de ye'siz okumuşlardır. El – Müteâli, mahlukların sıfatlarından münezzeh olan demektir. Hattabi de: Bu, bazen de halkının üstünde yüce olan manasına gelir, demiştir.

سَوَاءٌ مِنْكُمْ مَنْ أَسَرَّ الْقَوْلَ وَمَنْ جَهَرَ بِهِ
وَمَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَسَارِبٌ بِالنَّهَارِ ﴿١٠﴾

10 – İçinizden sözü gizleyen de onu açıklayan da, gece gizlenen de gündüz yoluna giden de (O'nca) birdir.

"Sevaen minküm": İbn Enbari şöyle demiştir: "Sevaün", müstevin yerine kullanılmıştır, mana da: İçinizden bunu yapanlar birdir, eşittir, demektir. "Sözü gizleyen": Yani onu gizleyip saklayan, "onu açıklayan": Yani ilan edip duyuran, demektir. Mana da şöyledir: Hiç şüphesiz gizli ve açık O'nun yanında birdir.

"Vemen hüve müstahfin billeyli ve saribün binnehar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Müstahfi: Gecenin karanlığına bürünendir, saribün binnehar da: Meydana çıkıp ihtiyaçları ile uğraşan demektir. Seribetil ibilü tesribü denir ki: Deve açık arazide çekip gitti, demektir. Şu beyti delil getirmişlerdir:

Bütün topluluğu damızlık hayvanlarının yanında görüyorum,
Biz ise onun yularını çözdük, o ise istediği yere gitmektedir.

Kelamın (ayetteki cümlenin) manası şöyledir: Açık ve gizli O'nun yanında birdir. Bu, çoğunluğun görüşüdür. El – Avfi, İbn Abbas'tan: "Vemen hüve müstahfin": Gece şüpheli kişi, gündüz çıkarsa, insanlara suçsuz olduğunu gösterir, dediğini rivayet etmiştir.

İkincisi: Müstahfin billeyl: Meydana çıkan, sarib binnehar da: Gizlenen demektir. Çünkü inserebel vahşü denir ki: Vahşi hayvan inine girdi, demektir. Bu, Ahfeş'in görüşüdür. Kutrub da böyle demiştir. Cerir de buna şu sözü delil getirmiştir: Hafeytüşşey'e: Bir şeyi açığa çıkarmaktır. "Ekâdu uhfiha" *(Taha: 15)* da böyledir ki, ben onu (kıyameti açığa çıkarmak üzereyim) demektir. Şöyle demiştir: Gizlenene sarib denilmesi, sereb'e yani yer altına, deliğe girmesindendir.

لَهُ مُعَقِّبَاتٌ مِنْ بَيْنِ يَدَيْهِ وَمِنْ خَلْفِهِ يَحْفَظُونَهُ مِنْ أَمْرِ اللّٰهِ
إِنَّ اللّٰهَ لَا يُغَيِّرُ مَا بِقَوْمٍ حَتّٰى يُغَيِّرُوا مَا بِأَنْفُسِهِمْ وَإِذَا
أَرَادَ اللّٰهُ بِقَوْمٍ سُوٓءًا فَلَا مَرَدَّ لَهُ وَمَا لَهُمْ مِنْ دُونِهِ
مِنْ وَالٍ ﴿١١﴾

11 - Onun önünden ve arkasından takipçileri vardır. Onu Allah'ın emrinden korurlar. Şüphesiz Allah, bir kavimdeki iyi şeyi (nimeti) kendilerindeki şeyi (güzel hali) değiştirinceye kadar değiştirmez. Allah bir topluma bir kötülük istediği zaman, onu geri çevirme yoktur. Onların O'ndan başka bir yardımcısı yoktur.

"Lehu muakkibatün": "Lehu"daki hu zamirinde dört görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Dünya krallarından bir krala racidir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: İnsana racidir, bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Allah Teala'ya racidir, bunu da İbn Cerir ile Ebu Süleyman Dımeşki, zikretmiştir.

"Takipçiler"de de iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Hasen, Katade vd. de böyle demişlerdir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: İnsanı takip eden, biri gidince diğeri gelen melekler vardır. Müfessirlerin çoğu şöyle demişlerdir: Onlar hafaza melekleridir; ikisi gündüz, ikisi de gece beklerler. Birtakım gittiği zaman arkasından başka bir takım gelir. Akşam ve sabah namazında birleşirler. İçlerinde İbn Zeyd'in de olduğu bir grup şöyle demiştir: Bu ayet özellikle Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hakkındadır; Amir bin Tufeyl ile Erbed bin Kays onu öldürmeye karar verdiler; Allah da onu ikisinden korudu ve bu ayeti indirdi.

İkinci görüş: Takipçiler kralların nöbetle bekleyen korumalarıdır. Bu da İbn Abbas ile İkrime'den rivayet edilmiştir. Dahhak da şöyle demiştir: Onlar kendilerini Allah'tan koruyan müşrik hükümdarlardır.

"Onu Allah'ın emrinden korurlar": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'ın emrinden korurlar, (fakat) buna güç yeti-

remezler. Bu: Onlar kendilerini Allah'ın emrinden korumaya çalışan müşrik krallardır, diyenlere göredir.

İkincisi: Mana şöyledir: Onların onu korumaları Allah'ın emrindendir. Bunu da İbn Abbas ile İbn Cübeyr, demişlerdir. Buna göre kelamın takdiri şöyle olur: Bu koruma, Allah'ın onlara emrettiği şeylerdendir.

Üçüncüsü: Onu Allah'ın emri ile korurlar; bunu da Hasen, Mücahit ve İkrime, demişlerdir. Lügatçiler şöyle demişlerdir: "Min" be yerine geçer; sıfat harfleri birbirinin yerine kullanılır.

Dördüncüsü: Onu cinlerden korurlar, bunu Mücahit ile Nahai demişlerdir. Ka'b de şöyle demiştir: Eğer Allah Teala sizleri yemenizde, içmenizde ve çıplak anlarınızda müvekkel (görevli) meleklerle korumasa idi, cinler sizi kuş gibi kapardı. Mücahit de şöyle demiştir: Hiçbir insan yoktur ki onu uykusunda ve uyanık iken cinlerden, insanlardan ve haşarattan koruyan görevli bir melek olmasın. Ona bir şey yapmak isterse: Geri çekil, geri çekil der; ancak kaza ve kader bunun haricindedir. Ebu Miclez de şöyle demiştir: Hazreti Ali'ye Murad kabilesinden bir adam geldi: Kendini kolla, çünkü Murad'dan bazı adamlar seni öldürmek istiyorlar, dedi. O da: Her adamın yanında iki melek vardır; onu takdir edilmeyen şeylerden korurlar. Kader geldiği zaman o ikisi geriye çekilir onu o şeyle baş başa bırakırlar ve ecel, sağlam bir kalkandır, dedi.

Beşincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: Onu Allah'ın emrinden koruyan takipçiler vardır. Bunu Ebu Salih ile Ferra, demişlerdir.

Altıncısı: Onu Allah'ın emri için muhafaza ederler, sonunda onu takdir edilen ne ise ona teslim ederler. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiş ve İkrime'nin İbn Abbas'tan rivayet ettiği şeyi delil getirmiştir: Melekler onu Allah'ın emrinden korurlar, kader geldiği zaman aradan çekilirler. İkrime de: Onu Allah'ın emri için muhafaza ederler, demiştir.

Yedincisi: Ona iyiliklerini ve kötülüklerini tespit ederler, bunu da İbn Cüreyc, demiştir. Ahfeş de şöyle demiştir: Muakkibat diye müennes getirmesi, onların çokluğundan dolayıdır; mesela: Nessabe (çok iyi soy bilgini), Allame (çok alim) gibi. Sonra "yahfazunehu" diyerek müzekker yapması da mananın müzekker olmasından dolayıdır.

"Şüphesiz Allah bir kavimdeki şeyi değiştirmez": Yani onlardaki nimeti çekip almaz, "kendilerindeki şeyi değiştirinceye kadar": isyanlarla amel edinceye kadar. Mukatil: Bununla Mekke kafirlerini kastetmiştir, demiştir.

"Allah bir topluma bir kötülük istediği zaman": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O azaptır. *İkincisi:* Beladır.

"Onu geri çevirme yoktur": Yani hiçbir şey onu geri çeviremez ve takipçiler ona fayda vermez. "Onlar için O'ndan başka bir yardımcı yoktur": Yani Allah'tan başka onlardan azap ve belayı savacak bir dost yoktur, demektir.

هُوَ الَّذِي يُرِيكُمُ الْبَرْقَ خَوْفًا وَطَمَعًا
وَيُنْشِئُ السَّحَابَ الثِّقَالَ ﴿١٢﴾

12 – O (Allah) ki size şimşeği korku ve ümit vermek için gösterir ve ağır bulutlar peyda eder.

"O ki size şimşeği korku ve ümit vermek için gösterir": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, yolcuyu korkutmak ve yerliyi ümitlendirmek içindir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Katade de şöyle demiştir: Yolcu onun eziyet ve meşakkatinden korkar, yerli de onun faydasını umar.

İkincisi: Yıldırımlardan korkmak ve yağmuru ümit etmek için. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir; Hasen de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Yağmurun zararından korkan memleketi sindirmek ve ondan yararlanmayı umanlar için gönderir. Bunu da Zeccac, demiştir.

Dördüncüsü: Azaptan korkmak ve sevap ümit etmek için. Bunu da Maverdi zikretmiştir. İbn Zübeyr, gök gürültüsünü işittiği zaman: Kuşkusuz bu, dünya halkı için büyük bir tehdittir, derdi.

"Ağır bulutlar peyda eder": Yani su ile ağırlaşmış bulutlar yaratır. Ferra şöyle demiştir: Sehab: Her ne kadar lafzan tekil ise de o, çoğuldur, tekili de sehabe'dir. O nedenle sıfatı (olan sikal) çoğul olarak gelmiştir. Nitekim: "Müttekiine ala refrefin hudrin ve abkariyyin hisan" *(Rahman: 76)* demiş, ne ahdar ne de hasenin, dememiştir.

وَيُسَبِّحُ الرَّعْدُ بِحَمْدِهِ
وَالْمَلَائِكَةُ مِنْ خِيفَتِهِ وَيُرْسِلُ الصَّوَاعِقَ فَيُصِيبُ بِهَا
مَنْ يَشَاءُ وَهُمْ يُجَادِلُونَ فِي اللَّهِ وَهُوَ شَدِيدُ الْمِحَالِ ﴿١٣﴾

13 – Gök gürültüsü O'nun Hamdi ile tesbih eder, melekler de O'nun korkusundan. Yıldırımlar gönderir de onunla dilediği kimseyi çarpar. Onlar Allah hakkında mücadele ediyorlar. Oysa O, kuvveti çetin olandır.

"Gök gürültüsü O'nun Hamdi ile tesbih eder": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bulutları süren meleğin adıdır, sesi de tesbihidir. Bunu Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, işitilen sestir. Özelikle gök gürültüsünün tesbih ettiği söylenmesi, seslerin en büyüğü olmasındandır. İbn Enbari şöyle demiştir: O'nun sesten tesbih diye haber vermesi mecazdır, nitekim biri şöyle der: Sözün beni üzdü, der (o da buna benzer).

"Melekler de O'nun korkusundan (velmelaiketü min hifetihi)": Bu zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, aziz ve celil olan Allah'a racidir, bu da çok açıktır. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlar Allah'tan korkarlar, onların korkusu insanın korkusu gibi değildir; onlar sağındaki ve solundakini bilmezler, Allah'a ibadetten başka bir şeyle meşgul olmazlar.

İkincisi: O, gök gürültüsüne racidir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Yıldırımlar gönderir de onunla dilediği kimseyi çarpar": Kimler hakkında indiğinde üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Erbed bin Kays ile Amir bin Tufeyl hakkında inmiştir. Bu ikisi Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldiler, onu öldürmek istiyorlardı. Efendimiz: "Allah'ım, ne ile istersen beni onların şerrinden koru" dedi. Erbed'e Allah Teala güneşli bir günde bir yıldırım gönderip onu yaktı. Amir'in de boğazından deve bezesi gibi bir şey çıktı, o da öyle helak oldu. Allah Teala da bu ayeti indirdi. Bu, çoğunluğun görüşüdür; İbn Cüreyc de onlara dahildir. Erbed ise Lebid bin Rebia'nın ana bir kardeşidir.

İkincisi: O, Bir adam hakkında indi, o, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi: "Ya Muhammed, bana tanrını anlat; yakuttan mıdır? Altından mıdır?" dedi. O soruyu soranın üzerine bir yıldırım düşüp onu yaktı ve bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. Mücahit de, onun bir Yahudi olduğunu söylemiştir. Enes bin Malik şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Arap Fir'avnlerinden birine onu Allah'a davet etmek üzere bir elçi gönderdi; o da elçiye: "Allah nedir? O, altından mıdır yoksa gümüşten midir veya bakırdan mıdır?" dedi. Elçi, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e

dönüp durumu haber verdi. O da: "Ona dön; onu davet et" dedi. Döndü, onunla yeniden konuştu, nihayet ona üç kere gidip geldi. Onlar birbirlerine söz atarlarken Allah Teala tepesinin üzerinden bir bulut gönderdi; gök gürledi, ondan bir yıldırım çıktı, adamın tepesine düştü, yakıp götürdü. Bu ayet de bunun üzerine indi.

Üçüncüsü: O, Kur'an'ı inkar eden ve Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlayan bir adam hakkında indi; Allah da ona bir yıldırım gönderip onu helak etti. Bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu Katade, demiştir.

"Onlar Allah hakkında mücadele ediyorlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın büyüklüğüne inanmıyorlar, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Allah hakkında tartışıyorlar, çünkü sözcüleri, yukarıda geçtiği gibi. "O, altından mıdır, yoksa gümüşten midir?" demişti.

"O, kuvveti çetin (acı) olandır": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Yakalaması çetindir, bunu da Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir.

İkincisi: Hilesi çetindir, düşmanlığı zordur, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

Üçüncüsü: Azabı çetindir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas tan demiştir. Mücahit de bir rivayette: İntikamı çetindir, demiştir. Ebu Ubeyde de: Azabı, tuzağı ve ibretlik cezası çetindir, demiş ve Şair A'şa'nın şu beytini delil getirmiştir:

O, kayın ağacının şeref gövdesinden ayrılan bir dalıdır,
İhsanı boldur, tuzağı çetindir.

Eğer ceza verirse, çok acı olur ve eğer
Bol bol ikram ederse, hiç aldırmaz.

İbn Kuteybe: Hilesi çetin ve eli ağırdır, demiştir. Mihal'in esas manası hiledir.

Dördüncüsü: Kuvveti çetin olandır, bunu da Mücahit, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mâhaltuhu mihâlen denir ki, hangimizin daha güçlü olduğu meydana çıksın diye ona karşı koydum demektir. Mahl: Lügatte şiddet manasınadır.

Beşincisi: Kini derin olan demektir, bunu da Hasen Basri, ondan işittiğimiz çeşitli yollardan demiştir. İçlerinde İbn Enbari ile Nakkaş'ın da bulunduğu bir grup müfessir rivayet etmiştir. Bu,

Allah'ın sıfatları arasında caiz değildir. Nakkaş da şöyle demiştir: Bu, nakil ve dil bilen kimselere göre kabul edilemez bir görüştür, bunun aziz ve celil olan Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olması caiz değildir. Bu hususta benim tercih ettiğim, Hazreti Ali'den rivayet edilen: Yakalaması çetindir manasıdır. Yani O, kafiri ve zalimi yakaladığı zaman hiçbiri O'nun azabından kaçıp kurtulamaz, demektir.

لَهُ دَعْوَةُ الْحَقِّ وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ لَا يَسْتَجِيبُونَ لَهُمْ بِشَيْءٍ إِلَّا كَبَاسِطِ
كَفَّيْهِ إِلَى الْمَاءِ لِيَبْلُغَ فَاهُ وَمَا هُوَ بِبَالِغِهِ وَمَا دُعَاءُ الْكَافِرِينَ
إِلَّا فِي ضَلَالٍ ﴿١٤﴾

14 – Hak davet O'nundur. O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler, onlara hiçbir şeyle cevap vermezler. Ancak suyun, ağzına ulaşması için (uzaktan) iki avucunu açana suyun cevap vermesi gibi cevap verirler ki, o (su) ona asla ulaşmaz. Kafirlerin duası ancak sapıklık içindedir.

"Hak davet O'nundur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kelime-i tevhittir, o da: Lailahe illallah'tır. Bunu Hazreti Ali, İbn Abbas ve cumhur, demişlerdir. Mana da şöyledir: Halkından hak davet O'nundur. Davet hakka muzaf kılınmıştır, çünkü lafızlar farklıdır.

İkincisi: Aziz ve celil olan Allah haktır; kim O'na davet ederse, hakka davet etmiş olur. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

"O'ndan başka ibadet ettikleri şeyler": Yani ilahlar diye dua ettikleri putlar, demektir. Ebu Ubeyde, mana şöyledir, demiştir: O'ndan başka dua ettikleri şeyler.

"La yestecibune lehüm": Yani onlara cevap vermezler, demektir.

"Ancak ellerini suya uzatana suyun cevap verdiği gibi cevap verirler": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, susuz kimsedir, su eline gelsin diye elini kuyuya uzatandır ki su ona asla ulaşmaz. Bunu Hazreti Ali ile Ata, demişlerdir.

İkincisi: O susuz kimsedir ki ellerini suyun içine koymuştur, onları kaldırmamaktadır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, susuz kimsedir ki hayalini uzaktan suyun içinde görmekte ve ona yetişmek istemektedir ki ona ulaşamayacaktır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, dili ile suya yalvaran ve eliyle ona işaret e kimsedir ki su ona asla gelmeyecektir. Bunu da Mücahit, demişt

Beşincisi: O, suyu alıp ağzına götürmek için avuçlarını açan l sedir, bu hiçbir zaman olmayacaktır. Araplar: Bulamayacağı bir arayan, uzaktan elini suya uzatan gibidir, derler. Şu beyti kanıt g mişlerdir:

Ben ve siz ve size duyduğum şevk,
Elini parmak uçlarının taşımadığı suya uzatan gibidir.

Burada geçen: Lem tesikhu: Taşımadığı demektir. Vesk: Yükt

Bir başkası da şöyle demiştir:

Sabahleyin kalktım ki benimle onun arasındaki sevgi,
Uzaktan elini suya uzatan gibidir.

Bu, Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

"Kafirlerin duası ancak sapıklık içindedir": Bunda da iki g vardır:

Birincisi: Kafirlerin Rablerine ettiği dua ancak sapıklık içind çünkü sesleri perdeyi delip de Allah'a yetişemez. Bunu Dahhak, Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Kafirlerin putlara ibadeti ancak hüsran içindedi batıldır. Bunu da Mukatil, demiştir.

وَلِلّٰهِ يَسْجُدُ مَنْ فِي السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ طَوْعًا وَكَرْهًا وَظِلَالُهُمْ بِالْغُدُوِّ وَالْاٰصَالِ ۩ (15)

15 – Göklerde ve yerde kim varsa (onlar) ve gölgeleri, ister mez O'na sabah akşam secde eder.

"Göklerde kim varsa": Göklerdekiler melekler, yerdekile mü'minler, demektir. "Tav'an ve kerhen": İster istemez, demekt

İstemeyerek secde etmelerinin manasında da üç görüş vardı

Birincisi: O, İslam'a kılıç korkusuyla girenin secdesidir. Bun İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: O, kafirin gölgesinin secdesidir, bunu da Mukatil, dem

Üçüncüsü: İstemeyenin secde etmesi; zillet gösterip Allah'ın irade buyurduğu afiyet, hastalık, zenginlik ve fakirlik gibi şe boyun bükmesidir.

"Gölgeleri de": Yani isteyerek ve istemeyerek secde edenlerin gesi de secde eder, demektir. Gölgenin secde etmesi: Bir tarafta

tarafa hareket edip uzayıp kısalarak emrine boyun eğmesidir. İbn Enbari şöyle demiştir: Dilciler şöyle derler: Zıl (gölge), sabahları güneşin yayılması ile uzayan gölgedir. Fey' ise: Güneş yukarı çekildikten sonra kısalandır. Ona fey' denilmesi, güneş yayılmadan önceki duruma dönmesindendir. Bundan başkasına zıl denir; mesela insanın gölgesi, duvarın gölgesi, elbisenin gölgesi ve ağacın gölgesi gibi.

Şair Humeyd bin Sevr de şöyle demiştir:

Ne kuşluk vakti serin bir gölge elde edebilirsin
Ne de akşam üzeri güneşli bir yer bulabilirsin.

Şair Lebid de şöyle demiştir:

Koyu gölge hoşuna gittiği sırada,
Birden üzerine güneş doğup onu sildi.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Ey Tudıh vadisindeki üç ovalar,
Sizin gölgelerinizi çok özledim.

Şöyle de denilmiştir: Kafir Allah'tan başkasına secde eder, gölgesi ise Allah'a secde eder. Ğuduv ve âsâl kelimelerinin manasını ise A'raf: 7'de şerh etmiş bulunuyoruz.

قُلْ مَنْ رَبُّ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ قُلِ اللّٰهُ قُلْ اَفَاتَّخَذْتُمْ مِنْ دُونِهٖٓ اَوْلِيَٓاءَ لَا يَمْلِكُونَ لِاَنْفُسِهِمْ
نَفْعًا وَلَا ضَرًّا قُلْ هَلْ يَسْتَوِي الْاَعْمٰى وَالْبَص۪يرُ اَمْ هَلْ تَسْتَوِي
الظُّلُمَاتُ وَالنُّورُ اَمْ جَعَلُوا لِلّٰهِ شُرَكَٓاءَ خَلَقُوا كَخَلْقِه۪ فَتَشَابَهَ
الْخَلْقُ عَلَيْهِمْ قُلِ اللّٰهُ خَالِقُ كُلِّ شَيْءٍ وَهُوَ الْوَاحِدُ الْقَهَّارُ ﴿١٦﴾

16 - De ki. "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" "Allah" de. De ki: 'O'ndan başka kendi nefislerine ne yarar ne de zarar verme imkanına sahip olmayan dostlar mı edindiniz? De ki: "Körle gören bir olur mu? Yahut karanlıklarla nur bir olur mu?" Yoksa Allah'a O'nun yaratması gibi yaratan ortaklar koştular da yaratma onlara benzer mi geldi? De ki: "Allah her şeyin yaratıcısıdır. O, tektir, kahhardır.

"De ki: "Göklerin ve yerin Rabbi kimdir?" "Allah" de": Neden soru

da cevap da aynı merkezden geldi? Çünkü müşrikler her şeyi yaratanın Allah olduğunu inkar etmezlerdi. İnkar etmeyince, sanki kendileri cevap vermiş gibi oldular. Sonra onları: "De ki: O'ndan başka dostlar mı?" edindiniz kavli ile susturdu, yani onları dostlar edinip onlara ibadet ettiniz; hâlbuki onların kendi nefislerine ne bir faydaları ne de bir zararları vardır: Artık başkalarına nasıl bunu yapacaklar? Sonra putlara tapanla Allah'a tapan için bir misal getirip şöyle dedi: "De ki: Hiç körle gören bir olur mu?". Yani müşrikle mü'min bir olur mu? "Yahut karanlıklarla nur bir olur mu (em hel testevizzulumatu vennur)?": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile: "Testevi" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ye ile: "Yestevi" okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Müennes okumak güzeldir, çünkü fail müennestir. Müzekker de caizdir, çünkü onun müenneslıği hakiki değildir. Zulumat ve nurdan maksat: Şirk ile imandır. "Yoksa Allah'a ortaklar mı kıldılar?": İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Allah'a ortaklar mı koştular? Onlar da O'nun gibi yarattılar da Allah'ın yaratması ile onların yaratması birbirine mi karıştı? Bu, ret manasında bir sorudur, mana da şöyledir: Vaziyet öyle değildir, bilakis iyi düşünürlerse, tek Yaratıcının Allah olduğunu ve diğerlerinin hiçbir şey yaratmadığını bilirler.

"De ki: Her şeyin Yaratıcısı Allah'tır": Zeccac şöyle demiştir: Bunu de ve bu surede sana haber verilen şeylerle gerçek yaratanın O olduğunu gösteren delillerle açıkla. Vahid ve Kahhar'ın manası da Yusuf 39'da zikretmiş bulunuyoruz.

أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَسَالَتْ أَوْدِيَةٌ بِقَدَرِهَا فَاحْتَمَلَ السَّيْلُ زَبَدًا
رَابِيًا وَمِمَّا يُوقِدُونَ عَلَيْهِ فِي النَّارِ ابْتِغَاءَ حِلْيَةٍ أَوْ مَتَاعٍ زَبَدٌ
مِثْلُهُ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْحَقَّ وَالْبَاطِلَ فَأَمَّا الزَّبَدُ فَيَذْهَبُ جُفَاءً
وَأَمَّا مَا يَنْفَعُ النَّاسَ فَيَمْكُثُ فِي الْأَرْضِ كَذَلِكَ يَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
(١٧) لِلَّذِينَ اسْتَجَابُوا لِرَبِّهِمُ الْحُسْنَى وَالَّذِينَ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَهُ لَوْ أَنَّ
لَهُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا وَمِثْلَهُ مَعَهُ لَافْتَدَوْا بِهِ أُولَئِكَ
لَهُمْ سُوءُ الْحِسَابِ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمِهَادُ (١٨)

17 – (Allah) gökten su indirdi de dereler onun kadar aktı. Sel üste çıkan bir köpük yüklendi. Süs yahut eşya yapmak için ateş yakarak erittikleri şeyde de onun gibi bir köpük vardır. İşte Allah hakkı ve batılı böyle örneklendirir. Köpüğe gelince, atılarak gider. İnsanlara fayda veren şeye gelince, yerde kalır. Allah misalleri böyle açıklar.

18 – Rablerine icabet eden kimseler için en güzeli vardır. O'na icabet etmeyenler de, eğer yeryüzündeki şeyler ve bir o kadarı kendilerinin olsa, (azaptan kurtulmak için) onu feda ederlerdi. İşte onlar için hesabın kötüsü vardır. Onların barınakları cehennemdir. O ne kötü yataktır!

"Allah gökten su indirdi": Yani yağmur indirdi, demektir. "Fesalet evdiyetün": Evdiye, vadi'nin çoğuludur, o da iki dağ arasında suyun birikip sel olduğu açık yerdir. "Onun kadar": Yani taşıdığı kadar demektir; eğer vadi küçük ise su az olur, eğer geniş ise çok olur. Hasen, İbn Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Eyyub, İbn Yamur ve Ebu Hatim de, Yakup'tan rivayet ederek, sakin dal ile "bikadriha" okumuşlardır. "Dereler aktı" sözünde ise mecaz (tolerans) vardır; mana: Suları aktı (salet miyahüha) demektir. Bu durumda muzaf hazfedilmiştir. "Bikaderiha" kavli de öyledir ki, suyu kadar demektir. "Sel üste çıkan bir köpük yüklendi": Bu, aziz ve celil olan Allah'ın getirdiği bir misaldir. Sonra başka bir misal getirip: "Ve mimma tukıdune aleyhi finnar (ateşte erittiğiniz şeyde de köpük vardır" dedi. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, te ile: "Tukıdune" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Kim te ile okursa, yukarıda hitap sigası geçmiş olmasındandır, o da: "Kul efettehaztüm" kavlidir. Herkese dönük bir hitap olması da caizdir. Kim de ye ile okursa yukarıda: "Em cealu lillahi şürekae" kavlinin gaip sigası ile geçmesindendir.

"Üzerine ateş yaktıkları şeyden": Bu da ateşe girip eritilen madenlerdir. "Süs aramak için": Yani altın ve gümüş gibi süs aramak için demektir. "Yahut eşya": Bundan da demir, tunç, bakır ve kurşun gibi istifade edilen kap kacak ve eşya yapılan madenler kastedilmiştir. "Onun gibi bir köpük": Yani onun da selinki gibi bir köpüğü vardır, bu da başka bir misaldir.

Kendine misal getirilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, onun gökten indirilmesi suya benzetilmiş, kulların kalpleri de derelere benzetilmiştir. Onlar da yakîn ile şüphe, akıl ile cehalet gibi şeyler taşır. Yerin sudan istifade ettiği gibi

mü'min de kalbindeki şeyden istifade eder. Kafir ise Kur'an'dan yararlanamaz, çünkü şüphe ve küfür içindedir. O zaman onun Kur'an'dan elde ettiği şey, köpük gibi ve demirin kiri gibi olur ki ondan istifade edemez.

İkincisi: O, hak ile batıldır; hak yerde kalan temiz suya benzetilmiştir. Batıl da atılıp giden köpüğe benzetilmiştir. O, her ne kadar suyun üzerine çıkarsa da, eriyip gider. Batıl da öyledir; her ne kadar bazı durumlarda hakkın üzerine çıksa da Allah sonunda onu siler götürür.

Üçüncüsü: O, Allah'ın mü'min ve kafir için getirdiği misaldir: mü'minin itikadı ve ameli, istifade edilen su gibidir. Kafirin misali, itikadı ve ameli de köpük gibidir.

"İşte böyle": Yani bu anlatılan gibi, Allah hakka ve batıla misal getirir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Böylece Allah hakka misal getirir ve batıla misal getirir.

Cüfa ise: İbn Kuteybe şöyle demiştir: O, vadinin kıyıya attığı şeylerdir: Ecfetilkıdrü bizebediha denir ki: Tencere köpük atmaktır. İbn Faris de şöyle demiştir: Cüfa: Selintidir. Cefa da o kökten gelir. İbn Enbari de: Cüfa, eski ve dağınık şeydir, demiştir. İbn Abbas da şöyle demiştir: Köpüğe el vurulursa, hiçbir şey olmadığı görülür.

"İnsanlara fayda veren şeye gelince": O da köpüğü atılmış su ve madenlerdir. "Yerde kalır": Ondan istifade edilir. "Kezalik" (onun gibi)": Hak da sahibine kalır.

"Rablerine icabet edenler için vardır": Yani mü'minler için vardır. "O'na icabet etmeyenler de": Yani kafirler de, demektir. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: İstecebtü leke ve ecebtüke aynı manayadır, o da icabet etmektir.

"En güzeli" hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir, bunu da İbn Abbas ile cumhur demişlerdir. *İkincisi:* Hayat ve rızıktır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Cennet ve ondan aşağı bütün hayırlardır. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

"Onu feda ederlerdi": Yani kendilerini azaptan kurtarmak için fidye verirlerdi, fakat onlardan kabul olunmaz. Hesabın kötüsü hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, amellerin tartışılmasıdır. Bunu Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Nahai de şöyle demiştir: O, bütün günahtan hesaba çekilip ondan hiçbir şeyin bağışlanmamasıdır.

İkincisi: İyiliklerinin kabul edilmeyip kötülüklerinden vazgeçilmemesidir.

Üçüncüsü: Hesap anında azarlanıp paylanmaktır.

أَفَمَنْ يَعْلَمُ أَنَّمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ الْحَقُّ كَمَنْ هُوَ أَعْمٰى إِنَّمَا يَتَذَكَّرُ أُولُوا
الْأَلْبَابِ ﴿١٩﴾

19 – Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör gibi midir? Ancak akl-ı selim sahipleri öğüt alırlar.

"Rabbinden sana indirilenin hak olduğunu bilen kimse, kör gibi midir?": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu ayet, Hamza ile Ebu Cehil hakkında inmiştir. "İnnema yetezekkerü": Yani ancak akıl sahipleri öğüt alır, demektir. Tezekkür: Öğüt almaktır.

الَّذِينَ يُوفُونَ بِعَهْدِ اللّٰهِ وَلَا يَنْقُضُونَ الْمِيثَاقَ ﴿٢٠﴾
وَالَّذِينَ يَصِلُونَ مَا أَمَرَ اللّٰهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ
وَيَخَافُونَ سُوءَ الْحِسَابِ ﴿٢١﴾

20 – (Akl-ı selim sahipleri) o kimselerdir ki Allah'ın sözünü yerine getirirler ve antlaşmayı bozmazlar.

21 – Onlar Allah'ın ulaştırılmasını emrettiği şeyi ulaştırırlar, Rablerinden korkarlar ve kötü hesaptan endişe ederler.

"Onlar Allah'ın sözünü yerine getirirler": Bu sözde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, insanları Adem'in belinden çıkardığı zaman onlardan aldığı sözdür.

İkincisi: Onlara emrettiği ve farz kıldığı şeylerdir. Aziz ve celil olan Allah'ın ulaştırılmasını emrettiği şeyde de üç görüş vardır ki bunların sahiplerini Bakara: 27'de belirtmiş bulunuyoruz. Kötü hesabı da az önce zikrettik.

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ
وَأَقَامُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرَؤُنَ
بِالْحَسَنَةِ السَّيِّئَةَ أُولٰئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٢﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ
يَدْخُلُونَهَا وَمَنْ صَلَحَ مِنْ آبَائِهِمْ وَأَزْوَاجِهِمْ وَذُرِّيَّاتِهِمْ وَالْمَلٰئِكَةُ

يَدْخُلُونَهَا ... عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ ﴿٢٣﴾ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ فَنِعْمَ
عُقْبَى الدَّارِ ﴿٢٤﴾

22 – Onlar Rablerinin yüzünü / rızasını isteyerek sabrettiler. Namazı dosdoğru kıldılar ve kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden gizli ve açık harcadılar. Onlar kötülüğü iyilikle savarlar. İşte onlar için bu yurdun (iyi bir) sonucu vardır.

23 – (Yani) Adn cennetleri. Onlar da atalarından, zevcelerinden ve zürriyetlerinden salih olanlar da girerler. Melekler yanlarına her kapıdan girerler.

24 – "Sabrettiğiniz şeylerden dolayı selam size! Yurdun sonu ne güzel!" derler.

"Onlar sabrettiler": Yani emredildikleri şeylere sabrettiler, "Rablerinin yüzünü isteyerek": Yani rızasını arayarak. "Namazı dosdoğru kıldılar": Tam yaptılar, "kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden harcadılar": Rızık ettiğimiz malları Allah'a itaatte kullandılar. İbn Abbas: Namazdan maksat: Beş vakit namazdır, harcamaktan maksat da: Zekattır, demiştir.

"Kötülüğü iyilikle savarlar": Bunlardan ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Kötü ameli iyi amelle def ederler. Bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kötülüğü iyilikle savarlar, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Zulmü af ile savarlar, bunu da Cüveybir, demiştir. *Dördüncüsü:* Beyinsizliği akılla savarlar; birileri kendilerine cahilce davrandığı zaman ona karşı halim selim davranırlar. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir. *Beşincisi:* Günahı tövbe ile savarlar, bunu da İbn Keysan, demiştir.

"Onlar için bu yurdun iyi bir sonucu vardır": İbn Abbas: Sonunda onlar için cennet vardır, yani akibetleri cennettir, demiştir.

"Vemen salaha": İbn Ebi Able, lamın zammesiyle "saluha" okumuştur. Saluha'nın manası da iman etmektir. Zira Allah Teala mü'mine ikram ve göz aydınlığı olarak iman eden ailesini de ona katar. "Melekler yanlarına her kapıdan girerler": İbn Abbas: Allah'tan selam, armağan ve hediyelerle girerler, demiştir.

"Selam size!": Zeccac şöyle demiştir: Burada "derler" sözü söylenmemiştir, çünkü sözün akışından anlaşılmaktadır. Bu selamda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bilinen selamdır, melek girer, selam verip çekilir. İbn Enbari şöyle demiştir: Selam verenin: Selamün aleyküm sözünde iki görüş vardır: *Birincisi:* Selam aziz ve celil olan Allah'tır. Mana da: Allah sizin üzerinizdedir, yani sizi muhafaza etmektedir, demektir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Selam (esenlik) sizin üzerinize olsun. Bu durumda selam, selamet kelimesinin çoğuludur.

İkincisi: Bunun manası şöyledir: Allah Teala sizi kıyamet korkularından ancak dünyadaki sabrınızla selamete çıkardı.

Sabrettikleri şey hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, Allah'ın emridir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Dünya halleridir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Dindir. *Dördüncüsü:* Fakirliktir, bu ikisi Ebu İmran el – Cevni'den rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* O, sevgiliyi kaybetmektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

وَالَّذِينَ يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ
وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَٰئِكَ
لَهُمُ اللَّعْنَةُ وَلَهُمْ سُوءُ الدَّارِ ﴿٢٥﴾

25 – Onlar ki Allah'ın sözünü kesinleştikten sonra bozarlar, Allah'ın ulaştırmasını emrettiği şeyi koparırlar ve yeryüzünde bozgunculuk ederler, işte onlar, onlar için lanet vardır ve yurdun kötüsü vardır.

"Onlar ki Allah'ın sözünü bozarlar": Tefsiri Bakara: 27'de geçmiş bulunuyor. Mukatil: Ehl-i kitabın kafirleri hakkında inmiştir, demiştir.

"İşte onlar, onlar için lanet vardır": Yani lanet onların üzerinedir, demektir (lam, ala manasına kullanılmıştır. Mütercim).

اللَّهُ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَاءُ
وَيَقْدِرُ وَفَرِحُوا بِالْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا فِي الْآخِرَةِ إِلَّا
مَتَاعٌ ﴿٢٦﴾

26 – Allah dilediği kimse için rızkı genişletir ve daraltır. Onlar dünya hayatı ile sevindiler. Hâlbuki dünya hayatı ahirete nisbetle ancak bir geçimliktir.

"Allah dilediği kimse için rızkı genişletir": Yani dilediği kimseye bol verir, demektir. "Ve daraltır": Yani kıt verir, demektir. "Onlar dünya hayatı ile sevindiler": İbn Abbas şöyle demiştir: Allah Mekke müşriklerini murat etmiştir; onlar dünyalığa nail olunca taşkınlık edip peygamberlere inanmadılar.

"Dünya hayatı ahirete nisbetle değildir": Yani ona kıyas edildiği zaman değildir, "ancak bir geçimliktir": Yani istifade edilip de sonra yok olan şey gibidir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ آيَةٌ مِنْ رَبِّهِ قُلْ إِنَّ اللَّهَ
يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي إِلَيْهِ مَنْ أَنَابَ ﴿٢٧﴾

27 – Kafirler: "Ona Rabbinden bir ayet / mucize indirilmeli değil miydi?" derler. De ki: Şüphesiz Allah dilediği kimseyi saptırır ve döneni de kendine hidayet eder.

"Kafirler" derler: Bu ayet, Mekke müşrikleri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den eski peygamberlerin mucizeleri gibi şeyler istedikleri zaman inmiştir. "De ki: Şüphesiz Allah dilediği kimseyi saptırır": Yani ayetler indirip de sizi onlardan delil çıkarmaktan alıkoyduğu gibi onu da hidayetten çevirir. "Döneni de kendine hidayet eder": Yani hakka döneni hidayet eder, demektir. Hakka da ancak Allah'ın dönmesini dilediği kimse döner. Sanki: Dilediğine hidayet eder, demiş gibidir.

الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ
قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ ﴿٢٨﴾
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ طُوبَىٰ لَهُمْ وَحُسْنُ مَآبٍ ﴿٢٩﴾

28 – Onlar iman edenler ve kalpleri Allah'ın zikri ile huzur bulanlardır. Bilin ki kalpler Allah'ın zikri ile huzur bulur.

29 – Onlar o kimselerdir ki, iman ettiler ve iyi şeyler yaptılar. Hoşluk ve gidilecek güzel yer onların!

"Onlar iman edenlerdir": Bu "döndü" kavlinden bedeldir, mana da şöyledir: Allah iman edenleri hidayete eriştirir. "Kalpleri Allah'ın zikri ile huzur bulanlardır": Bu zikirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır. *İkincisi:* Genel olarak Allah'ın zikridir.

Huzur bulmada da iki görüş vardır:

Birincisi: O'nu sevmek ve O'nunla ünsiyet etmektir (yakınlığından memnun olmaktır).

İkincisi: O'na ısınıp O'ndan şüphe etmemektir. Allah zikredildiği zaman kalpleri iğrenenler ise öyle değildir.

"Elâ bizikrillahi (bilin ki, Allah'ın zikri)": "Elâ" ikaz ve başlama edatıdır, mana da şöyledir: Tatmin olan kalpler mü'minlerin kalpleridir, çünkü kafirin kalbi tatmin olmaz (huzuı bulmaz).

"Tuba lehüm (onlar için hoşluk vardır)": Tuba kelimesinde de sekiz görüş vardır:

Birincisi: O, cennette bir ağacın adıdır. Ebu Said el – Hudri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam: "Ya Resulallah, tuba nedir?" dedi. O da şöyle dedi: O cennette bir ağaçtır ki kapladığı alan yüz seneliktir. Cennet halkının libasları onun meyve çanaklarından çıkar.[2] Ebu Hureyre de şöyle demiştir: Tuba cennette bir ağaçtır. Allah Teala ona: Kulum ne isterse ona çıkar, der. O da ona eyer ve gemi ile atlar çıkarır, yuları ile deve çıkarır. Giysilerden de ne isterse onu çıkarır. Şehr bin Havşeb de şöyle demiştir: Tuba cennette bir ağaçtır, her ağaçta ondan bir dal vardır. Cennet surunun içindedir. Bu; Atıyye, Şimr bin Atıyye, Muğis bin Sümey ve Ebu Salih'in görüşleridir.

İkincisi: O, Habeş dilinde cennetin ismidir. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Musannif şöyle demiştir: Ben Şeyhimiz Ebu Mansur'dan okudum, o da Said bin Mescuh'tan şöyle dediğini rivayet etti: Tuba: Hint dilinde cennet demektir. Onun, cennetin ismi olduğuna kail olanlardan biri de İkrime'dir. Mücahit'ten de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Onlar için tuba vardır, demek: Sevinç ve göz aydınlığı vardır, demektir. Bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Manası: Onlar için nimetler vardır, demektir. Bunu da bir rivayette İkrime demiştir. O, başka bir rivayette de: Onlara ait olan şeyler ne güzeldir, demiştir.

Beşincisi: Onlara gıpta ve neşe vardır, bunu da Said bin Cübeyr ile Dahhak demişlerdir.

Altıncısı: Onun manası: Onlar için hayır vardır, demektir. Bunu

---

2 – İmam Ahmed, Müsned, Ebu Said el – Hudri'den, 3/71.

da bir rivayette Nahai demiştir. O, başka bir rivayette de: O, Allah'ın onlara verdiği hayır ve ikramlardır, demiştir. Ma'mer de, Katade'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bir adam bir adama: Tuba leke derse: Hayır kazandın, demektir. Bu da Arapça bir kelimedir.

Yedincisi: Onlar için güzellik vardır, demektir. Bunu da Said, Katade'den, o da Hasen'den rivayet etmiştir.

Sekizincisi: Mana şöyledir: Onlar için hoş bir yaşam vardır. "Tuba" dil bilginlerine göre: Tayyib kökünden fu'la veznindedir, bu da Zeccac'ın görüşüdür. İbn Enbari de tevili şöyledir, demiştir: İyi hal, zevkli vaziyet onlarındır. Aslı "tuyba"dır, ye sakin, makabli de mazmum olduğu için vava dönüşmüştür, nitekim "mukın"da da durum aynıdır; çünkü onun da aslı "muykın"dır. Zira o da yakîn'den alınmıştır. Zamma yeye ağır geldiğinden vava çevrilmiştir.

"Ve hüsnü meab (gidilecek güzel yer de onların)": Meab: Dönülüp gelinecek yer, demektir.

كَذَٰلِكَ أَرْسَلْنَاكَ فِي أُمَّةٍ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهَا أُمَمٌ لِتَتْلُوَا عَلَيْهِمُ
الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَهُمْ يَكْفُرُونَ بِالرَّحْمَٰنِ قُلْ هُوَ رَبِّي لَا إِلَٰهَ إِلَّا
هُوَ عَلَيْهِ تَوَكَّلْتُ وَإِلَيْهِ مَتَابِ ﴿٣٠﴾

30 – Bunun gibi seni de kendilerinden önce nice ümmetlerin geçtiği bir ümmete gönderdik ki, sana vahyettiğimizi onlara okuyasın. Onlarsa Rahman'ı inkar ediyorlar. De ki: "O, benim Rabbimdir. O'ndan başka tanrı yoktur. Yalnız O'na tevekkül ettim ve yalnız O'nadır dönüşüm".

"Bunun gibi": Yani senden önce peygamberler gönderdiğimiz gibi, demektir.

"Onlar Rahman'ı inkar ediyorlar": İniş sebebi hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Kureyş kafirlerine: Rahman'a secde edin, dediği zaman: "Rahman da nedir?" dediler, bunun üzerine bu ayet indi. Onlara: Sizin inkar ettiğiniz Rahman, benim Rabbim'dir, denildi. Bu, Dahhak'in, İbn Abbas'tan rivayet ettiği görüşüdür.

İkincisi: Onlar Hudeybiye barışında antlaşma yazmak istedikleri zaman, Hazreti Ali: Bismillahirrahmanirrahim, yazdı; Sehl bin Amr:

Biz Müseyleme'den başka Rahman bilmiyoruz, dedi. Ayet de bunun üzerine indi. Bunu Katade, İbn Cüreyc ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gün Hicr'de dua ediyordu, Ebu Cehil de onu dinliyordu: Peygamberimiz: Ya Rahman, diyordu. Ebu Cehil dönüp müşriklere koştu: Muhammed bizi tanrılara dua etmekten men ediyor, o ise iki tanrıya dua ediyor, dedi. Ayet bunun üzerine indi. Bunu Ali bin Ahmed Nisaburi zikretmiştir.

"Ve ileyhi metab": Ebu Ubeyde: Bu, tübtü ileyhi'nin mastarıdır, demiştir.

وَلَوْ أَنَّ قُرْآنًا سُيِّرَتْ
بِهِ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهِ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهِ الْمَوْتَىٰ بَل لِّلَّهِ
الْأَمْرُ جَمِيعًا أَفَلَمْ يَيْأَسِ الَّذِينَ آمَنُوا أَن لَّوْ يَشَاءُ اللَّهُ لَهَدَى
النَّاسَ جَمِيعًا وَلَا يَزَالُ الَّذِينَ كَفَرُوا تُصِيبُهُم بِمَا
صَنَعُوا قَارِعَةٌ أَوْ تَحُلُّ قَرِيبًا مِّن دَارِهِمْ حَتَّىٰ يَأْتِيَ وَعْدُ اللَّهِ
إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٣١﴾ وَلَقَدِ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِّن قَبْلِكَ
فَأَمْلَيْتُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا ثُمَّ أَخَذْتُهُمْ فَكَيْفَ كَانَ عِقَابِ ﴿٣٢﴾

31 – Eğer gerçekten bir Kur'an ki onunla dağlar yürütülse yahut onunla yer parçalansa yahut onunla ölüler konuşturulsa idi, (yine de iman etmezlerdi). Hayır, bütün emir Allah'ındır. İman edenler bilmediler mi ki, eğer Allah dileseydi, bütün insanlara mutlaka hidayet ederdi. Kafirlere (gelince), hep yaptıkları şeylerden dolayı Allah'ın va'di gelinceye kadar ya başlarına bir bela gelecek yahutta yurtlarının yakınına konacaktır. Şüphesiz Allah va'dinden caymaz.

32 – Andolsun, senden önceki peygamberlerle alay edildi; ben de kafirlere mühlet verdim, sonra da onları yakaladım. Cezam nasıl oldu?

"Eğer gerçekten bir Kur'an ki, onunla dağlar yürütülse idi": İniş sebebi şöyledir: Kureyş müşrikleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Mekke'nin derelerini bize Kur'an'la genişletsen, dağlarını

uzaklaştırsan da yerine ekin eksek ve ölülerimizi diriltsen, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Zübeyr bin Avvam da şöyle demiştir: Kureyş, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Allah'a dua et de, şu dağları yürütüp bizden uzaklaştırsın ve yerden bize nehirler fışkırtsın da biz de ekelim, veyahut ölülerimizi diriltsin de onlarla konuşalım, veyahut şu kayayı altın etsin de yaz kış yolculuk etmekten kurtulalım; peygamberlerin böyle mucizeleri vardı, dediler. İşte ayet bunun üzerine indi. Ve: "Bizi mucize göndermekten men eden şey, sırf öncekilerin inanmamış olmasıdır" *(İsra: 59)* kavli indi. "Evkuttıat bihil cibalü" kavlinin manası da: Yer yarılsın da nehirler fışkırsın, demektir. "Ev küllime bihil mevta": Bu da, ölüler diriltilsinler de konuşsunlar, demektir

"Lev"in cevabında iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, atılmıştır, kelamın takdirinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Takdiri şöyledir: O, bu Kur'an olurdu, demektir. Bunu da Ferra ile İbn Kuteybe, demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: Eğer bu, Kur'an'ınızdan başka bir Kur'an'la yapılsa idi, sizin Kur'an'ınızla yapılırdı, demektir. *İkincisi:* Takdiri şöyledir: Eğer bütün bunlar olsa idi, yine de iman etmezlerdi. Delili de şudur: "Eğer onlara melekler indirse idik... *(En'am: 111)* Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: "Lev"in cevabı başa alınmıştır, mana da şöyledir: Onlar Rahman'ı inkar ediyorlar, ister ki biz onlara istemiş oldukları şeyleri indirelim. Bunu da yine Ferra zikretmiştir.

"Hayır, bütün emir Allah'ındır": Yani Eğer iman etmelerini dileseydi, elbette iman ederlerdi, dilemediği için de teklif ettikleri mucizeler onlara yarar sağlamaz. Sonra da bunu tekit ederek: "İman edenler bilmediler mi (efelem yey'es)?" dedi. Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: "Efelem yey'es", (efelem yetebeyyen) meydana çıkmadı mı, demektir? Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de ondan, böyle okuduğunu ve: Zannederim katip bunu uykulu iken yazmıştır, dediğini rivayet etmiştir. Bu da Mücahit, İkrime, Ebu Malik ve Mukatil'in görüşleridir.

İkincisi: "Bilmediler mi?" demektir. Bunu da Ebu Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Katade ve İbn Zeyd böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu Naha' kabilesinin lügatidir, onlar yey'es'i, bilme manasında kullanırlar. Şair de şöyle demiştir:

Onlar beni dağ yolunda esir aldıkları zaman onlara dedim ki.
Beni bilmiyor musunuz, ben Zehdem atının binicisinin oğluyum?!

Neden yey'es, (ümit kesmek) bilmek yerinde kullanılmıştır? Çünkü bir şeyi bilen ve onun hakkında yakine sahip olan, başka şeyden ümidini (alakasını) keser.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: İman edenler bir tek kişiye hidayet etmekten ümitlerini kesmişlerdir; eğer Allah dileseydi bütün insanları hidayet ederdi. Bunu da Ebu'l – Aliye demiştir.

Dördüncüsü: İman edenler, bu müşriklerin iman edeceklerinden ümit kesmediler mi? Bunu da Kisai, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Bence mana şöyledir: İman edenler, Allah'ın iman etmezler diye nitelediklerinin iman etmeyeceğinden ümit kesmediler mi?

"Kafirler sürüp gidecek": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bütün kafirlerdir, bunu da İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Mekke kafirleridir, bunu da Mukatil, demiştir.

Kaira'ya gelince, Zeccac şöyle demiştir: O, büyük bir işle inen şiddetli beladır.

Bundan da ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: O, gökten inen bir azaptır, bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderdiği birlikler ve öncülerdir. Bunu da İkrime demiştir.

"Yahut yurtlarının yakınına konar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'dir, mana da şöyledir: Yahutta sen yurtlarının yakınına konarsın, ya Muhammed. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İkrime ve Katade böyle demişlerdir.

İkincisi: O inecek olan, karia (gürültülü azap)tır. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

"Allah'ın va'di gelinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mekke'nin fethidir, bunu da İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Kıyamettir, bunu da Hasen Basri, demiştir.

أَفَمَنْ هُوَ قَائِمٌ عَلَىٰ كُلِّ نَفْسٍ بِمَا كَسَبَتْ ۗ وَجَعَلُوا لِلَّهِ شُرَكَاءَ قُلْ سَمُّوهُمْ ۚ
أَمْ تُنَبِّئُونَهُ بِمَا لَا يَعْلَمُ فِي الْأَرْضِ أَمْ بِظَاهِرٍ مِنَ الْقَوْلِ ۗ بَلْ زُيِّنَ
لِلَّذِينَ كَفَرُوا مَكْرُهُمْ وَصُدُّوا عَنِ السَّبِيلِ ۗ وَمَنْ يُضْلِلِ
اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ ﴿٣٣﴾

33 – Kazandığı şeyle her nefsin üzerinde duran (Allah, böyle olmayan putlar) gibi midir? Onlar Allah'a ortak kıldılar / koştular. De ki: "Onların adlarını verin". Yoksa yerde bilmediğini O'na haber mi veriyorsunuz? Hayır, siz dış sözle (batıl zan ile onlara ortaklar diyorsunuz). Hayır, kafirlere tuzakları süslü gösterildi ve yoldan çevrildiler. Allah kimi saptırırsa, onun için bir yol gösterici yoktur.

"Kazandığı şeyle her nefsin üzerinde duran": Bu, aziz ve celil olan Allah'tır. Burada durmanın manası da şudur: Halkının işlerini yürütmek, rızık ve ecellerini tespit etmek ve ceza için amellerini kaydetmektir. Mana da şöyledir. Herkese, iyiliğine karşı sevap vererek ve kötülüğü ile onu yakalayarak yaptığının karşılığını veren (Allah), bu sıfatta olmayan putlar gibi midir? Ferra şöyle demiştir: Cevap verilmemiştir; çünkü mana bellidir. Bunu da: "Allah'a ortaklar koştular" sözü ile belirtmiştir. Sanki: "Böyle yapan Allah, onların ortakları gibi midir?" demiştir?

"De ki: Onların adlarını verin": Yani Eğer onlar Allah'ın ortakları iseler, Allah'a rızık veren, öldüren ve dirilten denildiği gibi onlara da hak ettikleri sıfatları ve kendilerine nispet edilen şeyleri verin. Eğer onlara bu isimler verilirse, yalan olduğu görülür.

"Yoksa O'na yeryüzünde bilmediği şeyi mi haber veriyorsunuz?": Bu öncesiyle ilişkisi olmayan bir sorudur, mana da şöyledir: Eğer onlara da Allah'ın sıfatlarını verirlerse, onlara de ki: O'na yeryüzünde ortağı olduğunu, O'nunsa ortağını bilmediğini mi haber veriyorsunuz? Eğer olsa idi bilirdi?

"Yoksa dış (zahiri) sözle mi?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Zanla ilgili sözle mi? Bunu Mücahit, demiştir. *İkincisi:* Batılla mı? Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Aslı ve esası olmayan sözle mi?

"Kafirlere tuzakları süslü gösterildi": İbn Abbas: Şeytan onlara küfrü süslemiştir, demiştir.

"Ve saddu anissebil": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, sadın fethi ele: "Ve saddu" okumuşlardır. Hamim Mü'min de de *(Ğafir: 37)* böyle okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, ikisinde de zamme ile: "Ve suddu" okumuşlardır. Kim fetha ile okursa: Müslümanları çevirdiler, ya imandan ya da Beytullahil Haram'dan demek ister. Kim de zamme ile okursa: Allah onları doğru yoldan çevirdi, demek ister.

لَهُمْ عَذَابٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا
وَلَعَذَابُ الْآخِرَةِ أَشَقُّ وَمَا لَهُمْ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَاقٍ ﴿٣٤﴾

34 – Onlar için dünya hayatında bir azap vardır. Gerçekten ahiretin azabı daha çetindir. Onlar için Allah'tan bir koruyucu da yoktur.

"Onlar için dünya hayatında bir azap vardır": O da öldürülme, esir edilme ve hastalıktır. Bunlar onlar için dünyada azaptır, mü'minler için kefarettir. "Gerçekten ahiretin azabı daha çetindir": Yani daha çok eziyetlidir. "Onlar için Allah'tan bir koruyucu yoktur": Yani azaplarına mani olacak bir şey yoktur.

مَثَلُ الْجَنَّةِ الَّتِي وُعِدَ الْمُتَّقُونَ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ أُكُلُهَا دَائِمٌ
وَظِلُّهَا تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ ﴿٣٥﴾

35 – Müttakilere va'dolunan cennetin hali şudur: Altlarından ırmaklar akar. Yemişleri ve gölgesi devamlıdır. İşte sakınanların akibeti budur. Kafirlerin akibeti ise ateştir.

"Cennetin hali": Yani sıfatı şudur; altlarından ırmaklar akar. Bu, cumhurun görüşüdür. Saleb şöyle demiştir: Mesel'in haberi kendinden önce gizlidir, mana da şöyledir: Size anlattığımız şeyde cennetin misali vardır, size hikaye ettiğimiz şeyde de cennetin haberi vardır. "Yemişleri devamlıdır": Hasen şöyle demiştir: Demek istiyor ki, onun meyveleri dünya meyveleri gibi kesilmez. "Gölgesi de": Çünkü o da zail olmaz, güneş onu silmez.

"İşte sakınanların akibeti budur": Yani işlerinin varacağı sonuç budur, demektir.

وَالَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَفْرَحُونَ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ وَمِنَ
الْأَحْزَابِ مَنْ يُنْكِرُ بَعْضَهُ قُلْ إِنَّمَا أُمِرْتُ أَنْ أَعْبُدَ اللَّهَ وَلَا أُشْرِكَ
بِهِ إِلَيْهِ أَدْعُو وَإِلَيْهِ مَآبِ ﴿٣٦﴾

36 – Kendilerine kitap verdiklerimiz sana indirilen şeyle sevinirler. Hiziplerden kimi de onun bir kısmını inkar eder. De ki: "Ben ancak Allah'a ibadet edip O'na şirk koşmamakla emrolundum. Yalnız O'na dua ederim. Dönüşüm de yalnız O'nadır.

"Kendilerine kitap verdiklerimiz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Yahudilerden Müslüman olanlardır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mukatil de: Onlar Abdullah bin Selam ile arkadaşlarıdır, demiştir.

İkincisi: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabıdır. Bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Yahudi ve Hıristiyanlardan ehl-i kitabın mü'minleridir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Ona indirilen de: Kur'an'dır. Müslümanlar buna sevinip onu tasdik ettiler. Ehl-i kitabın mü'minleri de buna sevindiler. Çünkü o, kendi yanlarındakini tasdik etti. Şöyle de denilmiştir: Abdullah bin Selam ile onunla beraber Müslüman olanlar, Rahman'ın Tevrat'ta çok zikredilip de Kur'an'da az zikredilmesinden üzüldüler; Rahman'ın zikri inince sevindiler, müşrikler de onu inkar ettiler. Bu ayet de bunun üzerine indi.

Hizipler ise: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlıkta birlik olan kafirlerdir. Onların hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır, bunu Katade, demiştir. *İkincisi:* Onlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerdir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Ümeyye oğulları, Müğire oğulları ve Talha bin Abdüluzza ailesidir. Bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* Kureyş kafirleridir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

İnkar ettikleri o kısım hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Rahman'ın, öldükten sonra dirilmenin ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in zikredilmesidir. Bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Onlar Resul'ün gönderilmesini kitaplarında gördüler, peygamberliğini ise inkar ettiler.

Üçüncüsü: Onlar, onun doğruluğunu bildiler, tasdikini kabul etmediler. Bu ikisini Maverdi, zikretmiştir.

وَكَذَٰلِكَ أَنزَلْنَاهُ حُكْمًا عَرَبِيًّا ۚ
وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُم بَعْدَمَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ
مِنَ اللَّهِ مِن وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ ﴿٣٧﴾

37 – Böylece onu Arapça bir hüküm olarak indirdik. Andolsun, eğer sana ilim geldikten sonra onların keyiflerine uyarsan, senin için Allah'tan ne bir dost ne de bir koruyucu yoktur.

"Böylece onu indirdik": Yani peygamberlere kendi dilleriyle kitaplar indirdiğimiz gibi sana da Kur'an'ı indirdik. "Arapça bir hüküm olarak": İbn Abbas: Ondaki farzları irade etmiştir, demiştir. Ebu Ubeyde de: Arapça bir din olarak, demiştir.

"Eğer onların keyiflerine uyarsan": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Beytülmukaddes'e yönelerek kıldığın namazında, "sana ilim geldikten sonra": Kıblenin Kâbe olduğuna dair. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Atan İbrahim'in dini ile ilgili olarak seni davet ettikleri şeyi kabulde. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Senin için Allah'tan ne bir dost yoktur": Yani seni Allah'ın azabından koruyacak bir yakın yoktur. "Ne bir koruyucu yoktur": Seni himaye edecek biri yoktur.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا رُسُلًا مِنْ قَبْلِكَ
وَجَعَلْنَا لَهُمْ أَزْوَاجًا وَذُرِّيَّةً وَمَا كَانَ لِرَسُولٍ أَنْ يَأْتِيَ بِآيَةٍ
إِلَّا بِإِذْنِ اللّٰهِ لِكُلِّ أَجَلٍ كِتَابٌ ﴿٣٨﴾

38 – Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik ve onlar için zevceler ve zürriyetler kıldık. Bir peygamber için Allah'ın izni olmadan bir mucize getirmek olmaz. Her ecelin bir yazgısı vardır.

"Andolsun senden önce de peygamberler gönderdik": Ayetin iniş sebebi şudur: Yahudiler, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i çok evlenmekle ayıpladılar ve: Eğer peygamber olsa idi peygamberlik onu çok evlilikten alıkoyardı, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Ayetin manası şöyledir: Senden önceki peygamberler de insan idiler, onların da eşleri ve zürriyetleri, yani evlatları vardı. "Bir peygamber için Allah'ın izni olmadan bir mucize getirmek olmaz": Yani emri olmadan, demektir. Bu, ona mucize getirmesi için teklif ettikleri şeye cevaptır.

"Her ecelin bir yazgısı vardır": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mahlukatın ecellerinden her ecel için Allah katında bir yazı vardır. Bunu Hasen, demiştir.

İkincisi: Bı. ada takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: Gökten inen her kitap için bir ecel (süre) vardır. Bunu da Dahhak ile Ferra, demişlerdir.

Üçüncüsü: Aziz ve celil olan Allah'ın takdir ettiği her ecel ve hükme bağladığı her durum için bir yazı vardır; bunu onda tespit etmiştir; bir mucize olsun veya başka bir şey olsun, ancak Allah'ın bir kitapta hükme bağladığı ecelle olur. Bu mana İbn Cerir'in görüşünden çıkarılmıştır.

يَمْحُوا اللّٰهُ مَا يَشَٓاءُ وَيُثْبِتُ وَعِنْدَهُٓ اُمُّ الْكِتَابِ ﴿٣٩﴾

39 – Allah dilediği şeyi siler de yerinde bırakır da. Ana kitap O'nun yanındadır.

"Yemhullahu ma yeşau ve yüsbit": İbn Kesir, Ebu Amr ve Asım, sakin se ve şeddesiz be ile "yüsbitü" okumuşlar; İbn Amir, Hamze ve Kisai de, şeddeli be ve meftuh se ile: "Ve yüsebbitü" okumuşlardır. Ebu Ali de, mana: Veyüsebbituhu"dur, demiştir. Birinci fiil geçişli olduğu için ikinci fi'lin ta'diyesine (mef'ul almasına) gerek kalmamıştır.

Müfessirler, siler ve yerinde bırakır ifadesinden ne murat edildiği hususunda sekiz görüş bildirerek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu; rızık, ecel, mutluluk ve bedbahtlık için geneldir. Bu; Hazreti Ömer, İbn Mes'ud, Ebu Vail, Dahhak ve İbn Cüreyc'in görüşleridir.

İkincisi: O; nasih ve mensuhtur; mensuhu siler, nasihi yerinde bırakır. Ali bin Ebi Talha, bu manayı İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Katade, Kurazi ve İbn Zeyd de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de: "Allah dilediğini siler": Yani Kur'an istediğini nesh eder", "tespit eder": Yani istediğini de nesh etmeden yerinde bırakır ki onlar da muhkemdir, demiştir.

Üçüncüsü: O; dilediği şeyi siler, dilediği şeyi de yerinde bırakır, ancak bedbahtlık, mutluluk, hayat ve ölüm bunun dışındadır. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Delili de, Müslim'in, "Sahih"inde Huzeyfe bin Esid'den rivayet ettiği şu hadistir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini işittim: Ana rahminde meninin üzerinden kırk beş gün geçtikten sonra görevli melek: "Erkek mi, yoksa dişi mi?" der. Allah Teala da hükme bağlar, melek de onu yazar. Sonra: "Bahtiyar mı, yoksa bedbaht mı?" der. Allah Teala da bunu hükme bağlar, melek de onu yazar. Ve: "Ameli ve eceli nasıl?" der; Allah Teala da, onu da hükme bağlar, melek de onu yazar. Sonra defter dürülür; artık ne artırılır ne de eksiltilir.[3]

3 - Müslim, Kitabu'l - Kader, hadis no, 2.

Dördüncüsü: Allah dilediğini siler, dilediğini tespit eder, ancak bedbahtlık ile mutluluk değiştirilmez. Bunu da Mücahit, demiştir.

Beşincisi: Eceli geleni siler, eceli gelmeyeni de yerinde bırakır. Bunu da Hasen, demiştir.

Altıncısı: Kullarının günahlarından dilediğini silip bağışlar, dilediğini de yerinde bırakır, bağışlamaz. Bu da Said bin Cübeyr'den rivayet edilmiştir.

Yedincisi: Dilediğini tövbe ile siler, yerine iyilikler tespit eder. Bunu da İkrime, demiştir.

Sekizincisi: İçinde ne sevap ne de azap olmayan şeyi hafaza meleklerinin divanından (kütüğünden) siler; içinde sevap ve azap olan şeyi kaydeder. Bunu da Dahhak ile Ebu Salih, demişlerdir. İbn Saib de şöyle demiştir: Bütün sözler yazılır, Perşembe günü olunca içinde sevap ve azap olmayanlar atılır, mesela: Yedim, içtim, girdim, çıktım gibi, ancak doğru olmak şartı ile. İçinde sevap ve azap olan şeyler ise tespit edilir.

"Ana kitap O'nun yanındadır": Zeccac şöyle demiştir: Asıl kitaptır. Müfessirler: O da olmuş ve olacak şeylerin tespit edildiği Levh-i Mahfuzdur, demişlerdir. Ebudderda, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah Teala gecenin son üç saati kalınca bir kitaba bakar, ki kendisinden başka kimse ona bakamaz, dilediği şeyi siler, dilediği şeyi de tespit eder. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar iki kitaptır, biri ana kitap değildir ki ondan dilediğini siler de tespit eder de. Ana kitap ise O'nun yanındadır; ondan hiçbir şey değiştirilmez.

وَإِنْ مَا نُرِيَنَّكَ بَعْضَ الَّذِي نَعِدُهُمْ
أَوْ نَتَوَفَّيَنَّكَ فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ ﴿٤٠﴾

40 - Onları tehdit ettiğimiz şeyin bazısını sana gösterirsek yahut seni öldürürsek, ancak sana tebliğ düşer, bize de hesap düşer.

"Onları tehdit ettiğimiz şeyin bazısını sana gösterirsek": Yani sen hayatta iken azabın bir kısmını demek istiyor. "Yahut seni öldürürsek": Onu sana göstermeden önce, sana ancak tebliğ etmek düşer, "bize de hesap düşer": Mukatil, ceza vermek, demiştir. İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan: "Sana ancak tebliğ düşer" kavlinin kılıç ayeti ve cihadın farz kılınması ile neshedildiğini rivayet etmiştir. Katade de böyle demiştir.

اَوَلَمْ يَرَوْا اَنَّا نَاْتِي الْاَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ اَطْرَافِهَا وَاللّٰهُ يَحْكُمُ
لَا مُعَقِّبَ لِحُكْمِهِ وَهُوَ سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٤١﴾

41 – O toprağa gelip de onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi? Allah hükmeder, hükmünün takipçisi yoktur. O, hesabı çabuk görendir.

"O toprağa gelip de onu uçlarından eksilttiğimizi görmediler mi?": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın o yerden peygamberine fethettiği kısımlardır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan demiş; Hasen ile Dahhak da böyle demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: "Görmediler mi?": Yani Mekke kafirleri. "Bizim o toprağa geldiğimizi": Yani Mekke toprağına geldiğimizi, "onu etrafından eksilttiğimizi": Yani çevresinden eksilttiğimizi, demektir.

İkincisi: O, kentin harap olup etrafındaki evlerin kalmasıdır. Bunu da İkrime İbn Abbas'tan demiş ve buna da katılmıştır.

Üçüncüsü: O, halkının ve bereketinin azalmasıdır. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Şa'bi de: Canların ve ürünlerin azalmasıdır, demiştir.

Dördüncüsü: İlim adamlarının ve seçkin halkının gitmesidir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan demiştir.

Beşincisi: O, halkının ölmesidir, bunu da Mücahit, Ata ve Katade, demişlerdir.

"Allah hükmeder, hükmün takipçisi yoktur": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hiç kimse onu bozmak veya eksiltmekle eleştiremez. Biz de, hesabı çabuk görmenin manasını Bakara: 202'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَقَدْ مَكَرَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلِلّٰهِ الْمَكْرُ جَمِيعًا يَعْلَمُ مَا تَكْسِبُ
كُلُّ نَفْسٍ وَسَيَعْلَمُ الْكُفَّارُ لِمَنْ عُقْبَى الدَّارِ ﴿٤٢﴾

42 – Kendilerinden öncekiler de tuzak kurdular. Bütün tuzak Allah'ındır. Her nefsin ne kazandığını bilir. Kafirler de yurdun sonu kimindir yakında bilecek.

"Kendilerinden öncekiler de tuzak kurdular": Yani geçmiş millet-

lerin kafirleri, peygamberlerini öldürmek için tuzak kurdular, Kureyş'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek için tuzak kurması gibi. "Bütün tuzak Allah'ındır": Yani tuzak kuranların tuzağı onun yarattığı bir şeydir, O'nun dilemesi olmadıkça zarar vermez. Bunda Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i teselli ve teskin etme vardır. "Her nefsin ne kazandığını bilir": Hayır ve şerden, O'nun izni olmadan hiçbir zarar meydana gelmez. "Veseya'lemül kafirü": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr: "Vese ya'lemülkafirü" okumuşlardır. İbn Abbas da: Yani Ebu Cehil, bilecektir, demiştir. Zeccac da: Kafir burada cins ismidir, demiştir. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, cemi kalıbı ile: "el – küffar" okumuşlardır.

"Yurdun sonu kimindir": Yani işin sonunda cennet kimindir, demektir.

وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَسْتَ مُرْسَلًا ۚ قُلْ كَفَىٰ بِاللَّهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ وَمَنْ عِندَهُ عِلْمُ الْكِتَابِ ﴿٤٣﴾

43 – Kafirler: "Sen gönderilmiş peygamber değilsin" derler. De ki: Sizinle benim aramda şahit olarak Allah ile kendisinde kitap bilgisi olan kimse yeter".

"Kafirler derler": Bunlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır. *İkincisi:* Kureyş kafirleridir. "De ki: Şahit olarak Allah yeter": Burada şehîd, şahit manasınadır. "Benimle sizin aranızda": Açıkladığı ayetler ve benim peygamberliğimi gösteren delillerle.

"Kendisinde kitap bilgisi olan": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudi ve Hıristiyan alimleridir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Abdullah bin Selam'dır. Bunu da Hasen, Mücahit, İkrime, İbn Zeyd, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar ehl-i kitaptan hakka şahitlik eden bir cemaattir; Abdullah bin Selam, Selman Farisi ve Temim Dari bunlardandır.

Dördüncüsü: O, Cebrail aleyhisselam'dır, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Ali bin Ebi Talib'tir, bunu da (oğlu) Muhammed bin el – Hanefiyye, demiştir.

Altıncısı: O, Bünyamin'dir, bunu da Şimr demiştir.

Yedincisi: O, Allah Teala'dır, Hasen ile Mücahit'ten rivayet edilmiş; Zeccac da bunu tercih etmiş ve: "Vemin indihi ulimel kitabu" okuyanlann kıraatini delil getirmiştir ki, bu da İbn Semeyfa, İbn Ebi Able, Mücahit ve Ebu Hayve'nin kıraatidir. İbn Ebi Süreyc'in, Kisai'den rivayeti de, mimin kesri ile "ve min", dalın kesri ile "indihi", aynın zammı, lamın kesri ve mimin fethi ile "ulime", ve ref ile "el – kitabu" şeklindedir. Hasen de, mimin kesri ile "ve min", dalın kesri ile "indihi", aynın kesri ve mimin zammı ile "ilmul" ve muzafun ileyh olarak "el – kitabi" şeklinde okumuştur. Sanki: Aziz ve celil olan Allah'tan indirildi, demiş gibidir.

14-İBRAHİM SURESİ

Mekke'de inmiştir.

52 ayettir.

Mekke'de inmiştir, bu hususta ulema arasında bir ihtilaf da bilmiyoruz. Ancak İbn Abbas ile Katade'den gelen bir rivayet vardır ki onlar, iki ayetin dışında Mekki olduğunu söylemişlerdir. O iki ayet de şunlardır: "Elemtere ilellezine beddelu nimetallahi küfren" ayeti ile arkasındaki ayettir *(İbrahim: 28, 29)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ كِتَابٌ اَنْزَلْنَاهُ اِلَيْكَ لِتُخْرِجَ النَّاسَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى

النُّورِ بِاِذْنِ رَبِّهِمْ اِلٰى صِرَاطِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ ﴿١﴾ اَللّٰهِ الَّذِي

لَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَوَيْلٌ لِلْكَافِرِينَ مِنْ عَذَابٍ شَدِيدٍ ﴿٢﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. Bu, insanları Rablerinin izni ile karanlıklardan aydınlığa, O mutlak galip, övgüye layık (Allah)ın yoluna çıkarman için sana indirdiğimiz kitaptır.

2 – O Allah ki göklerde ve yerde ne varsa O'nundur. Şiddetli azaptan dolayı vay o kâfirlere!

"Elif. Lam. Ra": Bunun açıklaması Yunus: 1'de geçmiştir. "Kitabun": Zeccac, mana şöyledir demiştir: Bu, kitaptır, o kitap da: Kur'an'dır.

Karanlıklardan ve aydınlıktan ne murat edildiği hususunda üç görüş vardır:

Birincisi: Karanlıklar: Küfür (inkar)dır, aydınlık da: İmandır. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Karanlıklar: Sapıklıktır, aydınlık da: Hidayettir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Üçüncüsü: Karanlıklar: Şek ve şüphedir, nur da: Yakîn (kesin iman)dır. Bunu da Maverdi, zikretmiştir.

"Rablerinin izni ile": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Rablerinin emriyle, demektir. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Rablerinin tevfiki ile, bunu da Ebu Süleyman, demıştir. *Üçüncüsü:* Bu, iznin ta kendisidir, mana da şöyledir: Sana onları öğretmeye izin vermesiyle, demektir. Bunu da Zeccac demiş ve şöyle açıklamıştır: Sonra da, aydınlığın ne olduğunu bildirip: "Mutlak galip, övgüye layık Allah'ın yoluna" demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu, Arapların şu sözü gibi bir misaldir: Celestü ila Zeydin, ilel akılil fadıli (Zeyd'in, yani akıllının ve faziletlinin yanına oturdum). "İla", durumun önemini vurgulamak için tekrar edilmiştir. Şair de bu kabilden olarak şöyle demiştir:

Ayağım uyuştuğu zaman bunu iyi edecek olanı andım,
Lübna, diye ismiyle çağırdım ve onu davet ettim,

O kimseyi davet ettim ki, eğer nefsim beni dinlese idi,
Sevgisinden onu önüne atar, işi bitirirdim.

Burada işi büyütmek için "daavtü" (davet ettim) lafzını tekrar etmiştir.

"Allahillezi lehu ma fissemavati": İbn Kesir, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, bedel olarak: "el – Hamidi lillahi" okumuşlardır. Nafi, İbn Amir, Eban ve Mufaddal da, yeni söz başı olarak: "el – hamidi. Allahu" okumuşlardır. Ayetin lafızlarının manası da yukarıda geçmiştir.

ٱلَّذِينَ يَسْتَحِبُّونَ ٱلْحَيَوٰةَ ٱلدُّنْيَا عَلَى ٱلْءَاخِرَةِ
وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ ٱللَّهِ وَيَبْغُونَهَا عِوَجًا أُو۟لَٰٓئِكَ فِى ضَلَٰلٍۭ
بَعِيدٍ ③ وَمَآ أَرْسَلْنَا مِن رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانِ قَوْمِهِۦ

لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلُّ اللّٰهُ مَنْ يَشَٓاءُ وَيَهْد۪ي مَنْ يَشَٓاءُ وَهُوَ
الْعَز۪يزُ الْحَك۪يمُ ﴿٤﴾ وَلَقَدْ اَرْسَلْنَا مُوسٰى بِاٰيَاتِنَٓا
اَنْ اَخْرِجْ قَوْمَكَ مِنَ الظُّلُمَاتِ اِلَى النُّورِ وَذَكِّرْهُمْ
بِاَيَّامِ اللّٰهِ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَاتٍ لِكُلِّ صَبَّارٍ شَكُورٍ ﴿٥﴾
وَاِذْ قَالَ مُوسٰى لِقَوْمِهِ اذْكُرُوا نِعْمَةَ اللّٰهِ عَلَيْكُمْ اِذْ اَنْجٰيكُمْ
مِنْ اٰلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكُمْ سُٓوءَ الْعَذَابِ وَيُذَبِّحُونَ
اَبْنَٓاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَٓاءَكُمْ وَف۪ي ذٰلِكُمْ بَلَٓاءٌ
مِنْ رَبِّكُمْ عَظ۪يمٌ ﴿٦﴾

3 - Onlar ki dünya hayatını ahirete tercih ederler, (insanları) Allah'ın yolundan çevirirler ve onda bir eğrilik ararlar. İşte onlar uzak bir sapıklık içindedir.

4 - Biz her peygamberi ancak kavminin dili ile gönderdik ki, onlara (Allah'ın emirlerini) açıklasın. Böylece Allah dilediği kimseyi saptırır ve dilediği kimseyi de hidayete erdirir. O, mutlak galip, hikmet sahibidir.

5 - Musa'yı, kavmini karanlıklardan aydınlığa çıkar ve onlara Allah'ın günlerini hatırlat, diye ayetlerimizle gönderdik. Şüphesiz bunda her çok sabreden, çok şükreden için gerçek ibretler vardır.

6 - Hani Musa, kavmine şöyle demişti: Allah'ın size olan nimetini hatırlayın. Çünkü sizi Fir'avn hanedanından kurtarmıştı. Size azabın kötüsünü reva görüyor; oğullarınızı kesiyor ve kadınlarınızı sağ bırakıyorlardı. Bunda da Rabbinizden size büyük bir imtihan vardı.

"Onlar ki dünya hayatını tercih ederler": Yani onu yeğlerler, demektir. "Ahirete": İbn Abbas şöyle demiştir: Ahiret işini önemsemeyerek acele ile dünyalığı alırlar.

"Allah'ın yolundan çevirirler": Yani insanları O'nun dinine girmekten alıkoyarlar. "Onda bir eğrilik ararlar": Bunu da Al-i İmran: 99'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"İşte onlar bir sapıklık içindedirler": Haktan kaçan bir sapıklık, demektir. "Uzak": Doğrudan uzak demektir.

"Kavminin dili ile": Yani kendi lügatleri ile demektir. İbn Enbari şöyle demiştir: Araplara göre lügat: Konuşulan sözdür. Bu, leğattairü yelğu, sözünden alınmıştır ki, kuş alaca karanlıkta seslenmektir. Ebu Reca, Ebu'l – Mütevekkil ve Cahderi, lamın ve sinin ref'i, elifsiz olarak, "İlla bilüsüni kavmihi" okumuşlar; Ebu'l – Cevza ile Ebu İmran da, lamın kesri, sinin sükunu ve elifsiz olarak: "Bilisni kavmihi" okumuşlardır.

"Onlara açıklaması için": Yani kendisi ile gönderileni açıklasın da onlar da anlasınlar, diye. Bu ayet indi, çünkü Kureyş: Ne oluyor, bütün kitaplar başka dillerde iniyor da bu, Arapça'dır, demişlerdi.

"En ahric kavmeke": Zeccac şöyle demiştir: "En" açıklama edatıdır, mana da şöyledir: Ona: Kavmini çıkar, dedik. Karanlıklarla aydınlığın açıklaması da, Bakara: 257'de geçmiş bulunuyor.

"Onlara Allah'ın günlerini hatırlat": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar, Allah'ın nimetleridir. Bunu da Übey bin Ka'b, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş;[1] Mücahit, Katade ve İbn Kuteybe de böyle demişlerdir.

İkincisi: Onlar, kendilerinden önceki milletlerin başlarına gelen olaylardır, bunu da İbn Zeyd, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir.

Üçüncüsü: Onlar, Allah'ın kendilerine nimet verdiği günler ile Nuh, Ad ve Semud kavimlerine gazap ettiği günlerdir. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Şüphesiz bunda": Yani bu hatırlatmada, "her çok sabreden için gerçek ibretler vardır": Yani Allah'a itaate ve isyanından kaçınmaya sabredenler için, demektir. "Çok şükredenler": Yani nimetlerine, demektir. Sabbar: Çok sabreden, şekur da: Çok şükreden, demektir. Neden özellikle bunlar için ibretler vardır, dedi? Çünkü ancak bunlar ondan yararlanırlar. Bundan ötesi de Bakara: 49'da şerhedilmiş durumdadır.

وَاِذْ تَاَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِنْ شَكَرْتُمْ
لَاَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِنْ كَفَرْتُمْ اِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ ﴿٧﴾ وَقَالَ

1 - Ahmed, Müsned, 5/121.

مُوسٰى اِنْ تَكْفُرُوا اَنْتُمْ وَمَنْ فِي الْاَرْضِ جَمِيعًاۙ فَاِنَّ اللّٰهَ
لَغَنِيٌّ حَمِيدٌ ﴿٨﴾ اَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبَؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ
قَوْمِ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودَ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ
اِلَّا اللّٰهُ جَاءَتْهُمْ رُسُلُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ فَرَدُّوا اَيْدِيَهُمْ
فِي اَفْوَاهِهِمْ وَقَالُوا اِنَّا كَفَرْنَا بِمَا اُرْسِلْتُمْ بِهِ وَاِنَّا
لَفِي شَكٍّ مِمَّا تَدْعُونَنَا اِلَيْهِ مُرِيبٍ ﴿٩﴾ قَالَتْ رُسُلُهُمْ
اَفِي اللّٰهِ شَكٌّ فَاطِرِ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ يَدْعُوكُمْ لِيَغْفِرَ
لَكُمْ مِنْ ذُنُوبِكُمْ وَيُؤَخِّرَكُمْ اِلٰى اَجَلٍ مُسَمًّى قَالُوا
اِنْ اَنْتُمْ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا تُرِيدُونَ اَنْ تَصُدُّونَا عَمَّا كَانَ
يَعْبُدُ اٰبَاؤُنَا فَأْتُونَا بِسُلْطَانٍ مُبِينٍ ﴿١٠﴾
قَالَتْ لَهُمْ رُسُلُهُمْ اِنْ نَحْنُ اِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ وَلٰكِنَّ اللّٰهَ
يَمُنُّ عَلٰى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَمَا كَانَ لَنَا اَنْ نَأْتِيَكُمْ بِسُلْطَانٍ
اِلَّا بِاِذْنِ اللّٰهِ وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١١﴾ وَمَا لَنَا
اَلَّا نَتَوَكَّلَ عَلَى اللّٰهِ وَقَدْ هَدٰينَا سُبُلَنَا وَلَنَصْبِرَنَّ
عَلٰى مَا اٰذَيْتُمُونَا وَعَلَى اللّٰهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُتَوَكِّلُونَ ﴿١٢﴾
وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ اَرْضِنَا
اَوْ لَتَعُودُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَاَوْحٰى اِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ
الظَّالِمِينَ ﴿١٣﴾ وَلَنُسْكِنَنَّكُمُ الْاَرْضَ مِنْ بَعْدِهِمْ ذٰلِكَ لِمَنْ
خَافَ مَقَامِي وَخَافَ وَعِيدِ ﴿١٤﴾

7 – Hatırlayın, Rabbiniz şöyle bildirmişti: "Andolsun, eğer şükredersenîz (nimetimi) mutlaka artırırım. Andolsun, eğer nankörlük ederseniz şüphesiz azabım pek çetindir".

8 – Musa şöyle dedi: "Eğer siz ve bütün yeryüzündekiler nankörlük ederseniz, şüphesiz Allah zengindir, övgüye layıktır".

9 – Sizden öncekilerin, Nuh, Ad, Semud kavimlerinin ve onlardan sonrakilerin – ki onları ancak Allah bilir – haberi size gelmedi mi? Peygamberleri onlara açık kanıtlar getirdiler; onlar ellerini ağızlarına götürüp: "Şüphesiz biz sizinle gönderilen o şeyi inkar ettik ve şüphesiz biz, bizi davet ettiğiniz o şeyden kuşku verici bir şüphe içindeyiz" dediler.

10 – Peygamberleri de: "Göklerin ve yerin yaratıcısı Allah'ta şüphe mi var? O sizi günahlarınızı bağışlamak ve sizi belli bir süreye kadar ertelemek için çağırıyor" dediler. Onlar da: "Siz ancak bizim gibi bir insansınız. Bizi atalarımızın ibadet ettikleri şeyden çevirmek istiyorsunuz. Öyleyse bize açık bir kanıt getirin" dediler.

11 – Peygamberleri de onlara: "Biz ancak sizin gibi bir insanız; ancak Allah kullarından dilediğine ihsan eder. Allah'ın izni olmadan size bir kanıt getirmemiz söz konusu değildir. Mü'minler ancak Allah'a tevekkül etsinler" dediler.

12 – Biz neden Allah'a tevekkül etmeyelim ki, O bize yollarımızı göstermiştir? Bize ettiğiniz eziyetlere mutlaka sabredeceğiz. Tevekkül edenler yalnız Allah'a tevekkül etsinler".

13 – Kafirler peygamberlerine şöyle dediler: "Ya sizi toprağımızdan mutlaka çıkaracağız yahutta dinimize dönersiniz". Bunun üzerine Rableri de onlara: "Zalimleri mutlaka helak edeceğiz" diye vahyetti.

14 – "Elbette sizi onlardan sonra o toprağa yerleştireceğiz. Bu, huzurumda durmaktan korkanlar ve tehdidimden korkanlar içindir".

"Ve iz teezzene Rabbüküm": Bu, A'raf: 167'de anlatılmıştı.

"Andolsun eğer şükrederseniz mutlaka artırırım": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Eğer nimetlerime şükrederseniz, taatimi mutlaka artırırım. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Eğer nimet vermeme şükrederseniz mutlaka lütfumu artırırım, bunu da Rebi demiştir.

Üçüncüsü: Eğer beni birlerseniz, ben de dünyada hayrınızı artırırım. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Andolsun eğer nankörlük ederseniz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, tevhidi inkar etmektir. *İkincisi:* Nimetleri inkar etmektir.

"Şüphesiz Allah zengindir, övgüye layıktır": Yani halkına muhtaç değildir, fiillerinde övülendir; çünkü O, ya lütuf olarak vermiştir, ya da adalet etmiştir.

"Onları ancak Allah bilir": İbn Enbari şöyle demiştir: Sayılarını ancak O bilir; kaldı ki Allah Teala Araplardan ve başkalarından öyle milletler helak etmiştir ki haberleri kesilmiş, izleri silinmiştir. Onları Allah'tan başka kimse bilmez.

"Ellerini ağızlarına götürdüler": Bunda da yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar, öfkelerinden parmaklarını ısırdılar, bunu İbn Mes'ud ile İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Burada "fi", "ila" manasındadır, kelamın anlamı da şöyledir: Kin ve öfkelerinden dolayı ellerini ısırdılar. Nitekim şair de bu kabilden olarak şöyle demiştir:

Onlar hasetçiyi sinirlendirdiler, öyle ki on parmağını ısırdı.

Şair el – Hüzeli'nin şu şiiri de öyledir:

Isırarak parmaklarını bitirdi,
Sonunda inciğini ısırmaya başladı.

Demek istiyor ki: Bütün parmaklarını yedi, sonunda kolun inciğini ısırmaya başladı.

İkincisi: Onlar Resulullah'a gelip de, Resulullah da: Ben Resul'üm deyince, ona sus, dediler ve onu reddetmek ve yalanlamak için parmaklarını kendi ağızlarına götürdüler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Allah'ın kitabını dinledikleri zaman gürültü ettiler, ellerini ağızlarına götürdüler. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Onlar susturmak için ellerini peygamberlerin ağızlarının üzerine koyup kapattılar. Bunu da Hasen, demiştir.

Beşincisi: Onlar ağızlarıyla yalanladılar ve sözlerini reddettiler. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

Altıncısı: Bu, bir misaldir, manası da şöyledir: Onlar kabul etmeleri istenen haktan vazgeçtiler ve ona iman etmediler. Redde fülanün yedehu ila fihi, denir ki: Susup cevap vermemektir. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

Yedincisi: Kabul ettikleri takdirde Allah'tan nimet olacak şeyleri reddettiler. Bu durumda eydi, eyadi (nimetler) manasına, "fi" de "be" manasına olur. Anlam da şöyledir: Nimetleri ağızlarıyla reddettiler. Bunu Ferra, demiş ve şöyle yorumlamıştır: Araplardan "fi"yi be yerinde kullananları görüyoruz: Edhalekallahu bilcenneti derler ki, filcenneti demek isterler (Allah seni cennete koysun). Birileri bana şöyle bir beyit okudu:

Ona sokakta bulunan bir çocuk olarak rağbet ediyorum,
Ancak ben Senbes kabilesine rağbet etmem.

Kendi kızını kastederek erğabu fiha demiş, erğabu biha demek istemiştir. Senbes de kabilenin adıdır.

"Şüphesiz biz size indirilen o şeyi inkar ettik": Yani sizin iddianıza göre gönderildiğiniz şeyi inkar ettik, yoksa onların gönderildiklerini ikrar etmiş değillerdir. Ayetin kalan kısmının tefsiri de, Hud: 62'de geçmiştir. "Peygamberleri: "Allah'ta şüphe mi var?" dediler": Bu, ret manasına bir istifhamdır, mana da: Allah'ta, yani O'nun birliğinde şüphe yoktur, demektir. "Sizi çağırıyor": Peygamberler ve kitaplarla, " sizi günahlarınızdan bağışlaması için": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Min" edatı zaittir, tıpkı: "Fema minküm min ahadin anhu hacizin" *(Hakka: 47)* kavlinde olduğu gibi. Ebu Zueyb de şöyle demiştir:

Ey Kadın, sen ondan şikayet ettiğin zaman seni iki kat sevgi ile cezalandırdım,
Seni benden önce iki kat cezalandıran olmamıştır.

Burada: Min ahadin geçmişse de ahadün demektir. "Sizi belli bir süreye kadar ertelemesi için": O da ölümdür, mana da: Size acele ile azap etmez, demektir. "Kalu = dediler": Yani peygamberler, "in entüm": Yani siz değilsiniz, demektir. "Ancak bizim gibi bir insansınız": Yani sizin bize bir üstünlüğünüz yoktur. Ayette geçen sultan: Kanıt, manasınadır. Peygamberler de dediler: "Biz de ancak sizin gibi insanız": Böylece bunu itiraf ettiler. "Ancak Allah kullarından dilediğine ihsan eder": Yani peygamberliği ve risaleti kastediyorlar. "Allah'ın izni olmadan size bir kanıt getirmemiz söz konusu değildir": Yani bunu kendiliğimizden yapamayız, demektir.

"O, bize yollarımızı göstermiştir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bize doğru yolumuzu açıklamıştır. *İkincisi:* Bize tevekkül yolunu tarif etmiştir. Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'e bu ve benzerlerinin anlatılması, Efendimizin sabırda öncekilere uyması ve başlarından geçen maceraları bilmesi içindir.

"Zalimleri mutlaka helak edeceğiz": Yani kafirleri peygamberlerle helak edeceğiz. "Onlardan sonra": Helaklerinin ardından demektir. "Zalike = bu": Yani yerleştirme "huzurumda durmaktan korkan kimse içindir": İbn Abbas: Önümde durmaktan korkan için, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Araplar bazen fi'li kendi nefislerine nispet ederler, bazen de fi'lin üzerinde gerçekleştiği nesneye nispet ederler; mesela: Kad nedimtü ala darbi (nefse nispet) iyyake ve nedimtü ala darbike (nesneye nispet) derler ki: Seni dövdüğüme pişman oldum, demektir. "Ve tec'alune rizkaküm" *(Vakıa: 82)* kavli de böyledir ki, rızki iyyaküm, demektir (nefse nispet).

"Ve hafe vaidi": Yakup iki halde de (vasılda da vakıfta da) yeyi ispat etmiş (vaîdî) okumuş, Verş de vasılda onu izlemiştir.

وَاسْتَفْتَحُوا وَخَابَ كُلُّ
جَبَّارٍ عَنِيدٍ ﴿١٥﴾ مِنْ وَرَائِهِ جَهَنَّمُ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ
صَدِيدٍ ﴿١٦﴾ يَتَجَرَّعُهُ وَلَا يَكَادُ يُسِيغُهُ وَيَأْتِيهِ الْمَوْتُ
مِنْ كُلِّ مَكَانٍ وَمَا هُوَ بِمَيِّتٍ وَمِنْ وَرَائِهِ عَذَابٌ غَلِيظٌ ﴿١٧﴾

15 – Fetih istediler. Her inatçı zorba da perişan oldu.

16 – Onun arkasında da cehennem var. İrinli bir sudan içirilir.

17 – Onu yutmaya çalışır, fakat neredeyse boğazından geçiremez. Ölüm ona her yerden / taraftan gelir de ölmez. Onun arkasında da ağır bir azap vardır.

"Fetih istediler": Yani yardım istediler. İbn Abbas, Mücahit, İkrime, Humeyd ve İbn Muhaysın, emir kipi olarak tenin kesresiyle: "Vesteftihu" (fetih isteyin) okumuşlardır.

Fetih isteyenlerin kim olduğu hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar peygamberlerdir. Bunu İbn Abbas, Mücahit ve Katade, demişlerdir.

İkincisi: Onlar kafirlerdir; fetih istemeleri de azap istemeleridir; mesela: "Rabbimiz bize payımızı acele ver" *(Sad: 16)* ve: "Eğer bu senin katından bir hak ise..." demeleri gibi. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Her inatçı zorba da perişan oldu": İbn Saib: Dua anında hüsrana uğradı, demiştir. Mukatil de: Azap indiği zaman hüsrana uğradı, demiş-

tir. Ebu Süleyman Dımeşki de: İcabetten mahrum kaldı, demiştir. Cebbar ile anîd'in manasını da Hud: 59'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Vemin veraihi cehennem (onun arkasında cehennem vardır)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Vera, ön manasınadır. İbn Abbas: Önünde cehennem vardır şeklinde murat etmiştir, demiştir. Ebu Ubeyde de: "Min veraihi": Önünde vardır, demiştir. El – Mevtü min veraike, denir ki, önünde ölüm var, demektir. Misal olarak şu beyti getirmiştir:

Mervan oğulları onları dinleyeceğimi ve onlara itaat edeceğimi mi sanıyor?

Benim kavmim Temimdir, önümde de çöl vardır.

İkincisi: O, "ba'de = sonra" manasınadır. İbn Enbari: "Min veraihi", umutsuzluğunun ardında cehennem vardır, demiştir. "Hâbe" umutsuzluğu gösterir, ondan kinayedir. "Vera" kelimesi "sonra – ba'd" manasına alınmıştır.

Nitekim Şair Nabiğa da şöyle demiştir:

Yemin ettim, nefsin için şüphe bırakmadım,

Allah'tan (yeminden) sonra bir kimse için gidecek yer yoktur.

Veraallahi demekle, ba'dallahi demek istemiştir. Vera arka ve ön manalarına gelir; çünkü önündeki şey, gözden kaybolduğu zaman arka olur.

Şair de şöyle demiştir:

Eğer ölümüm gecikirse, önümde

Sıkı kavranmış değnekten başka ne vardır?

Zeccac şöyle demiştir: Vera, bazı dilcilerin dediği gibi zıt anlamlar içeren kelimelerden değildir. Sa'leb'e: "Neden öne vera denilir?" diye sordular; o da şöyle dedi: Vera ister önünde olsun, isterse arkanda olsun, gözünden kaybolan şeye denir. Ferra da şöyle demiştir: Bu, ancak günler, geceler ve zaman gibi vakit birimlerinde caiz olur; Veraeke berdün şedidün, ve beyne yedeyke berdün şedidün (arkanda / önünde şiddetli soğuk vardır), denilir. Ama önünde duran bir adam için: Hüve veraeke ve arkanda duran adam için: Hüve beyne yedeyke, diyemezsin.

"İrinli bir sudan içirilir": İkrime, Mücahit ve dilciler: Sadid: İrin ve kandır, demişler. Bunu da Katade demiştir; o, kafirin derisi ile etinin arasından çıkan şeydir. Kurazi de: O, cehennem halkının atık suyudur; o da zina edenlerin cinsel organlarından akan sıvıdır. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Onlara su yerine irin içirtilir.

Bunun teşbih üzere söylenmiş olması da caizdir: Yani onlara içirilen su irin gibidir.

"Yetecerrauhu": Tecerru içilecek şeyi yudum yudum içmeye çalışmaktır, onu bir seferde içemez; çünkü ondan hiç hoşlanmamaktadır; onu içmekten ikrah etmektedir.

"Onu neredeyse boğazından geçiremez": Yani onu yutamaz; Sâğa leyeşşey'ü ve esağtuhu denir ki, boğazımdan kolay geçti, demektir. Ebu Ümame, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ona yaklaştırılır, ondan tiksinir; daha yaklaştırıldığı zaman yüzünü kavurur ve başının postu yere düşer. Onu içtiği zaman bağırsaklarını doğrar, öyle ki arkasından çıkar.[2]

"Ölüm ona gelir": Yani ölümün kaygısı, sıkıntısı ve acısı ona gelir, "her taraftan": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Vücudundaki bütün kıllardan, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Süfyan Sevri de: Her damardan, demiştir. İbn Cüreyc de şöyle demiştir: Canı gırtlağına takılır; ağzından çıkmaz ki ölsün, geri yerine dönmez ki rahat etsin.

İkincisi: Her taraftan; üstünden ve altından, sağından ve solundan, arkasından ve önünden gelir. Yine bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: O, ateşte kafirin başına gelen belalardır ki (Allah Teala) ona ölüm demiştir. Bunu da Ahfeş, demiştir.

"Oysa o ölecek değildir": Yani hayatın kesilip atılacağı ölüm değildir. "Onun arkasından da": Yani o azaptan sonra da vardır. İbn Saib: İrinin arkasından vardır, demiştir. "Ağır bir azap": İbrahim Teymi de: Cehennemde ebedi kalma kararından sonra, demiştir. Ğalîz de: Ağır ve çetin, demektir.

مَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِرَبِّهِمْ أَعْمَالُهُمْ كَرَمَادٍ
اشْتَدَّتْ بِهِ الرِّيحُ فِي يَوْمٍ عَاصِفٍ لَا يَقْدِرُونَ مِمَّا
كَسَبُوا عَلَىٰ شَيْءٍ ذَٰلِكَ هُوَ الضَّلَالُ الْبَعِيدُ ﴿١٨﴾

18 – Rablerini inkar edenlerin hali şöyledir: Onların amelleri fırtınalı bir günde rüzgarın savurduğu bir kül gibidir. Kazandıkları şeyden hiçbir şeye güç yetiremezler. İşte uzak sapıklık budur.

---

2 - İmam Ahmed, Müsned, 5/265.

"Rablerini inkar edenlerin hali şöyledir": Ferra şöyle demiştir: Mesel (ha) kelimesi onlara izafe edilmiş, aslında amellerindir, mana da: Kafirlerin amellerinin misali şöyledir, demektir. Şu ayet de öyledir: "Allah'a karşı yalan söyleyenleri kıyamet gününde görürsün ki yüzleri kap karadır" *(Zümer: 60)*. Yani yüzlerini görürsün, demektir. Asıf, irapta yevme'ye tabi kılınmış; aslında rüzgara aittir. Bu da iki açıdan caizdir:

Birincisi: Fırtına, her ne kadar rüzgara ait ise de, gün de onunla nitelenebilir; çünkü rüzgar onda oluşmaktadır. Binaenaleyh: Soğuk gün ve sıcak gün dediğin gibi fırtınalı gün demen de caizdir.

İkincisi: Sen: Fi yevmin asıfirrihi (fırtınası esen bir günde) demek istiyor, rüzgarı atıyorsun. Çünkü o, sözün başında geçmişti. Nitekim şair de şöyle demiştir:

Zırhların iyiliği derilerimizi güldürür,

Güneşin batıp da ortalığın karardığı günde.

Kasifeşşems, demek istemiştir. Sibeveyh'ten de şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayette söylenmeyen kelimeler vardır, mana da şöyledir: Sana anlattıklarımızdan biri de kafirlerin halidir. Sonra yeni söze başlamış ve: Onların amelleri rüzgarın savurduğu kül gibidir, demiştir. Nahai, İbn Yamur ve Cahderi, yevm kelimesini tenvinsiz olarak: "Fi yevmi asıfin" okumuşlardır. Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Müşriklerin Allah'a yaklaşmak için bütün yaptıkları şeyler, boşa gitmiştir, ondan yararlanamazlar; rüzgarın savurduğu küle benzer, ondan hiçbir şeyi elde edemezler. Onlar dünyada kazandıkları şeylerden ahirette hiçbirini ele geçiremezler, sevabını bulamazlar. "İşte uzak sapıklık budur": Yani kurtuluştan uzak, demektir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ خَلَقَ السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ إِنْ يَشَأْ
يُذْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ ﴿١٩﴾ وَمَا ذٰلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ ﴿٢٠﴾

19 – Görmedin mi, Allah gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır. Dilerse sizi götürür ve yeni bir halk getirir.

20 – Bu da Allah'a zor değildir.

"Görmedin mi?": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Sana haber verilmedi mi? Bunu İbn Saib, demiştir. *İkincisi:* Bilmedin mi? Bunu da Mukatil ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

"Gökleri ve yeri hak ile yaratmıştır": Müfessirler şöyle demişlerdir: Yani onları boş yere yaratmadı; onları büyük bir iş için yarattı, demektir. "Dilerse sizi götürür": İbn Abbas şöyle demiştir: Ey kafirler, Allah dilerse sizi öldürür ve sizin yerinize sizden daha hayırlı ve sizden daha itaatkâr bir kavim getirir. Bu, Mekke halkına hitaptır.

"Bu da Allah'a zor değildir": Yani O'nun için imkansız ve yapılamaz bir şey değildir.

وَبَرَزُوا لِلّٰهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفٰٓؤُا لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوٓا
اِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ اَنْتُمْ مُغْنُونَ عَنَّا مِنْ عَذَابِ اللّٰهِ
مِنْ شَيْءٍ قَالُوا لَوْ هَدٰينَا اللّٰهُ لَهَدَيْنَاكُمْ سَوَٓاءٌ عَلَيْنَٓا
اَجَزِعْنَٓا اَمْ صَبَرْنَا مَا لَنَا مِنْ مَحِيصٍ ﴿٢١﴾

21 - Hepsi Allah'ın karşısına çıktılar. Zayıflar büyüklük taslayanlara: "Şüphesiz biz size tabi idik. Şimdi bizden Allah'ın azabından (az) bir şey def edebilir misiniz?" dediler. Onlar da: "Eğer Allah bize hidayet etse idi, elbette biz de size hidayet ederdik. Artık sızlansak da sabretsek de bizim için birdir. Bizim için bir sığınak da yoktur" dediler.

"Hepsi Allah'ın huzuruna çıktılar": Lafzı mazi (geçmiş) ise de manası gelecek zamandır, anlam da şöyledir: Yeniden dirilme gününde kabirlerinden çıktılar, astlar da üstler de toplandılar. "Zayıflar dediler": Onlar da astlardır, tabi olanlardır. "Kibirlik taslayanlara": Onlar da üstlerdir. "Biz size tabi idik (inna künna leküm tebean)": Zeccac şöyle demiştir: O, tabi kelimesinin çoğuludur: Tabi ve tebe', denir, tıpkı: Gaib ve gayeb gibi. Mana da şöyledir: Bizi davet ettiğiniz şeylerde size tabi olduk.

"Şimdi bizden def edebilir misiniz?": Yani bizden uzaklaştırabilir misiniz? "Allah'ın azabından (az) bir şey". O zaman liderler derler: "Eğer Allah bize hidayet etse idi": Yani bize dünyada doğru yolu gösterse idi, biz de size gösterirdik. Demek istiyorlar ki: Allah bizi saptırdı, biz de sizi sapıklığa davet ettik. "Artık sızlansak da sabretsek de bizim için birdir": İbn Zeyd şöyle demiştir: Cehennemdekiler birbirlerine: Gelin ağlayıp yalvaralım; çünkü cennetlikler cennete ağlama ve sızlamaları ile ulaştılar, derler ve ağlar ve yalvarırlar. Bunun bir yarar sağlamadığını görünce: Gelin sabredelim; cennetlikler cennete

sabırla ulaştılar, derler ve öyle bir sabrederler ki daha onun gibisi görülmemiştir. İşte o zaman: "Sızlansak da sabretsek de bizim için birdir" derler. Malik bin Enes, Zeyd bin Eslem'den şöyle dedığini rivayet etmiştir: Yüz sene sızlandılar ve yüz sene sabrettiler. Mukatil de şöyle demiştir: Beş yüz sene sızlandılar ve beş yüz sene de sabrettiler. Biz, mahîs kelimesinin manasını Nisa suresi, ayet: 121'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَقَالَ الشَّيْطَانُ
لَمَّا قُضِيَ الْأَمْرُ إِنَّ اللّٰهَ وَعَدَكُمْ وَعْدَ الْحَقِّ وَوَعَدْتُكُمْ
فَأَخْلَفْتُكُمْ وَمَا كَانَ لِيَ عَلَيْكُمْ مِنْ سُلْطَانٍ إِلَّا أَنْ دَعَوْتُكُمْ
فَاسْتَجَبْتُمْ لِي فَلَا تَلُومُونِي وَلُومُوا أَنْفُسَكُمْ مَا أَنَا
بِمُصْرِخِكُمْ وَمَا أَنْتُمْ بِمُصْرِخِيَّ إِنِّي كَفَرْتُ بِمَا أَشْرَكْتُمُونِ
مِنْ قَبْلُ إِنَّ الظَّالِمِينَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿٢٢﴾ وَأُدْخِلَ
الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ
تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا بِإِذْنِ رَبِّهِمْ تَحِيَّتُهُمْ
فِيهَا سَلَامٌ ﴿٢٣﴾

22 – Şeytan iş bitirdiği zaman şöyle dedi: "Şüphesiz Allah size hak va'detti, ben de size va'dettim, size karşı va'dimden caydım. Benim sizin üzerinizde bir yetkim yoktu; ancak sizi davet ettim; siz de bana icabet ettiniz. Öyleyse beni kınamayın; kendinizi kınayın. Ben sizi kurtaramam, siz de beni kurtaramazsınız. Şüphesiz ben, daha önce beni (Allah'a) ortak koşmanızı inkar ettim. Şüphesiz zalimler için acıklı bir azap vardır".

23 – İman edip iyi şeyler yapanlar ise, içlerinde ebedi kalmak üzere, altlarından ırmaklar akan cennetlere Rablerinin izni ile girdirildi. Orada sağlık dilekleri selamdır.

"Şeytan dedi": Müfessirler: Maksat İblis'tir, demişlerdir. "İş bitirildiği zaman": Yani iş bitip de cennetlikler cennete ve cehennemlikler de cehenneme girdiği zaman, cehennemlikler toplanır, İblis'i

kınarlar. O da aralarında ayağa kalkar ve şöyle der: "Şüphesiz Allah size hak va'detti": Yani size bugünün geleceğini va'detti ve va'dini de gerçekleştirdi. "Ben de size va'dettim": Bugünün olmayacağını va'dettim. "Benim size karşı bir yetkim yoktu": Yani iddia ettiğim şeye karşı size bir kanıt açıklayamadım. Bazı müfessirler de: Ben size sahip değildim ki sizi zorlayaydım, demişlerdir. "Ancak sizi davet ettim": Bu, istisna-i munkatıdır, mana da: Fakat sizi davet ettim, demektir. "Siz de bana icabet ettiniz; öyleyse beni kınamayın, kendinizi kınayın": Çünkü bir delil olmadığı halde bana icabet ettiniz. "Ben sizi kurtaramam": Yardımınıza yetişemem. "Siz de beni kurtaramazsınız": Benim yardımıma yetişemezsiniz. Hamze ye'yi meksur olarak okumuş; diğerleri ise fetha ile okumuşlardır. Kutrub: O, yani Hamze'nin kıraati, Yerbu oğullarının lehçesidir, demiştir. İstasrahani fülanün feesrahtuhu denir ki: Benden imdat istedi, ben de yardımına koştum, demektir. "Şüphesiz ben inkar ettim": Beni dünyada Allah'a ibadete ortak etmenizi, bugün inkar ettim, demektir. "Şüphesiz zalimler": Yani müşrikler, demektir.

"Rablerinin izni ile": Yani Rablerinin emriyle demektir. "Orada sağlık dilekleri selamdır": Bunu da Yunus suresi, ayet: 10'da zikretmiş bulunuyoruz.

أَلَمْ تَرَ كَيْفَ ضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا كَلِمَةً طَيِّبَةً
كَشَجَرَةٍ طَيِّبَةٍ أَصْلُهَا ثَابِتٌ وَفَرْعُهَا فِي السَّمَاءِ ﴿٢٤﴾
تُؤْتِي أُكُلَهَا كُلَّ حِينٍ بِإِذْنِ رَبِّهَا وَيَضْرِبُ اللَّهُ الْأَمْثَالَ
لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٥﴾

24 – Görmedin mi, Allah nasıl bir misal getirdi? Güzel söz; kökü sağlam / yerde, dalı gökte hoş bir ağaç gibidir.

25 – Meyvesini Rabbinin izni ile her zaman verir. Allah, belki öğüt alırlar diye misaller getirir.

"Görmedin mi, Allah nasıl bir misal getirdi": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kalp gözünle görüp de benim sana bildirmemle Allah'ın nasıl bir misal verdiğini, yani bir benzetme yaptığını görmedin mi? "Güzel söz": İbn Abbas, O: Lailahe illallah kelime-i tevhididir, demiştir. "Hoş bir ağaç gibi": Yani meyvesi hoş bir ağaç gibi demektir, anlaşıldığı için meyve zikredilmemiştir.

Bu ağaçta da üç görüş vardır:

Birincisi: O, hurma ağacıdır; o, Buhari ile Müslim'in "Sahih"lerinde İbn Ömer hadisi olarak Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet edilmiştir.[3] Bunu Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İbn Mes'ud, Enes bin Malik, Mücahit, İkrime, Dahhak ve diğerleri de demişlerdir.

İkincisi: O, cennette bir ağaçtır, bunu da Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, mü'mindir; onun aslı sağlamdır; o, yeryüzünde amel eder, ameli ise göğe yükselir. "Meyvesini her zaman verir": Mü'min Allah'ı gündüzün her saatinde zikreder. Bunu Atiyye İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Kökü sağlamdır": Yerdedir. "Dalı" da: "Göklere": Yani semaya doğru yükselmektedir. Ükül: Meyve demektir. Hîn hususunda ise altı görüş vardır:

Birincisi: O, sekiz aydır, bunu aleyhisselam Efendimiz demiştir.

İkincisi: Altı aydır, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İkrime ve Katade de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: O, sabah akşamdır, bunu da Ebu Zabyan İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: O, senedir, yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; Mücahit ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

Beşincisi: O, iki aydır, bunu da Said bin Müseyyeb, demiştir.

Altıncısı: O, sabah akşamdır ve her saattir. Bunu da İbn Cerir, demiştir.

Kim sekiz ay, derse, ağacın zahir ve batın olarak meyve yüklenmesine işaret etmiştir. Kim: Altı ay derse, meyveye durmasından devşirmesine kadar geçen süreyi dikkate almıştır. Kim: Sabah akşam derse, toplanmasına işaret etmiştir. Kim: Senedir, derse, ancak yılda bir defa meyve vermesini dikkate almıştır. Kim iki ay derse, tam olgunlaşmasını göz önüne getirmiştir. İbn Müseyyeb: Hurma ancak iki ay meyveli kalır, demiştir. Kim her saat derse, meyvesinin devamlı yenmesindendir. Katade: Meyvesi kış ve yaz yenir, demiştir. İbn Cerir de: Kışın çiçek tomurcuğu yenir, yazın da yeşil meyvesi, koruğu, tazesi ve kurusu yenir, demiştir.

İmanın hurma ile temsil edilmesindeki hikmete gelince bu da birkaç yöndendir:

---

3 – Buhari, Tefsirü sure-i İbrahim, bab, 1; Et'ime, bab, 46; Müslim, Münafikîn, hadis no, 64.

Birincisi: O, çok sağlamdır, imanın mü'minin kalbindeki sağlamlığı onun sağlamlığına benzetilmiştir.

İkincisi: O, çok yüksektir, mü'minin amelinin yüksekliği onun dallarının yüksekliğine benzetilmiştir.

Üçüncüsü: Onun meyvesi her zaman bulunur; mü'minin kazandığı iman bereketi ve bütün vakitlerdeki sevabı onun çeşitleriyle beraber her zaman devşirilen meyvesine benzetilmiştir. Mü'min de her: Lailahe illallah dedikçe, sevabı göğe yükselir, sonra ona hayrı ve menfaati gelir.

Dördüncüsü: O, insana en çok benzeyen ağaçtır; çünkü bütün ağaçlar başı kesildiği zaman etraftan dal verir; ancak o böyle değildir; başı kesilirse kurur. Bir de o, aşılanmadan meyve vermez. Ayrıca o, rivayete göre Adem aleyhisselem'ın artan toprağından yaratılmıştır.

وَمَثَلُ كَلِمَةٍ خَبِيثَةٍ

كَشَجَرَةٍ خَبِيثَةٍ اجْتُثَّتْ مِنْ فَوْقِ الْأَرْضِ مَا لَهَا مِنْ قَرَارٍ ﴿٢٦﴾

26 – Kötü bir kelimenin hali de, toprağın üzerinden koparılan, sebatı olmayan kötü bir ağaç gibidir.

"Kötü bir kelimenin hali": İbn Abbas: O, şirktir, demiştir.

"Kötü bir ağaç gibidir": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, acıhıyardır, bunu da Enes bin Malik, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiş; Enes ile Mücahit de öyle demişlerdir.

İkincisi: O, kafirdir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. El – Avfi de ondan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Kafirin ameli kabul olunmaz ve Allah Teala'ya yükselmez. Onun ne yerde sağlam bir kökü ne de gökte yüksek bir dalı vardır.

Üçüncüsü: O, küsküt (bağbozan) sarmaşığıdır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Bu, bir misaldir, belli bir ağaç değildir. Bunu da Ebu Zabyan, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: O, sarımsaktır, bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Üctüsset": Kökünden koparıldı, kesildi, demektir. Zeccac: Üctüsset, lügatte tüm cüssesinden yakalandı, demiştir.

"Onun için bir sebat yoktur": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onun kökü yoktur, yere bir damar salmamıştır.

İkincisi: Onun sebatı yoktur.

Kafirin bu ağaca benzetilmesinin manası şudur: Kafirin ne iyi bir ameli ne de güzel bir sözü göğe yükselmez; sözünün de sağlam bir aslı yoktur.

يُثَبِّتُ ٱللَّهُ ٱلَّذِينَ ءَامَنُوا۟ بِٱلْقَوْلِ ٱلثَّابِتِ فِى ٱلْحَيَوٰةِ
ٱلدُّنْيَا وَفِى ٱلْءَاخِرَةِ ۖ وَيُضِلُّ ٱللَّهُ ٱلظَّٰلِمِينَ ۚ وَيَفْعَلُ ٱللَّهُ
مَا يَشَآءُ ﴿٢٧﴾

27 – Allah; iman edenleri dünya hayatında ve ahirette sabit sözle sabit kılar. Allah zalimleri saptırır ve Allah dilediğini yapar.

"Allah iman edenleri sabit kılar": Yani onları sabit sözle hak üzerinde sabit kılar ki, o da lailahe illallah kelime-i tevhididir.

"Dünya hayatında ve ahirette": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Dünya hayatı: Yeryüzündeki hayat zamanıdır, ahiret de: kabirde sorgu zamanıdır. Bera bin Azib bu manaya kail olmuş ve bunu destekleyen hadisler vardır.

İkincisi: Dünya hayatı: Kabirde sorgu zamanıdır, ahiret de: Kıyamette sorgudur. Bu manaya da Tavus ile Katade kail olmuşlardır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu ayet kabir azabı, iki meleğin sorgusu ve Allah Teala'nın sorgu anında mü'minlere hak kelamını telkin edip onları hak üzerinde sabit kılması hakkında inmiştir. "Allah zalimleri saptırır": Yani müşrikleri saptırır, demektir. Onları bu kelimeden saptırır. "Allah dilediği şeyi yapar": Mü'minleri hidayet etmek ve kafirleri saptırmak gibi dilediği şeyi yapar.

أَلَمْ تَرَ إِلَى ٱلَّذِينَ بَدَّلُوا۟ نِعْمَتَ ٱللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا۟
قَوْمَهُمْ دَارَ ٱلْبَوَارِ ﴿٢٨﴾ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا ۖ وَبِئْسَ ٱلْقَرَارُ ﴿٢٩﴾

28 – Şunları görmedin mi, Allah'ın nimetini küfürle değiştirdiler ve kavimlerini helak yurduna kondurdular.

29 – Yani girecekleri cehenneme (kondururlar). Orası ne kötü karargahtır.

"Şunları görmedin mi, Allah'ın nimetini küfürle değiştirdiler": Bunların kim oldukları hakkında yedi görüş vardır:

Birincisi: Onlar Kureyş'ten en rezil Ümeyye oğulları ile Muğire oğullarıdır. Bu da Ömer bin Hattab ile Ali bin Ebu Talib'ten rivayet edilmiştir.

İkincisi: Onlar Kureyş'in münafıklarıdır. Bunu da Ebuttufeyl, Hazreti Ali'den rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Ümeyye oğulları, Muğire oğulları ve Bedir'e katılanları savaşa sürükleyen reisleridir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Mekke halkıdır, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir.

Beşincisi: Onlar, Bedir savaşına katılan müşriklerdir, bunu da Mücahit ile İbn Zeyd, demişlerdir.

Altıncısı: Onlar Kureyş kafirlerinden Bedir'de öldürülenlerdir, bunu da Said bin Cübeyr ile Ebu Malik, demişlerdir.

Yedincisi: Bu, bütün müşrikler için geneldir, bunu da Hasen, demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah'ın nimetini küfre çevirmeleri şöyledir: Allah Teala onlara Resul'ünü göndermek ve onları haremine yerleştirmekle ihsan etti; onlar ise Allah'ı ve Resul'ünü inkar ettiler, kavimlerini O'nu inkara çağırdılar; işte: "Kavimlerini helak yurduna kondurdular" kavli budur. Darul bevar helak yurdudur, sonra da onu: "Girecekleri cehennem" diyerek tefsir etti. Yani onun sıcağını çekerler, demektir. "Ve bi'sel karar": Orası ne kötü karargahtır, demektir.

وَجَعَلُوا لِلّٰهِ اَنْدَادًا لِيُضِلُّوا عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعُوا
فَاِنَّ مَصِيرَكُمْ اِلَى النَّارِ ﴿٣٠﴾

30 – (İnsanları) O'nun yolundan saptırmak için Allah'a eşler tuttular. De ki: " (Biraz) zevklenin. Şüphesiz dönüşünüz ateşedir".

"Allah'a eşler tuttular": Bunu Bakara: 22'de açıklamış bulunuyoruz. "Liyudıllu"daki lam, akibet (sonuç bildiren) lamdır; onun şerhi de Yunus: 88'de geçmiş bulunuyor. Kim ye'nin zammı ile "liyudıllu" okursa, insanları Allah'ın dininden saptırmaları için, demek istemiştir.

"De ki: "Zevklenin": Yani dünya hayatınızda, bu da onlar için tehdittir. İbn Abbas şöyle demiştir: Eğer kafir hasta olsa da uyuyamasa,

aç kalıp da yiyip içemese, yine de bu, ahirette çekeceği azabın yanında nimet sayılırdı. Eğer mü'min de en sefalı bir hayat sürse, bu da ahirette kavuşacağı nimetin yanında ıstırap olurdu.

قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا يُقِيمُوا
الصَّلٰوةَ وَيُنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً مِنْ قَبْلِ
أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعٌ فِيهِ وَلَا خِلَالٌ ﴿٣١﴾ اَللّٰهُ الَّذِي خَلَقَ
السَّمٰوَاتِ وَالْأَرْضَ وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ
مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْفُلْكَ لِتَجْرِيَ
فِي الْبَحْرِ بِأَمْرِهِ وَسَخَّرَ لَكُمُ الْأَنْهَارَ ﴿٣٢﴾ وَسَخَّرَ لَكُمُ
الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ دَائِبَيْنِ وَسَخَّرَ لَكُمُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ ﴿٣٣﴾
وَآتَاكُمْ مِنْ كُلِّ مَا سَأَلْتُمُوهُ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَتَ اللّٰهِ
لَا تُحْصُوهَا إِنَّ الْإِنْسَانَ لَظَلُومٌ كَفَّارٌ ﴿٣٤﴾ وَإِذْ قَالَ إِبْرٰهِيمُ
رَبِّ اجْعَلْ هٰذَا الْبَلَدَ آمِنًا وَاجْنُبْنِي وَبَنِيَّ أَنْ نَعْبُدَ
الْأَصْنَامَ ﴿٣٥﴾ رَبِّ إِنَّهُنَّ أَضْلَلْنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ فَمَنْ تَبِعَنِي
فَإِنَّهُ مِنِّي وَمَنْ عَصَانِي فَإِنَّكَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣٦﴾

31 – İman eden kullarıma de ki: Namazı kılsınlar ve içinde ne bir alışveriş ne de dostluk olmayan gün gelmeden önce kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık harcasınlar (infak etsinler).

32 – Allah O'dur ki gökleri ve yeri yarattı, gökten su indirdi. Onunla size rızık olarak çeşitli ürünler çıkardı. Emri ile denizde akması için gemileri size ram etti ve nehirleri de size ram etti.

33 – Güneşi ve ayı sürekli olarak size ram etti. Geceyi ve gündüzü size ram etti.

34 – (Allah) size her istediğinizden verdi. Eğer Allah'ın nimetlerini sayarsanız bitiremezsiniz. Şüphesiz insan çok zalimdir, çok nankördür.

35 – Hatırla o zamanı ki İbrahim: "Rabbim, bu şehri emniyetli kıl ve beni de oğullarımı da putlara ibadet etmemizden uzaklaştır" demişti.

36 - "Rabbim, onlar insanlardan çoğunu saptırdılar. Artık kim bana tabi (muti) olursa, şüphesiz o, bendendir. Kim de bana asi olursa, şüphesiz sen çok bağışlayıcı, çok esirgeyicisin".

"Kul liibadiyellezine amenu (iman eden kullarıma de ki)": İbn Amir, Hamze ve Kisai, "ibadiye"nin ye'sini sakin okumuşlardır.

"Yukimussalate": Manası şöyledir: Kullarıma de ki: Namazı kılın ve infak edin, kılsınlar ve infak etsinler; iki emir atılmış ve iki cevap da bırakılmıştır. Şair de bu kabilden şöyle demiştir:

Sen nasıl bir adamsın, nasıl bir adamsın,
Savaşta: Öne kim çıkacak denildiği zaman!

Kim çıkacak denildiği zaman, sen çıkarsın, demek istemiştir. Mananın şöyle olması da caizdir: Kullarıma de ki: Namazı kılsınlar ve infak etsinler. Böylece emir kalıbından vazgeçilmiş, haber kalıbına geçilmiştir. Mananın şöyle olması da caizdir: Liyukimussalate ve liyünfiku (namazı kılsınlar ve infak etsinler). Emir lamı, kul = de lafzından dolayı atılmıştır. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Hilâl: Haleltü fülanen hilalen ve muhalleten kavlinden gelir, isim de hullettir ki: Dostluk demektir.

"Nehirleri size ram etti": Yani size boyun eğdirdi, istediğiniz yere akar, onda istediğiniz yönde gemiler yüzdürürsünüz. "Güneşi ve ayı size ram etti": Onlardan istifade etmeniz ve ışıklarından aydınlanmanız için. "Daibeyn": Sürekli olarak demektir. Bitki ve diğer şeyleri ıslah etmede emrinizde çalışırlar, bundan yorulmazlar. Deub: Bir şeyin adet üzere işine devam etmesi demektir. "Geceyi size ram etti": Onda rahat etmeniz ve bedenlerinizi dinlendirmeniz için. "Gündüzü de": Geçiminizi temin etmeniz için.

"Allah size her istediğinizden verdi": Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: İstediğiniz her şeyden verdi. Bunu da Hasen ile İkrime, demişlerdir.

İkincisi: İstemiş olsaydınız istediğinizin hepsinden verdi. Bunu da Ferra, demiştir.

Üçüncüsü: Her istediğiniz şeyden bir şey verdi, şey'i gizlemiştir; "ona her şeyden verilmiştir" *(Neml: 23)* kavlinde olduğu gibi ki, zamanındaki her şeyden bir şey verilmiştir, demektir. Bunu da Ahfeş, demiştir.

Dördüncüsü: İstediğiniz ve istemediğiniz her şeyden; çünkü siz güneşi, ayı, ne de doğrudan verdiği birçok nimeti istemediniz. Birinci ile yetinerek ikinciyi söylememiştir. Mesela: "Sizi sıcaktan koruyan libaslar" *(Nahl: 81)* kavli gibi (soğuktan da koruduğu söylenmemiştir. Mütercim). Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Beşincisi: İbn Mes'ud, Ebu Rezin, İkrime, Katade, Eban da Asım'dan, Ebu Yakup da Hatim'den, bunların kıraatlerine göre izafetsiz tenvinle: "Min küllin ma" denilmiştir ki mana: Her şeyden istemediğinizi verdi, demektir. Bunu da Katade ile Dahhak, demişlerdir.

"Eğer Allah'ın nimetini sayarsanız": Yani lütuf ve ihsanını demektir. "Bitiremezsiniz": Çokluğundan dolayı onların hepsini saymayı başaramazsınız. "Şüphesiz insan": İbn Abbas: Ebu Cehil'i murat etmiştir, demiştir. Zeccac da: İnsan cins ismidir, ondan sadece kafir kastedilir, demiştir.

"Lezalumun keffar": Burada zalum: Kendisine nimet vermeyene şükredendir. Keffar da Allah Teala'nın nimetlerini inkar edendir.

"Rabbim, bu şehri emniyetli kıl": Bunun tefsiri Bakara: 126'da geçmiştir.

"Beni ve oğullarımı uzaklaştır (vecnübni ve beniyye)": Yani beni ve onları bir tarafa çek, mana da şöyledir: Beni onların ibadetinden uzak kalmada sabit eyle. "Rabbim, kuşkusuz onlar insanlardan çoğunu saptırdılar": Yani putlar saptırdılar. Onlara saptırma veya başka bir fiil isnat edilemez; ancak insanlar onların yüzünden saptıkları için sanki onlar saptırmış gibi oldu. "Kim bana tabi olursa": Tevhit dininde, "şüphesiz o bendendir": Yani o, benim milletimdendir. "Kim de bana asi olursa, şüphesiz sen çok bağışlayıcı, çok esirgeyicisin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kim bana asi olur da sonra tövbe ederse, şüphesiz sen çok bağışlayıcı, çok esirgeyicisin. Bunu da Süddi, demiştir.

İkincisi: Kim bana şirkten başka bir şeyde isyan ederse, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir.

Üçüncüsü: Kim bana isyan eder de kafir olursa, şüphesiz sen çok bağışlayıcı ve çok esirgeyicisin; tövbe ederse, onu tevhid dinine hidayet edersin. Bunu Mukatil, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Muhtemeldir ki İbrahim aleyhisselam bu duayı Allah Teala ona şirki kabul etmeyeceğini bildirmeden önce etmiştir; nitekim babası için de istiğfar etmişti.

رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ
عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً
مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ
يَشْكُرُونَ ﴿٣٧﴾

37 – "Ey Rabbimiz, şüphesiz ben, zürriyetimden bazısını kutsal evinin yanında ekinsiz bir vadiye yerleştirdim. Rabbimiz, namazı dosdoğru kılsınlar diye. Artık sen de insanların gönüllerini onlara meylettir ve onlara meyvelerden rızık ver; belki onlar şükrederler".

"Ey Rabbimiz, ben zürriyetimden bazısını yerleştirdim (min zürriyeti)": "Min" edatı hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Bazısı manasınadır, bunu da Ahfeş ile Ferra, demiştir.

İkincisi: Tekit içindir, mana da: Zürriyetimi yerleştirdim, demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Ekinsiz bir vadiye": Yani Mekke'ye demektir. O zamanlar orada ne ekin ne de su vardı. "Kutsal (muharrem) Ev'inin yanında": Ona haram denilmesi, haramlarının helal sayılamayacağı ve hakkının hafife alınamayacağındandır.

Eğer: Kutsal evinin yanında" demenin ne manası olur ki, o zamanlar orada ev yoktu; onu İbrahim bir müddet sonra yaptı?" denilirse,

Cevap üç türlüdür:

Birincisi: Allah Teala Beyt'in mevkiini yeri ve gökleri yarattığı günden itibaren kutsal kılmıştır. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Tufan günlerinde kaldırılmadan önceki Ev'inin yanında, demektir.

Üçüncüsü: Ezeli ilminde orada bir ev yapılacağı geçmiş olan evinin yanında demektir. Bu ikisini İbn Cerir zikretmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle derdi: Kelamın zahiri bu duanın Beytullah yapılıp da Mekke şehir olduktan sonra edildiğini gösterir. Müfessirler ise aksi kanattedirler. İbn Ebi Necih, Mücahit'ten şöyle dediğini rivayet etmiştir: İbrahim aleyhisselam Şam'dan çıktı, yanında da oğlu İsmail ile annesi Hacer vardı. Cebrail de yanlarında idi. Nihayet Mekke'ye vardı, orada Mekke'nin dışında kendilerine Amalike denen birtakım

insanlar vardı. Beytullah o gün için kızıl bir tepe halinde idi. İbrahim, Cebrail'e: "Bunları burada bırakmakla mı emrolundum?" dedi. O da: Evet, dedi. Onları Hicr'in bir tarafına indirdi; Hacer'e de, orada bir çardak kurmasını emretti. Sonra da: "Ey Rabbimiz, ben zürriyetimden bir kısmını buraya yerleştirdim..." dedi. Hicaz halkı ile Ebu Amr: "İnniye eskentü" şeklinde ye'yi fetha ile okumuşlardır.

"Rabbena liyukimussalate": Bu lam'ın müteallakı (bağlı olduğu yer) hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: "Vecnübni ve beniyye en nabüdel ansam" kavline bağlıdır, mana da şöyledir: Onları putlardan uzak tut ki namazı dosdoğru kılsınlar. Bu da Mukatil'in görüşüdür.

İkincisi: Eskentü" kavline müteallıktır, mana da şöyledir: Onları Beyt'inin yanına yerleştirdim ki namazı dosdoğru kılsınlar; çünkü Beytullah namazların kıblesidir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Artık sen de insanlardan bir kısmının gönüllerini onlara meylettir": Yani insanlardan bir cemaatin kalplerini demektir.

İbn Enbari şöyle demiştir: Neden kalplere gönüller, dedi? Çünkü kalp gönüle yakın ve komşudur.

Şair İmruulkays şöyle demiştir:

(Sevgilim) bana bir (bakış) oku attı, gönlüme değdi.
Ayrılık sabahında, ben de hıncımı alamadım (karşılık veremedim).

Bir başkası da şöyle demiştir:

Sanki gönlüm her atlı geçtikçe,
Yuvasına gitmek isteyen karganın kanadı gibidir.

Bir başkası da şöyle demiştir:

Gönlüm beni öyle bir aşka sürükledi ki,
Ben o uzun özleme çok sabırlıyım.

Bütün bu şairler gönül demekle, kalbi kastetmişlerdir.

Tehvi ileyhim": İbn Abbas: Onları özlet, demiştir. Katade de: Onları arzulat, demiştir. Ferra da: Onları istet, demiştir. Nitekim: Raeytü fülanen yehvi nahveke dersin ki, falanca seni istiyor, demektir. Bazıları da: Tehvahüm manasında: "Tehva ileyhim" (ila'yi zait olarak) okumuşlardır; "Redife leküm" *(Neml: 72)* kavlinde olduğu gibi ki, redifeküm, demektir. "İla" sözü pekiştirmek için gelmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Tehvi ileyhim": onlara ulaştır, indir, manasınadır.

Bu meylin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, hacca meyletmektir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: O, Mekke'de oturma arzusudur, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Said bin Cübeyr de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Eğer İbrahim aleyhisselam: İnsanların gönüllerini onlara meylettir, deseydi, Yahudiler de Hıristiyanlar da haccederlerdi. Ancak o: İnsanlardan bir kısmını, demiştir.

رَبَّنَا إِنَّكَ تَعْلَمُ مَا نُخْفِي وَمَا نُعْلِنُ وَمَا يَخْفَىٰ عَلَى اللَّهِ مِن شَيْءٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٣٨﴾

38 – "Rabbimiz, şüphesiz sen bizim gizlediğimizi ve açıkladığımızı bilirsin. Ne yerde ne gökte Allah'a hiçbir şey gizli kalmaz".

"Rabbimiz, sen bizim gizlediğimizi bilirsin": Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Gizlediğimiz, İsmail'in ayrılığına duyduğumuz hasrettir, açıkladığımız da, ona olan sevgimizdir. Müfessirler şöyle demişlerdir: İbrahim bunu, İsmail Harem'e inip de ondan ayrılmak istediği zaman demiştir.

الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي
وَهَبَ لِي عَلَى الْكِبَرِ إِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِنَّ رَبِّي لَسَمِيعُ
الدُّعَاءِ ﴿٣٩﴾ رَبِّ اجْعَلْنِي مُقِيمَ الصَّلَاةِ وَمِن ذُرِّيَّتِي رَبَّنَا
وَتَقَبَّلْ دُعَاءِ ﴿٤٠﴾

39 – "Bana ihtiyarlığıma rağmen İsmail'i ve İshak'ı bağışlayan Allah'a hamd olsun. Şüphesiz Rabbim elbette duayı işitendir".

40 – "Rabbim, beni namazı dosdoğru kılan eyle, zürriyetlerimden de. Ve duamı kabul et".

"Bana ihtiyarlığıma rağmen bağışlayan Allah'a hamd olsun": Yaşlandıktan sonra veren, demektir. "İsmail'i ve İshak'ı": İbn Abbas şöyle demiştir: İsmail, İbrahim doksan dokuz yaşında iken doğmuştur, İshak da o, yüz on iki yaşında iken doğmuştur.

"Rabbena ve tekabbel duaî": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Hübeyre de Hafs, o da Asım'dan rivayet ederek, vasılda ye ile: "Vetakabbel duâî" okumuşlardır. Bezzi de İbn Kesir'den, ye ile vasl ve vakfettiğini, söylemiştir. Kunbul da İbn Kesir'den vasılda ye'yi işmam ederek (ye kokusu vererek) okuduğunu, tam ye ile okumadığını ve

elifle de vakfettiğini, demiştir. Diğerleri ise her iki halde de ye'siz okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Vakf ve vaslı ye ile yapmak esastır, işmam da caizdir, çünkü kesre ye'yi göstermektedir.

رَبَّنَا اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدَيَّ وَلِلْمُؤْمِنِينَ يَوْمَ يَقُومُ الْحِسَابُ ﴿٤١﴾

41 – "Rabbimiz, beni, anamı babamı ve mü'minleri hesabın kurulduğu gün bağışla".

"Rabbimiz, beni ve anamı babamı bağışla": İbn Enbari şöyle demiştir: İslam'a girmelerine tamah ederek istiğfar ettiğinde ebeveyni hayatta idiler. Ebeveyni ile Adem ile Havva'yı kastettiği de söylenmiştir. İbn Mes'ud, Übey, Nahai ve Zühri, İsmail ile İshak'ı kastederek: "Veliveledeyye" okumuşlardır. Daha önce zikredilmeleri de buna delalet eder. Mücahit de, tekil olarak: "Velivalidi" okumuş; Asım el – Cahderi de vavın zammı ile: "Velivüldi" okumuştur. Yahya bin Yamur ile el – Cevni de vavın fethi ve dalın kesri ile tekil olarak: "Veliveledi" okumuşlardır. "Hesabın kurulduğu gün": Yani amellerin karşılığı verildiği gün, demektir. Mananın: İnsanlar hesaba durdukları gün, şeklinde olduğu da söylenmiş; hesap zikredilmiş, insanlar zikredilmemiştir. Çünkü mana anlaşılmaktadır.

وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ
الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ ﴿٤٢﴾
مُهْطِعِينَ مُقْنِعِي رُءُوسِهِمْ لَا يَرْتَدُّ إِلَيْهِمْ طَرْفُهُمْ
وَأَفْئِدَتُهُمْ هَوَاءٌ ﴿٤٣﴾

42 – Sakın Allah'ı zalimlerin yaptıkları şeylerden gafil zannetme. Onları ancak gözlerin belereceği güne erteliyor.

43 – Başlarını kaldırarak koşacaklar, gözleri kendilerine dönmez. Gönülleri de boştur.

"Sakın Allah'ı zalimlerin yaptıkları şeylerden gafil zannetme": İbn Abbas: Bu, zalim için tehdit, mazlum için de tesellidir, demiştir.

"İnnema yuahhirühüm": Ebu Abdurrahman es – Sülemi, Ebu Rezin ve Katade, nun ile: "Nuahhirühüm" okumuşlardır ki: Cezalarını erteliyor, demektir. "Gözlerin belereceği güne": Yani o gün mahlukatın gözleri dikilir, korkunç haller göründüğü için kapanmaz.

"Muhtiîne": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İhta: Gözü kırpmadan bakmaktır. Bunu El – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Dahhak ve Ebudduha da böyle demişlerdir.

İkincisi: O, hızla koşmaktır, bunu da Hasen, Said bin Cübeyr, Katade ve Ebu Ubeyde demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ahtaalbairü fi seyrihi denir ki: Deve hızlı yürümektir.

Kime doğru hızlı koştukları hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Davetçiye doğru, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Ceheneme doğru, bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Muhtı': Başını kaldırmayan, demektir. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Muknii ruusihim": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Başlarını kaldırarak, demektir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Said bin Cübeyr, Katade ve Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir. Ebu Ubeyde şunu delil getirmiştir:

(Ne var, dercesine), bana doğru başını salladı ve kaldırdı,
Sanki beklediği bir şeyi görmüş gibi.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Mukni re'sehu: Başını kaldırıp gözü ile önündeki şeye bakan kimse, demektir. Zeccac da: Başlarını kaldırmışlar, öyle ki boyunlarına yapıştırmışlardır, demiştir. "Muhtiîne muknii ruusihim": İkisi de hâl olarak mansuptur, mana da şöyledir: O günde gözleri belerir, başları havaya kalkmış olarak.

İkincisi: Başlarını eğerek, demektir. Bunu da Maverdi, Müerric'ten nakletmiştir.

"Gözleri kendilerine dönmez": Yani o kadar dikkatli bakarlar ki gözlerini kırpmazlar, hep açık kalır. İbn Kuteybe, mana: Onlar tek şeye bakarlar, demiştir. Hasen de şöyle demiştir: Kıyamet gününde insanların yüzleri göğe doğrudur, kimse kimseye bakmaz.

"Gönülleri de boştur": Gönüller, kalplerin yuvalarıdır.

Kelamın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Kalpler yerinden çıkmış, gırtlaklara dayanmıştır. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade şöyle demiştir: Kalpler göğüslerden çıkmış, boğazlara takılmıştır. Gönülleri boştur, içinde bir şey yoktur.

İkincisi: Gönüllerinde hayır namına bir şey yoktur, harabe gibidir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gönülleri deliktir (kırıktır) bir şey anlamaz. Bunu da

Mürre bin Şerahil demiştir. Zeccac da: Yırtıktır, korkudan dolayı bir şey anlamaz, demiştir.

Dördüncüsü: Gönülleri boştur, onların akılları yoktur. Bunu da Ebu Ubeyde demiş ve Hassan bin Sabit'in şu beytini delil getirmiştir:

Duyun ve benden Ebu Süfyan'a ulaştırın:
Senin için boştur, korkak ve ödleksin.

Buna göre mana şöyle olur: Kalpleri, korkunç şeyler gördüğü için akıldan halidir. Araplar içi boş her şeye: Hava, derler. İbn Kuteybe de: Korku ve endişeden dolayı yürekleri titrektir, demiştir.

وَأَنذِرِ النَّاسَ يَوْمَ يَأْتِيهِمُ الْعَذَابُ
فَيَقُولُ الَّذِينَ ظَلَمُوا رَبَّنَا أَخِّرْنَا إِلَىٰ أَجَلٍ قَرِيبٍ
نُّجِبْ دَعْوَتَكَ وَنَتَّبِعِ الرُّسُلَ أَوَلَمْ تَكُونُوا أَقْسَمْتُم
مِّن قَبْلُ مَا لَكُم مِّن زَوَالٍ ﴿٤٤﴾

44 – İnsanları kendilerine azabın geleceği bir günden uyar. Zalimler: "Rabbimiz, bizi yakın bir süreye ertele de davetine icabet edelim ve peygamberlere tabi olalım" derler. Hâlbuki önceden "size zeval yoktur" diye yemin etmiştiniz.

"İnsanları uyar": Yani onları korkut. "Kendilerine azabın geleceği günden": Bundan kıyamet günü kastedilmiştir. Neden onda özellikle azap vardır, denilmiştir; hâlbuki onda sevap da vardır? Çünkü söz asilere tehdit mahiyetinde söylenmiştir. İbn Abbas: Burada insanlardan Mekke halkı murat edilmiştir, demiştir.

"Zalimler derler": Yani müşrikler. "Rabbimiz, bizi yakın bir süreye ertele": Yani bize az bir mühlet ver. Mukatil şöyle demiştir: Dünyaya dönmek istemeleri, dünyadan yakında çıktıklarındandır. "Davetine icabet edelim": Yani tevhide. Onlara şöyle denir: "Daha önce yemin etmemiş miydiniz?": Yani dünyada iken bir daha dirilmeyeceğinize ve dünyadan ahirete intikal etmeyeceğinize yemin etmiştiniz.

وَسَكَنتُمْ فِي مَسَاكِنِ
الَّذِينَ ظَلَمُوا أَنفُسَهُمْ وَتَبَيَّنَ لَكُمْ كَيْفَ فَعَلْنَا بِهِمْ
وَضَرَبْنَا لَكُمُ الْأَمْثَالَ ﴿٤٥﴾

45 – Sizler kendilerine zulmeden kimselerin yerlerine yerleştiniz. Onlara nasıl yaptığımız sizin için meydana çıktı ve size misaller getirdik.

"Sizler kendilerine zulmeden kimselerin yerlerine yerleştiniz": Yani onların mekanlarına ve köylerine yerleştiniz; mesela Hicr, Medyen ve halkı azap gören kentler gibi. "Kendilerine zulmettiler"in manası: Küfür ve isyan etmekle kendilerine zarar verdiler, demektir. "Ve tebeyyene leküm": Ebu Abdurrahman es - Sülemi ile Ebu'l – Mütevekkil en – Naci, te'nin zammesiyle, "ve tübüyyine" okumuşladır. "Onlara nasıl yaptık": Yani onlara nasıl azap ettik, demektir. Onlara ne yaptığımızı bildikten sonra meskenlerinden ibret alarak emrimize muhalefetten kaçınmalı idiniz. "Size misaller getirdik": İbn Abbas: Kur'an'daki misalleri kasdetmiştir, demiştir.

وَقَدْ مَكَرُوا مَكْرَهُمْ
وَعِنْدَ اللَّهِ مَكْرُهُمْ وَإِنْ كَانَ مَكْرُهُمْ لِتَزُولَ مِنْهُ
الْجِبَالُ ﴿٤٦﴾ فَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ مُخْلِفَ وَعْدِهِ رُسُلَهُ إِنَّ اللَّهَ
عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ ﴿٤٧﴾

46 – Onlar gerçekten tuzaklarını kurdular. Tuzakları Allah'ın yanındadır. Her ne kadar ondan dağlar kayacak olsa da.

47 – Öyleyse, sakın Allah'ın peygamberlerine va'dinden cayacağını zannetme. Şüphesiz Allah mutlak galiptir, intikam sahibidir.

"Onlar gerçekten tuzaklarını kurdular": İşaret edilen kimseler hakkında dört görüş vardır:

Birincisi: O, İbrahim'le Rabbi hakkında tartışan Nemrut'tur, o şöyle dedi: Gökte ne olduğunu görmeden bu işe son vermeyeceğim, dedi ve iki kartal yavrusu getirilmesini emretti. Onlar beslendi, iyice şişmanlayıp da irileşince, bir sandık yapılmasını emretti. Sonra ortasına tahtadan oturacak bir yer yaptırdı; o yerin baş kısmına çok kırmızı et koydu. Sonra iki kartalı aç bıraktı, ayaklarını kirişlerle sandığın ayaklarına bağladı. Kendisi ve bir arkadaşı içine girip kapısını kapattı. Sonra kartalları uçurttu, onlar eti yakalamak istiyordu; onun için göğe yükseklere çıktılar. Sonra Nemrut, arkadaşına: "Kapıyı aç, bak ne görüyorsun?" dedi. O da açtı: Yeri dumanlar içinde görüyorum, dedi. O da: Kapat, dedi, sonra epey daha göğe yükseldiler.

Sonra: Aç da bak, dedi. O da: Gökten başka bir şey göremiyorum, gittikçe uzaklaşıyoruz, dedi. O da: Tahtayı dünyaya doğru çevir, dedi. O da çevirdi. Kartallar eti yakalamak için yere süzüldüler, dağlar bunun gürültüsünü işitti, neredeyse yerinden oynayacaktı. Bu, Ali bin Ebu Talib'in görüşüdür. Ondan gelen bir rivayette kartalların dört olduğu söylenmiştir.

Süddi de şeyhlerinden şöyle rivayet etmiştir: O durmadan göğe yükseldi, yerin denizle kuşatıldığını gördü. Yer suyun ortasında kirmen ağırşağı *(kirmen; tahta yün veya iplik eğrilen araç, ağırşak; kirmende ipi ağırlaştırmak için alt ucuna geçirilen yarım küre biçiminde, ortası delik ağaç veya kemik parça)* gibi görünüyordu. Sonra daha da yükseldi, karanlığa girdi; altını da üstünü de göremedi. Bundan telaşlandı, eti yere doğru çevirdi; kartallar süzüldüler. Nemrut yere inince Kule yapmaya başladı. İbn Abbas'tan da onun önce kuleyi yapıp sonra kartallarla göğe çıktığı rivayet edilmiştir. Göğe çıkamayınca kale biçiminde bir kule yaptı. Allah da ona temelinden gelip onu yerle bir etti (Babil kulesi. Mütercim). İkrime de şöyle demiştir: Sandıkta onun yanında bir genç vardı, yay ve ok kuşanmıştı. Göğe bir ok attı, o da kanlı olarak döndü, o zaman: Gök tanrısının işini bitirdim dedi. O ise yerle gök arasında muallakta duran bir denizdeki balığın kanı idi. Yükseklerden korkunca, adamına: Tahtayı yere çevir, dedi. O da çevirdi. Kartallar da yere süzüldü, dağlar gökten bir emir indiğini zannetti ve yerinden oynadı. Başkası da şöyle demiştir: Dağlar bunu görünce kıyamet koptuğunu zannetti, neredeyse yerinden oynayacaktı. Said bin Cübeyr ile Ebu Malik bu manaya gitmişlerdir.

İkinci görüş: O, Babil kralı Buhtunassar'dır, bu kıssa onun başından geçmiştir. Kartallar eti yakalamak için Allah'ın dilediği kadar yükselince ona: "Ey azgın, nereye gitmek istiyorsun?" diye ses geldi. O da korktu, sonra üstünden bir ses işitti, yere indi. Dağlar bunu görünce kıyametin koptuğunu zannetti; neredeyse yerinden kayacaktı. Bu da Mücahit'in görüşüdür.

Üçüncüsü: burada işaret edilenler eski milletlerdir. İbn Abbas ile İkrime: Şirkleridir, demişler.

Dördüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i öldürmek ve Mekke'den çıkarmak için tuzak kuranlardır.

"Tuzakları Allah'ın yanındadır": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* O'nun katında koruma altındadır, sonra onları cezalandıracaktır. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Tuzaklarının cezası Allah'ın yanındadır, demektir.

"Ve in kâne mekrûhüm": Ebu Bekir, Ömer, Ali, İbn Mes'ud, Übey bin Ka'b, İbn Abbas, İkrime ve Ebu'l – Aliye dal ile: "Ve in kâde mekrûhüm" okumuşlardır. "Litezule minhül cibal": Çoğunluk "litezule"nin birinci lamını kesre ve ikincisini fetha ile "litazule" okumuş ve: Tuzaklarından dağlar kaymaz, bunu yapamayacak kadar zayıf ve gevşektir, demek istemişlerdir. Hasen Basri de böyle tefsir etmiştir. Kisai de birinci lamın fethi ve ikincisinin zammı ile "letuzulu" okumuş ve: Neredeyse tuzaklarından dağlar yerinden oynayacaktı, demek istemiştir. İbn Enbari de böyle tefsir etmiştir.

Dağlardan ne murat edildiğinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Bilinen dağlardır, bunu da cumhur, demiştir.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in durumu ve dininin sağlam dağlar gibi duruşu için misal getirilmiştir. Mana da şöyledir: Eğer tuzakları dağları yerinden oynatacak kerteye ulaşsa, yine de İslam'ın durumu sarsılmaz. Bunu Zaccac, demiştir. Ebu Ali de bunun doğruluğunu: "Sakın Allah'ın peygamberlerine va'dinden cayacağını zannetme" kavli gösterir demiştir. Yani Allah sana onlara galip geleceğini va'detmiştir, demektir. İbn Abbas da: Va'di ile yardım, fetih ve dinin açığa çıkarılması kastedilmiştir, demiştir. "Şüphesiz Allah mutlak galiptir": Yani yanına yaklaşılmaz, "intikam sahibidir" kafirlerden, demektir. O da onları küfürlerine karşı cezalandırmasıdır.

يَوْمَ تُبَدَّلُ الْاَرْضُ غَيْرَ الْاَرْضِ وَالسَّمٰوَاتُ وَبَرَزُوا لِلّٰهِ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ ﴿٤٨﴾

48 – O gün yer başka yerle değiştirilir, gökler de. Kahredici bir tek Allah'ın huzuruna çıkarlar.

"Yevme tübeddelül ardu ğayral ardı": Eban nun ile ve dalın kesri ile "yevme nübdilül", nasb ile de "el – arda" ve tenin kesri ile de "vessemavati" rivayet etmiştir. "Ğayra'nın nasbında ise ihtilaf yoktur.

Yerin değiştirilmesinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Yer o yerdir, onda ilave eksiltme yapılır; tepeleri, dağları, dereleri ve ağaçları gider, deri gibi dümdüz olur. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Ebu Hureyre de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yer başka yerle değiştirilir; deri gibi dümdüz olur.[4]

İkincisi: O, başkasıyla değiştirilir.

Sonra bunda da dört görüş vardır:

---

4 - Taberi, Tefsir, 13/252.

Birincisi: O, gümüş gibi bembeyaz ve üzerinde günah işlenmemiş bir yerle değiştirilir. Bunu Amr bin Meymun, İbn Mes'ud'dan, Ata da İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir. *İkincisi:* Yer, ateşe çevrilir, bunu da Übey bin Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* O, gümüş bir yerle değiştirilir. Bunu da Enes bin Malik, demiştir. *Dördüncüsü:* Yer beyaz bir ekmeğe dönüştürülür; mü'min ayaklarının altından yer. Bunu Ebu Hureyre, Said bin Cübeyr ve Kurtubi, demişlerdir. Başkaları da şöyle demiştir: Ehl-i İslam hesap işi bitinceye kadar ondan yer.

Göklerin değiştirilmesine gelince, onda da altı görüş vardır:

Birincisi: Onlar altına çevrilir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Onlar, cennetlere çevrilir, bunu da Übey bin Ka'b, demiştir. *Üçüncüsü:* Onların değiştirilmesi, güneşinin köreltilip yıldızlarının dökülmesidir. Bunu da İbn Abbas demiştir. *Dördüncüsü:* Onların değiştirilmesi, durumlarının bozulması; bir defa erimiş maden gibi, bir defa da erimiş yağ gibi olmasıdır. Bunu da İbn Enbari demiştir. *Beşincisi:* Onların değiştirilmesi kitap tomarı gibi dürülmesidir. *Altıncısı:* Yarılıp gölgelememesidir. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

"Bir tek kahredici Allah'ın huzuruna çıkarlar": Yani kabirlerinden çıkarlar, demektir.

وَتَرَى الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ
مُقَرَّنِينَ فِي الْأَصْفَادِ ﴿٤٩﴾ سَرَابِيلُهُمْ مِنْ قَطِرَانٍ وَتَغْشَىٰ
وُجُوهَهُمُ النَّارُ ﴿٥٠﴾ لِيَجْزِيَ اللَّهُ كُلَّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ إِنَّ اللَّهَ
سَرِيعُ الْحِسَابِ ﴿٥١﴾

49 – O gün günahkarların bukağılarla bağlandıklarını görürsün:

50 – Gömlekleri katrandan. Yüzlerini ateş kaplar.

51 – Allah her nefse kazandığının cezasını versin diye. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir.

"Günahkarları görürsün": Yani kafirleri, demektir. "Mukarranin": Karrentüşşey'e bişşey'i denir ki: Bir şeyi bir şeye yaklaştırıp yan yana getirmektir.

"Kimlerle yan yana getirilip bağlanacakları" hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar şeytanlarla bağlanır, bunu İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Onların elleri ve ayakları boyunlarına bağlanır. Bunu da İbn Zeyd demiştir.

Üçüncüsü: Birbirlerine bağlanırlar, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Asfad = bukağılar" hakkında da üç görüş vardır:

Onlar demir halkalardır. Bunu İbn Abbas, İbn Zeyd, Ebu Ubeyde, İbn Kuteybe, Zeccac ve İbn Enbari, demişlerdir. *İkincisi:* Onlar kelepçeler ve bukağılardır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Kelepçelerdir, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki demiştir.

Serabile gelince, Ebu Ubeyde: Onlar gömleklerdir, tekili sirbal'dır, demiştir. Zeccac da: Sirbal: Her türlü giyeceğe denir, demiştir. Katranda üç lügat (okunuş) vardır: Kafın fethi ve tının kesri (katıran), kafın fethi ve tının sükunu (katran), kafın kesri ve tının sükunu (kıtran).

Manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, erimiş bakırdır. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, deveye sürülen katrandır, bunu da Hasen, demiştir. O, bir ağaçtan sızan bir sıvıdır, deveye yağ gibi sürülür. Zeccac şöyle demiştir: Elbiselerinin katrandan olması, çabuk tutuşup deriye sirayet ettiği içindir. Eğer Allah Teala ondan daha fazla yakacak bir şey isteseydi, ona da gücü yeterdi, ancak gerçeğini bildikleri şeyle onları ikaz etmiştir.

İbn Abbas, Ebu Rezin, Ebu Miclez, İkrime, Katade, İbn Ebi Able ve Ebu Hatim de Yakup'tan rivayet ederek kafın kesri, tının sükunu ve tenvinle: "Min kıtrin", katı' hemzesinin fethi ve meddi ile "ânin" okumuşlardır ki, kıtr: Bakır, "ânin" de çok sıcak, demektir.

"Yüzlerini ateş kaplar": Yani üstlerinden bürür, demektir. "Liyecziye"deki lam da, "berezu" kavline müteallıktır.

هَٰذَا بَلَاغٌ لِّلنَّاسِ وَلِيُنذَرُوا بِهِ وَلِيَعْلَمُوا
أَنَّمَا هُوَ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ وَلِيَذَّكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ ﴿٥٢﴾

52 – Bu, insanlara bir tebliğdir, uyarılmaları için ve bilsinler ki O, bir tek Allah'tır. Ve akl-ı selim sahipleri öğüt alsınlar diye.

"Bu, insanlara bir tebliğdir": Bu diye işaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır. *İkincisi:* Uyarıdır. Belağ da: Yeterli, demektir. Mukatil de: İnsanlardan maksat, Mekke halkıdır, demiştir.

"Uyarılmaları için": Yani Kur'an indirilmiştir ki, insanlar onunla uyarılsınlar ve içindeki delilleri bilsinler. "O, ancak bir tek İlahtır". "Veliyezzekkere": Öğüt alsın diye, "akl-ı selim sahipleri".

15-HİCR SURESİ

Mekke'de inmiştir.

99 ayettir.

Hepsi Mekki'dir, bunda da hiçbir ihtilaf bilmiyoruz.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِيمِ

الٓرٰ تِلْكَ اٰيَاتُ الْكِتَابِ وَقُرْاٰنٍ مُبِينٍ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Elif. Lam. Ra. Bunlar kitabın ve açıklayıcı Kur'an'ın ayetleridir.

"Elif. Lam. Ra. Bunlar kitabın ayetleridir": Bunun açıklaması, Yunus: 1'de geçmiştir.

"Açıklayıcı Kur'an'ın": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an kitabın ta kendisidir; onun iki ismi verilmiştir.

İkincisi: Kitap; Tevrat ile İncil'dir, Kur'an da bizim kitabımızdır. Biz de Yusuf suresinin başında mübin'in manasını zikretmiş bulunuyoruz.

رُبَمَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْ كَانُوا مُسْلِمِينَ ﴿٢﴾

2 – Kafirler zaman zaman Müslüman olsalardı, diye temenni edecek.

"Rübema": İbn Kesir, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, şeddeli olarak "rübbema" okumuşlardır. Nafi, Asım ve Abdülvaris de şeddesiz olarak "rübema" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Esed ve Temim oğulları şedde ile "rübbema" derler; Hicaz halkı ile Kays'ın çoğu da şeddesiz olarak "rübema" derler. Teymürrebab kabilesi de, ra'nın fethi ile: "Rebbema" der. Şöyle denilmiştir: Şeddesiz okunması, onda tad'if (tekit) olmasındandır. Tad'if harfleri de bazen atılır, mesela "inne" ve "lakinne"de olduğu gibi; onu tahfif etmişlerdir (in ve lakin demişlerdir). Zeccac: Araplar: Rübbe recülin caeni ve rübe recülin caeni, derler demiş ve şu kanıtı getirmiştir:

Ey Züheyr, artkafa (ense) ve şakak kılları ağarırsa da, gerçekten ben,

Nice deneyimli savaşçıları akranlarıyla çatıştırmışımdır.

Bu beyt Ebu Kebir el – Hüzeli'nindir, divanında şöyledir:

Nice büyük orduları emsali ile çatıştırdım.

Heydal: Savaşa kışkırtılan topluluk (ordu)dur. Demek istiyor ki: Ben onları düşmanları ile çatıştırdım, savaş yönettim. "Rübbe" azlık ifade etmek için vaz edilmiştir, nitekim "kem" de çokluk için konulmuştur. "Ma" ilave edilmesi, arkasındaki fi'li telaffuz etmek içindir. Rübbe recülin caeni, ve rübema caeni Zeydün, dersin. Ahfeş de şöyle demiştir: "Rübbe"nin yanına ma getirilmesi arkasındaki fi'li telaffuz etmek içindir. İstersen "ma"yı "şey" manasına alırsın: Rübbe şey'in demiş gibi olursun. Buna göre ayetin manası: Kafirlerin istediği şeylerden biri de o şeyin sevgisidir, demek olur. Ebu Süleyman Dımeşki de: "Ma" burada "hin = zaman" anlamınadır; mana da: O zaman kafirler isterler, demektir.

Müfessirler kafirlerin bu sözü ne zaman söyleyecekleri hakkında da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, ahirette olacaktır. Bu ne zaman olacaktır? Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Cehennemlikler ve yanlarında Allah'ın istediği kıble ehlinden kimseler ateşte toplandıkları zaman kafirler, Müslümanlara: "Sizler müslümanlar değil miydiniz?" derler. Onlar da: Evet, derler: Kafirler: İslamınız bir işe yaramadı, siz de bizimle beraber ateşe girdiniz, derler. Onlar da: Bizim günahlarımız vardı, o yüzden yakalandık, derler. Allah Teala dediklerini işitir; cehennemde ehl-i kıbleden kim

varsa çıkarılmasını emreder. Kafirler bunu görünce: Keşke biz de Müslüman olsa idik de onlar gibi biz de çıkarılsaydık, derler. Bunu Ebu Musa'l - Eş'ari, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivayet etmiştir.[1] İbn Abbas - bir rivayette - Enes bin Malik, Mücahit, Ata, Ebu'l – Aliye ve İbrahim de bu görüştedirler. *İkincisi:* Allah onlara hep merhamet ve şefaat eder, sonunda: Müslümanlardan kim varsa cennete girsin, der. İşte o zaman kafirler de Müslüman olmalarını isterler. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Kafirler kıyameti gözleriyle gördükleri zaman, Müslüman olmalarını isterler. Bunu da Zeccac, demiştir. *Dördüncüsü:* Kafirler kıyamette kafirin azap edildiği ve müslümanın esen kaldığı korkunç manzaralardan bir manzara gördükçe, bunu isterler. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

İkinci görüş: O, dünyada olacaktır; gözleriyle görüp de sapıklığın hidayetten ayrıldığı belli olunca varacakları yeri öğrendikleri zaman, bunu isterler. Bunu da Dahhak, demiştir.

Eğer: "Rübbe" azlık içindir, bu ayet ise tehdit mahiyetinde varit olmuştur, tehdide de va'dedilen şeyin çok olması yaraşır?" denilirse, buna üç cevap verilir; bunları İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: "Rübbema" azlık için de çokluk için de kullanılır. Nitekim nâhil de hem susuz hem de suya kanmış, cevn de hem siyah hem de beyaz için denilir.

İkincisi: Kıyametin korkuları ve başlarına gelecek diğer korkular o kadar çok olacaktır ki akılları başlarına geldiği zaman bunu (Müslüman olmayı) isteyecekler.

Üçüncüsü: Bu korkutuldukları şey, azap hallerinden birinde istenecek şeylerden olsa veya insan içine düştüğü zaman pişman olmaktan korksa da onu kesin olarak bilmese idi, yine de ondan kaçınması lazım gelirdi.

Eğer: "Rübema"dan sonra müstakbel (muzari) nasıl gelir, hâlbuki bunun yolu ondan sonra mazi gelmektir, mesela: Rübema lekıytü Abdallah, denilir?" diye akla gelirse,

Cevap şöyledir: Allah'ın va'dettiği şey haktır, onun geleceği de geçmiş gibidir. Şu ayetler de bunu gösterir: "Ve iz kalallahu ya İsabne Meryeme" *(Maide: 116)*; "ve nada ashabül cenneti" *(A'raf: 44)*; "velev tera iz feziu felavfevte" *(Sebe': 51)*. Kaldı ki Kisai ile Ferra Araplardan: Rübema yendemü fülanün dediklerini nakletmiş ve şairin şu beyitini delil getirmişlerdir:

---

1 - Taberi, Tefsir, 14/2.

Bazen insanlar öyle bir şeyden kaygılanır ki
Günü gelince ilmek gibi çözülür.

(Burada rübbema teczau" demiştir.

ذَرْهُمْ يَأْكُلُوا وَيَتَمَتَّعُوا وَيُلْهِهِمُ الْأَمَلُ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٣﴾

3 – Bırak onları, yesinler, zevklensinler, emel onları oyalasın. Sonra bilecekler.

"Bırak onları, yesinler": Yani kafirleri bırak, dünyadan nasiplerini alsınlar, demektir. "emel onları oyalasın": Yani dünyada umut ettikleri şeyler onları iman ve taatten nasip almaktan meşgul etsin, demektir. "Sonra bilecekler": Kıyamete geldikleri zaman yaptıklarının vebalini çekerler. Bu, tehdit ve gözdağıdır. Müfessirlere göre bu ayet, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا وَلَهَا كِتَابٌ مَعْلُومٌ ﴿٤﴾
مَا تَسْبِقُ مِنْ أُمَّةٍ أَجَلَهَا وَمَا يَسْتَأْخِرُونَ ﴿٥﴾

4 – Hiçbir kenti helak etmedik, illa ki onların belli bir yazısı vardır.

5 – Hiçbir ümmet ecelini geçmez, gecikmezler de.

"Hiçbir kenti helak etmedik": Yani bir kent halkını helak etmedik. "İlla ki onların belli bir yazısı vardır": Yani belirli bir süresi vardır; ne geçilir, ne de geç kalınır. "Ma tesbiku min ümmetin eceleha": "Min" dolgu maddesidir, zaittir, mana da şöyledir: Ulaşmaları takdir edilen vaktinden önce gelmez, ondan sonraya da kalmaz. Ferra şöyle demiştir: Neden, eceleha" dedi? Çünkü ümmet lafzı müennestir de ondan. Sonradan (müzekker kalıbı ile) "yeste'hirun" demesi de erkekler manasına olmasındandır.

وَقَالُوا يَا أَيُّهَا الَّذِي
نُزِّلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ إِنَّكَ لَمَجْنُونٌ ﴿٦﴾ لَوْ مَا تَأْتِينَا بِالْمَلَائِكَةِ إِنْ كُنْتَ
مِنَ الصَّادِقِينَ ﴿٧﴾ مَا نُنَزِّلُ الْمَلَائِكَةَ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَا كَانُوا إِذًا مُنْظَرِينَ ﴿٨﴾

6 – Dediler: "Ey kendisine zikir indirilen, şüphesiz sen gerçekten delisin":

7 – "Eğer doğrulardan isen, bize melekleri getirsen, ya!".

8 – Biz melekleri ancak hak ile indiririz. O takdirde onlara mühlet verilmez.

"Dediler: Ey kendisine zikir indirilen": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet; Abdullah bin Ebi Ümeyye, Nadr bin Haris, Nevfel bin Halid ve Velid bin Muğire hakkında nazil oldu. İbn Abbas, zikir: Kur'an'dır, demiştir. Bunu da alay yollu dediler; çünkü eğer gerçekten onun zikir olduğuna inansalardı: "Şüphesiz sen gerçekten delisin" demezlerdi. Ebu Ali el – Farisi de şöyle demiştir: Bu ayetin cevabı, başka bir surede" "Sen, Rabbinin nimeti sayesinde bir deli değilsin" *(Kalem: 2)* ayetinde verilmiştir.

"Levma te'tina (bize getirsen ya)": Ferra şöyle demiştir: "Levma" ile "levla" hella manasınadır. Aynı şekilde Ebu Ubeyde de: Bu ikisi aynı manayadır, demiş ve İbn Mukbil'in şu beytini delil getirmiştir:

Eğer haya ile din olmasa idi, siz beni şaşılığımla ayıpladığınız gibi
Ben de sizi bazı kusurlarınızla ayıplardım.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Melekleri istemeleri, onun doğruluğuna ve onu Allah'ın gönderdiğine şahitlik etmesi içindir. Allah Teala da: "Ma nünezzilül melaikete illa bilhakkı (biz melekleri ancak hak ile indiririz)" diye cevap verdi. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, meftuh te ile "ma tünezzelü" ve ref ile de "el – melaiketü" okumuşlardır. Ebu Bekir de, Asım'dan mazmum te ve meçhul kalıbı ile "ma tünezzelü" rivayet etmiştir. Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan, nun ve şeddeli ze ile "ma nünezzilü" ve yine nasb ile de "el – melakite" okumuşlardır.

Haktan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, iman etmedikleri takdirde azaptır, bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Ölürken ruhları kabzetmektir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* O, Kur'andır, bunu da Maverdi, nakletmiştir.

"Olmazlardı": Yani müşrikler, "o takdirde bekletilenler": Yani melekler azapla indikleri zaman bekletilmezlerdi, demektir.

إِنَّا نَحْنُ نَزَّلْنَا الذِّكْرَ وَإِنَّا لَهُ لَحَافِظُونَ ﴿٩﴾

9 – Gerçekten zikri biz, evet biz indirdik ve elbette onu mutlaka biz koruyacağız.

"Gerçekten zikri biz indirdik": Krallar bir şey yaptıkları zaman, bir tek kral, kendini ve adamlarını kastederek, biz yaptık, der. Sonra bu, kral tek başına da yapsa krallara hitapta adet ve usul haline geldi. Araplara da anlayacakları kendi dilleri ile hitap edildi. Zikir: Bütün müfessirlere göre Kur'an'dır.

"Lehu"daki zamirin mercii hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zikre racidir, bunu da çoğunluk, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Allah onu indirdi, sonra da onu muhafaza etti. Artık İblis ona bir batıl ilave edemez ve ondan bir hak eksiltemez.

İkincisi: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, mana da şöyledir: "Onu elbette biz koruyacağız": Şeytanlardan ve düşmanlardan. Çünkü onlar: "Sen gerçekten delisin" demişlerdi. Bu; İbn Saib ile Mukatil'in görüşüdür.

وَلَقَدْ أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ فِي شِيَعِ الْأَوَّلِينَ ﴿١٠﴾

10 – Andolsun, senden önce de evvelki ümmetlerin içinde (peygamberler) gönderdik.

"Andolsun, senden önce de gönderdik": Yani peygamberler gönderdik, demektir. Gönderdik denildiği için peygamberler zikredilmemiştir. Şiye': Fırkalar, ümmetler demektir. Ferra'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şia: Bir şey üzerinde toplanan ve birbirlerini izleyen ümmetler (taraftarlar) demektir.

وَمَا يَأْتِيهِمْ مِنْ رَسُولٍ إِلَّا كَانُوا بِهِ يَسْتَهْزِؤُنَ ﴿١١﴾

11 – Onlara bir peygamber gelmeye dursun, illa onunla alay ederlerdi.

"Onlara bir peygamber gelmeye dursun, illa onunla alay ederlerdi": Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için tesellidir, mana da şöyledir: Sen sıkıntıya müptela olduğun gibi senden önceki her peygamber de sıkıntıya müptela olmuştur.

كَذٰلِكَ نَسْلُكُهُ فِي قُلُوبِ الْمُجْرِمِينَ ﴿١٢﴾

لَا يُؤْمِنُونَ بِهِ وَقَدْ خَلَتْ سُنَّةُ الْأَوَّلِينَ ﴿١٣﴾

12 – Bunun gibi, onu da (o alay etmeyi de) günahkarların kalplerine sokarız.

13 – Ona iman etmezler. Hâlbuki öncekilerin kanunu geçmiştir.

"Onu da kalplerine sokarız": İşaret edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu İbn Abbas, Hasen ve İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: O, alay etmedir, bunu da Katade, demiştir.

Üçüncüsü: Yalanlamadır, bunu da İbn Cüreyc ile Ferra, demişlerdir.

Ayetin manası şöyledir: Küfrü eski milletlerin kalplerine soktuğumuz gibi, yalanmayı da bunların kalplerine sokarız; onlar da iman etmezler. Sonra müşriklerden haber vererek: "Ona inanmazlar" dedi. İşaret edilen şey hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: O, Peygamberdir. *İkincisi:* Kur'an'dır. *Üçüncüsü:* Azaptır.

"Öncekilerin kanunu geçmiştir": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın inanmayanlar hakkındaki helak kanunu geçmiştir.

İkincisi: Peygamberleri yalanma kanunu (alışkanlıkları) geçmiştir.

وَلَوْ فَتَحْنَا عَلَيْهِمْ بَابًا مِنَ السَّمَاءِ فَظَلُّوا فِيهِ يَعْرُجُونَ ﴿١٤﴾

لَقَالُوا إِنَّمَا سُكِّرَتْ أَبْصَارُنَا بَلْ نَحْنُ قَوْمٌ مَسْحُورُونَ ﴿١٥﴾

14 – Eğer üzerlerine gökten bir kapı açsak da ondan çıkmaya başlasalar,

15 – Mutlaka: "Ancak gözlerimiz bağlandı. Hayır, biz büyülenmiş bir topluluğuz" derlerdi.

"Eğer üzerlerine gökten bir kapı açsaydık": Yani Mekke kafirlerine, demektir. "Fezallu fihi yarucun": Yukarı tırmansalardı, demektir. Zalle yef'alü keza: Bir şeyi gündüz boyu yapmaktır.

Çıkmalarına işaret edilenler kimlerdir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir, mana da şöyledir: Eğer gözlerinin perdesi açılsa da gökte meleklerin çıktığı bir kapı görselerdi, yine de iman etmezlerdi.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Mana da şöyledir: Eğer onları göğe ulaştırsaydık, inatlarından dolayı inkardan başka bir şey hissetmezlerdi.

"Lekalu innema sükkiret ebsaruna": Çoğunluk kâf'ın şeddesi ile okumuşlardır. İbn Kesir ile Abdülvaris de şeddesiz olarak okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: İki kıraatin de manası biribirine yakındır,

mana da: Gözleri tutulmaktır. Bu: Sekeretirrihu sözünden gelir ki: Rüzgar sakinleşmek ve durmaktır. Ebu Amr bin el – Alâ da şöyle demiştir: Şeddesiz olarak "sükiret"in manası, şarabın verdiği sarhoşluktan alınmıştır, yani: Gözleri şaşmış, aklı karıştığı için sarhoş adam gibi gözleri bozulmuştur. İbn Enbari de şöyle demiştir: Şeddesizin manası bu olursa, şeddelisinin manası da bu durumun çok ve arka arkaya olmasıdır. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Şedde ile "sükkiret" suyun akmasını engelleyen setten gelir; sanki set nasıl akmayı durdurmuşsa, onların gözleri de görmekten alıkonulmuştur. Zeccac da şöyle demiştir: Şedde ile sükkiret'i, uğşiyet ile tefsir etmişlerdir ki, perdelenmek demektir. Şeddesiz "sükiret" ise: Şaşmak ve durup görmemektir. Araplar: Sekeretirrihü, derler ki, rüzgar durmak manasınadır. El – Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İnnema sükkiret ebsaruna": Gözlerimiz alındı ve gördüğümüz bize karışık geldi, büyülendi, demektir. Mücahit de: Sükkiret: Gözlerimiz boyandı, gözlerimize başka şeyler görünüyor, demiştir.

وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ ﴿١٦﴾ وَحَفِظْنَاهَا
مِنْ كُلِّ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ ﴿١٧﴾ إِلَّا مَنِ اسْتَرَقَ السَّمْعَ فَأَتْبَعَهُ شِهَابٌ مُبِينٌ ﴿١٨﴾

16 – Andolsun, gökte burçlar yarattık ve onları bakanlar için süsledik.

17 – Onları kovulmuş / taşlanmış her şeytandan koruduk.

18 – Ancak kulak hırsızlığı eden müstesnadır ki, hemen onu apaçık bir ateş parçası / topu izler.

"Andolsun, gökte burçlar yarattık": Burçlar hakkında üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar güneşin ve ayın burçlarıdır, yani duraklarıdır. Bunu İbn Abbas, Ebu Ubeyde ve diğerleri demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Burçların adları şunlardır: Koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova ve balık.

İkincisi: Onlar saraylardır, bu da yine İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. Atıyye: Onlar içinde bekçiler bulunan saraylar (kuleler)dir, demiştir. İbn Kuteybe de: Aslında burçlar kale burçlarıdır, demiştir

Üçüncüsü: Onlar, yıldızlardır, bunu Mücahit, Katade ve Mukatil, demişlerdir. Ebu Salih de: Onlar: Büyük yıldızlardır, demiştir. Katade de onlara burçlar denilmesi, göründükleri içindir, demiştir.

"Onları süsledik": Yani onları yıldızlarla güzelleştirdik, demektir.

"Bakanlar için": Bunlardan kimlerin murat edildiği hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar görenlerdir. *İkincisi:* İbret alanlardır.

"Onları kovulmuş her şeytandan koruduk": Yani onları şeytanın yetişmesinden veya onlarla ilgili bir şey bilmesinden koruduk, demektir, ancak kulak hırsızlığı eden hariçtir. Onu da ateş parçası izler. Recim ise, Al-i İmran: 36'da şerh edilmiştir.

Alimler şunda ihtilaf etmişlerdir: Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce de şeytanlara yıldızlar atılır mıydı, yoksa değil miydi? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gönderilinceye kadar onlara yıldız atılmazdı. Bu mana Said bin Cübeyr'in, İbn Abbas'tan rivayet ettiği şu hadiste Buhari ile Müslim'de rivayet edilmiştir, diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir bölük ashabı ile beraber Ukaz panayırına doğru gitti, şeytanlarla gök haberi arasına engel konulmuştu. Onlara ateş topları gönderildi.[2] Bu hadisin zahiri, bunun daha önce olmadığını gösterir. Zeccac da şöyle demiştir: Bunun Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesinden sonra olduğuna şu delalet eder ki, Arap şairleri şimşek ve hızlı şeylerle misal getirirlerdi de kayan yıldızlarla misal getirmezlerdi. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderilmesinden sonra bunlar meydana gelince, şairler bunları kullanmaya başladılar, Zürrimme şöyle dedi:

O, ifrit bir cinin arkasından atılan yıldız gibidir,
Gecenin karanlığında işaretli ve süzülen yıldız gibidir.

İkincisi: O, Peygamberimiz sallallahu aleyhi ve sellem'in gönderimesinden önce de vardı. Müslim'in Sahih'inde Ali bin Hüseyn'in İbn Abbas'tan rivayet ettiği hadiste şöyle denilmiştir: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bir grup ashabı ile oturuyordu; birden bir yıldız kaydı, parladı; Peygamberimiz: "Cahiliye döneminde bu gibi şeye ne derdiniz?" dedi. Onlar da: Büyük biri öldü veya büyük biri doğdu, derdik, diye cevap verdiler. O da şöyle dedi: Bunlar bir kimsenin ölümü veya doğumu için atılmaz; ancak Rabbimiz bir şeye hükmettiği zaman, Arş'i taşıyan melekler tesbih ederler. Sonra alttaki gök halkı tesbih ederler. Bu gök halkına gelinceye kadar devam eder. Sonra yedinci gök halkı, Arş'ı taşıyanlara: "Rabbiniz ne dedi?" diye

---

2 - Buhari, Ezan, bab, 5; Tefsirü sure, 72, bab, 1; Müslim, Salat, hadis no, 149; Tirmizi, Tefsirü sure, 72, bab, 1; Ahmed, Müsned, 1/252.

sorarlar; onlar da haber verirler. Sonra her gök halkı öteki gök halkına sorar. Nihayet haber bu dünya göğüne varır. Cinler (tane gibi) kapılır ve onlara ateş topu atılır. Onların hak olarak getirdikleri doğrudur, ancak onlar yalan söyler ve ilaveler yaparlar.[3]

İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Şeytanlara gökler yasak değildi, İsa aleyhisselam doğunca üç gök yasaklandı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem doğunca da hepsi yasaklandı. Zühri de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem gönderilmeden önce de onlara ateş topu atılırdı, ancak gönderilince ağırlaştırıldı, şiddeti artırıldı. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür. O şöyle demiştir: Bu manayı eski şiirde de görmekteyiz; cahiliye şairi Bişr bin Ebi Hazim şöyle demiştir:

Kervanı toz kaplamıştır. Sıpa da arkalarında
Kayan yıldız gibi koşmaktadır.

Yine bir cahiliye şairi olan Evs bin Hacer de şöyle demiştir:

İnci gibi parlayıp kayan yıldız gibi süzüldü,
Arkasından çadır gibi toz bulutu etrafı kapladı.

"Ancak kulak hırsızlığı eden hariç": Yani meleklerden duyduğunu kaçıran hariç, demektir. İbn Faris te: Kulak hırsızlığı etmek, gizlice dilemektir, demiştir. "Feetbeahu": Hemen onu izler, yani arkasına düşer, "apaçık bir ateş topu": İbn Kuteybe: Işık saçan yıldız, demiştir. "Mübin"in açık, yani dünya halkının gördüğü şey diyenler de olmuştur. Şeytanlar ancak yerle ilgili haberleri çalmaya çalışır; ama aziz ve celil olan Allah'tan gelen vahiyler ise korunma altına alınmıştır.

Ateş parçasının öldürüp öldürmeyeceği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O yakar ve sersemletir, öldürmez, bunu İbn Abbas ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: O, öldürür, bunu da Hasen, demiştir. Bu görüşe göre şeytan, dinlediğini yere ulaştırmadan önce öldürülür mü? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bundan önce öldürülür, buna göre gök haberleri peygamberlerden başkasına ulaşmaz. İbn Abbas şöyle demiştir: Bunun içindir ki kâhinlik bitmiştir.

İkincisi: O, dinlediğini başka cinlere ulaştırdıktan sonra öldürülür, bunun içindir ki tekrar dinlemeye dönerler. Eğer ulaştırmasa idi, tekrar dinlemeyi keserlerdi.

---

3 - Müslim, hadis no, 124; Tirmizi, Tefsirü sure, 34, bab, 3; Ahmed, Müsned, 1/21.

وَالْأَرْضَ مَدَدْنَاهَا وَأَلْقَيْنَا فِيهَا رَوَاسِيَ وَأَنْبَتْنَا فِيهَا
مِنْ كُلِّ شَيْءٍ مَوْزُونٍ ﴿١٩﴾ وَجَعَلْنَا لَكُمْ فِيهَا مَعَايِشَ وَمَنْ
لَسْتُمْ لَهُ بِرَازِقِينَ ﴿٢٠﴾

19 – Yeri de döşedik, ona sabit dağlar attık ve onda ölçülü her şeyden bitirdik.

20 – Orada sizin için ve rızkını vermediğiniz kimseler için geçimlikler yarattık.

"Yeri de döşedik": Yani onu suyun üzerine yaydık, "ona sabit dağlar": Yüksek dağlar attık, "onda bitirdik": İşaret edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yerdir, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Dağlardır, bunu da Ferra, demiştir.

"Ölçülü her şeyden": Kavlinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Ölçülü: Bilinen demektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, İbn Cübeyr ve Dahhak da böyle demişlerdir. Mücahit, İkrime ve diğerleri de: Ölçülü: Miktarı belli, demişler. Buna göre mana şöyledir: Sanki tartılı gibi miktarı belli. Çünkü dünya halkı her şeyi ölçü ile bildikleri için Allah Teala da bundan miktarı belli ve tartılı diye haber vermiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: O, Allah Teala'nın takdirine göre cereyan etmektedir, Allah Teala'nın takdirini geçemez, halk da onda artırma ve eksiltme yapamaz.

İkincisi: Bundan altın, gümüş, kurşun, demir, sürme vb. gibi tartılan şeyler kastedilmiştir. Bu mana Hasen, İkrime, İbn Zeyd ve İbn Saib'ten rivayet edilmiş; Ferra da bunu tercih etmiştir.

"Sizin için orada geçimlikler yarattık": Burada işaret edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yerdir.

İkincisi: Onlar bitirilen şeylerdir. Maayiş de: Maişetin çoğuludur, mana da: Sizin için orada geçiminizi temin edecek rızıklar verdik, demektir.

"Rızıklarını vermediğiniz kimseler için de geçimlikler yarattık": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar hayvanlar ve davarlardır, bunu İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

İkincisi: Vahşi hayvanlardır, bunu da Mansur, Mücahit'ten riva-

yet etmiştir. İbn Kuteybe de: Vahşi hayvanlar, kuşlar, canavarlar ve insanoğlunun rızkını vermediği bunlara benzer şeylerdir, demiştir.

Üçüncüsü: köleler ve cariyelerdir, bunu da Ferra, demiştir.

Dördüncüsü: Köleler, davarlar ve hayvanlardır, bunu da Zeccac, demiştir. Ferra şöyle demiştir: "Men": Mahallen mansuptur, mana da şöyledir: Orada sizin için geçimlikler, köleler ve cariyeler kıldık. Bunun mahallen mecrur olduğu da söylenmiştir ki, mana şöyledir: Orada size ve rızkını vermediğiniz kimselere geçimlikler kıldık. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Size havyanlar ve köleler verdik, rızıklarını temin etme külfetinden de kurtardık.

Eğer: "Nasıl: "Men" burada vahşiler ve hayvanlar içindir, dersiniz, hâlbuki o akıllılar içindir?" denilirse, cevap şöyledir:

Vahşi hayvanlar ve diğerleri genellikle insanlara has olan geçimliklerle nitelenince - ki insan için maaş, denir de at için maaş denilmez - o da insanlara tebean denilmiştir. Mesela şuralarda olduğu gibi: "Ya eyyühen nemlüdhulu mesakineküm";*(Neml: 19)* "raeytühüm li sacidin" *(Yusuf: 4)*, "küllün fi felekin yesbahun *(Enbiya 33)*. Bir yerde insanlarla başkaları toplanırsa, insanlar akıl ve ayrım gücünden dolayı üstün sayılır, diğerleri de onlara tabi kılınır.

وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا عِنْدَنَا خَزَائِنُهُ وَمَا نُنَزِّلُهُ إِلَّا بِقَدَرٍ مَعْلُومٍ ﴿٢١﴾

21 - Hiçbir şey yoktur ki, onun hazineleri / depoları yanımızda olmasın. Biz onu ancak belli miktarda indiririz.

"Ve in min şey'in": Hiçbir şey yoktur ki, demektir. "Onun hazineleri yanımızda olmasın": Bu kelam, her şey için geneldir. Bazıları bunun özel olup yalnız yağmur için kullanıldığını söylemişlerdir. mana da onlara göre şöyledir: Ne kadar yağmur varsa, onun depoları bizim yanımızdadır, yani bizim hüküm ve tedbirimizdedir, demektir. "Biz onu indirmeyiz": Her sene, "ancak belli miktarda indiririz" ne artar ne eksilir. Hiçbir sene yağmur diğer senekinden daha fazla olmaz. Ancak Allah Teala onu dilediği kimselere çevirir ve dilediği kimselerden men eder.

وَأَرْسَلْنَا الرِّيَاحَ لَوَاقِحَ فَأَنْزَلْنَا
مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَسْقَيْنَاكُمُوهُ وَمَا أَنْتُمْ لَهُ بِخَازِنِينَ ﴿٢٢﴾
وَإِنَّا لَنَحْنُ نُحْيِي وَنُمِيتُ وَنَحْنُ الْوَارِثُونَ ﴿٢٣﴾

22 – Rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik. Gökten de su indirdik; onu size içiriyoruz. Hâlbuki siz onu depolayanlar değilsiniz.

23 – Şüphesiz biz, gerçekten biz diriltir ve öldürürüz. Mirasçılar da biziz.

"Ve erselnerriyaha levakıha": Hamze ile Halef: "er – riha" şeklinde okumuşlardır. Ebu Ubeyde de "levakıhın" melakıh manasına olduğunu ve mimin düştüğünü söyler, şairin şu beytini delil getirirdi:

Düşmanlıktan dolayı zillete düşenler Yezid'e ağlasın,
Ve afetlerin darmadağın ettiği kimseler de ağlasın.

Burada tavaih geçmişse de metavih demek istemiştir. Ona göre ayetin manası şöyledir: Rüzgarları aşılayıcı olarak gönderdik; bu durumda fail, müf'il manasına olur. Nitekim "Main dafik" *(Tarık: 6)*da da medfuk manasına; "ve îşetin radıyeh" *(el – Hakka: 21 ve el – Karia: 7)* de de mardıyye manasınadır. Leylün naimün kavli de menumun fih manasınadır. Ebkaletinnebtü fehüve bakılün denir ki: Mubkılün demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Ebu Ubeyde şöyle demek istemiştir: Rüzgarlar ağacı da aşılar, bulutu da aşılar; sanki ondan bir meyve (sonuç) çıkar. Onu bu istenmeyen yoruma ne zorladığını bilmiyorum; çünkü o, Arap dilinde rüzgarlara lavakıh denildiğini, rüzgara da lakıh denildiğini görmüştür. Tırimmah güneşte kalan arkadaşlarının üzerine bir yaygı germiş ve şöyle demiştir:

Lakıh ve hail rüzgarlarından dolayı
Rahatsız olan arkadaşlarımı gölgelendirdim.

Beyitte geçen lakıh: Güney rüzgarıdır, hail de: Kuzey rüzgarıdır. Yine kuzey rüzgarına akim de derler. Akim, su taşımayan demektir. Nitekim güney rüzgarına da lakıh (su taşıyan) derler. Şair Küseyyir şöyle demiştir:

İnce toprağa akim rüzgarı değdi.

Yani: Kuzey rüzgarı demek istemiştir. Rüzgara lakıh, yani taşıyıcı demeleri bulutları taşıyıp evirip çevirmesindendir. Sonra da bir yerlere getirir ve yağmur yağdırır. Buna göre ona hamil (taşıyıcı) denir. "Sonunda bulutları taşır" *(Araf: 57)* ayeti de bunu göstermektedir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Rüzgarın taşıdığı su vs. dişi devenin karnındaki yavruya benzetilmiştir. Yine içinde şer barındıran savaş da harbün lakıh derler. Ebu Ubeyde'nin görüşüne göre "levakıh"ın manası: Rüzgarlar başka şeyleri taşır, demektir. İbn Kuteybe'nin görüşüne göre ise: O, kendi kendini taşır, demektir. Hadislerin çoğu birinci görüşe

işaret etmektedir. Abdullah bin Mes'ud şöyle demiştir: Allah Teala bulutları aşılamak için rüzgarlar gönderir; onlar da suyu taşır, onu ağzından çıkarır, sonra onu yağmur olarak indirir; sütlü deve gibi fışkırır. Dahhak da şöyle demiştir: Allah Teala rüzgarları bulutların üzerine gönderir; onları aşılar; su ile doldurur. Nahai de: Rüzgarlar bulutları aşılar da ağaçları aşılamaz, demiştir. Hasen ve diğerleri de: Bulutları da aşılar ağaçları da aşılar, demişler ve bulutları aşılayıp yağmur yağdırdığını, ağaçları da aşılayıp meyve verdirdiğini kastetmişlerdir.

"Gökten indirdik": Yani bulutlardan demektir. "Su": Yani yağmur. "Onu size içirdik": Ferra şöyle demiştir: Araplar şu ifadelerde birlik halindedirler: Bir adama dudağıyla su içirdikleri zaman: Sekaytürrecüle feene eskıhi, derler; bir adama kanal açtıkları zaman da: Eskaytuhu ve sekaytuhu derler. Yağmurun sulamasına da: Sekaytü ve eskaytü, derler. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Gökten inen her şeyde iki lügat vardır: Eskauhullahu da derler, sekahullu da derler. Lebid de şöyle demiştir:

Kavmim Mecd oğullarına su içirdi;
Nümeyr'e ve Hilal kabilelerine de içirdi.

Her iki lügati de (seka ve eska) kullanmıştır. Bir adama su, şarap, süt vs. gibi bir şey içirirsen, yalnız: sakaytürrecüle dersin, bunda sadece bir lügat vardır, elif (eskaytü) yoktur. Eğer dudakla içmek kastedilirse sadece böyle denir. Ama ona sulama hakkı tanırsan: Eskaytuhu, eskaytü ardahu ve ibilehi (arazisini ve develerini suladım) dersin. İsteskaytü lehu da bu manayadır. Şair Zürrimme şöyle demiştir:

Devemi sevgilim Meyyete'nin izi üzerinde durdurdum
Onun yanında hep ağladım ve ona seslendim,
Onu (gözyaşımla) suladım, ona içimi öyle döktüm ki,
Neredeyse taşları ve oyun oynadığı yerler benimle konuşacaktı.

Birine tulum yapması için bir deri verdiğin zaman: Eskaytuhu iyyahu dersin.

"Siz değilsiniz onu": Yani indirilen suyu": "Bihazinin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Koruyanlar, yani onun depoları sizin ellerinizde değildir, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: Engelleyiciler değilsiniz, bunu da Süfyan Sevri, demiştir.

"Mirasçılar da bizleriz": Yani halk yok olduktan sonra O baki kalacaktır, demektir.

وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَقْدِمِينَ مِنْكُمْ وَلَقَدْ عَلِمْنَا الْمُسْتَأْخِرِينَ ﴿٢٤﴾

وَإِنَّ رَبَّكَ هُوَ يَحْشُرُهُمْ إِنَّهُ حَكِيمٌ عَلِيمٌ ﴿٢٥﴾

24 – Andolsun, gerçekten içinizden öne geçenleri de bilmiş durumdayız, andolsun, gerçekten geri kalanları da bilmiş durumdayız.

25 – Şüphesiz, onları toplayacak olan Rabbindir. Şüphesiz O, hikmet sahibidir, her şeyi bilendir.

"Velekad alimnel müstakdimine minküm" (andolsun, gerçekten içinizden öne geçenleri bilmiş durumdayız)": İstakdemerrecülü denilir ki: Öne geçmektir, iste'here de: Geri kalmaktır.

İniş sebebi hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Güzel bir kadın, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in arkasında namaz kılardı. Bazıları onu görmemek için ön safa geçerdi. Bazıları da son safa durur, ruku ettiği zaman koltuğunun altından bakardı. İşte bu ayet bunun üzerine indi: Bunu Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, birinci safta namaz kılmayı teşvik etti; ashap da izdiham ettiler. Evleri Medine'den uzak olanlar: Evlerimizi satar, mescide yakın evler satın alır ve ön safa yetişiriz, dediler. Ayet bunun üzerine indi. Manası da şöyledir: Sizler ancak niyetlerinize göre karşılık alırsınız. Onlar da bunun üzerine huzur bulup rahat ettiler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Müfessirlerin öne geçenler ve geri kalanlar hakkında sekiz görüşleri vardır:

Birincisi: Öne geçenler ön safa doğru ilerleyenlerdir, geri kalanlar da arkada kalanlardır. Bu da iniş sebebindeki iki görüşe göredir; birinci görüşe göre o: Takva için ilerleme ve hain bakıştan geri kalmadır. İkinciye göre: Fazilet için öne geçme ve mazeretten dolayı geri kalmadır. *İkincisi:* Öne geçenler: Ölenlerdir, geri kalanlar da: Ölmeyip yaşayanlardır. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan, Husayf da Mücahit'ten rivayet etmiş; Ata, Dahhak ve el – Kurazi de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Öne geçenler: Yaratılıp dünyaya gelenlerdir, geri kalanlar da: Erkeklerin bellerinde olanlardır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; İkrime de öyle demiştir.

Dördüncüsü: Öne geçenler: Eski milletlerdir, geri kalanlar da: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in ümmetidir. Bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir.

Beşincisi: Öne geçenler: Hayırda ileri olanlardır, geri kalanlar da: Ona engel olanlardır. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Altıncısı: Öne geçenler savaş saflarında ilerleyenlerdir, geri kalanlar da: Geri çekilenlerdir. Bunu da Dahhak, demiştir.

Yedincisi: Öne geçenler: Savaşta öldürülenlerdir, geri kalanlar da: Gazilerdir, bunu da el – Kurazi, demiştir.

Sekizincisi: Öne geçenler: Halkın ilkidir, geri kalanlar da: Halkın sonudur. Bunu da Şa'bi, demiştir.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْاِنْسَانَ مِنْ صَلْصَالٍ
مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٦﴾ وَالْجَٓانَّ خَلَقْنَاهُ مِنْ قَبْلُ مِنْ نَارِ السَّمُومِ
﴿٢٧﴾ وَاِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنّ۪ي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ صَلْصَالٍ
مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٢٨﴾ فَاِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ ف۪يهِ مِنْ رُوح۪ي
فَقَعُوا لَهُ سَاجِد۪ينَ ﴿٢٩﴾

26 – Andolsun, biz insanı kuru balçıktan, kokuşmuş / şekillenmiş siyah çamurdan yarattık.

27 – Cinleri de daha önce dumansız zehirli ateşten yarattık.

28 – Hani Rabbin meleklere: "Şüphesiz ben, kuru balçıktan, kokuşmuş / şekillenmiş siyah çamurdan bir insan yaratacağım" demişti.

29 – "Onu tesviye ettiğim ve ona ruhumdan üfürdüğüm zaman ona secdeye kapanın".

"Andolsun, insanı yarattık": Yani Adem'i, "kuru balçıktan (salsaldan)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ateş değmemiş kuru çamurdur, bir şeyle vurulduğu zaman çın çın diye ses çıkarır, kendine has bir ses duyulur. Bunu İbn Abbas, Katade, Ebu Ubeyde ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O, kokuşmuş çamurdur, bunu da Mücahit, Kisai ve Ebu Ubeyd, demişlerdir. Sallellahmu denir ki: Etin kokusu bozulmaktır.

Üçüncüsü: O, kumla karıştırılmış çamurdur, bir şeyle vurulduğu zaman ses çıkarır. Bunu da Ferra, demiştir.

Hame' ise: Ebu Ubeyde şöyle demiştir: O, hame'nin çoğuludur, kokuşmuş çamurdur, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir. Şunda ihtilaf yoktur ki hame': Kokusu bozulmuş siyah çamurdur. Süddi, şeyhlerinden rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Toprak ıslatılır, çamur olur; sonra terk edilir, kokar ve değişir.

Mesnun kelimesi üzerinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O da kokuşmuş demektir, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Katade ve diğerleri de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de: Mesnun: Kokusu bozulmuş, demiştir.

İkincisi: O, yaş çamurdur, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, dökülmüştür, bunu da Amr bin el – Alâ ile Ebu Ubeyd, demişlerdir.

Dördüncüsü: O, aşınmış demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiş ve şöyle demiştir: Kim, mesnun: Kokuşmuş, derse, tesenneşy'ü'den alır ki, kokmaktır. Allah Teala'nın: "Lem yetesenneh" *(Bakara: 259)* kavli de bundandır. Ona mesnun denilmesi, üzerinden çok seneler geçmesindendir. Kim de: Yaş (cıvık) çamur derse, akmasından ve yayılmasındandır; o zaman dökülüp akan su gibi olur. Kim de: Dökülmüş, derse, Arapların: Sünnet aleyyel mau (üzerime su döküldü) sözünü delil getirmiş olur. Masbub'un şekil ve kalıba dökülmüş olması da caizdir ki: Raeytü sünnete vechihi (yüzünün şeklini gördüm) sözünden gelir. Şair de şöyle demiştir:

Sana günah işlememiş bir yüz şekli / siması gösterir.
Düzdür; üzerinde ne ben ne de yara ve çıban izi vardır.

Kim de aşınmış, derse, Arapların: Senentül hacere alel haceri (taşı taşa sürttüm) sözünü delil getirmiş olur. Bileği taşına, misen denilmesi, demirin ona sürtülmesindendir. İbn Enbari (devamla) şöyle demiştir: "Min"in tekrar edilmesi, şunun içindir; çünkü birincisi "halaknahu"ya müteallıktır, ikincisi, salsal'a müteallıktır. Takdiri de şöyledir: Biz insanı kokuşmuş çamur olan salsaldan yarattık.

"Vel cânne (cinleri de)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, cinlerin bozulmuş şeklidir, nitekim maymun ve domuzlar da insanın bozulmuş (azmış) şeklidir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. (Bu azan maymunlar ve domuzlar, şekilleri değişen Yahudilerdir, yoksa insanın atasıdır, demek istemiyor. Mütercim).

İkincisi: O, cinlerin atasıdır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Dahhak da ondan rivayet ederek şöyle demiştir: Cân, cinlerin babasıdır, şeytan değildir. Şeytanlar İblis'in çocuklarıdır, ölmezler ancak İblis'le beraber ölürler. Cinler ise ölürler; onların mü'minleri ve kafirleri vardır.

Üçüncüsü: O, İblis'tir, bunu da Hasen, Ata, Katade ve Mukatil, demişlerdir.

Eğer: Cinlerin babası İblis değil midir?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: O, İblistir. Bu duruma göre bu görüş ondan öncekiyle aynı olur.

İkincisi: Cân: Cinlerin babasıdır, İblis ise şeytanların babasıdır. Bu durumda İbn Abbas'tan anlattığımıza göre aralarında fark vardır. Alimler şöyle demişlerdir: Ona cân denilmesi, gözlere görünmemesindendir.

"Daha önce": Yani Adem yaratılmadan önce, demektir. "Dumansız / zehirli ateşten": İbn Mes'ud: Sıcak rüzgarın ateşinden demiştir ki o da cehennem ateşinin yetmişte biridir. Semum lügatte: İçinde ateş bulunan sıcak rüzgardır (sam yeli). İbn Saib de: O, dumanı olmayan ateştir, demiştir.

فَسَجَدَ الْمَلٰٓئِكَةُ كُلُّهُمْ اَجْمَعُونَ ﴿٣٠﴾
اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ اَبٰٓى اَنْ يَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ ﴿٣١﴾
قَالَ يَٓا اِبْلٖيسُ مَا لَكَ اَلَّا تَكُونَ مَعَ السَّاجِدٖينَ ﴿٣٢﴾ قَالَ لَمْ اَكُنْ
لِاَسْجُدَ لِبَشَرٍ خَلَقْتَهُ مِنْ صَلْصَالٍ مِنْ حَمَاٍ مَسْنُونٍ ﴿٣٣﴾
قَالَ فَاخْرُجْ مِنْهَا فَاِنَّكَ رَجٖيمٌ ﴿٣٤﴾ وَاِنَّ عَلَيْكَ اللَّعْنَةَ اِلٰى
يَوْمِ الدّٖينِ ﴿٣٥﴾ قَالَ رَبِّ فَاَنْظِرْنٖٓي اِلٰى يَوْمِ يُبْعَثُونَ ﴿٣٦﴾ قَالَ فَاِنَّكَ
مِنَ الْمُنْظَرٖينَ ﴿٣٧﴾ اِلٰى يَوْمِ الْوَقْتِ الْمَعْلُومِ ﴿٣٨﴾ قَالَ رَبِّ بِمَٓا
اَغْوَيْتَنٖي لَاُزَيِّنَنَّ لَهُمْ فِي الْاَرْضِ وَلَاُغْوِيَنَّهُمْ اَجْمَعٖينَ ﴿٣٩﴾
اِلَّا عِبَادَكَ مِنْهُمُ الْمُخْلَصٖينَ ﴿٤٠﴾ قَالَ هٰذَا صِرَاطٌ عَلَيَّ
مُسْتَقٖيمٌ ﴿٤١﴾

30 – Bütün melekler ona toptan secde ettiler.

31 – İblis hariç. O, secde edenlerle beraber olmaktan çekindi.

32 – (Cenab-ı Allah): "Ey İblis, neden secde edenlerle beraber olmadın?" dedi.

33 – (O da): "Ben kuru balçıktan kokuşmuş / şekillenmiş siyah çamurdan yarattığın bir insana secde edecek değilim" dedi.

34 – "Çık oradan; çünkü sen kovulmuşsun" dedi.

35 – "Gerçekten ceza gününe kadar lanet senin üzerinedir".

36 – O da: "Rabbim, diriltilecekleri güne kadar bana süre ver" dedi.

37 – O da: "Şüphesiz sen süre verilenlerdensin" dedi.

38 – "Belli vaktin gününe kadar".

39 – Dedi: "Rabbim, beni azdırdığın şeye yemin ederim ki, mutlaka onlara yeryüzünde (günahı) süsleyeceğim ve onların hepsini azdıracağım" dedi.

40 – "Ancak onlardan ihlaslı kulların hariç".

41 – Dedi: "Bu, bana hak (layık) olan doğru bir yoldur".

"Onu tesviye ettiğim zaman": Yani suretini düzeltip de yaratılışını tamamladığım ve "ona kendi ruhumdan üflediğim zaman": Bu ruh, insana hayat veren ruhtur, mahiyeti bilinmez. Allah'a izafe edilmesi, Adem'i şereflendirmek içindir, buna mülk izafeti denir. Ona ruh verilmesine üfürme denilmesi de, bedenine rüzgar gibi girmesinden dolayıdır.

"Fekau": Bu, vuku kökünden emirdir (kapanın demektir). "küllühüm ecmeun (hepiniz toptan)": Sibeveyh ile Halil: Bu, tekit üstüne tekittir, demişlerdir. Müberred de: "Ecmeun": Secdede birleştiklerini gösterir, mana da şöyledir demiştir: Hepsi bir halde secde ettiler. İbn Enbari de: Bu böyledir, çünkü "küllen = (hepsi)" bir kavmin bir işte toplanmalarını gösterir, zamanda toplanmalarını göstermez. Zeccac da şöyle demiştir: Sibeveyh'in görüşü daha doğrudur; çünkü "ecmain" marifedir, hâl olamaz.

"Gerçekten lanet senin üzerinedir": Müfessirler, mana şöyledir, demişler: Gök ve yer halkı hesap gününe kadar sana lanet eder. Neden: "Ceza gününe kadar" dedi? Çünkü o öyle bir gündür ki başı var, sonu yoktur. Fena bulmayan ebediyet yerine geçmiştir. Mana da: Ebedi lanet sanadır, demektir.

"Belli vaktin gününe kadar": Mana: Mahlukatın ölmesiyle bilinen gün demektir. Ona cehennemde ebedi azabı tattırmadan önce ölüm acısını tattırmak istemiştir.

"Leüzeyyinenne lehüm filardı": Tezyinin mef'ulu atılmıştır, mana da: Leüzeyyinenne lehümül batıle hatta yakau fih (batılı onlara süsleyeceğim, onlar da içine düşecekler) demektir. "Veleuğviyennehüm": Onları mutlaka azdıracağım, demektir. İhlaslılar da: Dinlerini ihlasa zıt her türlü şaibeden arındıranlar, demektir. Burada manasını vermediğimiz kelimelerin tefsiri de A'raf: 16 ve diğer yerlerde geçmiştir.

"Bu, bana hak (layık) doğru bir yoldur": Bu kelamın manasında da üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Bu, sözü ile, ihlası kastetmiştir, mana da: Şüphesiz o ihlas, bana giden doğru bir yoldur, demektir. "Aleyye = üzerime" de, "ileyye = bana" manasınadır.

İkincisi: Bu, benden geçen bir yoldur, çünkü ben gözetleme kulesindeyim; onlara amellerine göre karşılık veririm. Bu, tehdit mahiyetinde söylenmiştir: mesela bir adama: Yolun buradan geçer, dersin. Bu, "şüphesiz Rabbin bekleme yerindedir" *(Fecr: 14)* kavli gibidir.

Üçüncüsü: Bunu doğrultmak banadır, yani: Onu açıklamaya ve kanıtlarla doğrultmaya ben kefilim. Katade ile Yakup, lamın kesri, yenin ref ve tenvini ile: "Haza sıratun aliy" okumuşlardır ki: Yüksek, demektir.

إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ إِلَّا
مَنِ اتَّبَعَكَ مِنَ الْغَاوِينَ ﴿٤٢﴾ وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٤٣﴾
لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَقْسُومٌ ﴿٤٤﴾

42 – Şüphesiz, benim kullarımın üzerinde bir yetkin yoktur. Ancak azgınlardan sana tabi olanlar hariç".

43 – "Şüphesiz cehennem elbette hepsinin buluşma yeridir".

44 – "Onun yedi kapısı vardır. Her kapı için onlardan ayrılmış bir bölük vardır".

"Şüphesiz kullarım": Bunlar hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerdir.

İkincisi: Masum (günahtan korunmuş)lardır. Bu ikisi Katade'den rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* İhlaslılardır, bunu da Mukatil, demiştir. *Dördüncüsü:* İtaat edenlerdir, bunu da İbn Cerir, demiştir. Bu görüşlere göre ayet geneldir, özel manaya kullanılmıştır.

"Sultan = yetki" hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kanıttır, bunu da İbn Cerir, demiştir. Buna göre mana: onları azdırma hususunda senin kanıtın yoktur, demektir.

İkincisi: O, ezmek ve yenmektir; onun ancak aldatma ve süsleme gücü vardır. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Süfyan bin Uyeyne'ye bu ayeti sordular, o da şöyle dedi: Senin onların üzerinde affıma girmeyecek bir günah işletme gücün yoktur.

"Şüphesiz cehennem elbette onların hepsinin buluşma yeridir": Yani onun ardına düşenlerin yeridir, demektir.

"Onun yedi kapısı vardır": Onlar alçalan basamaklardır. Hazreti Ali şöyle demiştir: Cehennemin kapıları sizin evlerinizin kapıları gibi değildir; ancak şöyle şöyledir, demiştir. Ravi, eliyle işaret ettiğini ve parmaklarını açtığını söylemiştir. İbn Cerir de: Onun yedi kapısı vardır ve şöyledir, demiştir: *Birincisi:* Cehennem, sonra Leza, sonra Hutama, sonra Sair, sonra Sekar, sonra Cahim, sonra Haviye'dir. Dahhak da şöyle demiştir: Onlar yedi tanedir, birbirinin altındadır; en üstünde tevhit ehli bulunur; günahlarına göre azap çeker, sonra çıkarlar. İkincisinde Hıristiyanlar vardır. Üçüncüsünde Yahudiler, dördüncüsünde Sabiiler, beşincisinde Mecusiler, altıncısında Arap müşrikleri, yedincisinde de münafıklar olacaktır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Azap hemen kapıda başladığı için kapı onun sebebi olmuştur; komşuluk dolayısıyla ismi ile adlandırılmıştır, örneğin abdest bozmaya, gait, denilmesi gibi.

"Onlardan her kapı için vardır": Yani İblis'in ardına düşenlerden vardır, demektir. "Ayrılmış bir bölük (cüz)": Cüz: Bir şeyin parçası, demektir.

إِنَّ الْمُتَّقِينَ فِي جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ ﴿٤٥﴾ ادْخُلُوهَا بِسَلَامٍ
آمِنِينَ ﴿٤٦﴾ وَنَزَعْنَا مَا فِي صُدُورِهِمْ مِنْ غِلٍّ إِخْوَانًا عَلَىٰ سُرُرٍ
مُتَقَابِلِينَ ﴿٤٧﴾ لَا يَمَسُّهُمْ فِيهَا نَصَبٌ وَمَا هُمْ مِنْهَا بِمُخْرَجِينَ ﴿٤٨﴾

45 – Şüphesiz sakınanlar cennetlerde ve pınar başlarındadır.

46 – "Oraya korkusuzca girin".

47 – Biz onların göğüslerindeki kini sökmüşüzdür, karşılıklı tahtlar üzerinde kardeşler olarak.

48 – Orada onlara bir yorgunluk dokunmaz ve onlar oradan çıkacak da değiller.

"Şüphesiz sakınanlar cennetlerde ve pınar başlarındadır": Takva ve cennetler kelimelerinin manasını Bakara: 1 ve 25'te şerh etmiş bulunuyoruz. Pınarlar ise: Su pınarları, içki pınarları, Selsebil ve Tesnim gibi cennet şarabı pınarlarıdır.

"Girin oralara selametle": Yani onlara: Girin oralara selametle, denilir. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Cehennemden selametle. *İkincisi:* Bütün afetlerden selametle. *Üçüncüsü:* Allah'ın selamlaması ile.

"Korkusuzca": Yani Allah'ın azabından korkusuzca. *İkincisi:* Cennetten çıkmaktan korkmadan. *Üçüncüsü:* Ölümden korkmadan.

"Onların göğüslerindeki kini sökmüşüzdür": Bunun tefsirin de A'raf: 43'te zikretmiş bulunuyoruz. Müfessirler burada gereken tefsir ve iniş sebebini orda zikretmişlerdir.

"Kardeşler olarak": Hâl olmak üzere mansuptur, mana da: Sevişerek, demektir.

Eğer: "İhvanen nasıl hâl olur, bu durumda kardeşliğin kinin söküldüğü anda olması gerekir, hâlbuki o, dünyada olmuştu?" denilirse,

Buna İbn Enbari cevap vermiş ve şöyle demiştir: Geçmiş kardeşliğin içine bazı kin ve haset girmiş olabilir; bu kinin söküldüğü zaman yapılan kardeşlik ise saftır ve ihlaslıdır. Bunun medh üzere mansup olması da caizdir ki, mana: Kardeşleri hatırla, demek olur. Sürür (tahtlar) ise: Serir'in çoğuludur. İbn Abbas şöyle demiştir: Zebercet, inci ve yakutla süslü tahtlar üzerine kurulurlar ki, genişliği Aden ile Eyle arası kadardır. "Karşılıklı olarak": Birbirlerinin enselerini görmezler; nereye baksalar karşılarında sevecen yüzler görürler.

"Orada onlara bir yorgunluk dokunmaz": Yani cennette yorgunluk ve bitkinlik yoktur.

نَبِّئْ عِبَادِي أَنِّي أَنَا الْغَفُورُ الرَّحِيمُ (49) وَأَنَّ عَذَابِي
هُوَ الْعَذَابُ الْأَلِيمُ (50) وَنَبِّئْهُمْ عَنْ ضَيْفِ إِبْرَاهِيمَ (51)
إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا سَلَامًا قَالَ إِنَّا مِنْكُمْ وَجِلُونَ (52)
قَالُوا لَا تَوْجَلْ إِنَّا نُبَشِّرُكَ بِغُلَامٍ عَلِيمٍ (53)

49 – Kullarıma haber ver ki, şüphesiz ben, evet ben çok bağışlayanım, çok esirgeyenim.

50 – Ve şüphesiz benim azabım, o çok acıklı azaptır.

51 – Onlara İbrahim'in misafirlerinden haber ver.

52 – Hani, onun huzuruna girmişler de: "Selam" demişlerdi. O da: "Şüphesiz biz, sizden korkuyoruz" demişti.

53 –"Korkma, dediler, şüphesiz biz seni çok bilgili bir oğulla müjdeliyoruz".

"Kullarıma haber ver ki, şüphesiz ben, evet ben çok bağışlayan, çok esirgeyenim": İniş sebebi Abdullah bin Mübarek'in Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından birinden senediyle yaptığı şu rivayettir, diyor ki: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Şeybe oğullarının girdiği kapıdan Harem'e girdi, biz de gülüyorduk: "Bakıyorum da gülüyorsunuz?" dedi. Sonra arkasını dönüp gitti. Hicr'e vardığı sırada, bize geri döndü ve: Ben çıktığım zaman bana Cebrail aleyhisselam geldi: Ya Muhammed, Allah Teala: Kullarımı niçin korkutuyorsun? Şüphesiz ben, evet ben çok bağışlayan ve çok esirgeyenim, buyurdu, dedi.[4] İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr "İbadiye" ve enniye" şeklinde ye'yi harekeli okumuşlardır; diğerleri ise sakin okumuşlardır.

"Onlara İbrahim'in misafirlerinden haber ver": Biz de kıssayı Hud: 69'da şerh etmiş bulunuyoruz. Orada dayf'in manasını ve korkma sebeplerini açıkladık. Vecel'in manasını da Enfal: 2'de zikrettik.

"Çok bilgili bir oğlan çocuğu ile": Yani o çocuk buluğa erecek ve bilgili olacaktır, demektir.

قَالَ أَبَشَّرْتُمُونِي عَلَىٰ أَن مَّسَّنِيَ الْكِبَرُ فَبِمَ تُبَشِّرُونَ ﴿٥٤﴾
قَالُوا بَشَّرْنَاكَ بِالْحَقِّ فَلَا تَكُن مِّنَ الْقَانِطِينَ ﴿٥٥﴾ قَالَ وَمَن
يَقْنَطُ مِن رَّحْمَةِ رَبِّهِ إِلَّا الضَّالُّونَ ﴿٥٦﴾ قَالَ فَمَا خَطْبُكُمْ
أَيُّهَا الْمُرْسَلُونَ ﴿٥٧﴾ قَالُوا إِنَّا أُرْسِلْنَا إِلَىٰ قَوْمٍ مُّجْرِمِينَ ﴿٥٨﴾
إِلَّا آلَ لُوطٍ إِنَّا لَمُنَجُّوهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٥٩﴾ إِلَّا امْرَأَتَهُ قَدَّرْنَا إِنَّهَا

4 - Taberi, Tefsir, 14/39.

لَمِنَ الْغَابِرِينَ ﴿٦٠﴾ فَلَمَّا جَاءَ آلَ لُوطٍ الْمُرْسَلُونَ ﴿٦١﴾ قَالَ إِنَّكُمْ
قَوْمٌ مُنْكَرُونَ ﴿٦٢﴾ قَالُوا بَلْ جِئْنَاكَ بِمَا كَانُوا فِيهِ يَمْتَرُونَ
﴿٦٣﴾ وَأَتَيْنَاكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّا لَصَادِقُونَ ﴿٦٤﴾ فَأَسْرِ بِأَهْلِكَ بِقِطْعٍ
مِنَ اللَّيْلِ وَاتَّبِعْ أَدْبَارَهُمْ وَلَا يَلْتَفِتْ مِنْكُمْ أَحَدٌ وَامْضُوا
حَيْثُ تُؤْمَرُونَ ﴿٦٥﴾ وَقَضَيْنَا إِلَيْهِ ذَٰلِكَ الْأَمْرَ أَنَّ دَابِرَ هَٰؤُلَاءِ
مَقْطُوعٌ مُصْبِحِينَ ﴿٦٦﴾

54 – Dedi: "Bana ihtiyarlık dokunmuşken mi beni müjdeliyorsunuz? Beni ne ile müjdeliyorsunuz?"

55 – Dediler: "Seni hak ile müjdeliyoruz. Artık sen de umut kesenlerden olma!"

56 – Dedi: "Sapıklardan başka kim Rabbinin rahmetinden ümit keser?"

57 – Dedi: "Ey elçiler, işiniz / mesele nedir?"

58 – Dediler: "Şüphesiz biz, günahkarlar topluluğuna gönderildik".

59 – "Ancak Lut ailesi hariç. Şüphesiz biz onların hepsini kurtaracağız".

60 – "Ancak karısı hariç. Onun şüphesiz geride kalacak olanlardan olduğunu takdir ettik".

61 – Elçiler Lut ailesine gelince,

62 – Lut: "Şüphesiz sizler tanınmamış bir topluluksunuz" dedi.

63 – Dediler: "Hayır, biz sana onların şüphe ettikleri şeyi (azabı) getirdik".

64 – "Sana hakkı getirdik. Şüphesiz biz, doğru söylüyoruz".

65 – "Aileni gecenin bir kısmında yürüt. Sen de arkalarını izle. İçinizden kimse arkasına bakmasın. Emrolunduğunuz yere gidin".

66 – Ona şu emri vahyettik ki, şüphesiz onların arkası, sabaha çıkarlarken kesilmiş (olacak)tır.

"Dedi: Beni müjdelediniz mi?": Yani çocukla, "bana ihtiyarlık dokunmuşken": Yani ihtiyarlık ve yaşlılık dokunmuşken, demektir. "Beni ne ile müjdeliyorsunuz (febime tübeşşirun": Ebu Amr, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai, nunun fethi ile: "Tübeşşirune" okumuşlardır.

Nafi de nunun kesri ile (tübeşşiruni) okumuş, İbn Kesir'de ona katılmış, ancak onu şeddelemiştir. Bu da taaccüb istifhamıdır, sanki yaşlılığına rağmen çocuğunun olmasına şaşmıştır. "Dediler: Seni hak ile müjdeledik": Yani Allah'ın takdir ettiği şeyin olmasıyla. "Artık sen de umut kesenlerden olma": Yani ümidini yitirenlerden olma, demektir. "Kale vemen yaknetu": İbn Kesir, Nafi, Asım, İbn Amir ve Hamze, Kur'an'ın her yerinde nunun fethi ile "vemen yaknetu" okumuşlar; Ebu Amr ile Kisai de, nunun kesri ile "yaknitu" okumuşlardır. Hepsi de "min ba'di ma kanatu"yu *(Şura: 28)* nunun fethi ile okumuşlardır. Harice de Ebu Amr'dan, nunun zammı ile, "vemen yaknutu" okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kanıta yaknetu ve kanata yaknitu denir, kunut ise umutsuzluk manasınadır. İbrahim umutsuz değildi, ancak o, çocuğun olmasını uzak bir ihtimal saymıştı. "Meseleniz nedir?": Yani işiniz nedir, dedi. "Onlar da: Biz gönderildik, dediler": Yani azapla gönderildik, dediler. "Ancak Lut ailesi hariç": Bu, istisna-i muttasıl değildir. Lut ailesi de ona tabi olan mü'minlerdir.

"İnna lemüneccuhum": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve İbn Amir, cimin şeddesi ile: "Lemüneccuhum" okumuşlar; Hamze ile Kisai de şeddesiz olarak okumuşlardır.

"Ancak karısı hariç": Yani, karısı hariç, onları kurtaracağız, demektir. "Kadderna": Ebu Bekir, Asım'dan şeddesiz olarak "kaderna rivayet etmiştir ki, mana birdir. Kaddertü ve kadertü denir ki, mana: Takdir ettik, hükme bağladık, demektir. "Şüphesiz o geride kalacaklardandır": Yani azapta kalacak olanlardandır, demektir.

"İnneküm kavmün münkerun": Yani sizi tanımıyorum, demektir. "Onlar da: Hayır, biz sana onların şüphe ettikleri şeyi getirdik, dediler": Yani azabı kastediyorlardı. Onlar azabın inmesinden şüphe ediyorlardı. "Sana hakkı getirdik": Yani kavmin için kesin olan azap durumunu getirdik, demektir.

"Arkalarını izle": Yani arkalarından git, demektir. "Emrolunduğunuz yere gidin": Yani Cebrail'in size emrettiği yere gidin.

Gitmeleri emredilen yer hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Şam'dır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Lut kavminin köylerinden bir köydür. Bunu da İbn Saib, demiştir.

"Ona şu buyruğu vahyettik": Ona kavminin helak emrini vahyettik, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Ayetin kalan kısmı o emrin ne olduğunu açıklamıştır, mana da şöyledir: Ona bunların sonunun sabahleyin kesileceğini hükme bağladık. Dâbir'in ne olduğu da, En'am: 45 ayetinde geçmiştir, mana da: İçinizden en son kalan da sabah vaktinde helak olacaktır, demektir.

وَجَاءَ أَهْلُ الْمَدِينَةِ يَسْتَبْشِرُونَ ﴿٦٧﴾
قَالَ إِنَّ هَؤُلَاءِ ضَيْفِي فَلَا تَفْضَحُونِ ﴿٦٨﴾ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَلَا تُخْزُونِ ﴿٦٩﴾ قَالُوا أَوَلَمْ نَنْهَكَ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٧٠﴾
قَالَ هَؤُلَاءِ بَنَاتِي إِنْ كُنْتُمْ فَاعِلِينَ ﴿٧١﴾

67 – Şehir halkı sevinerek geldiler.

68 – (Lut) dedi: "Şüphesiz bunlar benim misafirlerimdir. Beni rezil etmeyin!".

69 – "Allah'tan korkun, beni hor düşürmeyin!"

70 – Dediler: "Seni alemlerden men etmedik mi?" (kimsenin işine karışma, demedik mi?)

71 – (Lut) dedi: "İşte bunlar, benim kızlarım, eğer bir şey yapacaksanız?"

"Şehir halkı geldiler": Onlar Lut'un kavmidir, Şehrin adı Sadom'dur. "Seviniyorlardı": Lut'un misafirlerine, o çirkin hareketı yapmak için. Lut onlara: "Bunlar benim misafirlerimdir; beni rezil etmeyin" dedi: Yani onlara kötülük yapmak istemenizle, demektir. Fedahahu yefdahuhu denir ki, birine utandıracak bir hareket yapmaktır. Yakup vasılda da vakıfta da "tefdahuniy" "vela tuhzuniy" şeklinde ye ile okumuştur.

"Seni alemlerden men etmedik mi?": Yani başkalarını misafir etmekten men etmedik mi, demektir.

"Benati inküntüm": Nafi ile Ebu Cafer ye'yi harekeleyerek, "benatiye" okumuşlardır.

لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي سَكْرَتِهِمْ
يَعْمَهُونَ ﴿٧٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُشْرِقِينَ ﴿٧٣﴾ فَجَعَلْنَا عَالِيَهَا
سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهِمْ حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ ﴿٧٤﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ
لَآيَاتٍ لِلْمُتَوَسِّمِينَ ﴿٧٥﴾ وَإِنَّهَا لَبِسَبِيلٍ مُقِيمٍ ﴿٧٦﴾ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً
لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٧٧﴾

72 – Hayatına andolsun ki, şüphesiz onlar sarhoşlukları içinde bocalıyorlar.

73 – Onları işrak vaktinde (güneş doğarken) o ses tuttu.

74 – Onların üstünü altına getirdik ve üzerlerine ateşte pişmiş çamurdan taş yağdırdık.

75 – Şüphesiz bunda ferasetli olanlar için açık deliller vardır.

76 – Şüphesiz o, açık yol üzerindedir.

77 – Şüphesiz bunda mü'minler için ibret vardır.

"Leamrüke (hayatına andolsun ki)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Manası şöyledir: Hayatına andolsun ki, ey Muhammed. Bunu Ebu'l – Cevza, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Yaşamına ahdolsun ki, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ahfeş de böyle demiştir. Bu da birinci manaya dönüktür.

Üçüncüsü: Bunun manası şöyledir: Ümmetinin üzerindeki hakkına andolsun ki. Araplar: Leamrullahi la ekumu (Allah'ın ömrüne andolsun ki kalkamam), derler ve Allah'ın hakkına andolsun ki, demek isterler. Bunu da İbn Enbari zikretmiş ve şöyle demiştir: Amr kelimesinde üç lügat vardır: Amr, umr ve umur. Bu, Araplara göre beka ve devamlılık manasınadır. Zeccac şöyle nakletmiştir: İmam Halil, Sibeveyh ve bütün dilciler: Amr ile umr'un aynı manaya olduğunda ittifak etmişlerdir. Yeminde kullanıldığı zaman, sadece fethalısını söylerler. Yeminde fethayı tercih etmeleri de fethanın daha hafif olmasındandır. Onlar yemini "leamri" ve "lemrüke" diyerek tekit ederler. Bunu çok kullanınca en hafifini tercih ettiler. Ve şöyle demiştir: Nahivciler: "Leamrüke" mübteda olarak merfudur, haber de mahzuftur, demişler, mana da şöyledir: Leamrüke kasemi ve leamrüke ma uksimu bihi (ömrün yeminimdir, ömrün yemin ettiğim şeydir). Böylece haber hazfedilmiştir. Çünkü sözden anlaşılmaktadır. Mana da şöyledir: Yemin ederim ki: "Şüphesiz onlar sarhoşlukları içinde bocalamaktadırlar".

Bu sarhoşluktan kastedilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, sapıklık manasınadır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Gaflet manasınadır, bunu da A'meş, demiştir. Biz de ameh'in manasını Bakara: 15'te şerh etmiş bulunuyoruz. İşaret edilen kimseler hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Lut kavmidir, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* Peygamberimiz sallallahu

aleyhi ve sellem'in kavmidir. Bunu da Ata, demiştir.

"Derken onları ses yakaladı": Yani azabın sesi ki, Cebrail aleyhisselam'ın sesidir. "Müşrıkîn": Zeccac şöyle demiştir: Eşrakna, fenahnu muşrıkun, derler ki, güneşin şurukuna yani doğmasına tesadüf etmektir. Nitekim: Asbahna derler ki, sabaha tesadüf etmektir. Şerekatişşemsü de: Güneş doğmaktır. Eşrakat ise: Aydınlatıp ortalığı ışığa gömmektir. Lügatin çoğu bu şekildedir. Şerekat ile eşrekat in aynı manaya olduğu da söylenmiştir. Ancak: "Müşrıkîn" güneşin doğmasına tesadüf edenler (sabaha çıkanlar) manasınadır.

"Oranın üstünü altına getirdik": Ayetin manasını Hud suresi, ayet: 82'de tefsir etmiştik. Mütevessimîn'de ise dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar ferasetli kimselerdir. Ebu Said el – Hudri, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Mü'minin ferasetinden sakının; çünkü o, Allah'ın nuru ile bakar, görür".[4] Sonra da: "Şüphesiz bunda feraseti olanlar için açık deliller vardır" ayetini okudu ve: Onlar ferasetli kimselerdir, dedi. Mücahit ile İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe ayrıca şöyle demiştir: Tevessemtü fi fülanin elhayra denir ki: Onda hayır işareti gördüm, demektir. Zeccac da şöyle demiştir: el – mütevessimun lügatte: Bir şeye iyi bakıp gerçek işaretini görenlerdir. Tevessemtü fi fülanin keza denir ki: Onda o şeyin işaretini gördüm, demektir. Başkası da şöyle demiştir: El – Mütevessim: Bir şeye delalet eden işarete bakandır. *İkincisi:* İbret alanlardır, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Görenlerdir, bunu da Dahhak, demiştir *Dördüncüsü:* Derin düşünenlerdir, bunu da İbn Zeyd ile Ferra demişlerdir.

"Ve inneha = şüphesiz o": Yani Lut'un kenti, demektir. "Açık bir yol üzerindedir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Açık yol üzerindedir. Bunu Nehşel, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade ile Zeccac da böyle demişlerdir. İbn Zeyd de: İşlek yol üzerindedir, demiştir.

İkincisi: Helak olduğu gibidir, demektir. Bunu da Ebu Ravk, Dahhak'tan, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir, mana da şöyledir: O, helak olduğu hal üzere durmaktadır, şu ana kadar tamir edilmemiştir; ondan ibret almak mümkündür. O da Kureyş'in Şam yolu üzerindedir.

---

4 – Tirmizi, Tefsirü sureti'l – Hicr, bab, 1.

وإن كان أصحاب الأيكة لظالمين ﴿٧٨﴾
فانتقمنا منهم وإنهما لبإمام مبين ﴿٧٩﴾

78 – Şüphesiz Eyke halkı gerçekten zalimlerdi.

79 – Biz de onlardan intikam aldık. Bu ikisi açık yol üzerindedir.

"Şüphesiz Eyke halkı gerçekten zalimlerdi": Zeccac şöyle demiştir: "İn" ile lam'ın manası tekit içindir. Eyk: Birbirine dolanmış ağaçlardır. Tekili de eykedir. Mana: Ağaç sahipleri, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Onlar Şuayb kavmidir. Ağaçlık (ormanlık) bir yerde yaşarlardı. Şuayb'i inkar edince sıcak bir rüzgar ile helak edildiler, nitekim bunu Hud suresi, ayet 87'de açıklamış bulunuyoruz.

"Bu ikisi": Burada işaret edilen iki şey hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Eyke ile Lut kavminin şehridir. Bunu da çoğunluk demiştir. *İkincisi:* Lut ile Şuayb'tir, bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

"Lebiimamin mubin": Açık yol üzerindedir, demektir. Bunu İbn Abbas, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Yola imam denilmesi, yolcunun onu hedef alıp menzil-i maksuda erişmesinden dolayıdır.

İkincisi: Açık bir kitapta yazılıdır, bunu da Süddi, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "İnnehüma = o ikisi": Lut ile Şuayb, gidilecek hak yol üzerindedirler, demektir.

ولقد كذب أصحاب الحجر المرسلين ﴿٨٠﴾ وآتيناهم آياتنا فكانوا عنها معرضين ﴿٨١﴾

80 – Andolsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanladı.

81 – Onlara ayetlerimizi verdik; onlarsa ondan yüz çeviriyorlardı.

"Andolsun, Hicr halkı da peygamberleri yalanladı": Semud kavmini kastediyor. İbn Abbas: Onların yurdu Medine ile Şam arasında Hicr'de idi, demiştir.

Hicr hakkında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O, yaşadıkları vadinin ismidir, bunu da Katade ile Zeccac, demişlerdir. *İkincisi:* Şehirlerinin ismidir, bunu da Zühri ile Mukatil, demişlerdir.

Müfessirler şöyle demişlerdir: Peygamberlerden maksat yalnız Salih aleyhisselam'dır; çünkü bir peygamberi yalanlayan hepsini yalanlamış olur.

Ayetlerden murat edilen de: Dişi devedir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onda birçok ayetler vardı: Kayadan çıkması, çıktıktan az sonra doğurması, diğer develere benzemeyecek şekilde çok iri olması ve bütün kavme yetecek kadar sütünün bol olması gibi. "Ondan yüz çeviriyorlardı": Onun üzerinde düşünüp de onu delil olarak kullanamadılar.

وَكَانُوا يَنْحِتُونَ مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا آمِنِينَ ﴿٨٢﴾ فَأَخَذَتْهُمُ الصَّيْحَةُ مُصْبِحِينَ
﴿٨٣﴾ فَمَا أَغْنَىٰ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَكْسِبُونَ ﴿٨٤﴾ وَمَا خَلَقْنَا
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَمَا بَيْنَهُمَا إِلَّا بِالْحَقِّ وَإِنَّ السَّاعَةَ
لَآتِيَةٌ فَاصْفَحِ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ ﴿٨٥﴾ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ الْخَلَّاقُ
الْعَلِيمُ ﴿٨٦﴾

82 – Dağlardan güvenli evler yontuyorlardı.

83 – Sabaha girerlerken kendilerini o ses yakalaladı.

84 – Kazandıkları şeyler onlardan (hiçbir azabı) savmadı.

85 – Gökleri, yeri ve ikisinin arasındaki şeyleri ancak hak ile yarattık. Şüphesiz kıyamet muhakkak gelecektir. Onlardan güzelce yüz çevir.

86 – Şüphesiz Rabbin O her şeyi yaratan, her şeyi bilendir.

"Dağlardan güvenli evler yontuyorlardı": Bunu A'raf: 74'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Güvenli": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Üstlerine çökmekten güvenli idiler. *İkincisi:* Harap olmaktan güvenli idiler. *Üçüncüsü:* Aziz ve celil olan Allah'ın azabından güvenli idiler.

"Kazandıkları şeyler": Bunda da iki görüş vardır: *Birincisi.* Yaptıkları yontmalar. *İkincisi:* Kazandıkları mallar ve davarlar.

"Ancak hak ile": Yani hak için ve hakkı açığa çıkarmak için ki, o da tasdik edenin sevabı ve yalanlayanın azabıdır. "Şüphesiz kıyamet mutlaka gelecektir": Yani kıyamet gelecek; müşrikler de amellerinin cezasını çekeceklerdir. "Onlardan güzelce yüz çevir": İçinde şikayet ve kabalık olmayan yüz çevirme ile. Müfessirler: Bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Hallak": Her şeyi yaratan demektir. "Alîm"in şerhi de Bakara: 29'da geçmiştir.

وَلَقَدْ اٰتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانٖي وَالْقُرْاٰنَ الْعَظٖيمَ ﴿٨٧﴾
لَا تَمُدَّنَّ عَيْنَيْكَ اِلٰى مَا مَتَّعْنَا بِهٖٓ اَزْوَاجًا
مِنْهُمْ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَاخْفِضْ جَنَاحَكَ لِلْمُؤْمِنٖينَ ﴿٨٨﴾ وَقُلْ
اِنّٖٓي اَنَا النَّذٖيرُ الْمُبٖينُ ﴿٨٩﴾

87 – Andolsun, sana yedi tekrarlanan (ayet)i ve Kur'an-ı Azim'i verdik.

88 – Onlardan bazı sınıfları yararlandırdığımız şeylere sakın göz dikme ve onlara üzülme. Mü'minlere kanadını ger.

89 – De ki: Şüphesiz ben apaçık uyarıcıyım.

"Andolsun, sana yedi tekrarlanan (ayeti, seb'al mesani'yi) verdik": İniş sebebi şudur: Bir günde Busra ve Ezruat'tan Kurayza ve Nadiyr Yahudilerine ait yedi kervan geldi. Kumaş, esans ve mücevherat taşıyordu. Müslümanlar: Keşke bu mallar bizim olsaydı, onlarla güçlenir ve onları Allah yolunda harcardık, dediler. Allah Teala da bunun üzerine bu ayeti indirdi ve: Size bu yedi kafileden daha hayırlı yedi ayet indirdim, dedi. "Sakın gözlerini dikme..." kavli de bunun doğruluğunu göstermektedir. Bunu Hüseyn bin Fadl, demiştir.

Seb'al mesani'den ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Fatiha(tü'l- Kitap) suresidir, bunu da Ömer bin Hattab, Hazreti Ali, İbn Mes'ud – bir rivayette, İbn Abbas – çoklarının ondan yaptıkları rivayette – Ebu Hureyre, Hasen, Said bin Cübeyr – bir rivayette - Ata, Katade ve diğerleri demişlerdir. Buna göre seb'ulmesani denilmesi, yedi ayet olmasındandır.

Ona seb'ulmesani denilmesinde de yedi görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü Allah Teala onu ümmet-i Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem için ayırmış, onu kendilerinden öncekilere vermemiştir. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Çünkü o, her rekatta tekrarlanır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Sana her rekatta tekrarlanan yedi ayet verdik. "Min" edatının gelmesi de tekit içindir, mesela, "velehüm fiha min küllissemerati" *(Muhammed: 15)* kavlinde olduğu gibi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: "el hamd" (Elham) suresine

mesani denilmesi, her namazda tekrarlandığı içindir. *Üçüncüsı* Çünkü o surede Allah Teala'ya hamd ve sena edilmiş; onda Allah'ı hamdi, senası, zikri ve mülk sahibi olduğu dile getirilmiştir. Bunu d Zeccac zikretmiştir. *Dördüncüsü:* Çünkü onda "rahman rahim" il defa zikredilmiştir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki bazı dilcilerde nakletmiştir. Bu da besmelenin ondan olması esasına göredi *Beşincisi:* Çünkü o, Allah'la kulu arasında ikiye taksim edilmiştir. Eb Hureyre'nin rivayet ettiği: "Ben namazı kendimle kulum arasınd taksim ettim" hadisi de bunu göstermektedir.[5] *Altıncısı:* Çünkü o il defa inmiştir, bunu da Hüseyn bin Fadl zikretmiştir. *Yedincisi:* Çünk onun kelimeleri ikişerlidir, mesela rahman rahim, iyyake iyyake, ess rat essırat, aleyhim aleyhim, ğayr ğayr gibi. Bunu da bazı müfessirle zikretmiştir. Onun en büyük faziletlerinden biri de Allah Teala'nı onu bir tarafa, Kur'an'ın tamamını da bir tarafa koyup bütü Kur'an'la minnet (ihsan) ettiği gibi onunla da minnet etmesidir.

İkinci görüş: O, yedi uzun suredir, bunu da İbn Mes'ud – bir riva yette – İbn Abbas – bir rivayette – Said bin Cübeyr – bir rivayette Mücahit – bir rivayette – ve Dahhak, demişlerdir. Yedi uzun sure d şunlardır: Bakara, Al-i İmran, Nisa, Maide, En'am, A'ra Yedincisinde de üç görüş vardır: *Birincisi:* O, Yunus'tur, bunu da Sai bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Beraet'tir, bunu da Ebu Malik, demiş tir. *Üçüncüsü:* Enfal ile Beraet'tir, bunu da Süfyan, Mis'ar'den, o d bazı ilim adamlarından rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiş tir: Onlar Enfal ile Beraet suresini bir sayarladı, bunun içindir ki ara sına besmele koymamışlardır. Şeyhimiz dilci Ebu Mansur da şöyl demiştir: Onlara: Tuval, denir; sen kesre ile tıvel, deme. Buna gör onlara mesani denilmesinde iki görüş vardır: *Birincisi:* Çünkü hadle farzlar ve misaller bunlarda tekrar edilmiştir. Bunu da İbn Abba demiştir. *İkincisi:* Çünkü onlarda yüz ayet biter, ikinci yüze geçili Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Üçüncü görüş: Seb'ulmesani Kur'anda indirilen yedi manadı Emir, nehiy, müjde, uyarma, darb-ı meseller (örnekler), nimetleri sayılması ve milletlerin haberleri. Bunu da Ziyad bin Ebi Meryen demiştir.

Dördüncü görüş: Mesani, Kur'an'ın hepsidir, bunu da Tavu Dahhak ve Ebu Malik, demişlerdir. Buna göre Kur'an'a mesani deni mesinde de dört görüş vardır:

5 – Müslim'in Sahih'inde geçen hadisten bir parçadır.

Birincisi: Çünkü bazı ayetler bazılarını takip eder; ikinciyi birincinin üzerine katlar. Sure bitinceye kadar onların fasılaları (ayet başları / sonları) vardır. Bunu da Ebu Ubeyde, demiştir.

İkincisi: Kur'an'a mesani denilmesi şundandır; çünkü onda aziz ve celil olan Allah'a övgüler tekrar edilir.

Üçüncüsü: Çünkü onda cennet, cehennem, sevap ve azap tekrar edilir.

Dördüncüsü: Çünkü kıssalar, haberler, öğütler ve edepler onda tekrar edilir. Bunları İbn Enbari zikretmiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Mesani Kur'an'ın uzun ve kısa bütün sureleri de olabilir. Onlara mesani denilmesi şundandır; çünkü haberler ve kıssalar onda tekrar edilir. Buna göre seb'den (yediden) maksat, Kur'an'ın yedide biridir. Kelamda gizli kelime vardır, takdiri de şöyledir: Vehiyel Kur'anul azim (onlar da Kur'an-ı Azim'dir).

"Minel mesani" ifadesine gelince: "Min"de de iki görüş vardır:

Birincisi: O, parça bildiren bir edattır, buna göre mana şöyledir; Kur'an'ın tamamından sana özellikle yedi (sure / ayet) verdik; onlarda Allah Teala'ya sena edilir ve sana Kur'an'ı verdik.

İkincisi: O, sıfattır, bu durumda yedi, mesani'nin ta kendisidir, "fectenibürricse minel evsan" *(Hac 30)* ayetinde olduğu gibi. Buradan putların hepsi pistir manası çıkar. Enbari'den de buna yakın bir mana zikretmiştik.

"Ve Kur'an-ı Azim'i verdik": Kadri büyük Kur'an'ı demektir. Çünkü o, Allah Teala'nın kelamı ve vahyidir.

Burada bundan ne murat edildiği hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'ın tamamıdır, bunu da İbn Mes'ud, İbn Abbas, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O yine Fatiha'dır, bu hususta Fatiha'nın başında bir hadis rivayet etmiş bulunuyoruz. İbn Enbari şöyle demiştir: Birinci görüşe göre kül, cüze atfedilmiş olur, nitekim Araplar şöyle derler: Raeytü cidareddari veddare. Bunun doğru olması şundan dolayıdır; çünkü ikincideki tekrarlanma fazlalığı birinciden daha çoktur. Bu nedenle onun üzerine atfı caiz olmuştur. İkinci görüşe göre de, bir şeyin kendi nefsi üzerine atfı ondaki medih ve senanın daha fazla olmasındandır. Nitekim: Bu, Ömer'den ve Hattab'ın oğlundan rivayet edilmiştir, derler. Hattab'ın oğlu ifadesinden: Fazıl, alim rütbesi yüce manalarını kastederler. İşte içine bu fazlalık girince birinciden farklı olur ve üzerine atfedilir.

Allah Teala ona Kur'an'ı ihsan ettiğini belirtince, verdiği Kur'an'la yetinip dünyaya bakmasını men etti ve şöyle dedi: "Onlardan bazı sınıfları yararlandırdığımız şeylere sakın göz dikme": Yani birtakım Yahudi ve müşriklere demek istiyor, mana da: Onu dünyaya rağbetten men etmektir.

"Onlara üzülme": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer iman etmezlerse onlara üzülme. *İkincisi:* Dünyada onlara verdiğim nimetlere üzülme.

"Mü'minlere kanadını indir": Yani onlara yumuşak davran, demektir. Kanat indirmek: Sükunetten, taassup ve inadı terk etmekten ibarettir. İbn Abbas şöyle demiştir: Onlara kibar davran, kaba davranma.

"Ve kul inni enennezirül mübin": İbn Kesir, Ebu Amr ve Nafi "inniye" diye yeyi harekeli okumuşlardır. Bazı müfessirler de: Bu mana kılıç ayetiyle neshedilmiştir, demişlerdir.

كَمَا أَنْزَلْنَا عَلَى الْمُقْتَسِمِينَ ﴿٩٠﴾

الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ ﴿٩١﴾ فَوَرَبِّكَ لَنَسْأَلَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ ﴿٩٢﴾

عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

90 – Paylaşanlara (azabı) indirdiğimiz gibi.

91 – Onlar ki Kur'an'ı parça parça yaptılar.

92 – Rabbine andolsun ki, onların hepsine soracağız.

93 – Yaptıkları şeyleri.

"Kema enzelna alel muktesimin": Bu kâfta iki görüş vardır:

Birincisi: O, "sana seb'ulmesniyi verdik" kavline müteallıktır. Sonra bu kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Mana şöyledir: Sana seb'ulmesaniyi verdik, paylaşanlara kitaplar indirdiğimiz gibi. Bunu Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Mana şöyledir: Seni seb'ulmesani ile şereflendirdik, azabı paylaşanlara indirdiğimiz şeylerle şereflendirip sana ikram ettiğimiz gibi. Kâf "misl = gibi" manasınadır, "ma" da "ellezi" manasınadır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

İkincisi: O: "Şüphesiz ben uyarıcıyım" kavline müteallıktır, mana da şöyledir: Ben uyarıcıyım, paylaşanlara inen azabın benzeri ile sizi uyardım. Bu da Ferra'nın görüşünün manasıdır. Bu durumda "indirdik" kavlinin manasında da iki görüş ortaya çıkmıştır: *Birincisi:*

Kitaplar indirdik, bu da Mukatil'in görüşünün sonucudur. *İkincisi:* Azabı indirdik, bu da Ferra'nın görüşünün sonucudur.

"Paylaşanlar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerle Hıristiyanlardır. Bunu da el – Avfi ile İbn Abbas demiş ve Hasen ile Mücahit de buna katılmışlardır. Buna göre onlara, paylaşanlar, denilmesinde üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar Kur'an'ın bir kısmına iman ettiler, bir kısmını da inkar ettiler. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onlar Kur'an'ı paylaştılar: Bazıları: Bu sure benimdir, dediler, bir başkası da: Bu sure de benimdir, dediler, bunu alay etmek için yaptılar. Bunu İkrime, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar kendi kitaplarını paylaştılar; bazıları bir kısmına iman edip bir kısmını inkar ettiler. Diğerleri de ötekilerin inkar ettiğine iman ettiler. Bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar Kureyş müşrikleridir, bunu da Katade ile İbn Saib, demişlerdir. Buna göre onlara, paylaşanlar, denilmesinde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Onların görüşleri Kur'an hakkında kısımlara ayrılmıştır: Bazıları: O, sihirdir, dediler, bazıları onun kehanet olduğunu iddia ettiler, bazıları da onun önceki milletlerin masalları olduğunu iddia ettiler. Esved bin Abdiyeğus, Velid bin Muğire, Adiy bin Kays es – Sehmi ve As bin Vail bunlardan birkaçıdır. *İkincisi:* Onlar Mekke'ye giren dağ yollarını paylaştılar. İbn Saib şöyle demiştir: Onlar Mekke halkından bir bölüktür; hac mevsimi gelince Mekke'ye giren yolları bölüştüler; Velid bin Muğire onlara şöyle dedi: Gidin, hacıların girecekleri Mekke yollarını tutun; size ondan, yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den sorarlarsa, bazınız: Kahindir, desin, bazınız: Sihirbazdır, desin, bazınız: Şairdir, desin, bazınız da: Bozguncudur, desin. Durum bize ulaştığı zaman sizi tasdik ederiz, dedi. Hanzala bin Ebu Süfyan, Rebia'nın iki oğlu Utbe ile Şeybe, Velid bin Muğire, Ebu Cehil, As bin Hişam, Ebu Kays bin Velid, Kays bin Fakih, Züheyr bin Ebi Ümeyye, Hilal bin Abdülesved, Saib bin Sayfi, Nadr bin Haris, Ebulbahteri bin Hişam, Zem'a bin Haccac, Ümeyye bin Halef ve Evs bin el – Muğire de bunlardandır.

Üçüncüsü: Onlar Kur'an'a yemin eden kimselerdir: "Ona ve ailesine gece baskın yaparız" *(Neml: 49)* dediler. Allah da onu onların şerrinden korudu, ona yetti. Bunu Abdurrahman bin Zeyd, demiştir. Buna göre bu, kasem (yemin)dendir, kısmet (taksim)den değildir.

"Onlar Kur'an'ı parça parça ettiler": Kur'an'dan murat edilen şey hususunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bizim kitabımızdır, en açık olan da budur, cumhur da bunun üzerindedir. *İkincisi:* Ondan maksat: Bizden öncekilerin kitaplarıdır.

"Idiyn = parça parça": Kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, a'zadan alınmadır. Kisai ile Ebu Ubeyde şöyle demişlerdir: Kur'an'ı böldüler, onu parçalar haline getirdiler. Sonra o yaptıkları şey hususunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onu parça parça ettiler; bir kısmına inandılar, bir kısmına inanmadılar. El – Mu'dıy: Ayıran, demektir. Ta'dıye de: Kurbanı parçalara ayırmaktır. Hazreti Ali radıyallahu anh: Mirasta ta'dıye yoktur demiştir ki, kılıç gibi bölünmesi mirasçılara zarar veren şeyi bölme yoktur, demektir. Şair Rube de şöyle demiştir:

Allah'ın borcu bölünmez (taksite bağlanmaz).

Bu mana, Said bin Cübeyr kanalıyla İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Onlar, onun hakkında çeşitli sözler ettiler, demektir ki: Şiirdir, dediler; sihirdir, dediler; kehanettir, dediler; eskilerin masallarıdır, dediler. Bu mana da İbn Cüreyc aracılığı ile Mücahit'ten rivayet edilmiş; Katade ile İbn Zeyd de böyle demişlerdir.

İkincisi: O, adah'ten alınmadır, adah de Kureyş lehçesinde sihır, demektir. Onlar sihirbaz kadına: Adıhe, derler. Hadiste Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem: Allah, büyü yapan ve yaptıran kadına lanet etsin, demiştir. Bu mana da İkrime aracılığı ile İbn Abbas'tan rivayet edilmiş; İkrime ile Ferra da böyle demişlerdir.

"Rabbine andolsun ki, onların hepsine soracağız; yaptıkları şeyleri": Bu, azarlama sorusudur; emredildikleri tevhit ve imanda ne yaptıkları sorulacak ve onlara: "Niçin isyan edip imanı terk ettiniz?" denilecektir. Cevap vermeyince de rezillikleri meydana çıkacaktır. Ebu'l – Aliye şöyle demiştir: Kullara kıyamet gününde iki şeyden sorulacak: Neye ibadet ettiklerinden ve peygamberlere ne cevap verdiklerinden.

Eğer: Bu ayetle, "o gün ne bir insana ne bir cine günahından sorulmaz" *(Rahman: 39)* kavli nasıl uzlaştırılır? denilirse, buna iki cevap verilir:

Birincisi: Allah onlara, "şöyle şöyle yaptınız mı?" diye sormaz, çünkü O en iyi bilendir. Ancak: "Niçin böyle yaptınız?" diye sorar. Bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlara kıyametin bazı yerlerinde sorulur, bazısında da sorulmaz. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٤﴾

94 – Emrolunduğun şeyle başlarını ağrıt (çatlat). Müşriklerden yüz çevir.

"Emrolunduğun şeyle başlarını ağrıt": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Emrolunduğun şeye devam et, demektir. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Durumunu açıkla, demektir, bunu da Leys, Mücahit'ten rivayet etmiştir. İbn Kuteybe de: "Fasda' bima tü'mer": Bunu açığa çıkar, demiştir. (Sadaa'nın) aslı: Ayırmak ve açmaktır. Demek istiyor ki: Batılı hak ile ayır. Zeccac da: Emrolunduğun şeyi açığa çıkar, demiştir. Bu da sad'den alınmıştır ki o da sabah aydınlığıdır. Şair şöyle demiştir:

Atın alnındaki beyazlık (akıtma), sanki sabahın aydınlığıdır.

Ferra da şöyle demiştir: Neden, "emrolunduğun şeyi (bima tü'meru bihi) dememiş?" Çünkü, durumu açıkla demek istemiştir. İbn Enbari burada "bihi"nin gizli olduğunu söylemiştir, tıpkı: Merertü billezi merertü (rastladığım kimseye rastladım) sözünde olduğu gibi. *Üçüncüsü:* Ondan maksat: Kur'an'ı namazda açık okumadır, bunu da İbn Ebi Necih, Mücahit'ten rivayet etmiştir. Musa bin Ubeyde de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, bu ayet ininceye kadar gizli kaldı. Bu ayet inince kendisi ve ashabı ortaya çıktı.

"Müşriklerden yüz çevir": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlarla savaştan vazgeç.

İkincisi: Onlara aldırma, durumunu açıkladığın için kınamalarını önemseme.

Üçüncüsü: Alaylarına önem vermekten yüz çevir. Müfessirlerin çoğu ayetin bu kısmının kılıç ayetiyle mensuh olduğu görüşündedirler.

إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ ﴿٩٥﴾ الَّذِينَ يَجْعَلُونَ
مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ ﴿٩٦﴾ وَلَقَدْ نَعْلَمُ أَنَّكَ يَضِيقُ
صَدْرُكَ بِمَا يَقُولُونَ ﴿٩٧﴾ فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ وَكُنْ
مِنَ السَّاجِدِينَ ﴿٩٨﴾ وَاعْبُدْ رَبَّكَ حَتَّىٰ يَأْتِيَكَ الْيَقِينُ ﴿٩٩﴾

95 – Alay edenlere karşı gerçekten biz sana yeteriz.

96 – Onlar ki Allah'la beraber başka bir İlah kılıyorlar; ileride bilecekler.

97 – Andolsun, onların dediklerinden göğsünün daraldığını biliyoruz.

98 – Hemen Rabbinin hamdi ile tesbih et ve secde edenlerden ol.

99 – Sana yakîn / ölüm gelinceye kadar ibadet et.

"Alay edenlere karşı gerçekten biz sana yeteriz": Mana şöyledir: Alay edenlere karşı sana yetti isem, sen de benim emrimi açıkla. Onlar Peygamber ve Kur'an'la alay eden bir gruptu. Sayılarında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar beş kişi idiler: Velid bin Muğire, Ebu Zem'a, Esved bin Abdiyeğus, As bin Vail ve Haris bin Kays. Bunu İbn Abbas, demiştir. Ebu Zem'a'nın adı: Esved bin Muttalib'tir. Said bin Cübeyr de onları böyle zikretmiş, ancak Haris bin Kays'in yerine: Haris bin Gaytala, demiştir. Zühri de: Gaytala annesidir, Kays de babasıdır; o aynı kişidir, demiştir. Bunu zikrettim ki başkası zannedilmesin. "Telkih" kitabında sahabe, tabiin ve tebe-i tabiinden annesine nisbet edilenleri zikrettim. Babalarının da isimlerini verdim ki kime nisbet edildikleri bilinsin. İbn Abbas'tan gelen bir rivayette de, Haris bin Kays'in yerine: Adiy bin bin Kays, denilmiştir.

İkincisi: Onlar yedi kişi idiler, bunu da Şa'bi ile İbn Ebi Bezze demiş; İbn Ebi Bezze onları saymış ve şöyle demiştir: As bin Vail, Velid bin Muğire, Haris bin Adiy, Esved bin Muttalib, Esved bin Yeğus, Haris bin Sebbak'ın iki oğulları Asram ile Ba'kek. Mukatil de onları aynı şekilde saymış, ancak Haris bin Adiy yerine, Haris bin Kays es – Sehmi, demiştir. Ve: Asram ile Ba'kek de, Haccac bin Sebbak'ın oğullarıdır, demiştir.

BUNLARDAN ALLAH'IN HELAK ETTİĞİ VE ALLAH'IN ONLARA YETTİĞİ KİMSELERİN ZİKRİ

Müfessirler şöyle demişlerdir: Cebrail, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e geldi, o alaycılar Beytullah'ı tavaf ediyorlardı. Velid bin Muğire geçti; Cebrail: "Ya Muhammed, bunu nasıl buluyorsun?" dedi. O da: "Kötü bir adamdır" dedi. O da: Allah sana yetti dedi ve Velid'in bacağına işaret. Velid, Kureyş'ten bir adama rastladı; adam okuna tüy (yelek) takıyordu; eteğine okundan bir kıymık takıldı; kibrinden dolayı onu çıkarmak için eğilmedi; kıymık da bacağına vurdu,

hastalanıp öldü. Elbisesine bir ok takıldığı ve kolundaki atardamara rastlayarak kestiği için öldü, diyenler de vardır. As bin Vail geçti; Cebrail: "Bunu nasıl buluyorsun, ya Muhammed?" dedi. O da: "Kötü bir adamdır, dedi. Cebrail onun tabanına işaret etti ve Allah sana yetti, dedi. Tabanına bir diken battı; ayağı şişti, o da ondan öldü. Esved bin Muttalib geçti; "Bunu nasıl buluyorsun?" dedi. O da: Kötü bir adamdır, dedi. Cebrail eliyle onun gözlerine işaret etti; o da kör olup öldü. Başını duvara vurduğu, yüzünü dikenlere sürdüğü ve kölesinden yardım istediği de söylenir. Kölesi: Kendine bu yaptığını senden başkasının yapacağını zannetmem, dedi. O da: Beni Muhammed'in Rabbi öldürdü, diye diye öldü. Esved bin Abdiyeğus geçti, Cebrail: "Bunu nasıl buluyorsun?" dedi. O da: Kötü bir adamdır, dedi. Cebrail, Allah sana yetti, dedi ve karnına işaret etti; o da ishal olup öldü. Gözüne diken battığı ve göz güllelerinin aktığı da söylenmiştir. Ailesinden çıktığı ve sam yeline uğradığı; Habeşi gibi simsiyah olduğu söylenir. Döndüğü zaman ailesi onu tanımadı; kapıyı yüzüne kapattılar, o da öldü. Haris bin Kays geçti; Cebrail: "Bunu nasıl buluyorsun?" dedi. O da: Kötü bir adamdır, dedi. Cebrail başına işaret etti ve Allah sana yetti, dedi. Başı şişti, o da öyle öldü. Susuzluk hastalığına yakalandığı, durmadan su içtiği için karnı patladığı da söylenmiştir. Asram ile Ba'kek'e gelince, Mukatil şöyle demiştir: Birisinin karnından bir ur çıktı, ötekisi de zatülcenp hastalığına yakalandı, ikisi de öldüler, demiştir. İkrime de: Alay edenler Bedir savaşından önce helak oldular, demiştir. İbn Saib de: Hepsi bir günde öldüler, demiştir.

"Andolsun, onların dediklerinden göğsünün daraldığını biliyoruz": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Yalanlamalarıdır. *İkincisi:* Alay etmeleridir.

"Hemen Rabbinin hamdi ile tesbih et": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Sübhanallahi vebihamdihi, de. Bunu da Dahhak söylemiştir. *İkincisi:* Rabbinin emri ile namaz kıl. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Secde edenlerden ol": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Namaz kılanlardan ol. *İkincisi:* Tevazu gösterenlerden ol. Bu ikisi de İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

"Sana yakîn gelinceye kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ölümdür, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve cumhur demişlerdir. Ölüme, yakîn denilmesi, kesin olduğu içindir. Zeccac da

şöyle demiştir: Ayetin manası: Rabbine sonsuza kadar ibadet, demektir. Eğer: Vakit belirtmeden, Rabbine ibadet et, dese idi, insanın bir defa ibadet etmesiyle itaatkâr sayılması caiz olurdu. "Sana yakîn gelinceye kadar" deyince, hayatta olduğu sürece ibadet etmesi emrolundu.

İkincisi: O, düşmanlarına galip geleceğinde şüphe olmayan haktır, bunu da Maverdi nakletmiştir.

16-NAHL SURESİ

Mekke'de inmiştir, 128 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

Mücahit, Atıyye ve İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan onun Mekki olduğunu rivayet etmişlerdir. Hasen, İkrime ve Ata'dan da onun tamamının Mekki olduğu rivayet edilmiştir. İbn Abbas bir rivayette şöyle demiştir: Hamza'nın öldürülmesinden sonra: "Ve in akabtüm feakıbu bimisli ma ukıbtüm bih" *(Nahl: 126)* inmiştir. Bir rivayette de şöyle denilmiştir: O, Mekki'dir, ancak üç ayeti Medine'de inmiştir, onlar da şunlardır: "Vela teşteru biahdillahi semenen kalilen... ya'melun" *(Nahl: 95 – 97)*. Şa'bi de şöyle demiştir: Hepsi Mekkidir, ancak "ve in akabtüm..." *(Nahl: 126 – 128)* ayetleri hariç. Katade de şöyle demiştir: O, şu beş ayetin dışında Mekki'dir: "Vela teşteru biahdillahi semenen kalilen... *(Nahl: 95, 96)* "Vein akabtüm... *(Nahl: 126)* İbn Saib de şöyle demiştir: O, beş ayetin dışında Mekkidir: "Vellezine haceru fillahi min badi ma zulimu..."; *(Nahl: 41)* "sümme inne rabbeke lillezine haceru min badi ma fütinu...; *(Nahl: 110)* "ve in akabtüm... *(Nahl: 126)* Mukatil de şöyle demiştir: Şu beş ayetin dışında Mekki'dir: "Sümme inne rabbeke lillezine haceru..."; *(Nahl: 110)* "men kefere billahi min badi imanihi..."; *(Nahl: 106)* "vellezine haceru fillahi..."; *(Nahl: 41)* "ve darabellahu meselen karyeten kanet amineten..."; *(Nahl: 112)* "vein akabtüm..." *(Nahl: 126)* Cabir bin Zeyd

de şöyle demiştir: Nahl'in başından kırk ayet Mekke'de indi, kalanı Medeni'dir. Hammad da Ali bin Zeyd'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Nahl suresine: Niam (nimetler) suresi denilirdi, çünkü onda nimetler çok sayılmıştır.

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَٰنِ الرَّحِيمِ
أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ ۚ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿١﴾ يُنَزِّلُ
الْمَلَائِكَةَ بِالرُّوحِ مِنْ أَمْرِهِ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ أَنْ أَنْذِرُوا
أَنَّهُ لَا إِلَٰهَ إِلَّا أَنَا فَاتَّقُونِ ﴿٢﴾ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ بِالْحَقِّ ۚ
تَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ ﴿٣﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Allah'ın emri geldi; artık onu acele istemeyin. O, onların şirk koştukları şeylerden münezzehtir, yücedir.

2 – Kendi emrinden melekleri Ruh ile kullarından dilediğine indirir. Şöyle uyarın diye: Gerçek şu ki benden başka İlah yok; öyleyse benden korkun.

3 – Gökleri ve yeri hak ile yarattı. Onların ortak koştukları şeylerden yücedir.

"Etâ emrullahi": Hamze ile Kisai, imale ile okumuşlardır (etey).

İniş sebebi: "İkterebetissaatü" *(Kamer: 1)* ayeti inince, kafirler birbirlerine: Bu, kıyametin yakın olduğunu iddia ediyor; yaptığınız bazı şeyleri durdurun, hele bakalım, dediler. Bir şeyin inmediğini görünce: Biz bir şey görmüyoruz, dediler. Allah Teala da: "İkterebe linnasi hisabuhum" ayetini indirdi. *(Enbiya: 1)* O zaman korktular ve kıyametin yakın olduğunu beklediler. Günler uzayınca: Ya Muhammed, bizi korkuttuğun şeylerden bir şey görmüyoruz, dediler. Allah Teala da bunun üzerine: "Eta emrullahi" ayetini indirdi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sıçradı, insanlar da başlarını göğe kaldırdılar; bunun üzerine "fela tastaciluh" (acele etmeyin) ayeti indi; onlar da rahatladılar. Bunu İbn Abbas, demiştir.

"Etâ": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ye'ti (gelir) manasınadır, nitekim: Sana hayır geldi, sevin, dersin, yani gelecektir, demektir. Bunu İbn Kuteybe, demiştir.

Şahidi de şunlardır: "Ve nada ashabul cenneti" *(A'raf: 44)*; "ve izkalellahu ya İsa" *(Maide: 116)* vb.

İkincisi: Etâ, karube (yaklaştı) manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Allah Teala onun gelmiş kadar yakın olduğunu bildirmiştir.

Üçüncüsü: "Etâ" mazidir, mana ise: Allah'ın bazı azabı geldi, demektir ki o da başlarına gelen kıtlık ve açlıktır. "Artık onu acele istemeyin": Geçmişte indiği gibi gelecekte de inecektir. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

"Allah'ın emrin"inden ne murat edildiği hususunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, kıyamet saatidir, bu da İbn Abbas'ın yukarıda verdiğimiz görüşüne göredir. İbn Kuteybe de böyle demiştir. *İkincisi:* Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in çıkmasıdır. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Yani onun çıkışı kıyamet alametlerindendir. İbn Enbari şöyle demiştir: Allah'ın kıyamet alametlerinden olan emri geldi; artık kıyametin kopmasını acele etmeyin. *Üçüncüsü:* O, hükümlerle farzlardır, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* Allah'ın azabıdır. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. *Beşincisi:* Müşriklerin tehdididir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Artık onu acele istemeyin": Yani vaktinden önce beklemeyin, demektir. "O münezzehtir": Yani Allah onların putları ortak koşmaları gibi kötülükten beri ve münezzehtir, demektir.

"Yünezzilül melaikete": İbn Kesir ile Ebu Amr, nunun sükunu ve zeyi de şeddesiz olarak "yünzilü" okumuşlar; Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de şedde ile "yünezzilü" okumuşlardır. Kisai de Asım'dan mazmum te ve şeddeli ze ile "tünezzelü" ref ile de "el – melaiketü" rivayet etmiştir. Meleklerden maksat da yalnız Cebrail aleyhisselam'dır.

Ruh'tan ne murat edildiği hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Vahiydir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, peygamberliktir, bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Mana şöyledir: Melekleri emriyle indirir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Buna göre mana şöyledir: Allah'ın bütün emri ruhtur. Zeccac şöyle demiştir: Ruh Allah'ın nefislere irşat ile hayat verdiği şeydir.

Dördüncüsü: O, mahlukatın ruhlarıdır; ne zaman bir melek iner-

se mutlaka yanında bir ruh vardır. Bunu da Mücahit, demiştir.

Altıncısı: O, Kur'an'dır, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre ona ruh denilmesi, dinin onunla hayat bulmasındandır, nitekim ruh da bedene hayat (can) verir. Bazıları da şöyle demişlerdir: "Birruhi"deki be "maa = ile" manasınadır, takdir de: "Emri ile indirir" demektir. "Kullarından dilediğine": Yani peygamberlere, demektir. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: "Kafirleri ve asileri uyarın" ki "gerçekten benden başka İlah yoktur": Yani onlara birliğimi emredin, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Benden başka ilah olmadığı ile uyarın, yani onlara bir olduğumu emredin, eğer ikrar etmezlerse onları korkutun, demektir.

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ ④

4 – İnsanı meniden yarattı. Bir de bakarsın o, apaçık bir hasımdır.

"İnsanı meniden yarattı": Müfessirler şöyle demişlerdir: Übey bin Halef, çürümüş bir kemik aldı, onu ufaladı ve: "Ya Muhammed, Allah bunu çürüdükten sonra nasıl diriltir?" dedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Hasım: Muhasım, rakip demektir. Mübin de: Husumeti açık olandır.

Mana da şöyledir: O, meniden yaratılmıştır, bununla beraber hasımlık ediyor ve yeniden dirilmeyi de inkar ediyor. Başını (aslını) sonuna delil getirmiyor! Onu ilk defa var eden, onu ikinci kez diriltmeye kadir değil midir? Bunda Allah'ın ona verdiği nimete tembih vardır, şöyle ki, Allah onu zayıf meniden güçlü kuvvetli insan haline getirdi, ona hasımlık edecek imkan verdi.

وَالْأَنْعَامَ خَلَقَهَا لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ وَمَنَافِعُ وَمِنْهَا
تَأْكُلُونَ ⑤ وَلَكُمْ فِيهَا جَمَالٌ حِينَ تُرِيحُونَ وَحِينَ تَسْرَحُونَ ⑥
وَتَحْمِلُ أَثْقَالَكُمْ إِلَىٰ بَلَدٍ لَمْ تَكُونُوا بَالِغِيهِ إِلَّا بِشِقِّ
الْأَنْفُسِ إِنَّ رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ⑦

5 – Hayvanları da (O) yarattı. Onlarda sizin için ısındıracak şeyler ve faydalar vardır. Onlardan yersiniz de.

6 – Onları akşamleyin (otlaktan) getirir ve sabahleyin salıverirken onlarda sizin için süs vardır.

7 – Yüklerinizi yarı canınız çıkmadan ulaşamayacağınız memleketlere taşır. Şüphesiz Rabbiniz elbette çok şefkatlidir, çok merhametlidir.

"Hayvanları (en'am'ı) da O yarattı": En'am: Deve, sığır ve koyundan ibarettir.

"Onlarda sizin için ısındıracak şeyler (dif') vardır": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, ısıtıcı olan yapağılarıdır; onlardan giysiler, çadırlar vs. yapılır. El – Avfi, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dif': Elbisedir. Çokları da bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: O, neslidir, İkrime, İbn Abbas'tan: "Fiha dif'ün": Dif': Her hayvanın neslidir, dediğini rivayet etmiştir. İbn Saib de şöyle demiştir: Dif', hayvanların yavruları ve yük taşımayan küçükleridir. Dilci İbn Faris, Emevi'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Dif': Araplarda devenin yavrusu ve sütüdür.

"Ve faydalar": Yani ısısından fazla olarak derileri, sütleri, nesli, binmesi ve çalıştırması vs. vardır. "Onlardan yersiniz": Yani hayvanların etlerinden yersiniz, demektir.

"Veleküm fiha cemalün": Yani onlarda süs, ziynet vardır, demektir. "Hine türihun": Yani otlaktan yataklarına getirirken. O zaman memeleri ve hörgüçleri büyümüş olarak dönerler ve, filanın malı, derler. "Sabahları salıverirken": Yani onları meralarına gönderirken.

Eğer: "Niçin meradan dönmeyi önce söyledi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Dönerken daha güzel görünürler; çünkü otlamış, memeleri dolmuş ve hörgüçleri uzamıştır.

"Yüklerinizi (eskaleküm) taşır": Bununla yük taşıyanlara işaret edilmiştir. Eskal, sıkl'ın çoğuludur ki, yolcunun eşyasıdır (ağırlık).

"Memlekete": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, yolcunun hedef aldığı her memleket için geneldir, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Ondan maksat: Mekke'dir, bunu da İkrime, demiştir. Birincisi daha doğrudur, mana da şöyledir: Yüklerinizi her memlekete taşır; eğer sizden oralara onlarsız varmanız istense idi, yarı canınız çıkmadan ulaşamazdınız.

"Şikkil enfüs": bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, meşakkattir, bunu da çoğunluk, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Nahnü bişıkkin minel ayşi denir ki, geçim

zorluğu çekmekteyiz, demektir. Ümmü Zer' hadisinde: Beni davarcılıkla uğraşan bir ailede zorluk içinde buldu, demiştir.[1]

İkincisi: Şık: Yarı demektir; yorgunluk insanın kuvvet ve nefesini azalttığı için yarı canı çıkmış gibi olur. Bunu da Ferra, demiştir.

"Şüphesiz Rabbiniz elbette çok şefkatlidir, merhametlidir": Yani size bu faydaları temin eden nimetleri ihsan ederken, demektir.

وَالْخَيْلَ وَالْبِغَالَ وَالْحَمِيرَ لِتَرْكَبُوهَا وَزِينَةً ۚ وَيَخْلُقُ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨﴾

8 – Atları, katırları ve merkepleri de, binmeniz ve süs için (yarattı). Daha bilmediklerinizi de yarattı.

"Velhayle...": Bütün bunları binmeniz ve süs için yarattı, demektir.

Fıkıh: At eti yemek caizdir, ayette bunun zikredilmemesi, hedef o olmamasındandır. Attan daha çok binmek ve süs beklenir. İmam Şafii böyle demiştir. Ebu Hanife ile Malik: At eti yenmez, demişlerdir.

"Daha bilmediklerinizi de yaratır": Birtakım müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan maksat: Göklerde ve yerde bilinmeyen acayip mahlukattır. Mesela bazı hadislerde şöyle geçer: Allah'ın şu nitelikte bir meleği vardır, Arş'in altında şöyle şöyle bir nehir vardır gibi. Bazıları da: Bunlar Allah'ın cennetlik ve cehennemlikler için hazırladığı şeylerdir, demişlerdir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Bazı alimler bu gibi şeylerin tefsirine girilmesini hoş karşılamazlar. Şa'bi de: Bu gibi şeyler Kur'an'ın sırlarındandır, demiştir.

وَعَلَى اللَّهِ قَصْدُ السَّبِيلِ وَمِنْهَا جَائِرٌ ۚ وَلَوْ شَاءَ لَهَدَاكُمْ أَجْمَعِينَ
﴿٩﴾ هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً ۖ لَكُمْ مِنْهُ شَرَابٌ وَمِنْهُ
شَجَرٌ فِيهِ تُسِيمُونَ ﴿١٠﴾ يُنْبِتُ لَكُمْ بِهِ الزَّرْعَ وَالزَّيْتُونَ
وَالنَّخِيلَ وَالْأَعْنَابَ وَمِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ ۗ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ
لَآيَةً لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿١١﴾

1 – Hazreti Aişe'den rivayet edilen uzun bir hadisin parçası, bkz. Buhari, Nikah, bab. 82; Müslim, Fedailü's – Sahabe, hadis no. 92.

9 – Yolun doğrusu Allah'ın üzerinedir. Onlardan bazısı sapıktır. Allah dileseydi elbette hepinizi hidayete erdirirdi.

10 – (Allah) O'dur ki, gökten sizin için su indirdi. İçecek ondan ve (hayvanları) otlatacağınız ağaç / bitki de ondandır.

11 – Onunla size ekin, zeytin, hurmalıklar, bağlar ve her türlü meyvelerden bitirir. Şüphesiz bunda düşünen bir topluluk için elbette ibret vardır.

"Yolun doğrusu Allah'ın üzerinedir (ve alallahi kasdüssebil)": Kasd: Doğru yol demektir. Tarikun kasdun ve kasıdun denir ki, seni menzil-i maksuduna götüren yol demektir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: Doğru yolu açıklamak ve delil ve kanıtlarla ona davet etmek Allah'ın üzerinedir.

"Ve minha cair (onlardan bazısı sapıktır)": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Sebil tekil tarzında bir lafızdır, çoğul yerindedir. Sanki: Veminessübüli sebiliün cair (yollardan bazısı da sapık yoldur) denilmiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Sebil'i zikredince, sübül anlaşılmış oldu. Bunun içindir ki, onlardan bazısı sapıktır, demiştir. Nitekim Şair Abdi'nin şu beytinde hadesan (iki olay), havadis (olaylar) yerinde kullanılmıştır:

Bu iki olay karşısında hiçbir canlı kalmaz,
Onlara selam (kayalar, taşlar) dayanır mı?

Hel yebka alel havadisi demek istemiştir. Beyitte geçen selam da: Kayalar, taşlar, demektir. "Minha" demesi, sebil kelimesinin müennes ve müzekker olarak kullanılmasından dolayı caiz olmuştur da, denebilir. Mana da: Minessebili cair (yolun bazısı sapıktır) demek olur. İbn Kuteybe de, mana şöyledir, demiştir: Yollardan bazısı sapıktır, hedefe götürmez. Adil: Maksada götürmeyen, demektir. İbn Abbas da: Yollardan bazısı havaidir, nefsi arzulara dayalıdır, demiştir. İbn Mübarek de: Onlar keyfilik ve bid'atlerdir, demiştir.

"O, size gökten su indirdi": Yani yağmur demek istiyor. "İçecek ondan": O da içtiğiniz sudur, "ağaç da ondan": İbn Enbari bunun manasında iki görüş bildirmiştir:

Birincisi: Ağacı sulamak (sakyu şecerin ve şirbü şecerin) ondandır, demektir. Burada muzaf hazfedilmiş, muzafun ileyh onun yerine geçirilmiştir. Tıpkı: "Ve üşribu fi kulubihimül icle" *(Bakara: 93)* ayetinde olduğu gibi.

İkincisi: Mana şöyledir: Min cihetil mai şecerün (ağaç da sudandır), ve min sakyihi şecerün (ağaç da sulamadandır), ve min nahiyeti-

hi şecerün (ağaç da onun tarafındandır). Bu durumda birinci hazfedilmiş, ikinci onun yerine geçirilmiştir. Şair Züheyr de şöyle demiştir

Hicr'in zirvesindeki yurtlar kimindir?
Onlar yıllardan ve aylardan boş kalmıştır.

Yani yılların ve ayların geçmesinden boş kalmıştır, demek istemiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu ağaçtan maksat, meradır, Zeccac da şöyle demiştir: Yeryüzünde biten her şey ağaçtır. Şair atları nitelerken şöyle demiştir:

Ağaç azaldığı zaman ona et yedirir,
Ata et yedirmek zarardır.

Demek istiyor ki: Yer kurak olduğu zaman onlara süt içirir. "Tüsimun": Otlatırsınız, demektir. Sametil ibilü fehiye saimetün denir ki deve otlamaktır. Bu da sume'den alınmıştır ki, alamet ve işaret demektir. Tevili şöyledir: Hayvan bir yerde otlarsa, iz bırakır.

"Yünbitü leküm bihizzer'a": Ebu Bekir, Asım'dan, nun ile "nünbitü" rivayet etmiştir. İbn Abbas da: Hububatı murat etmiştir, demiştir. Bundan sonrası "vennücumu müsahharatün biemrihi"ye kadar açıktır. Ahfeş şöyle demiştir: Ve caalen nücume müsaharatin (yıldızlara boyun eğdirmiştir): Başta olmayan şeyin (yani aradakilerin) fi'lini gizlemek caizdir; çünkü manada gizlenen o şey açık gibidir. Araplar bundan daha ötesini yaparlar, halk şairi şöyle demiştir:

İçlerinde soğuğun sesini duyarsın,
Ellerde de kuruluk ve genişlik.

Yani ellerde de kuruluk ve genişlik görürsün, demektir. Başkası da şöyle demiştir: Müsahharatin": Tekit edici haldir, Çünkü onların musahhar olduğu Allah Teala'nın "ve sehhare" kavlinden anlaşılmıştır. İbn Amir de hepsini ref ile: Veşşemsü velkameru vennücumu müsahharetün okumuştur. Hafs da Asım'dan, cumhur gibi nasb ile okuduğunu rivayet etmiştir. Ancak "vennücumu müsahharatün" öyle değildir ki onu ref ile okumuştur.

وَسَخَّرَ لَكُمُ الَّيْلَ
وَالنَّهَارَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ وَالنُّجُومُ مُسَخَّرَاتٌ
بِأَمْرِهِ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿١٢﴾ وَمَا ذَرَأَ
لَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُخْتَلِفًا أَلْوَانُهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً

لِقَوْمٍ يَذَّكَّرُونَ ﴿١٣﴾ وَهُوَ الَّذِي سَخَّرَ الْبَحْرَ
لِتَأْكُلُوا مِنْهُ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُوا مِنْهُ حِلْيَةً
تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ مَوَاخِرَ فِيهِ وَلِتَبْتَغُوا
مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٤﴾
وَأَلْقَى فِي الْأَرْضِ رَوَاسِيَ أَنْ تَمِيدَ بِكُمْ وَأَنْهَارًا وَسُبُلًا لَعَلَّكُمْ
تَهْتَدُونَ ﴿١٥﴾ وَعَلَامَاتٍ وَبِالنَّجْمِ هُمْ يَهْتَدُونَ ﴿١٦﴾

12 – Geceyi ve gündüzü, güneşi ve ayı size ram etti. Yıldızlar da O'nun emri ile boyun eğdirilmiştir. Şüphesiz bunda akıllarını çalıştıran bir topluluk için elbette ibretler vardır.

13 – Sizin için yeryüzünde renkleri farklı olarak yarattığı şeyleri de (boyun eğdirdi). Şüphesiz bunda öğüt alan bir toplum için elbette bir ibret vardır.

14 – O ki ondan taze et yemeniz ve ondan giyeceğiniz bir ziynet çıkarmanız için denizi de ram etti. Orada gemilerin suyu yararak gittiğini görürsün ki, bunu lütfundan aramanız ve belki şükredersiniz diye (yaptı).

15 – Sizi sarsmasın diye yere sabit dağlar, (bundan başka) ırmaklar ve yollar koydu. Umulur ki doğruyu bulursunuz.

16 – (Daha nice) işaretler (koydu). Onlar yıldızlarla da yollarını bulurlar.

"Yeryüzünde sizin için yarattığı şeyleri de": Yani sizin için yarattığı şeyleri de ram etti, emrinize verdi. Zeree: Halk etti (yarattı) manasınadır. "Denizi de ram etti": Yani onda deniz vasıtalarına binmeniz ve derinliklerine dalmanız için ram etti. "Ondan taze et yemeniz için": Yani balık yemeniz için, demektir. "Ondan giyeceğiniz bir ziynet çıkarmanız için": Yani inci ve mercan gibi şeyler, demektir. Bunda şuna işaret vardır ki, bir kimse süs eşyası giymeyeceğim diye yemin etse, sonra da onu giyse, yemini bozulmuş olur: Ebu Hanife ise: Bozulmaz, demiştir.

"Gemileri görürsün": Yani sefineleri görürsün, demektir. "Mevahir" kelimesinin manasında ise iki görüş vardır:

Birincisi: Akanlar, demektir, bunu da İbn Abbas, demiştir. Dilciler şöyle demişlerdir: Maharatis sefinetü mahran: Gemi suyu yararak akıp gitmektir.

İkincisi: Mevakıra, yani dolu demektir. Bunu da Hasen Basri, demiştir.

"Lütfundan aramanız için": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ticaret için gemilere binerek Allah'ın lütfundan aramak için.

İkincisi: Çıkardığınız süs eşyaları ve avladığınız balıklarla demektir. İbn Enbari: "Velitebteğu min fadlihi"de vavın gelmesi için iki vecih vardır, demiştir:

Birincisi: O, gizli bir lama matuftur, takdiri de şöyledir: Ve terel fülke mevahıra fihi litentefiu ve litebteğu (gemilerin suları yararak gittiğini görürsün; bundan yararlanmanız ve lütfundan istemeniz için).

İkincisi: O, gizli bir fiilden dolayı gelmiştir, takdiri şöyledir: Ve faale zalike likey tebteğu (bunu yapması da Allah'ın lütfundan aramanız içindir).

"Elka filardı revasiye (yere sabit dağlar dikti)" demektir. "Sizi sarsmasın diye": Zeccac: Sizi sarsmasını istemediği için, demiştir. Maderrecülü yemidü meyden denir ki: Başı dönmektir. İbn Kuteybe de: Meyd: Hareket ve meyildir, demiştir. Fülanün yemidü fi meşyihi denir ki: Devrilerek yürümektir.

"Ve ırmaklar": Zeccac: Mana şöyledir, demiştir: Onda yollar yarattı. Çünkü "elka" kıldı, yaptı, demektir. Sübül ise: Yollar, demektir. "Umulur ki doğru yolu bulursunuz": Yani yolunuzu bulur da maksadınıza ulaşırsınız, demektir.

"Ve işaretler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar gündüzün yollarda görünen işaretlerdir. Gece ise yollarını yıldızlarla bulurlar. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar da yıldızlardır; çünkü yıldızlardan doğru yolu göstermeyen alamet de vardır, gösteren alamet de vardır. Bunu Mücahit, Katade ve Nahai, demişlerdir.

Üçüncüsü: Dağlardır, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir.

Yıldızdan ne murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O Süreyya, Ferkadan (Küçük Ayı takımında iki parlak yıldız), Benatı na'ş (yine o takımdan yıldızlardır) ve Kuzey yıldızıdır.

İkincisi: Kuzey Yıldızı ile Ferkadan yıldızlarıdır. Bunu İbn Saib, demiştir.

Üçüncüsü: Kutup Yıldızıdır; çünkü o, merkezinde duran yıldızların en sabitidir (Demirkazık). Bunu da Maverdi zikretmiştir. *Dördüncüsü:* O, cins ismidir, maksat bütün yıldızlardır. Bunu da Zeccac, demiştir. Hasen, Dahhak, Ebu'l – Mütevekkil ve Yahya bin Vessab, nunun zammı ve cimin sükunu ile: Vebinnücm" okumuşlar; Cahderi ise, nunun ve cimin zammı ile "vebinnücümi" okumuşlardır. Mücahit de cemi sigası ile vavlı olarak: "Vebinnücûmi" okumuştur.

Bu doğru yolu bulmada da iki görüş vardır:

Birincisi: Kıbleyi bulmaktır. *İkincisi:* Seferde gidilecek yolu bulmaktır.

أَفَمَنْ يَخْلُقُ كَمَنْ لَا يَخْلُقُ أَفَلَا تَذَكَّرُونَ ﴿١٧﴾ وَإِنْ تَعُدُّوا نِعْمَةَ
اللَّهِ لَا تُحْصُوهَا إِنَّ اللَّهَ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١٨﴾ وَاللَّهُ يَعْلَمُ
مَا تُسِرُّونَ وَمَا تُعْلِنُونَ ﴿١٩﴾

17 – Hiç yaratan yaratmayan gibi midir? Düşünmüyor musunuz?

18 – Allah'ın nimetlerini sayarsanız, bitiremezsiniz. Şüphesiz Allah elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

19 – Allah, gizlediklerinizi de açıkladıklarınızı da bilir.

"Hiç yaratan yaratmayan gibi midir?": Yani putlar, onlara "men" edatı ile hitap etmesi, müşriklerin onlara akıl ve iyiyi kötüyü ayırma gücü isnat etmelerindendir. "Düşünmüyor musunuz?": Müşriklere hitap ediyor, diyor ki: Mü'minler öğüt aldığı gibi siz de öğüt almıyor musunuz? "Yaratmayan gibi (kemen layahluk)" demesi nasıl caiz oldu?" Çünkü yaratanla beraber zikredilmiştir; mesela şunun gibi: "Onlardan kimi karnı üzere yürür, kimi de iki ayak üzerinde yürür" *(Nur: 45).* Araplar: İştebehe aleyyerrakibü ve cemeluhu, fema edri men za (deve ile binicisi bana benzer geldi; hangisinin kim olduğunu bilmiyorum) derler. Çünkü insanla başkasını birleştirince ikisinde de "men" kullanmak caiz olmuştur.

"Allah'ın nimetlerini sayarsanız bitiremezsiniz": Bunu da İbrahim: 34'te tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Şüphesiz Allah elbette çok bağışlayıcıdır": Yani nimetlerine şükürdeki kusurlarınızı "çok esirgeyicidir": Size karşı, çünkü kusurunuzdan dolayı onları kesmemiştir.

"Vallahu ya'lemu ma tüsirrune ve ma tu'linune": Abdülvaris, Kazaz hariç, ye ile "yüsirrune" ve "yulinune" rivayet etmiştir.

وَالَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ
لَا يَخْلُقُونَ شَيْئًا وَهُمْ يُخْلَقُونَ ﴿٢٠﴾ أَمْوَاتٌ غَيْرُ أَحْيَاءٍ وَمَا
يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ ﴿٢١﴾

20 – Allah'tan başka ibadet ettikleri nesneler, hiçbir şey yaratamazlar, kendileri yaratılmışlardır.

21 – Ölüdürler, diri değildirler. Ne zaman diriltileceklerinin şuurunda değildirler.

"Vellezine ted'une min dunillahi": Asım, ye ile: Yed'une okumuştur.

"Ölüdürler, diri değildirler": Yani putlar böyledir, demektir. Ferra: Burada "ölüdürler" ifadesinin manası, onlarda ruh yoktur, demiştir. Ahfeş de: "Diri değildirler: Tekit içindir, demiştir.

"Vema yeşurune eyyane yub'asun": "Eyyane" "meta = ne zaman" manasınadır.

Onların kim olduğu hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlardır, onlardan insanlar gibi bahsedilmiştir. İbn Abbas bunu şöyle yorumlamıştır: Allah Teala putları ruhları ve şeytanları ile beraber diriltecektir; onlar da kendilerine tapanlardan onlardan beri olduklarını dile getireceklerdir. Sonra şeytanlara da onlara ibadet edenlere de cehenneme gitmeleri emredilir.

İkincisi: Onlar kafirlerdir, ne zaman diriltileceklerini bilmezler. Bunu da Mukatil, demiştir.

إِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَالَّذِينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ قُلُوبُهُمْ مُنْكِرَةٌ وَهُمْ مُسْتَكْبِرُونَ
﴿٢٢﴾ لَا جَرَمَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُعْلِنُونَ إِنَّهُ لَا يُحِبُّ
الْمُسْتَكْبِرِينَ ﴿٢٣﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا
أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ ﴿٢٤﴾ لِيَحْمِلُوا أَوْزَارَهُمْ كَامِلَةً

يَوْمَ الْقِيٰمَةِ وَمِنْ اَوْزَارِ الَّذ۪ينَ يُضِلُّونَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ اَلَا
سَٓاءَ مَا يَزِرُونَ ﴿٢٥﴾ قَدْ مَكَرَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَاَتَى
اللّٰهُ بُنْيَانَهُمْ مِنَ الْقَوَاعِدِ فَخَرَّ عَلَيْهِمُ السَّقْفُ
مِنْ فَوْقِهِمْ وَاَتٰيهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٢٦﴾
ثُمَّ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ يُخْز۪يهِمْ وَيَقُولُ اَيْنَ شُرَكَٓاءِيَ الَّذ۪ينَ كُنْتُمْ
تُشَٓاقُّونَ ف۪يهِمْ قَالَ الَّذ۪ينَ اُوتُوا الْعِلْمَ اِنَّ الْخِزْيَ الْيَوْمَ
وَالسُّٓوءَ عَلَى الْكَافِر۪ينَ ﴿٢٧﴾

22 – İlahınız bir tek İlahtır. Ahirete iman etmeyenler (var ya), onların kalpleri inkarcıdır ve onlar kibir taslayanlardır.

23 – Şüphe yok ki Allah, onların gizlediklerini de açıkladıklarını da bilir. Şüphesiz O, kibir taslayanları sevmez.

24 – Onlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denildiği zaman: "Öncekilerin masalları" derler.

25 – Kıyamet gününde kendi günahlarını tam olarak, bilgisizce saptırdıklarının da günahlarından (bir kısmını) taşımaları için. Bilin ki, o taşıdıkları şey ne kötüdür!

26 – Kendilerinden öncekiler de tuzak kurdular. Allah da binalarına temellerden geldi; üstlerindeki tavan üzerlerine çöktü. Azap onlara bilmedikleri yerden geldi.

27 – Sonra kıyamet günü onları rezil eder ve: "Onlar hakkında muhalefet ettiğiniz ortaklarım nerede?" der. Kendilerine ilim verilenler: "Şüphesiz bugün rezillik ve kötülük kafirlerin üzerinedir" derler.

"İlahınız bir tek İlahtır": Bunu Bakara suresi, ayet: 163'te zikretmiş bulunuyoruz.

"Ahirete iman etmeyenler": Yani yeniden dirilmeye ve sevap ve azaba iman etmeyenler, demektir. "Kalpleri inkarcıdır": İnkarcıdır; tevhidi (Allah'ın birliğini) bilmez. "Onlar kibir taslayanlardır": Yani hakkı kabul etmeye diretirler.

"Lacereme": Bunu da Hud: 22'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

Ayetin manası şöyledir: Onları gizli ve açık yaptıkları şeylerle cezalandıracaktır; çünkü bunu bilir. Kibir taslayanlar: Tevhit ve imana karşı büyüklenenler, demektir. Mukatil şöyle demiştir: "Gizledikleri": İnsanları Resulullah'tan çevirmeleri için yol başlarını tutmak üzere adamlar göndermeleridir. "Açıkladıkları da": Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e düşmanlıklarını açıklamalarıdır.

"Onlara denildiği zaman": Yani kibir taslayanlara denildiği zaman, "Rabbiniz ne indirdi?": Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e. "Maza", "mellezi = ne" manasınadır. "Esatirül evvelin": Cevap, yani haber olarak merfudur, sanki şöyle demişlerdir: Ellezi ünzile: Esatirül evvelin (indirilen şey, öncekilerin masallarıdır). Yani sizin gökten indirilmiş dediğiniz şey, önceki milletlerin masallarıdır. Biz de esatir'in manasını En'am: 25'te şerh etmiş durumdayız. Mukatil şöyle demiştir: Yol başlarını tutmak üzere adamlar gönderen Velid bin Muğire'dir. Bazıları: Muhammed sihirbazdır, diyordu; bazıları: Şairdir, diyordu. Biz de bu manayı "muktesimin" (görev taksimi yapanlar)ı anlatırken Hicr: 90'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Liyahmilu evzarehüm": Bu lam, akibet (sonuç) lamıdır. Bunu da birçok yerde şerh etmiş bulunuyoruz. Evzar ise: Günahlar, demektir. Neden "tam olarak" denilmiştir? Çünkü onların başlarına gelen bela ve musibetten dolayı hiçbir günahları bağışlanmamıştır; mü'minlerin ise bağışlanmıştır. "Bilgisizce saptırdıklarının günahlarını da": Yani onları delile dayanarak saptırmış değildirler. Neden kendilerine tabi olanların günahlarını da taşırlar? Çünkü onlar reis idiler, sapıklıkta önder idiler. İbn Enbari de "min" edatı için iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: O, parça bildirmek (teb'îz) içindir; onlar ortak oldukları şeyleri taşırlar; ötekilerin kendi istekleri ile yaptıkları şeyleri ise taşımazlar. Bu durumda teb'îz (parça) manası doğru olur.

İkincisi: "Min" tekit içindir, mana da: Saptırdıklarının günahlarını taşırlar, demek olur. "Bilin ki taşıdıkları o şey ne kötüdür": Yani sırtlarında taşıdıkları, demektir.

"Kendilerinden öncekiler de tuzak kurdular": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan Nemrut bin Kenan kastedilmiştir. Çünkü o, yüksek bir kule yapmıştı. Onun yüsekliğinde ihtilaf etmişlerdir; İbn Abbas: Beş bin arşın idi, demiştir. Mukatil de: Yüksekliği iki fersah idi, demiştir. Şöyle demişlerdir: Nemrut kendi iddiasına göre gök halkı ile savaşmak için göğe çıkmak istedi. Burada "tuzak": Kötü tedbir anlamınadır.

"Min kablihim"deki him zamirinin mercii hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke'nin giriş yollarını tutan görev taksimcilerine racidir. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Mekke kafirlerine racidir. Bunu Mukatil, demiştir.

"Allah binalarına esaslarından geldi": Yani temellerinden geldi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Allah Teala öyle bir rüzgar gönderdi ki kulenin başını denize attı, kalan kısım da üzerlerine çöktü.

Süddi şöyle demiştir: Kule devrilince, halkın korkudan dilleri karıştı (tutuldu); yetmiş üç dil konuşmaya başladılar. Bunun için "Babil (tebelbül)" denildi. Ondan önce halkın dili Süryanice idi. Bu görüş kabul edilemez; çünkü tebelbül karışmak ve doğru olmayan bir şekilde konuşmak demektir. Ama kuralları sağlam bir dilin meydana gelmesi ise batıldır. Diller ancak Allah Teala'nın öğretmesi ile çıkmıştır.

Eğer: "Tuzak kuran bir tek kişi idi, nasıl çoğul olarak "ellezine" dedi de, "ellezi" demedi?" denilirse, bunun üç cevabı vardır:

Birincisi: Tuzak kuran kral idi, onun adamları vardı, onlar da onunla beraber bu niteliğe dahil oldular.

İkincisi: Araplar çoğulu tekil yerinde kullanırlar; mesela birileri: Harectü ilel basrati alel biğali (Basra'ya katırların üzerinde gittim) der, halbuki bir katırın üzerinde gitmiştir.

Üçüncüsü: "Ellezine = onlar" dediği belli kimseler değildir, ondan sadece kendilerinden önce tuzak kuran zorbalar kastedilmiştir. O nedenle tuzaklarının vebali onlara dönmüştür. Bu cevapları İbn Enbari zikretmiştir. Diyor ki. Bazı alimler şöyle demişler: Neden cemi zamiri ile "min fevkıhim" dedi? Çünkü onların altta olduklarını vurgulamak istedi. Zira böyle demese idi, devrilirken altında olmayabilirlerdi. Çünkü Araplar: Oda üzerimize düştü, dükkan üzerimize çöktü, ev üzerimize yıkıldı, derler de altında olmadıklarını kastederler.

"Azap onlara bilmedikleri yerden geldi": Yani onlar emniyette olduklarını zannettiler. Süddi şöyle demiştir: Onlar güvendikleri yerden yakalandılar (güvendikleri dağlara kar yağdı). Atıyye, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onların üzerine gökten bir azap kapaklandı. Müfessirlerin çoğu bizim aktardığımız şekilde binanın çöktüğü görüşündedirler. İbn Kuteybe ise şöyle demiştir: Bu, bir temsildir, mana da şöyledir: Allah onları helak etti, tıpkı meskeni temelinden çöküp de üzerine düşenin helak olduğu gibi.

"Sonra kıyamet günü onları rezil eder": Yani onları azap ile hor

duruma düşürür. "Ve yekulu eyne şürekaiye": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai hemzeli olarak ve yenin fethi ile "şürekâiyelllezine" okumuşlardır. Bezzi de İbn Kesir'den hüdaye gibi "şürekâye" rivayet etmiştir. Mana da şöyledir: İddianıza göre benim ortaklarım nerede? Azabı sizden savsalardı, ya! "Onlar hakkında muhalefet ettiğiniz": Yani Müslümanlara muhalefet edip de onlara ibadet ediyordunuz, hâlbuki mü'minler Allah'a ibadet ediyorlardı. Nafi, nunun kesresi ile, "tüşakkuni" okumuş; tüşakkuneni murat etmiş; ikinci nunu atmış, ona delalet etmesi için kesreyi yerinde bırakmıştır. Mana da şöyledir: Onlar hakkında benimle çekişiyor ve onların hatırı için emrime karşı geliyordunuz.

"Kendilerine ilim verilenler dedi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar meleklerdir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Hafaza melekleridir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar mü'minlerdir.

"Hizy" kelimesine gelince: Onu da Al-i İmran 192'de şerh etmiş bulunuyoruz. Burada "kötülük" ise: Azaptır.

ٱلَّذِينَ تَتَوَفَّىٰهُمُ ٱلْمَلَـٰٓئِكَةُ ظَالِمِىٓ
أَنفُسِهِمْ فَأَلْقَوُا۟ ٱلسَّلَمَ مَا كُنَّا نَعْمَلُ مِن سُوٓءٍ بَلَىٰٓ إِنَّ ٱللَّهَ عَلِيمٌۢ
بِمَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٢٨﴾ فَٱدْخُلُوٓا۟ أَبْوَٰبَ جَهَنَّمَ خَـٰلِدِينَ فِيهَا
فَلَبِئْسَ مَثْوَى ٱلْمُتَكَبِّرِينَ ﴿٢٩﴾

28 – Onlar ki melekler onların canlarını nefislerine zulmedenler olarak alır. "Biz bir kötülük yapmıyorduk" diyerek teslimiyeti (Allah'a) bırakırlar. Hayır, şüphesiz Allah sizin ne yaptığınızı çok iyi bilendir.

29 – Orada ebedi kalıcılar olarak girin cehennem kapılarından. Büyüklük taslayanların barınağı ne kötüdür!

"Onlar ki melekler onların canlarını nefislerine zulmedenler olarak alır": İkrime şöyle demiştir: Bunlar Mekke'de bir grup idiler; İslam'ı ikrar ettiler, fakat hicret etmediler: Müşrikler de onları zorla Bedir savaşına çıkardı, bazıları orada öldürüldü. Biz de bunu Nisa suresi, ayet: 97'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Teslimiyeti Allah'a bıraktılar": İbn Kuteybe: Baş eğip teslim oldular, demiştir. Selem: İstislam (teslim olmak)tır. Müfessirler: Bu, ölüm

anında olacak, onlar şirkten beri olduklarını iddia edecekler, demişler. "Biz bir kötülük yapmıyorduk": O da şirktir. Melekler "Hayır" diyerek onları reddederler. Bu, cehennem hazinlerinin onlara ret cevabıdır da, denilmiştir: "Hayır, şüphesiz Allah sizin ne yaptıklarınızı çok iyi bilendir": Şirk ve yalanlamadan neler yaptıklarınızı, demektir. Sonra onlara: Cehennem kapılarından girin, denilir. Bu lafızların tefsiri de Nisa suresi, ayet: 97 ve Hicr suresi, ayet: 44'te geçmiştir.

وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ
رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا لِلَّذِينَ أَحْسَنُوا فِي هَذِهِ الدُّنْيَا حَسَنَةٌ
وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ وَلَنِعْمَ دَارُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣٠﴾ جَنَّاتُ عَدْنٍ
يَدْخُلُونَهَا تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُمْ فِيهَا مَا يَشَاءُونَ
كَذَلِكَ يَجْزِي اللَّهُ الْمُتَّقِينَ ﴿٣١﴾ الَّذِينَ تَتَوَفَّاهُمُ الْمَلَائِكَةُ
طَيِّبِينَ يَقُولُونَ سَلَامٌ عَلَيْكُمُ ادْخُلُوا الْجَنَّةَ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٣٢﴾

30 – Korunanlara. "Rabbiniz ne indirdi?" denildi. Onlar da: "Hayır (indirdi) dediler. Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır. Şüphesiz ahiret yurdu daha hayırlıdır. Müttakilerin yurdu ne güzeldir!

31 – Yani Adn cennetleri. Oraya girerler. Altlarından ırmaklar akar. Onlar için orada diledikleri her şey vardır. Allah müttakileri böyle mükafatlandırır.

32 – Onlar ki, melekler onların canlarını tertemiz olarak alır. "Selam size. Yaptıklarınıza karşılık girin cennete" derler.

"Korunanlara: "Rabbiniz ne indirdi?" denildi: Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle rivayet etmiştir: Kureyş müşrikleri hac günlerinde on altı kişiyi insanları Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den çevirmek için Mekke girişlerine gönderdiler. Onları her patika yolun üzerine dörder dörder ayırdılar ve: Size kim gelir de Muhammed'i sorarsa, bazınız: Şairdir, desin; bazınız: Kâhindir, desin; bazınız: Delidir ve sizin onu görmemeniz, onun da sizi görmemesi sizin için daha iyidir, deyiniz. Bize geldikleri zaman biz de sizi doğrularız, dediler. Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e ulaştı; o da onlardan her dört kişiye dört Müslüman

gönderdi: İçlerinde Abdullah bin Mes'ud da vardı. Onları yalanlamaları emredildi. İnsanlar (hacılar) onlara rastlayıp da diyeceklerini dedikleri zaman, Müslümanlar da onlara cevap verir: Yalan söylediler, bilakis o, sizi hakka davet ediyor ve iyiliği emrediyor, kötülükten men ediyor, hayra çağırıyor, dediler. Hacılar da: "Davet ettiği o hayır nedir?" dediler. Onlar da: "Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır" dediler.

"Hayır dediler": Yani hayır indirdi, dediler. Sonra bunu açıklayıp şöyle dedi: "Bu dünyada iyilik edenler için": Yani lailahe illallah deyip de iyi amel edenler için "iyilik" yani ahirette Allah'tan ikram vardır ki o da cennettir. Şöyle de denilmiştir: "Bu dünyada iyilik edenler için iyilik vardır: Yani bu dünyada vardır, o da onlara rızık ettiği hayır ve orada yaptıkları taatlerdir. "Şüphesiz ahiret yurdu": Yani cennet, "daha hayırlıdır": Dünyadan.

"Müttakilerin yurdu ne güzeldir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, cennettir, bunu da cumhur, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Kelamda söylenmeyen söz vardır, takdiri: Velenime darul müttekinel ahiretü (müttakilerin yurdu ahiret ne güzel)dir. Ancak ahiret daha önce zikredildiği için manası da sonunda bilinmiştir. Mananın: Müttakilerin yurdu olan Adn cennetleri ne güzeldir, şeklinde olması da caizdir.

İkincisi: O, dünyadır, Hasen Basri şöyle demiştir: Müttakilerin yurdu dünya ne güzeldir; çünkü orada amel etmekle ahiret sevabına nail oldular.

"Adn cennetleri": Bunu da Beraet: 72'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Ellezine teteveffahümül melaiketü": Hamze ye ile imale ederek "yeteveffahüm" okumuştur.

"Tayibin"in manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: Mü'minler olarak, demektir. *İkincisi:* Şirkten temiz olarak, demektir. *Üçüncüsü:* Fiilleri ve sözleri temiz olarak, demektir. *Dördüncüsü:* Ölümleri hoş ve ruhlarının çıkışı kolay, demektir. *Beşincisi:* Nefisleri ölüme razı, sevaba inanmış olarak, demektir.

"Derler": Yani melekler, "selam size" derler.

Bu selam hangi vakitte olacaktır? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Ölüm anında olacaktır. Bera bin Azib: Ölüm meleği yanına girdiği zaman ona selam verir, demiştir. Kurtubi de şöyle demiştir: Ölüm meleği ona: Aziz ve celil olan Allah sana selam söylüyor ve seni cennetle müjdeliyor, der.

İkincisi: Cennete girerken. Mukatil şöyle demiştir: Bu, cennet hazinlerinin ahirette onlara: Selamün aleyküm, demesidir.

هَلْ يَنْظُرُونَ اِلَّٓا اَنْ تَأْتِيَهُمُ الْمَلٰٓئِكَةُ اَوْ يَأْتِيَ اَمْرُ
رَبِّكَۜ كَذٰلِكَ فَعَلَ الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۜ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللّٰهُ
وَلٰكِنْ كَانُٓوا اَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿٣٣﴾ فَاَصَابَهُمْ سَيِّـَٔاتُ
مَا عَمِلُوا وَحَاقَ بِهِمْ مَا كَانُوا بِه۪ يَسْتَهْزِؤُ۫نَ ﴿٣٤﴾

33 – Kafirler başka değil kendilerine meleklerin gelmesini yahut Rabbinin emrinin gelmesini mi bekliyorlar? Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar. Allah onlara zulmetmedi. Ancak onlar kendilerine zulmediyorlardı.

34 – Bu nedenle onlara yaptıkları şeylerin kötülükleri çattı ve onları alay ettikleri şeyler kuşattı.

"Hel yenzurune illa en te'tiyehümül melaiketü": Hamze ile Kisai, ye ile "ye'tiyehüm" okumuşlardır. Bu, müşrikler için tehdittir. Biz de bunu Bakara: 210'da ve En'am'ın sonunda: 158'de şerh etmiş bulunuyoruz..

"Yahut Rabbinin emrinin gelmesini mi": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın onlar hakkındaki emrini, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Dünyada azabı, bunu da Mukatil, demiştir.

"Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar": Eski milletlerin kafirlerini kastediyor; onlar inkar ettikleri gibi bunlar da inkar ettiler, demek istiyor. "Allah onlara zulmetmedi": Onları helak etmekle, "ancak onlar kendi nefislerine zulmediyorlardı": Şirk koşmakla. "Yaptıkları şeyin kötülükleri onlara çattı": Yani cezası çattı, demektir. İbn Abbas: Yaptıkları şirkin cezası, demiştir. "Onları kuşattı": Bunu da En'am: 10'da açıklamış bulunuyoruz. Mana da şöyledir: Onları sardı, "alay ettikleri şey"in azabı.

وَقَالَ الَّذ۪ينَ اَشْرَكُوا لَوْ شَٓاءَ اللّٰهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍ
نَحْنُ وَلَٓا اٰبَٓاؤُ۬نَا وَلَا حَرَّمْنَا مِنْ دُونِه۪ مِنْ شَيْءٍۜ كَذٰلِكَ فَعَلَ
الَّذ۪ينَ مِنْ قَبْلِهِمْۚ فَهَلْ عَلَى الرُّسُلِ اِلَّا الْبَلَاغُ الْمُب۪ينُ ﴿٣٥﴾
وَلَقَدْ بَعَثْنَا ف۪ي كُلِّ اُمَّةٍ رَسُولًا اَنِ اعْبُدُوا اللّٰهَ وَاجْتَنِبُوا

الطَّاغُوتَ فَمِنْهُمْ مَنْ هَدَى اللّٰهُ وَمِنْهُمْ مَنْ حَقَّتْ عَلَيْهِ
الضَّلَالَةُ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ
الْمُكَذِّبِينَ ﴿٣٦﴾ إِنْ تَحْرِصْ عَلَى هُدٰيهُمْ فَإِنَّ اللّٰهَ لَا يَهْدِي
مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٣٧﴾

35 – Şirk koşanlar: "Eğer Allah dileseydi, O'ndan başka hiçbir şeye ne biz ne de atalarımız tapmaz; O'nu bırakıp hiçbir şeyi de haram etmezdik" dediler. Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar. Peygamberlere apaçık tebliğden başka şey var mıdır?

36 – Her ümmete: "Allah'a ibadet edin ve tağuttan sakının" diye bir peygamber gönderdik. Onlardan kimine Allah hidayet etti. Kimine de sapıklık hak oldu. Öyleyse yeryüzünde dolaşın; yalanlayanların sonu nasıl olmuş görün!

37 – Onların hidayetlerine ne kadar hırs göstersen de, şüphesiz Allah saptırdığı kimseye hidayet etmez ve onlar için yardımcılar da yoktur.

"Şirk koşanlar dediler": Yani Mekke kafirleri dediler. "Eğer Allah dileseydi O'ndan başka bir şeye ibadet etmezdik": Putları kastediyorlar, yani eğer dileseydi şirk koşmazdık; O'nu bırakıp da bahire, saibe, vasile, ham ve ekinler gibi şeyleri haram etmezdik, demek istiyorlar. Zira: "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz" *(İnsan: 30)* ayeti inince, bunu alay yollu dediler, yoksa inanarak demediler. Sözlerinin manası şöyledir, diyenler de olmuştur: Eğer bize bunu emir ve irade etmeseydi, biz de bunu yapmazdık.

"Kendilerinden öncekiler de böyle yaptılar": Yani paygamberleri yalanlama ve Allah'ın helal ettiğini haram etme gibi. "Peygamberlere tebliğden başka bir şey var mı?": Yani onlara tebliğden başka bir şey yoktur, demektir. Hidayete gelince o, Allah'ın elindedir. Bu da: "Her ümmete bir peygamber gönderdik" kavli ile açıklanmıştır. Yani Onlara seni gönderdik "Allah'a ibadet edin diye": Yani O'nu birleyin, "tağuttan uzak durun diye": O da şeytandır. "Onlardan kimine hidayet etti": Yani onları irşad edip doğru yola sevk etti, "onlardan kimine de sapıklık hak oldu": Yani Allah'ın ezeli ilminde vacip oldu, demektir. Böylece Allah Teala peygamberleri ibadeti emretsinler diye gönderdiğini bildirdi. Bu ise saptırma ve hidayetten öte bir şeydir (hidayet Allah'tandır). "Öyley-

se yeryüzünde dolaşın": Yani peygamberleri yalanlayan milletlerin eserlerinden ibret alın. Sonra sapıklığı hak edenin hidayete eremeyeceğini pekiştirmek üzere: "Onların hidayetine ne kadar hırs göstersen" dedi. Yani onların hidayetini çabanla istesen de "şüphesiz Allah saptırdığı kimseye hidayet etmez" dedi. İbn Kesir, Ebu Amr, Nafi ve İbn Amir, yenin zammı ve dalın fethi ile "la yühda" okumuşlardır. Mana da: Saptırdığı kimseyi hidayet edecek yoktur, demektir. Asım, Hamze ve Kisai, yenin fethi ve dalın kesri ile "yehdi" okumuşlardır. "Yudıllü"nun ise yenin zammesi ve dadın kesri ile olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Bu kıraat iki manaya gelebilir, bunları da İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: Sapık olarak damgaladığını ve bedbaht olarak yarattığını hidayet etmez.

İkincisi: Saptırdığın hidayete ermez, yani Allah'ın saptırdığı hidayeti bulamaz, demektir. Bu durumda yehdi: Yehtedi manasına olur. Araplar: Kad heda fülanün ettarika derler ki: Yolu buldu demek isterler.

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ
أَيْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مَنْ يَمُوتُ بَلَى وَعْدًا عَلَيْهِ حَقًّا وَلَٰكِنَّ
أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٣٨﴾ لِيُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي يَخْتَلِفُونَ
فِيهِ وَلِيَعْلَمَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنَّهُمْ كَانُوا كَاذِبِينَ ﴿٣٩﴾ إِنَّمَا
قَوْلُنَا لِشَيْءٍ إِذَا أَرَدْنَاهُ أَنْ نَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٠﴾
وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظُلِمُوا لَنُبَوِّئَنَّهُمْ
فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَأَجْرُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
﴿٤١﴾ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٤٢﴾

38 – Var yeminleri ile Allah ölüleri diriltmez diye yemin ettiler. Hayır, Bu O'nun üzerinde hak bir va'ttir. Ancak insanların çoğu bilmezler.

39 – (Diriltir ki) onlara ihtilaf ettikleri şeyi açıklasın ve kafirler de şüphesiz kendilerinin yalancılar olduklarını bilsinler, diye.

40 – Bizim irade ettiğimiz bir şeye sözümüz ancak ona, "ol" dememizdir ki, o da derhal oluverir.

41 – Zulme uğradıktan sonra Allah uğrunda hicret eden kimseleri, mutlaka onları dünyada güzelce yerleştireceğiz. Gerçekten ahiretin mükafatı daha büyüktür, keşke bilselerdi!

42 – Onlar sabredenler ve Rablerine tevekkül edenlerdir.

"Var yeminleri ile Allah'a yemin ettiler": İniş sebebi şöyledir: Müslümanlardan bir adamın müşriklerden bir adamda alacağı vardı, onu istemeye geldi; konuşurken ağzından: Benim öldükten sonra umudum şudur ki, şeklinde bir söz çıktı; müşrik de: "Demek sen, öldükten sonra dirilmeye inanıyorsun?" dedi ve "Allah ölenleri diriltmez" diye yemin etti. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu'l – Aliye demiştir. "Cehde eymanihim": Maide: 53'te tefsir edilmiştir. "Bela" kavli ise: Onlara ret için söylenmiştir. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: "Hayır", onları elbette diriltecektir, "bu O'nun üzerinde hak bir va'ttir".

"Onlara ihtilaf ettikleri şeyi açıklasın diye": Zeccac şöyle demiştir: Bunun, diriltmeye bağlı olması caizdir; o zaman mana şöyle olur: Hayır, onları diriltir ve onlara bunu açıklar. Bunun "Andolsun ki her ümmete bir elçi gönderdik" kavline bağlı olması da caizdir ki, onlara açıklasın, demek olur.

Müfessirlerin: "Onlara açıklasın" kavlinde de iki görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar bütün insanlardır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, onları diriltmekle mü'minlere muhalefet ettikleri şeyi onlara açıklar.

"Şüphesiz onlar yalancı idiler": Diriltmeyi kabul etmeme hususunda. Sonra diriltmeye gücünün yettiğini şu kavli ile haber verdi: "Bizim irade ettiğimiz bir şeye sözümüz ancak ona, "ol" dememizdir ki, o da oluverir (feyekun)": İbn Kesir, Nafi, Asım, Ebu Amr ve Hamze, burada ve Kur'an'nın hepsinde ref ile "feyekunu" okumuşlardır. İbn Amir ile Kisai de, nasb ile "feyekune" okumuşlardır. Mekki bin İbrahim şöyle demiştir: Kim ref ile okursa, onu makablinden (öncesinden) kesmiş olur, mana da şöyledir: Fehüve yekunu (o da oluverir). Kim de nasb ederse, onu "yekule'nin üzerine atfeder. Bu da şunun gibidir: "Bir şeye hükmettiği zaman sadece ona, "ol" der, o da oluverir". Biz de bunu Bakara: 117'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

Eğer: "Bir şeye nasıl var olmadan önce şey dedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Şey Allah katında yaratılmadan önce bilinen nesneye denir; çünkü o, gözle görülmüş ve müşahede edilmiş durumundadır.

"Allah uğrunda hicret eden kimseler": Kimler hakkında indiğinde üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in şu altı ashabı hakkında inmiştir: Bilal, Ammar, Suhayb, Habbab bin Eret ve Kureyş'in müttefikleri olan Ayiş ile Cebr. Mekkeliler bunları yakaladılar. İslam'dan dönmeleri için işkence ettiler. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Bu, Ebu Cendel bin Süheyl bin Amr hakkında inmiştir. Bunu da Davud bin Ebi Hind, demiştir.

Üçüncüsü: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından bütün muhacirlerdir. Bunu da Katade, demiştir.

"Allah uğrunda hicret ettiler" kavlinin manası: O'nun rıza ve sevabını aramak için, demektir. "Zulme uğradıktan sonra": Müşrikler onlara zarar verdikten sonra.

"Lenübevviennehüm fiddünya haseneten": Bunda da beş görüş vardır: *Birincisi:* Onları Medine'ye konduracağız, demektir. Bu manayı Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, Şa'bi ve Katade de böyle demişlerdir. O zaman mana şöyle olur: Onları güzel bir yurda ve güzel bir memlekete elbette yerleştireceğiz. *İkincisi:* Onlara dünyada güzel rızık vereceğiz. Bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Düşmanlarına karşı onlara yardım edeceğiz, bunu da Dahhak, demiştir. *Dördüncüsü:* O, onların arkasından kendileri için kalan güzel övgü ve evlatları için oluşan şereftir. Bunu da Maverdi zikretmiştir. Bu mana Mücahit'ten rivayet edilmiştir. İbn Ebi Necih de ondan: "Lenübevviennehüm fiddünya haseneten (onlara iyi bir ad bırakacağız) dediğini rivayet etmiştir. *Beşincisi:* Mana şöyledir: Onlara dünyada iyilik edeceğiz. Bazı maani erbabı da şöyle demişlerdir: Bu görüşlere göre "lenübevviennehüm" istiare yolu ile söylenmiştir. Ancak birinci görüş bunun dışında kalır.

"Gerçekten ahiretin mükafatı daha büyüktür": İbn Abbas: Yani cennet, demiştir. "Keşke bilselerdi": Mekke halkını kastetmiştir.

Ömer bin Hattab radıyallahu anh'ten rivayet edilmiştir: O, muhacirlere tahsisatlarını (ödeneklerini) verdiği zaman: Al, Allah mübarek eylesin; bu, sana Allah'ın dünyada ettiği va'ttir; ahirette senin için sakladığı ise daha faziletlidir, der, sonra da bu ayeti okurdu.

Sonra Allah Teala onları sabırları ile övdü ve methetti: "Onlar sabredenler" dedi: Yani onlar dinlerine sabrettiler, uğradıkları eziyetten dolayı onu bırakmadılar. Onlar bu hususta Rablerine güvendiler.

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلَّا رِجَالًا نُّوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُوا أَهْلَ
الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٤٣﴾ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَأَنزَلْنَا
إِلَيْكَ الذِّكْرَ لِتُبَيِّنَ لِلنَّاسِ مَا نُزِّلَ إِلَيْهِمْ وَلَعَلَّهُمْ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٤٤﴾

43 – Senden önce ancak kendilerine vahyettiğimiz erkekleri (peygamber olarak) gönderdik. Eğer bilmiyorsanız, zikir ehline (bilenlere) sorun.

44 – (O peygamberleri) açık kanıtlarla ve kitaplarla (gönderdik). Sana zikri indirdik ki insanlara kendilerine indirileni açıklayasın. Umulur ki düşünürler.

"Senden önce ancak birtakım erkekleri gönderdik": Müfessirler şöyle demişlerdir: Kureyş müşrikleri, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamberliğini inkar edip de: "Allah bir insanı peygamber olarak göndermeyecek kadar büyüktür; bize bir melek göndereydi, ya!" deyince, bu ayet bunun üzerine indi. Mana da şöyledir: Eski peygamberler de senin gibi insan idiler, ancak onlara vahyedilirdi. Hafs, Asım rivayetinde nun ile ha da meksur olarak: "Nuhi" okumuştur. "Sorun": Ey müşrikler, "zikir ehline". Bunlarda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar Tevrat ile İncil ehlidirler, bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Tevrat ehlidirler, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Kur'an ehlidirler, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* Geçmişlerin haberlerini bilen alimlerdir. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Eğer bilmiyorsanız": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Allah'ın insanlardan bir elçi gönderdiğini bilmiyorsanız.

İkincisi: Muhammed'in Allah'ın Resul'ü olduğunu bilmiyorsanız. Birinci görüşe göre Resulullah'a iman edene de onu inkar edene de sormak caizdir. Çünkü kitap ehli ile siyer bilginleri bütün peygamberlerin insan olduğunda müttefiktirler. İkinci görüşe göre ancak imanı eden ehl-i kitaba sorar. Mücahit'ten: "Zikir ehline sorun" ayetinde O, Abdullah bin Selam'dır, dediği rivayet edilmiştir. Katade'den de Selman-ı Farisi'dir, dediği rivayet edilmiştir.

"Bilbeyyinati vezzübüri": Bu "be"de de iki görüş vardır:

Birincisi: Kelamda takdim ve tehir vardır, takdiri şöyledir: Vema erselna min kablike illa ricalen erselnahüm bilbeyyinati (senden

önce ancak açık kanıtlarla gönderdiğimiz erkekleri peygamber gönderdik). Zübür de: Kitaplar demektir. Bunu da Al-i İmran: 184'de şerh etmiş bulunuyoruz.

İkinci görüş belli olduğu için söylenmemiştir; o da takdim ve tehir yoktur, demektir (Mütercim).

"Sana zikri indirdik": O da müfessirlerin icmaına göre Kur'an'dır. "Kendilerine indirileni açıklaman için": Helal ve haram, va'd ve tehdit gibi şeyleri. "Umulur ki düşünürler": Bundan ibret alırlar.

أَفَأَمِنَ الَّذِينَ مَكَرُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ يَخْسِفَ اللَّهُ بِهِمُ الْأَرْضَ
أَوْ يَأْتِيَهُمُ الْعَذَابُ مِنْ حَيْثُ لَا يَشْعُرُونَ ﴿٤٥﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ
فِي تَقَلُّبِهِمْ فَمَا هُمْ بِمُعْجِزِينَ ﴿٤٦﴾ أَوْ يَأْخُذَهُمْ عَلَىٰ تَخَوُّفٍ فَإِنَّ
رَبَّكُمْ لَرَءُوفٌ رَحِيمٌ ﴿٤٧﴾

45 – Kötülük tuzakları kuranlar Allah'ın, kendilerini yere batırmasından yahut azabın kendilerine fark etmedikleri yerden gelmesinden emin mi oldular?

46 – Yahut onları dolaşırken yakalamasından (emin mi oldular?). Artık onlar (Allah'ı) aciz bırakacak değiller.

47 – Yahut onları korku üzerinde yakalamasından (emin mi oldular?). Şüphesiz Rabbin hakikaten çok şefkatlidir, çok esirgeyicidir.

"Kötülük tuzakları kuranlar emin mi oldular": Müfessirler: (Allah), Mekke müşriklerini murat etmiştir, demişler. Kötülük tuzakları da: Şirkleri ve yalanlamalarıdır. Ona tuzak denmesi şundandır; çünkü tuzak (mekr) lügatte: Bozgunculuğa koşmaktır. Bu da ret manasında bir istifhamdır, manası da: Azaptan emin olmamaları gerekir, demektir. Mücahit: Bu sözden Nemrut bin Kenan kastedilmiştir, derdi.

"Yahut onları dolaşırken yakalamasından": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Seferlerinde, demektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Uykularında demektir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Gece ve gündüzlerinde demektir. Bunu da Dahhak, İbn Cüreyc ve Mukatil, demişlerdir.

Dördüncüsü: Her türlü dolaşmalarıdır. Bunu da Zeccac, demiştir.

"Yahut onları korku (tehavvüf) üzerinde yakalamasından": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eksilme üzerinde demektir, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve Dahhak, demişlerdir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Tehavvüf: Eksilmedir, tehavvün de öyledir. Tehavvefethud duhuru ve tehavvenethu denir ki, zaman onun malından ve canından alarak eksiltti, demektir. Heysem bin Adiy de: Tehavvüf: Ezdi Şenue lehçesinde eksilmedir, demiştir.

Sonra bu eksilmede de üç görüş vardır: *Birincisi:* O, amellerinden eksilmedir. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Onları teker teker (arka arkaya) almaktır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Helak oluncaya kadar mallarının ve ürünlerinin eksilmesidir. Bunu da Zeccac, demiştir.

İkincisi: O, bizzat korkmadır. Sonra bunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onları cezalandırma veya affetme korkusu üzerinde yakalamasıdır. Bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* O, öteki kenti korkutmak için bir kenti yakalamasıdır. Bunu da Dahhak, demiştir. Zeccac da: Onları korkuttuktan sonra yakalar; mesela bir kenti helak eder, bundan da yakınındaki kent korkar, demiştir. Buna göre, onları helaklerinden önce korkutmuş, onlar da tövbe etmedikleri için azabı hak etmiş olurlar.

"Şüphesiz Rabbin hakikaten çok şefkatlidir, çok esirgeyicidır": Çünkü acele ile azap etmemiş, tövbe etmek için mühlet vermiştir.

أَوَلَمْ يَرَوْا إِلَىٰ مَا خَلَقَ اللَّهُ مِنْ شَيْءٍ
يَتَفَيَّؤُا ظِلَالُهُ عَنِ الْيَمِينِ وَالشَّمَائِلِ سُجَّدًا لِلَّهِ وَهُمْ دَاخِرُونَ
﴿٤٨﴾ وَلِلَّهِ يَسْجُدُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مِنْ دَابَّةٍ
وَالْمَلٰئِكَةُ وَهُمْ لَا يَسْتَكْبِرُونَ ﴿٤٩﴾ يَخَافُونَ رَبَّهُمْ مِنْ فَوْقِهِمْ
وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ ﴿٥٠﴾

48 – Allah'ın yarattığı şeylere bakmadılar mı ki onların gölgeleri sağdan ve soldan hor olarak Allah'a secde ederek döner.

49 – Göklerde ve yerde ne kadar canlı varsa ve melekler varsa, Allah'a secde eder. Onlar büyüklenmezler.

50 – Üstlerindeki Rablerinden korkarlar. Ve emrolundukları şeyi yaparlar.

"Evelemyerev": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, ye ile: "Evelemyerev"; Hamze ile Kisai de te ile: "Terev" okumuşlardır. Asım'dan da farklı rivayetler gelmiştir.

"Allah'ın yarattığı şeylere": Gölgesi olan dağ, ağaç veya dik duran her cisme. "Yetefeyyeü": Çoğunluk ye ile okumuş: Ebu Amr ile Yakup da te ile okumuşlardır. "Zılaluhu": O, zıll'ın çoğuludur, müfrede muzaftır, çünkü o, çok yerine kullanılmış bir müfrettir. "Litestevu ala zuhurihi" *(Zühruf: 13)* kavlinde olduğu gibi. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Gölgesi döner": Bir taraftan diğer tarafa döner, demektir. Fey' de rucu (dönmek)tir. Onun için akşamüzeri görülen gölgeye fey' denilmiştir. Çünkü o, batıdan doğuya döner. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sen kıbleye dönük iken güneş doğarsa, gölge önünde olur. Yükselince sağında olur. Bundan sonra da arkanda olur. Batmaya yüz tutunca da solunda olur. Neden çoğul kastedildiği halde yemin (sağ) kelimesi tekil olmuştur? Veciz olsun istenmiştir; tıpkı "ve yüvelluneddebür" *(Kamer: 45)* kavli gibi. "Şemail" kelimesi de ondan (yemin'den) çoğul kastedildiğine delalet etmektedir. Ferra şöyle demiştir: Yemin tekil, şemail de şemal demeyip çoğul kullanılmıştır; çünkü bütün bunlar dilde caizdir.

Delili şudur:

Yiğitler ve Teym bin Kays, Sebe' zirvelerinde
Boyunlarını camusların derisi ısırmıştır.

Derileri dememiştir. Şu da öyledir:

Yarı karın yiyiniz, yaşarsınız,
Çünkü zaman açlık (kıtlık) zamanıdır.

Neden tekil kullandı, çünkü insanlar genellikle tekile karşı konuşurlar.

Başkası da şöyle demiştir: Yemin kelimesi "ma" lafzına racidir, o da tekiltir, şemail ise manaya racidir.

"Allah'a secde ederek": İbn Kuteybe: Teslim olarak ve itaat ederek, demiştir. Biz de manayı: "Ve zılaluhum bilğuduvvi velâsal" *(Ra'd: 15)* kavlinde şerh etmiş bulunuyoruz.

"Hor olarak (vehüm dahirun)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Kafirler küçülerek, demektir.

İkincisi: Bu şeyler hordur ve Allah'a itaat etmek üzere yaratılmıştır, demektir. Ahfeş şöyle demiştir: İnsan olmayanları müzekker (vehüm) zikretmesi, onları da itaatle niteleyip fiilde insanlara benzemesinden dolayıdır.

"Göklerdekiler Allah'a secde eder...": Secde edenler iki kısımdır:

Birincisi: Akıllılardır ki onların secdesi ibadettir.

İkincisi: Akılsızlardır ki onların da secdesi ondaki sanatı ifade etmesi ve mahluk olduğuna dair baş eğmesidir. Bu da alimlerden bir grubun görüşüdür. Buna şairin şu beytini kanıt getirmişlerdir:

O kadar kalabalık bir ordu iledir ki alaca at bile onun içinde kaybolur.

Tepelerin atların tırnaklarına secde ettiğini görürsün.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Beyitte geçen hacerat: Ordunun yanları manasınadır. Atların tırnakları tepeleri söktü ve çiğnedi, öyle ki atlara boyun eğdi ve alçaldı, demektir. Güneşe, aya ve yıldızlara gelince, bir grup ilim adamı onları akıllılar sınıfına katmıştır. Ebu'l – Aliye: Onların secdesi gerçektir, demiştir. Onlardan hangisi batarsa Allah'ın huzurunda secdeye kapanır, sonra da izin verilmeden geri dönmez. Ebu'l – Aliye'nin sözüne Ebu Zer hadisi şahitlik eder, diyor ki. Ben güneş batarken mescitte Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile beraberdim: "Ey Ebu Zer, güneşin nereye gittiğini biliyor musun?" dedi. Ben de: Allah ve Resul'ü daha iyi bilir, dedim. O da şöyle dedi: O gider aziz ve celil olan Allah'ın huzurunda secde eder ve dönmek için izin ister. Ona izin verilir. Sanki ona: Geldiğin yere dön, denilir. O da doğduğu yere döner. İşte onun karargahı odur, dedi ve: "Güneş de karargahına dönmek için akar" *(Yasin: 38)* ayetini okudu. Bunu Buhari ile Müslim rivayet etmişlerdir.[2] Bitkilere ve ağaçlara gelince onların da secdesi şu dört şeyden biri iledir:

Birincisi: Onların secdesini bilemeyiz, bu da: Allah ona bir anlayış verir, dediğimiz zaman olur. *İkincisi:* Gölgesi secde eder. *Üçüncüsü:* Ondaki İlahi sanatı gösterir. *Dördüncüsü:* Yaratıldığı gayeye hizmet eder.

"Melekler de": Neden melekler hayvanlardan ayrılmıştır? Çünkü kanatlı oldukları için yürüme ile nitelenemezler.

---

2 – Buhari, Tefsirü sure, 36, bab, 1; Müslim, İman, hadis no, 250.

"Onlar büyüklenmezler. Üstlerindeki Rablerinden korkarlar ve emrolundukları şeyi yaparlar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bu, özellikle meleklerin sıfatıdır. Bunu da İbn Saib ile Mukatil demişlerdir.

İkincisi: O, zikredilenlerin hepsi için geneldir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Üstlerindeki": Bunda da iki görüş vardır ki bunları İbn Enbari zikretmiştir:

Birincisi: O, Allah Teala için övgüdür, şanını yüceltmedir, özeti şöyledir: Yüce, yüksek ve büyük Rablerinden korkarlar.

İkincisi: O, haldir, özeti şöyledir: O'nu tazim ederek, O'nun azamet ve gücünü bilerek Rablerinden korkarlar.

وَقَالَ اللّٰهُ لَا تَتَّخِذُٓوا اِلٰهَيْنِ اثْنَيْنِۚ
اِنَّمَا هُوَ اِلٰهٌ وَاحِدٌۚ فَاِيَّايَ فَارْهَبُونِ ﴿٥١﴾ وَلَهُ مَا فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَهُ الدّ۪ينُ وَاصِبًاۜ اَفَغَيْرَ اللّٰهِ تَتَّقُونَ ﴿٥٢﴾

51 – Allah dedi: "İki İlah edinmeyin. O sadece bir tek Allah'tır. Öyleyse yalnız benden korkun".

52 – Göklerde ve yerde ne varsa, O'nundur. Din de daima O'nundur. Allah'tan başkasından mı korkuyorsunuz?

"Allah dedi: İki İlah edinmeyin": İniş sebebi şöyledir: Müslümanlardan biri namazında Allah'a dua etti ve Rahman diye çağırdı. Müşriklerden biri: "Muhammed ve ashabı bir tek Rabbe ibadet ettiklerini iddia etmiyorlar mı? Bu ise iki Rabbe dua ediyor?" dedi. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Zeccac şöyle demiştir: İsneyni'nin zikredilmesi tekit içindir. Nitekim Allah Teala: "İnnema hüve ilahün vahid" demiştir.

"Din O'nundur (velehüddini vasıba)": Dinden murat edilen şey hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, ihlastır, bunu da Mücahit, demiştir. *İkincisi:* İbadettir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Lailahe illallah kelime-i tevhididir, hadleri tatbik etmek ve farzlardır. Bunu da İkrime demiştir. *Dördüncüsü:* İtaattir, bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

"Vasıba"nın manasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Daima (sürekli) demektir. Bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen, İkrime, Mücahit, Dahhak, Katade, İbn Zeyd, Sevri ve lügatçiler böyle demişlerdir. Ebu'l – Esved ed – Düeli de şöyle demiştir:

Ben bir günlük gelip geçici övgüyü istemem,
Uzun zaman sürekli kınanmaya karşılık.

İbn Kuteybe, kelamın manası şöyledir, demiştir: İtaat edilen kim varsa mutlaka bir gün ya zeval bulmak ya da helak olmakla sona erer, ancak aziz ve celil olan Allah bunun dışındadır; çünkü o'na itaat devam eder.

İkincisi: Vacip olarak, demektir. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Halis olarak, demektir, bunu da Rebi bin Enes, demiştir.

Dördüncüsü: Yorucu olarak, demektir. Çünkü hak ağırdır. Nitekim Araplar: Hemmün nasıbun derler ki yorucu bir keder manasınadır. Şair Nabiğa da şöyle demiştir:

Ey Ümeyme, beni yorucu bir kederle ve
Derdini çektiğim, yıldızları batmayan uzun gece ile ölç.

Bunu İbn Enbari zikretmiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Mananın şöyle olması da caizdir: Din ve itaat kul emredildiği şeye razı olsa da, ona kolay gelse de gelmese de O'nundur. Din, içinde yorucu şey olsa da O'nundur. Vasıb: Şiddetli yorgunluktur.

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ
فَمِنَ اللّٰهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْـَٔرُونَ ﴿٥٣﴾ ثُمَّ إِذَا كَشَفَ
الضُّرَّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِنْكُمْ بِرَبِّهِمْ يُشْرِكُونَ ﴿٥٤﴾
لِيَكْفُرُوا بِمَا آتَيْنَاهُمْ فَتَمَتَّعُوا فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ ﴿٥٥﴾

53 – Sizde olan nimet Allah'tandır. Sonra size sıkıntı dokunduğu zaman yalnız O'na feryat edersiniz.

54 – Sonra o sıkıntıyı sizden açtığı (defettiği) zaman, hemen içinizden bir grup Rablerine şirk koşarlar.

55 – Kendilerine verdiklerimizi inkar etmek için. Öyleyse (bir süre) faydalanın; yakında bilirsiniz.

"Sizde olan nimet": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Sizde olan vücut sağlığı veya rızık bolluğu veya eşya, mal ve evlat çokluğu "feminallahi (Allah'tandır)"; İbn Ebi Able, şeddeli nun ile: "Femennullahi" (Allah'ın lütfudur) okumuştur.

"Sonra size sıkıntı dokunduğu zaman": İbn Abbas: Hastalıkları, zafiyetleri ve ihtiyaçları kastetmiştir, demiştir.

"Feileyhi tec'erun": Zeccac, tec'erun: Medet isteyerek seslerinizi ona yükseltirsiniz demiştir. Ceere yec'erü cuaren, denir. Sesler "fual" ve "feîl" vezninde gelir. "Fual" vezninde olanlar: Surah (çığlık) ve huvar (böğürme) gibidir. "Faîl" vezninde olanlar da: Avîl (bağırma) ve zeîr (kükreme) gibidir. Fual daha çok kulanılır.

"İçinizden hemen bir grup": İbn Abbas: Münafıkları kastetmiştir, demiştir. İbn Saib de: Kafirleri kastetmiştir, demiştir.

"Kendilerine verdiklerimizi inkar etmeleri için": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Kendilerine verdiğimiz nimetleri inkar etsinler de o nimetleri küfre sebep kılsınlar. Bu, Allah Teala'nın: "Rabbimiz, sen Fir'avn'e o kadar gösteriş ve mal verdin ki, insanları senin yolundan saptırsınlar" *(Yunus: 88)* kavli gibidir. "Liyekfuru"nu: Allah'ın bu husustaki nimetini reddetmeleri manasına almak da caizdir.

"Öyleyse faydalanın": Bu, tehdittir, "yakında bilirsiniz": İşinizin akibetini.

وَيَجْعَلُونَ لِمَا لَا يَعْلَمُونَ نَصِيبًا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ تَاللَّهِ لَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنْتُمْ
تَفْتَرُونَ ﴿٥٦﴾ وَيَجْعَلُونَ لِلَّهِ الْبَنَاتِ سُبْحَانَهُ وَلَهُمْ مَا يَشْتَهُونَ
﴿٥٧﴾ وَإِذَا بُشِّرَ أَحَدُهُمْ بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ
﴿٥٨﴾ يَتَوَارَىٰ مِنَ الْقَوْمِ مِنْ سُوءِ مَا بُشِّرَ بِهِ أَيُمْسِكُهُ عَلَىٰ هُونٍ
أَمْ يَدُسُّهُ فِي التُّرَابِ أَلَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ ﴿٥٩﴾

56 – Kendilerine rızık ettiğimiz şeylerden bilmeyenlere hisse ayırırlar. Allah'a yemin olsun ki ettiğiniz iftiralardan mutlaka sorulacaksınız.

57 – Allah'a kızları isnat ederler. Hâşâ, O münezzehtir. Candan istedikleri şeyi (oğlan çocuğunu) da kendilerine isnat ederler.

58 – Onlardan biri dişi (kız çocuğu) ile müjdelendiği zaman, öfke dolu olarak yüzü simsiyah kesilir.

59 – Verilen kötü müjde dolayısıyla toplumdan ayrılır. Onu (doğan çocuğu) zilletle tutacak mı yoksa onu toprağa mı gömecek? Bilin ki, hüküm verdikleri şey ne kötüdür!

"Bilmeyenlere hisse ayırırlar": Yani putlara hisse ayırırlar, demektir.

Bilmeyenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar bu işi yapanlardır ki müşriklerdir, mana da şöyledir: Zarar veya yararını bilmedikleri şeylere, demektir. Bilindiği için hazfedilmiştir. Takdiri de bizim dediğimiz gibidir. Bu da Mücahit ile Katade'nin görüşüdür.

İkincisi: Onlar bir şey bilmeyen putlardır; onların duygu ve bilgisi yoktur. Neden akıllılar kalıbı ile bilmeyenler (la ya'lemun), dedi? Çünkü onlara anlayış verince, onları kendi iddialarına göre akıllılar sınıfına koydular. Bunu da bir bölük maani alimleri demiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bunlar Arap müşrikleridir; bunlar putlarına mallarından pay ayırdılar; mesela bahire, saibe vs. gibi ki bunları da En'am: 139'da şerh etmiş durumdayız.

"Allah'a yemin olsun ki mutlaka sorulacaksınız": Gaipten hitaba geçti, bu da azarlama sorgusudur.

"Allah'a kızları isnat ederler": Müfessirler Huzaa ve Kinane kabileleri kastedilmiştir, demişlerdir. Onlar meleklerin Allah'ın kızları olduğunu iddia ederlerdi. "Hâşâ, O münezzehtir": Onların dedikleri şeylerden münezzeh ve müberradır. "Candan istedikleri şeyi de kendilerine isnat ederler": Yani oğlan çocuklarını, demektir. Ebu Süleyman da mana: Kendi nefisleri için de erkekleri temenni ederler, demiştir.

"Onlardan biri dişi ile müjdelendiği zaman": Yani kendisine kızı olduğu müjdesi verildiği zaman "yüzü simsiyah kesilir": Zeccac, kederli biri gibi yüzü değişir, demiştir. Kötü bir şeyle karşılaşan herkese: Kadisvedde vechuhu ğammen ve hazena (üzüntü ve kederinden yüzü simsiyah oldu) derler.

"Vehüve kezîm": Öfke dolu olarak, demektir. Yani şiddetli öfkesini içine atar, dışarıya vurmaz. Biz de bunu Yusuf: 84'te şerh etmiş durumdayız.

"Toplumdan gizlenir": Müfessirler şöyle demişlerdir: Arap müşrikleri böyle yaparlardı; birisinin karısı doğum için sancılandığı zaman ne doğduğunu öğreninceye kadar gizlenirdi. Eğer erkek olursa sevinir; kız olursa birkaç gün görünmezdi; onu ne yapacağını düşü-

nürdü. İşte: "İşte onu zilletle tutacak mı (eyümsikuhu ala hunin)" dediği budur. Hu zamiri "mübeşşerün bih" (müjdelendiği şey)e racidir. Hun da Arapların kelamında değersizlik manasınadır. İbn Mes'ud, İbn Ebi Able ve Cahderi: "Ala hevanin" okumuşlardır. Dess de bir şeyi bir şeyin içine gizlemektir. Onlar kız çocuğunu diri diri toprağa gömerlerdi. "Bilin ki hüküm verdikleri şey ne kötüdür!": Çünkü kendilerince değeri böyle olan kızları Allah'a nisbet ettiler, O'nun çocuğu var, dediler ve kendilerine de oğlan çocuğunu nisbet ettiler.

لِلَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ مَثَلُ السَّوْءِ وَلِلَّهِ الْمَثَلُ الْأَعْلَىٰ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦٠﴾

60 – Ahirete iman etmeyenler için kötü misal vardır. En yüce misal ise Allah'ındır. O, mutlak galiptir, hikmet sahibidir.

"Ahirete iman etmeyenler için kötü misal vardır": Çocuğa ihtiyaçları olma, kız çocuklarından hoşlanmama, fakirlik ve utanç korkusu gibi. "En yüce misal ise Allah'ındır": Yani çocuktan münezzeh ve müberra olmak gibi en üstün sıfatlar da O'nundur.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِظُلْمِهِمْ مَا تَرَكَ عَلَيْهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَٰكِنْ
يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجَلُهُمْ لَا يَسْتَأْخِرُونَ سَاعَةً
وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ ﴿٦١﴾

61 – Eğer Allah insanları zulümleri sebebiyle hemen sorumlu tutsaydı, yeryüzünde bir canlı bırakmazdı. Ancak onları belli bir süreye kadar tehir ediyor. Ecelleri geldiği zaman bir saat geri kalmazlar, ileri de gitmezler.

"Eğer Allah insanları zulümleri sebebiyle sorumlu tutsa idi": Yani şirk ve isyanları sebebiyle, onları her yaptıklarında yakalansalardı, "onun yüzünde bırakmazdı": Yani yeryüzünde bırakmazdı, demektir. Bu zamir, zikredilmeyen, ancak anlaşılan bir şeye gönderilmiştir. Çünkü canlı ancak yeryüzünde olur.

"Min dabbeh (canlı)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, yeryüzünde kımıldayan ve hareket eden bütün canlılardır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. Katade de: Bu, Nuh aleyhisselam zamanında yapıldı, demiştir. Süddi de, mana şöyledir, demiştir: Helak olmayan bir canlı kalmazdı. Mukatil de bu görüşe kail olmuştur.

İkincisi: Ondan bütün insanları kastetmiştir, bunu da İbn Cüreyc, demiştir.

Üçüncüsü: İnsanlar ve cinlerdir, bunu da İbn Saib demiş ve Zeccac da bunu tercih etmiştir.

"Ancak onları belli bir süreye kadar tehir ediyor": O da ecellerinin bitimidir. Ayetin kalan kısmı A'raf: 34'te geçmiştir.

وَيَجْعَلُونَ لِلّٰهِ مَا يَكْرَهُونَ وَتَصِفُ
أَلْسِنَتُهُمُ الْكَذِبَ أَنَّ لَهُمُ الْحُسْنٰى لَا جَرَمَ أَنَّ لَهُمُ النَّارَ وَأَنَّهُمْ
مُفْرَطُونَ ﴿٦٢﴾

62 – Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nisbet ederler. Dilleri de, şüphesiz en güzeli kendilerinin diye yalan söyler. Şüphesiz, onlar için ateş vardır ve şüphesiz onlar öncülerdir.

"Hoşlanmadıkları şeyleri Allah'a nisbet ederler": Mana şöyledir: Kendileri için hoş olmayanları O'na nisbet ederler ki o da kızlarıdır. "Dilleri yalan söyler": Yani asılsız şeyler konuşurlar. Ebu'l – Aliye, Nahai ve İbn Ebi Able, kâfın ve zaın zammı ile: el – küzübe" okumuşlardır. Sonra bu yalanı açıklayıp: "En güzeli kendilerinin" dedi. Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar oğlan çocuklarıdır. Bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir.

İkincisi: Onlar Allah'ın güzel mükafatıdır. Bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: O, cennettir. Zira Allah Teala mü'minlere cenneti va'dedince, müşrikler: Eğer sizin dediğiniz doğru çıkarsa, biz ona sizden önce gireriz, dediler. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir.

"La cerem" Bunu da hud: 22'de şerh etmiş bulunuyoruz. Zeccac şöyle demiştir: "La" sözlerini rettir, mana da şöyledir: Bu, dedikleri gibi değildir, fiillerinin cürümü kendilerinindir, yani bu fiillerinin sonucu kendilerinindir, demektir. "Şüphesiz onlar için ateş vardır ve şüphesiz onlar öncülerdir": Bunda da dört görüş vardır: Çoğunluk fenin sükunu, ra şeddesiz ve meftuh olmak üzere "müfratun" okumuşlardır. Onun manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Terk edilirler, bunu da İbn Abbas, demiştir. Ferra da: Ateşte unutulurlar, demiştir.

İkincisi: Acele ettirilirler, sıkıştılırlar, yine bunu da İbn Abbas, demiştir. İbn Kuteybe de: Cehenneme acele ettirilirler, demiştir. Zeccac şöyle demiştir: Farat, lügatte öne geçendir. Bu duruma göre

"mufratun"un manası ateşe takdim (buyur) edilirler, demektir. Kim de onu "terk edilirler" şeklinde tefsir ederse, yine böyle olur ki, ebedi olarak azaba takdim edilir ve orada bırakılırlar, demek olur. Nafi, Mahbub da Ebu Amr'dan, Kuteybe de Kisai'den, fenin sükunu, ranın kesri ve şeddesiz olarak "mufritun" okumuşlardır. Zeccac da manası: Onlar Allah'a isyanda ileri gitmişlerdir, demiştir. Ebu Cafer ile İbn Ebi Able fenin fethi, ranın şeddesi ve kesri ile "muferritun" okumuşlardır. Zeccac da manası: Onlar dünyada kusur işlediler, orada ahiret için amel etmediler, demiştir. Bu kıraatin tasdiki: "Eyvah, Allah hakkında ettiğim kusurdan dolayı" *(Zümer: 56)* kavlidir. Velid bin Müslim de İbn Amir'den, fenin fethi, ranın da fethi ve şeddesi ile "mufarratun" rivayet etmiştir. Zeccac: Bunun da tefsiri ilk kıraatin tefsiri gibidir; mufarrat ile mufrat aynı manayadır, demiştir.

تَاللّٰهِ لَقَدْ اَرْسَلْنَٓا اِلٰٓى اُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَ لَهُمُ
الشَّيْطَانُ اَعْمَالَهُمْ فَهُوَ وَلِيُّهُمُ الْيَوْمَ وَلَهُمْ عَذَابٌ اَل۪يمٌ
﴿٦٣﴾ وَمَٓا اَنْزَلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ اِلَّا لِتُبَيِّنَ لَهُمُ الَّذِي
اخْتَلَفُوا ف۪يهِۙ وَهُدًى وَرَحْمَةً لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٦٤﴾

63 – Allah'a andolsun ki senden önceki ümmetlere de (peygamberler) gönderdik de şeytan onlara amellerini süsledi. Artık o, bugün onların velisidir. Ve onlar için acıklı bir azap vardır.

64 – Kitabı sana başka değil ancak ihtilaf ettikleri şeyi onlara açıklaman ve inanan bir kavim için de hidayet ve rahmet için indirdik.

"Allah'a andolsun ki senden önceki ümmetlere de (peygamberler) gönderdik": Müfessirler: Bu, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem için tesellidir, demişlerdir. "Şeytan onlara amellerini süsledi": Kötü amellerini süsledi de isyan edip inanmadılar. "Artık o, bugün onların velisidir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O kıyamet günüdür, bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. Sanki bu ikisi: Ateş onların olacağı gün o onların velisidir, demek istemişler.

İkincisi: O dünyadır, mana da şöyledir: "O, onların dünyada velisidir. "Onlar için acıklı bir azap vardır": Ahirette. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Başka değil onlara açıklaman için": Yani kafirlere açıklaman için demektir. "İhtilaf ettikleri o şeyi": Mü'minlere muhalefet ettikleri tevhit, öldükten sonra dirilme ve ceza gibi konuları. Mana da şöyledir: İhtilaf edilen konuları açıklaman için onu gönderdik.

وَاللَّهُ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَحْيَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا إِنَّ فِي
ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَسْمَعُونَ ﴿٦٥﴾ وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً نُسْقِيكُمْ
مِمَّا فِي بُطُونِهِ مِنْ بَيْنِ فَرْثٍ وَدَمٍ لَبَنًا خَالِصًا سَائِغًا لِلشَّارِبِينَ
﴿٦٦﴾ وَمِنْ ثَمَرَاتِ النَّخِيلِ وَالْأَعْنَابِ تَتَّخِذُونَ مِنْهُ سَكَرًا وَرِزْقًا
حَسَنًا إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَةً لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ ﴿٦٧﴾

65 – Allah, gökten su indirdi de onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltti. Şüphesiz bunda dinleyen bir kavim için elbette ibret vardır.

66 – Şüphesiz sizin için hayvanlarda da elbette bir ibret vardır. Size onun karnındakinden fışkı ile kan arasından içenlerin boğazından kolay geçen halis süt içiriyoruz.

67 – Hurmanın ve üzümlerin meyvelerinden, ondan içki ve güzel bir rızık edinirsiniz. Şüphesiz bunda aklını çalıştıran bir kavim için mutlaka bir ayet (ibret) vardır.

"Allah gökten su indirdi": Yani yağmur indirdi. "Onunla ölümünden sonra yeryüzünü diriltti": Yani kuruduktan sonra, demektir. "Şüphesiz bunda dinleyen bir kavim için bir ibret vardır": Dinleyen, yani ibret alan bir kavim için, demektir.

"Ve inne leküm filenami leibreten nüskıküm": Ebu Amr, İbn Kesir, Hamze ve Kisai, nunun zammı ile: "Nüskiküm" okumuşlardır. Mü'minun 21'de böyle okumuşlardır. İbn Amir ile Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, ikisinde de nunun fethi ile "neskıküm" okumuşlardır. Ebu Cafer de meftuh te ile "teskıküm" okumuştur. Mü'minun: 21'de de böyle okumuştur. En'am'ın açıklaması da yukarıda geçmiştir. İbret'in manasını Al-i İmran: 13'de "seka" ile "eska" arasındaki farkı da Hicr: 22'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Mimma fi butunihi": Ferra: Naam ile en'am birdir ve ikisi de cemidir, demiştir. "Butunihi"deki zamirin müzekker olması, "naam"in manasına dönüktür, çünkü o da en'am yerine kullanılır. Biri bana şöyle bir şiir aktardı:

Sağmal develerin sütleri güzel ve soğuktur.

Beyitte geçen bered'deki zamir lebene racidir, çünkü leben ile elban aynı manayadır. Kisai de: Nüskıküm mimma fi butuni ma zekerna (size anlattıklarımızın karınlarındaki şeyden içiriyoruz) demek istemiştir, demiştir. Bu da doğrudur. Biri bana şöyle bir şiir okudu:

Tüyleri yolunmuş yavrular gibi.

Müberred: Bu, Kur'an'da yaygındır, demiştir; mesela: "Haza Rabbi" *(En'am: 78)*, yani hazzeşy'üt tali', demektir. Aynı şekilde "ve inni mürsiletün ileyhim bihdiyyetin" *(Neml: 35, 36)* demiş, sonra da: "Felamma cae süleymane" *(Neml: 35, 36)* demiş; "caet" dememiştir. Çünkü mana: Caeşşey'üllezi zekerne, demektir. Ebu Ubeyde de "fi butunihi"deki zamir ba'za' racidir, mana da: Size sütü olanların bazısının karnındaki şeylerden içiriyoruz, demektir. Çünkü her hayvanın sütü olmaz. İbn Kuteybe de: "Mimma fi butunihi"deki zamir, naam'a racidir, naam ise müzekker de müennes de olur, demiştir. Fers ise, fışkı, demektir. Mana da: Süt aslında yem idi, o yemden kan oldu, geriye işkembede fışkı kaldı, o kandan da süzüldü, "içenlerin boğazından kolay geçen süt": Yani içmesi kolay, içen ondan endişe etmez ve boğazına durmaz. Bazıları da: Saiğan: Fışkı ile kan arasından çıksa da nefis ondan tiksinmez, demiştir. Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Yem işkembede toplanınca işkembe onu öğütür, aşağısı fışkı, yukarısı kan ve ortası da süt olur. Karaciğer ise bu üçüne de etki eder; kan damarlara, süt memeye akar, fışkı da işkembede kalır.

"Hurmanın ve üzümlerin meyvelerinden": Kelamın takdiri şöyledir: Veleküm min semeretinnahili veanabi ma ettehiznune minhü sekeren (hurmaların ve üzümlerin meyvelerinden içki edinirsiniz). Araplar "ma"yı gizlerler, mesela şurada olduğu gibi: "Ve iza raeyte semme" *(İnsan: 20)*, ma semme, demektir."Minhü"deki zamir gizli "ma"ya racidir. Ahfeş şöyle demiştir: Neden "minhüma" dememiştir? Çünkü şöyle demiş gibidir: Ve minha şey'ün tettehizune minhü sekeren (onlardan bir şey de vardır ki ondan içki edinirsiniz).

"Sekeren"den murat edilen şey hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: O, şaraptır, bunu da İbn Mes'ud, İbn Ömer, Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, İbrahim bin Ebi Leyla, Zeccac ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Amr bin Süfyan da İbn Abbas'tan: Seker; onların meyvesinden haram olandır, demiştir. Bu müfessirler de: Bu ayet şarap mübah iken inmiş, sonra da "ondan uzak durun" *(Maide: 90)* kavliy-

le neshedilmiştir, demişledir. Onun mensuh olduğunu söyleyenlerden bazıları şunlardır: Said bin Cübeyr, Mücahit, Şa'bi ve Nahai

İkincisi: Seker: Habeş dilinde sirkedir, bunu el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da: O, Yemen lehçesinde sirkedir, demiştir.

Üçüncüsü: Seker: Gıdadır, haza lehu sekerün denir ki: Bunun gıdası vardır, demektir. Şöyle bir beyit okumuşlardır:

Sen saygıdeğer kimseleri ayıplamayı kendine gıda ettin.

Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu iki görüşe göre ayet mensuh değil, muhkemdir. Güzel rızık ise, o ikisinden helal olanlardır; hurma, yaş ve kuru üzüm, sirke vs. gibi.

وَاَوْحٰى رَبُّكَ اِلَى النَّحْلِ
اَنِ اتَّخِذ۪ي مِنَ الْجِبَالِ بُيُوتًا وَمِنَ الشَّجَرِ وَمِمَّا يَعْرِشُونَۙ ﴿٦٨﴾ ثُمَّ كُل۪ي
مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ فَاسْلُك۪ي سُبُلَ رَبِّكِ ذُلُلًاۜ يَخْرُجُ مِنْ بُطُونِهَا
شَرَابٌ مُخْتَلِفٌ اَلْوَانُهُ ف۪يهِ شِفَاءٌ لِلنَّاسِۜ اِنَّ ف۪ي ذٰلِكَ لَاٰيَةً
لِقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ ﴿٦٩﴾

68 – Rabbin arıya, "dağlardan, ağaçlardan ve insanların kurduğu çardaklardan evler edin" diye vahyetti.

69 – "Sonra bütün meyvelerden ye; Rabbinin yoluna kolaylaştırılmış olarak git". Onların karınlarından renkleri farklı bir şerbet çıkar. Onda insanlar için şifa vardır. Şüphesiz bunda düşünen bir kavim için elbette bir ayet vardır.

"Rabbin arıya vahyetti": Bu vahiyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O ilhamdır, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Dahhak ve Mukatil de böyle demişlerdir.

İkincisi: O emirdir, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mücahit, babasından: Ona gönderdi, dediğini rivayet etmiştir: Nahl: Balarısıdır, tekili: Nahle'dir. "Yarişun" ise: çardak yapmaktır. İbn Amir, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ranın zammesiyle "yaruşun" okumuşlardır ki bunların ikisi de lügattir. "Yarişü ve yaruşu denir, tıpkı yakifi ve yakufu gibi. Sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, asma çardaklarıdır, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

İkincisi: Onlar evlerin çatılarıdır, bunu da Ferra, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Asma veya bitki veya çatı gibi çardak yapılan her şeye arş ve maruş, denir. "Mimma yarişun"dan maksat: Arının bal bırakması için yapılan her şeydir, denilmiştir. Eğer arı insanların emrine verilmemiş olsaydı, oralara gelmezdi.

"Sonra bütün meyvelerden ye": İbn Kuteybe: Meyvelerden, demiştir. Burada "kül = hepsi" genel değildir, "tüdemmirü külle şeyin" *(Ahkaf: 25)* kavli de böyledir. Zeccac şöyle demiştir: O, ekşiyi, acıyı ve tadı tarif edilemeyen şeyleri yer; Allah da onu bala çevirir.

"Feslüki sübüle rabbiki": Sübül: Yollardır ki arının çiçek aradığı yerlerdir. "Zülül" de zelul'un çoğuludur. Onunla sıfatlanan şey hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar yollardır. Mana da şöyledir: Sana kolaylaştırılmış yollara git, hiçbirisi senin için engebeli değildir. Bu, Mücahid'in görüşü ve Zeccac'ın tercihidir.

İkincisi: O balarısıdır, mana da şöyledir: Sen âdemoğullarının emrine verilmişsindir. Bu da Katade'nin görüşü ve İbn Kuteybe'nin tercihidir.

"Onların karınlarından bir şerbet çıkar": Yani bal çıkar. "Renkleri farklı": İbn Abbas: Bazısı kırmızı, bazısı beyaz, bazısı da sarı, demiştir. Zeccac da: Karından çıkar, ancak ağızlarıyla atarlar, demiştir. Karınlarından demesi, gıdanın çevrilmesinin ancak karında olmasından dolayıdır; insanoğlunun ağzından devamlı çıkan tükrük gibi olur.

"Fihi şifaün linnas (onda insanlar için şifa vardır)": Zamirin merciinde üç görüş vardır:

Birincisi: O, bala racidir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş ve İbn Mes'ud da böyle demiştir. Ondaki şifanın özel mi, genel mi olduğunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* O, bütün hastalıklar için geneldir. İbn Mes'ud şöyle demiştir: Balda her hastalık için şifa vardır. Katade de: Onda insanlar için bütün hastalıklardan şifa vardır, demiştir. Ebu Said el – Hudri rivayet etmiş ve şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir adam geldi: Kardeşim ishal oldu, dedi. O da: Ona bal şerbeti içir, dedi. O da içirdi. Sonra geldi: İçirdim, ishali daha da arttı, dedi. O da: Ona bal şerbeti içir, dedi. Nihayet üçüncü veya dördüncü seferde, şifa buldu, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Allah doğru söyledi,

kardeşinin karnı yalan söyledi, dedi.[3] "Allah doğru söyledi, sözü ile bu ayeti kastetti. *İkincisi:* Onda şifa olduğu hastalıklar için şifa vardır, bunu da Süddi, demiştir. Doğrusu bunun genelleme ile söylenmiş olmasıdır. İbn Enbari şöyle demiştir: Bal, genellikle hastalıklara etki eder ve ilaçların içine girer. Bir hastalığa iyi gelmezse, birçoğuna iyi gelir. Bu da Arapların: Su, her şeyin hayatıdır, sözüne benzer ki, suyun bazılarını öldürdüğünü görürüz. Söz genellik açısından söylenmiştir.

İkincisi: He zamiri ibrete racidir, şifa da hidayet manasınadır. Bunu da Dahhak demiştir.

Üçüncüsü: O, Kur'an'a racidir, bunu da Mücahit, demiştir.

وَاللّٰهُ خَلَقَكُمْ ثُمَّ يَتَوَفّٰيكُمْ وَمِنْكُمْ مَنْ
يُرَدُّ اِلٰٓى اَرْذَلِ الْعُمُرِ لِكَيْ لَا يَعْلَمَ بَعْدَ عِلْمٍ شَيْـًٔاۜ اِنَّ اللّٰهَ عَل۪يمٌ قَد۪يرٌ ﴿٧٠﴾

70 – Allah sizi yarattı, sonra sizi öldürür. İçinizden kimi ömrün en reziline döndürülür ki, ilminden sonra bir şey bilmesin. Şüphesiz Allah her şeyi bilen, her şeye gücü yetendir.

"Allah sizi yarattı": Yani sizi yoktan var etti, "sonra öldürür", eceliniz geldiği zaman. "İçinizden kimi ömrün en reziline döndürülür": O da en kötüsü ve en aşağısıdır ki, ihtiyarlık halidir. Onun miktarında da üç görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Yetmiş beş senedir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, demiştir. *İkincisi:* Doksan senedir, bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Seksen senedir, bunu da Kutrub, demiştir.

"İlminden sonra bir şey bilmesin diye": Ferra: İlk aklından sonra bir şey akıl etmesin, demiştir. İbn Kuteybe de: İşleri bildikten sonra, aşırı ihtiyarlığından dolayı bir şey bilmesin, demiştir. Zeccac da, mana şöyledir, demiştir: İçinizden kimi de yaşlanır, bunadığı için aklı gider; alim olduktan sonra cahil olur ki size kudretini göstersin. Onu öldürmeye ve diriltmeye gücü yettiği gibi onu ilimden cahilliğe döndürmeye de kadirdir. Ata İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir Müslümanlarda böyle bir şey yoktur; Müslüman yaşlandıkça Allah katındaki değeri, aklı ve marifeti artar (ak sakallı). İkrime de şöyle demiştir: Kim Kur'an okursa, erzel-i ömre döndürülmez (bunamaz).

3 - Buhari. Tıb, bab. 4 ve 24; Müslim, Selam, hadis no. 91; Tirmizi, Tıb, bab. 31; Ahmed, Müsned, 3/19, 20.

وَاللّٰهُ فَضَّلَ بَعْضَكُمْ عَلٰى بَعْضٍ فِي الرِّزْقِۚ فَمَا الَّذِينَ
فُضِّلُوا بِرَٓادّ۪ي رِزْقِهِمْ عَلٰى مَا مَلَكَتْ اَيْمَانُهُمْ فَهُمْ فِيهِ
سَوَٓاءٌۜ اَفَبِنِعْمَةِ اللّٰهِ يَجْحَدُونَ ﴿٧١﴾

71 – Allah rızıkta bazınızı bazınıza üstün kıldı. Üstün kılınanlar sağ ellerinin sahip olduklarına (kölelerine) rızıklarını verici değiller. Onlar onda eşittirler. Allah'ın nimetini mi inkar ediyorlar?

"Allah rızıkta bazınızı bazınıza üstün kıldı": Yani efendileri kölelerine üstün kıldığı gibi. "Üstün kılınanlar değiller": Yani efendiler, değiller, "rızıklarını verici değiller sağ ellerinin sahip olduklarına (ala ma meleket eymanühüm)": "Ma, "men" yerine kullanılmıştır, çünkü kapalı söylenmiştir; mesela: Ma fiddar?" (evde kim var?) denilir; muhatap da: iki veya üç kişi var, der. Ayetin manası şöyledir: Malını kölesine verip de efendi ile köle eşit olsun istemez. Bu, Allah Teala'nın, müşrikler için kendi mülkü olan putları O'na ortak kılmasına misaldir, diyor ki: Köleleriniz mülkte size ortak olmayınca, benim kullarımı bana nasıl eşit kılar ve kendiniz için istemediğiniz şeyi benim için nasıl istersiniz? El – Avfi de, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Onlar kendi kölelerini mallarına ve kadınlarına ortak etmedikleri halde benim kullarımı mülküme nasıl ortak ediyorlar?

Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Bu ayet: İsa, Allah'ın oğludur, diyen Necran Hıristiyanları hakkında inmiştir.

"Efe binimetillahi yechadun (Allah'ın nimetini mi inkar ediyorlar?)": Ebu Bekir, Asım'dan rivayet ederek, te ile: "Techadun" okumuştur. Bu nimette de iki görüş vardır:

Birincisi: O'nun delil ve hidayetidir. *İkincisi:* O'nun lütfu ve rızkıdır.

وَاللّٰهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَنْفُسِكُمْ
اَزْوَاجًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ اَزْوَاجِكُمْ بَن۪ينَ وَحَفَدَةً وَرَزَقَكُمْ مِنَ
الطَّيِّبَاتِۜ اَفَبِالْبَاطِلِ يُؤْمِنُونَ وَبِنِعْمَتِ اللّٰهِ هُمْ يَكْفُرُونَ ﴿٧٢﴾
وَيَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللّٰهِ مَا لَا يَمْلِكُ لَهُمْ رِزْقًا مِنَ السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ شَيْـًٔا وَلَا يَسْتَط۪يعُونَۚ ﴿٧٣﴾

72 – Allah size kendinizden eşler yarattı ve eşlerinizden de sizin için oğullar ve torunlar yarattı / verdi. Size temiz şeylerden rızık etti. Batıla iman edip Allah'ın nimetlerini mi inkar ediyorlar?

73 – Allah'tan başka kendileri için göklerden ve yerden hiçbir rızka, hiçbir şeye sahip olmayan ve güç yetiremeyen şeylere ibadet ediyorlar.

"Allah size kendinizden eşler yarattı": Yani kadınlar yarattı.

"Kendinizden" kavli üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: O, Adem'i yarattı, sonra da eşini ondan yarattı, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: "Kendinizden" yani cinsinizden âdemoğullarından, demektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir.

"Hafede" hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar damatlardır, yani kızının kocasıdır, bunu da İbn Mes'ud, bir rivayette İbn Abbas, bir rivayette Mücahit, Said bin Cübeyr ve Nahai, demişler ve şu beyti delil getirmişlerdir:

Eğer nefsim beni dinlese idi, olurdu,
Onun birçok sayıda damatları.

Ancak o, beni dinlemeyen ve adi damatlardan
Çekinen, onlardan tiksinen kibirli ve gururlu bir nefistir.

İkincisi: Onlar hizmetçilerdir, bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan, Hasen rivayetinde Mücahit, Dahhak rivayetinde Tavus ile İkrime demişlerdir. Bu görüşün iki manaya ihtimali vardır: *Birincisi:* Hizmetçilerden evlatları kastetmektir ki o zaman mana: Evlatlar hizmet ederler, demek olur. İbn Kuteybe de: Hafede; Hizmetçiler ve yardımcılardır, demiştir ki mana da: Onlar oğlanlarla hizmetçilerdir olur. Hafd'in aslı hızlı adım atmak ve süratli yürümektir. Bunu da ancak hizmetçiler yapar. Onun için onlara: Hafede, denilmiştir. Vitir duasında: Ve ileyke nes'a ve nahfidü denir (ki sana koşarız, demektir). *İkincisi:* Hizmetçilerden maksat: Kölelerdir, o zaman mana şöyle olur: Size eşlerinizden oğullar ve eşlerinizin dışındakilerden de hizmetçiler verdi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: Onlar erkeğin karısının başka kocasından olan oğullarıdır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan demiş; Dahhak da bunu tercih etmiştir.

Dördüncüsü: Onlar çocuğun çoğudurlar ki torunlardır, bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: Onlar evlatların büyükleridir, benun küçükleridir. Bunu da İbn Saib ile Mukatil, demişlerdir. Mukatil şöyle demiştir: Cahiliyette onlara evlatları hizmet ederdi. Zeccac da şöyle demiştir: Bu kelamın hakikati: Allah Teala'nın eşlerden oğullar ve ihtiyaç duyulduğu zaman da koşacak ve itaat edecek yardımcılar vermesidir.

"Size temiz şeylerden rızık etti": İbn Abbas: Çeşitli ürünlerden, hububattan ve hayvanlardan demek istedi, demiştir.

"Batıla mı iman ediyorlar?": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar putlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: O, ortak, eş ve evlattır, mana da şöyledir: Bunların Allah'a ait olduğunu tasdik mi ediyorlar? Bunu da Ata, demiştir.

Üçüncüsü: O, şeytandır; onlara bahirenin ve saibenin haram olduğunu buyurmuş; onlar da tasdik etmişlerdir.

"Allah'ın nimetinden" murat edilen şeyde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, tevhit (Allah'ın birliği)dir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kur'an ile Peygamberdir. *Üçüncüsü:* Allah'ın kendilerine helal kıldığı helaldir.

"Allah'tan başka kendileri için bir rızka sahip olmayan şeylere ibadet ediyorlar": İşaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır.

Birincisi: Onlar putlardır, bunu da Katade, demiştir. *İkincisi:* Meleklerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Göklerden" inen, yağmurdur, "yerden çıkan da" bitkiler ve ürünlerdir.

"Şey'en": Ahfeş: Bunun rızıktan bedel olduğunu ve mananın da: Size ne az ne de çok bir rızka sahip değillerdir, demek olduğunu söylemiştir. "Layestetıun" da: Hiçbir şeye güç yetiremezler, demektir. Ferra şöyle demiştir: Sözün başında "yemlikü" (tekil) demiş, sonunda da "layestetiun" (çoğul) demiştir; çünkü "ma, bir anlayışa göre İlahları manasına çoğuldur. "yemlikü"yü "ma" lafzına nazaran tekil yapmış, mana itibarı ile de "yestetiun" diyerek çoğul yapmıştır. Bu da: "Ve minhüm men yestemiune ileyk" *(Yunus: 42)* kavline benzer.

فَلَا تَضْرِبُوا لِلّٰهِ الْاَمْثَالَ اِنَّ اللّٰهَ يَعْلَمُ وَاَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٧٤﴾

74 – Allah'a misaller getirmeyin. Şüphesiz Allah bilir, siz bilmezsiniz.

"Allah'a misaller getirmeyin": Yani O'nu mahluka benzetmeyin;

çünkü O, hiçbir şeye benzemez, hiçbir şey de O'na benzemez. Mana da: O'na ortak koşmayın, demektir.

"Şüphesiz Allah bilir, siz bilmezsiniz": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, misal getirmeyi bilir, sizse bunu bilemezsiniz. Bunu da İbn Saib, demiştir.

İkincisi: Ortağı olmadığını bilir, siz ise ortağı olmadığını bilemezsiniz. Bunu da Mukatil, demiştir.

Üçüncüsü: Getirdiğiniz misallerin yanlışlığını bilir, sizse bunun doğrusunu bilemezsiniz.

Dördüncüsü: Olanı ve olacağı bilir, siz ise O'na ortak koştuğunuz ve yarattıklarını yeniden diriltemez diyerek acze nisbet ettiğiniz zaman azametinin miktarını bilemezsiniz.

ضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا عَبْدًا
مَمْلُوكًا لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَمَنْ رَزَقْنَاهُ مِنَّا رِزْقًا
حَسَنًا فَهُوَ يُنْفِقُ مِنْهُ سِرًّا وَجَهْرًا هَلْ يَسْتَوُونَ اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ
بَلْ اَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿٧٥﴾ وَضَرَبَ اللّٰهُ مَثَلًا رَجُلَيْنِ
اَحَدُهُمَا اَبْكَمُ لَا يَقْدِرُ عَلٰى شَيْءٍ وَهُوَ كَلٌّ عَلٰى مَوْلٰيهُ
اَيْنَمَا يُوَجِّهْهُ لَا يَأْتِ بِخَيْرٍ هَلْ يَسْتَوٖي هُوَ وَمَنْ يَأْمُرُ
بِالْعَدْلِ وَهُوَ عَلٰى صِرَاطٍ مُسْتَق۪يمٍ ﴿٧٦﴾

75 – Allah; hiçbir şeye gücü yetmeyen köle bir kul ile kendisine bizden güzel bir rızık verdiğimiz; onun da ondan gizli ve açık harcadığı bir kimseyi misal verdi. Hiç bunlar eşit olur mu? Övgü Allah'ındır. Hayır, onların çoğu bilmezler.

76 – Allah iki adamı misal verdi: Birisi dilsizdir, hiçbir şeye gücü yetmez ve o, efendisine yüktür. Onu nereye gönderse, hayır getirmez. Bununla, adaleti emreden ve doğru yolda olan eşit olur mu?

"Allah bir misal verdi": Yani maksadı açıklayacak bir benzetme yaptı, demektir. Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, mü'minle kafirin misalidir; "hiçbir şeye gücü yetmeyen" kafirdir, çünkü onda hayır yoktur, rızık sahibi de mü'mindir, çünkü onda hayır vardır. Bu da yalnız İbn Abbas'ın görüşüdür.

İkincisi: O, Allah Teala'nın kendi nefsi ve putlar için verdiği bir misaldir; zira O, her şeyin sahibidir. Onlar ise hiçbir şeye sahip değillerdir. Bu da Mücahit ile Süddi'nin görüşüdür. Tefsirde şöyle denilmiştir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem zamanında olan bir toplumun misalidir; onlar hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Köle: Ebu'l – Civar'dır, güzel rızık sahibi de: Efendisi Hişam bin Amr'dır. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil: O, Ebu'l – Havacir'dir, demiştir.

İkincisi: Köle: Ebu Cehil bin Hişam'dır, güzel rızık sahibi de: Ebu Bekir es – Sıddik radıyallahu anh'tir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. "Hel yestevun" deyip de, "hel yesteviyani" dememesi şunun içindir; çünkü maksat cinstir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Men" lafzı tekil ise de manası çoğuldur. Temsil belli bir köle ve bilinen bir efendi için verilmemiştir; ancak bundan köleler topluluğu ile efendiler birliği kastedilmiştir. Cemi bakımından aralarında fark olunca, ona giden zamirde bundan dolayı cemi yapılmıştır.

"Övgü Allah'ındır": Yani övgüyü hak eden O'dur, çünkü nimet veren O'dur. Putlar için ise nimet yoktur. "Hayır, onların çoğu bilmezler": Yani övgünün Allah'a ait olduğunu bilmezler, demektir. Alimler şöyle demişlerdir: Çoğunluğu böyle nitelemişse de maksat hepsidir.

"Allah iki adamı misal verdi: Biri dilsizdir": Biz, "el – bekm"i Bakara: 18'de tefsir etmiş bulunuyoruz. "Hiçbir şeye gücü yetmez" demenin manası da: Kelam etmeye gücü yetmez, demektir; çünkü anlamaz ve anlaşılmaz. "O, efendisine yüktür": İbn Kuteybe: Yani velisine ve akrabalarına ağırlıktır, demiştir. Bu misaldan kimlerin kastedildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'nın mü'min ve kafir için verdiği bir misaldir; kafir dilsizdir, adaleti emreden de mü'mindir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, Osman bin Affan hakkında inmiştir; adaleti emreden odur, bir de onun kölesi hakkında inmiştir; o, İslam'dan nefret eder ve Hazreti Osman'ı Allah yolunda infaktan men ederdi. Dilsiz de odur. Bunu İbrahim bin Ya'la bin Münye, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah Teala'nın kendi nefsi ve putlar için verdiği bir misaldir. Put: Dilsizdir, Allah Teala da adaleti emredendir. Bu, Mücahit, Katade, İbn Saib ve Mukatil'in görüşüdür.

Dördüncüsü: Dilsizden kastedilen; Übey bin Halef'tir, adaleti emreden de Hamza, Osman bin Affan ve Osman bin Maz'un'dur. Bunu da Ata, demiştir. Bu görüşlerden onun kölesi hakkında iki görüş çıkar:

Birincisi: O, gerçek köledir, eğer o, insanlardan biridir, dersek.

İkincisi: O, veli manasınadır, eğer o, puttur, dersek. Mana da şöyledir: O, kendisine hizmet eden ve onu süsleyen velisine yüktür. "Eynema yüveccihhü"den de iki görüş çıkar: Eğer o, bir adamdır, dersek, mana: Nereye gönderse demek olur. Tevcih: Yönlendirme ve bir tarafa göndermedir. Eğer: O, puttur, dersek, kelamın manasında da iki görüş olur: *Birincisi:* Ne zaman ona dua ederse, demektir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Onun hakkındaki emel ve umudu nereye yönelirse yönelsin, boşa çıkar, bir hayır getirmez demektir. Umut hazfedilmiş, put onun yerine geçmiştir. "Ma vaattena ala rüsülike" *(Al-i İmran: 194)* kavlinde olduğu gibi ki, Peygamberlerinin diliyle va'dettiğin, demektir. El – Bezzi, İbn Muhaysın'dan hitap formunda: "Eynema tüveccihhü (nereye göndersen)" okumuştur. "La ye'ti bihayr'e gelince: Eğer o: Bir adamdır, dersek, neden böyle olmuştur; çünkü kendisine söyleneni anlamaz, söylediği de anlaşılmaz; ya küfür ve inkarından dolayı ya da dilindeki tutukluktan dolayı. Eğer: O, puttur, dersek, cansız olduğu içindir. "Onunla bir olur mu?": Yani bu dilsizle demektir. "Adaleti emreden": Yani konuşabilen ve hakkı söyleyen, demektir.

وَلِلّٰهِ غَيْبُ

السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ وَمَٓا اَمْرُ السَّاعَةِ اِلَّا كَلَمْحِ الْبَصَرِ

اَوْ هُوَ اَقْرَبُ اِنَّ اللّٰهَ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَد۪يرٌ ﴿٧٧﴾

77 – Göklerin ve yerin gaybi Allah'a aittir. Kıyametin işi ancak göz kırpma gibidir yahut o, daha yakındır. Şüphesiz Allah her şeye kadirdir.

"Göklerin ve yerin gaybi Allah'a aittir": bunu da Hud suresinin sonunda, ayet: 123'te zikretmiştik. İniş sebebi de şöyledir: Mekke kafirleri Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Kıyamet ne zaman?" diye sordular. Ayet bunun üzerine indi. Bunu Mukatil, demiştir. İbn Saib de: Burada gayp'ten murat edilen, kıyametin kopmasıdır, demiştir.

"Kıyametin işi değildir": Yani kopması değildir, "ancak göz kırpma gibidir": Lemh: Hızla bakmaktır, mana da: Kıyametin hızlı kopması ve mahlukatın yeniden dirilmesi gözle bakmak gibidir. Çünkü Allah Teala: "Ol der ve oluverir" *(Bakara: 117)* buyurmuştur. "Yahut ondan daha yakındır": Mukatil: Ondan daha hızlıdır, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Maksat, kıyamet göz açıp kapamadan daha çabuk gelir, demek değildir. Ancak O, onu istediği zaman getirmedeki gücünün hızını göstermektedir.

وَاللّٰهُ اَخْرَجَكُمْ
مِنْ بُطُونِ اُمَّهَاتِكُمْ لَا تَعْلَمُونَ شَيْـًٔاۙ وَجَعَلَ لَكُمُ
السَّمْعَ وَالْاَبْصَارَ وَالْاَفْـِٔدَةَۙ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿٧٨﴾

78 – Allah sizi analarınızın karınlarından hiçbir şey bilmez olarak çıkardı. Size kulaklar, gözler ve gönüller verdi, belki siz şükredersiniz.

"Vallahu ahreceküm min butuni ümmehatiküm": Hamze, elifin ve mimin kesri ile "immihatiküm" okumuş; Kisai de, elifin kesri ve mimin fethi ile okumuş; diğerleri de elifin zammı ve mimin fethi ile okumuşlardır. Nur: 61; Zümer: 6; Necm: 32'de de böyledir. Baştaki hemzenin zammında ise aralarında ihtilaf yoktur.

"Ve caale lekümüssem'a": Lafzı tekil ise de maksat çoğuldur. Biz de bunun sebebini Bakara'nın başında, ayet 7'de açıklamıştık. Ef'ide ise: Fuad'ın cem'idir. Zeccac: Ğurab ve ağribe gibi, demiştir. "Fuad'ın cem-i kesreti yoktur, ğurab ve gırban gibi, "fi'dan" denilmez. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Onlara analarının karınlarından çıkmadan önce kulaklar, gözler ve kalpler vermiştir. Araplar takdim ve tehir ederler, şöyle bir şiir okumuştur:

Ağa adamdır, diyet fazlası da ona yüklenir,
Yüzler geçilip de tekeffül ettiği zaman (diyeti fazlasıyla öder demektedir).

Beyitte geçen şenak: İki farz (hisse arası) demektir. Miun ise şenaktan daha büyüktür. Büyükten önce küçükten başlamıştır. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayetin maksadı şudur: Allah Teala onlara nimetlerini açıkladı; öyle ki onları dünyaya bir şey bilmez cahiller olarak çıkardı; onlara bilgiye ulaşacak aletler verdi.

أَلَمْ يَرَوْا إِلَى الطَّيْرِ مُسَخَّرَاتٍ فِي جَوِّ السَّمَاءِ مَا يُمْسِكُهُنَّ
إِلَّا اللَّهُ إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ ﴿٧٩﴾

79 – Göğün boşluğunda amade kılınmış kuşlara bakmadılar mı? Onları ancak Allah tutuyor. Şüphesiz bunda iman eden bir toplum için gerçekten ibretler vardır.

"Göğün boşluğunda amade kılınmış": Zeccac: Göğün boşluğu, yerden uzak hava boşluğudur, demiştir.

"Onları ancak Allah tutuyor": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onları kanatlarını kapatır ve açarken yere düşmekten ancak Allah tutuyor. Bunu çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Onları bu ümmetin şerlileri üzerine taş atmaktan ancak Allah tutuyor, nitekim başka ümmetlere aynısı yapılmıştı. Bunu da İbn Saib, demiştir.

وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِنْ بُيُوتِكُمْ سَكَنًا وَجَعَلَ لَكُمْ مِنْ جُلُودِ
الْأَنْعَامِ بُيُوتًا تَسْتَخِفُّونَهَا يَوْمَ ظَعْنِكُمْ وَيَوْمَ إِقَامَتِكُمْ
وَمِنْ أَصْوَافِهَا وَأَوْبَارِهَا وَأَشْعَارِهَا أَثَاثًا وَمَتَاعًا
إِلَىٰ حِينٍ ﴿٨٠﴾ وَاللَّهُ جَعَلَ لَكُمْ مِمَّا خَلَقَ ظِلَالًا وَجَعَلَ لَكُمْ
مِنَ الْجِبَالِ أَكْنَانًا وَجَعَلَ لَكُمْ سَرَابِيلَ تَقِيكُمُ الْحَرَّ
وَسَرَابِيلَ تَقِيكُمْ بَأْسَكُمْ كَذَٰلِكَ يُتِمُّ نِعْمَتَهُ عَلَيْكُمْ
لَعَلَّكُمْ تُسْلِمُونَ ﴿٨١﴾ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ
الْمُبِينُ ﴿٨٢﴾ يَعْرِفُونَ نِعْمَتَ اللَّهِ ثُمَّ يُنْكِرُونَهَا وَأَكْثَرُهُمُ
الْكَافِرُونَ ﴿٨٣﴾

80 – Allah size evlerinizden dinlenme yeri kıldı ve sizin için hayvan derilerinden göç gününüzde ve ikamet gününüzde hafif bulacağınız evler kıldı. Onların yünlerinden, yapağılarından ve kıllarından da döşemelikler ve bir zamana kadar kullanılacak şey verdi.

81 – Allah sizin için, yarattığı şeylerden gölgeler kıldı. Sizin için dağlardan barınaklar kıldı. Sizin için sizi sıcaktan koruyacak gömlekler ve sizi savaşınızdan koruyacak gömlekler kıldı. Allah size nimetlerini böylece tamamlar, umulur ki teslimiyet gösterirsiniz.

82 – Eğer yüz çevirirlerse, sana ancak apaçık tebliği düşer.

83 – Allah'ın nimetini bilirler, sonra da onu inkar ederler. Onların çoğu kafirlerdir.

"Allah size evlerinizden dinlenme yeri kıldı": Yani rahat edeceğiniz yerler kıldı, demektir. Onlar da açığınızı ve hareminizi kapatacak taştan ve kerpiçten edinilen meskenlerdir. Şöyle ki Allah Teala ev yapmak ve çatısını kurmak için tahta, kerpiç ve diğer gereçler yaratmıştır. "Hayvan derilerinden sizin için evler kıldı": Onlar da derilerden edinilen kubbeli ve kubbesiz çadırlardır. "Hafif bulursunuz": Yani onları taşımak size hafif gelir. "Yevme za'niküm": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Bekir, aynın fethi ile "zaaniküm" okumuşlar; Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, aynın sükunu ile okumuşlardır ki ikisi de lügattir; şaar ve şa'r, neher ve nehr gibi. Mana da: Yolculuk ettiğiniz zaman, demektir. "Ve ikamet gününüzde": Yani her iki halde de size ağır gelmez. "Yünlerinden": Yani koyunlardan, "yapağılarından": Yani develerden, "kıllarından": Yani keçilerden demektir. "Esasaen = döşemeler, yaygılar": Esas: Meta (eşya) demektir, tekili yoktur, nitekim meta'ın da tekili yoktur. Araplar: Meta'ın çoğulu emtia, derler. Eğer esas'ı da çoğul yaparsan: Selasete eissetin ve üsüsin, dersin tıpkı eissetin ve üsüsin dediğin gibi, başka türlüsü yoktur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Esas: Yaygı ve örtü gibi ev eşyasıdır. Ebu Zeyd de şöyle demiştir: Esas'ın tekili: Esase'dir. Zeccac da şöyle demiştir: Kad esse yeessü essen, denir ki: Eşya sahibi omaktır. İmam Halil'den de onun: Aslı çokluktan ve bazı eşyanın yığılmasından gelir, dediği rivayet edilmiştir. Şaarün esis (gür saç) kavli de bundandır.

"Ve metaan": Hem meta hem de esas demesi, iki lafzın farklı oluşundandır. "Bir zamana kadar": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Ölüm anına kadar ondan yararlanırsınız. Bunu da İbn Abbas ile Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: Eskiyinceye kadar, demektir. Mana da şöyledir: O şey çürüyünceye kadar ondan istifade edersiniz. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Allah sizin için yarattığı şeylerden gölgeler kıldı": Yani sizi güneşin sıcağından koruyacak şeyler, demektir. Bunda da beş görüş vardır:

Birincisi: O, bulutların gölgesidir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Evlerin gölgesidir, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Ağaçların gölgesidir, bunu da Katade ile Zeccac, demıştir. *Dördüncüsü:* Ağaçların ve dağların gölgesidir, bunu da İbn Kuteybe demiştir. *Beşincisi:* O; duvar, tavan, ağaç, dağ vs. gibi gölgesi olan her şeydir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Sizin için dağlardan barınaklar (eknan) kıldı": Yani sizi sıcaktan ve soğuktan koruyacak kovuklar ve dehlizler, demektir. Eknan'ın tekili "kinn"dir, bir şeyi koruyup kapatan her şeye "kin" (barınak, sığınak) denir. "Size sirballar kıldı": Onlar gömleklerdir. "Sizi sıcaktan korur": Soğuktan da, demedi, çünkü sıcaktan koruyan, soğuktan da korur. Şair şöyle demiştir:

Bilmiyorum, bir yere gitmeyi niyet etsem,
Hayrı kastederek, karşıma hangisi çıkar (bilmiyorum).

(Hayır ve şerden hangisi demek, istemiş, şerri söylememiştir. Mütercim).

Zeccac şöyle demiştir: Özellikle sıcağı zikretmesi, o bölgelerde sıcağın soğuktan daha çok sıkıntı vermesindendir. Bu da Ata el – Horasani'nin görüşüdür.

"Sizi savaşınızdan koruyacak gömlekler": Savaşta şiddetli kılıç ve mızrak vuruşlarından koruyan zırhları kastediyor.

"Size nimetini böylece tamamlar": Yani size bu şeyleri nimet olarak verdiği gibi size dünyada nimetini tamamlar, demektir. "Umulur ki teslim olursunuz": Mekke halkına hitaptır. O zaman onların çoğu kafir idiler. Eğer: Bu, Müslümanlara hitaptır, denilirse, mana şöyle olur: Belki Müslümanlığınızda devam eder ve hakkını yerine getirirsiniz. İbn Abbas, Said bin Cübeyr, İkrime ve Ebu Reca, tenin ve lamın fethi le: "Lealleküm teslemun" okumuşlardır. Mana da şöyledir: Umulur ki zırhları giydiğiniz zaman savaşta yaralanmaktan esen kalırsınız.

"Eğer yüz çevirirlerse": Yani imandan yan çizerlerse, demektir. "Sana ancak apaçık tebliğ etmek düşer": Bu ayet, müfessirlere göre kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

"Allah'ın nimetini bilirler, sonra da onu inkar ederler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Allah Teala'nın dünyada onların üzerindeki nimetleridir. Bunu inkar etmede de üç görüş vardır: *Birincisi:* Onlar: Bunlar bize miras olarak kaldı, derlerdi. İbn Ebi Necih, İbn Abbas'tan

şöyle dediğini rivayet etmiştir: Allah'ın nimetleri meskenler, giyilen gömlekler ve zırhlardır. Kureyş kafirleri bunları bilirler, sonra da: Bunlar babalarımızındı, onlardan bize miras kaldı, derler. Bu da Mücahit'ten rivayet edilmiştir. *İkincisi:* Onlar: Eğer filanca olmasa idi, şöyle şöyle olurdu, derler; işte inkarları budur. Bunu da Avn bin Abdullah, demiştir. *Üçüncüsü:* Onlar nimetlerin Allah'tan olduğunu bilirler, ancak: Bunlar tanrılarımızın aracılığı iledir, derlerdi. Bunu da İbn Saib, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: Burada nimetten maksat Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'dir. Onun peygamber olduğunu bilirlerdi, sonra da inkar ederlerdi. Bu da Mücahit, Süddi ve Zeccac'tan rivayet edilmiştir.

"Onların çoğu kafirlerdir": Hasen şöyle demiştir: Hepsi kafirlerdir, çoğu zikretmiş, maksat, hepsidir (ekser için hükmi kül vardır).

وَيَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا ثُمَّ
لَا يُؤْذَنُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا وَلَا هُمْ يُسْتَعْتَبُونَ ﴿٨٤﴾ وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ
ظَلَمُوا الْعَذَابَ فَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ وَلَا هُمْ يُنْظَرُونَ
﴿٨٥﴾ وَإِذَا رَأَى الَّذِينَ أَشْرَكُوا شُرَكَاءَهُمْ قَالُوا رَبَّنَا
هَٰؤُلَاءِ شُرَكَاؤُنَا الَّذِينَ كُنَّا نَدْعُو مِنْ دُونِكَ فَأَلْقَوْا
إِلَيْهِمُ الْقَوْلَ إِنَّكُمْ لَكَاذِبُونَ ﴿٨٦﴾ وَأَلْقَوْا إِلَى اللَّهِ
يَوْمَئِذٍ السَّلَمَ وَضَلَّ عَنْهُمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٨٧﴾

84 – Hatırla o günü ki, her ümmetten bir şahit göndereceğiz. Sonra kafirlere izin verilmez ve onlardan rızalık istenilmez.

85 – Zalimler azabı gördükleri zaman onlardan hafifletilmeyecek de onlara süre verilmeyecek de.

86 – Şirk koşanlar ortaklarını (putları) gördükleri zaman: "Ey Rabbimiz, bunlar bizim senden başka ibadet ettiğimiz ortaklarımızdır" derler; onlar da şu sözü atarlar: "Şüphesiz sizler elbette yalancılarsınız".

87 – O gün teslimiyeti Allah'a bıraktılar. Uydurdukları şeyler de (putlar da) onlardan kaybo.du.

"Hatırla o günü ki her ümmetten bir şahit göndereceğiz": Yani kıyamet gününde demektir. Her ümmetin şahidi kendi peygamberidir; tasdik veya tekzip ettiklerine dair şahitlik edecektir. "Sonra kafirlere izin verilmez": Özür dilemeleri için. "Onlardan rızalık istenmez": Yani onlardan Allah'ın emrettiği şeye dönmeleri istenmez; çünkü ahiret amel yurdu değildir.

"Zalimler gördükleri zaman": Yani şirk koşanlar, demektir. "Azabı": Yani ateşi, azap "onlardan hafifletilmez. "Onlara süre de verilmez": Yani ertelenmezler ve mühlet de verilmezler. "Müşrikler ortaklarını gördükleri zaman": Yani ibadette Allah'a ortak koştukları putları gördükleri zaman, demektir. Şöyle ki Allah kendinden başka ibadet edilen bütün mabutları diriltecek, o zaman müşrikler: "Rabbimiz, bunlar senden başka ibadet ettiğimiz ortaklarımız" diyecekler.

Eğer: "Bu, Allah katında bilinen bir şeydir, "bunlar ortaklarımızdır" demelerinin faydası nedir?" denilirse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Onlar "Allah'a yemin ederiz ki biz müşrikler değildik" sözlerini gizledikleri zaman Allah onların dillerini susturmak ve organlarını konuşturmakla cazalandırır, işte o zaman tanrılarını gözleriyle gördükleri zaman: "Ey Rabbimiz, bunlar bizim ortaklarımızdır" derler, yani inkardan sonra ikrar ettik, yalanlamadan sonra tasdik ettik, derler. Maksatları da rahmeti aramak, gazaptan kaçmaktır. Sanki bu sözü günahlarını itiraf tarzında söylerler, yoksa bilmeyene bildirmek mahiyetinde söylemezler.

İkincisi: Onlar Allah Teala'nın büyük gazabını gördükleri zaman, bunlar ortaklarımızdır, derler. Maksatları da bu sözden biraz rahatlamak, günahlarını veya bir kısmını putlara yüklemektir. Çünkü onların akıllı ve iyiyi kötüyü ayırma gücü olduğunu iddia ederlerdi. Putlar da onların umutlarını boşa çıkaracak cevaplar verirler.

"Onlar da onlara şu sözü atarlar"; Yani onlara cevap verir ve: "Şüphesiz sizler yalancılarsınız" derler. Ferra: Tanrıları sözlerini reddederler, demiştir. Ebu Ubeyde de, "elkav": Derler, demiştir. Çünkü, elkaytü ila fülanin keza denir ki, ona söyledim, demektir. Alimler şöyle demişlerdir: Onlara ibadetlerini inkar ederler. Çünkü putlar cansız idiler, kendilerine ibadet edenleri bilmezlerdi. Böylece kendilerine ibadet edenleri bilmeyenlere ibadet etmekle o gün onları rezil ederler. Bu da: "İbadetlerini inkar ederler" *(Meryem: 83)* kavli gibidir.

"O gün teslimiyeti Allah'a bırakırlar": Mana: O'na teslim olurlar, demektir. Onların kim olduklarında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar müşriklerdir, bunu da çoğunluk, demiştir. Sonra teslim olmalarında da iki görüş vardır: *Birincisi:* O'nun birliğini ikrar etmekle teslim olurlar. *İkincisi:* Azabına teslim olurlar.

İkincisi: Onlar müşrikler ve bütün putlardır. Kelbi, mana şöyledir, demiştir: Onlar Allah'a teslim ve hükmüne razı olurlar.

"Uydurdukları şeyler de onlardan kayboldu": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara şefaat etme sözleri yok oldu. *İkincisi:* Şeytanın, Allah'ın ortağı ve evladı vardır diye yaldızladığı şeyler onlardan gitti.

الَّذِينَ كَفَرُوا وَصَدُّوا عَن سَبِيلِ اللَّهِ زِدْنَاهُمْ عَذَابًا
فَوْقَ الْعَذَابِ بِمَا كَانُوا يُفْسِدُونَ ﴿٨٨﴾ وَيَوْمَ نَبْعَثُ
فِي كُلِّ أُمَّةٍ شَهِيدًا عَلَيْهِم مِّنْ أَنفُسِهِمْ وَجِئْنَا بِكَ
شَهِيدًا عَلَىٰ هَٰؤُلَاءِ وَنَزَّلْنَا عَلَيْكَ الْكِتَابَ تِبْيَانًا
لِّكُلِّ شَيْءٍ وَهُدًى وَرَحْمَةً وَبُشْرَىٰ لِلْمُسْلِمِينَ ﴿٨٩﴾

88 – Onlar ki kafir oldular ve (insanları) Allah'ın yolundan çevirdiler. Biz de ettikleri bozgunculuk yüzünden onların azap üstüne azaplarını artırdık.

89 – Hatırla o günü ki her ümmetten üzerlerine kendilerinden bir şahit göndereceğiz ve seni de onların üzerine şahit getirdik. Sana kitabı her şeyi açıklamak, Müslümanlar için de hidayet, rahmet ve müjde için indirdik.

"Onlar ki kafir oldular ve insanları Allah'ın yolundan çevirdiler": İbn Abbas şöyle demiştir: İnsanları Allah'a itaat ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e iman etmekten men ettiler.

"Zidnahüm azaben fevkal azabi": Neden ilk azabı nekire etmiştir? Çünkü o, belli bir topluma özgü bir çeşit azaptır. İkinci azabı ise marife yaptı, çünkü o da cehennem ehlinin çoğunun gördüğü azaptır. Neuzu billah minennar diyenin sözündeki nâr (ateş) kadar meşhurdur. Şöyle de denilmiştir: Onlara hak ettiklerinden fazla azap edilmesi, insanları Allah'ın yolundan çevirmeleri nedeniyledir.

Artırılan bu azap hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar uzun hurma ağaçları gibi akreplerdir. Bunu Mesruk, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onlar filler gibi yılanlar ve katırlar gibi akreplerdir. Bunu da Zir, İbn Mes'ud'dan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Onlar Arş'in altında eritilmiş ve onunla azap gördükleri beş tunç nehirleridir. Bunların üçü gece kadar, ikisi de gündüz kadardır. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Dürdüncüsü: Zemheridir, bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Zeccac şöyle demiştir: Ateşten zemheri soğuğuna çıkarılırlar, şiddetli soğuğundan ateşe koşarlar.

"Seni de onların üzerine şahit getirdik": İşaret edilen bu kimseler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar, kendi kavmidir, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Ümmetidir, bunu da Mukatil, demiştir. Söz burada bitti. Sonra Allah Teala. "Sana kitabı açıklama (tibyan) için getirdik" dedi. Zeccac: Tibyan: Beyan manasına isimdir, demiştir.

"Her şeyi": Maani alimleri şöyle demişlerdir: Din işlerinden her şeyi açıklaman için; bu da ya nass ile veya bilmeyi gerektiren şeye havale etmekle olur; mesela Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'ın açıklaması veya Müslümanların icmaı gibi.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ
وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنكَرِ وَالْبَغْيِ ۚ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ
تَذَكَّرُونَ ﴿٩٠﴾ وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ إِذَا عَاهَدتُّمْ
وَلَا تَنقُضُوا الْأَيْمَانَ بَعْدَ تَوْكِيدِهَا وَقَدْ جَعَلْتُمُ اللَّهَ عَلَيْكُمْ
كَفِيلًا ۚ إِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا تَفْعَلُونَ ﴿٩١﴾ وَلَا تَكُونُوا
كَالَّتِي نَقَضَتْ غَزْلَهَا مِن بَعْدِ قُوَّةٍ أَنكَاثًا تَتَّخِذُونَ
أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ أَن تَكُونَ أُمَّةٌ هِيَ أَرْبَىٰ مِنْ أُمَّةٍ ۚ إِنَّمَا
يَبْلُوكُمُ اللَّهُ بِهِ ۚ وَلَيُبَيِّنَنَّ لَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا كُنتُمْ فِيهِ
تَخْتَلِفُونَ ﴿٩٢﴾ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَلَٰكِن يُضِلُّ
مَن يَشَاءُ وَيَهْدِي مَن يَشَاءُ ۚ وَلَتُسْأَلُنَّ عَمَّا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ ﴿٩٣﴾

90 – Şüphesiz Allah adaleti, iyiliği ve akrabalara vermeyi emreder ve haksızlığı, kötülüğü ve taşkınlığı men eder. Belki öğüt alırsınız diye size öğüt verir.

91 – Antlaştığınız zaman Allah'ın sözünü yerine getirin. Yeminleri sağlamlaştırdıktan sonra bozmayın. Oysa Allah'ı üzerinize kefil kıldınız. Şüphesiz Allah yaptığınız şeyleri bilir.

92 – Kuvvetle eğirdiğini çözüntü halinde bozan (kadın) gibi olmayın. Bir topluluk bir topluluktan daha çok olsun diye yeminlerinizi aranızda bir hile / fesat (konusu) ediniyorsunuz. Allah ancak onunla sizi sınıyor. Ve ihtilaf ettiğiniz şeyi kıyamet gününde size elbette açıklayacak.

93 – Eğer Allah dileseydi, sizi tek bir ümmet yapardı. Ancak dilediğini saptırır ve dilediğini hidayete erdirir. Yaptıklarınızdan mutlaka sorulacaksınız.

"Şüphesiz Allah adaleti emreder": Bunda dört görüş vardır:

Birincisi: O, lailahe illallah kelime-i tevhididir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: O, haktır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Allah Teala'ya amel etmede içle dışın bir olmasıdır. Bunu da Süfyan bin Uyeyne, demiştir.

Dördüncüsü: O, hak ile hüküm vermektir, bunu da Maverdi zikretmiştir. Ebu Süleyman da şöyle demiştir: Arap dilinde adalet: İnsaftır, insafın da en büyüğü nimet verenin nimetini itiraf etmektir.

"İyilik (ihsan)dan da murat edilen şeyde beş görüş vardır:

Birincisi: O, farzları yerine getirmektir, bunu İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Af'tır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* İhlastır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Allah'a O'nu görür gibi ibadet etmektir, bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Beşincisi:* İçin dıştan daha güzel olmasıdır.

"Akrabalara vermeyi": Bundan maksat da: Sıla-i rahimdir. Fahşa'da da iki görüş vardır:

Birincisi: O, zinadır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Masiyetlerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Münker = kötülük"te de dört görüş vardır:

Birincisi: O, şirktir, bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* O, ne şeri-

atte ne de sünnette bilinmeyen şeydir. *Üçüncüsü:* Yapıldığı takdirde Allah Teala'nın ateş va'dettiği şeydir. Bu ikisini İbn Saib, demiştir. *Dördüncüsü:* İnsanın dışının içinden daha güzel olmasıdır. Bunu da Süfyan bir Uyeyne, demiştir. Bağy (taşkınlık) ise: İbn Abbas: O, zulümdür, demiştir. Onun şerhi de şuralarda geçti: Bakara: 173; A'raf: 33; Yunus: 23, 90.

"Size öğüt verir": İbn Abbas: Sizi tedip eder, demiştir. Biz de va'z'ın manasını Nisa suresi, ayet 58'de zikretmiş bulunuyoruz. "Tezekkerun": Öğüt alırsınız manasınadır. İbn Mes'ud: Bu ayet Kur'an'da hayrı ve şerri içine en kapsamlı şekilde alan ayettir. Hasen Basri de şöyle demiştir: Allah'a yemin ederim ki adalet ve ihsan Allah'a itaat namına ne varsa hepsini içine almıştır. Fahşa ve münker de Allah'a isyan türünden ne varsa, onlar da onu içine almıştır.

"Allah'ın sözünü yerine getirin": Kimler hakkında indiğinde iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, cahiliye halkının yeminleri hakkında inmiştir. Bunu da Mücahit ile Katade, demişlerdir.

İkincisi: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e biat edenler hakkında inmiştir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Yerine getirilmesi gereken söz, yapması güzel olan şeydir. Bir kul bunu va'dederse, onu yerine getirmesi gerekir. Va'd, sözdür. "Yeminleri sağlamlaştırdıktan sonra bozmayın": Yani yemine azmedip karar vermekle ağırlaştırıp kuvvetlendirdikten sonra, demektir. Boş yere yapılan yemin ise öyle değildir. Vekkettüşşey'e tevkiden, Hicaz halkının lehçesidir. Necit halkı ise: Ekkettuhu te'kiden, derler. Zeccac şöyle demiştir: Vekkettül emre ve ekkettü, ikisi de iyi lügattir, vav asıldır, hemze ondan bedeldir.

"Allah'ı üzerinize kefil kıldınız": Yani yemini yerine getirmede, şöyle ki kim Allah'a yemin ederse, yemin ettiği şeyi yerine getirmede Allah'ı kefil etmiştir.

Müfessirlerin "kefil"in manasında üç görüşleri vardır:

Birincisi: Şahittir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *İkincisi:* Vekildir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Akdinizi gözetleyen muhafız demektir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir.

"Eğirdiğini bozan kadın gibi olmayın": Mücahit şöyle demiştir: Bu, Necit halkı kadınlarının yaptığı bir şeydir, birileri ipini bozar, sonra onu dider, sonra da onu yünle karıştırır ve eğirirdi. Mukatil şöyle demiştir: Bu, Rayta adında bir kadındır, babası Amr bin

Ka'b'dır. İp eğirdiği zaman onu bozardı. İbn Saib de: Adı "Raita"dır, demiştir. İbn Enbari de: İsmi: Rayta bin Amr el – Mürriyye'dir, demiştir. Lakabı, Ca'râ idi, o, Mekke halkındandır. Muhataplarca bilinen biri idi, onu sıfatı ile tanıdılar. Bu işte onun bir benzeri yoktu. Gayet ahmak idi. Pamuk veya yün eğirir, onu sapasağlam yapar sonra da hizmetçisine onu kesmesini emrederdi. Bazıları şöyle demiştir: O ve hizmetçileri ip eğirirdi, sonra onlara eğirdiklerini çözmelerini emrederdi. Allah Teala, sözünü bozanlara onu misal getirdi. "Nekadat (mazi), tenkudu (muzari) manasınadır, tıpkı "ve nâda ashabul cenneti" *(A'raf: 43)* kavlinde olduğu gibi ki, yünadi manasınadır.

Eğirmekten murat edilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, bildiğimiz eğirmedir, ister pamuktan, ister yünden isterse kıldan olsun. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: O, iptir, bunu da mücahit, demiştir. "Min ba'di kuvvetin": Katade: Sağlam yaptıktan sonra, demiştir. "Enkasen": "enkadan = çözüntü" halinde demektir. İbn Kuteybe de: Enkâs eğrilen ip ve sairenin çözüntüsüdür, demiştir. Tekili: Niks'tir. Diyor ki: Sağlam yemin ettikten ve söz verdikten sonra onu bozup da günaha girmeyin; sonra eğirip dokuyan, sonra o dokuduğunu bozan, onu çözüntü haline getiren kadın gibi olursunuz.

"Yeminlerinizi aranızda fesat konusu (dehal) ediniyorsunuz": Yani hiyanet, hile ve aldatmaca konusu ediniyorsunuz. İçine ayıp giren her şeye medhul denir ve onda dehal (kusur) vardır, denir.

"Bir topluluk olsun diye": "Daha çok, bir topluluktan". Zeccac, mana: Bir topluluğun daha çok olmasıyla, demiştir. Rebeşşey'ü yerbu, denir ki: Çoğalmak manasınadır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Dilciler: "Hiye erba" derler ki, sayısı daha çok, demektir. Mücahit de şöyle demiştir: Onlar yeminle dostluklar (ittifaklar) kurarlardı, sonra onlardan daha çoğunu ve kuvvetlisini bulur; onların ittifakını bozar, yenilerle antlaşma yaparlardı. İşte bundan men edildiler. Ferra da, mana şöyledir, demiştir: Bir topluluğa az oldukları, sizin de çok olduğunuz veya sizin az, onların ise çok olmalarından dolayı haksızlık etmeyin, o zaman onları yeminle aldatmış olursunuz.

"Allah ancak sizi onunla sınıyor": Bu ayette de üç görüş vardır:

Birincisi: O, çokluğa racidir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Saib ve Mukatil, demişlerdir ki, mana şöyle olur: Allah ancak sizi çoklukla imtihan ediyor. Eğer iki topluluk arasında sözleşme olur ve biri daha çok olursa, az olanla antlaşmayı bozmak yakışık almaz. Eğer: Çokluktan kinaye edince "biha" demesi gerekirdi, denilirse, İbn

Enbari buna şöyle cevap vermiştir: Kesret (çokluk) gerçek müennes değildir, müzekker manasına alınmıştır. Nitekim sayha lafzı da sıyah itibarı ile müzekker kabul edilmiştir.

İkincisi: O, antlaşmaya racidir; çünkü yeminler ona delalet etmektedir. O zaman zahir hükmünde olur. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

Üçüncüsü: O, yemini yerine getirmeye (vefa göstermeye) racidir. Bunu da bazı müfessirler zikretmiştir.

"Allah dileseydi sizi bir tek ümmet yapardı": Biz de bunu Hud suresinin sonunda, ayet 118'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Ancak Allah dilediğini saptırır": Bu, açıkça Kaderiyecileri yalanlamaktadır; çünkü saptırma ve hidayeti kendine nisbet etmiş ve o ikisini dilemesine bağlamıştır.

وَلَا تَتَّخِذُوا أَيْمَانَكُمْ دَخَلًا بَيْنَكُمْ فَتَزِلَّ قَدَمٌ بَعْدَ
ثُبُوتِهَا وَتَذُوقُوا السُّوءَ بِمَا صَدَدْتُمْ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَلَكُمْ
عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٩٤﴾ وَلَا تَشْتَرُوا بِعَهْدِ اللَّهِ ثَمَنًا قَلِيلًا إِنَّمَا
عِنْدَ اللَّهِ هُوَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٩٥﴾ مَا عِنْدَكُمْ
يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ وَلَنَجْزِيَنَّ الَّذِينَ صَبَرُوا أَجْرَهُمْ
بِأَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

94 – Yeminlerinizi aranızda fesat mevzuu edinmeyin; sonra sebatından sonra ayaklar kayar ve Allah'ın yolundan çevirdiğiniz için kötülüğü / azabı tadarsınız. Ve sizin için büyük bir azap vardır.

95 – Allah'ın sözünü az bir pahaya satmayın. Gerçekten Allah katındaki şey, eğer bilirseniz sizin için daha hayırlıdır.

96 – Sizin yanınızdaki biter, Allah'ın yanındaki ise bakidir. Sabredenlere mükafatlarını yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.

"Yeminlerinizi aranızda fesat mevzuu edinmeyin": Bu, aldatma için yapılan yeminleri yasaklayan söz başıdır. "Sonra sebatından sonra ayaklar kayar": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Bu, bir misaldir; afiyetten sonra derde müptela olan veya esenlikten sonra tehlikeye düşen için söylenir ve: Zellet bihi kademuh (ayağı kaydı) denir.

Mukatil de şöyle demiştir: Yemini bozanın dininde ayağı kayar, tıpkı bir adamın doğruluğa erdikten sonra ayağının kayması gibi. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile İslam ve dine yardım üzerine biat edenleri verdikleri sözü bozmaktan men etmektedir. "Kötülüğü tadarsınız" kavli de bunu göstermektedir. Kötülük ise azap demektir. "İnsanları Allah'ın yolundan çevirmeniz nedeniyle": Demek istiyor ki: Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile olan sözleşmelerini bozunca, İnsanları İslam'dan çevirmiş ve azabı hak etmiş olurlar.

"Sizin için büyük bir azap vardır": Yani ahirette. Sonra bunu: "Allah'ın sözünü az bir pahaya satmayın" kavli ile pekiştirdi. Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayetle şöyle demiştir: Bu, bir arazi meselesinde Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e dava için gelen iki adam hakkında inmiştir. Onlardan birine: "İydan bin Eşu" deniyordu ki, toprak sahibi (davacı) o idi. Diğerine de "İmruulkays" deniyordu. Davalı da bu idi. İmruulkays yemin etmeye kalkıştı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu durdurdu; ayet de bunun üzerine indi. Ebu Bekir el – Hatib de, arazi sahibinin adının "Rebia bin Abdan veya Aydan (aynın fethi ve iki noktalı ye ile). Ayetin manası şöyledir: Sözleşmelerinizi bozmayın; onu bozup da az bir dünya matahı almaya kalkışmayın, Vefakarlık göstermenize karşılık olarak Allah'ın yanındaki sevap, sizin için gelip geçici dünya malından daha hayırlıdır. "Sizin yanınızdaki tükenir": Yani fena bulur, "Allah'ın yanındaki ise" ahirette "bakidir". İbn Kesir bir rivayette ye ile vakfetmiştir. Vasılda ise yenin hazfedilmesinde ihtilaf yoktur. "Velenecziyennellezine saberu": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze ve Kisai, ye ile: "Veleyecziyenne" okumuşlardır. İbn Kesir ile Asım da, nun ile: "Velenecziyenne" okumuşlardır. "Velenecziyennehüm ecrehüm"de ise onun nun ile olduğunda ihtilaf etmemişlerdir. Ayetin manası şöyledir: O'nun emrine sabredenleri dünyada yaptıklarının en güzeli ile ödüllendirecek ve kötülüklerinden vaz geçeceğiz.

مَنْ عَمِلَ صَالِحًا مِنْ ذَكَرٍ اَوْ اُنْثٰى
وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَلَنُحْيِيَنَّهُ حَيٰوةً طَيِّبَةً وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ اَجْرَهُمْ
بِاَحْسَنِ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ ﴿٩٧﴾

97 – Erkekten veya kadından kim mü'min olarak iyi bir şey yaparsa, ona elbette hoş bir hayat yaşatacağız ve onlara mükafatlarını yaptıklarının en güzeli ile vereceğiz.

"Erkekten veya kadından kim mü'min olarak iyi bir şey yaparsa": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Zikri geçen İmruulkays yemin etmek istediği hakkı ikrar etti, bunun üzerine: "Kim iyi bir şey yaparsa" ayeti indi. O da onun hakkı ikrar etmesidir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Tevrat ehlinden, İncil ehlinden, putperestlerden birkaç kişi oturup meziyetlerini saydılar; ayet bunun üzerine indi. Buna da Ebu Salih, demiştir.

"Ona elbette hoş bir hayat yaşatacağız": Bu hoş hayatın nerede olacağı hakkında üç görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O dünyadadır, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Sonra bunda da müfessirlerin dokuz görüşü vardır: *Birincisi:* O, kanaattir, bunu Hazreti Ali radıyallahu anh, bir rivayette İbn Abbas, bir rivayette Hasen Basri ve Vehb bin Münebbih, demişlerdir. *İkincisi:* O, helal rızıktır, bunu Ebu Malik, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dahhak da: Helal yer ve helal giyer, demiştir. *Üçüncüsü:* O, mutluluktur, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* O, itaattir, bunu da İkrime, demiştir. *Beşincisi:* O, gündelik rızıktır, bunu da Katade, demiştir. *Altıncısı:* O, ibadetin tadını almaktır. Bunu da Ebu Bekir el – Verrak, demiştir. *Sekizincisi:* Afiyet ve yeterliktir. Dokuzuncusu kazaya rızadır. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir.

İkincisi: O ahirettedir, bunu da Hasen, Mücahit, Said bin Cübeyr, Katade ve İbn Zeyd, demişlerdir. Bu da ancak cennette olur.

Üçüncüsü: Bu, kabirdedir, bunu da Ebu Gassan, Şerik'ten rivayet etmiştir.

فَاِذَا قَرَاْتَ الْقُرْاٰنَ
فَاسْتَعِذْ بِاللّٰهِ مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ ﴿٩٨﴾ اِنَّهُ لَيْسَ
لَهُ سُلْطَانٌ عَلَى الَّذِينَ اٰمَنُوا وَعَلٰى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ ﴿٩٩﴾
اِنَّمَا سُلْطَانُهُ عَلَى الَّذِينَ يَتَوَلَّوْنَهُ وَالَّذِينَ هُمْ بِهِ مُشْرِكُونَ
﴿١٠٠﴾ وَاِذَا بَدَّلْنَا اٰيَةً مَكَانَ اٰيَةٍ وَاللّٰهُ اَعْلَمُ بِمَا
يُنَزِّلُ قَالُوا اِنَّمَا اَنْتَ مُفْتَرٍ بَلْ اَكْثَرُهُمْ

لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٠١﴾ قُلْ نَزَّلَهُ رُوحُ الْقُدُسِ مِنْ رَبِّكَ بِالْحَقِّ
لِيُثَبِّتَ الَّذِينَ اٰمَنُوا وَهُدًى وَبُشْرٰى لِلْمُسْلِمِينَ ﴿١٠٢﴾

98 – Kur'an okuduğun zaman kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.

99 – Gerçek şu ki onun iman edenler ve Rablerine güvenenler üzerinde bir gücü yoktur.

100 – Onun gücü ancak onu veli edinenler ve onu (Allah'a) şirk koşanlar üzerindedir.

101 – Eğer biz bir ayetin yerine başka bir ayeti değiştirirsek – ki Allah indirdiği şeyi daha iyi bilendir – "Sen ancak bir iftiracısın" derler. Hayır, onların çoğu bilmezler.

102 – De ki. "Onu Kutsal Ruh, iman edenleri sağlamlaştırmak ve Müslümanlara da hidayet ve müjde olmak için hak ile indirdi".

"Kur'an okuduğun zaman Allah'a sığın": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Mana şöyledir: Kur'an okumak istediğin zaman euzu çek. Bu; "namaza kalktığın zaman yüzlerinizi yıkayın" *(Maide: 6)*; "Onlardan bir şey istediğiniz zaman perdenin arkasından isteyin" *(Ahzab: 53)*; "Peygambere gizli bir şey söylediğiniz zaman gizli konuşmanızdan önce bir sadaka verin" *(Mücadele: 12)* ifadeleri gibidir. Mesela konuşurken: Yemek yediğin zaman: Bismillah, de, denir. Bu, bütün ulemanın ve dilcilerin görüşüdür.

İkincisi: Bu, zahirine göredir ve euzu de okumadan sonradır. Bu Ebu Hureyre ile Davud'dan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Burada takdim ve tehir vardır, mana şöyledir: Allah'a sığındığın zaman oku. Bunu da Ebu Hatim Sicistani, demiştir. En doğrusu birincisidir.

Hüküm: Okuma sırasında euzu çekmek namazda ve dışında sünnettir.

Onun şekli hakkında İmam Ahmed'den iki rivayet vardır:

Birincisi: Euzu billahi mineş şeytanirracim, innallahe hüvessemiul alim'dir. Bunu Ebu Bekir el – Mervezi rivayet etmiştir.

İkincisi: Şöyledir: Euzu billahis semiil alimi mineş şeytanirracim, innallahe hüvessemiül alim. Bunu da Hanbel rivayet etmiştir. Biz de "euzu"nün manasını kitabın başında (sayfa: 7'de) açıklamış bulunuyoruz. Şeytan kelimesinin türevini de Bakara: 14, recim'inkini de Al-i İmran: 36'da şerh etmiş bulunuyoruz.

"Gerçek şu ki onun iman edenler üzerinde bir gücü yoktur": "Güçten (sultandan) murat edilen şey üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, yönetmedir, sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Onun mü'minler üzerinde hiçbir şekilde yönetme gücü yoktur. Çünkü Allah Teala ona böyle bir imkan vermemiş ve: "Gerçek şu ki benim kullarımın üzerinde bir gücün yoktur, ancak sana uyan azgınlar hariç" demiştir *(Hicr: 42). İkincisi:* Onun onların üzerinde bir gücü yoktur, çünkü euzu çekerek ondan Allah'a sığınırlar. *Üçüncüsü:* Onları bağışlanmayacak günaha sürükleme kudreti yoktur.

İkincisi: O, delildir, mana da şöyledir: Onları davet ettiği masiyetlere karşı bir delili yoktur. Bunu da Mücahit demiştir.

"Onun gücü ancak onu veli edinenler üzerindedir (yetevellevnehu)": Manası: Ona itaat edenler üzerindedir, demektir.

Hu zamiri hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, Allah Teala'ya racidir, bunu da Mücahit ile Dahhak, demişlerdir.

İkincisi: O, şeytana racidir, mana da: Onlar da onun yüzünden Allah'a şirk koşanlardır. Bu şuna benzer: Fülan senin yüzünden alim oldu, yani senin için, demektir. Bu, İbn Kuteybe'nin görüşüdür. İbn Enbari, mana şöyledir, demiştir: Onlar ibadetlerinde İblis'i ortak etmekle Allah Teala'ya şirk koşanlardır.

"Bir ayeti bir ayetin yerine değiştirdiğimiz zaman": İniş sebebi şöyledir: Allah Teala bir ayet indirirdi, onunla bir süre amel edilirdi, sonra da onu değiştirirdi. Bunun üzerine Kureyş kafirleri: Muhammed başka değil ashabı ile alay ediyor; onlara bugün bir şey emrediyor, yarın onlara daha kolayını getiriyor, dediler. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mana da: Bir ayeti başka bir ayetle neshettiğimiz zaman, demektir. Nesih de ya hüküm ve okumanın neshi ile olur yahutta okuma kalmakla beraber hükmün neshi ile olur. "Allah indirdiği şeyi daha iyi bilendir": Nasih ve mensuh, ağır ve hafif olarak, O, bundaki menfaati daha iyi bilir. "Sen ancak bir iftiracısın, derler": Yani yalancı, demektir. "Hayır, onların çoğu bilmezler": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu Allah'ın indirdiğini bilmezler. *İkincisi:* Neshin faydasını bilmezler.

"De ki. Onu indirdi": Yani Kur'an'ı, "Kutsal Ruh": Yani Cebrail, demektir. Biz de bu ismi Bakara 87'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbinden": Yani O'nun kelamından, demektir. "Hak ile": Yani doğru bir emirle. "İman edenleri sağlamlaştırmak için": İçindeki açık delillerle, o zaman yakînleri daha da artar.

وَلَقَدْ نَعْلَمُ اَنَّهُمْ يَقُولُونَ اِنَّمَا يُعَلِّمُهُ بَشَرٌ لِسَانُ
الَّذٖى يُلْحِدُونَ اِلَيْهِ اَعْجَمِىٌّ وَهٰذَا لِسَانٌ عَرَبِىٌّ مُبٖينٌ
﴿١٠٣﴾ اِنَّ الَّذٖينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ لَا يَهْدٖيهِمُ اللّٰهُ
وَلَهُمْ عَذَابٌ اَلٖيمٌ ﴿١٠٤﴾ اِنَّمَا يَفْتَرِى الْكَذِبَ الَّذٖينَ
لَا يُؤْمِنُونَ بِاٰيَاتِ اللّٰهِ وَاُو۬لٰٓئِكَ هُمُ الْكَاذِبُونَ ﴿١٠٥﴾

103 – Andolsun ki onların: "Ona ancak bir beşer öğretiyor" dediklerini biliyoruz. Ona nisbet ettiklerinin dili yabancı, bu ise apaçık Arapça bir dildir.

104 – Şüphesiz Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler var ya, Allah onlara hidayet etmez ve onlar için acıklı bir azap vardır.

105 – Yalanı ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyen er uydurur. İşte onlar yalancıların ta kendileridir.

"Onların dediklerini biliyoruz": Yani Kureyş'in dediklerini biliyoruz. "Ona ancak bir beşer öğretiyor": Yani bir adam öğretiyor; o, Allah katından değildir, dediklerini biliyoruz, demektir.

Bu beşerden kimi kastettikleri hususunda da dokuz görüş vardır:

Birincisi: O, Muğire oğullarının bir kölesi idi, ona "Yaiş" derlerdi. Tevrat okurdu. Muhammed ondan öğreniyor, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İkrime de bir rivayette şöyle demiştir: Bu köle Amir bin Lüey oğullarına ait ve Rum idi.

İkincisi: O, Mekke'de "Bel'am" adında bir genç idi, Hıristiyan ve yabancı idi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onu öğretirdi. Müşrikler onun giriş çıkışını görünce, bunu dediler. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e katiplik eden biri hakkında inmiştir. Efendimiz ona "semiün alim" dikte ettirir; o ise "azizün hakim" veya benzer bir şey yazardı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona: Nasıl yazarsan öyledir" dedi; onun da bundan kafası karıştı ve: Muhammed işi bana bırakıyor, ben de istediğimi yazıyorum, dedi. Bu da Said bin Müseyyeb'ten rivayet edilmiştir.

Dördüncüsü: O, Kureyşli bir kadına ait bir köleydi, ona "Cabir",

derlerdi. Cabir, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelir; ondan öğrenirdi. Bunun üzerine müşrikler: Muhammed bundan öğreniyor, dediler. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Beşincisi: Onlar Selman Farisi'yi kastettiler, bunu da Dahhak, demiştir. Bu uzak bir ihtimaldir; çünkü Selman Medine'de Müslüman oldu, bu ayet ise Mekki'dir.

Altıncısı: Onlar bununla bir demirciyi kastettiler. Ona Hıristiyan Yuhanna, derlerdi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Yedincisi: Onlar bundan Amir bin el – Hadrami'nin bir kölesini kastettiler. Yahudi ve yabancı idi. İsmi Yesar, künyesi ise Ebu Fükeyhe idi. Bunu da Mukatil, demiştir. Said bin Cübeyr'den de benzeri bir görüş rivayet edilmiştir. Ancak o: Yahudi idi, dememiştir.

Sekizincisi: Onunla Ayiş adında yabancı bir köleyi kastettiler, Huveytıb'ın kölesi idi. Müslüman olmuştu. Bunu da Ferra ile Zeccac, demişlerdir.

Dokuzuncusu: Onlar iki kişi idiler. Abdullah bin Müslim el – Hadrami şöyle demiştir: Bizim Aynitemr halkından iki kölemiz vardı, birine: Yesar, diğerine de: Cebr, derlerdi. Bunlar Mekke'de kılıç yaparlar ve İncil okurlardı. Bazen Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem bunlara uğrardı, onlar da okurlardı; o da durur dinlerdi. Bunun üzerine müşrikler: O, ancak bu ikisinden öğreniyor, dediler. İbn Enbari şöyle demiştir: Bu görüşe göre beşer, iki kimseye denilmiş olur. Beşer cins isimlerindendir, ikiye de denir, nitekim ahad (bir kimse) de ikiye, çoğula, erkeğe ve dişiye denilir.

"Lisanüllezi yülhidune ileyhi": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Asım, yenin zammı ve hanın kesri ile: "Yülhidune" okumuşlar; Hamze ile Kisai de, yenin ve hanın fethi ile: "Yelhadune" okumuşlardır. Birinci kıraat hakkında İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Yülhidune": Ona meylederler, ona öğrettiğini iddia ederler. İlhad'ın aslı meyildir. Ferra da, yenin zammesi ile: "Yülhudine": İtiraz ederler, demiş ve "men yürid fihi biilhadin bizulmin" *(Hac: 25)* ayetinin de bundan olduğunu söylemiş, yani itiraz ederler, demiştir. Ye'nin fethi ile "yelhadun" ise: Meylederler, demektir. Zeccac da: Yelhadune ileyhi: Onun yabancı dil olduğunu söylemeye yeltenirler, demiştir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Halk tabakası nerede ise acemi ile a'cemiyi, arabi ile a'rabiyi ayıramazlar. A'cemi: çölde de yaşasa düzgün konuşamayan, demektir. Acemi ise: Düzgün de konuşsa yabancı, demektir. A'rabi ise: Bedevidir. Arabi ise: Bedevi olmasa da Arab'a mensup, demektir.

"Bu, bir dildir": Yani Kur'an, "Arapça" bir dildir. Yani sahibi Arapça konuşuyor, demektir.

"Yalanı ancak Allah'ın ayetlerine iman etmeyenler uydurur": Yani ancak Allah'ın meydana getireceği ayetleri gördükleri zaman ona inanmayanlar uydurur, demektir. "İşte onlar yalancıların ta kendileridir": Yani yalan onların ayrılmaz sıfatıdır ve kökleşmiş bir adetidir. Bu da onların: "Sen ancak bir iftiracısın" *(Nahl: 101)* sözlerine reddiyedir. Bu ayet yalanı en veciz şekilde men etmektedir; çünkü onun iman etmeyenlere has bir şey olduğunu vurgulamaktadır.

مَنْ كَفَرَ بِاللّٰهِ مِنْ بَعْدِ اِيمَانِهِ اِلَّا مَنْ اُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ
بِالْاِيمَانِ وَلٰكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا فَعَلَيْهِمْ
غَضَبٌ مِنَ اللّٰهِ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٦﴾ ذٰلِكَ
بِاَنَّهُمُ اسْتَحَبُّوا الْحَيٰوةَ الدُّنْيَا عَلَى الْاٰخِرَةِ وَاَنَّ
اللّٰهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿١٠٧﴾ اُولٰٓئِكَ
الَّذِينَ طَبَعَ اللّٰهُ عَلٰى قُلُوبِهِمْ وَسَمْعِهِمْ وَاَبْصَارِهِمْ
وَاُولٰٓئِكَ هُمُ الْغَافِلُونَ ﴿١٠٨﴾ لَا جَرَمَ اَنَّهُمْ
فِي الْاٰخِرَةِ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٠٩﴾ ثُمَّ اِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ
هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا
اِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٠﴾
يَوْمَ تَأْتِي كُلُّ نَفْسٍ تُجَادِلُ عَنْ نَفْسِهَا وَتُوَفّٰى كُلُّ نَفْسٍ مَا
عَمِلَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿١١١﴾

106 – Kim imanından sonra Allah'ı inkar eder, ancak bundan zorlandığı halde kalbi imanla rahat olan müstesnadır, fakat (zorlama karşısında) küfre göğüs açarsa, işte onlara Allah'tan bir gazap vardır. Ve onlar için büyük bir azap vardır.

107 – Çünkü onlar dünya hayatını ahirete tercih ettiler. Şüphesiz Allah kafirler kavmine hidayet etmez.

108 – İşte Allah onların kalplerine, kulaklarına ve gözlerine mühür basmıştır. İşte onlar gafillerin ta kendileridir.

109 – Şüphe yoktur ki gerçekten onlar ahirette ziyan edenlerin ta kendileridir.

110 – Sonra gerçekten Rabbin işkence gördükten sonra hicret edenler, sonra da cihat ve sabredenler için, şüphesiz Rabbin bunun ardından elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

111 – O gün her nefis gelir kendisi için mücadele eder. Her nefse yaptığı tam verilir ve onlara zulmedilmez.

"Kim imanından sonra Allah'ı inkar ederse": Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh el – Kureşi, Mikyes bin Sababe, Abdullah bin Enes bin Hatal, Tu'me bin Übeyrik, Kays bin Velid bin Muğire ve Kays bin Fakih el – Mahzumu hakkında inmiştir.

"Ancak zorlananlar müstesnadır": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, Ammar bin Yasir hakkında inmiştir; müşrikler onu yakalayıp işkence ettiler; o da diliyle isteklerini yerine getirdi. Bunu Mücahit, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir.

İkincisi: Nisa suresinde: "Melekler nefislerine zulmedenlerin canlarını alır..." 96 ve 97. ayetleri inince Medine'deki müslümanlar bunu Mekke'dekilere yazdılar. Bunun üzerine İslam'ı ikrar eden bazı kimseler çıktılar; müşrikler de onları takip ettiler. Yakalayıp onları dinden çıkmaya zorladılar, onlar da kısmen isteklerini yerine getirdiler; işte bunun üzerine "ancak zorlandığı halde kalbi imanla rahat olan müstesnadır" kavli indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit de böyle demiştir.

Üçüncüsü: O, Ayyaş bin Ebi Rebia hakkında inmiştir. O hicret etmişti; annesi, oğlu dönünceye kadar gölgelenmeyeceğine ve doyuncaya kadar yemeyeceğine yemin etti (açlık grevine başladı). O da annesine döndü; müşrikler de onu zorladılar; o da onların bazı isteklerini karşıladı. Bunu da İbn Sirin, demiştir.

Dördüncüsü: İbn Hadrami'nin kölesi Cebr hakkında inmiştir; o Yahudi iken Müslüman olmuştu. Efendisi onu dövdü; o da tekrar Yahudiliğe döndü. Bunu da Mukatil, demiştir. "Fakat küfre göğüs açanlar": Mukatil: Bunlar ayetin başında ismi verilen kimselerdir, demiştir.

Tefsir: Nahiv alimleri: "men kefere" ile "lakin men şeraha" kavilleri üzerinde ihtilaf etmişlerdir: Kufe ekolüne mensup olanlar şöyle dediler: İkisinin de cevabı "fealeyhim gadabun" kavlidir. Basra ekolüne mensup olanlar ise şöyle dediler: Hayır, "men kefere" kavli, "ellezine layü'minun" üzerine dönük olarak merfudur. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Men kefere"nin haberinin mahzuf olması da caizdir; çünkü manası açıktır, takdiri de şöyledir: Fallahu aleyhi gadbanu (Allah ona gazap etmiştir).

"Kalbi imanla rahat olan": Yani onda sükunet bulup ona razı olan, demektir. "Ancak küfre göğüs geren müstesnadır": Katade: Onu tercih ederek ve seçerek yapan, demiştir. İbn Kuteybe de: Kabul ederek ona göğüs açan müstesnadır, demiştir. Ebu Ubeyde de, mana şöyledir, demiştir: Nefsi ile onun arkasına düşen ve ona göğüs açan müstesnadır. Ma yenşerihu sadri bizalik, derler ki, bunu içim almıyor, demektir."Fealeyhim ğadabun" kavli ise cemi şeklinde gelmiştir; çünkü "men" cem'e de kullanılır.

Fıkıh: Küfür kelimesini söylemeye zorlama yapılırsa, onu söylemek mubahtır.

Bunu mubah kılan zorlama hakkında İmam Ahmet'ten iki rivayet vardır:

Birincisi: O, emredileni yapmadığı takdirde nefsinden veya bir organının telef olmasından korkmaktır.

İkincisi: İşkence edilmedikçe korkutma zorlama sayılmaz. Takiyye yapmak caiz olunca, en iyisi onu yapmamaktır. İmam Ahmed bunu şöyle açıklamıştır: Bir esir öldürülme ile içki içme arasında seçim yapma zorunda bırakılırsa, ölüme sabrederse, onun için şereftir; eğer sabretmezse onun için müsaade vardır. İmam Ahmedi'n bu ifadesinin zahirinden, bunun caiz olduğu çıkar. Ondan Esrem de içki içme konusunda takiyye hususunda şöyle dediğini rivayet etmiştir: Takiyye ancak sözde olur. Bunun da zahiri, yukarıdaki durumun caiz olmamasıdır. Ama zina etmeye zorlanırsa, o fi'li yapması caiz olmaz. Zorlama geçerli sayılmaz. Eğer talak üzerine zorlanırsa, talakı geçerli olmaz. İmam Ahmed bunu açıkça söylemiştir. Malik ile Şafii de bu görüştedirler. Ebu Hanife ise: Talakı vaki olur, demiştir.

"Çünkü onlar dünya hayatını tercih ettiler (zalike biennehüm)": Zalike ile işaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, gazap ile azaptır, bunu da Mukatil, demiştir.

İkincisi: O, göğsün küfre açılmasıdır. "İstahabbu" da: Dünyayı sevdiler, onu ahirete tercih ettiler, demektir.

"Ve ennallahe": Yani Allah onların hidayetini istemediği için, demektir. Bundan ötesinin şerhi ise Bakara: 7; Nisa: 155 ve Maide: 67'de geçmiştir. "Onlar gafillerin ta kendileridir": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar kendilerine ne yapılmak istendiğinden gafillerdir. Bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ahiretten gafillerdir, bunu da Mukatil, demiştir.

"Lecereme": Bunun şerhi de Hud: 22'de geçmiştir.

"Sonra gerçekten Rabbin işkence gördükten sonra hicret edenler için çok bağışlayıcıdır": Kimler hakkında indiğinde dört görüş halinde ihtilaf etmişlerdir.

Birincisi: O, Mekke'de Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabından zorda kalanlar hakkında inmiştir. Bunu Said bin Cübeyr İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Müslümanlardan bir bölük, hicret için çıktılar; müşrikler bunlara yetiştiler; onlar da bazı tavizler verdiler. İşte "İnsanlardan kimi de vardır ki Allah'a iman ettik, derler; Allah uğrunda eziyete maruz kaldıkları zaman insanların işkencesini Allah'ın azabı gibi sayarlar" *(Ankebut: 10)* ayeti inince, Müslümanlar bunu onlara yazdılar. Onlar da çıktılar; müşrikler onlara yetişip onlarla savaştılar. Kurtulan kurtuldu, öldürülen de öldürüldü. İşte bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: O, Abdullah bin Sa'd bin Ebi Serh hakkında inmiştir; şeytan onun boynuna binmişti, o da kafirlere katıldı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke fethedildiği gün onun öldürülmesini emretti; o da Osman bin Affan'a sığındı. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de ona aman verdi. Bu da İbn Abbas, Hasen ve İkrime'den rivayet edilmiştir. Bu akla uzaktır; çünkü adı geçen şahıs her ne kadar İslam'a dönmüşse de fetihle hicret sona ermişti.

Dördüncüsü: O; Ayyaş bin Ebi Rebia, Ebu Cendel bin Süheyl bin Amr ve Abdullah bin Esid es – Sekafi hakkında inmiştir. Bunu da Mukatil, demiştir.

"Min ba'di ma fütinu": Çoğunluk fenin zammı ve tenin kesri ile "fütinu" okumuşlardır, mana da: Müşrikler onları dinlerinden döndürdükten sonra, demektir. Abdullah bin Amir, fenin ve tenin fethi ile: "Fetenu" okumuştur, mana da: İnsanları Allah'ın dininden dör-

dürmelerinden sonra demektir ki, müşriklerden Müslüman olanlara işaret etmektedir. Ebu Ali de şöyle demiştir: Takiyye göstererek kendilerini fitneye maruz bırakmalarından sonra, çünkü o zamanlar izin henüz inmemişti.

"Sonra cihat ettiler": Yani Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in yanında savaştılar, "ve sabrettiler": Dine ve cihada, demektir. "Şüphesiz Rabbin bunun ardından": Ha zamirinin mercii hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Fitnedir, bu da Mukatil'in görüşüdür. *İkincisi:* O yaptıkları iştir, bunu da Zeccac, demiştir.

Üçüncüsü: Cihat, hicret ve sabırdır. *Dördüncüsü:* Hicrettir. Bu ikisini ve onlardan önceki ikisini İbn Enbari zikretmiştir.

"Yevme te'ti": Bu, iki şeyden biri ile mansuptur; ya şu manaya mansuptur: İnne rabbeke leğafurur rahim (şüphesiz Rabbin o gün geldiği zaman elbette çok bağışlayıcıdır), ya da: Hatırla o günü ki (gizli emir fi'liyle) mansuptur. "Her nefis kendi nefsi için mücadele eder": Yani nefsinden taraf mücadele eder, demektir ki her insan kendini savunur, demektir. Rivayete göre Ömer bin Hattab, Ka'bu'l – Ahbar'a: Ey Ka'b, konuş da bizi korkut, dedi. O da şöyle konuştu: Cehennem öyle bir kükrer ki dizleri üstü çökmeyen ne Allah'a yakın bir melek ne de mürsel bir peygamber kalır. Hatta İbrahim Halilurrahman bile Halilliğini ortaya atar ve: Ya Rabbi, ben senin Halil'in İbrahim'im, nefsimden başkasını istemem, der. Bunun Allah'ın kitabındaki tasdiki de: "O gün her nefis gelir kendini savunur" ayetidir. Biz de cidal'ın manasını Hud: 32'de şerh etmiş bulunuyoruz.

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا قَرْيَةً
كَانَتْ آمِنَةً مُطْمَئِنَّةً يَأْتِيهَا رِزْقُهَا رَغَدًا مِنْ كُلِّ مَكَانٍ
فَكَفَرَتْ بِأَنْعُمِ اللَّهِ فَأَذَاقَهَا اللَّهُ لِبَاسَ الْجُوعِ وَالْخَوْفِ
بِمَا كَانُوا يَصْنَعُونَ ﴿١١٢﴾

112 – Allah bir kenti misal verdi: Bu güvenli, huzurlu idi. Ona rızkı her yerden bol bol gelirdi. Derken Allah'ın nimetlerine nankörlük etti; Allah da ona (halkının) yaptıkları yüzünden açlık ve korku elbisesini tattırdı / giydirdi.

"Allah bir kenti misal verdi. O güvenli idi": Bu kent hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: O, Mekke'dir, bunu İbn Abbas, Mücahit, Katade ve cumhur, demişlerdir. Bu da doğrudur.

İkincisi: O, Allah Teala'nın, halkına bolluk verdiği bir kenttir, öyle ki ekmek ile taharet ettiler. Allah da onlara açlığı musallat etti; o kadar ki dışkılarını yemeye başladılar. Bunu da Hasen, demiştir. Hafsa'dan gelen rivayete göre ise o, Medine'dir. Bu da temsil tarzında söylenmiştir, tefsir tarzında değil. Açıklaması da şöyledir: Süleym bin İtr (Anz) diyor ki: Biz Hafsa ile hactan döndük, Osman Medine'de muhasara edilmişti. Hafsa iki binekli gördü, onlara bunu sordu; onlar da Osman'ın öldürüldüğünü söylediler; o da: Allah'a yemin ederim ki o, Allah Teala'nın "Allah bir kenti misal verdi, o huzurlu idi" diye nitelediği kenttir, dedi. Hafsa demek istiyor ki: O, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in, Ebu Bekir ile Ömer'in zamanlarında istikamet kanunu üzere yürüyordu; "Allah'ın nimetlerine nankörlük etti" Osman radıyallahu anh öldürüldüğü zaman. "Güvenli idi": Yani onda oturanlar kendilerine saldırılmasından emin idiler, "huzurlu idi": Yani halkı sakin idi; korku veya darlık nedeniyle oradan göçmeye ihtiyaç duymazlardı. Biz de rağad kelimesinin manasını Bakara: 35 ve 58'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Her yerden": Yani ona her memleketten ithal edilirdi. Bütün bunlar da İbrahim aleyhisselam'ın duasının bereketi iledir. "Allah'ın nimetlerine nankörlük etti": Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlamakla.

En'um kelimesinin tekilinde iki görüş vardır:

Birincisi: Onun tekili "nu'm"dur, bunu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: "Nimet"tir, Zeccac şöyle demiştir: O, "nimet"in çoğuludur diyenlerin görüşü hiçbir şey değildir; çünkü "fi'let" kalıbı "ef'ul" üzere cemi edilmez. O ancak "nu'm"un cem'idir. Yevmun nu'mun ve yevmun bu'sun derler ve "enumen" ve "eb'usen" şeklinde cemi edilir

"Feezakahallahu libasel cui velhavfi": Ubeyd bin Akil ve Abdülvaris, Ebu Amr'dan, fenin nasbı ile "velhavfe" rivayet etmiştir. Zevk (tatma) aslında ağızla olur, bu ondan istiaredir, biz de bu manayı Al-i İmran: 106 ve 185'de şerh etmiş bulunuyoruz. Burada elbisenin zikredilmesi mecaz yoluyladır, çünkü açlığın ve korkunun tesiri onların üzerinde görülür. Bu, "Takva libası" kavli gibidir ki, takvanın eseri takva sahibinin üzerinde görülür. Müfessirler şöyle demişlerdir:

Allah onları yedi yıl açlıkla azap etti; öyle ki leşleri ve yanmış kemikleri yemeye başladılar. Korkuya gelince, o Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile gönderdiği birliklerden korkularıdır. Bu ayette kentten bahsedilmişse de maksat, halkıdır, bunun içindir ki: "Yaptıklarından dolayı" demiştir. Bundan kast edilen de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i yalanlayıp, onu Mekke'den çıkarmaları ve onu öldürmeye niyet etmeleridir.

وَلَقَدْ جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْهُمْ
فَكَذَّبُوهُ فَأَخَذَهُمُ الْعَذَابُ وَهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١١٣﴾

113 – Andolsun ki, onlara içlerinden bir peygamber geldi de onu yalanladılar. Derken o zalimleri azap yakaladı.

"Andolsun ki onlara geldi": Yani Mekke halkına geldi, demektir. "İçlerinden bir peygamber": Yani Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem. "Onu yalanladılar; derken onları azap yakaladı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, açlıktır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Bedir'de öldürülmedir, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Saib de: "Onlar zalimlerdir": Yani kafirlerdir, demiştir.

فَكُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ حَلَالًا طَيِّبًا وَاشْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ
إِنْ كُنْتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ ﴿١١٤﴾ إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ
وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ لِغَيْرِ اللَّهِ بِهِ فَمَنِ اضْطُرَّ غَيْرَ
بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٥﴾

114 – Allah'ın size rızık ettiği şeyden helal u hoş olarak yiyin ve eğer O'na ibadet ediyorsanız Allah'ın nimetine şükredin.

115 – (Allah) size ancak ölüyü, kanı, domuz etini ve Allah'tan başkasına kesileni haram etti. Kim darda kalırsa, saldırmadan, haddi aşmadan (ondan yiyebilir). Şüphesiz Allah çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Allah'ın size rızık ettiği şeyden yiyin": Bununla muhatap olanlar hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Müslümanlardır, bu da cumhurun görüşüdür.

İkincisi: Onlar Mekke halkının müşrikleridir. Açlıkları şiddetlenince reisleri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile konuştu: "Eğer sen erkeklerle düşmanlık ediyorsan, kadınların ve çocukların günahı ne?" dedi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem insanlara onlara yiyecek taşımalarına izin verdi. Bunu Salebi nakletmiş, Ferra da benzerini zikretmiştir. Bu ayet ve ondan sonra gelen ayet Bakara: 172 ve 173'te tefsir edilmiştir.

وَلَا تَقُولُوا لِمَا
تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَٰذَا حَلَالٌ وَهَٰذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا
عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ ۚ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ ﴿١١٦﴾
مَتَاعٌ قَلِيلٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١١٧﴾

116 – Dillerinizin nitelediği şeyler için Allah'a yalan uydurmak üzere: "Bu helaldir, bu haramdır" demeyin. Şüphesiz Allah'a yalan uyduranlar iflah olmazlar.

117 – Bu az bir menfaattir. Onlar için acıklı bir azap vardır.

"Vela tekulu lima tesıfu elsinetikümül kezibe": İbn Enbari şöyle demiştir: "Lima"daki lam min ecli (şunun için, bundan dolayı) manasınadır, kelamın özeti de şöyledir: Yalan söylediğiniz, aslı olmayan şeye girişip iftira ettiğiniz için: Bu ölü helaldir ve bu bahire haramdır, demeyin. Buradaki lam: "Ve innehu lihubbil hayri leşedid" *(Adiyat: 8)* kavlindeki lam türündendir, yani insan malı çok sevdiği için cimridir, demektir. "Ma" mastar manasınadır, kizb de "tesıfu" fi'linden dolayı mansuptur. Özet şöyledir: Dilinizin yalan nitelemesinden dolayı şöyle şöyledir, demeyin. İbn Ebi Able, "el – küzübe" okumuştur, İbn Kasım da: O, elsine'nin sıfatıdır ve kezub'un çoğuludur, demiştir. Müfessirler de, mana şöyledir, demişlerdir: Sizin helal ve haram demenizin yalandan başka bir manası yoktur. "Bu helaldir, bu da haramdır" diye işaret edilen şeyler, helal ve haram kıldıklarıdır. "Allah'a yalan uydurmanız için": Zira onlar bu helal ve haram etmeyi Allah'a nisbet eder ve: Bunu bize O emretti, derlerdi.

"Az bir menfaattir": Yani onların bu yaptıkları şeylerden ettikleri istifade az bir şeydir.

وَعَلَى الَّذِينَ
هَادُوا حَرَّمْنَا مَا قَصَصْنَا عَلَيْكَ مِنْ قَبْلُ وَمَا
ظَلَمْنَاهُمْ وَلَٰكِنْ كَانُوا أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٨﴾
ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ عَمِلُوا السُّوءَ بِجَهَالَةٍ ثُمَّ تَابُوا مِنْ بَعْدِ
ذَٰلِكَ وَأَصْلَحُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿١١٩﴾

118 – Yahudilere de daha önce sana anlattıklarımızı haram ettik. Biz onlara zulmetmedik, ancak onlar kendilerine zulmediyorlar.

119 – Sonra Rabbin bilmeden kötülük işleyen, sonra da bunun ardından tövbe edip (nefislerini) ıslah edenler için, şüphesiz Rabbin bundan sonra elbette çok bağışlayıcı, çok esirgeyicidir.

"Yahudilere de daha önce sana anlattıklarımızı haramı ettik": Bununla En'am: 126'da zikredilen şeyi kastediyor ki o da: "Yahudilere bütün tırnaklıları haram ettik" ayetidir. "Biz onlara zulmetmedik": Yani onlara haramı ettiğimiz şeyleri haram etmekle, demektir. "Ancak onlar kendilerine zulmediyorlar": Taşkınlık ve isyanlarıyla.

"Sonra Rabbin bilmeden kötülük işleyen": Biz de bunu Nisa: 17'de şerh etmiş bulunuyoruz. Tövbe ve ıslahı da Bakara: 160'da şerh etmiş bulunuyoruz. "Bundan sonra" ifadesini de az önce zikrettik.

إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا لِلَّهِ حَنِيفًا وَلَمْ يَكُ مِنَ الْمُشْرِكِينَ
﴿١٢٠﴾ شَاكِرًا لِأَنْعُمِهِ اجْتَبَاهُ وَهَدَاهُ إِلَىٰ صِرَاطٍ
مُسْتَقِيمٍ ﴿١٢١﴾ وَآتَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ
لَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١٢٢﴾

120 – Şüphesiz İbrahim Allah'a itaatkâr muvahhit bir ümmet idi, müşriklerden değildi.

121 – O'nun nimetlerine şükreden (biri idi). Onu seçti ve onu doğru yola iletti.

122 – Ona dünyada iyilik verdik. Şüphesiz o, ahirette de elbette iyilerdendir.

"Şüphesiz İbrahim bir ümmet idi": İbn Enbari şöyle demiştir: Bu, Arapların: Filan rahmettir, filan allamedir, nessabe (büyük soy bilgini)dir sözlerine benzer. Ondaki te'den de niteledikleri manada sona varmayı kastederler. Araplar kapalı isimleri cemaat ve tekil olarak kullanırlar; mesela: "Fenadethül melaiketü (melekler ona seslendi)" *(Al-i mran: 39)* ayetinde olduğu gibi. Ona ancak bir tek Cebrail seslenmiştir.

Burada ümmetten ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin üç görüşü vardır:

Birincisi: Ümmet: İnsanlara hayrı öğreten, demektir. Bunu da İbn Mes'ud, Ferra ve İbn Kuteybe, demişlerdir.

İkincisi: O, zamanında tek mü'min, demektir: Bu manayı Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Mücahit de öyle demiştir.

Üçüncüsü: O, kendisine uyulan imam (lider)dir. Bunu da Katade, Mukatil ve Ebu Ubeyde, demişlerdir. Bu, birinci görüşle aynı manayadır. Kanit'e gelince, İbn Mes'ud: O, itaat edendir, demiştir. Biz de "kunut"un manasını Bakara: 116 ve 238'de, hanif'i de, Bakara: 135'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Velem yekü": Zeccac, aslı: Lem yekün idi, Sibeveyh'e göre bu madde çok kullanıldığı için nun hazfedilmiştir, demiştir. Basralıların çoğunluğu ise, o çok kullanıldığı, onun geçen ve gelecek fiillerden ibaret olduğu ve onun huruf-ı lin'e benzediği için hazfedildiğini söylemişlerdir. O (nun), lin harfleri alamet olduğu gibi o da alamet olur ve o, genizden çıkan bir harftir, onun için hazfe ihtimali olmuştur.

"Şakiren lienumihi": Bu, "ümmeten kaniten"den bedel olarak mansuptur. Biz de en'um'un manasını az önce zikretmiş bulunuyoruz. "İctiba"nın manasını da En'am: 87'de şerh ettik. Mukatil: Burada doğru yoldan maksat: İslam'dır, demiştir.

"Ona dünyada iyilik verdik": Bunda da altı görüş vardır:

Birincisi: O, iyi addır, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Peygamberliktir, bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* İyi şöhrettir, bunu da Mücahit, demiştir. *Dördüncüsü:* Milletlerin onu veli (dost) kabul etmede birleşmeleridir; hepsi onu veli kabul eder ve ondan rızalık gösterirler. Bunu da Katade, demiştir. *Beşincisi:* O, namazda Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile kendisine de salavat getirilmesidir, bunu da Mukatil bin Hayyan, demiştir. *Altıncısı:* Yaşlılığına rağmen kendisine evlat verilmesidir, bunu da Salebi hikaye etmiştir. Ayetin kalan kısmı ise Bakara: 130'da tefsir edilmiştir.

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ أَنِ اتَّبِعْ مِلَّةَ إِبْرٰهِيمَ
حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿١٢٣﴾

123 – Sonra sana: "Bir muvahhit olarak İbrahim dinine tabi ol. O, müşriklerden değildi" diye vahyettik.

"Sonra sana İbrahim dinine tabi ol diye vahyettik": Onun milleti dinidir.

Tabi olması emredilen şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Dininin hepsine tabi olması emredilmiştir, ancak terk edilmesi emredilenler hariç. Bu da açıktır.

İkincisi: Putlardan ilişiğini kesip İslam'ı din olarak almada ona tabi olmasıdır. Bunu da Ebu Cafer Taberi demiştir.

Bu ayette, üstün asta tabi olmasının cevazına delil vardır; çünkü bizim Resul'ümüz peygamberlerin en üstünüdür; bununla beraber İbrahim'e tabi olmakla emrolunmuştur; çünkü onun hakkı söylemede geçmişi (önceliği) vardır.

إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى
الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ وَإِنَّ رَبَّكَ لَيَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ
الْقِيٰمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ ﴿١٢٤﴾

124 – Cumartesi tatili ancak o hususta ihtilaf edenlere farz kılındı. Şüphesiz Rabbin kıyamet gününde onların ihtilaf ettikleri şeyde mutlaka hükmedecektir.

"İnnema cuilessebtü (Cumartesi tatili ancak farz kılındı)": Yani onu büyük saymak ve ona hürmet etmek farz kılındı, demektir. Hasen ile Ebu Hayve, cimin ve aynın fethi ile "innema caale" ve tenin nasbı ile de "essebte" okumuşlardır. "Alellezinehtelefu fihi": He zamiri sebte (Cumartesine) racidir.

Onda ihtilaf etmelerinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Musa aleyhisselam onlara: Yedi günde bir gün işlerinizi bırakıp kendinizi Allah'a verin, Cuma günü O'na ibadet edin ve onda hiçbir iş tutmayın, dedi. Onlarsa bunu kabul etmek istemediler ve: Biz ancak Allah Teala'nın yaratmayı bitirdiği gün boş kalırız, o da

Cumartesi günüdür, dediler. Bu da onlara farz kılındı ve onlara zorluk gösterildi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Mukatil de şöyle demiştir: Musa Cuma günü tatilini emredince, onlar: Biz, Cumartesi işi bırakınız, zira Allah Teala o gün yaratmayı bitirdi, dediler. O da: Size ancak Cuma günü emredildi, dedi. Hahamları da: Peygamberinizin emrini dinleyin, dedi. Onlarsa direttiler; işte ihtilafları budur. Musa onların Cumartesine karşı aşırı isteklerini görünce, onu emretti. Onlar da onda günahları helal saydılar. Said bin Cübeyr de İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Musa Cumartesi günü kamış taşıyan bir adam gördü; onun boynunu vurdu. Kuşlar kırk gün onun leşine kondular. İbn Kuteybe "Muhteleful – Hadis" kitabında şöyle demiştir: Allah Teala Musa'ya Cumartesi gününü emretti, Cumartesi tatili İsa Mesih ile ortadan kaldırıldı.

İkincisi: Onu bazıları helal, bazıları da haram saydılar. Bunu da Katade, demiştir.

ادْعُ إِلَىٰ سَبِيلِ
رَبِّكَ بِالْحِكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُم بِالَّتِي هِيَ
أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَن ضَلَّ عَن سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ
بِالْمُهْتَدِينَ ﴿١٢٥﴾

125 – Rabbinin yoluna hikmet ile güzel öğüt ile davet et ve onlarla en güzeli ile tartış. Şüphesiz Rabbin kendi yolundan sapanı en iyi bilendir. O doğru yolda olanları da en iyi bilendir.

"Rabbinin yoluna davet et": İbn Abbas şöyle demiştir: Bu, arkasından gelen ayetle beraber indi, biz de iniş sebebini orada anlatacağız. Sebil kelimesine gelince, Mukatil: O İslam dinidir, demiştir.

"Hikmetten" murat edilen şey hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'dır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Fıkıhtır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir. *Üçüncüsü:* Peygamberliktir, bunu da Zeccac, demiştir.

"Güzel öğüt" üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kur'an'ın öğütleridir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Herkesin bildiği güzel edeptir, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan, demiştir.

"Onlarla tartış": Onlar diye işaret edilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Mekke halkıdır, bunu da Ebu Salih, demiştir. *İkincisi:* Ehl-i kitaptır, bunu da Mukatil, demiştir.

"En güzeli ile": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlarla Kur'an'la tartış. *İkincisi:* "Lailahe illallah" ile tartış. Bu iki görüş İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Üçüncüsü:* Sert ve kabalık etmeden tartış, onlara yumuşak davran. Bunu da Zeccac, demiştir. Bazı tefsir alimleri: Bunun kılıç ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

"Şüphesiz Rabbin en iyi bilendir": Mana şöyledir: O, iki grubu da en iyi bilendir; hangisinde iyilik varsa ona uymanı emreder.

وَاِنْ عَاقَبْتُمْ فَعَاقِبُوا بِمِثْلِ مَا عُوقِبْتُمْ بِهٖۜ وَلَئِنْ
صَبَرْتُمْ لَهُوَ خَيْرٌ لِلصَّابِرٖينَ ﴿١٢٦﴾ وَاصْبِرْ وَمَا صَبْرُكَ اِلَّا
بِاللّٰهِ وَلَا تَحْزَنْ عَلَيْهِمْ وَلَا تَكُ فٖي ضَيْقٍ مِمَّا يَمْكُرُونَ
﴿١٢٧﴾ اِنَّ اللّٰهَ مَعَ الَّذٖينَ اتَّقَوْا وَالَّذٖينَ هُمْ مُحْسِنُونَ ﴿١٢٨﴾

126 – Eğer (birilerini) cezalandırırsanız, cezalandırıldığınız şeyin misli ile cezalandırın. Eğer sebrederseniz şüphesiz o, sabredenler için daha hayırlıdır.

127 – Sabret. Sabrın ancak Allah(ın tevfiki) iledir. Onlara üzülme ve kurdukları tuzaktan dolayı sıkıntıda olma.

128 – Şüphesiz Allah, (kendinden) korkanlar ve iyilik edenlerle beraberdir.

"Eğer cezalandırırsanız, cezalandırıldığınız şeyin misli ile cezalandırın": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Hamza'nın başına geldi, onu yerde cansız gördü; kalbini ondan daha çok acıtan bir şey görmedi: "Allah'a yemin ederim ki onlardan yetmiş kişiye işkence edeceğim" dedi. Cebrail indi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem duruyordu: "Cezalandırırsanız..." ayetini indirdi. Resulullah da sabretti ve yemininin kefaretini verdi. Bunu Ebu Hureyre, demiştir.[4] İbn Abbas da şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem,

4 – İbn Kesir, Tefsir'inde Bezzar'dan rivayet etmiştir.

Hamza'yı karnı yarılmış, kulakları kesilmiş olarak görünce: Eğer kadınlar üzülmese veya benden sonra adet haline gelmese idi, onu bu haliyle terk ederdim; Allah da onu canavarların ve kuşların karnından toplayarak diriltirdi. Allah'a yemin ederim ki onun yerine onlardan yetmiş kişi öldüreceğim, dedi. Bunun üzerine: "Rabbinin yoluna hikmetle davet et... Sabrın ancak Allah iledir" ayeti indi. Dahhak, İbn Abbas'tan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in o gün: Eğer Hamza'nın katilini yakalarsam ona öyle bir işkence edeceğim ki Arapların dillerine destan olacaktır, dedi. Ona Hint ve diğerleri işkence etmişlerdi; bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Uhut savaşında ensardan altmış dört kişi ve muhacirlerden de altı kişi vuruldu; Hamza da bunların arasında idi. Ölülerine işkence edildi. Ensar: Allah'a yemin ederiz ki bir gün onları ele geçirirsek, sayılarını iki katına çıkarırız, dediler; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Übey bin Ka'b, demiştir.[5] Ebu Salih, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Müslümanlar: Eğer Allah bize imkan verirse, ölülerinden öte dirilerine de işkence ederiz, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi, diyor ki: Eğer yapacaksanız ölülere işkence edin, tıpkı onların da sizin ölülerinize işkence ettikleri gibi. İbn Enbari şöyle demiştir: Neden: Müşriklerin yaptıklarına ceza dedi, halbuki işkenceyi onlar başlatmışlardı? Bunu iki lafız birbirine benzesin diye yapmıştır. O zaman dile daha kolay gelir; tıpkı: "Vecezaü seyyietin siyyietün mislüha" *(Şura: 40)* ayetinde olduğu gibi.

Alimler: Bu ayet mensuh mudur değil midir diye iki görüş belirterek ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: O, "Beraet" suresinden önce inmiştir; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem kendisiyle savaşanlarla savaşmakla emrolundu, savaşı başlatmakla emrolunmadı. Sonra bu neshedildi ve cihatla emredildi. Bunu İbn Abbas ile Dahhak, demişlerdir. Buna göre mana: "Eğer savaşmaktan sabrederseniz" olur. Sonra bu da: "Müşrikleri nerede bulursanız öldürün" *(Tevbe: 5)* ayetiyle neshedildi.

İkincisi: O, muhkemdir ve zulme uğrayanlar hakkında inmiştir; onun için zalime yaptığından daha fazla zulmetmek helal değildir. Bunu da Mücahit, Şa'bi, Nahai, İbn Sirin ve Sevri, demişlerdir. Buna göre mana şöyle olur: Eğer işkenceden değil de savaşmaktan sabrederseniz.

5 - Suyuti, ed - Dürrül Mensur ve şöyle demiştir: Hadisi Tirmizi tahriç etmiş ve, hasen'dir, demiş; Abdullah da Müsned'in Zevaid'inde rivayet etmiştir; Nesei, İbn Münzir, İbn Ebi Hatim, İbn Hibban, İbn Merduye ve Hakim de rivayet etmiş, sahih olduğunu söylemiştir. Beyhaki de Delail'de rivayet etmiştir.

"Sabret. Sabrın ancak Allah iledir": Yani O'nun Tevfik ve yardımı iledir. Bu da azimeti alma (genel hükme göre hareket etme) emridir.

"Onlara üzülme": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Eğer Müslüman olmazlarsa Mekke kafirlerine üzülme, demektir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Uhut'ta öldürülenlere üzülme; çünkü onlar Allah'ın rahmetine yürümüşlerdir. Bunu da Ali bin Ahmed Nisaburi zikretmiştir.

"Vela teku fi daykın": Çoğunluk dadın nasbı ile okumuşlardır; İbn Kesir ise burada ve Neml: 70'de dadın kesri ile: "Fi dıykın" okumuştur. Ferra şöyle demiştir: Dadın fethi ile: Dayk: Göğsünün (içinin) daralmasıdır. Dayyık ise, ev, elbise vs. gibi daralıp bollaşan şeylere denir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Dayk, dayyık'ın hafifletilmiş şeklidir; mesela heyn ve heyyin gibi. Bu da tevile göre sıfattır, sanki: Onların hilesi karşısında darlık içinde olma demiş gibi olur. O: Mekanün daykun ile dayyıkun'un aynı manaya olduğunu söylemiştir; tıpkı ratlun ve rıtlun denildiği gibi. Bu da çok hoşuma gidiyor. Onların buradaki tuzaklarına gelince, Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayetle: Onların fiil ve amelleridir, demiştir.

"Şüphesiz Allah korkanlar iledir": Yani yasak ettiklerinden korkanlar iledir. Ve iyilik edenler iledir: Yani emrettiği şeyleri güzelce yapanlara yardım ve desteği iledir, demektir.

17-İSRA SURESİ

Mekke'de inmiştir.

111 ayettir.

İNİŞ SEBEBİ

Cumhurun görüşüne göre Mekki'dir, ancak bazıları: Onda Medeni ayetler de vardır, demiştir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: O, Mekki'dir, ancak sekiz ayet bundan hariç. Onlar da: "Vein kâdu leyeftinuneke'den başlar, nasira'ya kadar devam eder *(İsra: 73 – 75)*. Bu da Katade'nin görüşüdür. Mukatil de şöyle demiştir: Onda Medeni olan ayetler (diğer ayetler) şunlardır: "Ve kurrabbi edhilni mudhala sıdkın (İsra: 80); "innellezine utul ilme min kablihi" *(İsra: 107)*; "İnne rabbeke ehata binnasi" *(İsra: 160)*; "ve in kâdu leyeftinuneke" *(İsra: 73)*: "Ve inkâdu leyestefizzunuke" *(İsra: 76)*; "Velevla en sebbetnake" ve arkasındaki ayet *(İsra: 74, 75)*.

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّح۪يمِ

سُبْحَانَ الَّذ۪ٓي اَسْرٰى بِعَبْدِه۪ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اِلَى الْمَسْجِدِ
الْاَقْصَا الَّذ۪ي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ اٰيَاتِنَاۜ اِنَّهُ هُوَ السَّم۪يعُ الْبَص۪يرُ ﴿١﴾

BİSMİLLAHİRRAHMANİRRAHİM

1 – Kulunu geceleyin Mescid-i Haram'dan, kendisine ayetlerimizden göstermek için, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa'ya yürüten Allah münezzehtir. Şüphesiz O, hakkıyla işiten, her şeyi görendir.

"Sübhane": Rivayete göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Sübhanallahi"nin tefsirini sordular, o da: "Allah Teala'yı bütün kötülüklerden tenzih etmektir" dedi. Biz de bu manayı Bakara: 32'de zikretmiş bulunuyoruz. Zeccac şöyle demiştir: "Esra": Kulunu yürüttü demektir. Esreytü ve sereytü denir ki: Geceleyin yürümektir. Her iki lügat de Kur'an'da gelmiştir; Allah Teala şöyle: "Velleyli ıza yesri" demiştir *(Fecr: 4)*.

Buradaki tesbihin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Araplar acayip bir şey gördükleri zaman tesbih eder (sübhanallah) derler; sanki Allah Teala da Resul'üne verdiği nimetten dolayı kullarının dikkatini çekmiştir.

İkincisi: Bunun onları reddetme mahiyetinde söylenmiş olmasıdır; çünkü onlara İsra'dan bahsedince, onu yalanladılar. O zaman mana: Allah yalancı bir peygamber edinmekten münezzehtir, şeklinde olur. Burada kulundan Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in murat edildiğinde ise ihtilaf yoktur.

"Mescid-i Haram'dan: Kavli üzerinde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, bizzat Mescit'ten yürüyüşe çıkarılmıştır; bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir. Bu da Malik bin Sa'saa'dan senediyle rivayet edilen hadisle sabittir. Bu da Buhari ile Müslim'de şöyle geçmektedir:[1] Ben Hatim'de idim – bazı raviler de – Hicr'de idim – demiştir...

İkincisi: O, Ümmü Hani'nin evinden gece yürüyüşüne çıkarılmıştır ki bu, müfessirlerden çoğunluğun görüşüdür. Buna göre Mescid-i Haram'dan, Harem bölgesi kastedilmiş olur. Harem'in de hepsi mescit'tir. Bunu da Kadı Ebu Ya'la ile diğerleri demişlerdir.

"Mescid-i Aksa": Bu da Beytü'l – Mukaddes' Buna Aksa, denilmesi, iki mescidin arasının uzak olmasından... "Çevresini mübarek kıldığımız" cümlesinin manası ise şudur: Allah Teala onun etrafında nehirler akıtmış ve meyveler bitirmiştir. Peygamberlerin merkezi ve meleklerin iniş yeri olduğu için de, denilmiştir.

1 - Dürrü'l - Mensur'da şunlar da gösterilmiştir: İmam Ahmed, Tirmizi, Nesei, İbn Cerir ve İbn Merduye.

Alimler: Peygamberimizin Mescid-i Aksa'ya girip girmediğinde ihtilaf etmişlerdir; Ebu Hureyre, onun Beytü'l – Mukaddes'e girdiğini, sonra da peygamberlere namaz kıldırdığını, sonra da göğe yükseltildiğini rivayet etmiştir. Huzeyfe bin el – Yeman da: Beytü'l – Mukaddes'e girmediğini, orada namaz kılmadığını ve miraca çıkıncaya kadar Burak'tan inmediğini söylemiştir.

Eğer: "Göğe çıktı ise, Mescid-i Aksa'ya" gelmesinin manası nedir?" denilirse,

Cevap şöyledir: İsra oraya olmuştu, miraç ise oradan (göklere) olmuştu.

Şöyle de denilmiştir: Bunu zikretmedeki hikmet, şudur; eğer sözün başında göğe çıkmasından bahsedilse idi, bunu daha çok reddederlerdi; Beytü'l – Mukaddes'ten bahsedip de verdiği açık işaretlerle doğruluğu meydana çıkınca, miracından bahsetti.

"Ona ayetlerimizden göstermek için": Yani o gece görüp de insanlara haber verdiği ayetlerimizden demektir. "Şüphesiz O, hakkıyla işitendir": Kureyş'in dediklerini. "Her şeyi görendir": Onların yaptıklarını. Biz de "el – Hadaik" adlı kitabımızda miraç hadislerini zikretmiş bulunuyoruz. O nedenle burada uzatmak istemedik.

وَآتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا
تَتَّخِذُوا مِنْ دُونِي وَكِيلًا ﴿٢﴾ ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ
عَبْدًا شَكُورًا ﴿٣﴾

2 – Musa'ya o kitabı verdik ve onu, "benden başka bir vekil edinmeyin" diye İsrail oğullarına bir rehber kıldık.

3 – Ey Nuh ile taşıdığımız kimselerin soyu, şüphesiz o, çok şükreden bir kul idi.

"Musa'ya da o kitabı verdik": Birinci ayette Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e ikramından bahsedince, bu ayette de Musa'ya ikramından bahsetti. "Kitap ise: Tevrat'tır. "Onu İsrail oğullarına bir rehber kıldık": Yani onun sayesinde onları doğru yola hidayet ettik. "Ella tettehizu": Ebu Amr, ye ile: "Yettehizu" okumuştur. Mana da şöyledir: Onları hidayet ettik ki benden başka vekil tutmasınlar. Diğerleri de te ile okumuşlardır. Ebu Ali şöyle demiştir: Bu da gaipten hitaba geçiştir; mesela "elhamdülillahi " dedikten sonra, "iyyake na'büdü" demesi gibi.

"Vekil": Mücahit: Ortaktır, demiştir. Zeccac da: Rab, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Rabbe vekil denilmesi, kuluna yetmesi ve işlerini görmesinden dolayıdır. Çünkü insanlara göre vekil, arkadaşlarının işlerini görür ve onların durumuyla ilgilenir. Rab da bu açıdan vekildir; yoksa müvekkilin derecesi ondan üstündür, vekil ondan geridir, demek, değildir.

"Ey Nuh ile taşıdığımız kimselerin soyu": Mücahit bunun nida olduğunu söylemiş ve: Ey taşıdığımız kimselerin soyu, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim te ile: "Ella tettehizu" okursa, yukarıda geçtiğini nazar-ı dikkate alarak zürriyetten sonra bir kelime gizlemiş olur, özeti de şöyledir: Ey Nuh ile beraber taşıdıklarımızın soyları, benden başka vekil tutmayın. "O çok şükreden bir kul idi" sözünü dikkate alarak da böyle bir şey gizlemeye gerek de kalmaz. Çünkü bu da: Onun gibi bana şükredin, demektir. Kim de ye ile: "Ella yettehizu" okursa, nidayı hitaba bitiştirmiş ve "zürriyete"yi de nasbetmiş olur. Onun ittehaze fi'linin ikinci mef'ulu olarak mansup olması da caizdir, kelamın özeti şöyle olur: Nuh ile beraber taşıdığımız kimselerin zürriyetlerini vekil edinmesinler. Katade şöyle demiştir: Bütün insanlar Allah Teala'nın o gemide kurtardığının soyundandır.

Alimler şöyle demişlerdir: Bu şekilde insanlara minnet edilmesi, onların gemide kurtulanların sulbünden gelmelerindendir.

"Şüphesiz o, çok şükreden bir kul idi": Selman Farisi şöyle demiştir: Nuh yemek yediği zaman: "Elhamdü lillah" derdi. Su içtiği zaman: "Elhamdü lillah" derdi. Başkası da şöyle demiştir: O, elbise giydiği zaman: "Elhamdü lillah" derdi; Allah Teala da ona: Şükreden kul, demiştir.

وَقَضَيْنَا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ فِي الْكِتَابِ
لَتُفْسِدُنَّ فِي الْأَرْضِ مَرَّتَيْنِ وَلَتَعْلُنَّ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤﴾ فَإِذَا جَاءَ
وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا
خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَفْعُولًا ﴿٥﴾ ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ
عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ
نَفِيرًا ﴿٦﴾

4 – Kitapta İsrail oğullarına şöyle hükmettik: "Elbette yeryüzünde iki defa fesat çıkaracak ve mutlaka büyük bir taşkınlık edeceksiniz".

5 – O ikiden birincisinin va'desi geldiği zaman üzerinize çetin bir kuvvet sahibi kullarımızı gönderdik de evlerin arasında (sizi) araştırdılar. Bu da yerine getirilmiş bir va'd idi.

6 – Sonra onlara karşı size devlet verdik ve size mallarla oğullarla imdat ettik. Sizi sayıca daha çok kıldık.

"İsrail oğullarına hükmettik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara haber verdik, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Aleyhlerine hüküm verdik. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Katade de böyle demiştir. Birinciye göre "ila" aslı üzere kalmış olur, kitap da Tevrat olur. İkinciye göre ise: "İla" "ala" manasına olur, kitap da birinci va't olmuş olur.

"Yeryüzünde mutlaka fesat çıkaracaksınız": Yani Mısır toprağında demektir. "İki defa": İsyanlarla ve Tevrat'a muhalefet etmekle.

İlk fesatta (kargaşada) öldürdükleri kimseler hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Zekeriyya'dır, bunu Süddi, şeyhlerinden demiştir.

İkincisi: Eşiya'dır, bunu da İbn İshak, demiştir. İkinci bozgunculukta öldürülen peygamber ise: Yahya bin Zekeriyya'dır. Mukatil şöyle demiştir: İki ayaklanma arasında yüz yirmi sene vardır. Zekeriyya'yı öldürmelerinin sebebi şudur: Onlar onu Meryem'le itham ettiler ve: Ondan hamile kaldı, dediler. O da onlardan kaçtı; bir ağaç yarıldı; içine girdi. Pelerinin ucu dışarıda kaldı. Şeytan onlara gelip bunu gösterdi. Onlar da o içinde iken ağacı testere ile kestiler. Eşiya'yı öldürmelerinin sebebi de şudur: O onların arasında peygamber olarak ayağa kalktı ve onları günahlardan men etti. Onlardan kaçıp da ağacın içine giren ve kestiklerinin de o olduğu da söylenmiştir. Zekeriyya ise eceliyle ölmüştür. Yahya'yı öldürmelerinin sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Kralları kendine helal olmayan bir kadınla evlenmek istedi; Yahya da onu bu hareketten men etti. Sonra bunda da dört görüş vardır: *Birincisi:* O kadın kralın erkek kardeşinin kızı idi, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Kızı idi, bunu da Abdullah bin Zübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:* Erkek kardeşinin karısı idi, o zamanlar onlara göre bu uygunsuz idi. Bunu da Hüseyn bin Ali radıyallahu anhuma

demiştir. *Dördüncüsü:* Karısının kızı idi, bunu da Süddi, şeyhlerinden demiştir. Şöyle bir sebep de anlatılmıştır: İsrail oğullarının kralı bir kadına aşık oldu, Yahya'dan bunu sordu; o da buna müsaade etmedi. Kadının annesi kızının evlenmesine mani olduğu için Yahya ya kin besledi; kızını hazırladı onu krala gönderdi. Kral içki masasında idi. Kızına ona içki içirmesini ve ona yaklaşmasını; eğer kral onunla olmak isterse, Yahya'nın başını bir tepside getirmedikçe olmaz, demesini söyledi. Kız da bunu yaptı. Kral da: Yazıklar olsun sana, bundan başka bir şey iste, dedi. O da: Bundan başka bir şey istemiyorum, dedi. O da emretti; Yahya'nın başı bir tepsi içinde getirildi: Sana helal değildir, sana helal değildir, diyordu.

İkinci görüş: Kralın karısı Yahya aleyhisselam'ı gördü, ona güzellik ve cemal verilmişti; ondan murat almak istedi; o da kabul etmedi. Kadın, kızına: Babandan Yahya'nın başını iste, dedi. O da istediğini verdi. Bunu da Rebi bin Enes, demiştir. Siyer alimleri şöyle demişlerdir: İsrail oğullarından yetmiş bin kişi öldürülünceye kadar Yahya'nın kanı kaynadı, ancak o zaman durdu. Katili gelip de: Onu ben öldürdüm, deyinceye kadar durmadığı, ancak o zaman durduğu da söylenir.

"Mutlaka büyük bir taşkınlıkla taşkınlık edeceksiniz": Yani itaatten çıkacak ve azgınlık edeceksiniz, demektir.

"O ikisinden birincisinin va'desi geldiği zaman": Yani iki seferden ilkinin cezası geldiği zaman, demektir. "Baasna": Gönderdik, demektir. "Kullarımızı gönderdik": Bunların hakkında da beş görüş vardır:

Birincisi: Onlar Calut ve ordularıdır, bunu da İbn Abbas ile Katade, demişlerdir. *İkincisi:* Buhtunassar'dır, bunu da Said bin Müseyyeb, demiş, Ferra ile Zeccac da tercih etmiştir. *Üçüncüsü:* Amalikalılardır, bunlar kafir idiler, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Sanharip'dir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Beşincisi:* İranlılardan bir kavimdir, bunu da Mücahit, demiştir. İbn Zeyd de: Allah onlara Pers Krallarından Zülektaf (belkıran) denen Sabur'u gönderdi, demiştir.

"Çetin bir kuvvet sahibi": Yani savaşta kalabalık ve kuvvetli kimseler, demektir.

"Evlerin arasında araştırdılar": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onların evlerinin arasında dolaştılar, demektir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'dan, demiştir. Mücahit şöyle demiştir: Onlar haber topluyorlardı, savaş yoktu. Zeccac da şöyle demiştir: Evlerin aralarında dolaştılar; öldürmedikleri kimse kaldı mı diye

bakıyorlardı. "Cevs": Bir şeyi ince noktasına kadar araştırmaktır.

İkincisi: Onları evlerinin arasında öldürdüler, bunu da Ferra ile Ebu Ubeyde, demişlerdir.

Üçüncüsü: Bozgunculuk yaptılar, fesat çıkardılar. Casu ve hasu, fehüm yecusune ve yehusune derler ki, bunu yapmaktır. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Hilal: Halel'in çoğuludur, o da iki şey arasındaki mesafedir. Ebu Rezin, Hasen, İbn Cübeyr ve Ebu'l – Mütevekkil, hının ve lamın fethi ile elifsiz olarak: Haleleddiyar, okumuşlardır. "Bu da yerine getirilmiş bir va'ttir": Yani mutlaka olması gereken bir şeydir.

"Sonra onlara karşı size devlet verdik": Yani sizi onlara karşı muzaffer kıldık. Kerre'nin manası: Dönüş ve devlettir. Bu da Davud'un Calut'u öldürmesi ve mülkün onlara dönmesiyle olmuştur. Ferra şöyle anlatmıştır: Bir adam Buhtunassar'a beddua etti; Allah da onu öldürdü. Böylece mülklerini onlara iade etti. Babil kralı ile savaşıp ellerindeki malı ve esirleri geri aldıkları da söylenmiştir.

"Sizi sayıca daha çok kıldık": Yani sayınızı ve yardımcınızı artırdık, demektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Nefîr ile nafîr birdir; kadîr ve kadir gibi. Aslı bir kişiyle beraber savaşa giden aşireti ve ev halkıdır.

إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ
فَلَهَا فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ لِيَسُوءُا وُجُوهَكُمْ وَلِيَدْخُلُوا
الْمَسْجِدَ كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُتَبِّرُوا مَا عَلَوْا تَتْبِيرًا ﴿٧﴾
عَسٰى رَبُّكُمْ أَنْ يَرْحَمَكُمْ وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا وَجَعَلْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ
حَصِيرًا ﴿٨﴾

7 – Eğer iyilik ederseniz kendiniz için iyilik etmiş ve eğer kötülük ederseniz yine kendiniz için etmiş olursunuz. Ötekisinin va'desi gelince, yüzlerinizi kötülesin, ilk seferde girdikleri gibi Mescid'e girsinler ve galebe ettiklerini bir helak ile helak etsinler, diye (başınıza yine düşman musallat ettik).

8 – Rabbinizin size merhamet etmesi umulur. Eğer (tekrar bozgunculuğa) dönerseniz biz de (cezalandırmaya) döneriz. Cehennemi kafirler için bir zindan kıldık.

"Eğer iyilik ederseniz": Yani size: Eğer iyilik eder ve Allah'a itaat ederseniz, dedik. "Kendiniz için iyilik edersiniz": Yani itaatin sonucu sizin lehinizedir. "Eğer kötülük ederseniz": Bozgunculuk ve isyanlarla "Yine kendiniz içindir (feleha)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Feileyha (lehine) manasınadır. *İkincisi:* Fealeyha (aleyhine) manasınadır. "Feiza cae va'dül ahireti": "Feiza"nın cevabı mahzuftur; takdiri şöyledir: Öteki bozgunluğunuzun ceza va'desi geldiği zaman üzerinize adamlar göndeririz ki yüzlerinizi kötülesinler (üzsün, kara çıkarsınlar). Bu ikinci bozgunculuk da Yahya'yı öldürmeleri ve İsa'yı öldürmeye kastetmeleridir. İsa göğe çıkarıldı, Allah da onlara İran ve Roma krallarını musallat etti; onları öldürüp esir ettiler. İşte: "Liyesuu vucuheküm": kavli budur. İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım da Hafs'tan rivayet ederek çoğul sigasıyla ve iki vav arasında hemze ile "liyesuu" okumuşlardır ki gönderilen kimselere işarettir. İbn Amir, Hamze ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, tekil sigasıyla: "Liyesue vücuhekum" okumuşlardır. Ebu Ali: Bunda iki mülahaza vardır, demiştir: *Birincisi:* Aziz ve celil olan Allah yüzünüzü kara çıkarsın, diye. *İkincisi:* Öldükten sonra dirilmek yüzünüzü kara çıkarsın diye. Kisai de nun ile "linesue" okumuştur ki, gizli zamir Allah Teala'ya racidir.

İkinci seferde onların üzerine gönderilenler hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: Buhtunassar'dır, bunu Mücahit ile Katade, demişlerdir. Ravilerden çoğu bunu kabul etmez ve: Buhtunassar'ın Beyt-i Makdis'i harap etmesiyle Zekeriyya oğlu Yahya'nın doğumu arasında uzun zaman vardır, derler.

İkincisi: Roma Kralı Antiochus'tur, bunu da Mukatil, demiştir. "Yüzlerinizi kötülesinler"in manası da şöyledir: Sizi öldürmek ve esir etmekle üzerinize saldırıp sizi üzsünler, demektir. Üzülmek için yüzün gösterilmesi, yüzün sahipleri demektir; çünkü üzüntü ve keder onların üzerinde görülür.

"Mescide girsinler diye": Yani Beyt-i Makdis'e, demektir. "Girdikleri gibi": İlk seferde. "Helak etsinler diye (liyütebbiru)": Yok ve harap etsinler diye: Zeccac şöyle demiştir: Cam, demir ve altın gibi şeylerin kırıklarına: Tibr denir. "Ma alev": Üstlerine çıkıp harap etsinler demektir.

"Rabbinizin size merhamet etmesi umulur": Bu, onlara Tevrat'ta edilen vaatlerdendir. "Asâ = umulur ki" Allah'tan olan umuda bağlanmak vaciptir. Allah onlardan intikam aldıktan sonra onlara mer-

hamet etti; ülkelerini imar etti ve onları yetmiş sene sonra nimetini geri verdi. "Eğer dönerseniz": Yani bize isyan etmeye, "biz de döneriz": Size ceza vermeye. Müfessirler şöyle demişlerdir: Sonra onlar tekrar isyan ettiler, Allah üzerlerine İran ve Roma Krallarını gönderdi. Katade şöyle demiştir: Sonra bunların sonunda Allah onlara Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i gönderdi. Onlar artık kıyamet gününe kadar azaptadırlar; küçülerek cizyeyi elleriyle verirler.

"Cehennemi kafirler için zindan kıldık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Zindan kıldık, bunu İbn Abbas, Dahhak ve Katade, demişlerdir. Mücahit de: Orada mahsur kalırlar, demiştir. Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe de: Tutuk evi, demişlerdir. Zeccac da: "Hasir": Hapistir; hasartürrecüle kavlinden alınmıştır ki hapsetmektir, o da mahsurdur. Haza hasiruhu denir ki: Onun tutuklandığı ev, demektir. Yere serilen hasıra da böyle denilmesi: Saplarının üst üste getirilmesindendir. Yan'a hasir denilmesi de, eğelerin üst üste gelmesindendir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Hasir, hâsıra manasınadır; hâsıra'dan hasir'a geçilmiştir; mü'lim (acı verici)den de elim'e geçildiği gibi (sıfat-ı müşebbehe kalıbı ism-i fail manasına kullanılmıştır, demek istiyor. Mütercim).

İkincisi: Döşek ve yatak demektir, bunu da Hasen, demiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: Cehennemin onlar için hasır gibi olması caizdir ki hasır da küçük yaygı demektir.

إِنَّ هَٰذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ وَيُبَشِّرُ
الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا كَبِيرًا ﴿٩﴾ وَأَنَّ
الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ أَعْتَدْنَا لَهُمْ عَذَابًا أَلِيمًا ﴿١٠﴾

9 – Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru şeye iletir. İyi işler yapan mü'minlere de kendileri için mutlaka büyük bir mükafat olduğunu müjdeler.

10 – Şüphesiz ahirete iman etmeyenler için de acıklı bir azap hazırladık.

"Şüphesiz bu Kur'an en doğru şeye iletir": İbn Enbari: "Elleti" çoğul için sıfattır, mana da şöyledir, demiştir: O, hasletlerin en doğrusuna iletir. Müfessirler: Onlar da Allah'ın birliği, O'na ve peygamberlerine imandır, buyruğuyla amel etmektir, demişlerdir. "İyi şeyler yapan mü'minleri de müjdeler": Onlar için var diye, "bir mükafat": O

da cennettir. "Ahirete iman etmeyenleri de müjdeler": Yani Allah'ın düşmanlarını da azapla müjdeler. Şöyle ki mü'minler müşriklerden eziyet gördükleri için Allah da kafirlere azap ederek mü'minlerin müjdesini peşin vermiştir.

وَيَدْعُ الْاِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَٓاءَهُ بِالْخَيْرِۜ وَكَانَ الْاِنْسَانُ عَجُولًا ﴿١١﴾

11 – İnsan hayra duası gibi şerre de dua eder. İnsan pek acelecidir.

"İnsan hayra duası gibi şerre de dua eder": Şöyle ki insan sıkıldığı ve kendine ve ailesine kızdığı zaman hayırla dua ettiği gibi kabul olunmasını istemediği şey ile de dua (beddua) eder. "İnsan pek acelecidir": Kızdığı ve sıkıldığı zaman hayır duası gibi şerre de dua eder.

Burada insandan kim kastedildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, insan için cins ismidir ki bütün insanlar, demektir. Bunu da Zeccac vd. demişlerdir.

İkincisi: Adem'dir, onu zikretmekle evlatlarına gerek kalmamıştır. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

Üçüncüsü: O, Nadr bin Haris'tir, çünkü: "Üzerimize gökten taş yağdır" *(Enfal: 32)* demişti. Bunu da Mukatil, demiştir. Selman Farisi de şöyle demiştir: Allah ilk olarak Adem'in başını yarattı; o da cesedinin nasıl yaratıldığına bakıyordu; ayakları kaldı: Ya Rabbi, acele et, dedi. İşte: "İnsan pek acelecidir" dediği budur.

وَجَعَلْنَا الَّيْلَ وَالنَّهَارَ اٰيَتَيْنِ فَمَحَوْنَٓا اٰيَةَ الَّيْلِ وَجَعَلْنَٓا اٰيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً
لِتَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّن۪ينَ وَالْحِسَابَۜ
وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلْنَاهُ تَفْص۪يلًا ﴿١٢﴾

12 – Gece ile gündüzü iki ayet kıldık. Gecenin ayetini sildik, gündüzün ayetini de Rabbinizden lütuf aramanız ve yılların sayısını bilmeniz için gösterici / aydınlık kıldık. Her şeyi bir açıklama ile açıkladık.

"Gece ile gündüzü iki ayet kıldık": Yani Yaratıcılarının kudretini gösteren iki alamet kıldık, demektir. "Gecenin ayetini sildik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Gecenin ayeti aydır, silinmesi de ayın yüzeyindeki

siyahlıktır. Hazreti Ali radıyallahu anh, İbn Abbas vd. bu manaya kail olmuşlardır.

İkincisi: Gecenin ayeti ondan ayrılmayan karanlıkla silinmiştir. Silinmenin karanlığa nisbet edilmesi nurları silip onları iptal etmesindendir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Ay ile güneşin nur ve parlaklıkta eşit oldukları; Allah Teala'nın Cebrail'i gönderdiği, kanadını ayın yüzeyine sürmesiyle ışığı silindiği de rivayet edilmiştir.

"Gündüzün ayetini kıldık": Yani güneşi, "gösterici": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Aydınlık, bunu da Katade, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Ayete gösterici niteliğinin verilmesi mecazidir, nitekim: Zaman falanca oğullarıyla oynadı denir ki bu da mecazidir.

İkincisi: "Gösterici"nin manası: Görünen, aydınlık, demektir. Bunu da İbn Kuteybe, demiştir.

Üçüncüsü: "Mubsıraten"in manası, mubassıraten demektir ki "müf'il" kalıbı, "müfe'il" yerine kullanılmıştır. Mana da: Eşyayı insanlara gösterir, demektir. Bunu da İbn Enbari, demiştir. Görüşlerin manaları birbirine yakındır.

"Rabbinizden lütuf aramanız için": Yani görüp de işlerinizi nasıl yapacağınızı ve gündüzün rızkınızı nasıl arayacağınızı bilmeniz için, demektir. Bir de gecenin alametini sildik ki "yılların sayısını ve hesabı bilesiniz". Eğer bu olmasa idi gece gündüzden ayrılmaz, sayılar da meydana çıkmazdı. "Her şeyi": Yani ihtiyaç duyulan her şeyi, "bir açıklama ile açıkladık": Onu başkasıyla karışmayacak şekilde adam akıllı beyan ettik.

وَكُلَّ اِنْسَانٍ اَلْزَمْنَاهُ طَٓائِرَهُ
فِي عُنُقِهِ وَنُخْرِجُ لَهُ يَوْمَ الْقِيٰمَةِ كِتَابًا يَلْقٰيهُ مَنْشُورًا ﴿١٣﴾ اِقْرَأْ
كِتَابَكَ كَفٰى بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا ﴿١٤﴾

13 – Her insanın amelini boynuna astık. Kıyamet günü de onun için açılmış olarak karşılaşacağı bir kitap çıkaracağız.

14 – Kitabını oku. Bugün nefsin sana hesap görücü olarak yeter.

"Ve külle insanin": İbn Ebi Able, lamın ref'i ile "ve küllü" okumuştur. İbn Mes'ud, Übey ve Hasen de, sakin ye ile elifsiz olarak "elzemnahu tayrahu" okumuşlardır.

Tair'de de dört görüş vardır:

Birincisi: Onun bedbahtlık ve mutluluğudur, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Mücahit de şöyle demiştir: Her doğan çocuğun boynunda bir kağıt vardır; içinde de onun mutlu veya mutsuz olduğu yazılıdır.

İkincisi: Amelidir, bunu da Ferra, demiştir. Hasen'den de iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: O, başına gelecek şeylerdir, bunu da Husayf, demiştir. Ebu Ubeyde de: Şansıdır, demiştir.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Bana göre mana – Allah bilir ya – şöyledir: Her kişinin Allah Teala'nın takdir ettiği hayır ve şerden nasibi boynuna asılıdır. Araplar insandan ayrılmayan her şey için: Boynuna asıldı; bunu benim üzerimdedir, boynumdadır, onu yerine getireceğim, derler. Hayır ve şer şansa "tair = kuş" denilmesi, Arapların hayır kuşu uçtu, şer kuşu uçtu demelerindendir. Bunu fal ve uğursuzluk olarak yaparlardı (kuşkulanmak). Allah Teala da onlara kullandıkları şey ile hitap etti ve kuşa nisbet edip ondan bildikleri şeyin boyunlarına asılı olduğunu bildirdi.

Ezheri de şöyle demiştir: Bunun aslı şudur: Allah Teala Adem'i yarattığı zaman zürriyetleri içinden O'na itaat edeceklerle asileri bildi; onların hepsinden bildiği şeyleri yazdı; mutlu olacağını bildiğini muti, asi olacağını bildiğini de asi olarak yazdı. Böylece henüz yaratılırken ve var edilirken nereye varacağını bildiği şey belli oldu. İşte "İşte kuşunu / fermanın boynuna astık" dediği budur.

Dördüncüsü: O amelinden kuşkulandığı şeydir; boyundan bahsetmesi ondan ayrılmaması nedeniyledir, tıpkı giysiler içinde gerdanlığın boyundan ayrılmaması gibi. Bu da Zeccac'ın görüşüdür. İbn Enbari de şöyle demiştir: Amele tair (kuş) demelerinin aslı onların bazı amellerden kuşku duymalarındandır.

"Ve nuhricu lehu": Ebu Cafer, mazmum ye ve meftuh ra ile "yuhracu okumuştur. Yakup ile Abdülvaris, meftuh ye ve mazmum ra ile okumuştur. Katade ile Ebu'l – Mütevekkil, merfu ye ve meksur ra ile "yuhricu" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile A'rec de, meftuh te ve merfu ra ile "tuhrecu" okumuşlardır. "Yevmel kıyameti kitaben": İbn Abbas, İkrime ve Dahhak, ref ile "kitabun" okumuşlardır. "Yelkahu": İbn Amir ile Ebu Cafer yenin zammesi ve kafın şeddesi ile "yulakkahu" okumuşlardır. Hamze ile Kisai de kafı imale etmişlerdir (yelkayhi). Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, amelinin yazıldığı kitaptır. Ebussevvar el – Adevi bu ayeti okuduğu zaman şöyle derdi: İki açıl-

ma, bir dürülme vardır: Ey âdemoğlu, hayatta olduğun sürece amel defterin açıktır; ona istediğini yazdır. Öldüğün zaman dürülür; sonra yeniden dirildiğin zaman açılır.

"İkra' kitabek": Ebu Cafer, şeddesiz hemze ile: "İkra" okumuştur. Bunda da izmar vardır, takdiri şöyledir: Ona: Kitabını oku, denir. Hasen de şöyle demiştir: Ümmi olan da okuryazar olan da onu okur (film şeridi gibi). Kendi hesabını görmek için kendi nefsini seçen Allah sana adil davranmıştır (beyan usulü).

"Hasiben": Bunun manasında da üç görüş vardır:

Birincisi: Hesap gören demektir. *İkincisi:* Şahit demektir. *Üçüncüsü:* Yeterli demektir. Mana da şöyledir: Hesabı insana bırakılır ki Allah'ın kulları arasında ne kadar adil olduğunu görsün, Allah'ın delili karşısında diyecek bir şeyi kalmasın ve azabı hak ettiğini bilsin. Ve bilsin ki cennete girerse, Allah'ın lütfu iledir, ameli ile değildir, eğer cehenneme girerse, günahı iledir. İbn Enbari şöyle demiştir: Neden nefis müennes olduğu halde "hasiben" dedi; çünkü nefisten şahıs kastedilmiştir. Yahutta nefsin lafzında müenneslik alameti olmadığı için; sema ve arz lafızlarına benzemiştir. Allah Teala "essemau munfatırun bih" *(Müzzemmil: 18)* demiştir. Şair de şöyle demiştir:

Ne de bir yer onun gibi çayır bitirir.

(Vela arda ebkale demiş, ebkalet, dememiştir. Mütercim).

مَنِ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا
يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ ۖ وَمَن ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا ۚ وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ
وِزْرَ أُخْرَىٰ ۗ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نَبْعَثَ رَسُولًا ﴿١٥﴾

15 – Kim doğru yolu buldu ise ancak kendi nefsi için bulur. Kim de saparsa, ancak kendi aleyhine sapar. Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez. Biz bir peygamber gönderinceye kadar azap ediciler değiliz.

"Kim doğru yolu buldu ise ancak kendi nefsi için bulur": Yani doğru yolu bulma sevabı kendi lehinedir, sapmanın cezası de kendi aleyhinedir, demektir.

"Hiçbir günahkâr başkasının günahını yüklenmez": Yani günahkâr bir nefis demektir. "Başka birisinin günahını yüklenmez": İbn Abbas şöyle demiştir: Velid bin Muğire: Bana tabi olun, ben de

günahlarınızı yükleneyim, dedi; Allah Teala da: "Kimse kimsenin günahını yüklenmez" buyurdu. Ebu Ubeyde de, mana şöyledir, demiştir: Kimse kimsenin yerine günah işlemez. Zeccac şöyle demiştir: Vezere, yezirü, fehüve vazirün, vezren, ve vizren ve vizreten, denir ki, manası: Günah işlemek demektir.

Bu ayetin tevilinde de iki yorum vardır:

Birincisi: Bir günahkâr başkasının günahıyla sorumlu tutulmaz.

İkincisi: İnsan başkası da yapıyor diye günah işlememelidir; nitekim kafirler: "Gerçekten bizler atalarımızı bir din üzerinde bulduk" *(Zuhruf: 22)* demişlerdi. "Bir peygamber gönderinceye kadar": Bunun manası da: Ne ile azap edeceğimizi ve ne için cennete girdireceğimizi bildirinceye kadar, demektir.

Hüküm: Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bu ayette Allah Teala'nın akılla değil, ancak şeriat (din) ile bilinmesinin vacip olduğuna delil vardır, din de peygamberlerin gönderilmesidir. Şöyle ki bir insan bundan önce ölse, kesin cehenneme gideceğine hüküm verilmez. Şöyle de demiştir: Bunun manası şöyledir, diyenler de olmuştur: İşitmeye bağlı olan şey bir peygamberden işitilmedikçe azap olunmaz, bunun içindir ki şöyle demişlerdir: Ehliharp bir kimse darıharpte Müslüman olsa da namaz, zekât vb. şeyleri işitmese, bunlardan hiçbirini kaza etmesi lazım gelmez. Çünkü ancak işittikten sonra sorumlu olur. Bunun da aslı şudur: Kuba halkı (Mescid-i Aksa'dan) Ka'be'ye döndükleri zaman eskilerini kaza etmediler. Bir kimse İslam memleketinde Müslüman olsa da namazın farz olduğunu bilmese, kaza etmesi vacip olur. Çünkü o, insanların ezan ve ikamet ile mescitlerde namaz kıldıklarını görmüştür. Bu da onun için davet sayılır.

وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا
الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاهَا تَدْمِيرًا ﴿١٦﴾ وَكَمْ أَهْلَكْنَا مِنَ الْقُرُونِ
مِنْ بَعْدِ نُوحٍ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ بِذُنُوبِ عِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿١٧﴾

16 – Bir kenti helak etmek istediğimiz zaman, varlıkla şımaranlarına emrederiz de orada fasıklık ederler; böylece ona söz / azap hak olur. Artık biz de onu bir helak ile helak ederiz.

17 – Nuh'tan sonra nice nesiller helak ettik. Rabbin kullarının günahlarını bilici ve görücü olarak yeter.

"Bir kenti helak etmek istediğimiz zaman": Bunu isteme sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Geçmiş kazasında onların bedbaht olmalarına hüküm vermesidir. *İkincisi:* Peygamberlere inat edip onları yalanlamalarıdır.

"Emerna mütrefiha": Çoğunluk, "fealna" vezninde şeddesiz olarak "emerna" okumuşlardır; bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, emirdendir, kelamda söylenmemiş kelimeler vardır; takdiri şöyledir: Orada şımaranlara itaat etmelerini emrederiz; onlar da fasıklık ederler. Bu, Said bin Cübeyr'in görüşüdür. Zeccac da şöyle demiştir: Bu, konuşurken: Sana emrettim, sen de bana isyan ettin demeye benzer. Bundan masiyetin emre muhalefet olduğu anlaşılmıştır.

İkincisi: "Kesserna = çoğaltırız" demektir. Emertüşşey'e ve amertuhu: Çoğalttım, demektir. Mühretün me'muretün de: Doğurgan kısrak demektir. Emire benu fülanin ye'merune emren denir ki: Çoğaldılar, demektir. Bu da Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe'nin görüşleridir.

Üçüncüsü: "emerna" "emmerna" manasınadır; emertürrecüle: Emmertuhu demektir ki, manası: Orada şımaranlara emirlik veririz, demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Harice de Nafi'den, medli şekilde "âmenne" gibi "âmerna" rivayet etmiştir. Hammad bin Seleme de İbn Kesir'den böyle rivayet etmiştir. İbn Abbas, Ebudderda, Ebu Rezin, Hasen, Dahhak ve Yakup kıraatları da böyledir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Bu, yüksek ve meşhur bir lehçedir, manası da yine: Çoğalttık, demektir. Mücahit de Ebu Amr'in mimin şeddesiyle "emmerna" okuduğunu rivayet etmiştir. Eban'ın Asım'dan rivayeti de böyledir. Bu aynı zamanda Ebu'l - Aliye, Nahai ve Cahderi'nin de kıraatıdır. İbn Kuteybe de, mana: Onları Emirler yaptık, demiştir. Ebu'l - Mütevekkil, Ebu'l - Cevza ve İbn Ya'mur da hemzenin fethi ve mimin kesri ile şeddesiz olarak "emirna" okumuşlardır. Mütrefun ise: Nimetin ve bol geçimin onları şımarttığı kimseler, demektir. Müfessirler: Onlar zorbalar, musallatlar ve krallardır, demişlerdir. Neden sadece varlıkla şımaranlar zikredilmiştir; çünkü onlar reislerdir, ötekiler ise onlara tabi olanlardır.

"Onlar da orada fasıklık ettiler": Yani küfürlerinde inat ettiler, demektir. Çünkü küfürde fasıklık onun daha çirkinidir. Biz de fıskın manasını Bakara: 26 ve 197'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Onlara söz vacip oldu": Mukatil: Onlara azap vacip oldu demiştir. Biz de "tedmir'in manasını A'raf: 137'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Ve kem ehlekna minel kuruni": O, karn'ın çoğuludur. Biz de insanların ondaki ihtilaflarını En'am: 6'da zikretmiştik. "Habîr" ile "basîr"in manasını da Bakara'da şerh ettik. Mukatil: Bu ayet, Mekkeliler için korkutmadır, demiştir.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَّلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ لِمَنْ نُرِيدُ
ثُمَّ جَعَلْنَا لَهُ جَهَنَّمَ يَصْلٰيهَا مَذْمُومًا مَدْحُورًا ﴿١٨﴾ وَمَنْ
أَرَادَ الْاٰخِرَةَ وَسَعٰى لَهَا سَعْيَهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ فَأُولٰٓئِكَ كَانَ
سَعْيُهُمْ مَشْكُورًا ﴿١٩﴾

18 – Kim dünyayı isterse, istediğimiz kimse için ona orada dilediğimizi çabucak veririz. Sonra da ona cehennemi kılarız / belirleriz. Ona kınanmış, kovulmuş olarak girer.

19 – Kim de mü'min olarak ahireti ister ve çalışmasını onun için yaparsa, işte onların gayretleri makbuldür.

"Kim dünyayı isterse": Yani ameliyle dünyayı isterse, demektir. Burada acile demekle sıfat isim yerine kullanılmıştır. "Orada dileceğimize çabucak veririz": Dünya malından, demektir. Bol ve dar olarak diyenler de olmuştur. "Dilediğimiz kimseye": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Helakini dilediğimiz kimseye, demektir. Bunu da Ebu İshak el – Fezari, demiştir.

İkincisi: Kendisine acele ile bir şeyler vermek istediğimiz kimseye demektir. Bunda ameliyle dünyayı isteyene kınama ve eline de kendisi için takdir edilenden başka bir şey geçmeyeceğine delalet vardır. Sonra da ahirette cehenneme girer. İbn Cerir: Bu ayet, öteki dünyaya kesin inanmayanlar hakkındadır, demiştir. Biz de "cehennem"in manasını Bakara: 206'da, "yeslaha"nın manasını da Nisa suresi 10'da ve "mezmumen medhuren'in manasını da A'raf: 18'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Kim de ahireti isterse": Yani cenneti, demektir. "Çalışmasını onun için yaparsa": Yani ona uygun amel işlerse, demektir. Neden: "Mü'min olarak" demiştir? Çünkü amelin sahih olması için iman şarttır. "İşte onların gayretleri meşkurdur": Yani makbuldür. Aziz ve celil olan Allah'ın onlara teşekkürü, onlara sevap vermesi ve onları övmesidir.

كُلًّا نُمِدُّ هَٰؤُلَاءِ وَهَٰؤُلَاءِ مِنْ عَطَاءِ
رَبِّكَ وَمَا كَانَ عَطَاءُ رَبِّكَ مَحْظُورًا ﴿٢٠﴾ انْظُرْ كَيْفَ فَضَّلْنَا
بَعْضَهُمْ عَلَىٰ بَعْضٍ وَلَلْآخِرَةُ أَكْبَرُ دَرَجَاتٍ وَأَكْبَرُ تَفْضِيلًا ﴿٢١﴾
لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَٰهًا آخَرَ فَتَقْعُدَ مَذْمُومًا مَخْذُولًا ﴿٢٢﴾

20 – Her birine, onlara da bunlara da Rabbinin vergisinden veririz. Rabbinin vergisi menedilmiş değildir.

21 – Bak, onların bazılarını bazılarına nasıl üstün kıldık? Gerçekten ahiretin dereceleri daha büyüktür ve üstün kılma bakımından da daha büyüktür.

22 – Allah'la beraber başka bir İlah kılma. Sonra kınanmış, kendi başına bırakılmış olarak oturursun.

"Küllen nümiddü" Zeccac şöyle demiştir: "Küllen", "nümiddü" ile mansuptur. "Haulai" de "kül"den bedeldir. Mana: Onlara da bunlara da Rabbinin ihsanından veririz, demektir. Müfessirler şöyle demişler: Hepsine, iyiye de kötüye de dünyadan veririz. Burada vergi (atâ): Rızıktır, mahzur da: Yasak kılınmış demektir. Mana da: Rızık mü'min ve kafir için geneldir, ahirette ise özellikle mü'minleredir. "Bak": Ey Muhammed, "bazılarını bazılarına nasıl üstün kıldık": Üstün kılındıkları şeyde de iki görüş vardır:

Birincisi: Kimisinin rızkı az, kimisinin de çoktur.

İkincisi: Rızık ile ameldir; binaenaleyh onlardan kimi iyi amele muvaffaktır, kimi de bundan engellenmiştir.

"Allah'la beraber başka bir İlah kılma": Hitap, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e ise de mana bütün mükellefler için geneldir. Mahzul da: Yardımcısı olmayandır. Hizlan: Birine yardım etmemektir. Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i atalarının dinine davet etmeleri üzerine inmiştir.

وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا
إِمَّا يَبْلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا
أُفٍّ وَلَا تَنْهَرْهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا ﴿٢٣﴾ وَاخْفِضْ لَهُمَا

جَنَاحَ الذُّلِّ مِنَ الرَّحْمَةِ وَقُل رَّبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا
﴿٢٤﴾ رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا فِي نُفُوسِكُمْ إِن تَكُونُوا صَالِحِينَ فَإِنَّهُ كَانَ
لِلْأَوَّابِينَ غَفُورًا ﴿٢٥﴾

23 – Rabbin: "Kendisinden başkasına ibadet etmeyin, anaya babaya iyilik edin" diye hükmetti. Eğer bunlardan biri veya her ikisi senin yanında yaşlılığa erişirse, onlara "of" deme. Onları azarlama. Onlara yumuşak söz söyle.

24 – Onlara acımaktan tevazu kanadını indir. "Rabbim, beni çocukken nasıl büyüttülerse, sen de onlara öyle merhamet et!" de.

25 – Rabbiniz nefislerinizdekini daha iyi bilir. Eğer siz iyi kimseler olursanız, şüphesiz O, kendine dönenler için çok bağışlayıcıdır.

"Ve kada rabbuk": İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan: Rabbin emretti, dediğini rivayet etmiştir. Dahhak da ondan ancak, "vevassa rabbuk" dediğini, iki vavdan birinin "sad"a bitiştiğini nakletmiştir. Übey bin Ka'b, Ebu'l – Mütevekkil ve Said bin Cübeyr de: "Ve vessa" okumuşlardır. Bu, icmaa aykırıdır; ona iltifat edilmez. Ebu İmran, Asım Cahderi ve Muaz el – Kari, kaf, dad, med, hemze ve ref ile (kadâu), rab ismini de cer ile (rabbike) okumuşlardır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Bu kaza (hüküm) kesin ve vacip cinsinden değil, ancak emir ve farz cinsindendir. Kazanın aslı lügatte: Bir şeyi muhkem ve sağlam şekilde kesmektir. (Hazreti) Ömer'e ağıt yakan şair de şöyle demiştir:

Birtakım işleri hükme bağladın, sonra da öyle gadrettin ki,
Örtüsü açılmamış (gün yüzü görmemiş) felaketler bıraktın.

Yani onları muhkem vaziyette kesip attın demek istemiştir.

"Ve bilvalideyni ihsana": Ana babaya iyiliği emretmiştir, demektir. İhsan iyilik ve ikram demektir. Biz de bunu Bakara: 83'te zikretmiş bulunuyoruz.

"İmma yebluğanne": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir müfret olarak: "Yebluğanne" okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Yakup ise tesniye kalıbıyla: "Yebluğanni" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: "Yebluğanne" birinc fiil kılınmış, "kilahuma" ise ikisine raci olmuştur. Kim "yebluğanni" okursa, tesniye etmiştir; çünkü daha önce valideyn zikredilmiştir. O zaman fiil sayılarına göre olmuştur. Sonra da yeni başlayarak: "Ahadühüme ev kilahuma" demiştir; tıpkı:

"Fe amu ve sammu" *(Maide: 71)* kavlinde olduğu gibi. Sonra yeniden söze başlamış ve: "Kesirün minhüm" demiştir.

"Felatekul lehüma üffin": Ebu Amr, Hamze, Kisai, Ebu Bekir de Asım'dan rivayetle tenvinsiz olarak kesre ile "üffin" okumuşlardır. İbn Kesir, İbn Amir, Yakup ve Mufaddal da feth ile tenvinsiz olarak "üffe" okumuşlardır. Nafi, Hafs da Asım'dan, kesr ve tenvin ile: "Üffin" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile İbn Yamur de ref, tenvin ve fenin de şeddesi ile "üffün" okumuşlardır. Muaz el – Kari, Asım, Cahderi ve Humeyd bin Kays de "ta'sen" gibi "efen" okumuşlardır. Ebu İmran el – Cevni ile Ebussimak el – Adevi de ref, tenvinsiz ve fenin şeddesiyle "üffü" okumuşlardır. Bu da Asmai'nin Ebu Amr'dan rivayetidir. İkrime, Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Reca ve Ebu'l – Cevza da, fe sakin ve şeddesiz olarak "üf" okumuşlardır. Ahfeş şöyle demiştir: Çünkü bazı Araplar, hikaye tarzında: Üf lek, derler. Ref ise çirkindir; çünkü arkasından lam gelmemiştir. Ebu'l – Aliye ile Ebu Husayn el – Esedi ise fenin şeddesi ve ye ile "üffi" okumuşlardır. İbn Enbari de, bazılarının onu hemzenin kesri ile "if" okuduğunu rivayet etmiştir. Zeccac da onda yedi lügat vardır, demiştir: Tenvinli tenvinsiz kesr; tenvinli ve tenvinsiz zam; tenvinli ve tenvinsiz feth; yedincisi de kıraatta caiz olmayandır ki o da ye ile "üfi"dir. Zeccac da böyle demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Üff"de on çeşit vardır: Feth ile "üffe lek"; kesr ile "üffi", "üff", beddua tarzında "veylen lilkafirin gibi "üffen"; ref ve tenvin ile "veylün lilmutaffifin *(Mutaffifin: 1)* gibi; cer ve tenvin ile "sahin" ve "mehin" seslerine benzeterek "efhin"; yine beddua tarzında "efhenlek"; nefse izafetle "üffi" lek; kem, hel ve bel edatlarına benzeterek fenin sükunu ile "üf"; hemzenin kesri ile "if" lek gibi. Ben şeyhimiz Ali Ebu Mansur el – Lügavi'den şöyle okudum: Şöyle diyebilirsin: "Üfi" minhu, "üfü", "üfin", "üfen", muzaf olarak "üffi", "üfhen", elifle "üfen". Ye ile "üfi" deme ki o yanlıştır.

"Üf"ün manasında da beş görüş vardır:

Birincisi: O, tırnak kiridir, bunu da İmam Halil, demiştir. *İkincisi:* Kulak kiridir, bunu da Asmai, demiştir. *Üçüncüsü:* Tırnak kesintisidir, bunu da Salep demiştir. *Dördüncüsü:* "Üf" hor ve küçük görmedir, "efef"ten gelir ki, efef de Araplarda: Azlık manasınadır. Bunu da İbn Enbari, demiştir. *Beşincisi:* "Üf", yerden kaldırdığın çöp veya kamış parçasıdır. Bunu da Dilci İbn Faris nakletmiştir. Ben şeyhimiz Ebu Mansur'dan şöyle okudum: "Üf" kötü koku ve rahatsızlıktır. Aslı, üzerine düşen toprak veya külü, tüf diyerek uzaklaştırmaktır. Rahatsız edici şeyi ondan uzaklaştırmak istediğin mekana ve her ağır kabul

edilen şeye denir. Musannif şöyle demiştir: "Tüf" sözcüğünü bazıları "üf" manasına kullanmışlardır. Ebu Ubeyd'den: "Üf"ün aslının "tüf" olup parmak arasından çıkan fitil şeklindeki kir, dediği rivayet edilmiştir. İbn Enbari de bir fark göstermiş, dilcilerin şöyle dediklerini söylemiştir: "Üf" lügatte kulak kiridir, "tüf" ise tırnak kiridir. Araplar onu hoşa gitmeyen, tiksindirici ve rahatsız edici şey için kullanmışlardır. Zeccac da başka bir fark göstermiştir: Şöyle denilmiştir: "Üf" tırnak kiridir, "tüf" ise kulak kiri veya yerden alınan kıymık gibi değersiz şeydir. "Üff"ün manası, pis kokudur, ayetin manası da şöyledir: Onlara yaşlandıkları zaman bıktığını gösteren bir söz söyleme. Onlar sen küçükken sana ne gibi hizmetler ettilerse, sen de şimdi onlara aynısını yap, işlerini ve hizmetlerini gör. "Onları azarlama": Yani onlara sıkılarak yüzlerine karşı bağırarak konuşma. Ata bin Ebi Rebah da: Onlara karşı ellerini silkme demiştir. Nehertuhu enheruhu nehren ile intehertuhu intiharen aynı manayadır. İbn Faris de şöyle demiştir: Nehertürrecüle ventehertuhu: Zecertü gibidir ki azarlamak manasınadır. Müfessirler şöyle demişler: Neden yaşlı iken onlara eziyet etmeyi men etti, hâlbuki o her zaman yasaktır; çünkü yaşlılıkta bıkkınlık ve rahatsızlık verecek halleri çok görülür, onlara daha çok hizmet etme ihtiyacı duyulur.

"Onlara yumuşak söz söyle": Yani olabildiğince en hoş söz söyle, demektir. Said bin Müseyyeb de: Kölenin, sert efendisine karşı sözü gibi, demiştir.

"Onlara acımaktan tevazu kanadını indir": Yani onlara acıdığın için yumuşak ve mütevazı davran, demektir. Kanat indirmenin manasını da Hicr: 88'de şerh etmiş bulunuyoruz. Ata şöyle demiştir: Kanadın, ellerin demektir; onları ebeveynine kaldırma. Kurraların çoğunluğu zalın zammesiyle "zül" okumuşlar; Ebu Rezin, Hasen, Said bin Cübeyr, Katade, Asım Cahderi ve İbn Ebi Able de zalın kesresiyle okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Zül onlara karşı tezellül göstermedir ki zilletten gelir. Zül ise: Zelil (hor) olmadığın halde hizmette zillet göstermektir. Zül ile zillet, zelilin mastarıdır, kesre ile zil ise zelul'un mastarıdır. İbn Enbari şöyle demiştir: Kim kesre ile "zil" okursa, onu zalın zammesiyle zül manasına almıştır. Büyük dilcilerin kabul ettiği odur ki zül, zelil, yani hor adamdır, zil ise uysallaşmış hayvandır.

"De ki: Rabbim, beni çocukken nasıl büyüttülerse, sen de onlara öyle merhamet et": Yani Beni küçükken büyütünceye kadar bana merhamet ettikleri gibi sen de onlara öyle merhamet et, demektir.

Bazıları, bu mutlak duadan müşriklere yapılan duanın "Peygamber ve mü'minler için müşriklere istiğfar etmeleri yoktur" *(Tevbe: 113)* kavliyle neshedildiğine kail olmuşlardır. Bu mana İbn Abbas, Hasen Basri, İkrime ve Mukatil'den nakledilmiştir. Musannif (İbn Cevzi) şöyle demiştir: Ben bunda fakihler adına bir nesih görmüyorum, çünkü bu, tahsis edilmiş bir genel hükümdür. Benim dediğime yakınını da İbn Cerir Taberi zikretmiş bulunuyor.

"Rabbiniz nefislerinizdekini daha iyi bilir": Yani içinizde onlara karşı gizlediğiniz itaat ve isyan gibi şeyleri, demektir. Kim de isyan niyeti taşımadan ağzından bir şey kaçırırsa, o da bağışlanır ki, bu da "eğer iyi kimseler olursanız" kavli ile bildirilmiştir. İyi kimseler, Allah'a itaat edenler, demektir. Ana babaya iyilik edenler de, denilmiştir. Tövbe edenler de denilmiştir. "Şüphesiz O, kendine dönenler (evvabin) için çok bağışlayandır": Evvab üzerinde de on görüş vardır:

Birincisi: O, Müslüman'dır, bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: O, çok tövbe edendir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Said bin Cübeyr, Dahhak ve Ebu Ubeyde de böyle demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: O; tövbe üstüne tövbe edendir. Zeccac da şöyle demiştir: O, Allah'ın yasak ettiği her şeyi söküp atan tövbekârdır. Âbe yeubu evben denir ki: Dönmek manasınadır.

Üçüncüsü: O, Tesbih edendir, bunu da Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan, demiştir.

Dördüncüsü: O, Allah Teala'ya itaat edendir, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Beşincisi: O, yalnız kaldığı zaman günahını hatırlayıp da Allah'tan bağış dileyendir. Bunu da Ubeyd bin Umeyr, demiştir.

Altıncısı: O, kalbi ve ameli ile Allah Teala'ya yönelendir, bunu da Hasen, demiştir.

Yedincisi. O, namaz kılandır, bunu da Katade, demiştir.

Sekizincisi: O, akşamla yatsı arasında namaz kılandır, bunu da İbn Münkedir, demiştir.

Dokuzuncusu: O, kuşluk namazını kılandır, bunu da Avn el – Ukayli, demiştir.

Onuncusu: O, gizlice günah işleyip gizlice tövbe edendir, bunu da Süddi, demiştir.

وَآتِ ذَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ
وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا ﴿٢٦﴾ إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا
إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِرَبِّهِ كَفُورًا ﴿٢٧﴾
وَإِمَّا تُعْرِضَنَّ عَنْهُمُ ابْتِغَاءَ رَحْمَةٍ مِنْ رَبِّكَ تَرْجُوهَا
فَقُلْ لَهُمْ قَوْلًا مَيْسُورًا ﴿٢٨﴾

26 – Akrabaya, yoksula, yolda kalana hakkını ver, saçıp savurma.

27 – Şüphesiz saçıp savuranlar şeytanların kardeşleri oldular. Şeytanlar da Rabbine çok nankördür.

28 – Eğer Rabbinden umduğun bir rahmet aramak için onlardan yüz çevirirsen, onlara yumuşak / kolay söz söyle.

"Akrabaya hakkını ver": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bir kişinin babası ve annesi tarafından akrabasıdır, bunu da İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir. Buna göre onların hakkı hususunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* Ondan maksat, onlara iyilik etmek ve sıla-i rahim yapmaktır. *İkincisi:* İhtiyaç anında vacip olan nafakadır. *Üçüncüsü:* Ölüm anında onlara vasiyettir.

İkincisi: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in akrabalarıdır, bunu da Ali bin Hüseyn radıyallahu anhuma ile Süddi, demişlerdir. Buna göre onların hakkı: Onlara ganimetin beşte birinden gerekli hisselerini vermektir. Hitap da idarecileredir.

"Yoksula ve yolda kalana": Kadı Ebu Ya'la şöyle demiştir: Bundan farz olan sadakanın, yani zekatın murat edilmesi de caizdir, zaruret halinde verilmesi gereken hak olması da caizdir. Buna: Yoksulun sadaka, yolcunun da konukluk hakkı diyenler de olmuştur.

"Saçıp savurma": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, malı haksız yere harcamaktır, bunu da İbn Mes'ud ile İbn Abbas, demişlerdir. Mücahit de şöyle demiştir: Bir adam malının tamamını hak yere harcasa savurmuş olmaz. Eğer bir avuç malını da haksız yere harcasa, saçıp savurmuş olur. Zeccac da şöyle demiştir: Saçıp savurma: Allah'a isyan hususunda harcamadır. Cahiliye halkı deveyi keser, malı da saçıp savururdu; bundan da şan ve şöhret beklerdi. Allah Teala malı kendine yaklaştıracak hayır yollarına harcamayı emretti.

İkincisi: O malı telef eden israftır; bunu da Maverdi, zikretmiştir. Ebu Ubeyde de: Saçıp savuran: Bozgunculuk eden ve malını boş yere harcayandır, demiştir.

"Şüphesiz saçıp savuranlar şeytanların kardeşleridir": Çünkü onlar onun davetine uyarlar, Allah'a isyan hususunda ona katılırlar. "Şeytan da Rabbine çok nankördür": Yani nimetlerini inkâr eder. Bu da müsrifin nimete karşı nankör olduğunu içerir.

"Eğer onlardan yüz çevirirsen": Burada işaret edilenler hakkında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar adları geçen akrabalar, yoksullar ve yolculardır. Bunu da çoğunluk, demiştir. Buna göre bu yüz çevirmenin sebebinde iki görüş vardır: *Birincisi:* El darlığıdır, bunu da cumhur, demiştir. *İkincisi:* Yapılan infakı Allah'a isyanda harcamaları korkusudur. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Buna göre umulan rahmet hakkında iki görüş vardır: *Birincisi:* Rızıktır, bunu da çoğunluk, demiştir. *İkincisi:* O, iyi hal ve tövbedir, bu da İbn Zeyd'in görüşünden çıkarılmıştır.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, mana da şöyledir: Yalanlamalarından dolayı onlardan yüz çevirmektir. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. O zaman rahmetin iki manaya gelme ihtimali vardır: *Birincisi:* Onlara karşı zaferi beklemedir. *İkincisi:* Onların hidayete ermeleridir.

Üçüncüsü: Onlar Müzeyne kabilesinden birtakım insanlardı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip savaş için binit istediler; o da: "Size verecek binitim yoktur" dedi. Onlar da ağladılar; bu ayet de onun üzerine indi. Bunu da Ata el – Horasani, demiştir.

Dördüncüsü: O; Habbab, Bilal, Ammar, Mihca' ve onlar gibi fakirler hakkında indi. Onlar Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den bir şeyler isterlerdi; o da verecek bir şey bulamaz; onlardan yüzünü çevirir ve susardı. Bunu da Mukatil, demiştir. Buna ve bundan önceki görüşe göre rahmet rızık manasına olur.

"Onlara yumuşak söz söyle": Ebu Ubeyde: Yumuşak ve uygun söz demiştir ki, yüsr (kolaylık) kökünden gelir. Müfessirlerin de bunun üzerinde üç görüşleri vardır:

Birincisi: O, güzel vaattir, bunu da İbn Abbas, Hasen ve Mücahit, demişlerdir.

İkincisi: O güzel sözdür, mesela: Allah (bize de size de rızık) versin, demek gibi. Bunu da İbn Zeyd, demiştir. Bu da onun yukarıda geçen görüşüne göredir.

Üçüncüsü: O, müdara (yüze gülme)dir, bu da onlar müşriklerdir, diyenlere göredir. Bunu da Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. Bu görüşe göre ayetin neshe ihtimali vardır.

وَلَا تَجْعَلْ يَدَكَ مَغْلُولَةً اِلٰى عُنُقِكَ
وَلَا تَبْسُطْهَا كُلَّ الْبَسْطِ فَتَقْعُدَ مَلُومًا مَحْسُورًا ﴿٢٩﴾ اِنَّ رَبَّكَ
يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ يَشَٓاءُ وَيَقْدِرُ اِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِه۪ خَب۪يرًا بَص۪يرًا
﴿٣٠﴾ وَلَا تَقْتُلُٓوا اَوْلَادَكُمْ خَشْيَةَ اِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَاِيَّاكُمْ
اِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْـًٔا كَب۪يرًا ﴿٣١﴾

29 – Elini boynuna bağlanmış kılma, onu tamamen de açma; sonra kınanmış, eli boş kalmış olarak oturursun.

30 – Şüphesiz Rabbin dilediği kimse için rızkı genişletir de daraltır da. Çünkü O, kullarından haberdar ve onları iyi görendir.

31 – Çocuklarınızı fakirlik korkusu ile öldürmeyin. Onlara da size de biz rızık veriyoruz. Şüphesiz onları öldürmek büyük bir günahtır.

"Ellerini boynuna bağlanmış kılma": İniş sebebi şöylecir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e bir genç geldi: Annem senden şunu şunu istiyor, dedi. O da: Bugün yanımızda verecek bir şey yoktur, dedi. O da: Bana gömleğini versin, diyor, dedi. O da gömleğini çıkarıp ona verdi, kendisi de evde çıplak kaldı. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Mes'ud, demiştir. Cabir bin Abdullah da benzerini rivayet etmiştir. Birileri yanına girdi, onu çıplak gördü; bunun üzerine bu ayet indi. Mana şöyledir: Ellerini boynuna bağlı gibi tamamen sıkma (vermezlik etme). "Onları tamamen de açma": Verme ve harcama hususunda. "Sonra kınanmış olarak oturursun": Kendini kınarsın, insanlar da seni kınar. "Eli boş olarak": İbn Kuteybe şöyle demiştir: Sana gerekli şeyleri verdiğinden dolayı bitkin düşersin, tıpkı yolculuktan yorgun düşen deve gibi kala kalırsın. Zeccac şöyle demiştir: Mahsur: Aşırı yorgun ve bitkin düşene denir. Mana da şöyledir: O zaman oturur kalırsın, üzerine çöken yükü taşıyamazsın, yorgun düşen kimse gibi olursun. Kadı Ebu Ya'la da şöyle demiştir: Bu hitaptan Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den başkası kastedilmiştir; çünkü o, yarın için hiçbir şey saklamazdı; o kadar acıkırdı ki karnına taş bağlardı. İleri gelen

ashabından bazıları da bütün varlıklarını Allah yolunda harcarlardı; Allah da onları men etmedi; çünkü inançları sağlam idi. Ancak elinden çıkana özlem duyan bundan men edilmiştir; ama Allah Teala'nın va'dine güvenen, bunun dışındadır.

"Şüphesiz Rabbin dilediği kimse için rızkı genişletir de daraltır da": Yani dilediğine daraltır ve genişletir. "Çünkü O, kullarından haberdar ve onları iyi görendir": Öyle ki onlara rızkı hallerine uygun olacak şekilde verir.

"Çocuklarınızı fakirlik korkusu ile öldürmeyin": Bunu da En'am: 151'de tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Kâne hıt'en kebira": Nafi, Ebu Amr, Asım, Hamze ve Kisai, hı meksur, tı sakin hemze de maksura olarak "hıt'en" okumuşlardır; İbn Kesir ile Ata da hı meksur, hemze de memdude olarak "hıtâen" okumuşlar; İbn Amir de hı ve tı mansup, hemze de medsiz olarak "hataen" okumuştur. Ebu Rezin de böyle okumuş; ancak o med etmiştir. Hasen ile Katade de hının fethi, tının sükunu ve hemze de maksur olarak okumuşlardır. Zühri ile Humeyd bin Kays de, hının kesri, tının tenvini ile hemzesiz ve medsiz olarak "hitan" okumuşlardır. Ferra da şöyle demiştir: Hıt': Günahtır, bazen de "hata'" manasında olur; tıpkı kıtb ve kateb, hizr ve hazer, nics ve neces gibi. Hıt', hitâ' ve hata' med ile lügattir. Ebu Ubeyd şöyle demiştir: Hatı'tü ve ahta'tü iki lügattir. Ebu Ali de şöyle demiştir: İbn Kesir'in "hitaun" okuyuşu, hatae'nin mastarı olabilir; gerçi bu Araplardan duyulmamıştır, ancak buna işaret eden şey gelmiştir; Ebu Ubeyde: Hıt', hat' ve hatâ' rivayetini aktarmıştır.

Ahfeş de şöyle demiştir: Hatıe yahtau "eznebe" (günah işledi) manasınadır; "ahtae" (hata etti) manasına değildir. Çünkü "ahtae"de yaptığı şeyde kasıt yoktur; kasıtlı olarak yaptığın şeyde: "Hatı'tü" dersin; kasıtlı olmayarak yaptığın şeyde de "ahta'tü" dersin. İbn Enbari: "Hıt'" günahtır, demiştir. Hatıe yahtau denir ki, günah işlemektir. Ahtae yuhtıu denir ki, doğrudan ayrılmaktır. Biz de bunu Yusuf suresi, ayet 91'de "ve in künna lehatıin" kavlinde şerh etmiş bulunuyoruz.

وَلَا تَقْرَبُوا الزِّنٰىٓ اِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةًۜ
وَسَٓاءَ سَب۪يلًا ﴿٣٢﴾ وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّت۪ي حَرَّمَ اللّٰهُ اِلَّا بِالْحَقِّۜ
وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لِوَلِيِّه۪ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفْ فِي
الْقَتْلِۜ اِنَّهُ كَانَ مَنْصُورًا ﴿٣٣﴾

32 – Zinaya yaklaşmayın. Çünkü o, bir edepsizliktir, kötü bir yoldur.

33 – Allah'ın haram ettiği canı haksız yere öldürmeyin. Kim mazlum olarak öldürülürse, velisine gerçekten bir yetki vermişizdir. Artık o da öldürmede ileri gitmesin. Çünkü o, yardımlanmıştır.

"Vela takrubuzzina": Ebu Rezin, Ebu'l – Cevza ve Hasen med ile okumuşlardır. Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Zina" kelimesi Necit lehçesinde med edilir, Ferazdak şöyle demiştir:

Ey Ebu Hazır, kim zinâ ederse, zinâsı bilinir,
Kim de keskin şarap içerse, sabahleyin mahmur kalkar.

Yine şöyle demiştir:

Zinâ yapmak için saçını boyadın,
Savaş günü kahramanlarla karşılaşmak için ise boyamazsın.

Başkası da şöyle demiştir:

Dediğinin cezası o oldu;
Tıpkı recimin de zinânın cezası olduğu gibi.

"Allah'ın haram ettiği canı öldürmeyin": Biz de bunu En'am: 151'de zikretmiş bulunuyoruz.

"Fekad cealna" Zeccac şöyle demiştir: En iyisi, dalı cime idgam etmektir (fekaccealna). Ayrı okumak da gayet güzeldir, ancak cim dilin ortasından, dal ise dilin ucundan çıkar; o nedenle idgam etmek caizdir; çünkü dilin ortasından çıkan harfler, dilin ucundan çıkan harflere yakındır. "Onun velisi": Kan davasında bulunacak kadar yakın akrabasıdır. Eğer velisi olmazsa, onun velisi hükümdardır.

Müfessirler sultan üzerinde iki görüş beyan etmişlerdir:

Birincisi: O, delildir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Validir, mana da: "Onun velisine bir yetki verdik" şeklindedir; ona yardım eder, hakkını almada insaflı davranır. Bunu da İbn Zeyd, demiştir

"Fela yüsrif filkatl": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Asım, ye ile "yüsrif" okumuşlar; İbn Amir, Hamze ve Kisai de, te ile (fela tüsrif) okumuşlardır.

İşaret edilen kimse hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, maktulün velisidir, ileri gitmesinden murat edilen şey üzerinde de beş görüş vardır: *Birincisi:* Katilden başkasını öldürmektir, bunu da İbn Abbas ile Hasen, demişlerdir. *İkincisi:* Bire karşı iki kişi öldürmektir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Üçüncüsü:*

Öldürülenden daha şereflisini öldürmektir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Dördüncüsü:* İşkence etmektir, bunu Katade, demiştir. *Beşincisi:* Katilin öldürülmesini devlete bırakmayıp kendi gerçekleştirmektir, bunu da Zeccac, zikretmiştir.

İkincisi: İşaret ilk katiledir, mana da şöyledir: Katili zulüm ve tecavüz ederek öldürmede ileri gitmesin, bunu da Mücahit, demiştir.

"Çünkü o yardımlanmıştır (innehu kâne mansura)": Ona destek verilmiştir.

Hu zamirinde de dört görüş vardır:

Birincisi: O, veliye racidir, mana da şöyledir: Ona kısas imkanı verilmekle yardım görmüştür. Bunu da Katade ile cumhur, demişlerdir.

İkincisi: O, maktule racidir, mana şöyledir: Katilini öldürmede ona yardım edilmiştir. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O, kana racidir, mana da: Maktulün kanı yardım görmüştür, yani istenmiştir (yerde kalmamıştır).

Dördüncüsü: O, öldürmeye racidir, son iki görüşü Ferra zikretmiştir.

وَلَا تَقْرَبُوا مَالَ الْيَتِيمِ اِلَّا بِالَّتِي هِيَ
اَحْسَنُ حَتّٰى يَبْلُغَ اَشُدَّهُ وَاَوْفُوا بِالْعَهْدِ اِنَّ الْعَهْدَ كَانَ مَسْؤُلًا
٣٤ وَاَوْفُوا الْكَيْلَ اِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ ذٰلِكَ
خَيْرٌ وَاَحْسَنُ تَاْوِيلًا ٣٥ وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ اِنَّ السَّمْعَ
وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ اُو۬لٰٓئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْؤُلًا ٣٦

34 – Yetim malına ancak en güzel şeyle yaklaşın, rüşdüne erişinceye kadar. Sözü yerine getirin. Çünkü söz sorumludur.

35 – Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın, doğru terazi ile tartın. Bu daha hayırlıdır ve sonuç itibarı ile daha güzeldir.

36 – Bilgin olmayan şeyin arkasına düşme. Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.

"Yetim malına yaklaşmayın": Bunu da En'am: 152'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Sözü yerine getirin": Bu da kulla Allah arasında ve kulların kendi

aralarındakiler için geneldir. Zeccac şöyle demiştir: Allah'ın emrettiği ve yasakladığı her şey sözün kapsamına girer.

"Mesuldür": İbn Kuteybe: Sahibi ondan sorumludur, demiştir.

"Ölçtüğünüz zaman ölçüyü tam yapın": Yani tamam yapın, eksik yapmayın, demektir.

"Vezinu bilkıstas": Bunda da beş okunuş vardır: *Birincisi:* Kafın zammesi ve iki sinle "kustas"tır. Bu da İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Ebu Bekir'in de Asım'dan kıraatıdır. Bunlar burada ve Şuara 182'de de böyle okurlar. *İkincisi:* Yine böyledir, ancak kaf meksurdur. Bu da Hamze, Kisai ve Hafs'ın da Asım'dan kıraatıdır. Ferra: İkisi de iyi lügattir, demiştir. *Üçüncüsü:* İki sad ile "kıstas"tır. *Dördüncüsü:* Tıdan önce sad ve ondan sonra sin ile "kıstas"tır. Bu ikisi de Hamze'den rivayet edilmiştir. *Beşincisi:* Nun ile "kıtsan"dır. Ben şeyhimiz Ebu Mansur Lügavi'den, İbn Düreyd'in: Kıstas, terazidir, Rumcadır, Arapçalaşmıştır, dediğini okudum. Kustas ve kıstas, denir.

"Bu daha hayırlıdır": Yani bunu yerine getirmek Allah katında daha hayırlı ve ona daha yakındır. "Sonuç itibarı ile daha güzeldir": Yani karşılığı daha güzeldir, demektir.

"Vela takfü maleyse leke bihi ilm": Ferra şöyle demiştir: "Takfü": Kıyafet kökünden gelir, o da iz sürmektir. Bunda da: Kafa yakfu ve kafe yekufu şeklinde iki kıraat vardır. Kurraların çoğu onu kafevtüden getirirler ki vavdan önce feyi harekeler ve kafı da cezimlerler, tıpkı: La ted'u dediğin gibi. Muaz el – Kari de, tekul gibi tekuf okumuştur. Araplar: Kuftu eserehu ve kafevtü, derler, âse ve asâ (bozgunculuk etmek) de böyledir. Kaal cemelü ennakate ve kaaha derler ki o da bunun gibidir, erkek deve dişiye aşmak manasınadır. Zeccac şöyle demiştir: Kim feyi sakin ve mimi mazmum okursa, onu: Kafe yekufudan getirmiş olur ki kafa yakfunun maklubudur (tersidir), mana da birdir: Kafavtüşşey'e akfuhu kafven dersin ki: Bir şeyin izini sürmektir. İbn Kuteybe şöyle demiştir: "Latakfu": Zan ve tahminin arkasına düşme, demektir. Bu da kafadan gelir ki işlerin arkasına düşmek, onları arkadan takip etmektir. Kafi de izleri süren ve takip eden izciye denir. Sanki o, kafi'nin tersidir.

Bundan ne murat edildiği hususunda da müfessirlerin dört görüşü vardır:

Birincisi: Kimseye bilmediğin şeyi atma, demektir, bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Görmediğin şeye gördüm, duymadığın şeye de duydum,

deme, bunu da Osman bin Ata, babasından, o da İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Katade de böyle demiştir.

Üçüncüsü: Hiçbir şeyi Allah'a şirk koşma, yine bunu da Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Yalancı şahitliği etme, bunu da Muhammed bin Hanefiyye, demiştir.

"Şüphesiz kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur (küllü ulaike)": Zeccac şöyle demiştir: Önce "küllü" dedi, sonra da "kâne" dedi; çünkü "küllü" lafzen tekildir. İnsanlardan başkaları için de "ulaike" demesi de şundan dolayıdır; çünkü bütün insanlara ve cansızlara irşat ederken "ulaike" diye edebilirsin.

Şair Cerir şöyle demiştir:

Leva yurdundan başka yurtları kına,
Onlardan sonraki yaşam ve günleri de (kına).

Müfessirler şöyle demişlerdir: "Ulaike = onlar" diye işaret edilenler, adları geçen organlardır; kul kıyamet gününde onları nerelerde kullandığından sorguya çekilecektir. Bunda da helal olmayan şeye bakma, haram olan sözü dinleme ve caiz olmayan şeye azmetme hususunda azarlama ve tekdir vardır.

وَلَا تَمْشِ فِي الْاَرْضِ مَرَحًاۚ اِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْاَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا ﴿٣٧﴾
كُلُّ ذٰلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ مَكْرُوهًا ﴿٣٨﴾
ذٰلِكَ مِمَّٓا اَوْحٰٓى اِلَيْكَ رَبُّكَ مِنَ الْحِكْمَةِۜ وَلَا تَجْعَلْ مَعَ اللّٰهِ اِلٰهًا
اٰخَرَ فَتُلْقٰى فِي جَهَنَّمَ مَلُومًا مَدْحُورًا ﴿٣٩﴾

37 – Yeryüzünde şımararak yürüme. Şüphesiz sen yeri asla delemezsin ve yükseklikçe dağlara asla ulaşamazsın.

38 – Bütün bu (anlatılan yirmi beş maddenin) kötüsü Rabbinin katında sevilmeyen şeylerdir.

39 – Bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmettendir. Allah'la beraber başka bir İlah kılma. Sonra cehenneme kınanmış, kovulmuş olarak atılırsın.

"Vela temşi filardı mereha": İbn Ya'mur ranın kesri ile "meriha" okumuştur. Ahfeş şöyle demiştir: Kesr en iyi lügattir, çünkü "Merih"

ism-i faildir. Zeccac da şöyle demiştir: İyilikte ikisi de eşittir, ancak mastar daha pekiştirici olarak kullanılır: Cae Zeydün rakdan ve cae Zeydün rakıdan denir ise de rakdan kullanımda daha pekiştiricidir; çünkü o fi'lin tekidini gösterir. Ayetin yorumu şöyledir: Yeryüzünde kibirli ve gururlu yürüme. Merih kibirlilik ve mağrurluktur. İbn Faris de: Merih: Şımarmadır, demiştir.

"Yeri asla delemezsin": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onu kat edip sonuna varamazsın. *İkincisi:* Onu delip geçemezsin. İbn Abbas da şöyle demiştir: Sen kibrinle yeri delemezsin, azametinle de yüksek dağlara erişemezsin. İbn Kuteybe de: Bir acizin kibir ve gurur göstermesi yaraşmaz, demiştir.

"Küllü zalike kâne seyyiuhu" İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr tenvinli ve muzaf olmaksızın "seyyieten" okumuşlardır, mana da: Hata olur, demektir. Buna göre "küllü zalike" kavli, sadece zikredilenlerden yasak olanlara işaret olur. Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de muzaf ve müzekker olarak "seyyiuhu" okumuşlardır. O zaman küllü lafzı yukarıda zikredilenlerden başkasına işaret olur. Ebu Amr ise bu kıraatı doğru görmezdi. Zeccac ise: Bu, Ebu Amr'ın bir yanlışıdır, derdi, çünkü bu anlatılanlar içinde kötüler de iyiler de vardır. Çünkü onların içinde ana babaya iyilik, akrabaya verme, sözü yerine getirme vb. şeyler vardır. Bu kıraat, seyyieyi mansup okuma kıraatından daha güzeldir. Ebu Ubeyde de böyle demiştir: Ben ayetleri: "Ve kada rabbüke"den itibaren inceledim; onların içinde güzel şeyler gördüm. Ebu Ali de şöyle demiştir: Kim "seyyieten" okursa, sözün "ve ahsenü te'vila"da bittiğini ve "velatakfu" kavlinde de güzellik olmadığını (bunların yasak olduğunu) görür.

"Bunlar Rabbinin sana vahyettiği hikmettendir": Yukarıda geçen farz ve sünnetlere işarettir. "Hikmetten": Yani bütün hayırları içine alan sağlam iş ve adaptandır. Medhur'un manası da A'raf: 18'de geçmiştir.

أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُمْ
بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَٰئِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا ﴿٤٠﴾

40 – Rabbiniz oğlanları size seçti de kendisi meleklerden dişileri mi edindi? Şüphesiz siz büyük bir söz söylüyorsunuz.

"Rabbiniz oğlanları mı seçti?": Mukatil şöyle demiştir: Bu ayet: Melekler Rahman'ın kızlarıdır, diyen Arap müşrikleri hakkında inmiştir. Ebu Ubeyde de şöyle demiştir: "Efeesfaküm"ün manası:

Size özel olarak mı verdi, demektir. Mufaddal da: Size tahsis mi etti, demiştir. Zeccac da: Eşyanın iyisini size mi seçti, demiştir. Bu da kafirler için tekdirdir. Mana da şöyledir: Oğlanları kendine değil de size mi seçti, kızları ise sizinle kendi arasında ortak mı etti, en iyisini size tahsis etti de kendi nefsi için en aşağısını mı aldı?

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ لِيَذَّكَّرُوا وَمَا يَزِيدُهُمْ اِلَّا نُفُورًا ﴿٤١﴾

41 – Andolsun, gerçekten bu Kur'an'da (misal) ve tehditleri açıkladık ki öğüt alsınlar. Bu onların ancak nefretini artırdı.

"Velekad sarrafna": Burada tasrifin manası: Açıklamadır; zira bir söz ancak açıklama için tasrif edilir (evrilip çevrilir). İbn Kuteybe de: "Sarrafna": Yönelttik, demiştir. Bu da: Saraftü ileyke keza kavlinden gelir ki: Onu sana çevirdim, demektir. Şeddelenmesi ise çokluk manası içindir; tıpkı fettahtül ebvabe'de olduğu gibi (çok kapıları açtım).

"Liyezzekkeru": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Asım ve İbn Amir şeddeli olarak "liyezzekkeru" okumuşlar; Hamze, Kisai ve Halef de, şeddesiz olarak "liyezkuru" okumuşlardır. Furkan: 50'de de aynı şekilde okumuşlardır. Tezekkür ise: Öğüt almak ve bir şeyin sonunu düşünmektir.

"Bu artırmadı": Yani sözleri dönüp dönüp söylememiz ve hatırlatmamız, "ancak nefretlerini artırdı": İbn Abbas şöyle demiştir: Haktan kaçarlar, batılın arkasına düşerler.

قُلْ لَوْ كَانَ مَعَهُٓ اٰلِهَةٌ كَمَا يَقُولُونَ اِذًا لَابْتَغَوْا اِلٰى ذِي الْعَرْشِ سَبِيلًا
﴿٤٢﴾ سُبْحَانَهُ وَتَعَالٰى عَمَّا يَقُولُونَ عُلُوًّا كَبِيرًا ﴿٤٣﴾ تُسَبِّحُ لَهُ السَّمٰوَاتُ
السَّبْعُ وَالْاَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ وَاِنْ مِنْ شَيْءٍ اِلَّا يُسَبِّحُ بِحَمْدِهِ وَلٰكِنْ لَا
تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ اِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا ﴿٤٤﴾

42 – De ki: "Eğer O'nunla beraber onların dediği gibi İlahlar olsa idi, o zaman mutlaka Arş'ın sahibine bir yol ararlardı.

43 – O, onların dediklerinden münezzehtir, onların dediklerinden büyük bir yücelikle yücedir.

44 – Yedi (kat) gökler, yer ve onlardakiler O'nu tesbih eder. O'nu hamdi ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ancak onların tesbihlerini anlamazsınız. Şüphesiz O, çok yumuşak, çok bağışlayıcıdır.

"Kul lev kâne maahu alihetün kema yekulune": Nafi, Ebu Amr, İbn Amir, Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek te ile "tekulune" okumuşlardır. İbn Kesir, Hafs da Asım'dan rivayeten ye ile "yekulune" okumuşlardır.

"O zaman mutlaka Arş'in sahibine bir yol ararlardı": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O'na mani olmaya ve mülkünü elinden almaya koşarlardı. Bunu da Hasen ile Said bin Cübeyr, demişlerdir.

İkincisi: O'nun rızasını elde etmek için bir yol ararlardı; çünkü onlar O'ndan aşağıdırlar, bunu da Katade, demiştir.

"Amma yekulun": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, İbn Amir ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek, ye ile "yekulun" okumuşlar; Hamze ile Kisai de te ile okumuşlardır.

"Tüsebbihu lehüs semavatüs seb'u": Ebu Amr, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek te ile "tüsebbihu" okumuşlar; İbn Kesir, Nafi, İbn Amir ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek ye ile "yüsebbihu" okumuşlardır. Ferra şöyle demiştir: Burada ye'nin güzel olması şundandır; çünkü o, az bir sayıdır; müennes ve müzekkerden sayı az olduğu zaman onda te ye'den daha güzel olur. Aziz ve celil olan Allah, az müennes için: "Ve kale nisvetün" *(Yusuf: 30)* demiştir. Müzekker için de: "Feizenselehal eşhürül hurumu" *(Tevbe: 5)* demiştir. Alimler şöyle demişlerdir: Bu tesbihten maksat, onun kudret sahibi Yaratıcıya delalet etmesidir.

"Ve in min şey'in illa yüsebbihu bihamdihi": "İn", "ma" manasınadır. Bu da genel midir yoksa değil midir? Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, geneldir; O'nu her şey hatta elbise, yemek ve kapının gıcırtısı bile tesbih eder. Bunu da İbrahim Nahai, demiştir.

İkincisi: O, geneldir, ondan özel kastedilmiştir. Sonra bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* O, içinde ruh olan her şeydir, bunu da Hasen, Katade ve Dahhak, demişlerdir. *İkincisi:* O, bütün ruhu olan ve ağaç veya bitki gibi büyüyen her şeydir. İkrime şöyle demiştir: Ağaç Allah'ı tesbih eder, sütun tesbih etmez. Hasen Basri yemek için oturuyordu, sofrayı getirdiler: "Bu sofra tesbih eder mi?" dediler. O da: Bir zaman ederdi, dedi. *Üçüncüsü:* O, hali değişmeyen her şeydir; eğer değişirse tesbihi kesilir. Halid bin Ma'dan, Mikdam bin Madikerb'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Toprak ıslanmadıkça tesbih eder; eğer ıslanırsa tesbihi terk eder. Yaprak ağacın üzerinde olduğu sürece tesbih eder, düştüğü zaman tesbihi terk eder. Elbise

yeni olduğu sürece tesbih eder, kirlendiği zaman tesbihi terk eder.

Konuşan hayvanın tesbihi bellidir, konuşmayan hayvanın tesbihine gelince, onun sesiyle olması da caizdir, saniine (ustasına) delalet etmesiyle olması da caizdir.

Cansızların tesbihinde de üç görüş vardır:

Birincisi: O, öyle bir tesbihtir ki onu ancak Allah bilir. *İkincisi:* O, onun baş eğip Allah Teala'ya karşı tevazu göstermesidir. *Üçüncüsü:* Onun sanatkârına delalet etmesidir ki bu da onu göstereni tesbih etmeyi lazım kılar. Eğer biz: O gerçek tesbihtir, dersek, "ancak onların tesbihini anlamazsınız" kavlinin manası, bütün yaratıklar için geçerli olur (kimse anlayamaz). Eğer: Bu, onun sanatkârına delaletidir, dersek, hitap kafirlere olur; çünkü onlar bundan delil çıkarmazlar ve ibret almazlar. Biz de "halîm" ile "ğafur"un manasını Bakara: 225'te şerh etmiş bulunuyoruz.

وَاِذَا قَرَأْتَ الْقُرْاٰنَ
جَعَلْنَا بَيْنَكَ وَبَيْنَ الَّذ۪ينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْاٰخِرَةِ حِجَابًا مَسْتُورًاۙ
﴿٤٥﴾ وَجَعَلْنَا عَلٰى قُلُوبِهِمْ اَكِنَّةً اَنْ يَفْقَهُوهُ وَف۪ٓي اٰذَانِهِمْ وَقْرًاۜ
وَاِذَا ذَكَرْتَ رَبَّكَ فِي الْقُرْاٰنِ وَحْدَهُ وَلَّوْا عَلٰٓى اَدْبَارِهِمْ نُفُورًا ﴿٤٦﴾ نَحْنُ
اَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِه۪ٓ اِذْ يَسْتَمِعُونَ اِلَيْكَ وَاِذْ هُمْ نَجْوٰٓى اِذْ يَقُولُ
الظَّالِمُونَ اِنْ تَتَّبِعُونَ اِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا ﴿٤٧﴾ اُنْظُرْ كَيْفَ ضَرَبُوا
لَكَ الْاَمْثَالَ فَضَلُّوا فَلَا يَسْتَط۪يعُونَ سَب۪يلًا ﴿٤٨﴾ وَقَالُٓوا
ءَاِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا ءَاِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَد۪يدًا ﴿٤٩﴾
قُلْ كُونُوا حِجَارَةً اَوْ حَد۪يدًاۙ ﴿٥٠﴾ اَوْ خَلْقًا مِمَّا يَكْبُرُ ف۪ي صُدُورِكُمْۚ
فَسَيَقُولُونَ مَنْ يُع۪يدُنَاۜ قُلِ الَّذ۪ي فَطَرَكُمْ اَوَّلَ مَرَّةٍۚ فَسَيُنْغِضُونَ
اِلَيْكَ رُؤُ۫سَهُمْ وَيَقُولُونَ مَتٰى هُوَۜ قُلْ عَسٰٓى اَنْ يَكُونَ قَر۪يبًا ﴿٥١﴾
يَوْمَ يَدْعُوكُمْ فَتَسْتَج۪يبُونَ بِحَمْدِه۪ وَتَظُنُّونَ اِنْ لَبِثْتُمْ اِلَّا قَل۪يلًا ﴿٥٢﴾

45 – Kur'an okuduğun zaman seninle ahirete inanmayanlar arasına örtücü bir perde çekeriz.

46 – Onların anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler çeker, kulaklarına da ağırlık koyarız. Rabbini Kur'an'da tek başına zikrettiğin zaman ürkerek arkalarını dönerler.

47 – Biz onların seni dinlerken neyi (ne maksatla) dinleyeceklerini, fısıldaşarak zalimlerin: "Siz büyülenmiş bir adamdan başkasına tabi olmuyorsunuz" diyeceğini en iyi bileniz.

48 – Bak, sana nasıl misaller getirdiler de böylece saptılar. Artık bir yol bulmaya güç yetiremezler.

49 – Dediler: "Biz kemikler ve toz toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi yeni bir yaratılma ile diriltilmiş olacağız.

50 – De ki: "Taş yahut demir olun".

51 – "Yahut göğüslerinizde büyüyen şeylerden bir mahluk olun". O zaman: "Bizi kim döndürecek?" diyecekler. De ki: "Sizi ilk defa yaratan (döndürecek). Sana başlarını sallayacak ve (dirilme) ne zaman diyecekler? De ki: "Yakın olması umulur (muhtemeldir).

52 – Sizi çağıracağı gün hamdi ile O'na icabet edeceksiniz. Orada pek az kalacağınızı zannedeceksiniz.

"Örtücü bir perde": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Perde: Kalplerinin üzerindeki örtüdür, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, onu örten bir perdedir ki siz onu göremezsiniz. Bu ayetin Kur'an okuduğu zaman Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e eziyet eden bir topluluk hakkında indiği söylenmiştir. Kelbi şöyle demiştir: Bunlar Ebu Süfyan, Nadr bin Haris, Ebu Cehil ve Ebu Leheb'in karısı Ümmü Cemil'dir. Allah Kur'an okuma sırasında onların gözlerine perde çekti, ona gelirlerdi, yanından geçerlerdi de onu görmezlerdi.

Üçüncüsü: O, aziz ve celil olan Allah'ın onu onların eziyetinden esirgemesidir, bunu da Zeccac nakletmiştir.

"Mestura"nın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, örtücü manasınadır, bu da dilcilerin görüşüdür. Ahfeş şöyle demiştir: Bazen fail kalıbı meful şeklinde olur, mesela: İnneke meşumun aleyna (sen bizim nazarımızda uğursuzsun), ve meymunun aleyna (bizim nazarımızda uğurlusun) sözleri gibi ki o şaim ve yamin manasınadır; çünkü o, şeemehüm ve yemenehüm kökünden gelmektedir.

İkincisi: Mana: Sizden kapalı bir örtüdür ki onu göremezsiniz, bunu da Maverdi zikretmiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Eğer: Perde kalplerin üzerindeki mühür olursa, "mestur" kelimesi değişmeden kalır.

"Onu anlamamaları için kalplerinin üzerine örtüler çekeriz": Biz de bunu En'am: 25'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbini Kur'an'da tek başına zikrettiğin zaman": Yani Kur'an okurken, lailahe illallah, dediğin zaman "arkalarını dönerler": Ebu Ubeyde: Ökçelerinin üzerine, demiştir. "nufuran": O, nafir'in çoğuludur, kaid ve kuud, calis ve culus gibi. Zeccac şöyle demiştir: İki görüşe muhtemeldir: *Birincisi:* Mastar olmasıdır ki mana: Tamamen ürkmekle arkalarını dönerler, demektir. *İkincisi:* Ürkenler olarak arkalarını dönerler, demektir.

İşaret edilenlerin kimler olduğunda da iki görüş vardır: *Birincisi:* Onlar şeytanlardır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Müşriklerdir. Bu da İbn Zeyd'in görüşüdür.

"Biz onların neyi dinlediklerini en iyi bileniz": Müfessirler şöyle demişlerdir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Hazreti Ali'ye yemek yapıp müşriklerden Kureyş eşrafını davet etmesini buyurdu. O da bunu yaptı; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem yanlarına girip onlara Kur'an okudu ve onları Allah'ın birliğine davet etti. Onlar hem dinliyor hem de kendi aralarında: Büyücüdür, büyülenmiştir, diyorlardı. İşte "nahnu a'lemü bima yestemiune bihi" ayeti bunun üzerine indi ki yestemiunehu, demektir, be de zaittir. "İz yestemiune ileyke veizhüm necva": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: "Necva" "naceytü" fi'linin mastarıdır ve ondan isimdir. Kavmi onlarla niteledi, Araplar böyle yaparlar, mesela: İnnema hüve azab (o sadece azaptır), entüm ğammun (siz sadece üzüntüsünüz) gibi. O (necva), "mütenaciyne" (fısıldaşanlar olarak) yerine kullanılmıştır. Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Onlar fısıldaşan kimselerdi, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i dinliyor ve kendi aralarında: Sihirbazdır, büyülenmiştir vb. laflar söylüyorlardı.

"Zalimler derken": Yani müşrikler, "in tettebiune": Siz tabi olmuyorsunuz, "ancak büyülenmiş bir adama tabi oluyorsunuz": "Meshur" lafzı üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Büyülenip aklı gidendir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Kandırılmış, aldatılmış, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Sehar'i yani akciğeri olan, demektir. Yiyip içen her canlı veya kuşa meshur ve müsahher, denilir, çünkü onun sehari (akciğeri) vardır. Ünlü Şair Lebid şöyle demiştir:

Eğer bizim nerede olduğumuzu sorarsan gerçekten bizler,
Bu ciğeri olan halktan serçeleriz.

İmruulkays de şöyle demiştir:

Bizler ancak gaip bir şey için hazırlanmışız;
Yemek ve içmekle besleniriz.

Beyitte geçen nüsharu, beslenmek manasınadır; çünkü göktekiler yemezler. Kendisi melek olmak istemiştir. Buna göre mana şöyle olur: Siz ancak akciğeri olan, Allah'ın kendisini sizin gibi yarattığı ve melek olmayan bir kimseye tabi oluyorsunuz. Bu da Ebu Ubeyde'nin görüşüdür.

İbn Kuteybe şöyle demiştir: Görüş, Mücahid'in görüşüdür, çünkü sihir hile ve aldatmacadır. Lebid'in sözünün manası da: Bizler oyalanmış kimseleriz, İmruulkays'in sözünün manası da: Bizler oyalanıyoruz, sanki bizler aldanmışız, demektir. İnsanlar konuşurken: Seharteni bikelamike (konuşmanla beni büyüledin) derler ki, beni aldattın, demektir. "Bak, sana nasıl misaller getirdiler" sözü de bunu göstermektedir. Çünkü eğer onlar, akciğeri olan (sıradan) bir adam kastetmiş olsalardı, bu, misal getirmeye değmezdi. Onun aldatılmış – sanki sihirle kandırılmış – biri olduğunu demek isteyince, ona misal getirdiler. Sanki ona birileri öğretiyor ve onu aldatıyor, demek istediler. Müfessirler "sana misaller getirdiler" sözünün manasının, sana örnek verdiler, sonunda seni sihirbaza, şaire ve deliye benzettiler, demişler. "Böylece saptılar": Haktan, "artık yol bulmaya güç yetiremezler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Seni ayıpladıkları şeyi düzeltmeye yol bulamazlar.

İkincisi: Hidayete giden bir yol bulamazlar, çünkü biz onların kalplerini mühürledik.

Üçüncüsü: Hak yoluna gelemezler, çünkü ağırdır. Mesela konuşurken: Filancaya bakamıyorum, derler ki, ona kızıyorum, ona bakmak bana ağır geliyor, demektir. Bunları İbn Enbari zikretmiştir.

"Eiza künna izamen": İbn Kesir hemze, sonra arkasından sakin ye ile medsiz olarak "eyna" gibi "eyza" okumuştur. Kur'an'ın her yerinde de böyle okumuştur. Kalun da Nafi'den böyle rivayet etmiştir, ancak Nafi, "eyna"da istifham gözetmezdi; ikinciyi Kur'an'ın yerinde haber yapardı. Kisai'nin mezhebi de böyledir, ancak o, birin-

ciyi iki hemze ile okurdu. Asım ile Hamze de her ikisini de iki hemze ile okumuşlardır. İbn Amir de "iza künna" diyerek istifhamsız olarak ve tek hemze ile "âinna"yı da iki hemze, aralarında med ile okurdu.

"Ve rufaten": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, topraktır, tekili yoktur, o ufaltılmış ve kırılmış gibi şeylerdir. Bunu da Ferra, demiştir. Mücahid'in görüşü de böyledir.

İkincisi: O, ufaltılmamış kemiklerdir, rufat ise: Kırık parçalardır, bunu da Ebu Ubeyde, demiştir. Zeccac da, rufat: Topraktır, demiştir. Rufat aynı zamanda kırılmış ve parçalanmış her şeydir. "Halkan cediden": Yeniden yaratılmış demektir.

"Ya da göğüslerinizde büyüyen şeylerden bir mahluk olun": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, ölümdür, bunu da İbn Ömer, İbn Abbas, Hasen ve çoğunluk demişlerdir.

İkincisi: O, gök, yer ve dağlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: O insanın gözünde büyüyen Allah Teala'nın her türlü yaratığıdır. Bunu da Katade, demiştir.

Eğer: Onlara nasıl "taş yahut demir olun" denildi, hâlbuki onların buna gücü yetmez?" denilerse, buna iki türlü cevap verilir:

Birincisi: Eğer hallerinizi değiştirmeye gücünüz yeterse, taş veya ondan daha sert bir şey olun; sizi yine de öldürür ve size hükmümüzü uygularız. Bu, bir adama: Göğe çıksan, seni yakalarım, demene benzer.

İkincisi: Kendinizi taş veya ondan daha sert bir şey kabul edin, sizi mutlaka helak ederiz. Şair Ahvas şöyle demiştir:

Eğer eğlenmekten ve çocuk gibi davranmaktan vazgeçersen,
Sert ve kuru bir kaya parçası gibi ol.

Manası: Kendini taş olarak düşün, demektir. Bunlar kendilerini Yaratanın Allah Teala olduğunu itiraf eder, yeniden dirilmeyi kabul etmezlerdi. Kendilerine onları ilk defa yaratanın yeniden diriltecek olduğu bildirildi.

"Sana başlarını sallayacaklar": Katade: İnanmayarak ve alay ederek sallayacaklardır, demiştir. Ferra da şöyle demiştir: Enğada re'sehu denir ki: Başını yukarı ve aşağı sallamaktır. İbn Kuteybe de: Onları bir şeyden ümit kesen ve onu uzak gören kimse gibi sallayacaklar, demiştir. Neğadat sinnuhu denir ki: Dişi sallanıyor manasınadır.

"O ne zaman derler?": Yani yeniden dirilmeyi kastederek, "de ki:

Yakın olması muhtemeldir": Yani o yakındır, demektir. Sonra bunun ne zaman olacağını açıkladı: "Sizi çağıracağı gün" dedi. Yani size duyuracağı bir nida ile sizi kabirlerinizden çıkaracağı gün demektir ki o da sura son üfürmedir. "Ona icabet edeceksiniz": Mukatil şöyle demiştir: İsrafil, Beytülmukaddes'te bir kayanın üzerine çıkar, kabirdekileri çağırır: Ey çürüyen kemikler, ey parçalanan etler, ey dağılan saçlar ve ey kopan damarlar, mizanın başına gelin ki amellerinizin karşılığını göresiniz, der. Onlar da işitir ve ona doğru koşarlar.

"O'nun hamdi ile": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O'nun emri ile, bunu da İbn Abbas, İbn Cüreyc ve İbn Zeyd, demişlerdir.

İkincisi: Kabirlerinden: "Sübhaneke ve bihamdike diyerek çıkarlar, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir.

Üçüncüsü: "Hamdi ile" demenin manası, onun marifet ve taatiyle demektir ki bunu da Katade, demiştir. Zeccac da: O'nun Yaratıcınız olduğunu ikrar ederek O'na icabet edersiniz, demiştir.

Dördüncüsü: Kendinizi överek değil de O'nu överek icabet edersiniz, demektir, bunu da Maverdi zikretmiştir.

"Orada pek az kaldığınızı zannedeceksiniz": Bu zanda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, yakîn manasınadır.

İkincisi: O, aslı üzere zandır. Az kaldıklarını nerede zannederler? Bunda da üç görüş vardır: *Birincisi:* İki üfürme arasında, bunun süresi de kırk yıldır, o zaman onlardan azap kesilir, rahatlık içinde az kaldıklarını görürler. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Dünyada, çünkü ahirette uzun kalacaklarını bilirler. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Kabirlerde, bunu da Mukatil, demiştir. Buna göre, kabirlerde kalmaları onlara kısa gelir, çünkü onlar kabir azabından daha ağırına çıkarıldıklarını bilirler. Bazı müfessirler de bu hitabın mü'minlere hitap olduğuna kani olmuşlardır; çünkü onlar Allah'ın kendilerine ihsanına hamd ederek ünleyiciye icabet ederler, kabirlerde kalmalarını azımsarlar; çünkü onlar azapta değillerdi.

وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزَغُ
بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا ﴿٥٣﴾

53 – Kullarıma söyle: (Kafirlere) en güzeli ne ise onu söylesinler. Şüphesiz şeytan aralarını bozar. Zira şeytan insan için apaçık bir düşmandır.

"Kullarıma söyle: En güzeli ne ise onu söylesinler": Bunun iniş sebebinde iki görüş vardır:

Birincisi: Müşrikler Mekke'de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in ashabına söz ve davranış ile eziyet ederlerdi. Bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e şikayet ettiler; ayet bunun üzerine indi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Kafirlerden bir adam, Ömer bin Hattab'a sövdü; Ömer radıyallahu anh ona bir şey yapmak istedi, bu ayet bunun üzerine indi. Bunu da Mukatil, demiştir. Mana da şöyledir: Mü'min kullarıma söyle: En güzel kelimeyi söylesinler. Bunun kimlere söyleneceği hususunda da iki görüş halinde ihtilaf etmişlerdir:

Birincisi: Onlar müşriklerdir. Hasen şöyle demiştir: Ona: Allah sana hidayet etsin, dersin. Ayetin iniş sebebi olarak zikrettiğimiz şey de bunu teyit eder. Bazıları da şuna kail olmuşlardır ki onlar bu ayetle müşriklere güzel söylemekle savaş emrinden önce emredilmişler; sonra da bu, kılıç ayetiyle neshedilmiştir.

İkincisi: Onlar Müslümanlardır, bunu da İbn Cerir demiştir, mana da şöyledir: Kullarıma söyle birbirleriyle diyalog kurar ve hitap ederken en güzel kelimeleri seçsinler. Mübarek, Hasen'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: "En güzeli" onun sözü gibi söylemektir, ancak ona: Allah sana merhamet etsin ve Allah seni bağışlasın, der. Ahfeş de şöyle demiştir: "Desinler": "namazı kılsınlar" sözü gibidir ki, biz de onu İbrahim suresi ayet, 31'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"İnneş şeytane yenzağu beynehüm": Şeytan aralarını bozar, demektir. Apaçık düşman da: Düşmanlığı meydanda olan demektir.

رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ إِنْ يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِنْ يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ
وَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ وَكِيلًا ﴿٥٤﴾

54 – Rabbiniz sizi daha iyi bilir. Dilerse size merhamet eder yahut dilerse size azap eder. Seni onların üzerine vekil göndermedik.

"Rabbiniz sizi daha iyi bilir": Bununla kimlere hitap edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar mü'minlerdir, sonra kelamın manasında da iki

görüş vardır: *Birincisi:* "Dilerse size merhamet eder", sizi Mekke halkından kurtarır. "Eğer dilerse size azap eder": Onları size musallat eder. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Eğer dilerse size tövbe ile merhamet eder veya günahların üzerinde kalmakla size azap eder. Bunu da Hasen, demiştir.

İkincisi: Onlar müşriklerdir, sonra kelamın manasında da iki görüş vardır: *Birincisi:* Eğer dilerse size merhamet eder; sizi imana hidayet eder veya dilerse size azap eder; sizi küfür üzerinde öldürür. Bunu da Mukatil, demiştir. *İkincisi:* Müşriklere kıtlık gelince: "Rabbimiz, azabı bizden def et, kesin inanacağız" *(Duhan: 12)* dediler. Allah Teala da: "Rabbiniz sizi daha iyi bilir" kim iman eder, kim iman etmez daha iyi bilir, dedi. "Eğer dilerse size merhamet eder kıtlığı kaldırır "veya dilerse size azap eder" onu üzerinizde bırakır. Bunu Ebu Süleyman Dımeşki, demiştir. İbn Enbari şöyle demiştir: Burada "ev" edatı, Allah katında iki durumun da geniş, caiz olduğunu ve onu kimsenin durduramayacağını göstermek içindir. Bu: İster Hasen Basri ile otur, ister İbn Sirin'le otur sözüne benzer ki, senin için mesele yoktur, demektir.

"Seni onların üzerine vekil göndermedik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlardan sorumlu kefil olarak, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. *İkincisi:* Muhafız ve sahip olarak, bunu da Ferra, demiştir. *Üçüncüsü:* Hidayetleri için kefil ve kalplerini ıslaha muktedir biri olarak, demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir. Bazı müfessirler de bunun kılıç ayetiyle neshedildiğine kail olmuşlardır.

وَرَبُّكَ أَعْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمٰوَاتِ
وَالْاَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّنَ عَلٰى بَعْضٍ وَاٰتَيْنَا
دَاوُدَ زَبُورًا ﴿٥٥﴾

55 – Rabbin göklerde ve yerde olan kimseleri pekiyi bilir. Andolsun, biz peygamberlerin bazısını bazısının üzerine üstün kıldık. Davud'a da Zebur'u verdik.

"Rabbin göklerde ve yerde olan kimseleri pekiyi bilir": Çünkü onların Halık'ıdır; dilediğini hidayet eder, dilediğini de saptırır. Aynı şekilde peygamberlerin bazısını bazısına üstün kılmıştır. Bu da bir hikmet ve ilim gereğidir. Adem'i eliyle yarattı, İdris'i göklere çıkardı,

Nuh'a zürriyet verdi, İbrahim'i Halil (dost) edindi, Musa ile doğrudan konuştu, İsa'ya kendi ruhundan üfürdü, Süleyman'a büyük bir mülk verdi ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i göklere kaldırdı, geçmiş ve gelecek günahını bağışladı. Üstün kılınanların kitap sahibi peygamberler olması da caizdir; çünkü sözü "Davud'a Zebur'u verdik" ile bitirdi. Biz de Zebur'un manasını Nisa suresi, 163'te şerh etmiş bulunuyoruz.

قُلِ ادْعُوا الَّذِينَ زَعَمْتُمْ مِنْ دُونِهِ فَلَا يَمْلِكُونَ
كَشْفَ الضُّرِّ عَنْكُمْ وَلَا تَحْوِيلًا ﴿٥٦﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ
يَبْتَغُونَ إِلَىٰ رَبِّهِمُ الْوَسِيلَةَ أَيُّهُمْ أَقْرَبُ وَيَرْجُونَ رَحْمَتَهُ
وَيَخَافُونَ عَذَابَهُ ۚ إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ كَانَ مَحْذُورًا ﴿٥٧﴾

56 – De ki: "O'ndan başka iddia ettiklerinizi çağırın. Sizden ne sıkıntıyı defetmeye ne de değiştirmeye sahip değiller.

57 – İşte onların taptıkları da, Rablerine hangisi daha yakın olacak diye vesile arıyorlar. Rahmetini umuyor ve azabından korkuyorlar. Şüphesiz Rabbinin azabından korkulur.

"De ki: O'ndan başka iddia ettiklerinizi çağırın": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Araplardan bazıları cinlere ibadet ederlerdi; cinler de Müslüman oldu, o Araplar ise bunun farkında değillerdi. İşte bu ve bundan sonraki ayet bunun üzerine indi. Bu, İbn Mes'ud'dan rivayet edilmiştir.

İkincisi: Müşrikler meleklere ibadet eder ve: Onlar bize Allah katında şefaat ederler, derlerdi. Yedi sene kıtlık çekince, onlara: "İddia ettiklerinizi çağırın" denildi. Bunu da Mukatil, demiştir, mana da şöyledir: De ki: Tanrılar olduklarını iddia ettiklerinizi çağırın. "Sizden sıkıntıyı def de edemezler de", başkalarına "çevirmezler de".

"İşte onların taptıkları": "Ulaike = onlar" diye işaret edilenler hakkında da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar Müslüman olan cinlerdir. *İkincisi:* Meleklerdir. İki görüşün de açıklaması geçmiştir. *Üçüncüsü:* Onlar Mesih İsa, Uzeyr, melekler, güneş ve aydır. Bunu da İbn Abbas, demiştir. "Tapıyorlar" ifadesinin manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlara ilahlar diye dua ediyorlar, bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Vesile aramak için Allah'a yalvarıyorlar. Buna göre "dua ederler" kavli, "onlara" raci olur ve "arıyorlar" kavli de sözün sonu olur. Birinci görüşe göre de "dua ediyorlar" ifadesi müşriklere raci olur ve "arıyorlar" kavli de söz başı olarak "onlar"ın sıfatı olur. İbn Mes'ud, İbn Abbas ve Ebu Abdurrahman te ile "ted'une" okumuşlardır. İbn Enbari de şöyle demiştir: Buna göre fiil "felatemlikune keşfed durri anküm"e iade edilmiş olur. Kim de "yed'une" okursa, Arapların karışıklık olmadığı takdirde hitaptan gaibe geçişlerini nazar-ı dikkate almış olur. "Yed'une"nin manası da: Onlara İlahlar, derler, demektir. Biz de vesilenin manasını Maide: 35'te tefsir etmiş bulunuyoruz.

"Eyyühüm akrabu": Bunun üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: "Eyyühüm" mübteda olarak merfudur, haberi de: "Akrabu"dur. Mana da şöyle olur: Rablerine vesile ararlar, hangilerinin O'na yakın olduğuna bakar, onu Allah'a vesile kılmaya çalışırlar.

İkincisi: "Eyyühüm akrabu" "yebteğune"deki vavdan bedeldir; o zaman mana şöyle olur: Onların hangisi yakın ise Allah'a vesile arar, yani iyi amelle O'na yaklaşmaya çalışır.

وَإِنْ مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا
عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا ﴿٥٨﴾

58 – Hiçbir kent yoktur ki biz onu kıyamet gününden önce helak etmeyelim yahut ona şiddetli bir azapla azap etmeyelim. Bu, kitapta yazılmıştır.

"Ve in min karyetin illa nahnu muhlikuha": "Ve in" "ma = olumsuzluk" manasınadır. İyi kentin helaki ölüm, asininki ise azap iledir. Kitap da: Levh-i Mahfuz'dur. Mastur ise: Yazılmış, demektir.

وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ
وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا ﴿٥٩﴾

59 – Bizi mucizeler göndermekten evvelkilerin onları yalanlamalarından başka bir şey menetmedi. Semud'a da o dişi deveyi açık (bir mucize) olarak verdik de ona zulmettiler. Biz ayetleri ancak korkutmak için göndeririz.

"Bizi mucizeler göndermekten menetmedi": İniş sebebi üzerinde iki görüş vardır:

Birincisi: Mekke halkı Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den Safa tepesini kendilerine altına çevirmesini ve ekin ekmeleri için dağları uzaklaştırmasını istediler; bunun üzerine ona şöyle denildi: İstersen, seni oyalarız, belki onlardan bazılarını seçeriz, eğer istersen onlara istediklerini veririz; eğer inkar ederlerse, kendilerinden öncekiler gibi azap edilirler. O da: Hayır, ben onlarla oyalanmak istiyorum, dedi; bunun üzerine de bu ayet indi. Bunu Said bin Cübeyr, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.[2]

İkincisi: Biz de bunu: "Eğer bir Kur'an olsaydı da onunla dağlar yürütülse idi" *(Ra'd: 31)* kavlinde zikretmiştik. Ayetin manası şöyledir: Bizi mucizeler göndermekten ancak öncekilerin yalanlamaları menetti. Daha açıkçası şöyledir: Bunlar öyle mucizeler istediler ki onları yalanlamakla öncekiler azabı hak etti; bunlar da onları yalanlamasınlar diye Allah onları göndermedi; yoksa onlar gibi helak olurlardı. Allah'ın milletler hakkındaki kanunu şöyledir: Onlar mucizeler isterler de sonra da onları yalanlarlarsa, onlara azap eder.

"Ve ateyna semuden nakate mubsıreten": İbn Kuteybe: Açık olarak demiştir ki, görünür vaziyette demektir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Gösterici olarak demek de caizdir, mana da şöyle olabilir: Onu müşahede edenler görür vaziyette. Başkasının fi'li ona nisbet edilmiştir, mesela: Seni burada görmemeyim denir ki nehiy harfi, nehyedilenden başkasının üzerine geçmiştir. Çünkü mana: Burada da bulunma, geldiğim zaman seni orada görmeyeyim, demektir. Kim de "mebsareten" okursa, manası aşırı vaziyette gösteren demektir; tıpkı: "Elveledü mecbenetün, derler ki, çocuk insanı çok korkak yapar, demektir.

"Ona zulmettiler": İbn Abbas: Onu inkar ettiler, demiştir. Ahfeş de: Zulümleri onunla oldu, demiştir.

"Biz ayetleri ancak korkutmak için göndeririz": Yani kullar, öğüt alsınlar diye korkutulur.

Müfessirlerin bu ayetlerden murat edilen şey üzerinde dört görüşleri vardır:

Birincisi: Onlar yaygın ölümdür (ölettir), bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* Onlar peygamberlerin mucizeleridir ki Allah Teala onları, yalanlayanları korkutmak için gönderir. *Üçüncüsü:* İntikam ayetleri-

---

2 - İmam Ahmed. Müsned, 4/96.

dir ki isyan edenleri korkutmak içindir. *Dördüncüsü:* İnsanın çocukluktan gençliğe, sonra orta yaşlılığa, sonra ihtiyarlığa dönmesidir ki hallerinin değişmesi ile ibret alsın ve işinin akibetinden korksun. Bu üç görüşü Maverdi zikretmiş ve onlardan sonuncusunu İmamımız Ahmed radıyallahu anhe nisbet etmiştir.

وَإِذْ قُلْنَا لَكَ إِنَّ رَبَّكَ أَحَاطَ بِالنَّاسِ
وَمَا جَعَلْنَا الرُّءْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ
وَالشَّجَرَةَ الْمَلْعُونَةَ فِي الْقُرْآنِ وَنُخَوِّفُهُمْ فَمَا يَزِيدُهُمْ إِلَّا
طُغْيَانًا كَبِيرًا ﴿٦٠﴾

60 – Hani biz sana: "Şüphesiz Rabbin insanları kuşatmıştır" demiştik. Sana gösterdiğimiz rüyayı da Kur'an'da lanet edilen ağacı da ancak insanlar için bir sınama kıldık. Biz onları korkutuyoruz da bu, onların ancak büyük bir taşkınlığını artırıyor.

"Hani biz sana: "Şüphesiz Rabbin insanları kuşatmıştır" demiştik": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: İlmi insanları kuşatmıştır, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş, Rebi bin Enes de böyle demiştir. Mukatil de: İlmi insanları kuşatmıştır, demiştir ki, Mekke halkını kastetmiştir, bunu da Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e fethetmesiyle yapmıştır.

İkincisi: O'nun kudreti insanları kuşatmıştır; onlar O'nun avucundadır. Bunu da Mücahit, demiştir.

Üçüncüsü: Seninle insanların arasına girer ki insanlar seni öldürmesinler, sen de risaleti tebliğ edesin. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

"Sana gösterdiğimiz rüyayı da ancak insanları sınamak için gösterdik": Bu rüyada da iki görüş vardır:

Birincisi: O, gözle görmektir, o da miraç gecesinde kendisine gösterilen acayip ve harikalardır. İkrime, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: O, miraç gecesinde gözüyle gördüğü şeylerdir. Hasen, Said bin Cübeyr, Mücahit, İkrime, Mesruk, Nahai, Katade, Ebu Malik, Ebu Salih ve İbn Cüreyc de böyle demişlerdir. Çünkü onun böyle demesiyle bir grup iman ettiler, bir grup da kafir oldular. İbn Enbari şöyle demiştir: Tercihe şayan olan bunun gözle görmesi-

dir. Bir kimsenin: Raeytü fülanen rü'yeten ve raeytuhu rü'yen demesi arasında fark yoktur. Ancak rü'yet'in rüya için kullanılması azdır, rü'ya tabiri ise uyku hali için çok kullanılır. Bunlardan her birinin iki manaya da gelmesi de caizdir.

İkincisi: O, uykuda görülen rüyadır, sonra bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e kendisi ve ashabının Mekke'ye gireceği gösterilmişti, o gün için kendisi Medine'de idi. Vakti gelmeden önce acele etti; müşrikler de onu geri çevirdiler. Bunun üzerine bazı kimseler: Geri çevrildi, hâlbuki bize gireceğini söylemişti, dediler. Onların dönüşü ötekiler için fitne (sınama) oldu. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bu da miraç hadisine aykırı değildir; çünkü bu, Medine'de olmuştu, miraç ise Mekke'de idi. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: İbn Abbas bunu bize daha çok bilgi vermek maksadıyla zikretmiştir ki müşrikler Mekke'de idiler, gözle gördüğü şeylerden fitneye maruz kaldılar, münafıklar da Medine'de idiler, onlar da rüyasında gördüğü şeylerden fitneye yakalandılar.

İkincisi: Ona Ümeyye oğulları kendi minberinin üzerinde gösterildi, bu da onu üzdü, kendisine: Bu, onlara verilen dünyalıktır, denildi, o da rahatladı. Burada fitne: Bela (imtihan) manasınadır. Bunu da Ali bin Zeyd bin Ced'an, Said bin Müseyyeb'ten rivayet etmiştir. Her ne kadar bu gibi şeyler sabit değilse de ancak onları müfessirlerin çoğu zikretmiştir.

İbn Enbari şöyle rivayet etmiştir: Said bin Müseyyeb şöyle dedi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem minberlerin üzerinde birtakım kimseler gördü, bu ona zor geldi, bunun hakkında "Kur'an'da lanet edilen ağaç" ayeti indi ve şöyle dedi: "İlla fitneten linnas": Ancak insanlar için fitne olarak gösterildi. İbn Enbari de şöyle demiştir: Kim, o ağaç, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in rüyasında minbere çıkan insanlardır derse, şunu delil getirmiş olur ki ağaç, müennes olduğu için kadından kinaye edilir ve dallarının toplanmasından dolayı topluluk manasına yorumlanır. Onlar da: Ağaçla kinaye edilen kimselere lanet edildi, dediler. Müfessirler şöyle demişlerdir: Ayette takdim ve tehir vardır, takdiri de şöyledir: Biz rüyayı ve o ağacı ancak insanlar için fitne (deneme) kıldık.

Bu ağaçta da üç görüş vardır:

Birincisi: O, zakkum ağacıdır, bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Said bin Cübeyr, İkrime, Mesruk, Nahai ve cumhur da böyle demişlerdir. Mukatil de şöyle demiştir: Allah Teala zakkum ağacını zikredince, Ebu Cehil: "Ey Kureyş topluluğu, Muhammed sizi zak-

kum ağacıyla korkutuyor; ateşin ağacı yaktığını bilmez misiniz? Muhammed ise ateşin ağaç bitireceğini iddia ediyor. Zakkumun ne olduğunu biliyor musunuz?" dedi. Abdullah bin Zeb'ara da: Zakkım Berber dilinde: Kuru hurma ile kaymaktır, dedi. Ebu Cehil de: Ey cariye, bize kuru hurma ile kaymak ara, dedi. O da onları getirdi. Ebu Cehil, çevresindekilere: Muhammed'in sizi korkuttuğu bu şeyden zıkkımlanın, dedi. Allah Teala da bunun üzerine: "Biz onları korkutuyoruz; bu da onların ancak büyük bir taşkınlığını artırıyor" ayetini indirdi. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Rüya ile denenmeleri: "Muhammed Beytülmukaddes'e nasıl gider ve bir gecede nasıl döner?" demeleridir. Ağaçla denenmeleri de: "Ateşin içinde ağaç nasıl olur?" demeleridir.

Alimlerin "lanet edilen ağaç" hakkında üç görüşleri vardır: *Birincisi:* O, kınanmıştır, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Ondan yiyen lanetlenmiştir, bunu da Zeccac zikretmiş ve şöyle demiştir: Eğer Kur'an'da lanetinden bahsedilmemişse, yiyen lanetlidir, demektir. Araplar hoşa gitmeyen ve zararlı bütün yiyecekler için: Lanetli, derler. "Kur'an'da" kavlinin manası ise: Kur'an'da zikredilen demektir. O da: "Zakkum ağacı günahkârların yiyeceğidir" *(Duhan: 43-44)* kavlinde zikredilmiştir. *Üçüncüsü:* Lanetlinin manası: Fazilet sahibi kimselerin evlerinden uzaklaştırılmış, demektir. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

İkinci görüş: Lanetli ağaç, küsküt gibi başka ağaçlara sarılan ağaçtır. Yine bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Ağaç, daha önce Said bin Müseyyeb'ten zikrettiğimiz gibi erkeklerden kinayedir.

"Onları korkutuyoruz (ve nuhavvifühüm)": İbn Enbari "nühavvifühüm"ün mef'ulu mahzuftur, o da: Onları azapla korkutuyoruz, demiştir. "Bu artırmıyor": Yani korkutma artırmıyor "ancak taşkınlıklarını artırıyor": Biz de taşkınlığın (tuğyan'ın) manasını Bakara: 15'te zikretmiş bulunuyoruz. Orada: "Hani, meleklere: "Adem'e secde edin, demiştik de İblis hariç secde etmişlerdi" *(Bakara: 34)* kavlinin tefsirini de zikretmiştik.

وَاِذْ قُلْنَا لِلْمَلٰٓئِكَةِ اسْجُدُوا لِاٰدَمَ فَسَجَدُوٓا
اِلَّٓا اِبْلٖيسَۜ قَالَ ءَاَسْجُدُ لِمَنْ خَلَقْتَ طٖينًاۚ ﴿٦١﴾ قَالَ اَرَاَيْتَكَ
هٰذَا الَّذٖي كَرَّمْتَ عَلَيَّۘ لَئِنْ اَخَّرْتَنِ اِلٰى يَوْمِ الْقِيٰمَةِ لَاَحْتَنِكَنَّ

ذُرِّيَّتَهُ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٦٢﴾ قَالَ اذْهَبْ فَمَنْ تَبِعَكَ مِنْهُمْ فَإِنَّ
جَهَنَّمَ جَزَاؤُكُمْ جَزَاءً مَوْفُورًا ﴿٦٣﴾ وَاسْتَفْزِزْ مَنِ اسْتَطَعْتَ
مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبْ عَلَيْهِمْ بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكْهُمْ
فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعِدْهُمْ ۚ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ
إِلَّا غُرُورًا ﴿٦٤﴾ إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ ۚ وَكَفَىٰ
بِرَبِّكَ وَكِيلًا ﴿٦٥﴾

61 – Hani, meleklere: "Adem'e secde edin" demiştik de İblis hariç secde etmişlerdi. "Çamurdan yarattığına secde eder miyim?" dedi.

62 – Dedi: "Benden şerefli kıldığın şunu görüyor musun? Gerçekten eğer beni kıyamet gününe kadar ertelersen, zürriyetinin, pek azı hariç, mutlaka köklerini kazıyacağım".

63 – (Allah) dedi: "Git, artık onlardan kim senin ardına düşerse, şüphesiz cehennem sizin eksiksiz cezanızdır".

64 – "Onlardan gücünün yettiğini sesinle yerinden oynat. Atlıların ve yayalarınla onlara yaygara çıkar. Mallarda ve evlatlarda onlara ortak ol. Onlara va'tte bulun!" Şeytan onlara aldatmacadan başka bir va'tte bulunmaz.

65 – Şüphesiz, benim kullarımın üzerinde senin bir gücün yoktur. Vekil olarak Rabbin yeter.

"Eescüdü": Kufeliler iki hemze ile okumuşlar; kalanlar ise: Uzun hemze ile okumuşlardır ki bu, ret manasına bir sorudur, yani: Ben bunu yapmam, demektir.

"Limen halakte tına": Zeccac: Tına, iki ihtimal üzere mansuptur, demiştir:

Birincisi: Temyizdir ki mana: Çamurdan yarattığına, demektir. *İkincisi:* Haldir ki, mana: Çamur olarak yarattığına, demektir. "Eraeyteke" lafzı burada atıf harfi olmadan gelmiştir; çünkü mana: Çamurdan yarattığına secde mi edeceğim? Eraeyteke: Bana haber ver, manasınadır, kâf da hitabı tekit etmek için zikredilmiştir. Cevap da mahzuftur, mana: Şu benden şerefli kıldığını bana anlat, onu neden benden şerefli kıldın; hâlbuki beni ateşten yarattın, onu ise

çamurdan yarattın?! Bu kısım atılmıştır; çünkü kelamda ona delalet eden vardır.

"Lein ahharteni ila yavmil kıyameti": İbn Kesir, Nafi ve Ebu Amr, vasılda ye ile: "Ahhartenî" okumuşlardır. İbn Kesir de ye ile vakfetmiştir. İbn Amir, Asım, Hamze ve Kisai, vasılda da vakıfta da yesiz okumuşlardır.

"Leehtenikenne zürriyyetehu": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları istila (işgal) edeceğim, demektir. Bunu da İbn Abbas ile Ferra demişlerdir. *İkincisi:* Onları saptıracağım, bunu da İbn Zeyd, demiştir. *Üçüncüsü:* Köklerini kazıyacağım, demektir. İhtenekel ceradü ma alel ardı, denir ki: Çekirge yeryüzünde ne varsa yedi, demektir. İhteneke fülanün ma inde fülanin minel ilmi, denir ki: Filanca, filancanın yanındaki ilmi son damlasına kadar aldı, demektir. Mana da: Onları istediğim gibi yöneteceğim, demektir. Bu da İbn Kuteybe'nin görüşüdür.

Eğer: "İblis gaybi nasıl bildi?" denirse, buna Nisa suresi, ayet: 119'da cevap vermiştik.

"Pek azı hariç": İbn Abbas: Onlar Allah'ın koruduğu veli kullarıdır, demiştir.

"Dedi: Git": Bu lafız, ona süre verildiğini içermektedir; "artık kim senin ardına düşerse": Onlardan, Âdem'in zürriyetinden kim senin emrini dinlerse, demektir. Mevfur ise: Bol, eksiksiz, demektir. İbn Kuteybe şeddeli ve şeddesiz olarak: Veffertü malehu aleyhi ve vefertuhu denir ki, malını tasarruf ettim (çoğalttım) demiştir.

"Onlardan gücünün yettiğini yerinden oynat": İbn Kuteybe: Ayaklandır, demiştir ki: İstefezzeni fülanün de ondandır, demiştir.

Onun sesinden murat edilen şeyde de iki görüş vardır: *Birincisi:* Allah'a isyana davet eden her sestir, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Şarkı ve çalgıdır, bunu da Mücahit, demiştir.

"Onlara yaygara çıkar": Yani onlara seslen, demektir, "atlılarınla yayalarınla": Onları kışkırt demektir. Eclebel kavme ve cellebu, denir ki, seslenmek ve teşvik etmektir. Zeccac da, mana: Elinden gelen bütün tuzaklarını onlara karşı kullan, demektir. Buna göre be zait olur. İbn Kuteybe şöyle demiştir: Recl: Yayadır, racil ve recl, tacir ve tecr, sahib ve sahb gibidir. İbn Abbas da: Bu da Allah'a isyana yürüyen bütün atlılardır ve Allah'a isyana yürüyen bütün yayalardır, demiştir. Katade de şöyle demiştir: Onun yani şeytanın cin ve insanlardan atlıları ve yayaları (süvarileri ve piyadeleri) vardır. Hafs,

Asım'dan, cimin kesri ile: "Bihaylike ve recilike" rivayet etmiştir, İbn Abbas, Ebu Rezin ve Ebu Abdurrahman Sülemi'nin kıraatları da böyledir. Ebu Zeyd şöyle demiştir: Yayaya; Recül ve recil, denir. Caena hafiyen recilen denir ki, bize yaya ve yalınayak geldi, demektir. İbn Semeyfa ile Cahderi de, ranın ref'i, meftuh cimin şeddesi ve ondan sonra elifle "bihaylike ve rüccalike" okumuşlardır; Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve İkrime de, ranın kesri, şeddesiz cim ve elifle "ve ricalike" okumuşlardır.

"Mallarda ve çocuklarda onlara ortak ol": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: O, davarlarından haram ettikleridir, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan, demiştir.

İkincisi: Haramdan kazanılan mallardır, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Allah'a isyana harcadıkları mallardır, bunu da Hasen, demiştir. *Dördüncüsü:* Tanrılarına kestikleridir, bunu da Dahhak, demiştir.

Evlatlarda onlara ortak olmasında da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar veled-i zinalardır, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Said bin Cübeyr, Mücahit ve Dahhak da böyle demişlerdir.

İkincisi: Diri diri gömdükleri kız çocuklarıdır, bunu da Ali bin Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Çocuklarına putlarının kulları diye isim vermeleridir, mesela Abdişems, Abdüluzza ve Abdimenaf gibi. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Mecusi, Yahudi ve Hıristiyan ettikleri ve İslam'dan başka bir boya ile boyadıkları evlatlarıdır. Bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

"Onlara va'tlerde bulun": Biz de bunu "onlara va'tlerde bulunur ve onları hülyalara daldırır..." kavlinde zikretmiş bulunuyoruz *(Nisa: 120).* Bu ayetin lafzı emir şeklinde ise de, manası tehdittir, mesela konuşurken bir insana: Elinden geleni yap, başına geleni görürsün, dersin. Zeccac şöyle demiştir: Emirden önce o emredilen şey hakkında yasak geçerse, onun manası tehdit ve gözdağıdır; bir adama: Bu eve girme, dersin de, girmeye çalışırsa, ona: Adamsan gir, dersin; sen ona girmesini emretmiyorsun, ancak onu tehdit ediyor ve ona gözdağı veriyorsun. "İstediğinizi yapın" *(Fussilet: 40)* da böyledir. Onlar daha önce günah şeyleri yapmaktan men edilmişlerdi. İbn Enbari: Bu emirdir,

manası tehdittir, takdiri de: Eğer bunu yaparsan seni cezalandırır ve sana azap ederiz, demektir. Şarttan emir kalıbına nakledilmiştir, mesela: "Dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin" kavli gibi *(Kehf: 29).*

"Şüphesiz, benim kullarımın üzerinde senin bir gücün yoktur": Bunu da Hicr: 42'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Rabbin vekil olarak yeter": Zeccac şöyle demiştir: O, dostlarına vekil olarak yeter, onları İblis'in vaatlerini kabul etmekten korur.

رَبُّكُمُ الَّذٖى يُزْجٖى لَكُمُ الْفُلْكَ
فِى الْبَحْرِ لِتَبْتَغُوا مِنْ فَضْلِهٖ اِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحٖيمًا ﴿٦٦﴾
وَاِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِى الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ اِلَّا اِيَّاهُ فَلَمَّا نَجّٰيكُمْ
اِلَى الْبَرِّ اَعْرَضْتُمْ وَكَانَ الْاِنْسَانُ كَفُورًا ﴿٦٧﴾ اَفَاَمِنْتُمْ
اَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ جَانِبَ الْبَرِّ اَوْ يُرْسِلَ عَلَيْكُمْ حَاصِبًا ثُمَّ
لَا تَجِدُوا لَكُمْ وَكٖيلًا ﴿٦٨﴾ اَمْ اَمِنْتُمْ اَنْ يُعٖيدَكُمْ فٖيهِ تَارَةً اُخْرٰى
فَيُرْسِلَ عَلَيْكُمْ قَاصِفًا مِنَ الرّٖيحِ فَيُغْرِقَكُمْ بِمَا كَفَرْتُمْ ثُمَّ
لَا تَجِدُوا لَكُمْ عَلَيْنَا بِهٖ تَبٖيعًا ﴿٦٩﴾ وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنٖى اٰدَمَ
وَحَمَلْنَاهُمْ فِى الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ
وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلٰى كَثٖيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضٖيلًا ﴿٧٠﴾

66 – Rabbiniz O'dur ki lütfundan arayasınız diye sizin için gemileri denizde yürütür. Şüphesiz O, size çok merhametlidir.

67 – Size denizde sıkıntı dokunduğu zaman O'ndan başka yalvardıklarınız uzaklaşır. Sizi (kurtarıp) karaya çıkardığı zaman yüz çevirirsiniz. İnsan çok nankördür.

68 – Sizi kara tarafından yere batırmasından yahut üzerinize taş yağdıran fırtına göndermesinden emin mi oldunuz? Sonra sizin için bir vekil bulamazsınız.

69 – Yoksa sizi bir defa daha oraya döndürüp üzerinize şiddetli fırtına göndererek inkarınız yüzünden sizi suda boğmasından

emin mi oldunuz? Sonra sizin için bize karşı onun öcünü alan bulamazsınız.

70 – Andolsun, âdemoğullarını şerefli kıldık (eşref-i mahlukat), onları karada ve denizde taşıdık, onlara temiz şeylerden rızık verdik ve onları yarattıklarımızdan birçoğunun üzerine gerçekten üstün kıldık.

"Rabbiniz O'dur ki, sizin için gemileri yürütür": "Yüzci": Yürütür, demektir. Zeccac şöyle demiştir: Zeceytüşşey'e, denir ki: Öne sürdüm, manasınadır.

"Lütfundan aramanız için (min fadlihi)": Yani ticaret etmeniz için.

"Min" edatı üzerinde üç görüş vardır:

Birincisi: O, zaittir. *İkincisi:* O, ba'z manasınadır. *Üçüncüsü:* Mef'ul mahzuftur, takdir şöyledir: Litebteğu min fadlihirrızka velhayra (lütfundan rızık ve hayır aramak için). Bunları İbn Enbari zikretmiştir.

"Şüphesiz O, size çok merhametlidir": Bu hitap mü'minlere özeldir, sonra da müşriklere hitap edip "denizde size sıkıntı dokunduğu zaman" dedi ki boğulma korkusudur. "Yalvardıklarınız uzaklaşır": Yani Allah'tan başka yalvardığınız İlahlar, demektir. Dalle: Gaip olmak manasınadır. Dallelmaü fillebeni, denir ki: Su sütün içinde kayboldu, demektir. Mana da şöyledir: Allah'a ihlasla dua eder, ona koştuğunuz eşleri unutursunuz. Mücahit ile Ebu'l – Mütevekkil ye ile: "Dalle men yed'une" okumuşlardır. "Sizi karaya çıkardığı zaman yüz çevirirsiniz": İman ve ihlastan uzaklaşırsınız. "İnsan çok nankördür": Rabbinin nimetlerine karşı, demektir. "Emin mi oldunuz": Denizden çıktığınız zaman, "en yahsife biküm": İbn Kesir ile Ebu Amr "nahsife biküm", "ev nürsile", "en nuideküm", "fenürsile" hepsini nun ile okumuşlardır. Nafi, Asım, İbn Amir, Hamze ve Kisai de, hepsini ye ile okumuşlardır. "Nahsif biküm canibel berri": Sizi kara tarafında kaybedip götürmemiz" manasınadır, yorum da şöyledir: Hükmüm, denizde olduğu gibi karada da geçerlidir.

"Ev nürsile aleyküm hasıba": Bunun üzerinde de üç görüş vardır:

Birincisi: Hasıb: Gökten düşen taştır, bunu da Katade, demiştir.

İkincisi: O, taş atan fırtınadır, bunu da Ebu Ubeyde demiş ve Ferezdak'ın şu beytini misal getirmiştir:

Kuzey rüzgarı karşısındakilere
Ditilmiş pamuklar gibi taşlar atıyordu.

İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Hasıb: Rüzgardır, ona böyle denilmesi, çakıl taşları taşımasındandır, hasba küçük taşlardır. İbn Enbari

de şöyle demiştir: Dilciler şöyle demişlerdir: Hasıb: İçinde taş olan rüzgardır. Rüzgar için neden "hasıben" dedi de "hasıbeten" demedi? Çünkü bu, rüzgarın ayrılmaz vasfıdır, ayrıca müzekker şekline gerek duyulmamıştır. Bu, kadın için "haid" sözlerine benzer ki, recülün haid, denilmez. Bunda başka bir cevap daha vardır: O da rüzgarın sıfatının tenis (dişilik) alametinden soyutlanmış olmasıdır; o nedenle müzekker isimlere benzemiştir, mesela: Essemaü emtara velardu enbete (gök yağmur yağdırdı, yer ot bitirdi) gibi.

Üçüncüsü: Hasıb: İçinde çakıl taşları olan topraktır, bunu da Zeccac, demiştir.

"Sonra sizin için bir vekil bulamazsınız": Yani bize mani olacak ve size yardım edecek bir vekil, demektir.

"Yoksa sizi oraya döndürmesinden emin mi oldunuz": Yani denize, "bir defa daha": Yani başka bir seferde, tareten'in çoğulu: Tarat'tır. "Üzerinize şiddetli fırtına göndermesinden": Ebu Ubeyde şöyle demiştir: Kasıf: Her şeyi kırıp geçiren, demektir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Kasıf: Ağaçları deviren, yani kıran rüzgardır.

"Feyuğrikaküm": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu Cafer, Şeybe ve Rüveys, te, ğaynın sükunu, ra da şeddesiz olarak "fetuğrikaküm" okumuşlardır. Ebu'l – Cevza ile Eyyub da te, ğaynın fethi ve şeddesi ile "feyuğarrikaküm" okumuşlardır. Ebu Reca da öyle okumuş, ancak o, te ile okumuştur. "İnkarınız yüzünden": Yani ilk seferde kurtulmanız nedeniyle demektir. "Sonra sizin için bize karşı onun öcünü alan bulamazsınız": Yani kanınızı dava edecek birini bulamazsınız, demektir. Abdullah bin Amr radıyallahu anhuma şöyle demiştir: Azap rüzgarı dörttür, ikisi karada, ikisi denizdedir, Karada olanlar: Sarsar (şiddetli rüzgar) ile akîm (samyeli)dir. Denizde olanlar da: Fırtına ile kasırgadır.

"Velekad kerremna beni adem": Keremna, üstün kıldık demektir. Ebu Ubeyde: "Kerremna", "ekremna"dan daha mübalağalıdır, demiştir.

Âdemoğullarının ne ile üstün kılındıklarında müfessirlerin on bir görüşleri vardır:

Birincisi: Cebrail, Mikail, İsrafil, Azrail vb. gibi bir grup melek hariç diğer yaratıklara üstün kılınmışlardır. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir. Buna göre maksat mü'minlerdir, onların üstünlükleri de imanlarıyladır. *İkincisi:* Diğer hayvanlar ağızlarıyla yer, insan ise eliyle yer. Bunu da Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Bazı müfessirler de: Bu üstünlükten maksat, elleriy-

le yemeleri ve aldıkları gıdaların temiz olmasıyladır, demişlerdir. Zira cinler kemik ve tezek yerler. *Üçüncüsü:* Onlar akılla üstün kılınmışlardır, bu da İbn Abbas'tan rivayet edilmiştir. *Dördüncüsü:* Konuşma ve ayrım gücü ile üstün kılınmışlardır, bunu da Dahhak, demiştir. *Beşincisi:* Boylarının endam ve dikliği iledir, bunu da Ata, demiştir. *Altıncısı:* Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in onlardan olmasıyladır, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. *Yedincisi:* Dünyada yiyecek ve lezzetlerle üstün kılınmışlardır, bunu da Zeyd bin Eslem, demiştir. *Sekizincisi:* Şekillerinin güzelliğiyledir, bunu da Yeman, demiştir. *Dokuzuncusu:* Diğer yaratıklara hakim olup onları hizmetlerinde kullanmalarıyladır. Bunu da Muhammed bin Cerir, demiştir. *Onuncusu:* Emir ve yasakladır, bunu da Maverdi zikretmiştir. On *Birincisi:* Erkeklere sakal ve kadınlara saç verilmesiyledir, bunu da Salebi zikretmiştir.

Eğer: "Nasıl genel olarak üstünlüklerinden bahsedilir, hâlbuki içlerindeki kafirler değersizdir?" denilirse,

Cevap iki açıdandır: *Birincisi:* Ona da bol nimetle ikram edilmiştir. *İkincisi:* İçlerinde bu sıfatı taşıyanlar olduğu için bu sıfatlar hepsine verilmiştir; mesela: "sizler insanlar için çıkarılan en hayırlı ümmet oldunuz" *(Al – i İmran: 110)* kavli gibi.

"Onları karada taşıdık": Develerin, atların, katırların ve merkeplerin sırtlarında, "ve denizde": Kuru tahtaların üzerinde ki, gemilerle demektir. "Onlara temiz şeylerden rızık verdik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Helaldir. *İkincisi:* Zevk itibarı ile hoş olandır.

"Onları yarattıklarımızdan birçoğunun üzerine üstün kıldık": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Nasta (metinde) geçtiği gibi birçoklarına demektir ki, bazılarına üstün kılınmamışlardır. Biz de az önce İbn Abbas'tan, bazı meleklere üstün kılınmadıklarını zikretmiştik. Başkası da: Hayır, melekler daha üstündür, demiştir.

İkincisi: Bunun manası şöyledir: Biz onları yarattıklarımızın hepsine üstün kıldık. Araplar çoğu çoğul yerine kullanırlar, mesela "kulak verirler, onların çokları yalancıdır" *(Şuara: 223)* kavli gibi. Ebu Hureyre de Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Mü'min Allah nazarında yanındaki meleklerden daha kıymetlidir.[3]

---

3 - Beyhaki, Şuabu'l – İman, 1/174).

يَوْمَ نَدْعُوا كُلَّ
أُنَاسٍ بِإِمَامِهِمْ فَمَنْ أُوتِيَ كِتَابَهُ بِيَمِينِهِ فَأُولَٰئِكَ يَقْرَءُونَ
كِتَابَهُمْ وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا ﴿٧١﴾ وَمَنْ كَانَ فِي هَٰذِهِ أَعْمَىٰ
فَهُوَ فِي الْآخِرَةِ أَعْمَىٰ وَأَضَلُّ سَبِيلًا ﴿٧٢﴾

71 – Hatırla o günü ki, bütün insanları önderleri ile çağıracağız. Artık kime kitabı sağından verilirse, işte onlar, kitaplarını okurlar ve hurma çekirdeğinin ipliği kadar haksızlığa uğratılmazlar.

72 – Kim bunda (bu dünyada) kör olursa o, ahirette de kördür ve yolca daha sapıktır.

"Yevme ned'u": Zeccac şöyle demiştir: Yevme, mana ile mansuptur, o da: (gizli) üzkür (hatırla) fi'lidir. "O gün bütün insanları önderleri ile çağıracağız": Ondan maksat, kıyamet günüdür. Hasen Basri, ye ile: "Yed'u", nasb ile de "külle" okumuştur. Ebu İmran el – Cevni de, merfu ye, meftuh ayın, arkasından elifle: "yevme yıd'â" "küllü"yü de ref ile okumuştur.

Önderlerinden kimler murat edildiği hususunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Onlar reisleridir, bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Ondan Said bin Cübeyr de şöyle dediğini rivayet etmiştir: O, ya doğru liderdir, yahutta sapık liderdir.

İkincisi: Amelleridir, bunu da Atıyye, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Hasen ile Ebu'l – Aliye de böyle demişlerdir.

Üçüncüsü: Peygamberleridir, bunu da Enes bin Malik, Said bin Cübeyr, Katade ve bir rivayette de Mücahit, demişlerdir.

Dördüncüsü: Kitaplarıdır, bunu da İkrime ve bir rivayette de Mücahit, demişlerdir. Sonra bunda da iki görüş vardır: O, içinde amellerinin yazıldığı kitaplarıdır, bunu da Katade ile Mukatil, demişlerdir. *İkincisi:* Kendilerine indirilen kitaplarıdır, bunu da Dahhak ile İbn Zeyd demişlerdir. Birinci görüşe göre şöyle denilir: Ey Musa'ya tabi olanlar, ey İsa'ya tabi olanlar, ey Muhammed'e tabi olanlar ve ey sapık liderlere tabi olanlar. İkinci görüşe göre de şöyle denilir: Ey şöyle şöyle amel edenler. Üçüncüye göre de şöyle denilir: Ey Musa ümmeti, ey İsa ümmeti ve ey Muhammed ümmeti. Dördüncüye göre

de şöyle denilir: Ey Tevrat ehli, ey İncil ehli, ey Kur'an ehli, ey içinde şöyle şöyle amel bulunan kitabın sahibi.

"Onlar kitaplarını okurlar": Manası: İyiliklerini okurlar, demektir; çünkü onlar amel defterlerini sağlarından almışlardır.

"Hurma çekirdeğinin ipliği (fitil) kadar haksızlığa uğratılmazlar": Yani sevaplarından bu fitil kadar eksiltilmez, demektir. Biz de bunu Nisa suresi, ayet: 49'da beyan etmiş durumdayız.

"Vemen kâne fi hazihi a'ma": İbn Kesir, Nafi ve İbn Amir, "a'ma fehüve filahireti a'ma" iki mimi de meftuh okumuşlardır. Hamze, Kisai ve Ebu Bekir de Asım'den rivayetle iki mimi de meksur okumuşlardır. Ebu Amr da mimin kesri ile "fi hazihi a'mi", fethi ile de "fehüve filahireti a'ma" okumuştur.

"Hazihi" ile işaret edilen şey hakkında da iki görüş vardır:

Birincisi: O, dünyadır, bunu da Mücahit, demiştir. Sonra kelamın manasında da beş görüş vardır: *Birincisi:* Kim dünyada Allah'ın eşyayı yaratmadaki marifetten kör olursa, o ahirette kendine anlatılandan daha da kördür. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Kim inkar nedeniyle dünyada kör olursa, o ahirette daha da kördür; çünkü dünyada tövbesi kabul olunur da ahirette kabul olunmaz. Bunu da Hasen, demiştir. *Üçüncüsü:* Kim dünyada Allah'ın ayetlerinden kör olursa, o kendisi için gaip olan ahiret işlerinden daha da kördür. *Dördüncüsü:* Kim: "Rabbiniz size denizde gemileri yürütür... Sizi çoklarına üstün kılmıştır" kavlinde beyan ettiği nimetlerden kör olursa, o ahirette irşat ve ıslahatan daha da kördür. Bu ikisini Maverdi zikretmiştir. *Beşincisi:* Kim burada delilden kör olursa, o ahirette cennetten daha kördür (onu hiç görmez). Bunu da Ebu Bekir el - Verrak, demiştir.

İkincisi: Onlar nimetlerdir, sonra kelamda iki görüş vardır: *Birincisi:* Kim görülen ve müşahede edilen nimetlerden kör olursa, o ahirette görülmeyen nimetlerden daha da kördür. Bunu İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *İkincisi:* Kim: "Andolsun ki insanoğlunu üstün kıldık" kavlinde zikredilen nimetler hususunda Allah'ın hakkını tanımaktan kör olur da şükrünü yerine getirmezse, o kendisiyle Allah arasında olan ve kendisini O'na yaklaştıran şeylerden daha da kördür. "Yolca daha sapıktır": Bunu da Süddi, demiştir. Ebu Ali el - Farisi de şöyle demiştir: "Ahirette de kördür" kavlinin manası: Daha kördür, demektir; çünkü dünyada deliller sayesinde körlüğünden çıkması mümkündür, ahirette ise körlükten çıkma imkanı yoktur. Şöyle de denilmiştir: Ahirette kör olmanın manası: Sevaba yol bulamaz demektir ki bütün l ınlar kalp körlüğündendir.

Eğer: "Neden fehüve filahireti a'ma, dedi de, eşeddü amen. demedi? Çünkü körlük kırmızılık ve mavilik gibi yaratılışla ilgilidir. Araplar da: Ma eşedde sevade zeydin (Zeyd ne siyahtır) ve Ma ebye ne zürkate amrin (Amr'in gözü ne de mavidir) derler; ma esvede zeyden ve erzaka amren ise pek az derler?" denilirse,

Cevap şöyledir: Bu körlükten maksat kalp körlüğüdür, o da artar. zamanla değişiklik gösterir; artış göstermeyen yaratılışa uymaz mesela gözün körlüğü, beyazlık ve kırmızılık gibi. Bunu da İbn Enbari zikretmiştir.

وَإِنْ كَادُوا

لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِيَ عَلَيْنَا غَيْرَهُ
وَإِذًا لَاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا ﴿٧٣﴾ وَلَوْلَا أَنْ ثَبَّتْنَاكَ لَقَدْ كِدْتَ
تَرْكَنُ إِلَيْهِمْ شَيْئًا قَلِيلًا ﴿٧٤﴾ إِذًا لَأَذَقْنَاكَ ضِعْفَ الْحَيٰوةِ
وَضِعْفَ الْمَمَاتِ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ عَلَيْنَا نَصِيرًا ﴿٧٥﴾
وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا
وَإِذًا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٧٦﴾ سُنَّةَ مَنْ قَدْ أَرْسَلْنَا
قَبْلَكَ مِنْ رُسُلِنَا وَلَا تَجِدُ لِسُنَّتِنَا تَحْوِيلًا ﴿٧٧﴾

73 – Neredeyse bize başkasını iftira etmen için sana vahyettiğimiz şeyden seni kaydıracaklardı. O zaman elbette seni can dostu edinirlerdi.

74 – Eğer sana sebat vermese idik, gerçekten andolsun ki onlara az bir şey meyledecektin.

75 – O zaman sana gerçekten hayat (azabın)ın bir katını ve ölüm (azabın)ın bir katını tattırırdık. Sonra da senin için bize karşı bir yardımcı bulamazdın.

76 – Seni oradan çıkarmak için neredeyse seni bu yerden koparacaklardı. O takdirde senin arkandan kendileri de pek az kalırlardı.

77 – Senden önce gönderdiğimiz peygamberlerimizdeki kanun gibi. Kanunumuz için bir değişiklik bulamazsın.

"Neredeyse seni kaydıracaklardı": İniş sebebi için dört görüş vardır:

Birincisi: Sakif heyeti Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelip: Bize bir sene daha Lat'a tapma fırsatı ver, Mekke'yi haram kıldığın gibi bizim vadimizi de haram kıl, dediler; o da bunu kabul etmedi. Onlar dönüp daha çok şeyler istediler ve: Biz Araplara karşı üstünlüğümüzü tanıtmanı istiyoruz; eğer Arapların: Bize vermediğini onlara verdin, demelerinden korkarsan: Bunu bana Allah emretti, dersin, dediler. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem durdu, içine biraz umut girdi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu Ata, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Atıyye de İbn Abbas'tan onların şöyle dediklerini rivayet etmiştir: Bize bir yıl süre ver, sonra Müslüman olur, putlarımızı kırarız, dediler. O da onlara süre tanımayı düşündü; bunun üzerine bu ayet indi.

İkincisi: Müşrikler, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e: Parmaklarının uçlarıyla da olsa İlahlarımıza dokunmadıkça senden vazgeçmeyiz, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: "Bunu yapsam ne lazım gelir; Allah benim onlardan hoşlanmadığımı biliyor" dedi. İşte ayet bunun üzerine indi. Bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. Bunlar batıldır, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem için düşünmek caiz değildir. Atıyye'den de onlara bir sene süre tanımayı düşündü şeklinde rivayetimiz de caiz değildir. Bütün bunlar onun hakkında ve ondan rivayet eden ashap hakkında imkansız şeylerdir.

Üçüncüsü: Kureyş Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile sabaha kadar baş başa kalıp onunla konuştular, onu pohpohladılar ve: Sen bizim efendimizsin, efendimizin oğlusun, dediler. Neredeyse bazı isteklerini kabul ettireceklerdi. Sonra Allah onu esirgedi, bu ayet de bunun üzerine indi. Bunu da Katade, demiştir.

Dördüncüsü: Onlar, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Şu döküntü insanları, köleleri ve şu koyunlar gibi kokan kimseleri yanından kov, dediler - çünkü onlar yün giyerlerdi - ta ki seninle oturalım ve sözünü dinleyelim, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de onları islama getirmek için bazı isteklerini yapmayı düşündü; bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Zeccac nakletmiştir. Kelamın manası da neredeyse aklını çeleceklerdi, demektir. "in" ve lam da tekit için gelmiştir. Müfessirler şöyle demişler: "Leyeftinuneke" demesi, çünkü onlara isteklerini vermede, Kur'an'ın hükmüne muhalefet olmasındandır.

"Litefteriye": Uydurman için demektir, "bize karşı başkasını": O da: Bunu bana Allah emretti, sözleridir. "O takdirde": Yani eğer bunu

yaparsan, "elbette seni can dostu edinirlerdi": Yani sana içten ve samimi dost olurlardı, demektir.

"Eğer sana sebat vermese idik": Hak üzerinde durmanda, seni koruduğumuz için "andolsun ki neredeyse onlara meyledecektin": Yani onların isteklerine uygun şekilde niyet etmiş ve yaklaşmıştın. "Az bir şey": İbn Abbas: Bu da onlara cevap vermekten sustuğu zaman olmuştu, Allah onun niyetini daha iyi bilir, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Fiil (meyletme fi'li) görünürde Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem içindir, aslında müşrikler içindir, takdiri şöyledir: Neredeyse seni meylettirecekler ve senin sevmediğin, onların ise hoşlandıkları şeyi sana getireceklerdi. Burada fiil, karışıklık korkusu olmadığı için kendi failinden başkasına nisbet edilmiştir. Nitekim bir adam birine: Bugün neredeyse kendini öldürecektin, der ki: Öyle bir iş yapacaktın ki neredeyse o yüzden biri seni öldürecekti, demek ister. Bu da mecazdır ve konuşmada caizdir. "Müslüman olmadan asla ölmeyin" *(Bakara: 132)* kavli de buna benzemektedir. Seni burada görmeyeyim sözü de böyledir.

"O zaman sana gerçekten tattırırdık": Mana şöyledir: Eğer o az şeyi yapsa idin, "sana hayatın katını tattırırdık": Yani hayat azabının bir katını ve "ölüm azabının bir katını". Şairin şu sözü de öyledir:

(Haber aldım ki senden sonra savaş ateşi yakılmış)
Ve ey Küleyb, senden sonra meclis rahatlamış.

Yani meclistekiler, demektir. İbn Abbas da: Dünya ve ahiret azabının bir katı, demiştir. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem masumdur, ancak ümmetini korkutmak için böyle denilmiştir ki, mü'minlerden hiç kimse Allah'ın hüküm ve şeriatinde bir müşrike meyletmesin.

"Neredeyse seni koparacaklardı": Bunun iniş sebebinde de iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye gelince, Yahudiler onun Medine'ye gelmesini çekemediler, ona yaklaşmak istemediler, ona gelip: "Ya Muhammed, sen peygamber misin?" dediler. O da: Evet, dedi. Onlar da: Allah'a yemin ederiz ki burası peygamberler diyarı değildir; peygamber diyarı Şam'dır; eğer peygamber isen oraya git, dediler. Bu ayet bunun üzerine indi. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan, demiştir. Said bin Cübeyr de şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem, Medine'den çıkmayı düşündü, bunun üzerine bu ayet indi. Abdurrahman bin Ganem de şöyle demiştir: Yahudiler ona böyle deyince, dediklerine inandı ve Tebuk savaşına çıktı, tek maksadı Şam'a gitmek idi. Tebuk'e varınca, bu ayet indi.

İkincisi: Onlar Mekke halkından müşriklerdir ki Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'i Mekke'den çıkarmak istediler; Allah da ona çıkmasını emretti ve maksatlarını bildirmek üzere ona bu ayeti indirdi. Bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. Katade de şöyle demiştir: Mekke halkı onu Mekke'den çıkarmak istediler, eğer bunu yapsalardı, hiç bekletilmezlerdi, ancak Allah onların çıkarmasına mani oldu, sonunda çıkmasını kendi buyurdu. Şöyle denilmiştir: Ondan sonra çok beklemediler, Allah onlara Bedir'de ölümü gönderdi. Birinci görüşe göre, işaret edilenler Yahudilerdir. Yer de: Medine'dir. İkinciye göre: Onlar müşriklerdir, yer de: Mekke'dir. Biz de "istifzaz"ın manasını az önce zikretmiş bulunuyoruz *(İsra: 64)*. Burada ondan ölüm kastedilmiştir, denilmiştir ki, onu tüm bölgeden çıkarsınlar. Bu da Hasen'den rivayet edilmiştir.

"Veizen layelbesune halfeke": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek "halfeke" okumuşlardır. İbn Amir, Hamze, Kisai ve Hafs da Asım'dan rivayet ederek "hilafeke" okumuşlardır. Ahfeş de: "Hilafeke" halfeke manasınadır, demiştir, mana da şöyledir: Çıkışının ardından "ancak az beklerler": Yani eğer seni çıkarırlarsa, çıkışından az sonra onların köklerini kazırız. Allah da onların bu düşüncelerinin cezasını verdi; Kureyş'in ileri gelenlerini Bedir'de öldürdü, Yahudilerden de Kurayza oğullarını öldürdü ve Nadiyr oğullarını da sürdü. İbn Enbari, kelamın manası: Layelbesune ala hilafike ve muhalefetike'dir ki cer harfi (alâ) düşmüştür, demiştir. Ebu Rezin ile Ebu'l – Mütevekkil de hının zammesi, lamın şeddesi ve fenin ref'i ile "hullafeke" okumuşlardır.

"Sünnete men kad erselna": Ferra şöyle demiştir: Sünnete gizli azapla mansup olmuştur, yani: Yuazzebune kesünnetine fimen erselna (eskiden gönderdiklerimizin kanunu ile azap olundular). Ahfeş de, mana: Senneha sünneten (Allah onu bir kanun kılmıştır) demiştir. Zeccac da: "Layelbesune"nin manası ile mansup olmuştur ki, tevili şöyledir: Biz bu kanunu senden önce gönderdiklerimiz için çıkardık; onlar peygamberlerini yurtlarından çıkardılar veya öldürdüler, azap da gecikmeden tepelerine indi.

أَقِمِ الصَّلَوٰةَ
لِدُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ الَّيْلِ وَقُرْءَانَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْءَانَ الْفَجْرِ
كَانَ مَشْهُودًا ﴿٧٨﴾ وَمِنَ الَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِۦ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰٓ

أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَحْمُودًا ﴿٧٩﴾ وَقُلْ رَبِّ أَدْخِلْنِي مُدْخَلَ
صِدْقٍ وَأَخْرِجْنِي مُخْرَجَ صِدْقٍ وَاجْعَلْ لِي مِنْ لَدُنْكَ سُلْطَانًا
نَصِيرًا ﴿٨٠﴾ وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ
كَانَ زَهُوقًا ﴿٨١﴾

78 – Güneşin zevalinden gecenin karanlığına kadar namaz kıl ve sabah okumasını / namazını da. Şüphesiz sabah namazı / okuması şahitli olmuştur.

79 – Geceden de onunla (Kur'an'la) senin için nafile olarak teheccüd kıl. Rabbinin seni övülen makama göndermesi umulur.

80 – De ki: "Rabbim, beni doğru girmekle girdir ve doğru çıkmakla çıkar. Bana kendi katından yardıma mazhar olmuş bir güç ver.

81 – De ki: "Hak geldi, batıl zail oldu. Şüphesiz batıl zail olmaya mahkumdur".

"Namazı kıl": Yani eda et, "Lidülukiş şemsi (güneşin zevalinden)": Yani zeval vaktinde demektir. İbn Enbari "lam" üzerinde iki görüş zikretmiştir: *Birincisi:* Onun "fi" manasına olmasıdır. *İkincisi:* Tekit için olmasıdır, tıpkı "redife leküm" *(Neml: 72)* kavli gibi. Ebu Ubeyde de: Onun düluku: Zevalinden batmasına kadardır, demiştir. Zeccac da: Öğle vakti eğilmesi düluktur, batmak için eğilmesi de düluktur, demiştir. Ezhari de şöyle demiştir: "Düluk"un Arap dilinde manası: Zevaldir. Bunun içindir ki güneş tepe noktasında meyletti mi ona: Dalike, derler. Battığı zaman da: Dalike, derler; her iki halde de zeval bulmaktadır.

Burada düluktan ne murat edildiği hususunda iki görüş vardır:

Birincisi: Onun gündüzün ortasında (tepe noktasında) zevalidir. Cabir bin Abdullah şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ile ashabını davet ettim, yanımda yediler, sonra zeval vaktinde çıktılar; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de çıktı ve: Çık, ey Ebu Bekir, güneş zeval vaktindedir, dedi.[4] Bu İbn Ömer, Ebu Berze, Ebu Hureyre, Hasen, Şa'bi, Said bin Cübeyr, Ebu'l – Aliye, Mücahit, Ata Ubeyd bin Umeyr, Katade, Dahhak ve Mukatil'in de görüşleridir Ezheri'nin tercihi de budur. Ezheri şöyle demiştir: Ayetin beş vakit namazı içine alması için, mana şöyle olur: Namazı güneşin zevalin-

4 – Taberi, Tefsir, 15/137, İbn Ebi Leyla'dan.

den gecenin kararmasına kadar kıl. Buna ilk namaz öğle ile ikindi ve iki de gece namazı girer ki onlar da akşamla yatsıdır. Sonra da: Sabah okuması / namazı demiştir ki, beş vakit namazdır.

İkincisi: O, güneşin batmasıdır, bunu da İbn Mes'ud, Nahai ve İbn Zeyd, demişlerdir. İbn Abbas'tan da iki görüşün benzeri rivayet edilmiştir. Ferra şöyle demiştir: Arapların, düluk konusunda güneşin batmasına dediklerini gördüm. Bu da İbn Kuteybe'nin tercihidir, şöyle demiştir: Çünkü Araplar: Deleken necmü, derler ki: Yıldız battı, demektir. Şair Zürrimme de şöyle demiştir:

Bunlar kandillerdir, yıldızların yaktığı değildir,
Batan ve kaybolan (yıldızlar) da değildir.

Güneş hakkında: Deleket beraha, derler ki: Batmasını kastederler, bakan kimse de elini kaşının üzerine koyarak siper eder. Şair şöyle demiştir:

Güneş neredeyse bitmek üzere idi,
Kayıp gitmesi için ben de kaşımın üzerinde elimle siper ediyordum.

Onu bitkin hastaya benzetmiştir; çünkü bitkin hastanın ölüme yüz tutması gibi o da batmaya yüz tutmuştur. Ona elini siper ederek bakması, batması için ne kadar kaldığını öğrenmek içindir ve eliyle de güneş ışığından korunmaktadır. Buna göre bu namazdan maksat: Akşam namazıdır. Ğasekul leyl ise: Gecenin karanlığıdır.

Gecenin karanlığı ile ilgili namazdan hangisi murat edildiği hususunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Yatsıdır, bunu da İbn Mes'ud, demiştir. *İkincisi:* Akşamdır, bunu da İbn Abbas, demiştir. Kadı Ebu Yala da şöyle demiştir: Maksat akşam vaktini açıklama murat edilme ihtimali vardır ki o, güneşin batmasından gecenin kararmasına kadardır. *Üçüncüsü:* Akşamla yatsıdır, bunu da Hasen, demiştir.

Sabah okuması: Mana: Sabah okumasını kıl, demektir. Müfessirler şöyle demişlerdir: Bundan maksat: Sabah namazıdır. Zeccac şöyle demiştir: Bunda namazın ancak okuma ile olacağını gösteren büyük bir fayda vardır. Çünkü namaza Kur'an (okuma) denilmiştir.

"Şüphesiz sabah okuması / namazı şahitlidir": Ebu Hureyre, Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den şöyle dediğini rivayet etmiştir: Ona gece melekleri de gündüz melekleri de şahit olur.[5]

"Geceden de onunla teheccüt kıl": İbn Abbas: Kur'an'la namaz

5 - İmam Ahmed, Tirmizi, Nesei ve İbn Mace.

kıl, demiştir. Mücahit, Alkame ve Esved: Teheccüd, uyuduktan sonra olur, demişlerdir. İbn Kuteybe de şöyle demiştir: Teheccettü: Uyanık kaldım, hecette de: Uyudum, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Burada teheccüd: Uyanıklık ve uykusuz kalma manasınadır. Dilciler: Bunun zıt manaya kullanılan kelimelerden olduğunu söylerler; uyuyan için: Hacidün ve müttaheccidün, derler, uyanık için de aynısını derler. Şair Nabiğa şöyle demiştir:

Eğer o (güzel) saçı ağarmış, tanrıya ibadet eden,
Hiç evlenmemiş ve uykusuz kalmış bir rahibe görünse idi,
Güzelliğine ve güzel konuşmasına bakar,
Onu doğru sayardı, kendi (rahip) doğru olmasa da.

Beyitte geçen: Müteheccid: Uyumayan, geceyi ibadetle geçiren, demektir. Şair Lebid de şöyle demiştir:

De ki: Bizi uyut, gece yolculuğumuz uzadı.

(Beyitte geçen: Hecidna): Bizi uyut (artık uyuyalım) demektir. Ezheri şöyle demiştir: Müteheccid: Uyuduktan sonra namaza kalkandır. Ona: Müteheccid denilmesi, hucudu (uykuyu) üzerinden atmasındandır. Nitekim: Teharrece ve teesseme, denir ki: Günahı ve vebali üzerinden attı, demektir.

"Senin için nafile olarak": Nafile lügatte: Aslın üzerine fazla olan şeye denir. Bu fazlalığın manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: O kendisine farz kılınan şeyin üzerine fazlalıktır; o zaman mana: Sana farz olarak olur. Gece namazı ona farz kılınmıştı. Bu, İbn Abbas ile Said bin Cübeyr'in görüşleridir.

İkincisi: O, farzın üzerine fazlalıktır; farz değildir, mana da şöyledir: Tatavvu' ve fazilet olarak. Ebu Umame, Hasen ve Mücahit şöyle demişlerdir: Nafile sadece Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e özeldir. Mücahit de şöyle demiştir: Çünkü onun geçmiş ve gelecek günahı bağışlanmıştır. Farzdan fazla olan da onun için nafile ve fazilettir, başkası için de kefarettir. Bazı ilim adamları da şöyle demişlerdir: Gece namazı ona başlangıçta farz idi, sonra ona terk etmesi için müsaade edildi. İbn Enbari de bu hususta iki görüş zikretmiştir:

Birincisi: O, Mücahid'in dediğine yakındır, şöyle demiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem nafile kıldığı zaman onunla günahları silinmiş kabul edilmez; çünkü onun geçmiş ve gelecek günahı bağışlanmıştır. Başkası ise nafile kıldığı zaman bunu umabilir ve nafile kılmakla da günahları silinmiş kabul edilebilir; binaenaleyh nafile, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem için ihtiyaç fazlası-

dır; başkası için ise ihtiyaçtır, ondan kötülüğün def'ine umuttur. *İkincisi:* Nafile Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile ümmeti içindir, mana da şöyledir: Gece sizin için nafile olarak Kur'an'la teheccüt kılın; böylece Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'e hitap edilmiş, bunun içine ümmeti de girmiştir.

"Rabbinin seni övülen makama göndermesi umulur": Allah'a umut beslemek vaciptir. "Yebasüke"nin manası da: Seni o makama durdurur, demektir. "Övülen makam": O, bütün mahşer halkının o nedenle övdüğü makamdır, bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, kıyamet gününde insanlar için şefaattir, bunu da İbn Mes'ud, Huzeyfe bin el – Yeman, İbn Ömer, Selman Farisi, Cabir bin Abdullah ve Hasen, demişlerdir. İbn Ebi Necih'in Mücahit'ten rivayeti de böyledir.

İkincisi: Allah onu kıyamet gününde Arş'in üzerine oturtur. Ebu Vail, İbn Mes'ud'dan bu ayeti okuduğunu ve onu: Arş'in üzerine oturtur, dediğini rivayet etmiştir. Dahhak, İbn Abbas'tan, Leys de Mücahit'ten böyle rivayet etmişlerdir.

"Ve kurrabbi edhilni müdhale sıdkın": Hasen, İkrime, Dahhak, Hamid bin Kays, Katade ve İbn Ebi Able, "medhal" ve mahrec'te mimin fethi ile okumuşlardır. Zeccac da şöyle demiştir: Mimin zammı ile müdhal: Edhaltuhu müdhalen'in mastarıdır. Kim de medhale sıdkın derse, o da: Edhaltuhu, fedehale medhale sıdkın tarzındadır. "Mahrec"in şerhi de böyledir.

Müfessirlerin bu giriş çıkış hakkında on bir görüşleri vardır:

Birincisi: Beni doğru giriş yeri olan Medine'ye girdir, beni doğru çıkış yeri olan Mekke'den çıkar. Ebu Zayban, İbn Abbas'tan şöyle dediğini rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de idi, sonra hicret etmesi emredildi; ona bu ayet indi. Bu manaya Hasen, bir rivayette Said bin Cübeyr, Katade ve İbn Zeyd de kail olmuşlardır.

İkincisi: Beni kabre doğru girişle girdir ve beni ondan doğru çıkışla çıkar. Bunu el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Üçüncüsü: Beni Medine'ye girdir, Mekke'ye çıkar, yani onu fethetmek için. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

Dördüncüsü: Mekke'ye doğru girdir, beni oradan doğru çıkar; o da oradan müşriklerden emin olarak çıktı, fetih günü de oraya muzaffer olarak girdi. Bunu da Dahhak, demiştir.

Beşincisi: Beni cennete doğru girdir, beni Mekke'den doğru çıkarıp

Medine'ye doğru girdir. Bunu da Katade, Hasen'den rivayet etmiştir.

Altıncısı: Beni peygamberlik ve risalete girdir, beni ondan doğru çıkar. Bunu da Mücahit, demiştir, yani beni üzerime vacip olan şeylerden çıkar, demektir.

Yedincisi: Beni İslam'a girdir, beni ondan çıkar, bunu da Ebu Salih demiştir, yani: Ölüm geldiği zaman bu hususta yapmam lazım gelen şeyleri bana eda ettir, demektir.

Sekizincisi: Beni taatine girdir, beni ondan çıkar, yani beni salim olarak çıkar, onu edada kusurlu olarak çıkarma, demektir. Bunu da Ata, demiştir.

Dokuzuncusu: Beni mağaraya girdir, beni oradan çıkar. Bunu da Muhammed bin Münkedir, demiştir.

Onuncusu: Beni dine girdir ve beni dünyadan hak üzere çıkar. Bunu da Zeccac zikretmiştir.

On Birincisi: Beni Mekke'ye girdir ve beni Huneyn'e çıkar, bunu da Ebu Süleyman Dımeşki zikretmiştir. Sıdk'ın müdhal ve muhrec'e izafesi, onlar için övgüdür. Biz de bu manayı Yunus suresi, ayet: 2'de şerh etmiş bulunuyoruz.

"Bana kendi katından yardıma mazhar olmuş bir güç (sultan) ver": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O, kafirlere kılıç çekmek, münafıklara da hadleri tatbik etmekle musallat (yönetici) olmaktır. Bunu da Hasen, demiştir. *İkincisi:* O, açık delildir, bunu da Mücahit, demiştir. *Üçüncüsü:* Asilerin sindirildiği güçlü devlettir, bunu da Katade, demiştir. İbn Enbari de şöyle demiştir: "Nasira"nın: Munsar (yardıma mazhar olmuş) manasına olması da caizdir, yardım edici manasına olması da caizdir.

"De ki. Hak geldi, batıl zail oldu": Bunda da dört görüş vardır:

Birincisi: Hak, İslamdır, batıl da: Şirktir. Bunu Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiştir.

İkincisi: Hak: Kur'an'dır, batıl da: Şeytandır. Bunu da Katade, demiştir. *Üçüncüsü:* Hak: Cihattır, batıl da: Şirktir. Bunu da İbn Cüreyc, demiştir. *Dördüncüsü:* Hak: Allah'a ibadettir, batıl da: Putlara ibadettir. Bunu da Mukatil, demiştir. "Zeheka"nın manası da: Batıl oldu ve silinip gitti, demektir. Helak ve batıl olan her şeye: Zehaka, denir. Zehekat nefsuhu da: Canı çıktı, demektir.

İbn Mes'ud şöyle rivayet etmiştir: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'ye girdi, Beytullah'ın etrafında üç yüz altmış put vardı.

Onlara dörttü ve: Hak geldi, batıl zail oldu; şüphesiz batıl zail olmak zorundadır, dedi.[6]

Eğer: "Nasıl "zehaka" batıl oldu manasına, dersiniz, hâlbuki batıl mevcuttur, kendi adamlarınca tatbik edilmektedir?" denilerse,

Cevap şöyledir: Onun batıl ve helak olmasından maksat, kusurunun açığa çıkmasıdır; o zaman gözü olanlar nazarında helak olmuş olur.

وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْاٰنِ مَا هُوَ شِفَٓاءٌ وَرَحْمَةٌ لِلْمُؤْمِن۪ينَۙ وَلَا يَز۪يدُ الظَّالِم۪ينَ اِلَّا خَسَاراً ﴿٨٢﴾

82 – Biz Kur'an'dan mü'minler için şifa ve rahmet olan şeyler indiriyoruz. O, zalimlerin ziyanından başka bir şeyi artırmaz.

"Ve nünezzilü minel kur'ani mahüve şifaün": "Min" burada cinsi açıklamak içindir, dolayısıyla Kur'an'ın hepsi şifadır. Bu şifada da üç görüş vardır.

Birincisi: Sapıklığa şifadır, çünkü onda hidayet vardır. *İkincisi:* Hastalığa şifadır, çünkü onda bereket vardır. *Üçüncüsü:* Farz ve hükümlerin açıklamasına şifadır.

"Rahmet"te de iki görüş vardır: *Birincisi:* Nimettir. *İkincisi:* Rahmete sebeptir.

"Zalimlerin artırmaz": Yani müşriklerin, demektir. "ancak ziyanını artırır": Çünkü ona inanmazlar, onun öğütlerinden yararlanmazlar; böylece onların da ziyanını artırır.

وَاِذَٓا اَنْعَمْنَا عَلَى الْاِنْسَانِ
اَعْرَضَ وَنَاٰ بِجَانِبِه۪ۚ وَاِذَا مَسَّهُ الشَّرُّ كَانَ يَؤُ۫ساً ﴿٨٣﴾ قُلْ كُلٌّ
يَعْمَلُ عَلٰى شَاكِلَتِه۪ۜ فَرَبُّكُمْ اَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ اَهْدٰى سَب۪يلاً ﴿٨٤﴾

83 – İnsana nimet verdiğimiz zaman (şükürden) yüz çevirir ve yan çizer. Ona şer dokundu mu pek umutsuz olur.

84 – De ki: "Herkes kendi karakterine göre davranır. Rabbiniz kimin daha doğru yolda olduğunu pekiyi bilir.

"İnsana nimet verdiğimiz zaman": İbn Abbas: Burada insan, kafirdir, demiştir. Ondan maksat da Velid bin Muğire'dir. Müfessirler

6 – Buhari, Mağazi, bab, 48; Tefsirü sure 17, bab, 12; Müslim, Cihad, hadis no: 87; Tirmizi, Tefsirü sure 17, bab, 19; İmam Ahmed, Müsned, 1/377.

de: Bu nimet, rızık bolluğu ve kaza ve beladen emin olmaktır, demi lerdir. "Ve nea bicanibih": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr, Hafs da Asım'da rivayetle "naâ" vezninde nun ve hemze ile "neâ" okumuşlardır. Kisa Halef de Selim'den o da Hamze'den rivayet ederek, nunun imalesi v hemze ile (neey) okumuşlardır. Hallad da, Süleym'den, nunun fet ve hemzenin kesri ile "neiye" rivayet etmiştir ki, mana: Nimetler hakkını vermekten uzaklaşır, demektir. Büyüklenir ve kibirlenir d demişlerdir. "Ona şer dokunduğu zaman": Yani başına bela ve faki lik geldiği zaman, "pek umutsuz olur": Yani umudunu tamame keser, Allah'ın lütfunu ummaz.

"Kul küllün ya'melü ala şakiletih": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Kendi tarafına göre amel eder, demektir, bunu İb Abbas ile Said bin Cübeyr, demişlerdir. Ferra da: Şakile: Taraf, bölg ve yoldur, demiştir. Bazı Araplardan: Ve Abdülmelik izzake ala nah yetihi ve İbnüzzübeyr ala nahiyetihi (Abdülmelik o zaman kendi bö gesinde, İbn Zübeyr de kendi bölgesinde idi) dediğini işittim k kendi nahiyesinde (bölgesinde) demek istiyordu. Ebu Ubeyde d Kendi cihetine ve yaratılışına göre, demiştir. İbn Kuteybe de: Yaratıl ve karakterine göre, demiştir. O, şekl'den gelir ki: Sen benim şeklin de ve şakilemde değilsin, derler. Zeccac da: Herkes kendi yoluna v mezhebine göre amel eder, demiştir.

İkincisi: Niyetine göre, bunu Hasen ile Muaviye bin Kurr demişlerdir. Leys de: Şakile: Failine uygun işlerdir, demiştir.

Üçüncüsü: Dinine göre, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Manan ifadesi de şöyledir: Herkes kendi ahlakına uygun metotta amel ede binaenaleyh kafir kendi ahlakına göre amel eder; nimet anınd şükürden yüz çevirir, zorluk anında umutsuz davranır; mü'min d bolluk anında şükretmek ve bela anında sabretmek şeklinde davra nır; Allah da her iki gruba da amelinin karşılığını verir. Ebu Salih, İb Abbas'tan: Bu ayetin: "Müşrikleri bulduğunuz yerde öldürü *(Tevbe: 50)* ayetiyle mensuh olduğunu söylemiştir ki, hiçbir bir şe değildir (kıymet-i harbiyesi yoktur).

وَيَسْـَٔلُونَكَ عَنِ ٱلرُّوحِ ۖ قُلِ ٱلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّى وَمَآ أُوتِيتُم مِّنَ ٱلْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا ﴿٨٥﴾

85 – Sana ruhtan sorarlar. De ki: "Ruh Rabbimin emrindendi (O hususta size) ilimden pek az bir şey verilmiştir.

"Sana ruhtan sorarlar": İniş sebebi hakkında iki görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem birkaç Yahudiye uğradı, onlar da: Ona ruhtan sorun, dediler. Birileri: Sormayın, olur ki hoşlanmayacağınız bir şey söyler, dediler. Onlardan yanına birkaç kimse geldi: "Ey Kasım'ın babası, ruh hakkında ne dersin?" dediler. O da sustu, bunun üzerine bu ayet indi. Bunu İbn Mes'ud, demiştir.[7]

İkincisi: Yahudiler, Kureyş'e: Muhammed'e üç şey sorun; eğer size ikisinden cevap verir, üçüncüsünden susarsa, o, Peygamberdir. Ona Ashab-ı Kehf'ten, sorun, ona Zülkarneyn'den sorun ve ona ruhtan sorun, dediler. Onlar da bunlardan sordular. Onlara Ashab-ı Kehf'i açıkladı ve onlara Zülkarneyn kıssasını da açıkladı. Ruh hakkında bir şey demedi. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Ata, İbn Abbas'tan, demiştir.

Burada ruhtan murat edilen şey üzerinde de altı görüş vardır:

Birincisi: O, bedene can veren ruhtur, bu manayı el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. İnsanlar ruhun mahiyeti hakkında ihtilaf etmişler, sonra da ruh ile nefis aynı mıdır yoksa farklı şeyler midir, diye de ihtilaf etmişlerdir. Onların ihtilaflarını anlatmaya gerek yoktur, çünkü bunlardan hiçbirinin delili yoktur; o ancak tıp ve felsefeden aldıkları şeylerdir. Selefe gelince, onlar bu hususta dillerini tutmuşlardır; çünkü Allah Teala: "De ki: Ruh Rabbimin emrindendir" buyurmuştur. O kavmin ruhtan sorup da onlara cevap verilmediğini, vahyin de indiğini, Resulullah'ın da hayatta olduğunu görünce, gerçeğini bilemedikleri şeye karşı susmanın daha iyi olduğunu anlamışlardır.

İkincisi: Bu ruhtan maksat, korkunç bir yaratılışa sahip olan bir melektir. Bu da Hazreti Ali, İbn Abbas ve Mukatil'den rivayet edilmiştir.

Üçüncüsü: Ruh: Aziz ve celil olan Allah'ın insanoğlu suretinde yarattığı bir mahlukudur. Bunu da Mücahit, İbn Abbas'tan, demiştir.

Dördüncüsü: O, Cebrail aleyhisselam'dır, bunu da Hasen ile Katade, demişlerdir.

Beşincisi: O, Kur'an'dır, yine bu da Hasen'den rivayet edilmiştir.

Altıncısı: O, Meryem oğlu İsa'dır, bunu da Maverdi nakletmiştir. Ebu Süleyman Dımeşki de şöyle demiştir: Allah Teala ruhu Kur'an'ın

---

7 – Buhari, İtisam, bab, 3, 8; İlm, bab, 47; Tefsirü sure 17, bab, 13; Tevhid, bab, 28,29; Müslim, Münafikin, hadis no, 32; Tirmizi, Tefsirü sure 17, bab, 11, 12; Ahmed, Müsned, 1/255, 389, 410, 444.

birkaç yerinde bahsetmiştir. Bana öyle geliyor ki nakilciler onun tefsirini bir yerden uygun olmayan bir yere aktarmışlar ve onun da aynı olduğunu zannetmişlerdir. Aslında o, âdemoğluna hayat veren ruhtur. "Rabbimin emrinden": Yani O'nun bilip de kimseye bildirmediği ilmindendir, demektir.

"Size ilimden ancak pek az şey verilmiştir": Bu muhatapların kimler olduğunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Onlar Yahudilerdir, bunu da çoğunluk, demiştir.

İkincisi: Onlar bütün mahluklardır; onların ilmi, aziz ve celil olan Allah'ın ilminin yanında pek azdır. Bunu da Maverdi zikretmiştir.

Eğer: Bu ayetle, "kime hikmet verilirse ona çok hayır verilmiştir" *(Bakara: 269)* ayetini uzlaştırmak nasıl olur?" denilirse,

Cevap şöyledir: İnsanlara verilen ilim, her ne kadar çok olsa da, o, Allah'ın ilmine göre azdır.

وَلَئِنْ شِئْنَا لَنَذْهَبَنَّ
بِالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ ثُمَّ لَا تَجِدُ لَكَ بِهِ عَلَيْنَا وَكِيلًا ﴿٨٦﴾
إِلَّا رَحْمَةً مِنْ رَبِّكَ إِنَّ فَضْلَهُ كَانَ عَلَيْكَ كَبِيرًا ﴿٨٧﴾

86 – Andolsun, eğer dilersek, sana vahyettiğimiz şeyi muhakkak gideririz, sonra da o yüzden bize karşı bir vekil bulamazsın.

87 – Ancak Rabbinden bir rahmet hariç (o sayede senden gitmemiştir). Şüphesiz O'nun senin üzerindeki lütfu büyüktür.

"Andolsun, eğer dilersek, sana vahyettiğimiz şeyi muhakkak gideririz": Zeccac, mana şöyledir, demiştir: Eğer dilersek onu kalplerden ve kitaplardan sileriz, öyle ki izi bulunmaz. "Sonra da o yüzden bize karşı bir vekil bulamazsın": Yani o az bir şeyi iade etmeyi üstlenen birini bulamazsın, demektir. "Ancak Rabbinin rahmeti hariç": Bu, birinciden istisna değildir, mana şöyledir: Ancak Allah sana rahmet etti; bunu senin kalbine ve mü'minlerin kalplerine yerleştirdi. İbn Enbari de, mana şöyledir, demiştir: Ancak Rabbinden bir rahmetle Kur'an'ın silinmesine mani olursun. Müşrikler Müslüman olan kadınlarına atalarının dinlerine dönmelerini söylerlerdi; Allah Teala da onları, nimetini çekmekle tehdit etti. Bu hitap zahirde Resulullah'adır, mana ise ümmet için tehdittir. Ebu Süleyman "latecidü leke bihi" kavli üzerinde: Yani yanındakileri gidermekle sana yaptığımız şey yüzünden bulamazsın "bir vekil" sana yaptığımıza

karşı seni müdafaa edecek birini, demiştir. Abdullah bin Mes'ud'dan da şöyle dediği rivayet edilmiştir: Kur'an bir gecede götürülür; Cebrail gece yarısı gelir; onu göğüslerinden ve evlerinden götürür; sabahleyin bir ayet okuyamazlar, onu doğru dürüst hatırlayamazlar. Ebu Süleyman Dımeşki, bu hadisin sıhhatini: "Şüphesiz Allah ilmi birden bire çekmekle almaz"[7] hadisi ile reddetmiştir. İbn Mes'ud hadisi de güzel (hasen) yollardan rivayet edilmiştir; Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'in murat ettiği ilmin Kur'an'dan başka olma ihtimali vardır. Çünkü ilim durmadan azalmaktadır; öyle ki en sonunda Kur'an kaldırılacaktır.

قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ الْاِنْسُ وَالْجِنُّ عَلٰٓى اَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هٰذَا الْقُرْاٰنِ
لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهٖ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا ﴿٨٨﴾

88 – De ki. "Andolsun, eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek için toplansalar, birbirlerine yardımcı / arka da olsalar, onun benzerini getiremezler.

"De ki: Andolsun, eğer insanlar ve cinler toplansalar": Müfessirler şöyle demişlerdir: Bu, Nadr bin Haris'i tekzip etmektedir, hani o: Eğer istersek biz de bunun gibisini deriz, demişti. Onlardan istenen benzeri; belagatin en üst seviyesini içinde taşıyan Kur'an'ın nazmı gibi nazmı olan bir sözdür. "Zahîr" de: Yardımcı ve arkadır.

وَلَقَدْ صَرَّفْنَا لِلنَّاسِ فِي هٰذَا الْقُرْاٰنِ مِنْ كُلِّ مَثَلٍ فَاَبٰٓى اَكْثَرُ النَّاسِ
اِلَّا كُفُورًا ﴿٨٩﴾ وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتّٰى تَفْجُرَ لَنَا مِنَ الْاَرْضِ
يَنْبُوعًا ﴿٩٠﴾ اَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجِّرَ
الْاَنْهَارَ خِلَالَهَا تَفْجِيرًا ﴿٩١﴾ اَوْ تُسْقِطَ السَّمَٓاءَ كَمَا زَعَمْتَ عَلَيْنَا
كِسَفًا اَوْ تَأْتِيَ بِاللّٰهِ وَالْمَلٰٓئِكَةِ قَبِيلًا ﴿٩٢﴾ اَوْ يَكُونَ لَكَ

7 – Buhari, İlm, bab, 34; Müslim, İlm, hadis no, 13; Tirmizi, İlm, bab, 5; İbn Mace, Mukaddime, bab, 8; Darimi, Mukaddime, bab, 26; Ahmed, Müsned, 2/162, 190.

بَيْتٌ مِنْ زُخْرُفٍ اَوْ تَرْقٰى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتّٰى
تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نَقْرَؤُهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ
اِلَّا بَشَرًا رَسُولًا ﴿٩٣﴾

89 – Andolsun, bu Kur'an'da her türlü misalden getirdik. İnsanların çoğu ise kafirlikten başka bir şeyi kabul etmediler.

90 – Dediler: "Sana asla iman etmeyeceğiz, taki bize yerden bir pınar fışkırtasın".

91 – "Yahut senin hurmalıklardan ve üzüm(lük)lerden (bağlardan)bir bahçen olsun da aralarında ırmaklar fışkırttıkça fışkırtasın".

92 – "Yahut iddia ettiğin gibi göğü üzerimize parça parça düşüresin veyahut Allah'ı ve melekleri karşımıza / açıkça getiresin".

93 – "Yahut senin altından bir evin olsun veyahut göğe çıkasın. Zaten okuyacağımız bir kitap getirmeden de çıkmana da asla inanacak değiliz". De ki: "Rabbimi tenzih ederim, ben elçi bir insandan başkası mıyım?"

"Andolsun, bu Kur'an'da insanlara her türlü misalden getirdik": Bunu da bu surede, İsra: 41'de tefsir etmiş bulunuyoruz. Mana da: İbret alınacak her türlü misalden, demektir. "İnsanların çoğu kabul etmedi": Yani Mekke halkı, demektir. "Ancak kafirliği": Yani hakkı ret ve inkarı kabul ettiler.

"Dediler: "Sana asla iman etmeyeceğiz, ta ki bize yerden bir pınar fışkırtasın": Bu ayetin ve devamındakilerin iniş sebebi şöyledir: Utbe, Şeybe, Ebu Cehil, Abdullah bin Ebi Ümeyye, Nadr bin Haris vd. gibi Kureyş'in reisleri Ka'be'nin yanında toplandılar, birbirlerine: Muhammed'e adam gönderin, onunla konuşun, tartışın ki onun hakkında mazur olasınız, dediler. Ona adam görderdiler: Kavminin eşrafı seninle konuşmak için toplandılar, dedi. O da hızlıca geldi, onları irşat etmek için çok istekliydi. Onlar: Ey Muhammed, Allah'a yemin ederiz ki senin kadar kavmine böyle bir şey yapan bir Arap görmedik; sen atalara sövdün, dini ayıpladın, bizi cahil saydın ve birliği parçaladın. Eğer bütün bunları mal kazanmak için yaptınsa, sana mal toplayalım, en zenginimiz ol. Eğer şeref istiyorsan, seni başımıza reis yapalım. Eğer bu gözüne görünen şey seni mağlup etmişse, sana mal harcayalım, seni tedavi ettirelim, ya da bizi mazur sayarsın, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Eğer dediğimi

kabul ederseniz, bu sizin için dünya ve ahirette şans olur. Eğer dediğimi reddederseniz, ben de Allah benimle sizin aranızda hükmünü verinceye kadar sabredeceğim, dedi. Onlar da: Ya Muhammed, eğer sana ettiğimiz teklifi kabul etmezsen, sen de biliyorsun ki dünyada ülkesi bizden daha dar, geçimi bizden daha zor olan bir memleket yoktur. Rabbinden iste de bizi sıkıştıran şu dağları uzaklaştırsın, bize ırmaklar akıtsın, giden atalarımızı diriltsin. Dirilenler arasında Kusay bin Kilab da bulunsun; çünkü o, doğru sözlü bir ihtiyar idi; biz de ona senin dediklerinin haklı mı olduğunu sorarız. Eğer bunu yaparsan seni tasdik ederiz, dediler. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem de: Ben bunun için gönderilmedim. Benimle gönderilen şeyi size tebliğ ettim, dedi. Onlar da: Rabbinden iste, seni tasdik eden bir melek göndersin. O'ndan iste, bize bahçeler, hazineler, altından ve gümüşten seni zengin edecek saraylar versin, dediler. O da: Ben Rabbimden bunları istemem, dedi. Onlar da: İddia ettiğin gibi göğü üzerimize parçalar halinde düşür, sen bunu Rabbinin yapacağını iddia etmiştin, dediler. O da: Bu, Aziz ve celil olan Allah'a kalmıştır, dedi. İçlerinden biri: Allah'ı ve melekleri karşımıza getirmedikçe sana inanacak değiliz, dedi. Abdullah bin Ebu Ümeyye de: Göğe merdiven kurup da oraya çıkmadığın, ben de bakmadıkça, yanında yazılı bir kitap ve sana şahitlik edecek melekler getirmedikçe sana iman edecek değilim, dedi. Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem onların kendinden uzaklaştıklarını görünce üzgün vaziyette çekip gitti. Allah Teala da ona: "Sana asla iman etmeyeceğiz..." diye başlayan bu ayetleri indirdi. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

"Hatta tefcure": İbn Kesir, Nafi, Ebu Amr ve İbn Amir, tenin zammesi, fenin fethası, meksur cimin şeddesi ile: "Hatta tüfeccire" okumuşlardır. Asım, Hamze ve Kisai de, tenin fethi, fenin sükunu ve şeddesiz mazmum cimle "hatta tefcüre" okumuşlardır. Kim şedde ile okursa, daha çok pınarların fışkırmasını istemiştir. Kim de şeddesiz okursa, bir pınarı düşlemiş olur. Yenbu da: Su kaynayan göze demektir. Ebu Ubeyde de: O, yef'ul veznindedir, nebeal mau kökünden gelir ki, suyun görünüp kaynamasıdır, demiştir.

"Yahut bir bahçen olsun": Yani bir bostanın olsun, "nehirler akıtasın": Yani kanallar açıp sular akıtasın. "Aralarından": Yani o bahçenin ortasından, demektir.

"Ev tüskıtes semae": Mücahit, Ebu Miclez, Ebu Reca, Humeyd ve Cahderi, fenin fethi, kafın ref'i ile "ev teskute", "es- semau" de merfu olarak okumuşlardır.

"Kisefen": İbn Kesir, Ebu Amr, Hamze ve Kisai de, Kur'an'ın her yerinde, sinin sükunu ile "kisfen" okumuşlardır, ancak Rum: 48 hariçtir ki, onu sinin harekesi ile okumuşlardır. Nafi, Ebu Bekir de Asım'dan rivayet ederek, iki yerde de sinin harekesiyle okumuşlardır, Kur'an'ın kalan kısmında ise sükun ile okumuşlardır. İbn Amir de burada sinin fethi, Kur'an'ın kalan kısmında ise sükunu ile okumuştur. Zeccac şöyle demiştir: Kim sinin fethi ile "kisefen" okursa, onu kisfet'in çoğulu yapmıştır ki o da parça, demektir. Kim de sinin sükunu ile "kisfen" okursa, sanki onu tabaka halinde üzerimize düşür, demiş gibi olur. O da küsifetüş şey'ü'den türemiştir ki, bir şeyi kapatmaktır. Yani onu tek parça halinde kapak gibi üzerimize düşür, demek isterler. İbn Enbarı de şöyle demiştir: Kim sini sakin okursa, şöyle der: Onun tevili: Örtü ve kapak halinde, demek ister. Bu da inkesefetiş şemsü'den gelir ki: Güneşle ona bakan arasına bir engel girmekle ışığı kapanmaktır.

"Ev te'tiye billahi velmelaiketi kabila (yahutta Allah'ı ve melekleri karşımıza getir)": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Gözümüzle görecek şekilde, demektir. Bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiş, Katade, İbn Cüreyc ve Mukatil de böyle demişlerdir. Ebu Ubeyde de, manası: Karşımıza, gözümüzün önüne getir, demiş ve Şair A'şa'nın şu beytini misal getirmiştir:

Sizinle barışalım, ta benzerini getirinceye kadar,
Ebesinin kolaylaştırdığı yüklü kadının çığlığı gibi.

Burada geçen kabil: Kabile, yani ebe manasınadır. Yine burada geçen, yesseretha, veccehetha (onu yönlendirdi) şeklinde de rivayet edilmiştir.[8]

İkincisi: Senin Resulullah olduğuna kefil getir, demektir. Bunu da Ebu Salih, İbn Abbas'tan demiş, Ferra da bunu tercih edip: Kabil: Kefil ve garantör, demiştir. Kabiltü, kefiltü ve zeamtü dersin ki üçü de birdir.

Üçüncüsü: Kabile kabile, her kabile kendi başına, demektir, bunu da Hasen ile Mücahit, demişlerdir. Zührüf'e gelince: Ondan maksat altındır. Biz de bu kelimenin aslını Yunus: 24'te şerh etmiş durumdayız.

"Terka": Yükselme manasınadır, rakıytü, erka rukıyyen diye çekimi yapılır.

"Ta ki üzerimize bir kitap indiresin": İbn Abbas: Alemlerin Rabbinden filan oğlu filana diyen bir kitap, sabahleyin kalksın içimizden herkes onu okusun, demiştir.

8 - Taberi, 15/162.

"Kul sübhanallah": Nafi, Asım, Ebu Amr, Hamze ve Kisai, "kul" okumuşlardır. İbn Kesir ile İbn Amir de "kale" okumuşlardır. Mekke ve Şam Mushaflarında da böyledir. "Ben elçi bir insandan başkası mıyım?": Yani bu şeyler insan gücü dahilinde değildir.

Eğer: "Neden sözlerini hikaye etmekle yetindi de izah ederek reddetmedi?" denilirse,

Cevap şöyledir: Onlara özel olarak: "De ki: Andolsun ki eğer insanlar ve cinler bu Kur'an'ın benzerini getirmek için toplansalar..." deyip de bu da onların imkanında olmayınca, onları aciz duruma düşürmüş oldu. Sanki: Ben geçen ayetlerle peygamberliğimi gösteren şeyleri açıkladım, bunlardan birisi de bu Kur'an'la meydan okumadır, ama sizin inadınız benim önleyeceğim bir şey değildir, demiş gibi oldu. Bir de onlar bu şeylerde ısrar edip de Rabbisinden istemesini talep etmeyince, onların sözlerini insan olmasıyla reddetti, bu da ret için kafi geldi.

وَمَا مَنَعَ النَّاسَ أَنْ يُؤْمِنُوا
إِذْ جَاءَهُمُ الْهُدَى إِلَّا أَنْ قَالُوا أَبَعَثَ اللَّهُ بَشَرًا رَسُولًا
﴿٩٤﴾ قُلْ لَوْ كَانَ فِي الْأَرْضِ مَلَائِكَةٌ يَمْشُونَ مُطْمَئِنِّينَ
لَنَزَّلْنَا عَلَيْهِمْ مِنَ السَّمَاءِ مَلَكًا رَسُولًا ﴿٩٥﴾ قُلْ كَفَى بِاللَّهِ
شَهِيدًا بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا ﴿٩٦﴾

94 – İnsanları kendilerine hidayet geldiği zaman iman etmelerinden ancak: "Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi?" demeleri men etti.

95 – De ki: "Eğer yeryüzünde sakin sakin yürüyen melekler olsaydı, mutlaka üzerlerine gökten bir meleği elçi olarak indirirdik".

96 – De ki: "Sizinle benim aramda şahit olarak Allah yeter. Çünkü O, kullarından çok iyi haberdardır, çok iyi görendir".

"İnsanları iman etmekten men etmedi": İbn Abbas: Mekke halkını murat etmiştir, demiştir. Müfessirler, ayetin manası şöyledir, demişlerdir: Onları imandan men etmedi, "onlara hidayet geldiği zaman": O da Kur'an'daki açıklama ve irşattır. "ancak şöyle demeleri men etti": Yani taaccüp ve inkar ederek: "Allah bir insanı mı peygamber olarak gönderdi" demeleri. Ayette kısaltma vardır, takdiri

şöyledir: Allah bir meleği peygamber olarak gönderseydi, ya. Buna da: "De ki: yeryüzünde sakin sakin yürüyen melekler olsaydı" kavli ile cevap verildi: Yani yeri vatan edinmiş olsalardı, demektir. Tuma'ninet (mutmain) sükünet demektir. Kelamdan kastedilen de şudur: Her cinsin peygamberi kendilerinden olmalıdır.

"De ki: Şahit olarak Allah yeter": Biz de bunu Ra'd: 43'te tefsir etmiş bulunuyoruz. "Çünkü O, kullarından haberdardır, onları çok iyi görmektedir": Mukatil: Allah peygamberliği Muhammed'e tahsis ettiği zaman, demiştir.

وَمَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضْلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُمْ أَوْلِيَاءَ
مِنْ دُونِهِ وَنَحْشُرُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ عَلَى وُجُوهِهِمْ عُمْيًا وَبُكْمًا
وَصُمًّا مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ كُلَّمَا خَبَتْ زِدْنَاهُمْ سَعِيرًا ﴿٩٧﴾ ذَلِكَ
جَزَاؤُهُمْ بِأَنَّهُمْ كَفَرُوا بِآيَاتِنَا وَقَالُوا أَإِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا
أَإِنَّا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا ﴿٩٨﴾ أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ
السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ قَادِرٌ عَلَى أَنْ يَخْلُقَ مِثْلَهُمْ وَجَعَلَ لَهُمْ
أَجَلًا لَا رَيْبَ فِيهِ فَأَبَى الظَّالِمُونَ إِلَّا كُفُورًا ﴿٩٩﴾ قُلْ لَوْ أَنْتُمْ
تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّي إِذًا لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ
وَكَانَ الْإِنْسَانُ قَتُورًا ﴿١٠٠﴾

97 – Allah kime hidayet ederse o, doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, sen onlar için O'ndan başka asla dostlar bulamazsın. Biz onları kıyamet gününde yüzleri üstü körler, dilsizler ve sağırlar olarak haşredeceğiz. Varacakları yer cehennemdir. Her ne zaman ateşi yavaşlarsa, biz onun alevini artırırız.

98 – Bu böyledir. Çünkü onlar ayetlerimizi inkar ettiler. "Kemikler ve toz toprak olduğumuz zaman mı, gerçekten biz mi, yeni bir yaratılışla dirileceğiz?" dediler.

99 – Görmediler mi ki, şüphesiz gökleri ve yeri yaratan Allah kendileri gibisini yaratmaya kadirdir. Onlar için onda şüphe olmayan bir ecel kıldı / tayin etti. O zalimler ise ancak kafirlikte direttiler.

100 – De ki: "Eğer Rabbimin hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman harcama korkusu ile (elinizi) elbette sıkı tutardınız". İnsan çok cimridir.

"Men yehdillahu fehüvel muhtedi": Nafi ile Ebu Amr vasılda ye ile okumuş, vakıfta onu hazfetmişlerdir. Yakup ise onu vakıfta okumuştur. Çoğunluk ise onu iki halde de hazfetmiştir. "Allah kime hidayet ederse": İbn Abbas: Allah kimin hidayetini dilerse, demiştir. "O doğru yolu bulmuştur. Kimi de saptırırsa, sen onlar için O'ndan başka asla dostlar bulamazsın": Onları hidayet edecek dostlar bulamazsın, demektir.

"Biz onları kıyamet gününde yüzleri üstü haşredeceğiz": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onları yüzü üstü yürütür, bunun şahidi de Buhari ile Müslim'in, Sahih'lerinde Enes bin Malik'ten rivayet ettikleri şu hadistir: Bir adam, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: "Kafir kıyamet gününde nasıl yüzü üstü haşrolunur?" dedi. O da: Onu dünyada iki ayağı ile yürüten, kıyamette yüzü üstü yürütmeye de kadirdir, dedi.[9] (Ahtapot gibi kafadan bacaklıların yürümelerini düşünün. Mütercim.)

İkincisi: Mana şöyledir: Onları yüzleri üstü sürükleyerek haşredeceğiz. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Onları süratli ve hızlı olarak haşredeceğiz, bunu "yüzleri üstü" kavli ile ifade etmiştir. Nitekim Araplar: Cemaat yüzleri üstü geçti, derler ki: Hızlı geçtiler, demektir. Bunu da İbn Enbari, demiştir.

"Körler, dilsizler ve sağırlar olarak": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Körlerdir, kendilerini sevindirecek bir şey görmezler, dilsizlerdir, bir delil konuşamazlar, sağırlardır, kendilerini sevindirecek bir şey işitmezler. Bunu da İbn Abbas, demiştir. Bir rivayette de şöyle demiştir: Körlerdir, Allah'ın veli kullarına ayırdığı şeylere bakmaktan, dilsizlerdir, Allah'la konuşmaktan, sağırlardır, Allah'ın veli kullarının methedildiği şeyleri işitmekten. Bu da çoğunluğun görüşüdür.

İkincisi: Bu haşir ilk haşirden sonra kıyametin bazı duraklarında olacaktır. Mukatil: Bu, onlara: "Sinin orada!" *(Mü'minun: 108)* denildiği zaman olur; o zaman körler, dilsizler ve sağırlar olurlar; bir daha görmezler, işitmezler ve konuşmazlar.

---

9 – Buhari, Tefsirü sure 25, bab, 1; Müslim, Münafikin, hadis no, 54; Tirmizi, Tefsirü sure 25, bab, 12; Ahmed, Müsned, 2/354, 363.

"Küllema habet": İbn Abbas: Ne zaman sakinleşir, yavaşlarsa, demiştir. Müfessirler şöyle demiştir. Çünkü ateş onları yer, onlardan bir şey bırakmayıp da onlar da kömür olup da yiyecek / yakacak bir şey bulamayarak yavaşladığı zaman, onlar yeniden diriltilirler, ateş de onlara geri döner. Habetinnaru denir ki: Ateşin alevi geçmektir. Alev yavaşlar, kor fonksiyonuna devam eder. Eğer alev yavaşlar da kor sönmezse: Hamedet tahmudu humuden denir. Eğer söner de ondan bir şey kalmazsa: Hemedet tehmüdü humuden denir. "Alevini artırırız" kavlinin manası da: Yeniden alevlendiririz, demektir. Bundan sonrasının "kendi gibilerini yaratmaya kadirdir" cümlesine kadar tefsiri, İsra: 49'da geçmiştir. Yani onları ikinci yaratmaya kadirdir, demektir. "Gibi" ifadesinden onları irade etmiştir; çünkü bir şeyin gibisi kendine eşittir Bir şeyi misil (gibi) ile ifade etmek caizdir, mesela: Senin gibisi bunu yapmaz, denir ki: Sen yapmazsın, demektir. "Eğer sizin gibi iman ederlerse" *(Bakara: 137)* kavli de böyledir. Söz, "onların mislini" ifadesinde tamam oldu. Sonra da: "Onlara içinde şüphe olmayan bir ecel kıldı" dedi, o da yeniden diriltme ecelidir. "O zalimler ise ancak kafirlikte direttiler": Yani o eceli inkarda, demektir.

"De ki: Eğer Rabbimin hazinelerine sahip olsaydınız (lev entüm temlikune)": Zeccac, mana: Lev temlikune entüm, demiştir. Şair Mütelemmis de şöyle demiştir:

Eğer dayılarımdan başkaları bana zulmetmek isteselerdi (lev ğayru ahvali eradu),
Ben de onların burunlarının üzerine damgayı basardım.

Mana: Lev erade ğayru ahvali, demektir.

Bu hazinelerde de iki görüş vardır:

Birincisi: Rızık hazineleridir. *İkincisi:* Nimet hazineleridir; o zaman rahmetten de iki görüş çıkar: *Birincisi:* Rızktır. *İkincisi:* Nimettir. Kelamın ifadesi şöyledir: Eğer aziz ve celil olan Allah'ın sahip olduğuna siz sahip olsaydınız, fakirlik korkusu ile harcamaktan çekinirdiniz. "İnsan oldu": Yani kafir, demektir. "Çok cimri": Tamahkar ve tutucu. Katere yakturu ve katere yaktirü denir ki: Harcamada kusur etmektir. Maverdi şöyle demiştir: Eğer mahluklardan biri Allah Teala'nın hazinelerine sahip olsa idi, Allah Teala gibi cömert davranamazdı; bunun da iki sebebi vardır: *Birincisi:* Kendi nafakası ve menfaati için tasarruf ederdi. *İkincisi:* Fakirlikten korkardı. Allah Teala ise cömertlikte iki halden de münezzehtir.

Sonra Allah Teala bu müşriklerin hallerine benzeterek Fir'avn'in de Musa'nın dokuz mucizesini inkar etmesini zikredip şöyle dedi: "Andolsun,

Musa'ya apaçık dokuz mucize verdik": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: Bunlar mucizeler ve delillerdir. Sonra müfessirlerin çoğunluğu bunlardan yedisi üzerinde ittifak etmişlerdir: Eli, asa, tufan, çekirge, kımıl, kurbağalar ve kan. Kalan iki mucize üzerinde de sekiz görüş beyan ederek ihtilaf etmişlerdir: *Birincisi:* Onlar dili ve yarılan denizdir. Bunu da el – Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. Dilinden şu kastedilmektedir: Onun dilinde tutukluk vardı, Allah Teala da onu çözdü. *İkincisi:* Denizle tepelerine kaldırılan dağdır. Bunu da Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Kıtlık yılları ve ürün azlığıdır. Bunu da İkrime, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Mücahit, Şa'bi, İkrime ve Katade de böyle demişlerdir. Hasen de şöyle demiştir: Kıtlık ile ürün azlığı bir tek mucizedir. *Dördüncüsü:* Deniz ile ölettir. Bunu da Hasen ile Vehb, demişlerdir. *Beşincisi:* Taş ile denizdir, bunu da Said bin Cübeyr, demiştir. *Altıncısı:* Dili ve asayı iki defa Fir'avn'in huzurunda atmasıdır. Bunu da Dahhak, demiştir. *Yedincisi:* Dili ve kıtlık yıllarıdır, bunu da Muhammed bin Ka'b, demiştir. *Sekizincisi:* Bunu da Muhammed bin İshak, yine Muhammed bin Ka'b'ten zikretmiş; ilk yedi mucizeyi saydıktan sonra elinin yerine denizi koymuş, mallarının silinmesini ve taşı ilave etmiştir. "Rabbim, mallarını sil süpür" *(Yunus: 88)* demiştir.

İkincisi: Onlar kitaptır, Ebu Davud Sicistani, Safvan bin Assal'dan şöyle bir hadis rivayet etmiştir: Bir Yahudi, arkadaşına: Gel, şu Peygamber'e soru soralım, dedi. Ötekisi de: Peygamber, deme, eğer bunu duyarsa gözü dört açılır, dedi. Ona gelip apaçık dokuz mucizeyi sordular, o da şöyle dedi: "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayın, Allah'ın haram ettiği cana haksız yere kıymayın, zina etmeyin, hırsızlık etmeyin, faiz yemeyin, suçsuz birini öldürmesi için hükümdara jurnallamayın, büyü yapmayın, namuslu kadınlara iftira etmeyin, savaştan kaçmayın, biri de siz Yahudilere özeldir ki Cumartesi tatiline riayet edin. O ikisi, Peygamberin elini öptüler ve: Senin peygamber olduğuna şahadet ederiz, dediler.[10]

وَلَقَدْ اٰتَيْنَا مُوسٰى تِسْعَ اٰيَاتٍ
بَيِّنَاتٍ فَسْـَٔلْ بَن۪ٓي اِسْرَٓائ۪يلَ اِذْ جَٓاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ اِنّ۪ي
لَاَظُنُّكَ يَا مُوسٰى مَسْحُوراً ﴿١٠١﴾ قَالَ لَقَدْ عَلِمْتَ مَٓا اَنْزَلَ هٰٓؤُلَٓاءِ

10 – Tirmizi, Tefsirü sure 17, bab, 15; Nesei, Tahrim, bab, 18; Ahmed, Müsned, 4/239, 240.

إِلَّا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ بَصَائِرَ وَإِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا فِرْعَوْنُ
مَثْبُورًا ﴿١٠٢﴾ فَأَرَادَ أَنْ يَسْتَفِزَّهُمْ مِنَ الْأَرْضِ فَأَغْرَقْنَاهُ
وَمَنْ مَعَهُ جَمِيعًا ﴿١٠٣﴾ وَقُلْنَا مِنْ بَعْدِهِ لِبَنِي إِسْرَائِيلَ اسْكُنُوا
الْأَرْضَ فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا ﴿١٠٤﴾

101 – Andolsun, Musa'ya apaçık dokuz mucize verdik; işte İsrail oğullarına sor. Hani onlara gelmişti de Fir'avn ona: "Ey Musa, şüphesiz ben seni büyülenmiş zannediyorum" demişti.

102 – O da: "Andolsun, bildin ki bunları ancak göklerin ve yerin Rabbi ibretler olarak indirdi. Ben de, ey Fir'avn, seni helak olmuş zannediyorum" dedi.

103 – Fir'avn onları o yerden koparmak istedi; biz de onu ve yanındakilerin hepsini suda boğduk.

104 – Ondan sonra İsrail oğullarına: "Bu yere yerleşin; ahiretin va'di geldiği zaman sizi bir arada getiririz" dedik.

"Fes'el beni İsrail (İsrail oğullarına sor)": Cumhur, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e emir olarak "fes'el" okumuştur. Haber verdiği şeyleri onların iman edenlerine sorması emri, onlardan iman etmeyenlere kanıt olması içindir. İbn Abbas ise, haber tarzında: "Feseele beni İsraile" okumuştur ki mana şöyle olur: Musa Fir'avn'den İsrail oğullarını kendi ile beraber göndermesini istedi. "Fir'avn de ona: Ben de, ey Musa, seni büyülenmiş zannediyorum, dedi": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Aldatılmış, bunu da İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Büyülenmiş, sihre maruz kalmış, bunu da İbn Saib, demiştir. *Üçüncüsü:* Sihirbaz, bu durumda ismi mef'ul, ismi fail yerine kullanılmış olur. Bu da Ferra ile Ebu Ubeyde'den rivayet edilmiştir. Musa da, te'nin fethası ile: "Lekad alimte (bilmiş bulunuyorsun ki) dedi": Hazreti Ali radıyallahu anh, te'nin zammesiyle (alimtü = bildim) okumuş ve: Allah'a yemin ederim ki, Allah'ın düşmanı bilmedi, ancak Musa bildi, demiştir. Bu, İbn Abbas'a ulaşınca şunu delil getirmiştir: "Ve cahadu biha vesteykanetha enfüsühüm" *(Neml: 14)*. Kisai ile Sa'leb, Hazreti Ali'nin okuyuşunu tercih etmişlerdir. O; İbn Abbas, Ebu Rezin, Said bin Cübeyr ve İbn Ya'mur'dan da rivayet edilmiştir. Onu destekleyenler şunu delil olarak ileri sürmüşlerdir: O, Musa'nın büyülenmiş oldu-

ğunu iddia edince, Musa da ona: "Gerçekten ben bildim (lekad alimtü)" diyerek aklının sağlam olduğunu bildirdi. Birinci kıraat daha doğrudur, çünkü cumhurun tercihidir. Bir de Musa öyle mucizeler göstermiştir ki Fir'avn, onun doğruluğunu tasdik etmek durumunda kalmıştır. Onu ancak oyalama ve savunma şeklinde reddetmiş, sanki (Musa) şöyle demiştir: Sen de delil ve kanıtla bilmiş bulunuyorsun ki, bunları yani bu mucizeleri Allah indirdi. Biz de "besair"in manasını A'raf: 203'te şerh etmiş bulunuyoruz.

"Şüphesiz ben de seni zannediyorum": Müfessirlerin çoğu, zannın burada Fir'avn'in Musa hakkındaki zannının tersine ilim manasına olduğu kanaatindedirler. Bazıları da ikisini eşit görüp birinciyi de ilim manasına almışlardır.

Mesbur'un manasında da altı görüş vardır:

Birincisi: Mel'undur, bunu Ebu Salih, İbn Abbs'tan rivayet etmiş; Dahhak da böyle demiştir. *İkincisi:* Mağlup manasınadır, bunu da el-Avfi, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Üçüncüsü:* Aklı eksiktir, bunu da Meymun bin Mihran, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir. *Dördüncüsü:* Helak edilmiştir, bunu da İbn Ebi Talha, İbn Abbas'tan rivayet etmiş; Ebu Ubeyde ile İbn Kuteybe de böyle demişlerdir. Zeccac da şöyle demiştir: Sübirerrecülü, fehüve mesburun denir ki: Helak edilmek manasınadır. *Beşincisi de:* Helak olandır, bunu da Mücahit, demiştir. *Altıncısı:* Hayırdan men edilen (hayırsız) demektir. Araplar: Ma sebereke an haza derler ki: "Seni bundan ne men etti?" demektir. Bunu da Ferra, demiştir.

"Feerade en yestefizzehüm minel ardı (onları o topraktan koparmak istedi)": Fir'avn, İsrail oğullarını Mısır toprağından koparmak istedi.

"Yestefizzehüm"ün manasında da iki görüş vardır:

Birincisi: Köklerini kazımak istedi, bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Çıkmaları için onları hafife aldı. Bunu da İbn Kuteybe demiştir. Onları öldürmek veya uzaklaştırmakla hafife (göze) aldı, demek de caizdir. Alimler şöyle demişlerdir: Bu ayette Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e yardıma işaret vardır; çünkü Musa çıkıp da Fir'avn onu takip edince, Fir'avn helak oldu, Musa da oraya sahip oldu. Aynı şekilde Allah Teala da Peygamberi Mekke'den çıkınca ona yardım etti, o da galip olarak dönüp orayı fethetti.

"Ondan sonra dedik": Yani Fir'avn'in helakinden sonra, demektir. "İsrail oğullarına buraya yerleşin": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: O yer Filistin ile Ürdün'dür, bunu İbn Abbas, demiştir. *İkincisi:* Çin'in ötesinde bir yerdir, bunu da Mukatil, demiştir. *Üçüncüsü:* Mısır ve Şam toprağıdır.

"Ahiretin va'di geldiği zaman": Yani kıyametin va'di, demektir. "Ci'na biküm lefifa": Sizi hep birlikte getiririz, demektir, bunu da İbn Abbas, Mücahit ve İbn Kuteybe, demişlerdir. Ferra da: Lefifen, oradan buradan, demiştir. Zeccac da: Lefif: Değişik kabilelerden cemaatlerdir, demiştir.

وَبِالْحَقِّ أَنْزَلْنَاهُ وَبِالْحَقِّ نَزَلَ وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا
﴿١٠٥﴾ وَقُرْآنًا فَرَقْنَاهُ لِتَقْرَأَهُ عَلَى النَّاسِ عَلَىٰ مُكْثٍ وَنَزَّلْنَاهُ تَنْزِيلًا
﴿١٠٦﴾ قُلْ آمِنُوا بِهِ أَوْ لَا تُؤْمِنُوا إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا
يُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا ﴿١٠٧﴾ وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا
إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا ﴿١٠٨﴾ وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ
خُشُوعًا ﴿١٠٩﴾

105 - Biz onu hak ile indirdik, o da hak ile indi. Seni ancak insanlara müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.

106 – Onu bir Kur'an olarak (ayet ayet) ayırdık ki onu insanlara ağır ağır okuyasın ve biz onu azar azar indirdik.

107 – De ki: "Ona ister iman edin ister iman etmeyin. Şüphesiz kendilerine ondan önce ilim verilenler, kendilerine okunduğu zaman, çeneleri üstü secdeye kapanırlar.

108 - "Rabbimizi tenzih ederiz. Şüphesiz Rabbimizin va'di muhakkak yerine getirilmiştir" derler.

109 – Çeneleri üstü kapanır ağlarlar. Bu, onların derin saygısını artırır.

"Onu hak ile indirdik (vebilhakkı enzelnahu)": Hu zamiri Kur'an'a racidir, mana da şöyledir: Biz Kur'an'ı sabit emirle ve doğru dinle indirdik. O haktır, inmesi haktır ve içeriği de haktır. Ebu Süleyman Dımeşki şöyle demiştir: "Onu hak ile indirdik": Tevhit ile demektir. "O da hak ile indi": Yani Vaat, tehdit, emir ve yasakla demektir.

"Ve Kur'nen feraknahu": Hazreti Ali radıyallahu anh, Sa'd bin Ebi Vakkas, Übey bin Ka'b, İbn Mes'ud, İbn Abbas, Ebu Rezin, Mücahit, Şa'bi, Katade, A'rec, Ebu Reca ve İbn Muhaysın, şedde ile "ferraknahu" okumuşlardır. Cumhur da hafif olarak (şeddesiz) okumuştur.

Şeddesiz kıraatin manasında üç görüş vardır:

Birincisi: Onun helal ve haramını açıkladık, bunu Dahhak, İbn Abbas'tan rivayet etmiştir.

İkincisi: Onda hak ile batılı birbirinden ayırdık, bunu da Hasen, demiştir.

Üçüncüsü: Onu muhkem kıldık ve onu açık yaptık, mesela: "Bütün hikmetli işler onda ayrılır" *(Duhan: 4)* kavli gibi. Bunu da Ferra, demiştir. Şeddelisinin manası da şöyledir: O, ayrı ayrı indirildi, toptan indirilmedi. Biz de indirildiği süreyi kitabımızın başında açıklamış bulunuyoruz.

"Litakraahu alennasi ala müksin": Enes, Şa'bi, Dahhak, Katade, Ebu Reca, Eban da Asım'dan ve İbn Muhaysın, mimin fethi (ala meksin) okumuşlardır; mana da: Manasını anlamaları için yavaş yavaş, ağır ağır, demektir.

"De ki: Ona ister iman edin ister iman etmeyin": Bu, Mekke kafirleri için tehdittir. "Aminu bihi"deki zamir Kur'an'dan kinayedir (ona racidir).

"Şüphesiz kendilerine ilim verilenler": Bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Onlar ehl-i kitaptan bazı insanlardır, bunu da Mücahit, demiştir.

İkincisi: Onlar, peygamber efendilerimizdir, Allah'ın selamı onların üzerine olsun. Bunu da İbn Zeyd, demiştir.

Üçüncüsü: Din arayanlardır; mesela Ebu Zer, Selman, Varaka bin Nevfel ve Zeyd bin Amr gibi. Bunu da Vahidi, demiştir.

"Min kablihi (ondan önce)": Bu zamirde de iki görüş vardır:

Birincisi: O, Kur'an'a racidir, mana da Onun inişinden önce, demektir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e racidir, bunu da İbn Zeyd, demiştir. Birinciye göre: "Onlara okunduğu zaman"; Kur'an okunduğu zaman, demek olur. İbn Zeyd'in görüşüne göre de, "onlara okunduğu zaman", onlara Allah katından indirilen kitaplar okunduğu zaman, demek olur.

"Yehirrune lilezkani": Burada lam (ala = üzerine) manasınadır. İbn Abbas: "Lilezkani": Yüzleri üstü, demiştir. Zeccac da şöyle demiştir: Ayakta duran secdeye kapandığı zaman ancak yüzü üstü kapanır; çene ise o da yüz organlarındandır. İnsan secdeye kapanmaya başladığı zaman yüzünün yere en yakın olanı çenedir. İbn Enbari de şöyle demiştir: Secdeye kapanan daha alnını yere doğrultmadan önce ilk defa çenesi yere dokunur. Bunun içindir ki "çeneleri üstü" demiştir. Mananın: Yüzleri üstü demek olup da çene demekle yüzü kastetmiş olması da caizdir, o zaman parça söylenmiş, bütün kastedilmiş, tür söylenmiş, cins kastedilmiş olur.

"Rabbimizi tenzih ederiz, derler": Allah Teala'yı Kur'an'ı yalanlayanların yalanlamasından tenzih etmişler ve: "Rabbimizin va'di muhakkak yerine getirilmiştir" demişlerdir. O da Kur'an'ı indirmek ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'i göndermekle, demektir. "Lemefula"daki lam tekit, manayı pekiştirmek içindir. Bu topluluk, Allah Teala'nın Araplardan bir peygamber göndereceğini ve ona bir kitap indireceğini duyarlardı. Bunu gözleriyle görünce, va'dini yerine getirdiği için Allah Teala'ya hamdettiler. "Ve yehirrune lilezkani": Bunu tekrar etmesi, onların da fiillerini tekrar etmesindendir. "Bu da onların derin saygılarını artırır": Yani Kur'an onların tevazuunu, alçak gönüllülüğünü artırır, demektir. Abdula'la et – Teymi şöyle derdi: Kime ilim verilir de onu ağlatmazsa, o ilim ona fayda vermez; çünkü Allah Teala alimleri: "Kendilerine ilim verilenler... ağlarlar" diye nitelemiştir.

قُلِ ادْعُوا اللّٰهَ اَوِ ادْعُوا الرَّحْمٰنَ اَيًّا مَا تَدْعُوا فَلَهُ
الْاَسْمَاۤءُ الْحُسْنٰى وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ
ذٰلِكَ سَبِيلًا ﴿١١٠﴾ وَقُلِ الْحَمْدُ لِلّٰهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ
شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذُّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا ﴿١١١﴾

110 – De ki: İster Allah deyin yakarın yahut ister Rahman deyin. Hangisini derseniz, en güzel isimler O'nundur. Namazında sesini yükseltme, onu kısma da. Bunun arasında bir yol ara.

111 – De ki: O Allah'a hamdolsun ki çocuk edinmedi. O'nun mülkte ortağı olmadı ve zilletten dolayı bir yardımcısı da olmadı. O'nu bir tekbirle tekbir et.

"De ki: İster Allah deyin yakarın yahut ister Rahman deyin": Bu ayet iki sebep üzerine inmiştir:

Birincisi: "En güzel isimler O'nundur" cümlesine kadar ki, bir sebep üzerine inmiştir, bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bir gece Mekke'de teheccüt kıldı, secdesinde: "Ya Rahman, ya Rahîm" demeye başladı. Müşrikler de: Muhammed bir tek İlaha dua ederdi, şimdi ise iki İlaha dua ediyor: Allah ve Rahman. Biz, Yemame'nin Rahman'ı Müseyleme'den başka Rahman bilmiyoruz, dediler. Allah da bunun üzerine bu ayeti indirdi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem ilk inen vahiylerde: Bismikallahümme diye yazdırırdı; "İnnehu min süleymane ve innehu bismillahirrahmanirrahim" *(Neml: 30)* ayeti inince: Bismillahirrahmanirrahim yazdırdı. Bunun üzerine Arap müşrikleri: "Şu Rahîm'i biliyoruz, Rahman nedir?" dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Meymun bin Mihran, demiştir.

Üçüncüsü: Kitap ehli, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e: Sen Rahman'ı az zikrediyorsun, Allah Teala Tevrat'ta bu ismi çok zikretmiştir, dediler. Bunun üzerine bu ayet indi. Bunu da Dahhak, demiştir.

"Namazında sesini yükseltme": Bu da bir sebep üzerine indi; bunda da üç görüş vardır:

Birincisi: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de Kur'an okurken sesini yükseltirdi, müşrikler de Kur'an'a ve onu getirene söverlerdi. Bunun üzerine Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem sesini kıstı, öyle ki ashabı duymadı. Allah Teala da: "Namazında sesini yükseltme" ayetini indirdi; müşrikler duyarlar da Kur'an'a söverler, demek istedi. "Onu çok kısma da": Ashabın duymayacak kadar kısma, o zaman duyamazlar, dedi. Bunu da İbn Abbas, demiştir.

İkincisi: Bir bedevi ettehiyyatü okurken sesini yükseltirdi; bunun üzerine bu ayet indi. Bu da Hazreti Aişe'nin görüşüdür.

Üçüncüsü: Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem Mekke'de Safa tepesinin yanında namaz kılar, sabah namazında yüksek sesle okurdu. Ebu Cehil: Allah'a iftira etme, dedi; Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem de sesini kıstı. Ebu Cehil, müşriklere: İbn Ebi Kebşe'ye (Muhammed'e) ne yaptığımı görmüyor musunuz? Onun okumasına mani oldum, dedi. Bunun üzerine bu ayet indi.

Tefsir: "De ki: İster Allah deyin yakarın yahut ister rahman deyin": Mana şöyledir: İsterseniz: Ya Allah, deyin, isterseniz: Ya Rahman, deyin; ikisi de birdir. "Eyyemma ted'u (hangisini derseniz)": Yani Allah'ın isimlerinden hangisini söylerseniz, demektir. Ferra şöyle demiştir: "Ma" edatı zait de olabilir, mesela: "Amma kalilin leyusbihünne nadimin" *(Mü'minun: 40)* kavlinde olduğu gibi, "eyyü" manasına da olabilir ki, o zaman lafızları farklı olduğu için tekrar edilmiş olur.

"Vela techer bisalatike" (namazını yükseltme)": Bunda da iki görüş vardır:

Birincisi: O, bilinen namazdır, sonra kelamdan murat edilen şey hususunda da altı görüş vardır:

Birincisi: Okumanı yükseltme ve onu kısma; sanki aşırı yükseltmeyi ve aşırı kısmayı yasak etmiş gibidir. Bunu İbn Abbas, demiştir. Buna göre namaza kıraat demede iki görüş vardır ki, bunları İbn Enbari zikretmiştir: *Birincisi:* Mananın şöyle olmasıdır: Namazda okuyuşunu fazla yükseltme. *İkincisi:* Okuma namazın bir parçasıdır, onun yerine geçmiştir, tıpkı Hazreti İsa'ya: Kelimetullah, denilmesi gibi. Çünkü o, Allah'ın kelimesi (emri) ile olmuştur.

İkincisi: İnsanlara gösteriş için namaz kılma, insanların korkusundan da onu bırakma. Bunu da yine İbn Abbas, demiştir.

Üçüncüsü: Namazda teşehhütte çok bağırma, bu da Hazreti Aişe rivayetinde geçmiştir, İbn Sirin de böyle demiştir.

Dördüncüsü: Namaz işini çok açıkta yapma, onu çok da gizleme, bunu da İkrime, demiştir.

Beşincisi: Onun dışını güzel yapıp da içini kötü yapma, bunu da Hasen, demiştir.

Altıncısı: Namazın tamamında açıktan okuma, onun tamamında da sessiz okuma; sana emrettiğim gibi gece namazında açık oku, gündüz namazında da sessiz oku. Bunu da Kadı Ebu Ya'la zikretmiştir.

İkinci görüş: Namazdan maksat: Duadır; bu da Hazreti Aişe, Ebu Hureyre ve Mücahid'in görüşüdür.

"Velatühafit biha": Muhafete: Gizlemektir, savtün hafiyetün denir ki, gizli sestir. "Bunun arasında bir yol ara": Yani açıklıkla gizlilik arasında bir yol tut, demektir. İbn Abbas'tan şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu ayet: "vezkür rabbeke fi nefsike tadarruan ve hifeten ve dunelcehri minel kavl (Rabbini içinden yalvararak, korkarak ve çok

yüksek olmayan bir sesle sabah akşam zikret" *(A'raf: 105)* kavli ile neshedilmiştir. İbn Saib de: "Sana emredileni açıkla" *(Hicr: 94)* kavli ile neshedildi, demiştir. İyice incelendiği takdirde burada neshin bulunması uzak bir ihtimaldir.

"Velem yekün lehu şerikün filmülki": Ebu'l – Mütevekkil, Ebu'l – Cevza ve Talha bin Musarrif, mimin kesri ile: "Filmilki" okumuşlardır. "Ve zilletten dolayı bir yardımcısı da olmadı": Mücahit şöyle demiştir: Kimse ile ittifak kurmadı, kimsenin yardımını istemedi. Mana şöyledir: Şüphesiz O, acizlik dolayısıyla kimsenin dostluğuna muhtaç değildir. O'nun dosta da yardımcıya da ihtiyacı yoktur. "O'nu bir tekbirle tekbir et (büyüttükçe büyüt)": Yani O'nu eksiksiz bir şekilde tazim et, ulula, demektir.